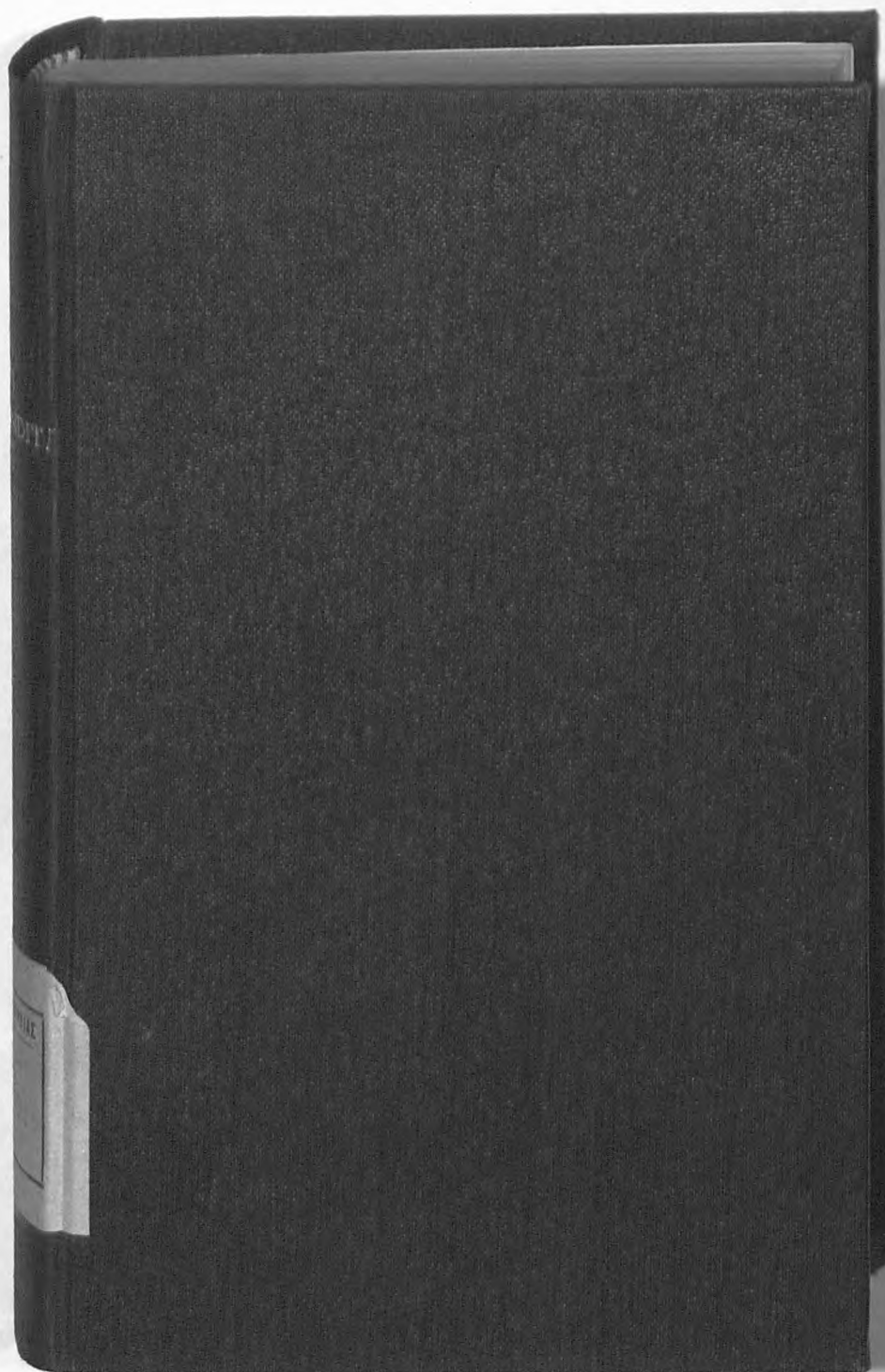




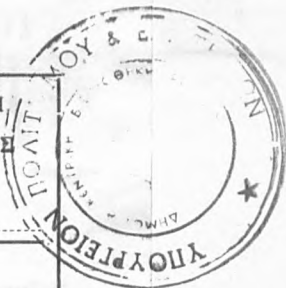
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

7000
ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

Αριθ. εισ

296

Εξ αγοράς



GRVER-00107

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBRI.

ITERUM RECOGNOVIT

WILH. WEISSENBORN.

PARS I.

LIBER I—VI.



LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLXXXVII.

1887

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

LIPSIÆ: TYPIS B. G. TEUBNERI.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Ad Titi Livii libros hoc potissimum tempore denuo recognoscendos non tam mea sponte accessi, cum rem differendam putarem, dum de librorum manuscriptorum subsidiis, quae nuper investigata esse dicuntur, constaret, quam provocatus a viris honestissimis, qui in consilio a B. G. Teubnero de novis editionibus veterum scriptorum parandis capto pari studio permanent. Qui cum editionem Livii ante hos novem annos a me inchoatam repetere vellent, eamque et ad usum commodiorem reddi et ea adici cuperent, quae de vita T. Livii scitu digna essent, ut hanc curam reciperem, iam diu a me petiverunt. Iis igitur obsecutus, quoniam in copiis acquiescendum erat in aliorum usum paratis, codicum excerptis et optimis editionibus denuo perlustratis, quae iam non probanda viderentur correxi, id autem consilium, quod in priore recensione secutus sum, tenendum putavi, ut optimorum librorum scripturam religiosissime quidem servarem, sed iis locis, ubi aut lacunis aut glossematis aut apertis erroribus deformati essent, vel recentiorum codicum lectiones vel virorum doctorum coniecturas admittere non dubitarem, et id efficere studerem, ut T. Livii libri sine graviore offensione intelligi possent, neve corrupta codicum sive meliorum sive omnium scriptura servata perturbarentur magis legentium animi, quam ii, quorum talia scire interest, cum aliunde scire possent, adjuvarentur. Eadem ratione ductus etiam in singulorum vocabulorum scriptura optimos codices ita sum secutus, ut neque nimia scribendi inconstantia legentium oculi laederentur et ad eam licentiam adolescentes invitarentur, neque tamen omnia ad unam normam redigenda putarem. Atque quo facillius ii, qui hac editione utentur, quae certa, quae optimorum librorum autoritate destituta essent cognoscere possent, cum iam non opus esse videretur illa indicare, in quibus ab Alschefs-

kio discessissem, et eos locos, quibus propter dissensum librorum meliorum de vera lectione non omnino constat, et eos, quibus aut a recentioribus codicibus auxilium petendum fuit, aut doctorum virorum coniecturae receptae sunt, collegi, et quae in locis difficilioribus aut suspectis a criticis tentata sunt, quae quidem mihi nota essent et aliquam utilitatem habere viderentur, congessi. In vita Livii exponenda ea, quae nuper alio loco disputavi, retractanda, emendanda, augenda erant. Qua quidem in re pariter atque in codicum scriptura recte aestimanda atque causis vitiorum vel optimis libris illatorum inveniendis et tollendis plurimum me adiutum esse praeclara et utilissima opera, quam Martinus Hertz V. Cl. nuper in Livio posuit; lubens gratoque animo profiteor. In prima tamen decade, quamquam non dubito, quin Mediceo libro et Vormaciensi primus locus sit tribuendus, tamen ita ceteris praestare eos putaverim, ut Parisinum et ei proximos, Bambergensium et Helmstadium primum, ex eodem fonte profectos, si qua aut probabiliora servasse aut ab archetypo propius abesse videantur, prae illis negligere nolum. Quare cum aliis quibusdam locis tum in priore parte primi libri, ubi in verborum collocatione Mediceus sic aliquotiens a reliquis discedit, ut dubium esse possit, utrum scripturam antiquam servaverit, an a docto aliquo viro sit emendatus, illos potius quam hunc secutus sum. Et in hac quidem re idem sentit H. Heerwagen V. D., qui non solum editis libris optime de Livio meruit, sed etiam multis observationibus utilissimis, quas per literas mecum communicavit, et qua est liberalitate in usum meum convertere permisit, studia mea et excitavit et hanc curam plurimum adiuvit; quae ut aequis iudiciis non prorsus improbetur remque olim institutam aliqua ex parte promovisse videatur maxime exopto.

D. Isenaci mense Martio a. MDCCCLIX.

W. Weissenborn.

DE TITI LIVII VITA ET SCRIPTIS.

Titus Livius, dum in rebus populi Romani perscribendis et ornandis omne studium suum collocat, quo erat pudore et modestia, de se ipso¹⁾ paucissima iniecit, pariterque apud alios autores veteres rara et manca est eius memoria, quare plura a recentioribus²⁾, ne tanti scriptoris vita in obscuro esset, conficta et tamquam verae essent fidei a plerisque probata sunt. Ceterum dubitari non potest, quin Patavii natus sit Livius et Augusti aetate floruerit. Et illud quidem confirmatur testimonio Martialis poetae, qui Epigrammat. I, 61, 3: „cense-

1) Liv. I, 19, 3; IV, 20, 7; XXVIII, 12, 12.

2) His adnumerandus est autor vitae Livii post an. MCCCCXIII conscriptae, quae ab Hearnio in codice Oxoniensi inventa et eius editioni Livii vol. I inserta est. Plura etiam commentus est Iacobus Philippus Tomasius, episcopus Aemoniensis, in libro, qui Titus Livius inscribitur, Patavii 1630 edito, deinde saepius repetito, postremo in editionem Drakenborchii Stuttgart. vol. XV, I, 8 sqq. recepto. Cuius opiniones cum multi probassent, post Ioh. Gerh. Vossium in tractatu de historicis latinis I, 19 Crevierius paucula quae certa sunt de Livii vita sobrio iudicio exposuit in praefatione editionis et maioris et minoris. Accuratius deinde rem tractavit Gottf. Ephr. Müller historisch-kritische Einleitung zu nöthiger — Kenntniss der alten lat. Schriftsteller, Dresd. 1747, vol. III, 87—168 et L. Preller in vita Livii Pauli encyclopaediae reali inserta, eiusque vestigia secuti L. E. Köhler et Matth. Weingartner, quorum ille de T. Livii vita ac moribus fasc. I. 1851, hic de T. Livii vita part. I. 1852 Berolini edidit. Paulo post de T. Livii vita in praefatione editionis Livii in collectionem Hauptio-Sauppianam receptae Lips. 1853; ed. II. 1856 disserui, eodemque fere tempore C. I. Grysar in partt. selectarum Livii vol. I. Vindob. 1854. Nuperrime Mart. Hertz quo solet acumine maximeque doctrina totam rem persecutus est in prolusione de T. Livii Patavini vita ac scriptis vol. I. ed. Tauchnitzianae Lips. 1857 praemissa. Praeter hos multa utilia attulerunt et Fr. Lachmann in commentationibus de fontibus historiarum T. Livii, quarum prior Gottingae 1822, posterior ib. 1828 edita est, et ii, qui de historia Romana scripserunt, in primis I. Perizonius, Niebuhrus, Wachsmuthus, Blumius, Nägels, Schwegler, Bröcker, Lewis an inquiry into the credibility of the early roman history, London 1855. all.

tur Apona³⁾ Livio suo tellus⁴⁾ inquit, et Sidonii Apollinaris atque Symmachi, quorum ille Carm. II, 189 „volumina Patavina“ Livii libros, hic Epistol. IV, 18 ipsum „Patavinum scriptorem“ nominavit, magis etiam Hieronymi, a quo „Patavinus“ appellatur, quo factum est, ut haud pauci hoc ipsum tanquam cognomen⁴⁾ Livio adderent. Patriam igitur habuit civitatem et antiquissimam, cuius origines pariter atque Romanae urbis ad Troianos referebantur, cf. Liv. I, 1; Pomp. Mel. II, 4, 2; Vergil. Aen. I, 442, et fortissimam, quae a Gallorum imperio, cum omni Italia superiore potirentur, liberam et integram se servarat, v. Liv. V, 33, 10; X, 2, 9, parique virtute Cleonymi Lacedaemonii impetum repulerat, v. Liv. X, 2; tum paulisper domesticis factionibus turbata, v. Liv. XLI, 27, eo tempore, quo Livius floruit, cum situ opportuno tum mercatura copiosissima atque fabricarum varietate ita et civibus et opibus creverat, ut inter maximas et opulentissimas imperii Romani urbes numeraretur, cf. Strabo V, 1, 7 p. 213; III, 5, 3 p. 169. Ad quod cum accederet, ut et propter calidas aquas saluberrimas, v. Plin. N. H. II, 103, 227, Martial. Epigr. VI, 42, 4, et propter inclitum oraculum, v. Sueton. Tib. 14, celebraretur, tamen antiquam morum severitatem atque castitatem retinebat, cf. Plin. Ep. I, 14, 6; Mart. Epigr. XI, 16, 8; Macrobi. Saturn. I, 11, 22, tantumque libertatis amorem, ut per bella civilia Patavini, tum iam diu in civitatem Romanam recepti, a liberae reipublicae partibus tantum non omnes starent cf. Plut. Caes. 47, et Pompei causam summo studio defenderent, v. Cicer. Phil. XII, 4, 10; Macrobi. I. Inde facile intelligitur, quomodo factum sit, ut Livius, a vitiis, quae postea, cum Romae versaretur, in plurimorum animos invasisse videbat, ipse a pueris bonis moribus inbutus, procul abhorreret, et ut eas in re publica partes sequeretur, a quibus cives suos stetisse ipse adolescens cognō-

3) Aponam tellurem pro Patavina a fonte Aponi (ἄπωνος), Patavio urbi propinquo, dictum esse facile apparet. Similiter, sed minus accurate, Statius silv. IV, 7, 55 Timavi alumnus appellavit Livium, cf. Verg. Aen. I, 242. Infirmis argumentis et hoc et reliqua testimonia impugnare conatus est G. A. Schmid in disput. circulari de Tito Livio Altdorf. 1687 p. 7 sqq.

4) V. Weingartner. l. l. p. 8 sqq.

verat, quippe qui eo tempore, quo Cicero l. l. hostes reipublicae a Patavinis exclusos esse tradidit, sextum decimum fere ageret annum. Natum enim esse eum Hieronymus⁵⁾ testatur in adnotatione ad Eusebii chronicon, si Scaligerum sequimur. C. Iulio Caesare et M. Calpurnio Bibulo consulibus, Ol. 108, 2; a. u. 695, sin interpretationem chronici Armenicam ab A. Maio repertam, Ol. 180, 4; a. u. 697. Hoc testimonium quamquam minus certum est propterea, quod M. Valerium Messallam eodem anno in lucem editum esse dicit Hieronymus, quem aliquot annis ante natum esse iam plerique statuunt⁶⁾, tamen non est, cur etiam in Livio falsum habeatur, cum tempus eo indicatum ad reliqua, quae de Livii vita nota sunt, apte conveniat. Incidit igitur pueritia Livii in ea tempora, quibus C. Iulius Caesar Galliam dicionis populi Romani fecit, adolescentia in turbulentissima illa bella civilia, quibus libera respublica sua ipsa mole concidit.

Neque de parentibus eius neque de rebus domesticis certi quidquam constat; ceterum, si coniectura uti licet, ex locis haud paucis, quibus aut in magnis viris non virtutem solum sed etiam nobilitatem et magnam fortunam requirit, v. XXVIII, 42, 5; XXV, 37, all., aut novos homines et ignobiles reprehendit et insectatur, ne ipsum quidem humili genere ortum⁷⁾, inde autem, quod Romae per multos annos sine molestia vitam degit, eum a re familiari haud mediocriter fuisse instructum colligere possis. Ne de pueritia quidem Livii quidquam memoriae proditum est, sed non dubium esse potest, quin his disciplinis, quibus tum pueri institui solebant, sit eruditus, et

5) Hieronymum ea quae de historicis Romanis prodidit ex Sustenti de viris illustribus libro haurisse cum ali probant, tum Th. Mommsen in commentat. class. philol. soc. literar. Saxonicae vol. I p. 874 sqq. cui adsentitur Hertz in prolus. p. VI., v. Köhler p. 12, Roth C. Suet. Tranq. opp. praef. LXXVI; p. 289.

6) Veram esse Hieronymi sententiam statuit Clinton Fast. Hellen. III, 273, eumque secutus E. W. Fischer Römische Zeitafeln p. 444, sed plerique post Scaligerum iure de eius in hac re fide dubitarunt, v. L. Wiesli de M. Valerii vita et scriptis commentat. p. 43, alios in Pauly encycl. reali VI, 2352 commemoratos.

7) Cf. Hausdörffer Commentat. de servis ac libertinis, qui apud Graecos et apud Romanos doctrinae laude floruerunt, Helmst. 1856 p. 9

grammaticam, rhetoricam, philosophiam edoctus. Nam cum iam illo tempore et in aliis provinciis grammatica doceretur, et in Gallia togata, ex qua orta praeclara omnis generis ingenia literas Romanas illustrarunt, maxime floureret⁸⁾, probabile sane est etiam Patavii, in urbe opulentissima, et eius doctrinae et illarum disciplinarum, quas Livium coluisse constat, fuisse apertas. Ibi autem non solum puerili aetate, sed etiam per adolescentiam commoratus est. Neque enim Patavinitas in eo reprehendi potuit, nisi per longum tempus Patavii domicilium habuisset, neque eius urbis historiae accuratorem eamque non ex Romanis sed ex Patavinis fontibus haustam cognitionem, quam pluribus locis prodit, v. I, 1; V, 33; X, 2, sibi parasset, nisi etiam adulta aetate ibi restitisset⁹⁾. Quo tempore patria urbe relicta Romam¹⁰⁾ migraverit, etsi non proditum est memoriae, tamen ante annum ab n. c. 727 iam aliquamdiu sedem ibi collocatam habuisse infra videbimus. Romae autem in Augusti, „qui ingenia saeculi sui omnibus modis fovit,“ notitiam venit, eique consilium suum historiae scribendae videtur aperuisse, v. IV, 20, 7. Et ex hac re intelligitur et Taciti testimonio, qui Ann. IV, 34: „et tulisse Augustum Livii de Pompeio iudicium neque id eorum amicitiae officisse“ tradidit, comprobatur, in familiaritatem quandam ab Augusto esse eum receptum, in qua perstitisse Livium atque cum ipso Augusto et cum eius familia usque ad extremam fere vitam fuisse coniunctum inde colligas, quod Suetonio teste¹¹⁾ Claudio, qui po-

8) Vid. Suet. de illustr. grammat. c. 3; Bernhardt hist. liter. Rom. ed. II p. 72, ed. III p. 73; 219.

9) Eodem pertinet, quod Patavii Livio amicos fuisse testatur Plutarchus Caes. 47: ἐν δὲ Παταβίῳ Γάιος Κορνήλιος, ἀνὴρ εὐδόκιμος ἐπὶ μαντικῇ, Διβίου τοῦ συγγραφέως πολίτης καὶ γνῶσιμος etc. Inl. Obseq. 65 (125).

10) Vid. vita L. Oxon.: „qui cum iam doctrinis eruditus et aetate proventus esset, Romam se conferens et equestri adscriptus ordini ad scribendas Romanorum historias animum apposuit.“ Weingärtner p. 29 sq.

11) Suet. Octav. c. 89. Sabellicus in orat. de laud. historiae in T. Livium suspicatur nomen gentile profuisse Livio ad Augusti gratiam ineundam; Fr. A. Wolfius Schol. de lit. Lat. ed. Gärtler dubitat, an cognatio cum gente Livia causa familiaritatis fuerit, c. Müller l. l. p. 90, 95; Weingärtner p. 48 sqq. De ratione quae Livio cum Clau-

stea imperator est factus, ut ad historiam scribendam animum impelleret auctor fuit, cui, cum anno a. Ch. n. 10 natus sit, hoc consilium nisi iam admodum senex dare non potuit. De reliquis eius rebus nihil fere notum est, praeterquam quod filium ei fuisse memoriae est proditum, filiamque nuptam fuisse L. Magio rhetori, quem „homines non in ipsius sed in soceri honorem“ audivisse et laudasse apud Senecam Controvers. X praef. 2 legitur. Mortuus est teste Hieronymo vel Suetonio, v. Roth p. 300, Ol. 199, i. a. u. 771, eodem quo Ovidius poeta anno, et Patavii quidem diem supremum obiit, sive fortuito eo profectus, sive quod Augusto mortuo in urbem patriam regressus sedem ibi ac domicilium collocaverat.

Livius neque Patavii neque Romae aut honoribus functus esse aut rebus civilibus bellicisque se immiscuisse videtur, sed procul a republica, ut se „a conspectu malorum, quae sua tot per annos vidisset, averteret“ vitam egisse et in circulis virorum eruditorum¹²⁾ versatus literisque solis deditus fuisse. Atque in philosophia cognoscenda et tractanda multum studium posuisse intelligitur e loco Senecae Epist. XVI, 5 (100) 9: „scripsit enim (Livius) et dialogos¹³⁾, quos non magis philosophiae adnumerare possis quam historiae, et ex professo philosophiam continentes,“ atque in hoc studio, id quod eiusdem Senecae iudicio declaratur, qui Livio philosopho Ciceronem et Asinium Polionem solos praeponendos censet, non frustra operam consumpsit, sed praeter duos illos omnes eloquentia superavit. Non minore autem cura in dicendi artem et rhetorica studia incubuit. Id et ex universo dicendi genere, quo in historia usus est, maxime in orationibus, quas iniecit, apparet, et certis veterum testimoniis confirmatur. Eo enim pertinent

dio intercesserit v. Suet. Claud. c. 41; cf. Bernhardt l. l. p. 610; Pädagog. Revue vol. XLVIII p. 107 sq.; Lehmann Claudius u. Nero etc. p. 83.

12) Vid. Lachmann. comment. I, 105; Bernhardt § 46 n. 176; Fr. A. Wolf. l. n. 11. laudato: er scheint als homme de lettres gelebt (und sich ausschliessungsweise auf die Geschichte gelegt) zu haben.

13) Iure hos dialogos *λογιστορικῶς* Varronianis, de quibus v. Ritschellum in Mus. Rhen. phil. VI, 547, similes fuisse censent Hertz. prolus. p. VII et Merklinius in Mus. Rhen. XII, 389 sq., cf. Philol. IX, 277 sq., neque improbabile est, id quod Hertzius l. l. suspicatur, per aliquod vitae tempus Livium philosophiam docuisse.

quae adferuntur a Quintiliano Inst. or. VIII, 2, 18: „cum iam apud Livium invenias fuisse praeceptorem aliquem, qui discipulos obscurare quae dicerent iuberet, Graeco verbo utens *σκούρον*,” et a Seneca lib. IX. contr. XXV. 26, cf. Excerpt. contr. IX. contr. II, 8: „T. Livius de oratoribus, qui verba antiqua et sordida consecretantur, et orationis obscuritatem severitatem putant, aiebat Miltiaden rhetorem eleganter dixisse: *ἐπὶ τοῖς λεξιπλοοῖς μέλονται*,” et iudicium Livii de Sallustii scribendi genere ab eodem l. l. contr. XXIV, 14 cf. Excerpt. IX, 1, 2 prolatum, quae quin ex libris rhetoricis desumpta sint, vis potest dubium esse, eademque, quam subtile et subactum de his quoque rebus Livii fuerit iudicium, docere possunt. Quos libros utrum Patavii an Romae ediderit definiri nequit; id tantum probabile est, cum ne provectiore quidem aetate, et cum iam totum fere historiae se dedisset, illa studia prorsus omis- sisse, quippe qui in epistula¹⁴⁾ ad filium data, quomodo ea tractanda quique scriptores potissimum legendi sint, exposuerit.

Praeter has disciplinas satis mature Livium tractare coepisse historiam inde apparet, quod in dialogis, quos modo commemoravi, praecepta philosophorum historia adhibita illustrasse videtur et confirmasse, et quod, ut supra dictum est, accuratius patriae urbis historiam, antequam inde Romanum discederet, cognitam habebat; postea vero totum se ad hoc studium contulisse et ipsius testimonio¹⁵⁾ comprobatur, et ex amplitudine operis, quod composuit, temporisque, quo in eo elaboravit, diuturnitate intelligitur. Nam si comparaveris ea, quae in principio statim primi libri de urbe eiusque partibus dicuntur, vix dubitabis, quin ita, ut scripta sunt, non potue-

14) Rhetoricis potius libris adnumerandam esse hanc epistolam ex iis concludi potest, quae Quint. Inst. or. X, 1, 39; II, 5, 20 inde protulit; quare dubito, num Merklino, qui l. l. dialogis philosophicis praefixam eam fuisse existimat, sit adsentendum; quamquam non negaverim Ciceronis exemplum Offic. I, 1 similia filio praecipientis Livio observari potuisse. Alterum utrum fieri potuisse etiam Osannus statuit, v. Adnotationum critic. in Quintil. Inst. or. libr. X. part. III p. 19.

15) Plin. N. H. praefat. 16 T. Livium dixisse tradit potuisse se desidere, ni animus inque pasceret opere.

runt nisi in ipsa urbe scribi, omniaque illa loca, de quibus agitur, Livio ante oculos fuerint posita¹⁶⁾. Neque de tempore, quo scribendi initium fecerit, videtur ambigi posse. Etenim cum in iis, quae leguntur I, 19: „bis deinde post Numae regnum (Ianus) clausus fuit, semel T. Manlio consule post Punicum primum perfectum bellum, iterum, quod nostrae aetati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum ab imperatore Caesare Augusto pace terra marique parata“ Livius sibi propositum haberet significare, quotiens usque ad id tempus, quo scribebat, Ianus clausus fuerit, si post annum ab a. c. 729, quo finito bello Cantabrico iterum ab eodem Augusto, tertium post Numam clausus est, scripsisset, nullo modo hoc ipsum potuit omittere, neque, cum Augustum praedicare instituisset, id negligere, quod in laudem eius dicendum erat, et ab ipso Augusto ut commemoratione dignum in monumento Ancyrano II est positum¹⁷⁾. Nomen autem Augusti, quo Livius I. I. utitur,

16) Collecta sunt a Lachmanno I, 15 et Köhlero p. 15; 26 sq.

17) Sunt tamen qui non tantum huic argumento tribuant, velut Masson. de templo Iani reserato p. 51 sq. 165 sq., Lachmann. I, 45. Alii prius opus inchoatum esse statuunt, quam sententiam praeiit autor vitae Oron.: „sunt qui existiment eum Patavii tantum scripsisse ac Romanam librariis seu bibliothecarum custodibus per decadas eum misisse. — alii vero non Patavii tantum sed et Romae aliquando, seu ror. apud quod haud longe Roma sibi solitariam mansionem delegerat.“ Primam certe decadem Patavii scriptam esse non ita firmis argumentis probare studet Ch. Kruse in commentat. altera de fide Livii recte aestimanda Lips. 1812 II p. 46 sq., v. Lachmann. I, 15 sqq. Dodwellus a. u. 726 opus a Livio inceptum 745 finitum esse arbitratur, cf. *Annal. Vell.* p. 65; Niebuhrius contra *Hist. Rom.* III, 327 et *Schol. de hist. R.* ed. Isler I, 45 quod Liv. IX, 38, 1 haec leguntur: „silva erat Ciminis magis tum invia atque horrenda quam nuper fuere Germanici saltus“ eum librum non ante Drusi in Germaniam expeditiones a. 740 susceptas scriptum esse existimat; sed neque probabile est, si tum demum initium esset factum, tantum librorum confecturum fuisse Livium, et saltus Germaniae iam ante per Caesaris, Agrippae, Gai Carinatis bella Romanis innotuerant, cf. Cass. Dion. LI, 21, Fischer *R. Zeittafeln* p. 374. Eundem librum G. Schwabius in commentat. de Livio et Timagene Stuttgart. 1834 p. 8 confectum esse a. u. 734, subtilius quam verius IX, 18, 9 commemoratum annum octingentesimum octavam in *ἑκατοντατηνολία* esse ratus, probare conatur; Hertz. I. I. p. X aut a. 731 aut sequentibus annis scriptum esse statuit. Sed non potest non ante a. 734 absolutus esse, quod, si postea esset compositus, aquilas a Parthis Augusto redditas in confutan-

cum a. u. 727 Octaviano sit inditum, non potest ante eum annum opus inchoatum esse. Atque non diu post finita bella civilia primam decadem esse scriptam inde potest intelligi, quod haud raro non quaesita eorum mentio injecta est, et mala e iis orta ut recentia necdum sanata deplorantur¹⁸⁾. Neque huius rationi obstat, quod IV, 20 Augustus templorum omnium conditor ac restitutor appellatur, qui haud dubie ut primum Caesaris hostibus victis suam potentiam firmavit, consilium cepisse collapsa templa restituendi novaque condendi, et sextum consul duo et octoginta templa iam refecisset, et a. u. 728 templum Apollinis in Palatio dedicasset¹⁹⁾. In tertia decade componenda occupatus fuisse videtur post a. u. 735, is enim significatur XXVIII, 12: „postrema omnium nostra demum aetate ductu auspicioque Augusti Caesaris perdomita est (Hispania); quae hoc modo dici non potuerunt, si Livius ipsius Augusti expeditionem a. u. 729 in Hispaniam susceptam intelligi voluisset, non eam, qua Agrippa secundum bellum Cantabricum profligavit²⁰⁾. Librum LIX, in quo lex ab Augusto de militandis ordinibus lata commemorabatur, post annum 736²¹⁾ scriptum esse constat; LXXXV seqq., quibus de Pompeio agebatur, ab Augusto videntur lecti esse, siquidem propter laudes ibi Pompeio eiusque amicis datas Livium appellasse Pompeianum putandus est, v. Tac. Ann. IV, 34. Ad librum CXXI in codice Periocharum Nazariano adscriptum legitur: „qui editus post excessum Augusti dicitur;“ cui adnotationi si fides habenda est, extremis vitae suae annis libros CXXI—CXLII composuit. Ex his patet Livium usque ad mortem amplius quadraginta annos in historia scribenda consumpsisse.

dis adversariis non omissurus fuerit Livius, v. Fischer l. l. p. 393. Duae primae decadis olim recensione exstitisse Lachmannus l. l. I, 70 n. 1 se probaturum aliquando professus est, sed quod sibi proposuerat non videtur perficere potuisse.

18) Cf. praef. 5; II, 44, 7; IV, 9, 3 VI, 12, 5; VII, 25, 9 ib. 40 2; IX, 10, 15 all., Lachmann. l. 46.

19) Vid. Monum. Ancyrr. IV, 2, 4; 17, ed. A. W. Zumpt. p. 67—71. Merkel Ovid. Fast. p. CCLVII sqq., Lachmann. l. l. p. 46.

20) Vid. Lachmann. l. 47; Nipperdeium ad Tac. ab exc. Aug. IV, 5.

21) Cf. Rein de legg. Iulii in Pauly Encycl. real IV, 980; Gryss praef. XV.

Atque tantum temporis sane necessarium fuit ad tantum opus conficiendum, quo maius et amplius nemo facile veterum condidit. Livius autem iam tum, cum ad historiam perscribendam accederet, eorum, qui singulas partes rerum Romanarum enarraverant, non sequi rationem, sed res gestas populi Romani a primordio urbis usque ad sua tempora amplecti statuerat. Hoc consilium et in praef. 1; 4 et aliis locis v. XXI, 1; XXX, 1 professus est, et ita in proposito mansit, ut ab Aeneae in Italiam adventu historiam Romanam persecutus sit usque ad a. u. 745, quo Drusus in Germania mortuus est. Extrema enim, quae in Periocharum codice leguntur: „corpus (Drusi) — Romanam pervectum et in tumultu C. Iuli reconditum. laudatus est a Caesare Augusto vitrico, et supremis eius plures honores dati.“ in hac re Livium substituisse significant. Neque tamen credibile est ipsum constituisse sibi hunc terminum, quem egredi nollet. Nam Drusi exitus non tam notabilis tantive momenti erat, ut hoc fine opus amplissimum recte conclusum et absolutum haberi posset, et numerus voluminum denarius²²⁾, quem Livius videtur secutus esse, non expleretur, si eo libro, qui ultimus fuit, opus terminare voluisset. Itaque cum octo libris additis et duo et viginti annos, qui inter Drusi et Augusti mortem intersunt, comprehendere et ad numerum aptum pervenire potuisset, nescio an CL volumina expleturus et usque ad Augusti finem, a quo etiam Tacitus quasi novae aetatis initium facit, historiam continuaturus fuerit, nisi aut morte aut morbo ultra Drusi obitum progredi et librum centesimum quadragesimum alterum excedere prohibitus esset. Tot enim volumina ab eo esse scripta fidem facit antiquissimus Periocharum codex Nazarianus, in quo ultima est libri CXLII periocha, neque probabile est plura a Livio fuisse scripta, ea autem ab epitomatore neglecta²³⁾.

22) Niebuhr Schol. I, 46; Hist. R. II, 81.

23) Fr. Ritter in annalium ab antiquariis Rhenanis editorum vol. XVII p. 6 sq. nonnullas periochas sine libri periisse suspicatus est; quod quidem iis argumentis, quibus nititur, non videtur probari posse; nam Florus ut in reliquis Epitomae partibus, ita etiam in horum annorum historia aliis praeter Livium fontibus uti potuit, v. O. Iahn in ed. Periocharum p. XIII.

Ex tanta autem librorum mole a veteribus celebrata, velut a Martiale Epigr. XIV, 190:

Pellibus exiguis artatur Livius Ingens
Quem mea non totum bibliotheca capit,

vix quarta pars nunc reliqua est. Perierunt enim libri XI—XX et XLVI—CXLII, et ex iis, quos etiam nunc tenemus, liber XLI et XLIII lacunosi sunt. Itaque tantum res gestas a primordio urbis usque ad finem belli Samnitici secundi a. u. 461, et ab initio belli Punici secundi ad bellum cum Perseo Macedonum rege confectum a Livio enarratas habemus. Quae deperditorum librorum fragmenta²⁴⁾ aut in bibliothecis inventa aut ex graecis latinisque scriptoribus collecta sunt, ea et parva pleraque nec argumento sunt conspicua praeter duo, alterum a Seneca Suasor. VI, 17 et 21 servatum, in quo Ciceronis exitus narratur, alterum, quod a P. I. Brunsio Lubecensi a. 1772 e codice quodam bibliothecae Vaticanae Palatino erutum anno insequenti editum est²⁵⁾. Continet autem particulam libri XCI et pertinet ad bellum cum Sertorio in Hispania gestum. Etiam nuperrime quaedam ab Ottone in scholiasta Lucani²⁶⁾ fragmenta reperta sunt, et particula, quae libri CXXXV esse videtur, a F. G. Schneidewino in libro XII commentarii ab Aponio in canticum canticorum conscripti investigata²⁷⁾. Quo tempore

24) Vid. vol. VI p. VI sqq., ed. Drakenb. vol. XIV, 793 sqq., Crev. I, XCV.

25) Hamburgi 1773; de reliquis huius fragmenti editionibus v. Kreyssigii adumbratio notitiae literariae de T. Livii Patavini hist. lib. XCI fragmento Lips. 1813 et Elenchus editionum fragmenti Liviani e codice Vaticano eruti in eiusd. edit. Liv. maiore tom. I, 65; Niebuhr, M. Tullii Ciceronis orat. pro M. Fonteio et pro C. Rabirio etc. fragmenta p. 85; Drak. vol. XIV, 811 sqq.

26) Vid. Ephemerid. Marburg. 1850 p. 314 sqq.

27) V. Acta philologor. Casell. a. 1843 p. 40 sqq.; A. W. Zumpt. annot. ad mon. Ancy. VI, 2 p. 91; Wex. ad Tac. Agr. p. 183. Pauca illa quae novissimo tempore investigata et inter Livii fragmenta relata erant, aliorum scriptorum esse iam constat. Et illud quidem fragmentum, quod a M. Hauptio in codice Vindobonensi repertum Halienticor. Ovidii edit. p. 70 adiectum est, cf. Kreyssigii additament. in ed. T. Livii lib. XXXIII p. CXXIII, Iulii Titiani esse Fr. Haasens codiceam Bambergensis secutus docuit in prolus. academ. ad natalicia reg. in univ. Vratisl. a. 1853, sub eiusque nomine editum esse in coll. Vatic. Mail III.

quoque casu illi libri perierint, non satis constat. Serenus Samonicus centesimum librum commemorat omniaque volumina Prisciani aetate extiterunt et ipse iis usus est; etiam sexto saeculo libros qui l. XLV excipiebant nondum fuisse deperditos subscriptio codicis Laurishamensis: Titi Livi ab urbe condita lib. XLV exp. inc. lib. XLVI feliciter videtur indicare²⁸⁾; posthac pauca et levia eorum sunt vestigia. Atque ab Hertizio locus Ionaë abbatis Bobiensis saec. VII²⁹⁾ indagatus, quo ex libro deperdito haec adferuntur: „ut Livius ait, nihil tam sanctum religione tamque custodia clausum, quo penetrare libido nequeat;“ idemque quae in scholiis Lucani³⁰⁾ ex libris CXI et CXII laudantur ex Isidoro Hispalensi, quae etiam Oudendorpii fuit sententia, desumpta esse existimat. Quae si vera sunt non ante septimum saeculum libri nunc desiderati possunt periisse. Posteriore aetate non videntur commemorari; nam quae a Ioanne Sarisberiensi adferuntur Niebuhrus³¹⁾ ex libris qui etiam nunc exstant sumpta esse³²⁾ censet, et is locus, qui ex

280 Linker in act. gymn. Austriac. 1852, 934; 1854, 422; et celebratum illud palimpsestum Toletanum a Hertizio Berolini 1848, a Kreyssigio in adnotatione ad Livii libb. XLI—XLV Misenaë 1849 editum, explicatum et ab eodem Kreyssigio l. l. atque in curis secund. ad T. Livii hist. rell. ex palimpsesto Toletano erutas Misenaë 1852 et ab Huschio in act. iurispr. histor. vol. XV, 273 et a Th. Mommsenio in act. societ. lit. Saxon. a. 1850, 106 sqq., Heerwagenius, v. Kreyssigii ad Kritizium epistol. de C. Crispi Sallustii hist. lib. II. rell. ex palimpsesto Tolet. erutas Misenaë 1852 et Rothius in Museo Rhen. v. VIII, 433 sqq. non Livii sed Sallustii esse demonstrarunt; illud autem, quod olim in monasterio Salamitano (Salmansweiler) inventum est, ad Livium non pertinere satis constat, v. Drakenb. v. XV, 1 p. CXXXV et 653 sqq.

28) V. Schmid l. n. 3 l. p. 43; Gysar praef. p. XLI.

29) In vita S. Columbanii, cf. Bedae Opp. III, 201 ed. Col.; Hertiz. prolus. p. XXXII.

30) Cf. C. Fr. Weber in ed. Lucani cum notis sel. Groui 1831, III p. IV sqq. et Indic. lectt. Marb. aest. 1856 p. 15. Otto l. n. 26 laudato.

31) Schol. I, 67, ubi per totum medium aevum nulla horum librorum vestigia inveniri tradit; et quae ex Iornande de origine et actu Germani c. 2 adferuntur utrum ad Livium an ad Tacitum sint referenda dubium est, v. Wex, prolegg. ad Tac. Agr. p. 23.

32) Aliter indicant I. A. Ernesti in Fabric. bib. lat. p. 279. Preller l. l. p. 1122 et Gysar p. XLI.

historia miscella³³⁾ laudatur et ad Livium refertur, ex Orosio videtur petitus esse. Ex his apparet neque Caligulam, qui Suetonio teste³⁴⁾ Vergilii ac T. Livii scripta et imagines paulum afuit quin ex omnibus bibliothecis amoveret, illos libros abolere potuisse, neque Gregorium primum pontificem in causa fuisse, cur perirent; qui, si fides habenda est Ioanni Sarisburiensi, „incendio dedit

scripta Palatinus quaecumque tenebat Apollo³⁵⁾,“ in quibus erant praecipua, quae coelestium mentem et superiorum oracula videbantur hominibus revelare. Nam si in libris combustis Livii exemplaria erant, et, id quod Antoninus archiepiscopus Florentinus³⁶⁾ tradidit, „omnes libros, quos potuit habere T. Livii comburi fecit Gregorius, quare ibi multa narrantur de superstitione idolorum,“ alia tamen servari et ad insequens saeculum propagari potuerunt. Quae cum ita sint, incuria potius hominum et ipsa librorum mole tanta iactura facta esse, eoque minus sperari posse videtur fore, ut aut pars librorum deperditorum reperiatur³⁷⁾, aut omnibus inventis integrum

33) Muratori script. rer. Ital. I, 25; Livii esse locum putat Lachmann. II, 10 n. 2, qui Bayeri fastos Achaicos illustratos in commentat. acad. Petropol. V, 447 editos sequitur, ex Orosio sumptum esse docet de Mörner de Oros. vita p. 123.

34) Caligula c. 34; ita libros periisse suspicatur Lachmann. l. l. I, 93 n. 3.

35) Joh. Sarisburiens. de nug. cur. II, 26, quem iure Hertz. versu Horatiano Epp. I, 3, 17 paulum immutato non ipsam bibliothecam Palatinam sed magnam librorum gentilium copiam combustam significare voluisse statuit. Num Joh. Sarisb. l. l. VIII, 19 ubi de Capitolina bibliotheca fulmine incensa notitiam ex Orosio VII, 16, v. de Mörner l. l. p. 64, attulit, idem illud incendium indicare voluerit, dubium esse potest, Müller l. l. p. 112 sq., v. Fabric. l. l. 298; Lewis I, 264 n. 48; Hertz. l. l. XXXIII.

36) Antonius saeculo XV. floruit, et quae summa theol. p. IV, tit. XL. c. IV § III leguntur ex ipso I. Sarisburiensi videtur petivisse.

37) Subinde spes excitata est latere alicubi aut totum Livium aut partem desideratorum librorum, sed adhuc semper decepta. Nam neque Constantinopoli inventus est, cf. Morhof. de patavinitate Livii p. 54; Fabric. l. l. 296; Mordmann. in Philol. V, 760, neque in Iona insula supra Scotiam sita, v. Duatili ed. Liv. praef., appendix de Livio 7, Crevierii praef. p. IV, neque certum est, num in monasterio dioecesis Lubecensis extiterit, cf. Epist. Coluccii Salutati a M. Hauptio in act. societ.

Livii opus umquam restituatur. Cuius adumbrata quaedam imago servata est in Periochis, quo nomine ex antiquissimo codice Nazariano, cum ante Epitomae essent appellatae, nuper singulorum librorum argumenta inscripsit O. Iahn³⁸⁾, atque de origine et natura earum³⁹⁾ doctissime exposuit. Servatae autem sunt CXL librorum periochae, eae quibus res l. CXXXVI et CXXXVII narratae breviter erant expositae, casu potius intercidisse videntur quam consilio omissae esse.

Quo nomine Livius opus suum inscribere voluerit, etiam nunc dubitatur. Cum lib. XLIII, 13, 1 haec legantur: „quaedam religio tenet, quae illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint, ea pro dignis habere, quae in meos annales referam,“ fuerunt qui „Annales“ esse Livii libros appellandos censerent, eo magis, quod annorum seriem in rebus enarrandis secutus est. At loco illo non tam nomen quam genus librorum, quo hoc opus comprehenderetur, indicatum videtur. Alii, quod Plin. N. H. praef. 16 „historiarum, quas (Livius) repetit ab origine urbis volumen quoddam“ commemorat, sive „Historias,“ sive „Historias ab urbe condita“ dici maluerunt. Sed nec Plinii verba eo ducunt, et quae apud Servium leguntur ad Verg. Aen. I, 373: „inter historiam et annales hoc interest: historia est eorum temporum, quae vel vidimus vel videre potuimus, annales vero sunt eorum temporum, quae aetas nostra non novit, unde Livius ex annalibus et historia constat,“ neutrum nomen ad hoc opus designandum

lit. Saxon. I, 16 sqq. editam, neque aliis locis ab aliis indicatis vestigium eius deprehensum, v. Epistolas Poggii alteram ab Orellio in Symb. nonnull. ad hist. phil. p. 10 alteram ab A. Maio in specil. Rom. X, 316 editam, Otto l. I. 325; Hertz. p. XII; Müller p. 114; Nieb. schol. I, 54; Voigt Die Wiederbelebung des classischen Alterthums etc. Berlin 1850 p. 139 sq.

38) T. Livii ab urbe condita librorum CXVII periochae rec. et emend. O. Iahn Lipsiae 1853.

39) In praef. perioch. p. X sqq. Neque a quo periochae confectae sint exploratum est; falso enim Floro tribuebantur; neque quo tempore scriptae sint definiri potest, vid. Fabric. p. 290. Gysar, qui praef. p. XXI paulo post Livii aetatem ortas esse statuit, quae aliquando etiam Niebuhrii sententia fuit, v. H. R. III, 614, ipse quam incerto hoc nitatur argumento proficitur; v. Iahn. praef. VIII. Numerum periochatum non maiorem fuisse quam nunc habetur supra n. 23. significatum est.

T. LIVI PARS I.

b

satis aptum fuisse declarant. Iam vero ipse Livius l. VI, 1, 1 „quae ab condita urbe Roma inquit ad captam eandem urbem — Romani gessere, quinque libris exposui," eoque indicat, se unumquemque librum „ab urbe condita librum" inscribi voluisse, eamque subscriptionem optimus quisque et antiquissimus codex, Vindobonensis, Puteaneus, Bambergensis quartae, Veronensis⁴⁰⁾ primae decadis constantissime servat, in quibus in calce singulorum librorum tantum non omnium eadem fere quae in Vindobonensi extremo scripta esse supra vidimus leguntur: T. Livii ab urbe condita liber — explicit etc. Ad hoc accedit, quod et periocharum codex antiquissimus ab illi inscriptione incipit, et veteres grammatici, etsi aliis locis in Livii opere laudando solum scriptoris nomen et libri numerum ponunt, aliis tamen haud paucis „ab urbe condita" ad libri numerum addunt. Neque haec inscriptio plane inusitata fuit, nam et Tacitus „ab excessu Augusti⁴¹⁾ sedecim libros" composuisse putatur, et Plinius „a fine Aufidii Bassi libros triginta unum" scripsit, quod Pliniani operis nomen eo maioris in hac re est momenti, si, ut Plinius a fine Aufidii scribere coepit, sic Aufidius Livii historiam excepisse et continuasse recte statuitur⁴²⁾. Iure igitur illam inscriptionem recentiores editores videntur revocasse⁴³⁾. Ceterum singulae quaedam partes suum quaeque nomen potuerunt habere. Nam si fides est periocharum auctori et scholiastae Lucani⁴⁴⁾, libri CIX — CXVI „belli civilis libri" sunt dicti; pariterque Livius ipse X, 31, 10 „quartum volumen bellorum Samniticorum" commemorat. Alii partes quasdam operis maiores a reliquis praefationibus interpositis distinxit, v. VI, 1, 1 XXI, 1, 1; XXX, 1, 1; Plin. praef. 16,

40) V. Mus. Rhén. ed. Niebuhr et Brandis II, 337.

41) V. Nipperdeii praef. ad Tac. opp. I, VIII, cuius sententia num recte a Fr. Haaseo Corn. Tac. Opp. I, XXII sit impugnata dubitare licet.

42) V. Plin. Ep. III, 5, 6; Cassiod. Chronic. extr. : a Bruto et Tarquinio usque ad consulatum vestrum, sicut ex Tito Livio et Aufidio Basso et Paschali virorum clarorum auctoritate firmato collegimus, anni sunt MXXXI; Th. Mommsen. Chronol. Rom. p. 117 ed. II.

43) Primus Niebuhrus Opp. minor. hist. et philol. II, 241 eam inscriptionem probabilem esse suspicatus erat, tum adoptarunt Alschefskius et recentiores editores, cf. Müller l. I, p. 110.

44) Cf. Otto l. I, p. 317.

neque tamen nomina apposuit. Multo autem saepius quam partes singulos libros sive volumina et ipse Livius et grammatici commemorant, ut pro certo haberi possit ab ipso autore in eos, quos aut nunc habemus aut ex periochis olim fuisse scimus libros, totum opus esse divisum. Contra in decades, quae partitio pluribus editoribus placuit, neque ipse Livius neque alius quisquam veterum libros distribuit, sed primarum earum vestigium in epistula quadam Gelasii⁴⁵⁾ qui a. 492 pontifex Romae factus est, reperitur, videturque et propter magnitudinem operis et propter eam causam facta esse, quod ab libris XXI et XXXI novae partes operis inchoantur, quamquam haec iusta causa illius partitionis haberi non potest, quod etiam lib. VI, 1 et VII, 29 similes atque illi habent praefationes.

Tantam librorum molem per totam vitam in scriniis servare et occultatam habere noluisse sed paulatim edidisse eos et per se credibile est et argumentis videtur probari posse. Praeemia enim, quae aliquot libris praemissa esse modo dictum est, inepta saepe essent, si ea sibi ipsi, non iis, qui mox lecturi essent, scripsisset, et Augusti de Livii erga optimatum partes studio et Asinii⁴⁶⁾ de eius patavinitate iudicium plures et ampliores partes operis ante mortem auctoris pluribus fuisse cognitae declarant. Primo quidem recitationibus⁴⁷⁾, quibus

45) Adv. Androm. apud Baronium in ann. eccles. a. 493, tom. VI p. 574 ed. Colon. 1624; praeterea inveniri dicitur in martyrologio quodam eiusdem temporis, v. Preller p. 1122; Gysar p. XVIII sq.; Hertz. p. XXXI. Primus Petrarca in epist. ad Ioann. Boccacium non a Livio factam, sed „fastidiosae legentium ignaviae“ hanc partitionem tribuendam esse intellexit, cf. de otio et solitud. quorund. viror. c. VIII tr. II.

46) Is enim, cum Hieronymo teste ad chronic. Eusebiana a. p. Ch. 5 mortuus sit, non totum Livii opus, sed eas quae illo tempore edendae erant partes videre potuit, v. Nieb. schol. I, 51; Hertz. prol. X n. 50.

47) Eo videtur pertinere quod Suidas II, 346 ed. Bernhardt s. v. Κορνήλιος de aemulatione, quam inter Cornutum, quem historicum dicit, et Livium intercessisse memoriae prodidit, illum plures, hunc magis eruditos auditores habuisse; nam non de philosophorum similitudine sed de historicorum recitationibus agi recte Thorbeckius de C. Asinii Pollionis vita et studiis p. 105 censet. Ceterum tota haec res incerta et lubrica est, quod aut ipsius Suidae aut librorum culpa Cornutus historicus confusus est cum philosopho, qui Neronis tempore floruit, Persii poetae praeceptore. Quare Vossius de hist. lat. I, 26 philosophi patrem historiam scripsisse. Crev. praef. p. II, not. inter Livii filium et Cornutum

Suetonius Div. Aug. 89 Augustum interfuisse testatur, particulae quaedam in notitiam hominum venire potuerunt, sed propter ea, quae modo allata sunt, mox singula volumina aut partes supra significatas in publicum editas esse statuendum est. Neque enim nisi hoc modo fieri potuit, ut Livius, dum inter vivos fuit, ea gloria floreret, quam et ipse apud Plin. l. l. se habere profitetur, et Plin. min. assecutum eum esse docet, qui Epist. II, 3: „numquamne inquit legisti Gaditanum quendam T. Livii nomine gloriae commotum ad visendum eum ab ultimo terrarum orbe venisse, statimque ut viderat abiisse?“ Tantam enim gloriam vix potuit aut philosophicis quamvis praeclaris aut rhetoricis libris sibi parare, sed maiore et singulari opere, qualem historiam eius veteribus visam esse scimus, acquirere, quam non solum aequales admirati sint, sed etiam posteriore aetate clarissimus et eruditissimus quisque summis laudibus extulerit. Quibus cur dignus sit habitus si causam quaerimus, inde videtur repetenda esse, quod Livius, ut omnes ante se rerum scriptores et operis amplitudine et polita atque eleganti oratione superavit, ita historiam, id quod et illius et insequentis aetatis homines maxime probabant, eo modo scripsit, ut non solum delectarentur legentium animi, sed etiam vitae virtutis prudentiae haberent magistram⁴⁸⁾.

Atque huius laudis⁴⁹⁾ appetentem ad tantam rem se accessisse Livius ipse in praefatione professus est. Nam quod

philosophum aemulationem fuisse, alii aliter statuunt; cf. Lachmann. l. l. I, 5; Weingärtner p. 43 sqq., O. Iahn. proleg. ad Pers. p. IX.

48) Vid. Nieb. l. l. 52; Schlosseri Hist. univ. ed. G. Krieger IV, 166: Livius hat übrigens seinen Zweck vollständig erreicht; sein Werk ist ein wirkliches Nationalwerk geworden, es ist völlig ins Leben der Römer übergegangen und die römische Nation hat die Geschichte ihrer Vorzeit gerade so aufgefasst und als wahr angenommen, wie Livius sie darstellt; v. einsd. Universalhist. Uebersicht der Gesch. d. alten Welt II, 2, 565 sqq.

49) Plin. H. N. praef. 18: „profiteor inquit mirari T. Livium, auctorem celeberrimum, in historiarum suarum, quas repetit ab origine urbis, quodam volumine sic orsum: satis iam sibi gloriae quaesitum, et potuisse se desiderare, ni animus iniquales pasceretur opere, profecto enim populi gentium victoris et Romani hominis gloriae, non suae composuisse illa decuit, mains meritum esset operis amore, non animi causa perseverasse, et hoc populo R. praestitisse, non sibi.“ Sed magis mirandum est Plin.

dicat „novi semper scriptores aut in rebus certius quid adlaturus se aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt,“ qua erat modestia sperare se significat in utraque re superiores vincere posse. Sed magis etiam rei ipsius magnitudine, ut qui „rerum gestarum memoriae principis terrarum populi pro virili parte consulere“ statuisset, et magnarum virtutum, in quibus priscos Romanos excelluisse sibi persuaserat, admiratione commotus est ad scribendum, quas et summa laude dignas iudicaret, et a se, ut par esset, praedicari et posteritati commendari posse speraret. Accedebat etiam solacium, quod capiebat, dum „a conspectu malorum aversus prisca tota illa mente repetebat,“ et voluptas, qua in condendo opere fruebatur, quippe quo ita animum suum pasci professus sit, ut desiderare non queat. Tempus ipsum autem ad rem aggrediendam invitabat. Nam rebus Romanis ab Augusto compositis paceque parta multi discordiis civilibus fessi ad literas tractandas eo acrius animos intenderant, quo minus iam tum rerum publicarum administratione gloriae et opum acquirere licebat; et illo demum tempore, cum saevissimis procellis adfecta et lacerata civitas sub unius tutelam et imperium confugerat, novusque rerum ordo et status inceperat, quanta superiora fuerint tempora, quantaque res gestae sint intelligi atque recte aestimari⁵⁰⁾, et omnia uno quasi vinculo comprehensa tamquam „documentum in illustri positum monumento“ illius aevi hominibus proponi poterant, ut maiorum gloriae memores, antiquasque virtutes atque decora suspicientes et imitantes libertatem, quae in periculo erat ne obrueretur, retinerent aut recuperarent. In Livio autem id erat ingenium, ea indoles, ut ad illud, quod tempus ipsum requirebat, peragendum aptus sibi videri posset. Nam poetico quodam sensu imbutus ea vigeat mentis vi, ut facile et perspicue rerum praeteritarum imaginem fingeret easque et ipse sic intueretur, quasi essent praesentes, et tam dilucide distincteque exprimeret, ut etiam ab

niam omisisse Livio id ipsum propositum fuisse, ut populi R. gloriae pro virili parte consulere, et inde sibi laudem quaereret.

50) Vid. Ulrich Charakteristik der antiken Historiographie. Berlin 1833 p. 130.

aliis cognoscerentur et quasi in speculo cernerentur⁵¹). Ita fieri potuit, ut et res antiquissimas „poeticisque magis decoras fabulis“ poetarum modo, sed mira simplicitate et iucunditate, exponeret et res praeclaras posteriore tempore gestas ita oratione illustraret, ut et quanta fuissent intelligerentur, earumque magnitudine animi moverentur et erigerentur. Ad hoc accedebat, quod acumine singulari naturam animi humani perspiciebat, abditos sensus altius scrutabatur, quid in quaque re homines cogitassent, metuissent, voluissent videbat atque aperiebat; quo tamen studio non ad morositatem quandam, ut fere fit, et asperitatem tractus est, sed in rerum hominumque contemplatione mira elucet lenitas, suavitas et humanitas⁵²), non facilis illa et mollis, quae vitia excusat, honestatem ad vitae rationes accommodat, sed cum recti honestique vero amore coniuncta. Qui nisi maximus fuisset in Livio, non tanta indignatione notaret turpia et foeda, ut ipsum ab iis abhorruisse appareret, neque tam sincera ab omni furo aliena laude proba atque honesta non data quidem opera prosequeretur, sed ipsa narratione exornaret et commendaret. Quam vero virtutem summam putaverit cum aliis locis aperit, tum notabili illo, qui l. XXIX, 14, 6 legitur: „haud parvae rei iudicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset. veram certe victoriam eius rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresve suffragio seu patrum seu plebis delatos.“ Neque haec et similia iudicia ex philosophorum tantum scholis atque praeceptis petivit, sed ex ipsa rerum antiquarum, quales traditae erant, contemplatione et comparatione et ex suo ingenio ad omnem virtutem percipiendam et aestimandam facto hausit. Iam vero cum ad id maxime intendendum animum putaret, „per quos viros partum et auctum imperium esset,“ id potissimum egit,

51) Vid. Nieb. H. II. I, 3 sq.; Livius — schrieb weil ihn die Natur mit einer höchst glänzenden Gabe der Auffassung des einzelnen Menschen und der Erzählung ausgestattet hatte, mit dem Talente des Dichters nur ohne Lust oder Leichtigkeit zu metrischer Rede; Müller l. l. p. 128. Queck Beiträge zur Charakteristik des Livius, Sondershausen 1847 p. 5.

52) Nieb. Schol. I, 52: besondere Achtung verdient das lebenswürdige Gemüth des Livius, es ist über das ganze eine Freundlichkeit eine Heiterkeit verbreitet, die beim Lesen wohl thut.

ut mores et indolem excellentium virorum cognosceret iisque dilucide expositis legentium animos alliceret et ad imitandum excitaret, iureque Seneca Suasor. lib. XXII: „ut est inquit natura candidissimus omnium magnorum ingeniorum aestimator Titus Livius,“ et paulo ante: „quoties magni alicuius viri mors ab historicis narrata est, toties fere totius consummatio vitae et quasi funebris laudatio redditur⁵³⁾; hoc semel aut iterum a Thucydide factum; item in paucissimis personis usurpatum a Sallustio; T. Livius benignius omnibus magnis viris praestitit.“ In quibus laudationibus quamquam interdum magis speciem quandam honestatis et virtutis, quam propriam hominum aut temporum imaginem proposuit, in plerisque tamen non universa aliqua laude viros prosecutus est, sed ita peculiare eorum virtutes et studia descripsit, ut quae cuiusque propria indoles aut fuerit aut fuisse traditum sit, satis perspiciatur. Neque vero eas solum virtutes celebrat, quae Romanis quasi propriae et iis laude maxime dignae videbantur, sed etiam leniores illas mansuetudinis, clementiae, modestiae, pudoris, castimoniae, humanitatis, vereque Quintilianus Inst. or. X, 1, 101: „affectus inquit, praecipue eos, qui dulciores sunt, ut parcissime dicam, nemo commendavit magis“⁵⁴⁾. Nullam autem ex iis aut magis aut saepius commendavit quam pietatem, quod quidem „fidei, morum, legum fundamentum“ maximum priscorum decus Romanorum fuisse non uno loco profitetur, neque quidquam magis deplorat, quam quod suae aetatis homines pristina illa simplicitate et antiqua pietate relicta aut peregrinis caerimoniis obtruerint patrum religionem aut oblivioni dederint et abiecerint. Sic III, 20, 5: „sed nondum inquit haec,

53) Non solum mortuos ita praedicat, sed etiam ubi primum magni alicuius viri mentio facienda erat, aut apta occasione oblata mores eius exponit, velut Scipionis XXVI, 18; Hannibalis XXI, 4; Catonis XXXIX, 40 all. Ceterum in iis qui supersunt libris rariores exstant funebres laudationes a Seneca commemoratae, frequentiores fortasse in sequentibus erant; eo enim pertinent quae Seneca de Cleerons exitu ex Livio laudat, et quae Hieronymus in prolog. libr. II in Hoseam de Catone Uticensi affert. Etiam in hac re Livium imitatum esse Polybii exemplum recte observat Lachmann. II, 62; cf. Palmii librum, qui inscribitur *Essai sur Tite Live*, Paris 1856 p. 216 sqq., v. Polyb. XVIII, 24, 1.

54) Vid. Nieb. Schol. l. l. Preller, p. 1123.

quae nunc tenet saeculum, negligentia deum venerat, nec interpretando sibi quisque iusiurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat," et VIII, 11, 1: „etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit nova peregrinaque omnia priscis ac patriis praeferendo" all. Quare multus est in deorum opibus praedicandis⁵⁵⁾, qui res humanas curant, III, 56, 7, pios et probos adjuvant eorumque consiliis adsunt, I, 22, 7; XXX, 31, 6; XLII, 28, 12 all., improbis irascuntur, v. 7, 3, 2; IX, 11, 10; ib. 1, 11, etsi non ipsi de caelo descendunt et nocentibus manus admovent, tamen mentem hominibus dant et occasionem eos puniendi, v. V, 11, 16; VI, 18, 9; cf. XXI, 40, 11, aut impiorum animos ita obcaecant, ut sibi ipsi perniciem parent, v. XL, 5, 1; IX, 9, 10; I, 58, 7; ib. 59, 13 all. Deorum voluntate et auxilio urbem Romam conditam et ad tantam magnitudinem evectam, eorumque incuriam et contemptum summarum populo Romano calamitatum causam extitisse multis locis monet, v. V, 51; 38; VI, 41; XXII, 9 all. Quamquam autem saepissime deos patrios commemorat et erga eos pietatem commendat, et eorum vim in orationibus potissimum haud paucis, v. V, 51; XXIX, 18 all., celebrat, tamen dubium esse potest, num ipse deos tales, quales vulgo in fabulis tradebantur, esse crediderit. Nam cum philosophiae operam dedisset, vix fieri potuit, quin etiam in hanc rem inquireret, et, ut illa aetate eruditissimus quisque, quam vani populares illi dei essent perspiceret. Et sunt quidam loci, ubi obscurius quidem suam de hac re sententiam significavit. Sic I, 19, 5 non sine commento miraculi deum metum in animos hominum descendisse dicit, et XLIII, 13, 1 sibi in rebus vetustis scribendis antiquum „fieri" animum proficitur non „esse," et XXVIII, 12, 3 in Hannibalis exercitu ex colluvione omnium gentium mixto alia sacra „alios prope leos" fuisse scribit, et ita omnium populorum deos propria natura sua non diversos sed eosdem esse videtur statuere. Iam cum parum probabile sit Livium, quo erat candore et integritate atque fide, pia quadam fraude quaecumque de diis protulit tantum simulavisse se cre-

55) Cf. Söldt Titus Livius in seiner Geschichte München 1832 p. 12 sqq., Queck l. n. 40 l. p. 6; 17 sqq.

dere, inanibusque verbis quae ipse sperneret et rideret aequalibus commendasse eosque decepissee, aut statuendum esse videtur eum priscam illam pietatem et vere Romanam revocare et commendare voluisse, sed eam nisi restitutis quae olim probatae fuerant religionibus atque caerimoniis in mentes hominum reduci non posse⁵⁶⁾ persuasum ei fuisse, aut credendum, improbata Epicureorum⁵⁷⁾ et Academicorum doctrina „deos spernente“ X. 40, 10, et „religiones eludente“ VI. 41, 8, „neglegentiaque, qua nihil deos portendere credant“ homines XLIII. 13, 1, a Stoicorum placitis non abhorruisse, qui ad suam rationem popularem religionem accommodare conabantur⁵⁸⁾. Ab eorum philosophia certe non abhorret, quod non uno loco Livius summam per quam omnes dei, non singuli et inferiores, ut vulgo dicebant⁵⁹⁾, moverentur vim ab his ipsis seiunctam numen sive numen deorum appellat, v. X. 36, 12; II. 42, 10; I. 21, 1; ib. 23, 4 cf. ib. 55, 3; eodemque spectat quod XXV. 6, 6 fati lege immobilem rerum humanarum ordinem seri. VIII. 7, 8 eius vim insuperabilem esse, eiusque necessitatem non rumpi humanis consiliis, cf. I. 42, 2, ne a diis quidem superari IX. 4, 16 docet, et ab eo gravissima quaeque repetit, v. I. 4, 1; V. 32, 7; XXX. 30, 3 all. Atque cum Stoicorum ea esset sententia, quam paucis verbis protulit Seneca de benef. IV. 8, 3: „si nunc naturam vocas, fatum, fortunam, omnia eiusdem

56) Idem consilium Augustum esse secutum notum est, v. Sueton. Dr. Aug. 31; Preller. Röm. Mythol. p. 25; neque tamen credendum est Livium hoc adiuvari voluisse.

57) Quod Müller Historisch-krit. Einl. III. 120 suspicatur Epicureum fuisse Livium nescio an universa qua de illis loquitur ratione refeitatur; Senecae autem verbis Epist. V. 5 (46) 1: „qui (liber) primo aspectu aut T. Livii aut Epicuri posset videri“ non comprobatur, cf. Lachmann. I. 87. Neque vera est Tolandi sententia, qui in libro Livius *αδισταδαισμον* Hagae Comitum 1709 edito, ut a superstitionis opprobrio liberat Livium, ita religionis contemptorem facit.

58) Vid. Schoemann, in praef. Cic. de nat. deor. p. 10 sqq.; W. A. Schmidt Geschichte der Denk- und Glaubensfreiheit, Berlin 1847 p. 218 sqq. Similem Varronis rationem paucis tetigerunt Schwegler H. R. I. 128; Preller. I. I. 65; Marquardt Handbuch der Röm. Alterth. IV 68; cf. Zimmermann quae ratio philosophiae Stoic. sit cum rel. Röm. Erlang. 1858.

59) Vid. Preller, I. I. p. 52 sq.

dei nomina sunt, varie utentis sua potestate," et Nat. quaest. II, 45, 2: „vis illum fatum vocare: non errabis. hic est, ex quo suspensa sunt omnia, causa causarum. vis illum providentiam dicere: recte dices" etc., cf. Cic. Div. II, 6, 15. facile intelligitur, quomodo factum sit, ut eandem illam vim, quae efficeret, ut haud raro plane alia evenirent atque homines aut voluerunt aut expectarunt, fortunam etiam appellaret, sive casum, eamque plus pollere consiliis humanis XLIV, 40, 3, et per omnia humana esse potentem IX, 17, 3, et homines obcaecare, quos perdere vellet V, 37, 1, sed eandem virtutem adjuvare, X, 36, 9; IV, 37, 7 all. doceret, neque ubique fata aut fortunam a deis accurate distingueret, v. V, 11, 14: „non fortunam aut quemquam deorum;" ib. 16, 8: „fata et deos spectabant," cf. ib. 32, 7; II, 44, 12; VII, 34, 6; VI, 9, 3; IV, 45, 1; X, 13, 6: „et fortunam ipsam vereri, ne cui deorum nimia iam in se et constantior quam velint humanae res videatur," quo loco fortuna iis, quae addita sunt: ne cui etc. explicatur, all. Supremam autem illam vim ab hominum animo seiunctam, v. XLV, 8, 5: „seu errore humano seu casu seu necessitate inciderunt," cum omnium tum humanarum rerum sive legem sive rectricem divinam a Livio habitam esse non est cur negemus, neque locus exstat, ubi hoc ab eo in dubium vocatum videri possit. Sed cum occulta sit et multa improvisa efficiat, sapientis esse monet perspectum habere omnia humana esse incerta V, 33, 1; et humanae infirmitatis meminisse, et vim fortunae reputare et omnia, quaecumque agat, scire subiecta esse mille casibus, XXX, 31, 6, neque prosperae fortunae flatu efferrī nec adversa infringi XLV, 8, 7. In tanta autem imbecillitate quamvis multa quidem homines et egregia a deis habent, tamen multa etiam ipsi acquirunt et ad fortunae deorumque munera addunt, v. XXX, 1, 5; III, 11, 6 all., neque fati necessitate aut fortunae ludibriis liberum eorum arbitrium tollitur aut infringitur; quare XXXVII, 45, 12: „Romani inquit ex iis, quae in deorum immortalium potestate erant, ea habemus, quae dii dederunt, animos, qui nostrae mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus gerimusque," et summa quaeque consilia ipsis hominibus attribuit, aut simulatione quadam ad deos refferri dicit, v. XXVI, 19, 4; ib. 45, 9, et a proximis causis rerum

eventus repetens raro ad fatum et vim deorum recurrit⁶⁰⁾, aut praeter naturalem causam ab ipsis diis repetitam affert, v. III, 8, 1; XXVII, 26, 14 cf. ib. 16, 15; quamquam, qua de re inter ipsos Stoicos erat dissensio⁶¹⁾, etiam virtutem et bonam mentem a deis praebere hominibus proficitur, v. X, 24, 16; XXX, 30, 15.

Quantum Stoici prodigiis et omnibus tribuerint notissimum est, v. Civ. Div. I, 3, 6 sqq., 15 sqq., II, 13, 33. Horum igitur de ea quoque re sententiam, cum priscorum Romanorum de numinis cum hominibus commercio opinionibus congruentem⁶²⁾, secutus Livius posse prodigiis deorum voluntatem et res futuras significari, paucis quidem locis se existimasse indicavit, velut XLI, 18, 14 „evidentem tristis omnis eventum“, I, 39, 1 „prodigium visum eventu mirabile“ commemorat, XXVI, 6, 16 irrisorem responsi ab haruspice dati ludificationem veri dicit. Neque tamen ob eam modo causam tanta diligentia prodigia retulisse putandus est, sed, quod ab a. u. 505⁶³⁾ magna cura a pontificibus erant notata, ad historiae fidem pertinere censuit ea referre, quae priscorum hominum mentes vehementius commoverant et quae, ut ipse XLIII, 13, 1 dicit, „prudentissimi viri suscipienda censuerant.“ Ipsum non omnia credidisse, sed pleraque hominum etiam res naturales ad deos referentium credulitati tribuisse multis locis indicavit, v. XXVII, 23: „Cumis — adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos — mures in aede Iunonis aurum arrosere;“ XXIV, 10: „quae (prodigia) quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nuntiabantur;“ XXI, 62; XXVIII, 11; XL, 2 all., alia ipse fabulis adnumerat, v. V, 21, 9, aut ad deorum

60) Cf. XXVII, 17, 15 cl. Zonar. IX, 8 p. 220, 5 ed. Pinder. Saepius vulgo aliquid ad deorum iram relatum esse tradit, v. XLII, 28, 12; XXIX, 18 all.; ipse dubitat, v. IX, 29, 10: „quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset.“

61) Vid. Schoemann. l. l. et adnot. ad Cic. de n. deor. III, 36, 88, Fickert Senecae de deorum natura doctrina Vratisl. 1857 p. 10.

62) Vid. Rubino Ueber d. Entwicklungsgang der röm. Verfassung I, 37; Preller Myth. Rom. p. 573 all.

63) Cf. Livius I, 51; 255; Th. Mommsenii epistola Titi Livii periochis in Iahnii edit. praemissa p. XX; Mus. Rhenan. XII, 438 sqq.; in prima decade rarius prodigia ex annalibus commemorantur.

iram repraesentandam ficta esse existimat, v. VIII, 6, 3. Immerito igitur propter diligentiam ad prodigia referenda conlatam a multis superstitionis⁶⁴⁾ Livium argui apparet.

Ad hunc pietatis virtutisque amorem adiungebat summum libertatis studium⁶⁵⁾. Quamquam enim intelligebat, quanta essent Augusti de civitate Romana merita, quem pacem et otium, decus et splendorem ei reddidisse lubenter praedicabat, tantum tamen aberat ut crederet iam in eius unius imperium sublata libertate omnia esse tradenda, ut nihil Romano homini servitute indignius esse, et vel maximas virtutes regni cupiditate obscurari VI, 20, 14, regium nomen alibi magnum Romae intolerabile XXVII, 19, 4, natura inter se inimica esse libertatem et regem XLIV, 24, 2, eam esse omnium voluntatem, ut qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit II, 15, 3, id quod posteriore tempore Thraseam et ipsum Patavio oriundum Dio Cassius LXII, 26 fecisse tradit, aperte dicere non dubitaret. Neque tamen ita libertatem probabat, ut paucos multitudinem eiusque duces summam esse vim et potestatem eorumque licentia et libidine omnia regi debere concederet. Quamquam enim pristini temporis plebem subinde laudavit, tamen plerumque

64) Cf. Parreidti (Ioecheri) disp. de suspecta Livii fide § VIII ap. Drak. XV, I, 454 sq., defensio est Livius a S. C. Schwabio vindictis credulitatis Livii etc. Göttingae 1773; a I. G. C. Klotzschio in dissert. de diligentia Livii in enarrandis prodigiis vere aestimanda, Viteb. 1789; Ch. Fr. Wachtero in progr. Titus Livius a reprehensione superstitionis defensio, Clivise 1792 all.; vid. A. Fr. Steger Die Prodigien od. Wunderzeichen der alten Welt. Beytrag zur Erklärung des Livius, Braunschweig 1802. Lachmann. I, 87; Queck. l. l. p. 7. Etiam de aliis rebus mirabilibus, quas traditas legebat, eum dubitasse et non sine irrisione quadam eas repetivisse Niebuhrius observat, ex aliis causis repetit Lewis I, 253.

65) Vid. Casp. Facii Politica Liviana etc. Altenb. 1617; W. C. G. Schneideri disp. qua T. Livius ab indigno nimis libertatis Rom. patrio-
ni opprobrio vindicatur, Isenaci 1786; D. G. Hegewischii comment. Ueber die politische Denkungsart des Livius in eius Neue Sammlung kleiner histor. u. literar. Schriften, Altona 1809, p. 166; Fr. Xav. Fröhe Die polit. Ansichten des röm. Geschichtschreibers T. Livius in progr. Constantiensi a. 1851; alios laudat I. Fabricius Biblioth. lat. I, 293 seqq. ed. Ernesti. Macchiavellum in libro Discorsi sopra la prima deca di T. Livio saepe edito non quid Livius, sed quid ipse de re publica senserit exposuisse vix est quod moneam.

vulgi vanitatem et saevitiam castigat, „haec inquit natura multitudinis est, aut servit humiliter aut superbe dominatur; libertatem, quae media est, nec cupere modice nec habere sciunt“ XXIV, 25, 8; et „in liberis gentibus populisque plebs ubique omnis fere, ut solet, deterioribus erat inclinata“ XLII, 30 all., et ex iis, quae V, 6, 17 Appius plebei et tribunis exprobrat; „ea demum Romae libertas est non senatum, non magistratus, non leges, non mores maiorum, non instituta patrum, non disciplinam vereri militiae“ satis intelligitur, quam ipse Livius probaverit libertatem. Ante omnia „annuos magistratus imperiaque legum potentiora quam hominum“ requirit, v. II, 1, 1. et ut omnibus privatis commodis atque necessitudinibus salus reipublicae potior habeatur ad eamque omnia consilia accommodentur non uno loco praecipit, v. XXIV, 8, 11. Deinde cum et ex priorum temporum historia intelligi posse sibi persuasisset et ipse vidisset populares plerosque vili illa et corrupta, qualis sua aetate erat, multitudine, ex omnium populorum colluvione mixta, abusos, in maximas calamitates et summa discrimina civitatem adduxisse et postremo libertatem prodidisse, mirum esse non potest, quod optimatum partes, quarum studio iam adolescens imbutus erat, amplectebatur, senatum, quem in summis periculis rempublicam sustentasse non ignoraret, columnam libertatis unum et firmum putabat; Pompeium denique et eius amicos, qui acerrimi harum partium vindices fuisse videbantur, summis ferebat laudibus, Brutumque et Cassium, qui contra Antonium et Octavianum libertatem defenderant, „insignes viros“ praedicabat. Quae quamquam non tam accurata temporum hominumque cognitione ductus iudicavit quam veteris aevi admiratione et specie quadam libertatis perfecta in philosophorum scholis concepta, neque eo consilio protulit, ut praesens otium turbari vellet libertate repetenda, tamen animum vere Romanum in eo fuisse declarant, sine quo neque recte cognosci ingenium populi Romani neque vera eius imago exprimi potuit⁶⁶); nec dubitandum est, quin quae Livius libere de libertate dixit, optimus quisque illa aetate senserit.

Ad hanc indolem et animum cum accederet ea eloquentia,

⁶⁶) Ulrici l. I, p. 122.

quae mira fecunditate et varietate atque copia animos alliceret, facile apparet, etiamsi non eo ingenio mentisque acumine et iudicii maturitate atque rerum peritia praeditus fuerit Livius, ut omnibus artis historicae praeceptis satisfacere posset et perfectum opus condere, tamen omnia in eo fuisse, quae ad historiam ita scribendam, ut et suae aetatis et posteriorum temporum Romanis probaretur, idoneum eum redderent. In tanta enim ingenii ubertate tamque acri decori et pulchri iudicio atque tanta illius aetatis intelligentia et doctrina non potuit ei placere nudum et aridum dicendi genus, quo antea tantum non omnes scriptores⁶⁷⁾, non „exornatores rerum sed tantum narratores,“ historiam Romanam exposuerant, neque annales illi ad rei magnitudinem et historiae utilitatem dignitatemque accommodati videri, qui „neque alacriores ad rem publicam defendendam neque segniores ad rem perperam faciendam commovere possunt“⁶⁸⁾; sed altius spectabat et maius opus meditabatur. Nam sicut ipse admiratione magnitudinis rerum a populo Romano gestarum affectus erat, ita ab omnibus qui suae aetatis iudicium et elegantiam offendere possent naevis impolitae et rudis antiquitatis purgatas atque sic ornatas illustratasque et aequalibus suis et posteris proponere, ut et ipsi ad eandem admirationem traherentur, et, id quod eodem fere tempore alio in genere Horatium spectasse constat, perficere studuit, ut et delectarentur animi et ab illius temporis erroribus atque vitiis avocati ad maiorum virtutes imitandas saepe in republica administranda consilia impellerentur. Hoc enim in scribenda historia propositum fuisse Livio ipse in praefatione ostendit: „ad illa mihi inquit pro se quisque acriter intendat animum, quae vita, qui mores fuerint, per quos viros quibusque artibus domi militiaeque et partum et auctum imperium sit, labente deinde paulatim disciplina velut desideratis primo mores sequatur animo, deinde ut magis magisque lapsi sint, tum ire coeperint ancipites, donec ad haec tempora, quibus nec vitia nostra nec remedia pati possumus, perventum

67) Vid. Cic. Or. II, 12; de legg. I, 2; Lachmann. I, 7.

68) Verba sunt Sempronii Asellionis ap. Gell. N. A. V 18, 9; vid. Queck. I. I. p. 13.

69) Carmin. III, 1—6, cf. n. 56 et 58.

est. hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre et frugiferum omnis te exempli documenta in industri posita monumento intueri, inde tibi tuaeque rei publicae quod imitere capias, inde foedum inceptu, foedum exitu quod vites." In eo autem non ita versatur, ut aut Sallustium imitatus, acerbè „delicta carpat," aut Polybium, quovis loco quid possint res narratae docere legentes moneat, nec ut consilio praecepta dare videatur, sed omissa doctoris persona ipsam virtutem dicendi arte quasi vivam et spirantem et ad se trahentem exhibet. Neque solum utilitati legentium prospicit, sed etiam taedio occurrere studet, cf. VI, 12, 2; X, 31, 15 all., et, quod priores scriptores fere neglexerant, id efficere, ut ex historiae patriae cognitione vera et honesta capi possit voluptas. Haec autem cum potissimum sibi proposuisset nec id agere vellet, ut quae a prioribus scriptoribus tradita essent examinaret, eorumque quae facta erant ultimas causas indagaret, non reconditi fontes requirendi ei erant et aperiendi, sed opera eorum, qui antea res Romanas perscripserant, diligenter perscrutari et inde quae digna essent cognitu et ad suum consilium idonea conquirere et componere satis esse videri poterat.

Quare tantum non omnia ex annalium scriptoribus Romanis et Graecis quibusdam autoribus hausit, hisque fere solis fontibus usus est⁷⁰). Et in prima quidem decade Q. Fabio Pictore⁷¹) se usum esse non uno loco dicit, praeterea laudat C. Calpurnium Pisone⁷²), Q. Claudium Quadrigarium⁷³), Q. Valerium Antiatem⁷⁴),

70) Quae de Gallorum in Italiam transitu V, 32; de Cleonymo X, 2 tradidit aliunde sumpta sunt; Alexandri et Romanorum comparisonem IX, 17—19 ipse instituit. Totam de fontibus Livii quaestionem diligentissime persequutus Fr. Lachmann in duabus commentationibus n. 2, laudatis, adde Kieserlingii commentat. de rerum Romanar. scriptoribus, quibus T. Livius usus est, Berol. 1858.

71) I, 44, 2; ib. 55, 8; II, 40 10 VIII, 30 9 X, 37, 14; cf. XXII, 7, 4; v. Kieserling, l. l. 7 sqq.

72) I, 55, 8; II, 32, 3; ib. 58, 1 IX, 44, 3 X, 9, 12; cf. XXV, 39, 15.

73) VI, 42, 5 VIII, 19, 14 IX, 5, 2; X, 37, 13; cf. XXXIII, 10, 9; XXXVIII, 23, 8 all.

74) III, 5, 12; IV, 23, 2 cf. XXV, 39, 14; XXVI, 49, 3; XXXIX, 43, 4; XLV, 43, 8 all.

L. Licinium Macrum⁷⁵), Aelium Tuberonem⁷⁶), semel L. Cincium Alimentum⁷⁷), et fortasse alios in auxilium vocavit, non nominavit; subinde vulgarem famam secutus est. His autem fontibus, etsi ipse in praefatione magnam fuisse scriptorum multitudinem dicit, non videtur ab initio statim omnibus usus esse, sed a paucis incepisse, paulatim plures adhibuisse. Eosdem duces⁷⁸), quantum videre licet, in secunda decade secutus est; in tertia Fabium et Cincium fidissimos testes habuit, sed ne reliquos quidem, quos modo commemoravi, praeter Macrum et Tuberonem neglexit, et alios ascivit, C. Coelium Antipatrum⁷⁹), L. Crassi familiarem, Clodium Licinum⁸⁰), annales Acilianos⁸¹), quos Claudius in latinum sermonem verterat, P. Rutilium Rufum⁸²), Silenum⁸³), in quarta super hos Catonis Originibus⁸⁴), sed non fere nisi in rebus ab ipso Catone gestis et orationibus quibusdam, quae Originibus non insertae erant, usus est. Praeter ceteros autem per tertiam, quartam, quintam decadem Polybium habuit ducem. In iis qui perierunt

75) IV, 7, 12; ib. 20, 8; 23, 1 sqq.; VII, 9, 4; IX, 38, 16; ib. 46, 3; X, 9, 10. etiam aliis locis non nominatum a Livio adhibuit esse probare studet Liebaldt de Licinio Macro in progr. Numburgensi 1848 p. 14; v. Weichert poetar. Lat. reliquiae p. 98.

76) IV, 23, 2; 3; X, 9, 10.

77) VII, 3, 7, nam quod ibi traditur probabile est ex rerum scriptore, Fabio aequali, petiit esse, quae Hertzi est sententia de Lucis Cincio p. 9, ex quo L. Cincium grammaticum, Livii fere aequalem eandem rem repetere potuisse suspicatur Th. Mommsen. Chronol. Rom. p. 318. Alii huic potius tribuunt, v. Ephemerid. Ienens. a. 1844 p. 934; v. Naegle Studien üb. altlat. u. röm. Staats- u. Rechtsleben p. 334; L. XXI, 38, 8, v. Kieserling. p. 21.

78) Parum credibile est etiam Latinis scriptoribus praeter Romanos VIII, 10, 8 commemoratis usum esse Livium, quae Niebuhr H. R. III p. 841 est sententia.

79) XXI, 38, 7; ib. 46, 10; 47, 4; XXII, 31, 8; XXIII, 8, 8; XXVI, II, 10; XXVIII, 46, 14; XXIX, 27, 14; ib. 35, 2.

80) XXIX, 22, 10.

81) XXV, 39, 12; XXXV, 14, 5.

82) XXXIX, 52, 1.

83) XXVI, 49, 3. Ceterum etiam aliis graecis scriptoribus usus est v. XXXII, 6; XXIX, 27 all.

84) XXXIV, 5, 7; XLV, 25, 2; 3. v. Lachmann II, 17 sqq., Hertz p. XXII n. 153.

libris quos fontes habuerit ex levibus in periochis vestigiis non facile indagari potest, v. Lachmann. II, 10 n. 2.

His autem fontibus non ita usus est, ut, antequam ad scribendum se accingeret, pertractatos eos habuerit aut excerpta et collecta quae memoria digna videbantur et suo quaque loco disposita; sed quae singulis annis facta tradebantur⁸⁵), ea inter scribendum colligebat, et, si suo consilio apta putabat, componebat. In qua quidem re ita videtur versatus esse, ut si in quem incidisset, qui melius scripserat, ei se fere totum daret, cum eo reliquos compararet, quae omissa erant suppleret, ubi inter se autores dissentirent notaret⁸⁶), neque tamen omnes ubique inspiceret⁸⁷). In eligendis autem iis, quorum fidem potissimum sequeretur, sobrio usus est iudicio. Nemo enim iure vituperaverit⁸⁸), quod antiquissimos⁸⁹) et temporibus, quorum historia cum maxime narratur, aut aequales aut propiores scriptores annalibus posteriore aetate conscriptis praetulit. Sic merito plurimum tribuit Q. Fabio Pictori⁹⁰), „antiquissimo scriptori,” et „aequali illis (secundi Punici belli) temporibus,” eumque in prima decade, etiam ubi non nominatur, non uno loco secutum esse probabile est; quamquam in rebus vetustissimis, quae „poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur,” etiam Ennii annales videtur adhibuisse et ad eius rationem se accom-

85) Niebuhr. Schol. I, 49; Lewis I, 255 sqq.

86) Vld. XXI, 15, 3: „quidam scripsere;” ib. 25, 4; 28, 5; XXX, 10, 12; XXII, 36, 1: „nequaquam inter autores constat;” XXI, 38, 6; XXX, 20, 7; ib. 3, 6; 45, 6; 10, 12: „discrepare inter autores” all.

87) Lachmann. I, 96; 101; II, 75 sqq.; Lewis I, 254. Non omnes ubique ab eo comparatos esse scriptores inde apparet, quod paucis locis omnes ante se autores, scilicet quos conferendi copiam habebat, se secutum affirmat, v. IV, 20, 5; VII, 21, 6; XXII, 31, 8; XXXII, 6, 8 a¹.

88) Tamen hoc non probare videtur Broecker. l. l. p. 41 78; 117; 152 all., Briefe über moderne Kritik p. 5 sqq., cf. Mommsen. H. R. II, 453 sq. III, 589 sqq.; Lewis I, 248.

89) VIII, 30, 7; ib. 26, 6; III, 23, 7; IV, 7, 10; VII, 9, 5 all.

90) Lachmann. I, 27; II, 14 sqq.; Naegle l. n. 77 l. p. 325. Lucas disput. de ratione, qua Livius — usus est opere Polybiano part. I. Glogavlae 1854 p. 10 sq.; Kieserling. p. 18; Rospat index lect. hibernar. in academ. Monasteriensi hab. a. 1855—56.

modasse⁹¹⁾. In secunda quoque et prioribus tertiae decadis libris Fabium potissimum ducem videtur habuisse. Magis etiam laudandum est, quod deinde ad Polybium, quo quidem nemo aut Romanorum aut Graecorum scriptorum et quales res Romanae ipsae fuissent et quo modo cum reliquarum civitatum historia coniunctae accuratius perspexerat aut dilucidius docuerat, sese applicavit⁹²⁾, quamquam id, quod Polybius sibi proposuerat, ut quo modo et propter quas causas omnes, quae mari interno finitimae erant, gentes in populi Romani dicionem venissent, enarraret⁹³⁾, aut non cepisse videtur, aut maius, quam quod ipse perficere posset, existimasse. In secunda quidem decade, cum brevius a Polybio bellum Punicum primum descriptum esset, eo non usus est⁹⁴⁾; ne in tertiae quidem prioribus libris num eum adierit satis constat⁹⁵⁾, certe multo plura sunt, in quibus eum non est secutus; ea autem, quae cum Polybii narratione conveniunt, ex Fabio, communi utriusque fonte, possunt desumpta esse. Sed inde a quarto tertiae decadis libro aut ab eo loco, ubi ad Philippi, Macedoniae regis, res⁹⁶⁾ pervenit, tam perspicua sunt Graeci scriptoris vestigia, ut dubium esse non possit, quin eum ante oculos habuerit; in quarta vero decade et quinta, ubi de Graecorum maxime rebus agitur, ipse Livius eum „non incertum auterem cum omnium Romanarum rerum tum praecipue in Graecia gestarum“ certissimum sibi ducem visum esse profitetur, eumque etiam in proximis libris, qui perierunt, adhibuisse probabile est⁹⁷⁾. Si

91) Vid. Nieb. H. R. I, 384; Vahlen Quaest. Ennianae in Ennianae poeseos rell. Lips. 1854 p. XXXII; XXXVIII; XLI sq.

92) Lachmann, II, 8; 33 sq.; Walch. Emendatt. Livv. p. 6; Crevier. praef. XXIII; Brandstätter Die Geschichte des ätol. Landes etc. Berlin 1844. 109 sqq.; Kieserling, p. 56; Lucas I. I., v. Tac. Ann. XIII, 20.

93) Vid. Mommsen. H. R. II, 449 sqq.

94) Lachmann, II, 4.

95) Vid. Lucas I. I. Nitzschii disp. : Quintus Fabius Pictor über die ersten Jahre des Hannibal. Krieges in Allgemeine Monatsschrift für Wissenschaft, u. Literatur 1854 p. 67 sqq., qui quamquam de Fabii annalibus minus recte iudicare videtur. v. Hertz. prolus. p. XXII, tamen nescio an iure ab initio tertiae decadis Polybium primum Livii fontem fuisse negaverit.

96) Nieb. Schol. I, 49.

97) Lachmann, II, 10 n. 2.

sero et rarius⁹⁸⁾, quod fuerunt qui vituperarent⁹⁹⁾, se multa e Polybio hausisse dicit, non id dissimulare voluit, sed quod et ipse in aliis quoque scriptoribus commemorandis fecit, et plerique posterioris aetatis autores tenuerunt, ut aut in dissensu tantum scriptorum notando, aut si quando res memorabiles ac singulares ex iis afferebant, fontes unde petita essent, indicarent, id etiam in Polybio laudando secutus est, et cui plurima deberet, quaeque aliunde sumpta cum Polybianis contexuisset quovis loco et ad taedium usque repetere noluit. Non minus autem quam recte in autorum delectu Livius versatus sit inde perspicitur, quod eorum rationem, qui etiam incerta et plane incognita tamquam explorata narrabant, aut scire videri volebant, velut Valerius Antias¹⁰⁰⁾, saepe vituperatus a Livio, aversatus est, quamquam non potest negari eum in hoc consilio non satis sibi constitisse, et in priorum potissimum temporum historia haud pauca posteriore aetate conficta aut exornata his autoribus confisum tradidisse¹⁰¹⁾.

Ut in scriptorum ita in rerum quoque, quae probandae et narrandae essent, delectu sano et integro plerumque Livius usus est iudicio. Sic in antiquissimorum temporum memoria nec manes aut indecoras fabulas a recentioribus inventas aut a Graecis illatas commemoravit, nec ieiuna interpretatione iis, quae fabulosa essent, veritatis speciem induere studuit, sed vulgarem fere famam aut ab Ennio ornatam non detracto mythico colore breviter eleganterque exposuit¹⁰²⁾. In iis autem, quae deinde sequuntur temporibus multa, ut in annalibus videntur perscripta fuisse, succincte commemorat, alia iam a prioribus scriptoribus copiosius narrata, pugnas civilesque turbas, et ipse oratione exornat, alia a recentioribus addita ut incerta minusve apta reicit aut in dubium vocat, alia etiam a fide dignis scriptoribus tradita si legentibus nota ea esse

98) XXX, 45, 10.

99) Crevier. praef. p. XXII sq.

100) Lachmann. I, 37 sq., II, 24 sqq., cf. Liebaldd. de Valerio Antiate, Numburg. 1840; Kieserling. p. 48.

101) V. Schweigler. H. R. II, 717.

102) Lachmann. I, 78 sq., Quack. l. l. p. 5 sqq., cf. Mommsen H. R. II, 464.

aut minus praebitura voluptatis et utilitatis putabat vel omisit vel levius attigit. In iis libris, ubi Polybium sequitur, initio pauca ex eo hausit, paulatim plura, nonnullis locis omnia; sed permulta, quae Graeco scriptori vel propter consilii sui rationem, vel ut a Graecis res Romanae, a Romanis Graecae recte intelligi possent, necessaria visa erant, velut Graecarum inter se civitatum et Asiaticarum rationes, locorum institutorumque descriptiones, multa de hominum consiliis factorumque causis, de scriptorum fide aut neglegentia recidit et omisit, aut quod ab ipsius Romanorumve ingenio aliena erant, aut quod non ultra attingere externa, nisi qua Romanis cohaerent rebus¹⁰³⁾ statuerat, et accuratiorem eorum expositionem non necessariam aut minus iucundam putabat. Si qua Polybius non tanti fecerat ut commemoraret, prodigia, magistratuum creationes, provinciarum sortitiones, sacerdotia, alia, quae aut in senatu aut in foro acta erant, ex aliis scriptoribus ascivit, ex iisdemque haud pauca sumpsit quae ad res gestas accuratius enarrandas pertinerent, eaque omnia modo artificiose cum Polybianis contexuit, modo data occasione adiecit; rarius a Polybio dissentiens alios probabiliora tradidisse statuit. In his autem, de quibus inter autores non conveniebat diiudicandis magis divinationem quandam veri et nativum recti sensum sequitur, quam acri et accurata rerum documentorumque cognitione adiuto et exercitato maturoque iudicio; plurimum tribuit, ut supra dictum est, scriptorum aetati et antiquiorum auctoritate plerumque reliquos refellit, alia ex locorum temporumque rationibus aut hominum consiliis et studiis iudicat, interdum aliquid se malle verum esse faletur¹⁰⁴⁾, saepius diversas narrationes attulisse contentus, id quod etiam a Quintiliano Inst. or. II, 4, 19 observatum est, ultra prior sit dubitat. Omnia autem, quae in hoc genere ad res gestas addit, ita exponit, ut cum illis confundi non possint, et summa ubique modestia suam sententiam profert¹⁰⁵⁾.

103) XXXIX, 48, 6; XLI, 25, 8; XXIX, 20, 5; XXXIII, 29, 13.

104) Vid. Fabri et Heerwageni adnot. ad L. XXI, 46, 10.

105) IV, 20, 11: ea libera coniectura est; sed ut ego arbitror, vana versare in omnes opiniones licet; VI, 12, 3: cuius tandem ego rei opinionem, quae sua cuique coniectanti esse potest, autor sim? XXIX, 14, 9:

Omnia quae adhuc exposuimus satis probant et potuisse Livium rerum gestarum populi Romani memoriae ita consulere, ut quae illa aetate in annalibus perscripta legebantur et pro veris a plerisque habebantur colligeret et non sine cura conquisita apte ornateque exponeret. Neque quidquam est, cur eius in hac re fides aut veritatis studium in dubium vocari debeat¹⁰⁶). Nam cum ubique quam simplici et ab omni simulatione alieno fuerit animo appareat, credere sane ei licet adfirmanti se „nihil ex vano haustum“ velle, XXII, 7, 4, et „curam non defuisse, si qua ad verum via inquirentem ferret,“ VII, 6, 6, et antiquissimum quemque fideque dignissimum autorem secutum mentiendi augendique cupiditatem procul habuisse¹⁰⁷). In ipso autem Livii animo nihil erat, quod fidei et veritati offecret. Libero enim et integro iudicio scribebat, neque rerum

meas opiniones coniectando rem vetustate obrutam non interponam; cf. II, 40, 1; X, 9, 13 all.; Lachmann. I, 85; II, 104; Taine p. 50; Hertz. v. XXVI.

106) A Tacito ab exc. Aug. IV, 34 „Titus Livius eloquentiae ac fidei praeclarus“ dicitur; quibus verbis cum magis integer et ingenuus eius animus quam fides historica laudetur, vix crediderim ab eodem III, 24 Livium inter decora illa ingenia numeratum esse, quibus ars quidem et eloquentia fuerit, libertas et veritas non item, quae Haasel est sententia Tac. Opp. I, XXIV. De fide Livii historica multi exposuerunt, v. Parrelt I. not. 84 l., cuius sententiam impugnaverunt C. G. Eschenbach in dissert., qua Livii fides defenditur, Lips. 1773; cf. I. H. L. Meierotto programm. de testimoniorum T. Livii fide, Berolin. 1797, de Livii arte narrandi 1798; Chr. Kruse dissert. historico-critica de fide Livii recte aestimanda, Lips. 1812; du Clozet essai sur l'historiographie des Romains jusqu'au siècle d'Auguste, Bruxell. 1849 p. 230 sqq.; Taine essai sur Tite Live p. 38 s. all., omnium diligentissime Fr. Lachmann, in commentat. saepe laudatis. II, qui historiam aut antiquitates Romanas tractarunt, plerique etiam de fide Livii exposuerunt, velut Beaufort dissert. sur l'incertitude des cinq premiers siècles de Rome p. 3 sqq.; Niebuhr. H. R. I, 3—5; II, 609 sq.; Schol. I, 45 sqq.; Wachsmuth. Aeltere Gesch. des röm. Staates p. 32 sqq.; Blume Einleit. in Roms alte Geschichte p. 123 sq. 146; Naegle Studien etc. p. 309 sqq.; Schwegler. H. R. I, 103 sqq.; II, 10 sq.; Lewis I, 44 sq.; U. Becker Ueber Livius XXX, 25 n. 29, Raizenburg 1822; et Vorarbeiten zu einer Gesch. des zweiten pun. Kriegs, Altona 1823 p. 204 sqq.; L. de Vincke Der zweite pun. Krieg, Berlin 1841 p. 62 sqq.; Peter Die Epochen der Verfassungsgesch. der röm. Republik, Leipzig 1841 p. XVII sqq. all.

107) XXVI, 49, 3; XXX, 19, 11; XXXIII, 10, 10; XXXVI, 38, 7 all.

mirabilium studio ducebatur, neque incerta et incredibilia captabat, neque quae memoriae prodita erant ad formam quandam et speciem iam ante mente conceptam invertere et detorquere studebat, quippe qui in eo omnem operam poneret, ut quae facta essent investigaret et dilucide ornateque describeret. Non minus abhorrebat ab adsentandi libidine, qui, cum Augusti aetate floreret, tamen summis laudibus libertatem extolleret, adeoque aperte diceret, in incerto esse, utrum Caesarem nasci magis rei publicae profuerit, an non nasci¹⁰⁸⁾, et profiteretur se „omnis expertem esse curae, quae scribentis animum si non flectere a vero, sollicitum tamen efficere posset,” neque sibi aut aliis commoda et honores comparare studeret, ea gloria contentus, quam splendidissima rerum Romanarum imagine in opere suo expressa adeptus erat. In qua quidem re si quando nimia in patriam pietate, et populi Romani studio antiquitatisve amore abreptus plus iusto Romanos laudavit, parum honesta aut reticuit aut extenuavit et interpretando mollivit; aut si magnorum virorum admiratione incensus studiosius virtutes eorum ornavit, quam errores et vitia aperuit et notavit; aut si hostes Romanorum magis quam par est reprehendit et insectatur, peccavisse quidem putandus est, sed ita peccavisse, ut aliqua ratione possit excusari. Nam in his quoque veteres scriptores est secutus, nec Romanos solum, sed praeter ceteros Polybium, quo nemo magis Romanorum prudentiam et fortitudinem praedicavit, eoque facilius huius iudicium probabat, quod nullus fere erat populus, quin inferior Romanis esset et virtute et integritate. Ad hoc accedebat, quod veteres sibi licere putabant patriae quantum fieri posset consulere gloriae eamque, dummodo ne excederent modum, augere¹⁰⁹⁾. Livius autem ne nimiam laudem Romanis tribuisse videri posset ipse

108) Seneca N. Q. V, 18, cf. Miri dissert. Livius Augusti Caesaris adulator etc. Helmstad. 1767. Minus etiam credendum est Livium aut Tiberium atque Drusum adulatum esse, aut Liviae vel Maecenatis gratiam quaesivisse, v. Lachm. I, 93; II, 74.

109) Polyb. XVI, 14: ἐγὼ δὲ, διότι μὲν δεῖ φοβὰς διδόναι εἰς αὐτῶν πατρίδι τοὺς συγγραφεῖς, συγχωρήσαιμ' ἂν ὅ μὴν τὰς ἐναντίας τοῖς συμβεβηκόσιν ἀποφάσεις ποιεῖσθαι περὶ αὐτῶν. Brandstätter. I. I. p. 207; Philol. 1854 p. 763.

eo cavit, quod haud pauca minus honesta atque etiam turpia aut a populo aut a singulis hominibus commissa non celavit, sed ingenue reprehendit¹¹⁰⁾, idque in libris deperditis saepius etiam videtur fecisse, cum dubitandum non sit, quin quod in se receperat explicare, quo modo magis magisque mores lapsi essent, tum ire coepissent praecipites, eadem fide, qua virtutes Romanorum laudavit, praestiterit. Cui promisso eum stetisse eo est probabilius, quod etiam in iis qui supersunt libris saepe de sui temporis moribus non sine acerbo dolore queritur¹¹¹⁾; atque iniquum fuerit totam hanc rem neglectis illis libris, qui perierunt, ex iis solis diiudicare velle, qui nunc exstant. Eodem modo fortasse erravit, quod plerumque eos autores, qui nimio studio patriciis aut nobilitati¹¹²⁾ favebant, secutus plurima in laudem eorum dixit, plebem tribunosque plebis reprehendit eosque solos turbarum seditionumque et discordiae auctores facit. Sed non ita se illis scriptoribus addixit, ut non aliis locis eos quoque audiret et probaret, qui nobilitatis superbiam, avaritiam, arrogantiam, saevitiam notaverant, neque plebis miseria et virtutes dissimulavit¹¹³⁾ et utrumque ordinem pari laude prosecutus est, v. IV, 6, 12: „hanc modestiam aequitatemque et altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quae tum populi universi fuit;“ XXVI, 22, 14: „non equidem, si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis quam norunt, aut principes graviores temperantioresque a cupidine aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse.“ Quod si igitur in his erravit et parum acutum et perspicacem rerum iudicem se praebuit, invitum erravit, neque consulto a veritate descivit aut historiam corruptit¹¹⁴⁾.

Quamquam autem negari non potest, ingenuum veritatis amorem et acre eius quaerendae studium in Livio fuisse, in eo

110) Vid. Lachm. I, 88; II, 69; Söld I. I. p. 6 sqq.

111) Lachmann. I, 80; Söld I. I.

112) Lachmann. I, 91 sq.; Schwegler II, 12.

113) IV, 51, 5; ib. 53, 6; VI, 34, 1 all.

114) C. A. Ernesti in comment. de fide historica in opuscul. philologic. recepta p. 88 recte defendit Livium cum ab aliorum tum a Crevieri praef. X sq. reprehensione. Cf. Lachmann. II, 75; 109; Becker I. n. 106 I. p. 200; Schwegler. I, 114; Taineum p. 38.

etiam conspicuum, quod antiquiora tempora prae recentioribus plerumque neglecta non sine labore et cura diligentius perscrutatus est, tamen hoc eo tantum pertinet, quod quae priores scriptores prodiderant memoriae studiose quaesivit et cum fide narravit. In eis enim acquievit, quae ab antiquis et fide dignis aut pluribus aut omnibus tradita erant, ea pro veris vel verisimilibus habuit, quae ex his falsa et ficta essent, quae certa, et quo nexu inter se fuissent iuncta investigare supersedit, multo minus disiecta antiquioris historiae membra, quantum illo tempore fieri posset, in unum corpus colligere veramque veteris reipublicae imaginem acri mente sagacique cura atque divinatione exprimere conatus est. Neglecta igitur crisi historica id quidem non est assecutus, quod praestantissimi Graecorum scriptores sibi agendum esse existimaverant, aut quod nostra aetate historici esse putatur, ut ex certissimis fontibus subtiliter examinatis res eruat et quales fuerint et quo modo quibusque ex causis gestae sint demonstret, sed ne metiendus quidem est eo quo nos nunc utimur modo, et quid illo tempore Romani voluerint et desideraverint est spectandum. Si autem plerique cum a difficilioribus quaestionibus abhorrentes id maxime postularent, ut historia Romana, quae tum quidem pro vera et certa habebatur, eleganter et ornate et ad animos delectandos apte enarraretur vitaeque et virtutis magistra esset, Livius etiamsi in iis, quae ab aliis prodita erant acquiesceret et vulgarem historiam non severius examinaret, si modo ethicam rationem, de qua supra exposui, sequeretur et quem illius aetatis elegantia requirebat ornatum et nitorem adderet, et sibi et aliis satisfacisse videri poterat. Ad hoc accedebat, quod priorum saeculorum historia iam diu in certam formam erat redacta¹¹⁵⁾, a qua recedere, quae a plerisque pro veris habebantur in dubium vocare, consecratam antiquorum temporum memoriam negligere aut impugnare periculosum neque ab eo, qui sua quam plurimis probare vellet, ut in hac re peccaret committendum erat. Etsi igitur iam ante Livii

115) V. Peteri commentat. n. 193 l.; Gierig. commentat. in qua comparatur locus Livii et Dionysii, Lips. 1776; Mommsen. H. R. III. 591; Schwegler I. 46 sqq.; Broecker p. 87; 91 sqq.

aetatem non defuerunt, qui intelligerent, quam multa in illorum temporum historia incerta essent, veramque eorum memoriam non exstare perspexissent, tamen ne doctissimi quidem et acutissimi praeterquam in minutis rebus a vulgari traditione recedere ausi sunt¹¹⁶⁾. Ita etiam Livio persuasum erat pleraque, quae ex priscis temporibus repeterentur, dubia esse. Nam „quae ante conditam condendamve urbem poeticis magis decora fabulis quam incorruptis rerum gestarum monumentis“ traderentur, ea „nec adfirmare nec refellere“ ei in animo fuit, praef. 5, et V, 21, 9: „sed in rebus tam antiquis inquit si quae similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam: haec ad ostentationem scenae gaudentis miraculis aptiora quam ad fidem neque adfirmare neque refellere est operae pretium,“ et VI, 1, 2 quas quinque prioribus libris exposuerit res cum vetustate nimia obscuras esse fatetur, velut quae magno ex intervallo loci cernantur, tum quod parvae et rariae per eadem tempora literae fuerint, una custodia fidelis memoriae rerum gestarum, et quod, etiamsi quae in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque fuerint monumentis, incensa urbe pleraque perierint. Sed etiam insequentis temporis historiam, quam certam iam esse exspectaveris, non omnino fide dignam esse queritur, VII, 6, 6 viam esse negat, quae ad verum inquirentem ducat, eamque ob causam fama rerum standum esse, ubi certam derogat vetustas fidem, et VIII, 40, 4 vitiatam arguit memoriam funebribus laudibus, inde et publica monumenta rerum confusa, nec quemquam aequalem temporibus illis scriptorem exstare, quo satis certo autore stetur¹¹⁷⁾. Haec et alia talia, quamquam pleraque de singulis quibusdam rebus sunt dicta, tamen quod Livii de iis maxime rebus, quae in prima decade narrantur, iudicium fuerit, satis aperiunt: sed quam incerta essent indicasse contentus veriora quaerere non conatus est, sive quia difficilior et a suo consilio alienum putavit, sive quod verebatur ea in dubium vocare, quae tantum non omnibus vera esse videbantur, sive quod sibi persuaserat, quidquid indagari

116) Mommsen. I, I, II, 453 sq., de Polybio v. Lachmann. I, 100; Broecker, p. 143; 151; de Catone Mommsen. I, 905.

117) Lachmann. I, 49 sq.; Lewis I. 255

posset in tanta rerum vetustate, a prioribus scriptoribus esse investigatum sibi in eorum iudicio acquiescendum. Ita factum est, ut testimonia antiquissima et certissima, monumenta publica et privata, leges, statuas, foedera, alia conquiriti et explorandi laborem fugeret et sibi ipse aditum ad limpidissimum antiquae historiae fontem intercluderet. Nam non omnia monumenta vetustissima urbe a Gallis incensa perierisse, sed mansisse quaedam et multa inde ad historiam illustrandam necessaria repeti potuisse et ipse significat VI, 1, et exempla Polybii, Varronis, Dionysii, Verrii Flacci aliorum ostendunt. Sed quanta incuria talia neglexerit inprimis inde apparet, quod spolia ab A. Cornelio Cosso dedicata ne tum quidem, cum ab Augusto monitus esset, quae inspiceret digna putavit, sed prae scriptorum consensu contempsit. Neque alia monumenta, quorum subinde mentionem facit, v. IV, 7, 12; VII, 3, 5; VIII, 26, 6 all., ipse vidit et exploravit, sed quae de iis dicit ex aliorum libris petivit, alia a prioribus historicis in lucem protracta ne commemoravit quidem. Quemadmodum autem antiquissimorum temporum monumenta non curavit, ita in posterioris aetatis historia, quae ab aequalibus eius tradita scriptoribus iam certior erat, minus etiam requiri ei videbatur, ut alii fontes aperirentur. Etsi igitur Capitolio incenso et atrio Libertatis atque aede Nympharum exustis non omnia monumenta perierant, multaque etiam Livii tempore supererant foedera, senatusconsulta, plebiscita, leges, tituli¹¹⁸⁾, tamen in iis quidem libris, qui etiam nunc exstant, certa vestigia non deprehenduntur, ex quibus appareat ipsum ea vidisse et iis usum esse, sed si quae ex eo genere affert, ea quoque pleraque ex annalium scriptoribus sumpsit¹¹⁹⁾. Neque in hac re solum diligentia Livii desideratur, sed magis etiam mirandum est, quod ex scriptoribus quoque aliquos, et eos quidem, qui iure magna erant autoritate, conferre neglexit. Sic Catonis Origines, ut supra

118) V. Suet. Vesp. c. 8; Schulini l. n. 142 l. p. 52 sqq.; Naegelschmidt Studien p. 270 sqq.; Broecker Untersuchungen p. XVIII sqq., 5 all.

119) Infirmitas argumentis Ernesti l. not. 114 l. p. 88; 73; 76 sq. et post eum Ruperti l. p. XXXII probare conatus est Livium ipsum et publica monumenta et privata adiisse, v. Lachmann. l. 9 sqq., Naegelschmidt Studien p. 277, Schwegler l. 111.

dixi, per primam et tertiam decadem non adhibuit, neque C. Sempronium Tuditanum, neque L. Cassium Heminam videtur inspexisse, ne Varronis quidem libros accuratius cognitos habuisse; certe nusquam eorum mentionem facit aut ea affert, quae inde videri possent petita esse. Atque si credere licet annales¹²⁰) eius ut ieiuniores et temporum modo computationi servientes Livium sprevisse, cur antiquitates divinarum et humanarum rerum et de vita populi Romani libros ad historiae et institutorum cognitionem utilissimos non consuluerit vix potest explicari, nisi forte propterea neglexit, quod, cum ab auctoribus, quos sequebatur, ad historiam illustrandam non essent adhibiti¹²¹), ad rerum scriptorem non pertinere quae ibi exposita erant existimavit, aut, si quidem eos cognitos habuit, multa in iis esse intellexit, quae cum historia a plerisque tradita nullo modo possent conciliari¹²²). Facilius excusatur, quod Cn. Gellii, Vennonii aliorum libros non adhibuit; Dionysii antiquitatibus¹²³) uti eum non potuisse iam satis videtur constare; alios, qui posteriorum temporum historiam scripserant haud dubie in deperditis libris in auxilium vocavit¹²⁴), eosque fortasse tanto diligentius adhibuit, quo plus momenti huius aetatis memoriae tribuebat. Nam in conferendis et excutiendis priorum temporum scriptoribus¹²⁵) etsi diligentia non desideratur, tamen non ab omni parte satisfacit. Eos enim, antequam opus suum inchoaret, cum non pertractasset,

120) Mus. Rhen. VI, 508 sq.

121) Vid. not. 140; Lachmann. I, 17; nihil certi, unde iis libris Livium usum esse colligi posset, attulit Fr. D. Gerlach Die Geschichtsschreiber der Römer, Stuttgart 1855 p. 138; v. Broecker. I. I. p. XVI et 251.

122) Mommsen. H. R. III, 591; 593.

123) Cum priores primae decadis libros eodem fere tempore componeret, quo Dionysius in Italiam venit, ubi viginti annos commemoratus ad antiquitates scribendas animum appellebat, non potuit sane Livius, id quod Niebuhrius Schol. I, 46 et alii factum esse statuunt, hoc opere uti; v. Lachmann. I, 45 sqq.; Schwegler I, 104; Lewis I, 71; Grysar p. XXV. Si multa utrique communia sunt et eodem modo narrata, ex iisdem fontibus potius hausta sunt, quam ab altero ex altero sumpta, vid. not. 115; 193.

124) Vid. Lachmann. II, 8 n. 1.

125) Wachsmuth. I. I. p. 39 sq.; Lachmann. I. 94 sqq.; II, 75 sqq.; Schwegler. I, 112 all.

non potuit omnia, quae inter scribendum colligebat, recte inter se comparare et examinare, nec priora ac posterius narrata satis respicere, neque ab erroribus sibi cavere. Ita plura, quae parum inter se conveniunt, scripsit, aut memoria lapsus aut quod alios aliis locis fontes adibat; nonnulla omisit; alia commemoravit ab annalium scriptoribus non omnibus uno anno posita; alia tamquam iam ante tradita respicit, quorum tamen mentionem non fecit, alia posteriore loco non ita ut ante significavit exposuit; interdum res inchoatas propter alia interiecta initii oblitus non absolvit; alibi tempora et personas confundit; alibi res minoris momenti anxie curat, alibi graviore autorum consensum probasse contentus neglexit aut brevius, quam par erat, quasi taedio morae captus et ad finem properans, summatimque exposuit¹²⁶⁾. Rarius quae ex latinis scriptoribus petivit parum accurate intellexit, saepius in Polybio interpretando¹²⁷⁾ sive rerum ab eo traditarum ignorantia, sive graeci sermonis parum accurata cognitione, sive festinatione, sive corrupti codicis lectionibus deceptus¹²⁸⁾ erravit. Ceterum hi errores non ita frequentes sunt, et in prima decade rerum obscuritate, in reliquis copia et varietate materiae et voluminum evolvendorum multitudine et molestia¹²⁹⁾ aliqua ratione excusantur; quamquam negari non potest Livium, cum ad scribendum accederet, qui fontes potissimum adeundi, quoque modo et quanta diligentia materia historiae colligenda et examinanda esset aut non satis perspectum habuisse, aut conquirendi eam et, si quid minus recte tradidisset, emendandi laborem et molestiam fugisse.

Et in his quidem atque similibus lapsus est, quod a literis non satis instructus ad historiam scribendam accesserat; gravius et saepius erravit, quod neque vitae usu neque rerum publicarum belli domique administratione, in qua quidem parte

126) Cf. VI, 42; XXX, 40 sqq. all.

127) V. Crevier. praef. XIX; Foersteri dissert., qua locos quosdam Polybii a latinis interpret. Livio etc. perperam translatos proponit. Lips. 1755.

128) Lachmann. II, 114; Ephemerid. Göttling. 1855 p. 263.

129) Becker Vorarbeiten etc. p. 201 sqq.; Lachmann. I, 95.

a plerisque¹³⁰), qui ante eum historiam Romanam scripserant, superabatur, praeparatus et exercitatus, sed ex philosophorum et rhetorum scholis profectus ad opus difficillimum aggressus est. Multa enim quae ad veterum temporum et institutorum rationes rerumque causas perspiciendas requiruntur aut plane ignorabat, aut non satis habebat cognita. Ita antiquissimam Romanorum religionem a Varrone illustratam¹³¹), quamvis saepe et studiose eam commendaverit, parum videtur perspectam habuisse, neque quantopere Graecorum caerimoniis iam priscis temporibus admixtis conversa et immutata sit, etsi quae I, 36, 3 sqq. tradidit, eum hoc monere poterant, intellexisse, eamque ob causam cum alia tum libros Sibyllinos esse translatos Romam praeteriisse. De reipublicae forma et institutis, quae initio fuerint, quoque modo sensim sint mutata non sine cura exponit, sed nonnulla ab aliis velut a Dionysio ex veteribus fontibus allata omittit, alia ex suae aetatis rationibus minus recte aestimat, aliorum origines, progressus, varias formas aut non accurate explicat aut gravioribus causis, propter quas mutata sint, neglectis leviores affert et parum probabiles, velut patres prisci aevi sui temporis senatui et nobilitati, equites ordini equestri aequavit, plebem tribunosque plebis eorumque actiones, quales postremo rei publicae tempore erant, antiquitus fuisse et eadem iisdemque causis spectasse arbitratur¹³²); quae inter populum et senatum et magistratus ratio intercesserit nusquam accurate docet. Ita veram priorum temporum priscaeque civitatis imaginem neque ipsum sibi proposuisse neque in historia expressisse est concedendum. Turbas civiles et de legibus contentiones plerasque copiosius enarrat, leges ipsas earumque causas brevius tangit, alias omittit aut sero commemorat. Ex quibus omnibus quamquam haud pauca velut XII tabulas, magistratuum rationes, sua aetate nondum in obli-

130) Si quidem veram est quod Sueton. de rhetorib. c. 8 tradidit, L. Voltacillum Pilatum primum fuisse libertorum, qui historiam scribere orsus sit, cf. Lachmann. II, 19; Haunsdörfer Commentat. de servis ac libertis, qui et apud Graecos et apud Romanos doctrinae laude excellerunt p. 8; Mommsen. II, R. II, 454; III, 592.

131) Vid. Merkel de obscuris Ovidii fastorum p. CVI sqq.

132) Lachm. I, 108; Schweigler I, 108; II, 11 sqq.

vionem venisse poterat sperare, tamen multo plura iam tum plane immutata aut abolita paucisque nota¹³³⁾ fuisse antiquariorum studia in his rebus eruendis posita possunt docere. Res militaris qua ratione a Servio Tullio instituta sit indicavit, sed quo modo paulatim „in artis perpetuis praeceptis ordinatae modum“ venerit, et a quibus potissimum viris sit emendata non commemoravit; et, si nonnulla, quae legentes adjuvarent, allata sunt, eam magis ob causam sunt interposita, quod iis locis¹³⁴⁾, ubi iniciuntur, ab auctore aliquo, quem sequeretur, exposita inveniebat, quam quod ea esse necessaria putaverit; ipsum enim res militares et bellicas non satis habuisse cognititas ex bellorum, expeditionum, pugnarum descriptionibus parum perspicuis, aut, si quae ab aliis dilucidate explicatae erant, alieno ornatu obscuratis¹³⁵⁾ magis quam illustratis satis intelligitur. Vitae disciplinaeque privatae rationes praeter ea, quae ad aemulatum plebis et pecuniarias difficultates pertinent, raro attigit, agri culturam, mercaturam alia non curat, quamquam in his, id quod ipse interdum significat, maximarum rerum causae continentur; ne de moribus quidem, ad quos tamen ipse legentes attendere animos iubet, nisi pauca commemoravit; et si quae de his similibusque rebus attulit, non ad rationes quasdam revocavit aut generatim descripsit, neque docuit, qualia certis temporibus fuerint, sed singula data occasione et dispersa commemoravit¹³⁶⁾. Cum ipsius aetate reliqui populi Italici aliaeque nationes iam diu imperio continerentur populi Romani, huius solius rebus intentus etiam prioribus temporibus illorum historiam et instituta¹³⁷⁾, a Catone aliisque explorata, aut linguas, quarum cognitio quantum ad antiquissimas res illustrandas faciat, et

133) V. Crevier. praef. p. XVII; Lachm. I, 17; 78; Peter Epochen XVII sqq.; Broecker Untersuchungen über die Glaubwürdigkeit der altrom. Verfassungsgesch., Hamburg 1858 p. 144.

134) VIII, 8; XXVI, 4; XXXIII, 5.

135) Lachm. II, 76 sq.

136) Taine I, 142; 184; 207 sqq.

137) Vid. IV, 37; ib. 44; IV, 29; VII, 27; IX, 43 all. De aliis uberius exposuit V, 34; XXXVIII, 17 all., cf. Nieb. H. R. III, 132 sqq.; 163; 218; 243.

ipse sensit et nostris potissimum temporibus intellectum est, raro et plerumque brevius attigit¹³⁸⁾, sive quia ea non cognita habebat, sive quod non tanti putabat ea investigare et perscribere, quae prae Romanis sperneret; quo factum est, ut quae rationes aliis populis cum Romanis fuerint, quae bellorum foederumve causae saepius non satis perspicui possit. In terrarum denique et locorum maxime longinquorum situ definiendo, cum per paucas regiones peregrinando adisse videatur, interdum erravit, alibi minus accurata descriptione aut nominibus locorum omissis¹³⁹⁾ errores quidem evitavit, sed non effecit, ut quo modo bella sint gesta, cur expeditiones susceptae, victoriae parvae, clades acceptae plane sit perspicuum. Sine accurata omnium illarum rerum cognitione cum eorum quae facta sunt neque nexus neque causae recte possint intelligi, mirum esse non potest, quod Livius ad illud genus historiae scribendae, quod Polybius potissimum secutus pragmaticum dixit, neque ipse adspiravit neque Graeci scriptoris exemplo excitatus est, sed in ethico, quod supra significavimus, acquievit, et „totum opus ad memoriam posteritatis et ingenii famam composuit.“ Neque tamen a pragmatica illa ratione ita abhorrebat, ut annalium scriptores imitatus solas res gestas rerumque eventus exponeret¹⁴⁰⁾, sed haud raro et magnarum graviorumque rerum causas aut ipse observavit aut ab aliis indicatas probavit, et singulorum hominum populorumque consilia eorumque eventus quaesivit et declaravit. Ea autem non data opera nec

138) Vid. V, 33, 11.

139) Lachm. I, 105; II, 84 sqq. In libris deperditis saepius et accuratius terras videtur descripsisse, cf. periocha XVI; CIII; CIV; CV; Tac. Agr. 10.

140) Ab horum ratione quam alienus fuerit Livius maxime ex C. Grani Liciniani, si quidem ante Livium annales suos scripsit, fragmentis a K. A. Fr. Pertzio Berolini editis cognoscitur, qui ita de Sallustii historicis iudicat lib. XXXVI, 10 p. 44: „Sallustii opus nobis occurrit, sed nos, ut instituimus, moras et non urgentia omitemus. nam Sallustium non ut historicum sed ut oratorem legendum; nam et tempora reprehendit sua et delicta carpit, et contiones inserit (v. Philolog. XIII, p. 226, Iahnii ann. vol. LXXVII p. 640), et dat in censum loca montes flumina et hoc genus amovenda, et culpam et comparat disserendo,“ ipse omni ornatu detracto, ut priores, annales suos composuit.

copiose exponere solet, ut a Polybio et Dionysio factum esse videmus, sed in ipsa rerum narratione breviter significat, aut ex ratione, quæ quæ facta sunt inter se coniunxit, intelligi voluit, et, si quando accuratius erant explicanda, orationes¹⁴¹⁾ modo breviores modo longiores iniecit. Eas enim non tantum ornatus causa esse additas aut aliorum exemplo scriptorum, sed eo potissimum consilio insertas, ut causae rerum et hominum consilia aperirentur et argumenta, in quibus versantur, et earum cum reliquis tam apta coniunctio ostendit, ut vere Quintilianus X, 1, 101 „cum rebus tum personis accommodatas“ esse iudicasse putandus sit. Nam non fere alienis locis, id quod in Dionysio reprehenditur, sunt positae, neque inepta doctrina, monitisque atque praeceptis refertae, neque ad taedium usque auctae et amplificatae¹⁴²⁾. Paucae et breves sunt antiquissima aetate, plures et ampliores inde ab eo tempore, quo tribunis plebei institutis partium studia in urbe exarserunt; raro in levioribus rebus versantur, in gravioribus, sive bellis sive rei publicae mutationibus non facile desiderantur, omnes autem, ut rhetorem videas, maxima arte elaboratae. Etsi enim dubitari non potest, quin apud Latinos quoque scriptores, quos sequebatur Livius, ut apud Polybium insertas contiones invenerit, tamen suo in iis admittendis iudicio potius usus quam exemplum priorum imitatus alias omisit, eas potissimum, quae ab ipsis autoribus scriptae exstabant¹⁴³⁾, alias aliis atque illi locis, ubi desiderari videbantur, adiecit, aliarum argumenta ex fontibus, quibus utebatur, hausit quidem, sed ita mutavit sententiarum ordine converso, aliis demptis aliis additis, ut non minus quam eae, quas ipse invenit et elaboravit, ex ingenio eius profectae videri possint. Id non solum ex iis argumentis.

141) Vid. A. G. Ernesti de panegyrica T. Livii eloquentia, Lips. 1787; Hand de Livio oratore, Lips. 1773; Lachm. I, 82, 119 sqq., II, 114 sq.; Kruse II, 16; Lewis I, 256 sq.

142) Lewis I, 246; Ph. F. Schulin de Dionysio Halicarnasseo historico etc. Heidelbergae 1820 p. 92 sqq.

143) Vid. XLV, 25; XXXIX, 42; 43; XXXVIII, 54; Lachmann II, 18 sq.; Taine p. 224, quae loca ut alia cf. XXXVIII, 51, 56 probant eum ut rhetorem eiusmodi orationes studiosius quaesivisse, Iohn. ann. vol. LXXIII, 300; Hertz. p. XXVI sq., Lewis I, 48.

quae a Polybio mutuatus est, et ex Scipionis verbis a Gellio N. A. IV, 18, 3 servatis, quae cum Livii oratione lib. XXXVIII, 51 iniecta comparari possunt, et ex I. XXXIV, 5, 7, ubi Origines Catonis, quae tum nondum scriptae erant, laudantur, sed magis etiam inde colligitur, quod in omnibus idem verborum ornatus et uitor elucet, eadem artes rhetoricae, eadem de vita moribusque hominum, de republica, de legibus institutisque civitatis sententiae et iudicia expromta sunt. Quamvis multa igitur ex fontibus suis hauserit argumenta, tamen in hoc genere multo minus quam in rebus gestis narrandis ad annuales se accommodavit, sed sibi potius indulsit, non ut quae facta essent, confirmaret — nonnulla in orationibus leguntur, quae ipse aliter facta esse tradidit¹⁴⁴), multa ex eorum, quos loquentes facit, iudicio aut extenuata aut in maius aucta aut depravata sunt, ut ex illorum sententia non ex fide historica sint aestimanda —, sed ut causas rerum quae gerebantur aperiret, hominumque consilia et cogitationes, qualia aut ipse fingebat fuisse aut memoriae proditum erat, explanaret. Itaque hoc maxime modo bellorum et expeditionum, legum institutorumque rationes declarantur, mores et studia populorum, senatus, magistratum, ducum, diversarum in re publica aut in senatu partium sententiae et voluntates, quae magnarum mutationum causae exstiterunt, explicantur et legentibus, ut eorum, quae facta sunt aut geruntur, nexum intelligi possint, proponuntur. At vero ii tantum scriptores, qui ipsi in re publica versati instituta civitatis cognita habent civilisque prudentiae ac rei militaris periti sunt, et in iis tantum rebus, quae aut ipsi viderunt aut ex fide dignis autoribus accepta aestimarunt et examinarunt, causas rerum rationesque hoc modo explicare et legentes quasi in medias res inducere possunt. Quae cum in Livio pleraque non essent, in iis quidem contionibus, quorum argumenta e Polybio hausit, multa insunt, quae rebus gestis lucem afferant earumque causas illustrent; et in nonnullis, quae ex peritorum scriptorum libris sumptae primae decadi¹⁴⁵) insertae sunt, instituta veteris rei publicae recte explicantur,

144) Lachmann. I, 121; II, 115.

145) Vid. IV, 2 sqq.; X, 7 sq. all.

sed multa ex his, quae ipse invenit et addidit, maxime in priscae aetatis historia, non ex accurata singularum propriè rerum, in quibus versatur, cognitione, hominumve, qui loquuntur, rationibus hausta sunt, nec ad aperiendas eas faciunt, sed universam et communem temporum et institutorum formam attingunt nec tam ex veteris quam aut ex posterioris aetatis et sua ipsius sententia aut ex natura humana deprompta habent argumenta lectissimis verbis aptisque sententiis aucta et ornata, aut ex locis communibus petita, et in pietate, patriae amore, fortitudine, temperantia, aliis virtutibus commendandis aut vitiis insectandis, aut plebis tribunorumque studiis et furoribus exagitandis versantur, quae ex philosophiae potius fontibus sumpta rhetorum artibus poterant amplificari, quam accuratam rerum hominumque cognitionem requirebant. Quamquam autem magis candidum Livii animum et vim ingenii atque ubertatem lenissimamque vitae ac morum contemplationem produnt et oratoria laude magis excellunt quam rerum antiquarum causas aperiunt, tamen nescio an ipse putaverit se satis multa attulisse et in libris deperditis plura etiam attulerit, ex quibus rerum rationes intelligi possent, et „per quos viros quibusque artibus domi militiaeque partum et auctum imperium esset“ cognosceretur; neque dubito, quin et sibi et aliis, etiamsi ieiunam Polybii *πραγματεία*, qui ad taedium usque, quid quaeque res docere posset, exponeret, ut alienam ab ingenio et consilio suo evitaret, id effecisse visus sit, quod ab intelligentibus huius rei aestimatoribus requiri non ignorabat; ex quibus Sempronius Asellio apud Gellium N. A. V, 18, 8: „nobis inquit non modo satis esse video, quod factum esset, id pronuntiare, sed etiam quo consilio, quaque ratione gesta essent demonstrare“, et Cicero de or. II, 15, 63: „rerum ratio ordinem temporum desiderat, regionum descriptionem; vult etiam, quoniam in rebus magnis memoriaeque dignis consilia primum, deinde acta, postea eventus expectantur, et de consiliis significari, quid scriptor probet, et in rebus gestis declarari, non solum quid actum aut dictum sit, sed etiam quomodo; et cum de eventu dicatur, ut causae explicentur omnes vel casus vel sapientiae vel temeritatis hominumque ipsorum non solum res gestae, sed etiam, qui fama ac nomine excellent, de cuiusque vita ac natura“.

Quorum praeceptorum cum nullum fere Livius negligere voluisset et eosdem iudices videret multa ab historico, quae eius esse nunc putantur, non postulare sed antiquario delegare¹⁴⁶⁾, potuit sane, si his rebus tantum non omnibus omissis, maxime in rebus gestis enarrandis elaborasset, et rationem, qua essent gestae exposuisset, interdum „regionem aut pugnam descripsisset, interposuisset etiam contiones et adhortationes“¹⁴⁷⁾, populorumque et hominum consilia et mores non uno loco significasset, eaque omnia orationis elegantia et ornatu extulisset, suo iure sperare fore, ut opera sua plerisque atque etiam prudentibus arbitris probaretur.

Atque hoc quidem, quod speraverat Livius, ei contigisse, ut summis laudibus dignus haberetur supra est dictum; neque tamen propterea eius historia perfectis Thucydidis, Sallustii, Taciti operibus ad rationes et praecepta artis historicae compositis, potest aequari. Hanc laudem quo minus adipisceretur ea impediabant, quae supra commemoravi, quod neque fontes neque res ipsas satis cognitae neque omnia ita disposita habebat, ut quo quidque loco, ut recte intelligeretur et illustraretur, collocandum esset perspiceret. Sed magis etiam obstabat ingens moles paene infinitae materiae et tam variae, ut vix apte partibus distribui et uno quasi vinculo comprehendere ad unumque consilium referri posset, et, si fieri potuisset, certe Livius tanto oneri impar fuit, qui tantum aberat ut operis incepti ambitum tantamque rerum vim comprehenderet, ut vix quinta parte absoluta de increscente mole querens, his verbis, quibus ne ea quidem, quae sequuntur, quanta sint se perspicue videre fatetur, ad reliqua enarranda se ipsum confirmat: „me quoque iuvat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici pervenisse: nam etsi profiteri ausum perscripturum res omnes Romanas in partibus singulis tanti operis fatigari minime conveniat, tamen, cum in mentem venit

146) Vid. Cic. Acad. post. I. 3, 9 Varronem laudans „tu inquit aetatem patriae, tu descriptiones temporum, tu sacrorum iura, tu sacerdotum, tu domesticam, tu bellicam disciplinam, tu sedem regionum, locorum, tu omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, causas aperuisti“, cf. Peter, Epochen p. IX sqq. Taine p. 337 sq.

147) Cic. Or. XX, 66.

tres et sexaginta annos — aequae multa volumina occupasse mihi, quam occuparint CCCCLXXXVII anni ab urbe condita ad Ap. Claudium consulem; — iam provideo animo, velut qui proximis litori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quid quid progredior, in vastiorem me altitudinem, ac velut profundum invehī et crescere paene opus, quod prima quaeque perficiendo minui videbatur,“ v. XXXI, 1. Itaque cum artis opus absolutum, in quo quidem illa omnia requiruntur, perficere non posset, singula potius, quo ordine deinceps facta sunt, persecutus est, iisque dilucide explicandis et aptissimo ornatu distinguendis id assequi studuit, ut res gestae populi Romani, virtutes magnorum virorum et artes in illustri monumento proponerentur; et in eo potissimum elucet et iure laudatur ars eius et ingenium¹⁴⁸). Sed ne una et perpetua narratione legentium animos taedio afficeret et infinita singularum rerum multitudine obrueret, id certe spectavit, quod supra attigimus, ut, quae artius inter se continebantur, aliqua ratione a reliquis separata aut uno libro aut serie librorum¹⁴⁹) comprehenderet et absolveret. Sic uno libro regum historiam exposuit; quatuor deinceps libris omnia ea persecutus est, quae a liberato ad captam a Gallis urbem gesta sunt; tum decem libris quae a restituta urbe ad Italiam subactam sunt facta, ex quibus primo res domesticas, de Sextii et Licinii legibus contentiones, reliquis externas, bella cum Latinis, Samnitibus¹⁵⁰), Etruscis, Pyrrho rege attribuit. Ad haec adiunxit in quindecim libris duodecim bella Punica, quorum prius quinque, alterum decem voluminibus absolutum est¹⁵¹). Deinde item quindecim libris tempora, quibus cum regibus in Macedonia et Asia bellatum est, descripsit. Fortasse similiter in libris deperditis versatus est, ex quibus, ut supra diximus, certe libri CIX—CXVI in periochis „libri belli civilis“ appellantur, et quod Plin. l. supra n. 49 laudato scripsit, ibi quoque, ut in libris XXI et XXXI, novum

148) Vid. Nieb. Schol. I, 52; Queck. I. I.

149) Nieb. H. R. II. n. 145; Lerschii Röm. Diorthosen p. 26 sqq. Grysar XVI, quorum rationem non probat Hertzius p. XXXI n. 229.

150) X, 31, 10; supersunt etiam nunc Samnitium bella, quae continuus per quartum iam — volumen agimus

151) XXXI, 1, 3.

argumentum inchoatum fuisse videtur indicare. Neque tamen in his operis partibus res ita tractavit, ut ea, quae tradenda essent, rationibus quibusdam universis disponderet, artius inter se iuncta comprehenderet et ad causas suas revocaret, res bellicas et civiles sciungeret¹⁵²), diversorum temporum mores et instituta compararet, sed etiam in his singula tantum plerumque spectavit, et ut tempore sese exceperant enarravit, ut ne ibi quidem quae inter se cohaerent uno conspectu videri possint. Quamquam enim et Catonis¹⁵³) atque Sallustii exempla docuerant, et ipse in regum historia intellexerat rerum potius rationem quam annorum seriem posse servari, tamen cum plerique ante eum scriptores ne Polybio quidem et Caesare exceptis, ut quoque anno gestae erant res, composuissent, nemo mirabitur etiam Livium hunc morem esse secutum. Quae ratio etsi multa habet incommoda, cum haud raro, quae inter se continentur, quod non uno anno gesta sunt, disiungas oporteat, tamen, id quod Thucydidis, Polybii, Taciti exemplis probatum est, non impedit, quo minus, si omnia ante collecta, perpensa, disposita sint, artis historicae legibus satisfieri, rerumque inter se nexus explicari et unum atque simplex opus confici possit. Livio autem, qui non ita paratus ad scribendum venisset, quo facilius tanta rerum copia et varietas aliquo tamen vinculo atque ordine contineretur, paene erat necessaria, eoque magis ex probabatur, quod in re publica Romana ut in annalibus omnia ad magistratum annos referebantur, et a novis consulibus nova quovis anno rerum series incipiebat, v. XXIV, 8, 8. Atque prioribus saeculis, ubi pauca neque ea artius connexa erant narranda, haec ratio videbatur commodissima; posterioribus, ubi plurima diversis locis et ipsa inter se diversa gerebantur, aptissimum erat temporis certe et anni quasi vinculo ea quae facta erant complecti, si rerum ipsarum inter se coniunctio accuratius explicari non poterat. Etiam in rebus singulorum annorum distribuendis annalium rationem secutus primum plerumque ponit consulum nomina, qui eo anno quo gesta sunt, quae traditurus est, rei publicae praefuerunt, tum res ipsas

152) Taine 125; 142.

153) Mommsen. H. R. I, 905.

addit domi militiaeque factas, quae si multae sunt et variae id potissimum curat, ut facile ab una ad aliam transire possit, et commissurae tamen eae sint, ut quae inter se iunguntur partes integrae et clarae et ab initio statim aliae esse appareant. Tum gravioribus rebus absolutis leviora in fine anni addere solet, prodigia, clarorum virorum mortes, incendia, Tiberis inundationes, sacerdotes et magistratus creatos, alia digressiones se non quaerere ipse profitetur, nec nisi paucis locis interposuit¹⁵⁴⁾ aut Romanis rebus externas et peregrinas immiscuit¹⁵⁵⁾. Rarius et aut nescius aut Polybii exemplum, qui nonnumquam quae duobus annis facta sunt comprehendit, secutus, et in rebus apud exterarum gentes gestas, annorum ordinem reliquit¹⁵⁶⁾, interdum in annis, ad quos res referendae erant, erravit. Sed hoc in prima decade, ubi „tanti errores implicant temporum, ut nec qui consules secundum quosnam nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modo sed etiam autorum digerere possis“, II, 21, 4, aliquam habet excusationem, cum difficillimum esset in variis annis computandi rationibus, quas annalium scriptores secuti erant, quid verius esset invenire, et quae diversa videbantur, quo modo inter se conciliari possent, intelligere¹⁵⁷⁾. In posteriorum temporum historia, cum tam multae tamque variae res essent narrandae, quarum initia in alios annos atque exitus inciderant, interdum eas aut uni aut utrique anno adsignat, aut quod aliter atque autores, quibus certo loco utebatur, ordinaverat, in annis computandis lapsus est. Sic in tempore Saguntii ab Hannibale expugnati se ipse in multas implicat difficultates, quod res eodem tempore gestas alios autores secutus alio loco iam exposuit¹⁵⁸⁾. Quae per bellum Punicum secundum in Hispania sunt acta non recte ad singulos annos retulit¹⁵⁹⁾.

154) Vid. IX, 17; XXIX, 29 sqq.

155) V. not. 137.

156) Lachmann. II, 96; 108.

157) Lachmann. I, 103; 107; II, 76; Broecker p. 216 sqq. 343 sqq. Th. Mommsen. H. R. I, 907 sq.; Chron. Rom. 128 sq.; A. Mommsen. Röm. Daten, Paderb. 1856 p. 17; 31 sq.

158) XXI, 15; Lachmann. II, 96.

159) Vid. XXVII, 7, 5; XXVIII, 16 14 all.; Becker Vorarbeiten p.

pariterque ea, quae eodem tempore in Graecia¹⁶⁰) gesta sunt, quod, quae Polybius per Olympiadas disposuerat, non recte ad annos, quos ab urbe condita numerabat, revocavit, similique modo aliis quibusdam locis erravit aut in computandis annis aut indicandis¹⁶¹). Sed hoc errorum genus non adeo frequens est, et in tanta rerum copia autorumque dissensu et voluminum evolvendorum molestia non facile evitabatur.

Quam annorum ab urbe condita computandorum — raro enim post reges exactos aut post urbem a Gallis captam annos numerat, v. VII, 3; ib. 1; 18 — rationem secutus sit, non facile perspicitur, magnusque de ea re peritorum chronologiae est dissensus. Si Sigonius¹⁶²) audimus, qui magno acumine, non satis caute tamen eam quaestionem tractavit, Livius peculiari quodam modo annos disposuisse putandus est, sin Glareanum, Dodvellum, Peterum¹⁶³) alios, Catonis aeram probavit; aliis ne in hac quidem re ab annalibus¹⁶⁴), quos per singulos annos duces habuit, discessit. Eae controversiae inde potissimum oratae sunt, quod cum Livius aliquot annos, qui in fastis consularibus perscripti sunt, omisisset, alii alio modo aut hoc explicare aut annos, qui requiruntur, addere voluerunt. Ac primum quidem post annum ab u. c. 247 in fastis adduntur consules Sp. Larcus T. Herminius, quos non habet Livius II, 15, 1¹⁶⁵);

114; Lachm. l. l.; Peteri commentat. in Philologo VII, 175; eiusd. Zelttafel der röm. Gesch. p. 109.

160) Vid. XXVII, 30 sqq.; XXVIII, 5 sqq.; Mansonis Sparta III, 273 sqq.; Schorn, Gesch. Griechenlands, Bonn 1833 p. 185; Ideler. Chronol. II, 170 sq.

161) Vid. Perizonii Animadvv. hist. ed. Harless. p. 290 sqq.; Wachsmuth. p. 30; Lachmann. II, 70.

162) Vid. Chronol. Liv. Sigonii ap. Drak. Vol. XV, 1, 155; ib. p. LXX sqq.; Niebuhrii H. R. II, 626; Laurent. fasti Romani p. 65.

163) Vid. Glareani Chronol. Liv. primum edita in ed. Frobeniana 1531; Dodwell. de cyclis dissert. X § 59, 80, 87; chronol. Dionys. ed. Oxoniens. addita; Lachmann. I, 20; II, 94 u. 1; Peteri commentat. in Ephemerid. Darmstad. 1839 p. 625 sqq.; Nieb. H. R. II, 430 u. ib. 626.

164) Cf. Trewen-Schroederi Fasti Romanorum Liviani, Gedani 1875 praef. p. 12; 14 all.; Hertz. prol. XXV sq. Totum rem acutissime persecutus est Th. Mommsenius die röm. Chronologie etc., Berlin 1858 p. 113; cf. Ideler Handbuch der Chronol. II, 168 sqq.

165) V. Trewen-Schroed. l. l. p. 14; Laurent. p. 69; Momms. p. 114.

sed non ipsius magis quam librariorum culpa aut emendatorum eos abesse probatur Cassiodori testimonio, qui Livium secutus, vid. not. 42, tamen eos consules commemoravit. Desunt deinde et apud Livium et apud Cassiodorum annorum 264 et 265 consules, quos quidem ipse Livius se omisisse, in fontibus suis non defuisse videtur significare II, 39, 9. Tum omissus est annus 378 in perturbatione temporum ante solitudinem magistratuum, v. VI, 34 et 35. Sine dubio librariorum culpa IX, 22, 1 consulum nomina exciderunt; sed annos 485 (484) et 489 (488) ipsum Livium praeteriisse, inde non satis certo colligitur, quod Cassiodorus eos neglexit¹⁶⁶). Omnes hos annos non consilio a Livio esse omissos, quae Sigonii fuit sententia, ipse eo declaravit, quod in pluribus annis computandis eos non neglexit, velut III, 30, 7 ubi XXXVI annos numerat, cum ipse tantum XXXIV consulum paria habeat, et V, 54, 5 quo loco 365 annos computat, etsi apud ipsum tantum 362 inveniantur, v. IV, 7, 1; VII, 18, 1 all. Deinde Livius per quattuor primos libros sibi non plane constitit in tempore constituendo. Nam I, 60 tradit 244 annos Romae regnatum esse, eamque rationem sequitur V, 54, 5, in quo a fastis discedit, neque tamen eo minus III, 33, 1 anno p. u. c. 302 decemviros primos rei publicae praefuisse tradit, ut in fastis erat perscriptum, similemque ordinem in fontibus suis videtur invenisse. Sed si inde a decemvirorum aetate a fastis discrepabant, quod in his duo tantum decemvirorum anni habentur, et id tempus, quo decemviri alteri non relecti imperium obtinuerunt, priori anno¹⁶⁷) adsignatur, apud Livium tertius decemvirorum annus numeratur III, 38, 1. Utrum hac ratione relicta IV, 7, 1 fastos sit secutus, an tantum 243 regibus annos tribuerit¹⁶⁸), non liquido constat. In sequentibus libris Varronis potius aeram secutus videtur. Itaque V, 54, 5 a. u. 365 urbem a Gallis captam

166) Omissus est etiam a. 557, qui apud Livium exstat XXX, 24, 1, in edit. Garetti p. 383, additus a Cuspiniano, et anni 688 et 689 in unum coniuncti sunt; v. Fischer Zeittafeln p. XIII; Peter. I. I. 633; Hertz. XXV.

167) Vid. Mommsen. Chron. p. 92, 121 cf. Peter. I. I. p. 628.

168) Quae Mommsenii est sententia I. I. p. 121 n. 209; cf. Ideler II, 165

dicat¹⁶⁹); et VII, 18, 1 annum quadringentesimum fuisse tradit, qui in fastis est trecentessimus nonagesimus nonus. Cum his deinde ab a. u. 421 ad a. 429 convenit, tum longius ab his recedit, quod eos annos, quibus fasti dictatores fuisse produnt, non numerat, sed consulum annis comprehendit¹⁷⁰). Primi autem dictatoris, quem ita reipublicae praefuisse statuunt in fastis esse significatum, omissus est annus VIII, 17, 4, a quo loco usque ad VIII, 37, 1, ubi secundus dictator in fastis additur, horum et Livii atque annalium anni congruunt; inde ab hoc loco usque ad IX, 41, 1, ubi tertius commemoratur a. u. 444 uno, ab hoc anno usque ad 452, v. X, 3, 3; ib. 5, 14, ubi quartus est insertus, duobus, postea tribus annis Livius posterior est fastis. Ipsum autem hos annos non numerasse neque in fontibus suis numeratos invenisse testimonio est locus X, 31, 10, ubi sextum et quadragesimum annum affert (ipse tantum 45 consulum paria habet), in fastis XLIX anni computantur. Eadem ratio obtinet XXXI, 1, 1, si pro corrupta edd. lectione CCCCLXXXVIII legitur CCCCLXXXVII, et XXX, 5, 1, ubi etiam in Bambergeni quingentesimo quadragesimo uno legitur pro quingentesimo quinquagesimo primo, nam hic annus in fastis est 554, ille 490; et in Periocha XLVII, ubi quingentesimo nonagesimo octavo a. u. consules Kal. Ianuariis magistratum mire coepisse traditum est, quod fasti sexcentesimo primo factum produnt, v. Ideler, II, 149, 169; et in Periocha XLIX, ubi belli Punici tertii initium et ludi Terentini habiti dicuntur anno DCII, quae in fastis ad annum DCV referuntur¹⁷¹). Nihil certi colligi potest

169) Vid. Fischeri Zeittafeln p. 42; Nieb. II, R. II, 625; Broeckeri Unters. p. 16 sqq.; 166; A. Mommsenii Rom. Daten, Parchim 1856 p. 22; 86; Ideler II, 169.

170) Vid. Niebuhr. H. R. II, 627; Broecker l. l. p. 266; 334 sqq.; Th. Mommsen. H. R. I, 909; Chronol. p. 110 sqq. Solitudinem autem magistratum quinquennalem, VI, 35, 10, e fastis iam in annales translatam videtur invenisse, v. Mommsen. Chronol. p. 204.

171) Ceterum hoc testimonium non omnino certum est, quod Censorino teste de die nat. c. 17 p. 48 ed. Iahn. „Antias et Varro et Livius (relatos ludos) prodiderunt L. Marcio Censorino M. Manilio coss. p. R. c. anno DCV,“ v. Roth. Ueber die Säcularspiele in Mus. Rhén. VIII, 372; Broecker Untersuehung. p. 190 Mommsen. Chronol. p. 175 sqq.; Preller. Mythol. Rom. p. 474.

ex l. XXXIV, 54, 6, quo aut Livius errasse videtur aut librari peccasse. Iam cum etiam Dionysius Halicarnassensis eandem fere quam Livius sequatur rationem, apparet utrique annales duces fuisse, qui quamquam in prioribus reipublicae temporibus interdum inter se dissentientes alii alios consules dabant, tamen in numero annorum conveniebant, et ad unam rationem erant redacti, Liviumque ne in hac re quidem aut suum arbitrium esse secutum aut ipsum sibi magistratum indicem confecisse et per singulos annos comparasse. Ex iisdem illis annalibus nonnullis locis, neque tamen omnibus, nam Dionysius habet quaedam, quae apud Livium desunt, quo die consules magistratum occeperint¹⁷²⁾ petivit, et anni, qui Numae regis esse putabatur, descriptionem¹⁷³⁾, et quibus annis intercalatum sit adnotavit.

In his igitur rebus ut in reliquis spreto fastorum testimonio plurimum tribuit annalibus. Atque hac fide et religione, qui non facile quidquam, nisi quod eorum autoritate nitebatur, probavit et recepit, et simplicitate atque veritate, qua errores etiam eorum aut repetivit aut notavit, non celavit et emendari conatus est¹⁷⁴⁾, etsi neque diligentia in conquirenda materia neque severitas aut acumen in examinanda neque ars in disponenda ab omni parte laudari potest, tamen optime de historiae populi Romani meruit: nam et id effecit, ut, quid veteres scriptores de antiquissimis temporibus memoriae prodiderint, quaeque ea, qua scribebat aetate, a plerisque credita ac probata sint, intelligeremus, et largam suppeditavit materiam, eamque integram neque ipsius scriptoris opinionibus permixtam et obscuratam, unde ex parte quidem aliqua ea, quae re vera facta sunt, a fictis discerni et veteris reipublicae imaginem adumbrari posset. Sed iniquum est ex parvis magni operis reliquiis, in quibus partim aetas civitatis obscurissima et mul-

172) Vid. III, 0, 1; ib. 36, 3; IV, 37, 3; V, 0, 1; ib. 32, 1; VIII, 20, 3; XXII, 1, 1 all.; Becker, Antiquitat. Rom. II, 2, 200; A. Mommsen, l. l. 22 sqq.; Th. Mommsen, Chronol. p. 80 sqq.

173) Vid. I, 19; A. Mommsen, in Jahrb. Ann. 1855 p. 251; Beiträge zur vörl. Zeitrechnung, Lips. 1856 p. 12; Th. Mommsen, Chron. p. 44 n. 60.

174) XXXVII, 59; XLIII, 11, 5; XLV, 44, 3, cf. A. Mommsen, Röm. Daten p. 41 sq.; Th. Mommsen, Chronol. p. 42 sqq.; Ideler II, 60.

tis fabulis, quas in dubium vocare metuebant, referta, a plerisque etiam spreta et neglecta tractatur, Livii merita aestimare velle; quae quanta fuerint ii tantum recte statuere potuerunt, quibus totum opus adire et non modo antiquorum verum etiam recentiorum temporum cognitionem inde petere licebat. Neque enim dubitandum est, et numerus librorum¹⁷⁵⁾, quibus haec tempora enarrantur, multo maior ostendit Livium non solum propterea, quod plerosque festinare ad haec nova sciebat, sed etiam quod sibi proposuerat eam quoque aetatem, qua „imperium Romanum iam magnitudine sua laborabat“ describere, in hac potissimum historiae parte elaborasse, eoque maiorem curam in ea posuisse, quo pluribus aequalium scriptorum libris uti posset et ipse, cum aequalis esset, iudicare, quae re vera essent facta, et quod eo magis, quo longius progrediretur, et rectius, usu et experimentis edoctus, cognovisset¹⁷⁶⁾, quid potissimum spectandum quaque ratione res tradendae ex quibusque causis essent explicandae. Quare ad horum potissimum temporum historiam eorum iudicia pertinere putaverim, qui opus Livianum summa laude dignum esse censuerunt.

Sed magis etiam quam ingens illa rerum, quas tractavit, moles et varietas ars compositionis et orationis, qua usus est, virtutes praedicantur. Quibus quantum in historicis veteres tribuerint cum ex aliorum tum ex Luciani¹⁷⁷⁾ testimonio cognoscitur, qui haec praecipit: οὐ τί εἶπωσι ζητητέον αὐτοῖς, ἀλλ' ὅπως εἶπωσιν. — τοιαῦτο δὴ τι καὶ τὸ τοῦ συγγραφέως ἔργον, ἐς καλὸν διαθίσθαι τὰ πεπραγμένα καὶ εἰς δύναμιν ἐναργεστάτα ἐπιδείξαι αὐτά etc. Id enim a Livio esse perfectum et in hoc maxime genere eius virtutem enitere peritissimi eius rei existimatores honorificis de eo iudiciis declaraverunt. Atque Quintilianus VIII, 1, 3 mirae facundiae

175) Libri ab XXI usque XLV quinquaginta unum reliqui septem et nonaginta libri haud multo plus centum quinquaginta annos, libri CIII-CXLII id tempus, quo Livius vixit, comprehendunt, v. Lewis I, 45; Taine 58; Hertz, p. XII.

176) Niebuhr. Schol. I, 49; Becker Vorarbeiten etc. p. 206; Lewis I, 44; 71; 247; 253; Hertz, p. XIII.

177) Quomodo hist. scribenda sit § 51.

virum eum nominat, et II, 5, 19: „ego optimos quidem inquit et statim et semper, sed tamen eorum candidissimum quemque et maxime expositum velim, ut Livium a pueris magis quam Sallustium: et hic historiae maior est auctor, ad quem tamen intelligendum iam profectu opus sit;“ Tacitus autem ¹⁷⁸⁾ modo eloquentissimum veterum auctorem, modo eloquentiae et fide praeclarum in primis, pariterque Seneca ¹⁷⁹⁾ disertissimum prae dicat, et Velleius ¹⁸⁰⁾ eum inter ingenia numerat, quae maxime sui aevi emineant, et forma operis sui perfectissimos. Tanta laude ut dignus videretur Livius et ingenio eius effectum est quale supra significavimus, vivido et alacri, poetica quadam facultate praedito, pulchri honestique sensu imbuto, singulari ubertate et mansuetudine, optimarum literarum studiis exculto et exercitato rectoque et sobrio, quo in eligendo et confor mando sermone usus est, iudicio. Florebat enim eo tempore quo Ciceronis, Caesaris, Bruti, aliorum studiis sana et vere Romana eloquentia erat parata, et eam attingebat aetatem, quae quanta rerum institutorumque publicorum tanta studiorum iudiciorum, orationis facta est mutatio ¹⁸¹⁾. Nam cum discordiis civilibus defessi omnes otium et tranquillitatem spectarent summoque imperio ad Augustum delato optimates et populares possessione et administratione rei publicae cessissent, optimus quisque et ingeniosissimus ad literarum studia se conferrent, in quibus publica libertate amissa suo arbitrio uterentur et veteri disciplina soluta sibi indulgerent, brevi tempore et ipsius Livii aetate magnorum poetarum praeclaris, ad Graecorum normam et exempla perfectis operibus lingua latina aucta et promota, eorum autem studiis, qui non tam alta petere possent et in magnarum rerum inopia formae artificii id quod deera

178) Agric. 10; ab excessu Aug. IV, 34.

179) De ira I, 16, 27 (20, 6 ed. Haase).

180) II, 36, 3; inde factum est, ut idem Velleius dixerit I, 17, 2 Livium quoque priorum aetati adstruas; sicuti Tacitus eum in veterum numero habet.

181) Vid. Schadeberg. Jahrb. Ann. VII, 125; Bernhardii H. H. R. § 45; Queck. Zweiter Beitrag zur Charakteristik des Livius: die Darstellung desselben. Sondershausen 1853; Haase. Tac. Opp. I p. XLVIII sqq.; Hertz. prolus. p. XVII.

explere vellent, „oratorio et virili cultu relicto, contempto ordine rerum, omissa modestia ac pudore verborum“ novum dicendi genus novaque eloquentia „lascivia verborum et levitate sententiarum et licentia compositionis“ fucata et orta et multis probata est. Livius autem, qui haud dubie, sicuti filio praeceperat, Demosthenem et Ciceronem legisset, tum ut quisque Demostheni et Ciceroni simillimus esset¹⁸²), veteremque et sanam eloquentiam cognovisset atque admiraretur, sed non ignoraret, quantos progressus sua aetate lingua latina poetarum maxime opera fecisset, atque „mutari cum temporibus formas et genera dicendi“¹⁸³) probe sciret et „id quoque vitandum, ne in historia oratores aut declamatores sibi imitandos putaret; suamque cuique propositam legem, suum cuique decorem esse“¹⁸⁴), quo erat subacto iudicio, perspiceret, ita priorum et recentiorum bona et virtutes miscere et copulare instituit, ut novum et in rerum narratione nondum tentatum genus orationis inveniret et expoliret. Atque cum videret tanta iudiciorum mutatione facta res praeclaras a populo Romano gestas ita, ut placerent, non posse enarrari arido et exili eorum genere qui annales scripserant¹⁸⁵), neque nudo illo, quo Caesar omni ornata orationis detracto suas res exposuerat, ab affectata autem Sallustii brevitate abhorreret¹⁸⁶), nec amplam et asperitatem plenam oratorum rationem putaret historici esse; et cum ipse ex philosophorum atque rhetorum scholis prodiret, exornandaeque orationis et luminibus illustrandae studium per omnia literarum genera pertinere et a Romanorum ingenio non alienum esse intellexisset, oratoriam illam formam ita probavit et excoluit, ut et ad consilium suum accommodatissima esset et ad commendandum opus quod condebat plurimum conferret. Raro enim simpliciter et nude res ita tradit, ut intelligantur

182) Quintil. Inst. or. X, 1, 39 cf. II, 5, 20.

183) Tac. Dial. de orat. c. 18; cf. Senec. Ep. XCIV.

184) Quintil. X, 2, 21 sq.

185) Vid. not. 140.

186) Seneca Controv. XXIV, 14, cf. Exc. contr. IX, 1, 8: T. Livius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam sententiam (res secundae mire sunt vitis obtentui) et tamquam translatam et tamquam corruptam dum transferretur obiceret Sallustio

modo, sed ita auget et ornat, ut placeant; plerumque hominum mores et facta ita exponit, ut non tam quales fuerint appareat, sed ut aut admiratione animi commoveantur et probeant aut aversentur et abhorreant, legentesque quasi stimulis additis quo vult impellantur, ab eo quod improbat revocantur¹⁸⁷⁾. Sed is erat in Livio pulchri et decori sensus, ut et probe crederet, ne lucata oratione, mani tumore, elaborata concinnitate naturalis orationis nitor corrumpetur atque dignitas historicae everteretur, et ut id efficeret, quod Cicero praeceperat, „historia varietate locorum distingueretur et maior ei sonus adderetur.“ Maxime autem et ars Livii et sanum iudicium elucet in orationibus, quae quasi amoena quaedam deverticula, a continua rerum gestarum narratione legentium animi acquiescerent, et, ut supra dictum est, ad res ipsas illustrandas interposuit. In his enim ut candorem animi, ubertatem ingenii accuratam consiliorum humanorum cognitionem multis modis prodit, ita evitato argutiarum studio, vanisque lenociniis forensis eloquentiae aculeis tanta facundia et a se inventa et aliunde sumpta exornavit, tanta varietate eadem argumenta tractavit, tantaque suavitate atque gratia perfudit et sententiarum gravitate¹⁸⁸⁾ distinxit, ut merito haec pars Livianae operis splendidissima laetissimaeque sit habenda, recteque Quintilianus¹⁸⁹⁾ Livium „in contionibus supra quam enarrari possit eloquentem“ dixerit et Domitianus¹⁹⁰⁾ tantum ex illis contionibus periculum timuerit, ut eas circumferentem Metitum Pompeianum tollendum curaret. Sed non contentus oratorium

187) Vid. Peteri Epochen etc. p. XVIII Taine 50; 241; 259; 310 Bernhardii H. lit. R. § 102.

188) Quo modo ex annalibus et ex Polybio hausta commutaverit supra not. 143 sqq. commemoratum est. Sententias ex aliis etiam Graecis scriptoribus, Homero, Hesiodo, Thucydide, Demosthene sumptas saepe plus in orationibus inveniri nonnullis locis ab interpretibus observatum v. XXVIII, 27, 11; XXII, 29, 8; XLV, 23, 13, eorumque numerus a Draconio Advers. II, 379 auctus est, cf. Hertz. p. XXVII.

189) Inst. or. X, I, 101. Contra Instano teste XXXVIII, 3, 11; Treb. ius Pompeius in Livio et Sallustio reprehendit „quod contiones directae pro sua oratione operi suo inserendo historiae modum excesserint“ qua reprehensione et Crevier. praef. VI sqq. Livium defendit et alii.

190) Sueton. Domit. c. 10.

ornatum ad historiam attulisse, cum aequales eius haud dubie idem sentirent, quod postea Quintilianus¹⁹¹⁾ docuit, historiam esse proximam poetis, et quodam modo carmen solutum, eamque scribi ad narrandum non ad probandum, totumque opus non ad actum rei pugnamque praesentem, sed ad memoriam posteritatis et ingenii famam componi, ut tanto historici munere recte fungeretur paene poetico spiritu sumpto, quae ad ornatum recipiendum apta iudicabat tamquam artifex cultu decoreque poetarum induta laetissimisque coloribus illustrata legentibus proposuit, ut ea intueri viderentur rerumque magnitudinem animo perciperent et admirarentur. Ex utroque genere, et oratorio et poetico, frequens oritur figurarum usus, prosopopoeiae, metaphorae, anaphorae, chiasmi, aliarum, quibus tamquam luminibus orationem distinguit et ad animi sensus reconditos perspicue et graviter exprimendos reddit aptiorem. Praeter quam orationis perspicuitatem et sublimitatem laudat Quintilianus X, 1, 101 miram in narrando lucunditatem clarissimumque candorem, quarum illa in eo potissimum conspicitur, quod res ita narrantur, ut et placeant et animos permulceant, hic autem, ad puram atque luculentam veramque neque argutis fucatam narrationem pertinet. Ad haec accedit lactea illa ubertas¹⁹²⁾. Livio ita peculiaris, ut Quintilianus eam velocitati et brevitati Sallustianae opposuerit, non solum in copia verborum sententiarumque conspicua, sed etiam in dilucida hominum rerumque descriptione, cum aliae post alias partes,

191) Inst. or. X, 1, 31; copiosius eam rem exposuit Lucianus I, 1, § 45: καὶ ἡ μὲν γνώμη κοινωνεῖται καὶ προσαπτεῖσθαι τι καὶ ποιητικῆς, παρ' ὅσον μεγαληγόρος καὶ διηρομένη καὶ ἐκείνη, καὶ μάλιστα ὅποταν παρατάξῃ καὶ μάχαις καὶ ναυμαχίαις συμπλέκεται· δεῖσθαι γὰρ τότε ποιητικὸν τινος ἀνέμον ἐπονεύσαντος τὰ ἀκατὰ. ἡ λέξις δὲ ὁμοίως ἐπὶ γῆς βεβηκέναι, τῷ μὲν ἀλλοι καὶ τῷ μεγέθει τῶν λεγομένων συνεπαιρουμένη καὶ ὡς ἐν μάλιστα ὁμοιοσύμην, μὴ ξενίζουσα δὲ μηδ' ὑπὲρ τὸν καιρὸν ἐνθουσιῶσα; Cic. Or. XX, 66; Ekhard. prolus. de historia poesi finitima, Francohusae 1748; G. F. Creuzer die hist. Kunst der Griechen, Leipzig 1803 p. 240sq.; Schadeberg, ap. Iahn. ann. VII p. 119 Queck. I. n. 181 l. p. 4.

192) Quintil. Inst. or. X, 1, 32; 101; IV, 2, 45 Parreidt. comment. de lactea Livii ubertate, Lips. 1746; Queck. I. p. 10 Haase I, 1 p. LIV.

novaque semper earum momenta proferuntur et ita illustrantur, ut plenae et perfectae imagines exprimantur, quae et perspicuitate placeant et altius in mentem penetrent. Fons autem eius est admirabilis et inexhausta ingenii et orationis vis nusquam fere in tanta librorum mole hebescent, in omnibus partes versatilis, ad res diversissimas pariter apta, in levioribus temperata et submissior, altius adsurgens et sublime sonans in gravibus. Et haec quidem adiuwabatur etiam et augebatur eo, quod Livius ut in rerum delectu ita in orationis quoque forma ex iis scriptoribus, quibus cum maxime utebatur pendebat, et multa ex iis sumebat. Nam cum, id quod super dictum est, modo perlectis iis, quae narranda erant, sua componeret, et, quod exemplis etiam nunc probari potest, interdum nihil ageret, nisi ut evitata verborum et constructionum asperitate et insolentia aptius orationem conformaret et ornaret¹⁹³ fieri non potuit, quin et verba multa et verborum coniunctiones atque sententias et orationis quendam colorem ex fontibus suis traheret. Neque tamen totum se imitationi dedit, sed et illis suppeditata ita ad suum genus dicendi et suum ingenium revocavit et accommodavit, ut etiam ab aliis petita sua facerent. Id in iis partibus maxime conspicitur, ubi Polybium adhibuit, ex quo quamvis haud pauca ita sumpserit, tantum interpretaretur, multo plura tamen aut verborum aut rerum ordine mutato, aliis omissis aliis, quae aliunde petiverat additis ita convertit, et ex diversis autoribus collecta ita inter se copulavit et in unum conflavit, ut vix vincula et commissurae appareant, omniaque uno dicendi genere comprehendantur. Sed in tanta materiae varietate et propter rerum aut magnitudinem aut tenuitatem scriptorumque aut ubertatem aut exilitatem mirum esse non potest, quod orationis vis et copia non ad omnes pariter partes pertinet. Sic in primo libro multa insunt, in quibus fere poeticus nitor eminet¹⁹⁴; al-

193) Vid. Peteri commentat. das Verhältniss des Livius und Dionysius zu einander und zu den älteren Annalisten Anclam 1853 p. 5 sqq. Glerigli l. n. 115 l.; Hertz. p. XXI.

194) Ita rectius Niebuhrus H. R. I, 519; 253 sq. videtur indicat quam Bonstetten Reisen in die classischen Gegenden Roms I, 226 sq.

simpliciter narrata sunt, alia sublimitate conspicua. Reliqua primae decadis volumina in tanta annalium tenuitate nonnulla quidem habent exilia et sine ullo ornatu exposita, alia etiam, quae ipse Livius timet ne satietatem afferant legentibus¹⁹⁵), tamen multa quoque praeclare enarrata et ad permovendos animos accommodatissima¹⁹⁶). Maxime adsurgit oratio in tertia decade, ubi Romanorum constantia, invicti in gravissimis calamitatibus animi robur et magnitudo erat ornanda, descendit in sequentibus, ubi faciliores victoriae et consilia aliaeque artes magis quam fortitudo atque gravitas Romana exponuntur, et iam illabentium vitiorum vestigia notantur. Tamen numquam fere languida sit oratio, sed per totum opus aequabiliter fluens¹⁹⁷) simplicitate quadam nativa atque venustate florens artis ornamentis adiuta animos tenet et rebus conciliat. Ab his virtutibus num in libris deperditis defecerit, et Livio seniore iam facto in copiae locum varietatisque senilis loquacitas cesserit¹⁹⁸), cum pauca exstant satis ampla fragmenta, ex quibus quale dicendi genus fuerit intelligi possit, difficile est diiudicatu. Ceterum elogium Ciceronis a Seneca servatum¹⁹⁹) non videtur praestantissimis ex eodem genere locis, qui in prioribus libris leguntur, inferius esse; nec fragmentum libri XCI, etsi est verbosius, ab aliis locis, quae etiam nunc habemus, ex fonte copiosiore petitis tantopere differt, ut inde totum genus orationis aliud factum et in peius mutatum esse iure colligere possis²⁰⁰). Ad hoc accedit, quod honorifica veterum de oratione Liviana iudicia non ad partem aliquam sed ad totum opus pertinent, atque Livius, id quod ex praefatione intelligitur, antequam ad scribendum accederet, suo ingenio et iudicio peritorumque existimatorum praeceptis ductus et institutus.

Blumius l. n. 2. l. p. 125; 148 all.; v. Schadeberg l. l. p. 12 sq.;
Taine p. 58 sqq.

195) Vid. VI, 12, 2; Queck. l. l. p. 21.

196) Nieb. H. R. II, 609.

197) Nieb. Schol. I, 52; 47.

198) Ea est Niebuhrii sententia, v. Ciceronis oratt. fragm. f. 88
Schol. I, 47; Lachmann. I, 115; Reisigii schol. grammat. p. 49.

199) Suasor. lib. § 17; v. Livii fragg. Vol. VI p. XIII, 50.

200) Vid. Lewis I, 255; Hertz. prolus. p. XIII.

quod potissimum dicendi genus eligendum esset, perspexerat et multo usu in dies rectius eo uti haud dubie didicerat.

Quamquam enim, quod genus orationis historico tenendum esset, minus erat quaesitum²⁰¹), quam quod oratori conveniret tamen Cicero nonnulla perite praeceperat, quae probabile est et cognita habuisse Livium et ad consilium suum accommodasse. Ille autem historiam „tractam quandam et fluentem, non contortam et acrem orationem“ decere censet, et „genus orationis fusum atque tractum et cum lenitate quadam aequabili profluens sine iudiciali asperitate et sine sententiarum forensium aculeis“, quod tamen probe a cotidiano sermone distinguendum esse docet²⁰²). Hoc orationis genus a Livio probatum et usurpatum esse et res ipsa docet et Quintilianus videtur significare, cum in Herodoto omnia leniter fluere dicit, neque quemquam magis Herodoto similem esse addit quam Livium. Idem quale fluens et tractum illud genus sit alio loco ostendit, ubi „historia inquit non tam finitos numeros quam orbem quandam contextumque desiderat. namque omnia eius membra connexa sunt, quoniam lubrica est et fluit, ut homines, qui manibus invicem apprehensis gradum firmant, continent et continentur²⁰³)“. Cui cum ex adverso ponat numeros et periodorum formas, quae oratoribus commendantur, id videtur indicare, non aptum esse ad historiam numerum oratorum per membra incisa ambitusque circumscriptos inceden-

201) Cic. de or. II, 15, 62. „videtisne, quantum sit minus oratoris historia? haud scio an flumine orationis et varietate maximum, neque tamen eam reperio usquam separatim instructam rhetorum praeceptis“, ib. § 64: „harum tot tantarumque rerum videtisne nulla esse praecepta, quae in artibus rhetorum reperiantur“. Quantum inter orationem et historiam intersit scite exposuit Plinius Epist. V, 8, 9 sqq.: „habet quidem oratio historia multa communia, sed plura diversa in his ipsis, quae communia videntur, narrat illa, narrat haec, sed aliter: huic pleraque humilia et sordida, illi omnia recondita, splendida, excelsa conveniunt. — haec vel maxime vi amaritudinis instantis, illa tractu et suavitate atque etiam dulcedine placet“.

202) Cic. Or. XX, 68; de or. II, 13, 54, ib. 15 64, Or. XXXVI, 124; Queck. l. l. Steiner de numero oratorio Posen 1849, p. 150 20 all.

203) Inst. or. IX, 4 129; 18; X, 1, 101 Eckhard l. l. Walch Emendatt. Livv. p. 3 sq.; Queck. l. l. p. 13 sq.

tem, neque clausulas insistentes aut aequalitatem in partibus pariter dimeliendis et ornandis conspicuam, sed laxiorem et liberiorem verborum sententiarumque coniunctionem et membrorum minus definito verborum numero neque tam arte inter se colligatorum coagmentationem, quae plus varietatis et lenitatis habet et ad res diversas facilius et aptius potest accommodari. Quam rationem cum Livius rerum exponendarum multitudini convenientem esse iudicasset, non concinnitatis quidem laude caret nec compositionis ornamenta aspernatur, sed non iis legibus, quas Cicero alique oratores observarunt, in sententiarum et periodorum conformatione sese adstringens mirabili varietate, ut et taedio legentium occurrat animosque semper suspensos teneat, et ne quid negligant admoneat, resque ut verbis exaequet, diversum et multiplex argumentum sequitur, modo brevibus enuntiatis gravissima tantum attingens minoribus neglectis graviter incedit; modo omnia magna sententiarum mole artificiose vinctarum illustrat, modo simplici neque operosa verborum structura utitur, modo implicatos et primo aspectu contortos sensim dilucentes verborum ambitus cumulat; alibi grata quadam negligentia quae inchoaverat abruptum legentesque fallens alia atque expectari poterat ratione ad finem perducit, alibi membrorum concinnitate atque aequabilitate res persequitur et aptissimis numeris concludit, gratissimaque arte ad eas accommodat verba et sententias; raro molestis artificiis sui potius admirationem excitat quam perspicuitati et veritati consulit.

Sicuti in hac re suum potius secutus est iudicium quam unius ex prioribus exemplum imitatione expressit, ita etiam in verborum delectu et constructione et collocatione plus libertatis concedi videbat historicis quam oratoribus. Nam quod Quintilianus loco supra laudato dicit: „historia scribitur ad narrandum non ad probandum; totumque opus non ad actum rei pugnamque praesentem, sed ad memoriam posteritatis et famam componitur; ideoque et verbis remotioribus et liberioribus figuris narrandi taedium evitat“; et quod Plinius Epist. V, 8, 10: „alia verba in oratione atque in historia, alius sonus, alia constructio“, postea monuit, id iam Livius rerum scriptori permitti intellexerat et sibi vindicaverat. Itaque non in eorum

verborum usu se continet, quae Cicero eiusque aequales pro-
laverant²⁰⁴), verum etiam minus usitata et recondita ascivit,
neque tamen sine discrimine obvia quaeque adsumpsit. Haud
pauca a poetis, quod et novitatis gratiam habebant, et fasti-
dium, quod ex vulgaribus minusque curiose lectis oritur, evi-
tabant, et ad rei magnitudinem apta videbantur magnificentiam-
que orationi addebant, petivit iisque sua distinxit; neque ta-
men eo progressus est, ut historicum nitorem poetico splen-
dore corrumpere²⁰⁵). Alia, quae prioribus temporibus usur-
pata in desuetudinem venerant, ex scriptoribus, quibus atebatur,
revocavit, et aut saepius in narratione admisit aut in formulis
tantum retinuit ex annalibus relatis²⁰⁶); alia e vita communi,
si apta videbantur ad consilium suum, adoptavit. Eodem modo
liberius quam priores utitur verborum constructione²⁰⁷),
multa ab his inchoata longius persecutus est et saepius usur-
pavit, nonnulla nova ex poetarum usu in prosam orationem tra-
duxit aut suo ingenio confisus tentavit; pauca ad Graecorum
rationem finxit²⁰⁸), plura ex antiquioribus scriptoribus repetivit;
quo factum est, ut in adiectivorum, adverbiorum, participiorum.

204) Vid. Hand Lehrbuch des lat. Stils p. 66 sq.; Grysar Theorie des lat. Stils I p. 8 sq.; praef. p. XXXVIII; Poppo de latinitate falso aut merito suspecta Francof. ad Viadr. 1841; 1850.

205) Vid. Schadeberg. I. l. p. 119.

206) Vid. Fabri adnot. ad XXIV, 16, 3; Grysar I. l.; Kreitzner de propria orationis Livianae indole, proprio maxime adiectivorum usu Hadamari 1845 p. 9 sq.

207) V. Aischefski Ueber die krit. Behandlung der Geschichtsb. des Livius Berlin. p. 25; Stange de discrepantia quadam inter sermonem Ciceronianum ac Livianum Francof. ad Viadr. 1843; Kreitzner I. l.; Wesener de quibusdam Livianae orationis proprietatibus Confluentiae 1854; G. Hildebrand Ueber einige Abweichungen im Sprachgebrauche des Cicero, Caesar, Livius etc. Tremontii 1854; J. E. Ellendt de praepositionis a cum nominibus urbium lunctae apud Livium maxime usu Regiomont. 1847; Scheibe de ne pro ne quidem usu apud Livium in Philologi v. V. 132 sqq.; H. Loewe disquis. de praepos. de usu apud Livium Grimmae 1847; Krah specimen grammaticae Livianae Insterburgi 1850. Nonnulla apud Livium et a Krebsio in antibarbaro et ab aliis notata vindicavit Poppo; v. not. 204, cf. Iahn. annal. XLIII, 362 sq.

208) Vid. Walch. Emendatt. p. 3 sq.; haud pauca aliena huc relata sunt a Wiedemannio in comment. de patavinitate Livii Goerlicii 1848 p. 8 sqq., et a Gryuario I. l.

gerundii aliarum formarum usu multum a Cicerone recederet. Plus etiam novavit in verborum collocatione²⁰⁹⁾, in hac quidem re ipsum Ciceronem secutus, qui in Caelio Antipatro vituperat²¹⁰⁾, quod „neque varietate locorum neque verborum collocatione historiam distinxit“. Livius igitur, ut graviora facilius animadverterentur et suum cuique verbo pondus et vis tribueretur, a vulgari usu haud raro discessit et ita verba composuit, ut a poetarum licentia interdum propius abesset; in qua quidem re verendum est ne iustum modum excesserit tantaque libertate usus sit, ut duritiem, ambiguitatem, obscuritatem non ubique vitarit²¹¹⁾, quae haud dubie vitasset, si audientibus potius quam legentibus scripsisset. Ceterum si neque hoc probari potest, neque alia desunt aut festinationis aut argutae brevitatis²¹²⁾ quaesitaeque elegantiae vestigia aut durae verborum structurae et nimia locutionum sententiarumve coarctatio et earundem literarum et vocum et notionum repetitiones²¹³⁾, propter quas in macrologiae²¹⁴⁾ reprehensionem incidit; tamen hi naevi et tam rari et ita per totum opus dispersi et tantopere veris virtutibus tecti et obruti sunt, ut nemo facile orationem Livii ad consilium quod sequebatur accommodate inventam et effectam negaverit, aut a decore historico abhorre crediderit, aut peritissimos iudices de eius ve-

209) Walch. 1.; Stange p. 4.

210) De or. II, 13, 53.

211) Vid. Fabrii et Heerwagenii adnot. ad XXI, 32, meum ad XXVI, 27, 16.

212) In iis potissimum quae ipse interposuit interdum subtilius et argutius loquitur, v. I, 43, 12; 4, 20, 7 sqq. all., ut quod in aliis vituperasse eum Quintilianus tradit VIII 2, 18 id ipse non ubique vitaverit.

213) Vid. Gron. adnot. ad XXXI, 22, 3; Drakenb. ad I, 3, 7; Fittbogen. Observatt. Livv. Francof. ad Viadr. p. 40 sqq.

214) Quintil. Inst. or. VIII, 3, 53: „vitanda macrologia, id est longior quam oportet sermo, ut apud Livium: „legati non inpetrata pace retro domum, unde venerant, abierunt“, quae verba in iis qui exstant libris non inventa alii quoque grammatici ad idem vitium notandum adhibuerunt, similia in libris qui supersunt leguntur; cf. Lips. not. ad Lib. I. Politic. c. IX; Niebuhr. Cic. Oratt. fragm. p. 88; Otto in Ephemer. lit. ant. Marb. 1850, 324.

mustate et gravitate et varietate minus recte statuisse putaverit ²¹⁵).

Neque tamen aut antiquo aut recentiore tempore ²¹⁶) defuerunt, qui tanta laude orationem eius non dignam iudicarent, eamque a vero colore latino alienam multisque vitiis inquinatam esse statuerent. n. his ut nihil tribuendum est imperatoris Gaii Caesaris ²¹⁷) iudicio, ita magni videtur esse momenti, quod Asinium Pollionem, intelligentissimum huius rei existimariorem, orationem Livii vituperasse Quintilianus ²¹⁸) testatur, qui „Pollio inquit deprehendit in Livio Patavinitatem, licet omnia Italica pro Romanis habeam“, alioque loco „et in Tito Livio, mirae facundiae viro, putat inesse Pollio Asinius quandam Patavinitatem. quare, si fieri potest et verba omnia et vox huius alumnus urbis oleant, ut oratio Romana plane videatur non civitate donata“. Qua Patavinitate quid in Livio vituperatum esset a viris doctis multum est quaesitum, et alii alia eaque diversissima ²¹⁹) et alienissima quae Pollioni displicuissent invenisse sibi visi sunt. Sed qui integro animo verba e Quintiliano allata eorumque nexum et sententiarum rationem spectaverit, ei vix potest dubium esse, quin in libro ²²⁰) aliquae proprietates quaedam sermonis Liviani, id quod et G. I. Vossius ²²¹) perspexit et alii post eum probarunt, a Pollione notatae sint. Nam sicut Athenis in peregrino, si vel optime Graece

215 Walch. l. l.

216) Vid. quos laudat G. I. Vossius de hist. lat. I, XIX; Fabric. l. p. 277; Baehr. hist. lit. Rom. § 221; Hand. l. l.; Gryssarium l. l.

217) Inst. or. I, 5, 56; VIII, 1, 3.

218) Suet. Calig. c. 34: „sed et Vergilii ac T. Livii scripta et imagines paulum astitit, quin ex omnibus bibliothecis amoveret, quorum alterum ut nullius ingenii minimeque doctrinae, alterum ut verbosum in historia negligentemque carpebat.“

219) Morhof de Patavinitate Liviana ap. Drakenb. XV, 1, 50 sqq.; Baehr. l. l.; Bernhardi H. lit. R. § 106 n. 500; Queck. l. l. p. 8; Wiedemann. in programm. Goerlic. ann. 1848; 1854; 1855.

220) Vid. M. Hauptii dissertat. in indice lectionum aestiv. Berol. 1855 p. 5.

221) De hist. lat. l. l., nimirum delicatum Romani hominis palatum videbatur sibi aliquid sentire, quod non usque quaque saperet genium Romani sermonis; Crevier. praef. p. VIII sq. Müller Histor.-krit. Einleit. l. l. p. 140; Hertz. prolog. XIV sqq.

loqueretur, etiam a vulgi hominibus sonus Atticorum desiderabatur, itemque nostris diebus in iis urbibus, quae elegantis et urbani sermonis laude potissimum florent, qui aliunde veniunt facile dignoscuntur, quid? quod ex scribendi genere ex qua urbe aliquis oriundus sit a peritis conicitur²²²). sic Romae, quamquam Latinus sermo iam per totam fere Italiam pertinebat et omnes Italici Romani facti erant, tamen non in omnium sermone Latino color inerat urbanus, et qui non aut nati in urbe erant aut a pueritia auribus et mentibus hunc sonum perceperant et imbibierant elegantioribus Romanis aliquid peregrini aut non urbani habere videri poterant. Quid autem esset urbanum illud sensu magis percipiebatur, quam qua in re lateret plane et perspicue dici poterat, neque probabile est alios accuratius explicasse quam Ciceronem²²³), qui, cum Brutus qui esset iste urbanitatis color interrogasset, haec respondet: „nescio; tantum esse quendam scio. id tu, Brute, iam intelliges, cum in Galliam veneris. audies tu quidem etiam verba quaedam non trita Romae, sed haec mutari dediscique possunt, illud est maius, quod in vocibus nostrorum oratorum retinet quiddam et resonat urbanus.“ Id igitur Asinius veteris disciplinae incorruptique sermonis et integritatis tenacissimus, idemque illo tempore, quo Patavinum notabat, iam senior eoque morosior, fortasse etiam Patavinis infensus²²⁴), in Livio desiderasse videtur, sive is aliqua ex patria assumpta dediscere nequiverat, sive Asinius, etiam aliorum scriptorum censor acerrimus, iusto severius de eo iudicavit et quod ipsi displicebat pro orationis vitio habuit. Quod quale fuerit Quintilianum, qui quam urbanitatem esse putaret egregie exposuerit²²⁵), non perspectum habuisse atque Asinii reprehensionem non iustam esse existimasse loci supra allati satis declarant;

222) Vid. Nieb. Schol. I, 51.

223) Brut. XLVI, 171.

224) Macrobius, I, 11, 22: „Asinio Pollione acerbè cogente Patavinos, ut pecuniam et arma conferrent, dominisque ob hoc latentibus, praemio servis cum libertate proposito qui dominos suos proderent, constat servum nullum viatum praemio dominum prodidisse.“

225) Inst. or. VI, 3, 107: „nam meo quidem iudicio illa est urbanitas, in qua nihil absonum, nihil agreste, nihil inconditum, nihil peregrinum neque sensu neque verbis neque ore gestare possit deprehendi.“

multo igitur minus nos, „qui sero vivimus subtiliora discrimina quibus urbana oratio a non urbana distabat intelligere possumus, neque quisquam nisi in ea lingua in qua natus est percipit, si paululum peregrini sermonis admiscetur“²²⁶⁾ li autem, qui quidquid ipsis displicet, et voces singulas et verborum constructiones et totum dicendi genus Patavinitatem²²⁷⁾ dicunt, et ad Ciceronis normam omnia exigentes Livianam ut peregrinam notant, ne illi neque quid veteres urbanum et peregrinum habuerint cognovisse videntur neque reputare „mutari cum temporibus formas quoque et genera dicendi“, et „non unum esse eloquentiae vultum, sed in illis quoque, quos vocant antiquos, plures species deprehendi; nec statim deterius esse quod diversum est“²²⁸⁾, denique non cogitare, nisi artissimis finibus linguam circumscribere et ab omni progressu literas arcere velis, ingeniosissimo cuique scriptori id esse concedendum, ut quod genus dicendi et indoli et consilio suo aptissimum iudicaverit, id eligat et expoliat.

Atque apud veteres quidem Livii gloriae non magis quam Ciceronis Sallustii Caesaris laudibus Asinii iudicium obfuisse testimonia supra allata satis probant; et tanta eius apud posteriores fuit autoritas, ut tantum non omnes, qui post eum priorum temporum historiam scripserunt, nihil aliud nisi quae splendide et uberrime exposuerat repetiverint aut in epitomarum et summariorum angustias coartaverint²²⁹⁾. Neque solum rerum scriptores eum admirati sunt, sed etiam poetae, velut Silius Italicus totus ex eo pendet, et Avienum totum Vergilium et

226) Verba sunt Hauptii ex dissert. n. 220 l. p. 5, similiter iudicaverat Facius in Politica Liviana, praef.: „nam quod non nemo heri ac hodie Livio summo et facundissimo historico, ignorationem Latinae h. e. vernaculae ac maternae linguae obiciat, id non sine periculo totius Latii factum videri queat; studio certe calumniandi non caret, quando nemo tale quid operis adhuc praestitit, et nos omnes summo cum labore prima vix rudimenta linguae Latinae in scholis addiscimus, non cum lacte materno sugemus;“ cf. Crev. p. VII et iudicium verissimum Th. Bab. Maconlay in commentat. de Adisone scripta V, 156 ab Hertzio p. XV adlatum.

227) Gysar l. l. p. 7, qui etiam librariorum erroribus abutitur ad Livii orationem inculpandam velut XL, 5; XXI, 3; I, 14 all.

228) Tac. Dial. de oratt. c. 18.

229) Niebuhr. Schol. I, 52; 57; 59; Schwegler I, 116.

Livium iambris scripsisse Servius testatur ad Verg. Aen. X, 338 coll. 272. Rhetores autem multum eo usos esse inde intelligitur, quod Quintilianus et Seneca saepe eum laudant; Valerius Maximus in declamantium usum plurima ex eo excerpisse²³⁰⁾ idemque consilium Mettius Pompusianus²³¹⁾ et periocharum sive autor sive auctores²³²⁾ videntur secuti esse. Satis mature etiam in grammaticorum scholis lectum et tractatum esse Livium e Quintiliani loco apparet, ubi „T. Livius inquit hexametri exordio coepit „facturusne operae pretium sim“, nam ita edidit, estque melius quam quo modo emendatur“, scripserant enim „facturusne sim operae pretium.“ Neque postea defuisse haec studia et multi grammaticorum usque ad Priscianum loci, quibus Livii libri commemorantur, docent et vestigia recensionis a viris doctis factae, quae in subscriptionibus videntur primae decadis libris in manuscriptis antiquioribus adiectis. Ea post Drakenborchium²³³⁾ et Lerschium²³⁴⁾ et G. B. de Rossi²³⁵⁾ illustravit O. Iahnus²³⁶⁾ atque ex variis codicum sectionibus has subscriptionum formas fuisse docuit:

Nicomachus Flavianus v. c. III. praef. urbis emendavi apud Hennam.

Nicomachus Dexter v. c. emendavi ad exemplum parentis mei Clementiani.

Victorianus v. c. emendabam domnis Symmachis.

Ex quibus prima ad calcem librorum VI, VII, VIII legitur altera libris III, IV, V una cum priore, tertia omnibus primae decadis libris est adscripta. Eodem igitur tempore, quo Orosius²³⁷⁾ plurima e Livio petivit, tres illi viri in eo recensendo curam posuerunt; nam satis constat Nicomachum

230) Kempf. de Valer. Max. vita etc. p. 8; 15; alio consilio Plinius maior Livium excerpisse putandus est, v. Plin. Epist. VI, 20, 5.

231) Vid. not. 190.

232) O. Iahnii praef. perioch. p. XII.

233) Vol. XV, 1, 614 sq.

234) Vid. Museum des rhein.-westphäl. Schulmännervereins III. 253 sq.

235) Commentat. de inscriptione honoraria Nicomachi Flaviani inserta annal. instit. archaeol. XXI, 283 sqq.

236) Nunt. societ. lit. Saxonic. class. phil. hist. 1851 p. 335 sqq.

237) Vid. de Moerner de Orosii vita p. 20.

Flavianum a. p. Ch. n. 383 proconsulem Asiae, 431 praefectum praetorio, Nicomachum Dextrum 431 praefectum urbi, Victorianum Q. Aurelii Symmachi, qui et ipse Livium tractabat²³⁸ familiarem fuisse. Sed in prima decade videntur substituisse certe reliquarum ne antiquissimi quidem codices subscriptum habent vestigia, aut si quae habent²³⁹ cum illis conferre non possunt.

Horum igitur virorum ex primae decadis manuscriptis huc exploratis et aestimatis optimi servant recensionem. Num antiquiores exstent et ex alio fonte profecti, nondum est certum est. Nam ex codice Veronensi, qui librorum III—reliquias continet, tam pauca excerpta sunt, ut qua aetate scriptus sit, et quae inter eum et illos codices, qui Nicomachorum exemplar sequuntur, ratio intercedat, recte perspicere non possit²⁴⁰; et alium codicem, qui ante nonum saeculum scriptus esse fertur, a viro quodam docto in aede sacra Florentiae innotuit quidem inventum esse, sed qualis sit etiam nunc ignoratur²⁴¹. Non magis constat de codice quodam literis uncialibus scripto, quem inter libros Askewianos ex Sicilia in Britanniam allatum I. Steph. Bernhardus in epistola ad Reiskium²⁴² a. 174 data commemorat, Alscheffskius²⁴³ in bibliothecam Taylorianam migrasse prodidit; neque enim Alscheffskio neque Hertz contigit, ut aut librum ipsum viderent aut vestigia eius reperirent. Qui codices antequam aut omnes aut unus alterve excussi fuerint, iis est standum, qui Nicomachorum et Victoriarum recensionem exhibent, quos omnes ex uno exemplari descriptos esse recte perspexit Niebuhrus²⁴⁴. Ad hoc cum accedat, nescire ignoremus, quomodo illa recensio facta sit, utrum libri, quos

238) Vid. Symmachi Epist. IX, 13: „manus totius Liviani operis quod sponendi, etiam nunc diligentia emendationis moratur“.

239) In Puteaneo libris XXVI—XXIX altera manus adscripta „recognobi“.

240) Codicem invenit et varias lectiones lib. III c. 29 excerptas Fr. Blumius, v. Mus. Rhen. ed. Niebuhr. et Brandis. Vol. II, 336 sq.

241) Vid. Allgemeine Zeitung Augustae Vindel. 1857 p. 3351.

242) Vid. I. I. Reiskens von ihm selbst aufgesetzte Lebensbeschreibung p. 348 sq.

243) Praef. vol. II, Xlsq.; Hertz. prol. XXXIV.

244) Hist. R. II, 207. Cic. oratt. fragm. p. 82.

emendatores habuerunt, boni et accurate scripti, an aequae atque antiquissimi codices, qui etiam nunc exstant, Puteaneus et Laurishamensis, lacunis et vitiis deformati fuerint, quid ipsi demerint aut addiderint, quid ex aliis libris sumpserint, quid suo apte ingenio invenerint; et cum ipsum exemplar ab iis confectum non satis diligenter scriptum fuisse videatur, eiusque errores et vitia in alia translata et negligentia atque incertia librorum aucta, facile intelligitur, quam lubrico fundamento librorum primae decadis textus nitatur, et quam incerta et difficilis sit eorum emendatio. Nam dum certiora antiquiorum codicum subsidia parata erunt, id est agendum, ut ex iis qui exstant codicibus, quid in Nicomachorum et Victoriani libris aut in illis, quibus in emendando Livio usi sunt, aut in iis, quos ipsi emendatos reliquerunt, scriptum fuerit, indagetur, et si depravatio ipsa et causa depravationis inveniri potuerit, quomodo vera lectio restitui possit quaeratur²⁴⁵). Ad id autem investigandum ex primae decadis manuscriptis plurimum adjuvare posse Wormaciensem, Mediceum, Parisinum, Bambergensem, Upsaliensem, Helmstadiensem primum, Einsiedlensem, Leidensem primum, Harleianum primum iam inter omnes constat. Atque Wormaciensem, qui iam nusquam reperitur, Beatus Rhenanus ab Reinhardo a Rietpur ecclesiae Wormaciensis decano accepit eoque in libris I, 20, 2 — VI, 28, 7²⁴⁶), quas partes continebat, emendandis, cum in nullo libro tum cognito melius esse servatos perspexisset, diligenter usus est. Qui liber, quem Nicomachorum recensionem habuisse et Rhenanus testatur et a Drakenborchio intellectum est²⁴⁷), cum non totam decadem exhiberet, neque omnia ex eo enotare Rhenano operae pretium fuisset, opportune est factum, quod Mediceus ex eiusdem familiae codice, simillimo Wormaciensis fonti, descriptus et servatus est, totamque continet decadem. Cuius libri undecimo saeculo scripti et Florentiae in bibliothecae Laurentia-

245) Vid. Iahnii Ann. XXXV, 357; Hertz. prolus. p. XXXIII sq.

246) Vid. adnot. Rhen. ad Liv. I, 20, 2, ubi initio duos terminos defuisse et in fine mutilatum fuisse queritur, cf. adnot. ad VI, 1, 2 et ad Tac. Ann. VI, 37.

247) Rhen. ed. p. 8 Drakenb. Vol. XV, I, p. LVI et 613.

nae plut. LXIII, 19 adservati collatione et I. Fr. Gronovius et Drakenborchius, hic ab Antonio Maria Salvini, ille a Luca Langermanno atque Marq. Gudio confecta²⁴⁸), usus est; sed accuratius omnem varietatem lectionis ex eo enotavit C. Fr. Sig. Alschefskius, qui post Bandinium in praef. vol. I edit. maioris p. X sqq. eum descripsit et de virtute libri Gronovio adsentitur. Praeter hunc alius eiusdem familiae codex decimo saeculo scriptus Colbertinus olim, nunc in bibliotheca imper. Parisiensis n. 5725²⁴⁹) significatus ab Alschefskio est excussus, cuius quidem ea est praestantia, ut, etiamsi nonnullis locis Mediceo suo posthabendus, aliis tamen aut pari aut maiore fide veterem lectionem servasse videatur. Ad hunc librum proxime accedunt Bambergensis²⁵⁰), Upsaliensis²⁵¹), Helmstadiensis prior²⁵²), qui plerisque locis cum illo conveniunt, neque tamen aut ex eo ipso aut ex eodem quo ille libro descripti esse possunt. Ex eadem familia profectus est Leidensis prior²⁵³), sed librarius incuria et inscitia multis locis depravatus, neque longe ab eo recedit Einsiedlensis²⁵⁴), quamquam nonnulla alius fontis habet vestigia. Longius ab his distat Harleianus octo priores primae decadis libros continens, in quo, quamquam haud raro cum melioribus libris consentit, tamen non pauca a librario mutata sunt, et si quae abesse posse videbantur abiecta. Pro prior Leidensi est, sed plura etiam cum recentioribus communia habet codex biblioth. S. Marci Florentinus²⁵⁵), ab I. Fr. Gronovio

248) Vid. Drak. XV, 1, p. 613.

249) Alschefski praef. edit. mai. p. XIII sq. Iahn. Ann. XXXV 358 sq.

250) Vid. Heerwagenii Excerpta e codice Bambergensi ad Livii lib. I, Baruthi 1856.

251) V. Aug. Th. Bromann de codice Upsaliensi Livianorum annalium commentatio Upsalae 1855.

252) Subinde a Gronovio adhibitus est, I atque II libri varietatem lectionis excerptis Wernsdorffius, v. Nova acta societ. lat. fennicae I, 99 sqq., v. Iahnii Ann. XXXV p. 358 sq.

253) Vid. Drakenb. XV, 1, 614.

254) Primus cum inspexit I. C. Orellius, v. Iahnii et Seebodii Annal. I p. 396 sqq., tum M. Hauptius, qui collationem, quam ipse diligentissime fecerat, et mihi et Hertzio summa liberalitate utendam concessit, continet codex lib. I, 1—28, 2; IV, 30, 14 — VI, 30, 3.

255) Vid. Philol. I, 474; Hertz. prolus. p. XXXVI. Eidem familiae

novio subinde adhibitus, nuper ab Henr. Keilio diligentius excerptus, cuius collatione Hertzius usus est. Etiam Lovelianus secundus et Vossianus primus optimis aliquantum cedunt, et Vossianus alter, etsi recensionem Nicomachorum in subscriptione praefert²⁵⁶), multis modis immutata habet Livii verba; Lovelianus quartus autem modo a melioribus prope abest, modo cum deterioribus facit. Reliqui enim, quorum excerpta Drakenborchius, Hearnius, Crevierius, Strothius exhibent, aut negligentius scripti aut multis locis interpolati sunt²⁵⁷).

Melius consultum est tertiae decadi, cuius praestantissimus codex exstat, nullis grammaticorum studiis aut immutatus aut emendatus, magna fide omnes antiquissimi fontis virtutes servans et vitia omnia. Fuit olim Claudii Erycii Puteani, unde Puteaneus est appellatus, nunc in bibl. imperiali Paris. numerum 5730 habet. Quem librum cum L. Fr. Gronovius et Crevierius in usum vocassent, summa diligentia excussit Alscheffskius et librorum XXI—XXIII varietatem omnem maiori editioni Livii inseruit, in cuius vol. III p. VIII sq. codex ipse descriptus est²⁵⁸). Reliquorum librorum, cum Alscheffskii excerpta non edita essent, collationem a Gustavo Beckero factam volumini V et VI editionis Weidmannianae adiciendam curavi. Praeter Puteaneum, in quo libri XXI c. 1—41, 13 praeter c. 29, 6—30, 11 et XXX, 30, 14 usque ad finem libri exceptis quae c. 37, 3—38, 2 leguntur desunt, maximo usui sunt Mediceus²⁵⁹) biblioth. Laurent. Florent. plut. LXIII num. 20, in quo et ipso extrema libri tricesimi pars desideratur, et Colbertinus in bibl. imper. Paris. num. 5731²⁶⁰), et Bambergensis qui libros XXIV, 7—XXX continet²⁶¹), praeterque hos Cantabrigiensis a L. Gro-

videtur adnumerandus esse codex bibliothecae Sessorianae Rom., lib. I et II continens, a Prellero inspectus, v. Ephemer. Marburg. 1847 p. 205.

256) V. Drakenb. XV, 1, 622.

257) Vid. Heerwagenii de iis exposit. in nunt. Alurn. Monacens. XIX p. 29 sq.; Alscheffskii dissert. Ueber d. krit. Behandlung etc. p. 16 sqq.

258) Vid. Ephemerid. Marburg. 1847 p. 399 sqq.

259) Drakenb. XV, 1, 622; Alscheffsk. III p. XXI.

260) Alscheffsk. I. l. eiusd. edit. lib. XXX p. XII.

261) V. Geeller. T. Livii histor. lib. XXXIII etc. p. 352; Kreyssigii eiusd. lib. edit. p. V sqq.; Alscheffsk. Ueber die krit. Behandlung etc.

novio collatus; reliqui a Drakenborchio et aliis usurpati multo minoris sunt pretii. Quarta decas duorum potissimum librorum fide nititur, Moguntini, a Nicol. Carbachio in aede metropolitana Mogunt. inventi et ad emendandos libros XXXIII, 17, usque ad finem XL usurpati, e quo posterior pars libri XXXII primum edita et liber XL expletus est, et Bambergensis, qui lib. XXXI—XXXVIII, 46 et solus XXXIII, 1—17, 6 continet. Et hic quidem etiam nunc exstat²⁶²⁾, Moguntinus et a Drakenborchio et ab aliis frustra quaesitus est²⁶³⁾. Quintae decadis unus superest codex antiquissimus, qui sexto saeculo scriptus putatur, Laurishamensis olim, nunc in biblioth. Palatina cod. phil. Lat. CV. Vindobonae servatus. Ex eo olim Simon Grynaeus libros XLI—XLV in lucem protraxit; accuratius enim excerpserit nuper Kopitarus, cuius collatione et I. Bekker et Th. Kreyssigius ad eam partem operis Liviani emendam adhibuerunt²⁶⁴⁾. Hoc libro etiam antiquior videtur fuisse ille codex, ex quo fragmentum libri XCI sumptum est²⁶⁵⁾; alii libri ab aliis commemorati sunt sed non diligentius explorati²⁶⁶⁾.

p. 14; eiusd. ed. lib. XXX p. VI sqq. Varias lectiones lib. XXIV—XXVII a Fabricio excerptas ed. Ioach. Meyer in programmatt. Norimbergae 1847. 1848; cf. Fabric. Emm. Liv. Norimbergae 1842.

262) V. Goeller. l. 1.; Kreyssig, p. V et 123 sqq.

263) Drakenb. praef. CVII sq.

264) Vid. Erasmi praef. edit. Basil. 1535; Excerpta ex P. Laurishamensi biblioth. Vindob. II c. 8 ap. Drakenb. XV, 1, 428 sqq.; Wachsmuth Emendatt. Liv. p. 245; Kreyssigii Annotat. ad Livii lib. XLI—XLV Miserae 1849; Madvigii Disp. de Livii lib. XLIII initio etc., Havniae 1852; Endlicheri Catal. p. 49.

265) Nieb. Cic. oratt. fragm. p. 18 sqq.

266) Vid. Ioach. Iunge Specimen lectt. varr. cod. membr. Livianae sec. XI exarati, Hafniae 1783, 2 part. Variae lectt. e cod. Cracoviensi in Seebodii mus. crit. II, 631; Kreyssig. Dissertat. de codic. membranae T. Livii fragmento Norimbergae in bibliotheca Marriana invento, Schnebergae 1812 (est libri XXVII, 15; 16); Orelli Epistol. crit. ad Madvigii praefixa ed. Cicero. Orat. Brut. etc. p. XIX et XXV. Folia nonnulla rescripta Bobiensia ab Haenelio commemorantur, v. krit. Jahrbücher der deutschen Rechtswissensch. II, 1053, fragmentum codicis I decadis nuper in vico Flammersheim prope Enskirchen repertum edidit Freudenberg. Jahrb. Ann. N. LXXVII p. 439, alterum III decadis in bibliotheca Gottingensi adservatum E. a Leutsch. in Philologo X p. 173. — De periculis charum codicibus post Drakenborchium, v. XVI p. 627 sqq., doctissimus

li autem, qui praeter illos, quos supra commemoravi, satis sunt cogniti, plerique exeunte medio aevo²⁶⁷⁾ sunt scripti, et tanta arte interpolati et, si qua lacunosa erant in antiquioribus, expleti, ut viros acutissimos et Liviani sermonis gnarissimos in iis libris legendis et emendandis versatos esse appareat. Notum autem est in Italia potissimum illo tempore studia antiquitatis florere coepisse, Liviumque in summo fuisse honore²⁶⁸⁾; nam et reges atque principes²⁶⁹⁾ eius libros et lectitabant et conquirendos curabant, et praeter alios clarissimi poetae, Dantius et Petrarcha²⁷⁰⁾, eius opera in deliciis habebant, emendabant²⁷¹⁾, summis laudibus celebrabant, quae desiderabantur quaerebant²⁷²⁾. Itaque mirum esse non potest, Patavinos, cum anno p. Ch. n. 1413 ossa Livii in plumbea capsula apud sacras aedes D. Iustinae inventa esse sibi persuasissent, et tum insigni pompa in forum detulisse, et postea mausoleum ad ea servanda prope curiam in celeberrimo urbis loco condidisse²⁷³⁾, simu-

in praef. edit. periocharum p. V sqq. exposuit O. Iahn., qui primus antiquissimum ex iis et optimum Nazarianum contulit et ita firmum scripturae fundamentum paravit.

267) V. Aischefski Ueber die krit. Behandl. p. 2

268) Niebuhr. Schol. I, 67.

269) V. quae Bernhardt Hist. lit. R. p. 344 ed. II) de Cola d' Rlenzi commemorat; cf. Voigt Die Wiederbelebung des classischen Alterthums etc. p. 31; Roberto autem Siciliae rege autore Petrarca de otio et solitudine. c. VIII. Rerum memorand. lib. I Opp. 447 sq. testatur se secundum Livii decadem per Italiam quaesivisse, et apud Alphonsum Aragoniae et Neapol. regem cum alii tum Laur. Valla Livium interpretati sunt et emendarunt; Voigt l. l. p. 28; 218; 222.

270) V. Lachmann. II, 101; Hertz. prol. p. XXIII n. 172; p. XXVII; Tomasinus de vita Livii ap. Drak. XV, 1, 29 sq.

271) Exemplar Livii Petrarcae manu diligentissime emendatum Neapoli adservabatur, v. Drak. XV, 1 p. XXVI.

272) V. n. 269; Poggii Epistolas n. 37 laud., praef. Hearnii n. 4.

273) V. Vitam T. Livii ap. Hearnium: is autem lapis — iussu inclyti viri Iacobi de Carraria tum Patavii imperantis apud Monasterium Sanctae Iustinae Virginis in pariete vestibuli Ecclesiae affixus in hodiernum usque videtur; Tomasini p. 22. Non T. Livium nostrum sed libertum aliquem gentis Liviae lapides aliquot annis ante eodem loco quo ossa illa Patavii inventos Liviique nomine inscriptos posuisse vidit Marq. Gudius, cf. Morhof de patavinitate Liviana c. 3.

iacrumque²⁷⁴) eius marmore exsculptum ab Alexandro Bassiano quem Tomasinus praeclarissimum antiquitatis cultorem fuisse tradit, civitati dono datum, ei imposuisse, et Alphonsum regem Aragoniae per legatos a. 1451 os brachii, quo T. Livius praeparatum opus olim scripsisset, a Patavinis petisse. Saeculo autem XV. Livii libri a doctissimis viris in scholis legebantur explicabantur, emendabantur, inter quos Guarinus, Leonardo Aretinus alii nominantur, et praeter Laurentium Vallam²⁷⁵ qui facile princeps habendus est, etiam Victorinus Feltrensis laudatur, ad cuius exemplar principem Livii editionem typographicam esse memoriae est proditum²⁷⁶).

Atque haec quidem editio per Cour. Sweynheim et Al. Pannartzium curante et adornante Ioanne Andrea Alerico episcopo, qui quidquid cum in literis tum in Livio intelligendum profecerit Victorino se debere in praefatione proficitur, Romana confecta est, et anno 1469 — annus enim non adscriptus est — in lucem prodire putatur. Quam quae deinceps exierint quam plurimae²⁷⁷), quidque priores editores in emendandis Livii libris praestiterint persequi et longum est et huius editionis consilio alienum nec ita necessarium, cum maioribus libris manuscriptis aut repertis aut diligentius excussis ex tanto editionum numero paucae in emendando textu

274) Fictitium esse iam inter omnes constat, v. Boettigeri de eadem sententiam in edit. Tauchnitiana a. 1829, v. I p. XIV; Pignorium minus recte M. Claudii Marcelli imaginem esse arbitrari docet Tomasinus l. c. p. 26, cf. Hertz, prolus. p. V.

275) Vid. de Guarino et Victorino Voigt l. l. p. 257; 252 de Vall. Drakenb. de eo disputat, vol. XV p. VI sqq., Voigt 222; 341.

276) Gronov. praefat. ap. Dr. p. 592 sq. Robertellum hoc tradidisse docet. Ego neque hanc neque insequentibus editiones ante Tarvisianam IV a. 1485, qua utor, videre potui.

277) Recensum editionum egerunt Mich. Mattaire in Annal. typogr. tom. I p. 66 et tom. IV p. 283 a Drakenb. laudatus, deinde ipse Drakenb. v. XV, l. 628 sqq.; Bipontini in notitia literaria edit. Bipont. I p. XCVII sqq. praemissa; Osterlag id interpretat, German. v. I, p. 35-144; Fabricius in Biblioth. Lat. v. I p. 279 sqq. ed. Ernesti; Schweigh. in manuali bibliogr. II, l. 524 sqq. att. In iisdem libris enumerantur operis Liviani in varias linguas versiones, ad quas nuper accesserunt W. S. Teuffel emendata Klaiberi interpretatio German. a. 1854 sqq. collectioni Metzlerianae et a D. Gerlachio instituta Hoffmannianae inserta.

maioris sint momenti, ex quibus aut codicum lectiones aut vi-
rorum doctorum coniecturae colligi possint. De his igitur, ut
quomodo paulatim libri superstites sint editi et rationes, qui-
bus in iis emendandis utendum sit, perspectae cognoscatur,
pauca videntur dicenda esse. Atque eodem fere tempore, quo
princeps editio duae aliae prodierunt, altera Veneta a. 1470,
per Vindelinum Spirensem, altera I. Antonii Campani episcopi
Interamnatis per Udalricum Gallum typis expressa, quam non
desuerunt, qui pro principe editione haberent. Eae omnes
editiones non ex uno aliquo codice sed ex pluribus non opti-
mis quidem sed ad intelligenda Livii verba satis accommodatis
non sine iudicio et cura ductae esse dicuntur. Saepius deinde
repetitae sunt Romae, Mediolani, Tarvisii, et ex Tarvisianis
altera a. 1482, quarta a. 1485²⁷⁸⁾ in publicum emissae et inter
se diversae et a reliquis, illa a Luca Porro „diligentissime re-
cognita“, haec a Ioanne Vercellensi curata est. Paulo post
I. Ant. Sabellicus²⁷⁹⁾, in editione Veneta a. 1491 Livium ad vetu-
stum exemplar ex bibliotheca Benedicti Cornarii depromptum
contulisse in praefatione affirmat et primus breves adnotatio-
nes adiecit; et Ulder. Sinzenzeler, qui editioni Mediolanensi a.
1495 praefuit, sese emendato exemplari usum, et qui illam,
quae 1505 videtur prodixisse, curavit „se eorum temeritatem non
imitatum esse, qui ut scire videantur, omnia corrigere ac emen-
dare profitentur, sed quae sibi aut dubia aut obscura visa
fuerint, ea se intentata reliquisse, ut per pristina dictionum
aliqua vestigia vera et sincera lectio investigari possit“, testa-
tur quidem, sed eum Ianus Parrhasius multas decadis quartae
emendationes sibi subreptas edidisse arguit²⁸⁰⁾. Deinde editio
Ascensiana altera a. 1513 „collato exemplari cum decem veneran-
dae vetustatis codicibus“ a Gerardo Vercellano Burgundo curata
et 1516 repetita est²⁸¹⁾. Sed illi codices non ita multum ab iis,
quibus priores usi sunt editores, diversi fuisse videntur, nul-
lam certe librorum partem, qui in editionibus ante emissis de-

278) V. Grön. praef. l. I. p. 593 Aischevskii commentat. II. 261
laud. p. 6.

279) Drak. XV, 1, LIV.

280) Drak. I. I. p. 635.

281) V. Kreyssigii ed. lib. XXXIII p. XLVIII.

T. LIVI PARS I.

siderabantur, ex iis addi potuisse. Usque ad illud enim tempus tantum prima decas et tertia et ex quarta libb. XXXI et XXXII XXXIV—XL, 37 erant in lucem protracti: auctior prodit Livius Moguntii a. 1519, in qua quidem editione a Io. Scheffero instituta per Nicol. Carbachium et Wolfgangum Augustum a codice Moguntino, de quo supra dictum est, libri XXXIII capite 17—49 et lib. XL pars, quae desiderabatur, primum edita multique loci decadis IV emendati et varietas lectionis a Carbachio excerpta ad calcem libri adiecta est²⁸²). Interim iam anno 1518 pars prima editionis Aldinae prodierat, eam secuta duobus proximis annis altera et tertia, tum quarta, quae Flor epitomas et interpretationem latinam quinque priorum librorum Polybii continet. Praefuit huic editioni Franciscus Asulanus, qui codicibus se usum esse adfirmat et non sine iudicio et acumine multa emendavit²⁸³). a. 1533 etiam quintam partem addendam curavit, in qua quintae decadis libri XLI—XLV editi sunt. Eos enim libros paulo ante „in bibliotheca monasterii Laurisseni aut ut vulgo Lorsensis (Lorsch) repositos“ in lucem protraxerat Simon Grynaeus et per Frobenium Basileae 1531 cum reliquis iam ante notis magno acumine et dexteritate emendatos ediderat, idemque Henrici Loriti sive Glareani temporum supputationem et personarum nomina „in quibus antehac in gens erat confusio“ adiecerat.

Sic omnibus, quae superesse videbantur ex Livii libris, erutis et in unum corpus coniunctis, iam id sibi agendum esse putarunt viri docti, ut novis subsidiis paratis orationem Livii quantum fieri posset integram restituerent. Atque cum ad illud usque tempus quibus codicibus editores usi quamque rationem in iis emendandis secuti essent parum constaret, Beatus Rhenanus et Sigismundus Gelenius ad probos codices potius quod ad priorum editionum fidem recensuerunt Livium et per Frobenium Basileae 1535 ediderunt. Eos rationem unice veram in crisi exercenda secutos esse ex iis intelligitur, quae Gelenius in epistola ad Franciscum Dilphum editioni praemisae monuit: „visum est rationem singulorum reddere, ni sicuti

282) Drak. I. I. p. CVII; Alschefski, I. I. p. 7 sq

283) V. praef. repetitam a Drakenb. XV, 1, 505; 508.

evidentior ea est, quam ut probatione opus sit. Ne quis igitur mihi protinus reclamet tolli receptam lectionem: sed prius consideret, quid sublatum, quidve repositum. Equidem eam lectionem iustius pro recepta habendam censeo, quae ante annos plus mille recepta est, quam quae proximis annis per typographorum oscitantiam primum irrepsit, mox numerosa voluminum propagine in dies invaluit." Itaque ut veterem lectionem restituere possent, codices antiquos studiose investigarunt et contulerunt²⁸⁴). Et Rhenanus quidem praeter alios usus est Wormaciensi primae decadis supra commemorato, Gelenius iterum adhibuit Moguntinum quartae decadis, minus felices in primae posteriore et magna parte tertiae, in hac enim Rhenanus libro Spirensi non magnae fidei nimium tribuit. Ex illis autem codicibus multa emendarunt et in adnotatione praemissa indicarunt; chronologiam Glareani²⁸⁵) ab ipso recognitam et auctam iterum addiderunt. Per centum deinde annos nihil magnopere factum est, quo quae illi viri inceperant promoverentur. Nam pauci codices reperti neque satis diligenter comparati sunt aut deterioribus plus iusto est datum. Sic in editionibus Basileensibus Herwagii et Parisinis Vascosani non multa sunt novata, donec Caelius Curio a. 1549 Basileensem sextam²⁸⁶) confecit, in qua se Livium cum veteribus et novis aliquot exemplaribus contulisse et ad ducenta loca emendasse affirmat, et in editione Lugdunensi²⁸⁷) a. 1553 emendationes paucae ex Theod. Morelli codice additae tum Saxonici scholia vulgata sunt. Has excipiunt Aldinae editiones a. 1555, 1556, quas adornavit Corolus Sigonius, qui ut scholiis et chronologia²⁸⁸) adiecta bene de Livio meruit, ita in textu constituendo interpolatis codicibus nimium confusus saepe erravit²⁸⁹). Neque

284) Drakenb. XV, 1, LV sqq.; Alschefski l. l. p. 8 sq. Kreyszig. lib. XXXIII p. XXVI.

285) Drakenb. l. l. LXVI.

286) Vid. Ostertag. l. l. p. 86.

287) Drakenb. l. l. p. 645.

288) Nobiles quas de ea cum Glareano et Robertello habuit lites exposuit Drakenb. p. LXXII sq.; chronologiamque Sigonii et liberos, qui eo pertinent, XV, 1, 155, 474, 482, 543 sqq. repetendos curavit.

289) Vid. Drakenb. p. LXIX sqq.; Niebuhr. Schol. I, 50, eiusd. Antiquitatt. Rom. praef.; Alschefski l. l. p. 8.

post eum extiterunt, qui Rhenani et Gelenii rationem potius sequerentur. Nam Franc. Modii, qui tertiam editionem Feyerabendianam, Francof. 1588 curavit, Fuldenses et Colonienses codices adhibuisse²⁹⁰⁾ gloriatur quidem, sed non multa in melius mutavit, neque Ianus Gruterus²⁹¹⁾, qui primus libros Livianos in capita divisit, ex codicibus Palatinis, quos postea Ianus Gebhardus²⁹²⁾ diligentius excussit, multum ad emendandum Livium attulit. Paulo post Gruterianam primam confectam pars prior libri XXXIII, quae in codice Moguntino non inventa etiamtum desiderabatur, a I. Horrione in codice Bambergensi reperta exemplumque eius descriptum Bartolino Urbinati datum est. Ex eo primum Romae a. 1616 per Casp. Lusignanum cum ipsius Bartolini et Ant. Quaerengi adnotationibus, et, cum haec editio neglegenter facta esset, anno insequenti ab ipso Horrione accuratius edita est.

Quo modo cum omnia, quae ex Livii libris ad nostram aetatem videntur pervenisse, collecta essent, extitit I. Fr. Gronovius, iure sospitator Livii nominatus. Quem quo amore amplexus sit, quantum in eum contulerit studii, quanto labore et assiduitate subsidia emendandi investigaverit et collegerit in praefatione editionis a. 1644²⁹³⁾ professus est. Intellexerat enim vir acutissimus, id quod post Rhenanum et Gelenium fere neglectum erat, non posse Livio nisi melioribus et antiquioribus codicibus comparatis salutem afferri, atque indefesso studio aut ipse inspicere veteres libros aut eorum collationes sibi parare intendit, et, quo erat acumine, qui optimi essent et duces eligendi facile perspexit. Ita de Putaneo „in bello Punico secundo inquit Cynosura nobis fuit liber, quo de Tito Livio nihil nec antiquius nec sanctius Europa custodit;“ et Mediceum optimum esse eorum, qui primam decadem habent, vidit, multos alios antea incognitos, quos in praefationibus enumerat, consuluit. Hos „tardiosissima morositate sed tae-

290) Drakenb. p. LXXVII Moguntinum codicem a Modio i. titulo nominatum non adhibitum esse ostendit.

291) Editio eius prima prodit, Francof. a. Moenum a. 1608; altera 1619; tertia cum notis politicis 1628.

292) Drakenb. p. XCI.

293) Prodit Lugduni Batav. IV voll. 12; repetita est a. 1653 III voll. 8.

dium vincente amore" contendit eorumque vestigia secutus maximo acumine sanoque iudicio et eximia cum latini tum Liviani sermonis peritia atque accurata historiae cognitione permulta corrupta integritati restituit; in qua quidem re ea ingenuitate candoreque et modestia versatus est, ut et suos errores libere fateretur²⁹⁴) et aliorum cum peccata notaret tum merita praedicaret. Si codices non ea, quae nunc requiruntur, diligentia contulit, id non ipsius sed temporis vitium habendum est, et quod nonnulla loca audacius quam verius emendare conatur, aut coniecturas tentat, ubi recta interpretatione opus erat, aut ad unam normam omnia Liviana²⁹⁵) revocare studet, hoc in tantis viri meritis eo facilius potest excusari, quod qua ratione ea, in quibus erravit, emendare possent, ipse monstravit. Ad ea, quae pater praestitit, nonnulla addidit filius Iac. Gronovius, qui cum in illius usum cum aliis collegisset tum codicem Cantabrigiensem contulisset, his subsidiis adiutus in nova editione post patris mortem emissam²⁹⁶) complura aut correxit aut explicavit. Post eum I. Duvalius²⁹⁷) et interpretationem adiecit, et Freinsheimii deperditorum librorum supplementis, quorum pars tantum antea nota erat, editis omnibus bene de Livio meruit; Thomas Hearnius codicum Oxoniensium non optimorum lectiones in lucem protraxit²⁹⁸), et postquam Clericus²⁹⁹) nihil magnopere ad rem promovendam attulit, Crevierius³⁰⁰), quamquam neque Puteaneum qua par erat diligentia adhibuit neque alios codices, ad quos ei aditus patebat, accurate inspexit, sobrio iudicio tamen in Livio edendo versatus est, et haud spernendis adnotationibus complures locos aut neglectos aut non recte intellectos expedire studuit. Hos omnes et amplitudine operis et diligentia atque

294) Vid. Drakenb. p. CIX.

295) Vid. Alschefsk. l. l. p. 9.

296) Amstelodami 1665 III voll. 8.

297) Edidit Livium in usum Delphini Paris. 1679—82 iterum Venetiis 1714, VI voll. 4, cf. Crevierii praef. p. XXXV sq.

298) Edidit Livium Oxonii 1708 VI voll. 8.

299) Eius edit. prodit Amstelodami et Traiecti ad Rhenum 1710 X voll. 8; Lips. 1735 III voll. 8.

300) Editio maior prodit Paris. 1735—42 VI voll. 4; minor ib. 1747—1748 VI part. 12.

assiduitate facile superat Arnoldus Drakenborchius³⁰¹), qui subsidiis criticis indefesso studio undique conquirendis, omnibusque, quae ad illud tempus de Livio edita erant aut etiamtum scripta latebant, colligendis et explorando dicendi usu utilissimam Livio navavit operam. Is si pari atque Gronovius fuisset acumine et fortunam fautricem³⁰²) habuisset, nescio an omnes qui in Livio elaborarunt, fuerit superaturus: sed in magno codicum quos collegit numero, etsi inter eos haud contemnendi sunt, velut Medicei primae et tertiae decadis, Harleianus prior alii, tamen ii desiderantur, quibus plurimum esttribuendum. Nam neque Puteanum iterum contulit, et Moguntinum frustra quaesivit, et Bambergensem quartae decadis neglexit, et Vindobonensis usus ei denegatus est. Eorum autem librorum, quos aut ipse inspexit, aut quorum collationes sibi paravit, scripturas magna cura composuit, sed non ita digessit, ut quae meliora, quae minus bona essent discernere neque quo modo corruptelae ortae sint facile cognoscere possis; in emendando et, id quod Gronovius, quae mutanda essent in adnotationibus significasse contentus, omiserat, refingendo textu recto et sano quidem iudicio usus est, tamen aut priorem aut plurimum codicum lectionem non uno loco melioribus praeponit³⁰³), sed ea, quae recepit, plerumque doctis de dicendi genere Liviano observationibus illustravit et confirmare studuit. Non minore diligentia doctorum virorum curas, inter eas praestantissimas I. Perizonii et C. Andr. Dukeri notas, quorum ille accuratissima veteris historiae hic iuris antiquitatumque Romanarum praeclara cognitione enitebat, collegit, easque omnes cum plerisque praefationibus et dissertationibus haud paucis additis etiam Freinsheimii et Grevierii supplementis in unum corpus coniunctas proposuit. Qua Drakenborchii cura et fide et doctri-

301) Edidit Livium Lugduni Batav. 1738—46 VII voll. 4; in reposita edit. Stuttgartiae 1820—28 XV voll. 8 nonnulla nova sunt addita.

302) Quantis ei difficultatibus fuerit conflictandum intelligitur ex Ar. Drakenb. ad P. Dan. Longolium epistolis duodecim editis ab H. Guillelmo Heerwagen. Baruthi 1853. Et his difficultatibus et nimia rerum copia videtur factum esse, ut quaedam aut omitteret aut non satis accurate exponeret, v. Kreyssig. ad lib. XXXIII p. XLVIII.

303) V. Nieb. Schol. I, 57; Alschefsk. I. I. p. 10.

na utilissima supellex omnibus qui Livio operam dant est congesta; tantaque eius viri erat autoritas, ut per centum fere annos plerique eum sequerentur, nemo facile id, quod et ipse et Gronovius instituerant, persequi conaretur. Nam A. Guil. Ernestius³⁰⁴) nihil admodum praestitit, et glossarium postea a G. H. Schaefero ex Ernestii et a Kreyssigio ex Muelleri et Gersdorffii adversariis auctum eius editioni adiectum vix prima tanti operis fundamenta iecit³⁰⁵), et Bipontinorum opera³⁰⁶) et I. N. Lallemandi³⁰⁷) in Livio recensendo iudicium atque diligentia et A. F. Strothii³⁰⁸), cuius partes postea parum feliciter F. G. Doeringius suscepit, interpretatio recto consilio instituta laudaeque digna, tamen rem non multum adjuverunt; neque G. A. Ruperti³⁰⁹), quem ducem sibi sumpsit N. E. Lemaerius³¹⁰), multum novi in medium protulit.

Nostra demum aetate duplicis generis studia eo perduxerunt, ut quantum operae in Livii libris et emendandis et explicandis ponendum et quid praestandum esset perspiceretur. Niebuhrii enim immortalibus in historiam Romanam meritis quanti momenti essent, quae a Livio maxime de antiquiore tempore traduntur, patefactum et id effectum est, ut multi viri acutissimi historiam et antiquitates et res Romanum exploraturi in eum animum intenderent, quod fieri non potuit, ut non plurima a Livio memoriae prodita explicarentur, examinerentur, rectius coniungerentur. Deinde antiquarum literarum studiis instauratis criticaeque artis legibus melius perspectis

304) Edid. Livium Lips. 1769 III voll. 8; repetit. 1785 V voll. 8. Aliquot annis ante Th. Ruddimann Livium ediderat Edinburgi a. 1761 IV voll. 8, qui Drakenborchium ita se secutum esse, ut pauca Kennetho Mackenzie auctore immutaret, ipse in praef. volumini II addita profitatur.

305) V. Loewii dissertat. n. 207 I.; Hildebrandii Specimen lexicæ Liviani in progr. Tremoniensis a. 1857.

306) Prodiit Biponti 1784—1786 XII voll. 8.

307) Paris. 1775 VII voll. 12.

308) Gothae 1784 tria voll. edidit quae libb. I—X, XXI—XXV continent, reliquos curavit Doeringius et alteram editionem emisit 1796—1819. Hunc sequitur Moeller qui lib. I—X Havniae, iterumque Iugerslev. 1831 edidit.

309) Goettingae 1807—1809, VI voll. 8.

310) Parisiis 1822, XII voll. 8.

intellectum est unice veram rationem a Rhenano atque Gelenio et Gronovio demonstratam non ita tenuisse reliquos editores, ut non multa emendanda reliquerint. Nam ne cautiissimi quidem ex iis tam religiose et constanter quam par erat optimos codices esse secutos, neque hos ipsos tam diligenter esse collatos et excussos, ut quid ubique in iis esset scriptum constaret, perspicui coeptum est. Atque primus Niebuhrius hoc vidit³¹¹⁾, tum L. Walchius, qui, etsi editionem Livii, quam promisit, absolvere non potuit, tamen emendationibus Livianis³¹²⁾, quas edidit, quam multa incerta essent demonstravit, et, si ipsius coniecturae pleraeque minus sunt aptae³¹³⁾, tamen accurata Polybii comparatione et linguae latinae cognitione quid agendum esset indicavit. Nova autem subsidia critica primus attulit Goellerus, qui lib. XXXIII denuo ex codice Bambergensi edidit, et varias eius manuscripti lectiones per reliquos libros usque ad XXXVIII, 46 excerpit³¹⁴⁾. Hoc praesidio et collatione codicis Vindobonensis a Kopitaro confecta Kreyssigius in editione Ernestiana expolienda adiutus, et cum haec parum accurate typis descripta esset, diligentius etiam in editione Tauchnitiana³¹⁵⁾ usus est. Sed cum in prima et tertia decade Drakenborchium fere secutus esset, neque Baumgarten-Crusius ea qua debebat religione melioribus codicibus parvisset, novam editionem paravit Im. Becker³¹⁶⁾, in qua constantius quam reliqui Mediceum et Puteaneum expressit, multa ex his emendari posse docuit et eos accuratius explorandi studium excitavit. Sed cum in Bambergensi quartae decadis conferendo non satis diligenter esset versatus, Kreyssigius denuo totum codicem summa intentione perscrutatus est, varietatem lectionum

311) V. Schol. I, 57: Es ist noch sehr viel zu thun, besonders in der ersten Decade.

312) Prodigunt Berolini 1815.

313) V. Büttner Observ. Livv., Primislaviae 1819 Ephemerid. lenens. 1821 mense Oct. p. 121.

314) T. Livii Patavini lib. XXXIII ed. Goeller, Francof. ad Moenum 1822.

315) Illa prodit Lips. 1823—1827 V voll. 8 haec Lips. 1828 uno vol. 4; 1829 V voll. 12; cf. praef. vol. I p. IV sq.

316) Berolini 1829—30 III voll. 8; iterum 1838; cf. Aischelsk. I. I. 13; Ephemerid. Darmstad. 1840 p. 61 sqq.

nis enotavit, multaue alia ad huius decadis emendationem utilissima conguessit³¹⁷). Quo modo cum quartae potissimum decadi consultum esset, iam etiam tertiae et primae auxilia parata sunt. Nam eodem anno, quo Kreyssigius Bambergensis collationem edidit, Inl. Fr. Boettcherus³¹⁸) et Alscheffskius ex particulis quibusdam Puteanei codicis, denuo a Duebnero aut Millero collatis, quam multa a Gronovio et Crevierio cognita et utilia non enotata essent, intellexerunt, et Alscheffskius cum et commentatione saepe commemorata et libri XXX editione³¹⁹) multa optimis codicibus denuo in auxilium vocatis emendari posse probasset, ad hos aliosque libros conferendos Lutetiam, Florentiam, Vindobonam profectus est. Quae opera quantum fructum tulerit neminem fugiet, qui Alscheffskii collationes cum iis comparaverit, quibus aut Gronovius aut Drakenborchius usus est; neque quemquam fore arbitror, quin hanc curam magna laude dignam iudicet aut Alscheffskium de antiquissimorum librorum auctoritate et usu minus recte statuisse existimet. Ipse Alscheffskius his subsidiis in duabus editionibus³²⁰) ita est usus, ut in prima decade Mediceum et Parisinum in tertia Puteaneum, Mediceum, Colbertinum, Bambergensem tanta religione sequeretur, quantam in scriptione scholastica, quam supra commemoravi, necessariam iudicaverat. In qua quidem re et id dolendum est, quod maiorem editionem non absolvit, neque accuratissimam Puteanei collationem totam publici iuris fecit, et quod tanta codicum illorum admiratione captus eorumque auctoritati addictus erat, ut superstitiose plurima, quae haberent, neglectis etiam linguae et grammaticae legibus probaret et haud raro subtilibus magis quam veris argumentis defendere conaretur³²¹). Dum tam multorum studia in emendan-

317) Titi Livii lib. XXXIII etc., Misenae 1839.

318) Titi Livii de rebus Syracusanis capita ad fidem Puteanei maxime codicis — emendata, Dresdae 1839.

319) Titi Livii ab urbe condita lib. XXX, Berolini 1839.

320) Maior prodijt Berolini 1841 — 1846 et tribus voluminibus libros I—X, XXI—XXIII; minor ib. 1843 — 1844, IV voluminibus primam et alteram decadem continet.

321) Vid. Nunt. diar. Monac. 1840 n. 80 sqq., 1844 n. 132 sqq., 1847 n. 97 sqq.; Jahrb. Annal. vol. XXXV, 355 sq.; XXXIX, 243 sqq.

dis et integritati restituendis Livii libris versantur, ne interpretatio quidem neglecta aut omissa est. Nam E. Guil. Fabii libros XXI—XXII deinde XXIII et XXIV et illos iterum Heerwagenius³²²⁾ magna doctrina et accuratissima Liviani sermonis peritia instructi ita ediderunt, ut plurimum ad eos recte intelligendos conferrent, et orationis Livianae indolem post Drakenborchium et Valchium primi explicarent. Et hi quidem suis potissimum copiis usi sunt, Crusius³²³⁾ et Wimmerkranz³²⁴⁾ magis alienas in suum usum verterunt, ipsi non multum non attulerunt. Interim cum editionis a Baumgarten-Crusio institutae exemplaria divendita essent a B. G. Teubnero, viro honestissimo, eius recognoscendae provincia ultro mihi delata est, in qua id mihi agendum esse putavi, ut et thesauris Alschefskio et Kreyssigio in lucem protractis religiose uteretur optimorumque codicum auctoritati parerem, ea autem, quae linguae latinae usu Liviique consuetudine et historiae veritate abhorrerent, aut recentiorum codicum aut coniecturae ope emendanda potius quam argutius tuenda existimarem. Deinde in collectione antiquorum scriptorum Weidmanniana³²⁵⁾ primam, et tertiam decadem Einsidlensis codicis collatione a M. Hauptio liberalissime mecum communicata et Puteanei a G. Beckero confecta adiutus idem consilium in textu constituendo secutus sum, in explicatione autem id spectavi, ut non solum verba sed etiam res, quantum et possem in tam largis copiis et consilio editionis conveniret, exponerem. Eodem fere tempore C. F. Ingerslev, libb. I—III et XXI—XXIII et Predeville libb. quinque priores in usum scholarum ediderunt³²⁶⁾, et ille locos nonnullos

Ephemer. Marburg. a. 1847 p. 998 sqq. Ingerslevii Epist. ad Alschefsk. part. I Havniae 1845.

322) Titii Livii ab urbe condita libb. XXI et XXII. Mit Anmerkungen von E. W. Fabri, Nürnberg 1837; iterum ed. ab H. W. Heerwagen 1852. lib. XXII et XXIV. 1840.

323) T. Livii Patavini Historiar. libb. Mit erklärenden Anmerk. v. G. Chr. Crusius, 1846—1852. In Crusii locum successit deinde G. Mühlmann, qui lib. IX, 20 sqq. et X, iterumque lib. I edidit, Hannover 1853 sqq.

324) T. Livii rerum Rom. a. u. c. decas prima, Upsala 1848—1852.

325) Ed. Ingerslevii libb. II—III prodit Havniae 1853; libb. XXI—XXIII ib. 1854; Predevilli ed. libb. 1—5 ed. VI, Londini 1851.

emendationibus N. Maduigii in verborum ordinem receptis sanavit. Nuperrime M. Hertzius studia sua in aliis scriptoribus cum summa laude versata in T. Livium contulit, et in prima decade³²⁷⁾, quae adhuc edita est, aut ad optimorum codicum praeter ceteros Medicei fidem, aut, ubi destituebant, suis aliorumve coniecturis emendanda ingenii quo pollet acumine subactoque iudicio et insigni dexteritate ita usus est, ut editio ab eo parata et eorum, qui animi corroborandi erudiendive causa ad Livium accedunt, studia adiuvet et virorum doctorum, in quorum usum accuratissima adiecta est adnotatio critica, desiderii satisfaciatur.

Praeter eos, qui aut totum opus Livianum aut partes eius ediderunt, permultos, qui singulos locos peculiaribus scriptionibus tractarunt, bene de Livio meruisse non est quod dicam³²⁸⁾; eorum denique studiis, qui nostra potissimum aetate historiae Romanae, chronologiae, iuri, antiquitatibus novam lucem adfuderunt, etiam Livii locos haud paucos illustrasse supra dictum est. Quorum libros ut recensere longum et est ab hoc loco alienum, ita iam inter omnes constat multas Livianorum librorum partes non posse nisi his subsidiis in usum vocatis aut recte intelligi aut emendari.

327) T. Livii ab. u. c. libri Vol. I, Lips. 1857.

328) Multos recensuit Kreyssigius ed. Tauchnitianae vol. I p. VII sqq. et Schweiger in manuali bibliographico II, 1, 550 sqq.

DISCREPANTIA SCRIPTURAE.

INDEX NOTARUM.

- A = Medicus.
 B = Wormaciensis.
 C = Parisinus.
 D = Bambergensis.
 E = Einsidlensis.
 F = Upsaliensis.
 G = Helmstadiensis I.
 H = Harleianus I.
 I = Leidensis I.
 K = Florentinus S. Marci.
 Numeri 1. 2. 3. additi A1. A2. rell.
 primam, alteram, tertiam eorum,
 quibus additi sunt, codicum ma-
 num indicant.
 mell. cdd. = supra commemorati
 aut omnes aut plures.
 rec. = libri recentiores aut plures
 aut omnes; re. unus ex recen-
 tioribus; ex iis meliores, Love-
 lianum IV, Lovelianum II, Vo-
 sianum I, saepius, et si quis al-
 reliquis propter memorabilem
 lectionem nominandus erat, Dra-
 kenborchii notis significavi.
 edd. vv. = editiones veteres.
 b1. = Frobeniana 1531.
 b2. = Frobeniana 1535.
 Ald. = Aldus.
 Al. = Alschevskius.
 Dr. = Drakenborchius.
 Gr. = I. Fr. Gronovius.
 IGr. = Iac. Gronovius.
 Hn. = Heerwagen.
 Hz. = Hertz.
 Si. = Sigonius.

Ea, quae eicienda videbantur, uncis [] inclusa, quae addenda ad
 lacunas explendas literis inclinatis scripta sunt. In summo margine in
 discentium usum Gryssii et Hertzi exemplum secutus iam annos ad
 Varronianam aeram redactos adscripsi, si qui a Livio omissi aut in ora-
 tione eius alii atque Varroniani erant commemorati, parenthesi inclusos
 his adieci.

raef. 1. operae pretium sim *Quintil. Inst. Or. IX, 4, 74*; sim
 operae pretium *cdd.* | 2. quippe *om. C1.* | 3. obscuro est *A, Al.* | eorum
 qui *EHIKall.*; eorum qui nomini officient meo me *rec., prob. Hz.* |
 6. decorata *A2.* | *decora num in A1 fuerit discerni non potuit, v. Freu-*
denbergi Observv. Livv. Bonnae 1854 p. 2. | 7. populi Romani suspi-
 catur *Duker.* | 9. labante coniecit *Gr., cf. Doederlein Synonyma I,*
131. | *desidentes Hrec.; dissidentis mell. cdd.* | 10. re publicae *C, Al.* |
 11. sera *E.* | 13. tantum *ACDEI;* tanti *rell., v. Iahn. Ann. Nov. vol.*
XXXV p. 385; Heerwageni Excerpta e cd. Banb. p. 8. — *Addi-*
tamenta periochae libri I, quae in codice Nazariano post verba re-
gnatum est annis CCLV leguntur, nolui omittere, sed vv. hic templan-

LIB. I, 1 — 9, 12.

doe — protinus factum, quae in cod. post v. renovavit inlata sunt, post vv. annis XXXVIII posita.

I, 1, 1. Ante iam primum aliquid deesse suspicatur *W'ea* v. *Iahn Ann. N. LXXI*, 123 sq. | omnium nomen constat *Cl.* | 3. adriatici maris *A, Al, Hz.* | primum *A*, v. *Wimmeri Obsv. Livv. p. 8.* | et in quem — nomen [est]: et gens *coni. Trell. kleine deutsche Aufsätze gesammelt von Haubold, Leipzig 1817*, p. 5. | 5. ubi egressi *A, Becker, Hz.* | superessent *CDall.*, superēti *A*, superesset *Dr.*, *Hz.* | 7. laurentem *A, Hz.* | quidve *A*, quid, *CDEall. Al. v. Iahn Ann. XXXV*, p. 359. | 8. et domo *C, Al.* | urbis *A*; urbi *CDall.*, v. *Iahn Ann. LXIX*, p. 684. | 9. ubi *A, Al, Hz.*, ibi *rell.* | 10. ea utique res *A, Al, Hz.* | 11. stirps *K, Hz.* | 2, 1. Trolani petiti *Al*, Trolanque petiti *A2.* | 2. aboriginis *K.* | 4. aboriginensium *rec.* | sibi *om. Al.* | 6. mortallum operum *A, Al, Hz.* | 3, 1. illas tamen *Al*; erat tamen *A2.* | 3. reliquit *A*, *edd. Hz.* | 7. aliquot deductae *Dr. edd.*; aliquodeductae *AN*; aliquot eductae *C, Al.* | 8. traiectu *rec.*; traiecto *edd. mell.* | 11. interimit *A, Hz.* | edemit *GE2.* | 4, 3. si sacerdos *C*, fort. sic sacerdos. | 4. divinitus suspectum *Schellero*, v. *Obsv. p. 251.* | poterat deleri *tubet Gr.*, cf. *Voss. Randglossen* p. 267. | 5. eluyie *Gr.* | 6. quo iam *A, Al, Hz.* | 7. putant *A2 Cl.* | 6, 1. Lupercale vult *Trell. l. l. p. 7*; Lupercal. hoc (vel hic) fuisse *Dutatus*, v. *Festus* p. 352; *Tubulustria*, *Verg. Aen. VIII*, 54; *Pallantio e coni. Hz.* | 4. ad supplicium Numitori *A, Al, Hz.* | 5. aperiri *AHrec.*, *Hz.* | 6. et aetatem eorum *AC2*; aetatem eorum *CLEGall.*; eorum aetatem *n.* | sodem *edd.*; eo demum *coni. Orenterius prob. F. A. Wolf*, v. *Walchii Emm. Livv. p. 203.* | 7. apertam viam *A, Al, Hz.* | 6, 1. scelus in *A, Al, Hz.* | 2. regi *om. G.*; rei *E1.* | effecit *K.* | 4. quingemini *AC.* | tutelam *CD*; in quorum tutela *E, edd. vv.* | 7, 1. sese *A*; se *rell. edd.* | 4. laetor efficeret *Call.*; laetorefficeret *D*; laetiores efficeret *A*; laetiore relificeret *ro.*, *Hz.* | 5. aversas *C.* | 7. bouum *CVoss. Irc.* | ad speluncam vadentem *A, Al, Hz.* | vi *om. A.* | morte *om. A.* | 10. accipit *E.* | 11. omen nil, impleturum fata. ars — dicata, ibi *Robertellus*, v. *Zeitschrift f. Alterthums-Wissensch. 1840* p. 66. | 12. ibi tum *Erec.*; ibi dum *ACD.* | Herculi — dapemque *om. CDEall.* | 13. eo sollemniū *E2*; eo sollemium *K.*; sollemnibus *CDE1G.* | 15. facta *CDG.* | 8, 3. [e] hoc *IGr.*; et hoc *edd.*, v. *Heerwag. Exc. p. 9.* | et numerum *Heumann. ap. Dr.*; numerum *edd.*; sumpta et numerum *ci. Heerwagen. Münch. Gel. Anz. XVI*, 60, ut apparitores et — sumpta est, numerum quoque *Walker ap. Prendeville.* | dederunt *Al.* | 5. adliciendae *Ascens. a. 1513, Hz.*; adliciendae *Pal. I.*; adliciendae *rell. edd.* | veteri *E.* | asylum appellant eo *A*, sed illant *m2. in ras.* | 9, 2. circum *A, Hz.* | 3. deinde *Quint. Inst. Or. IX*, 2, 37. | 3. magnas sibi opes *A ap. Al.* | 5. ac plerisque *ACDEall.*; a plerisque *Erec.*, *Hz.*, v. *Iahn Ann. LXXI*, 197. | 6. vocat *om. A.* | 9. etiam *Salini cf. Scheibe Philol. I*, 390, *Hz.* | 10. excapiendae *CDG, Al.* | 11. excellentes *CDG*; excellentesunt *A*; excellentes *rell.*; formae excellentis *coni. Al.* | 12. insignem specie ac pulcritudine (*corr. pulchritudine*) *A, Al.* | *Thalassii* — *Thalassio edd.*, *Talassii* — *Talasio vult Huschke Oskische Sprachdenkmäler* p. 244. ||

10, 1. et iam *C. Al.* | 3. ne Crustumini quidera *EHall.*; nec rustum quidem *D*; nec crustumini quidem *AO, Al, Hz.* | adque *C.* | 4. esse *CDEG*, prob. *Heermagen. Exc.* p. 9 sq. | 6. arma ferens. templum *D.* || 11, 1. pala* in mediis eras. *A*; palatos in *CDall.*; palantes in *rec., Hz.* | 8. haberent *A*; esset haberent *C*; esset haberet *DG.* | 9. recto *ACall.* v. c. 27, 5. || 12, 7, si *om. D.* | restitire *CHirec.*; restere *AED.* || 13, 2. ne sanguine se *A, Al, Hz.* | 4. movent *CDE*, pro *Wimmer l. l.* p. 11. | tum multitudinem *A, Hz.* | 5. equos curtilis *DEI* (curtilis *Cl.*); equū Curtius *A.* | 7. aetati *AK.* || 14, 3—4 renovata et cum *A.* | 4. occupabant *A, Al.* | vastantur *ACall.* | 5. quia *HO* qua *ACE*; quod a *ci Hz.* | 7. densa inter virgulta obscuris scripsit densa obsita virgulta obscuris *edd.*; sed obsita ferri non posse et obscuris corruptelam traxisse videtur. cf. *IX*, 24, 5; *XXV*, 21, *XXVIII*, 2, 1 *all.*; *Frontin. Strat.* II, 5, 1; *Non. Marc. ed. Mer.* p. 323; *ingenio etc.*, *ib. Gerlach*; facillor esset *Gr.* conjectura densa obsitis virgulta obscuram, et de singularis virgulta usu constaret; densa obsitam virgulta obscuris *ci.* *Benedict ad quaed. Litv* loca obsere *Torgaviae* 1808 p. 14; ad densa obs. virg. obs. *Heermagen. Münch. Gel. Anz.* XVI, 681; densa omnia virgulta obscuris *Queck, v. Iahn. Ann.* LXII, 365; densa obsita viae virgulta obscuris *C. Ed. Putsche* densis obsitis virgultis obscuris *Hz.*; denso obsitis virgulto [obscuris] d. o. virgulta sc. erant) obscuris *Baumgarten-Crusius, v. Iahn. Archiv* I, 433. | 8. et fusi *Cl.* | 9. mota e *CDall.*; motae *I.*, mota *Arec. Hz.* | quique cum eo eguites erant *rec.*, quiq. cum eo quiq. cum equo abierant nisi erant *A*; quique cum eo equis ierant *CD, Hz.*; quique cum eo nisi erant *EH*; quique eum secuti erant *ci. Hn. Exc.* p. 10. | 11. velud *A.* || 15, 1 stimulabat *Erce.*; stimulabant *ACDH*; simulabat *I.* 4. arte *rec.*; parte *mell. edd.* et pleriq. *rec.*; ab arte *Gifantius.* | 7. enim profectū *Vascos.* 1542 *all. edd.* || 16, 2 sublimen *Cl.*, v. *Rheinh. Mus.* VII, 556; VIII, 155; *Iahn. Iahrb.* LXXXVII, 184. | 4. se perobscura *AC2*; perobscura *D*; sed obscura *ClE, Hz.*; subobscura *Cl* | 6. venerabundusque *CD.* | 7. esset annuntia *Krec.* | loquitroma (*m. 2* romanis) celestes *Al.* | 8. fides *ACDall.*, v. *Benedict. l. l.* p. 16; *Krieger Gramm. Untersuch.* III, 471; fides *EI(H?) Hz.*

17, 1. a singulis *edd.*, ad singulos *Graevius, Hz.* | per vim aut scripsi, v. VII, 32, 12; *Cic. ad Att.* VII, 9, 4; ad *Herenn. V*, 12 *all.*; pervenerat *edd. mell.*; pervenerat *K. Haverkamp.*; intervenerat *ci. Hn. v. Exc.* p. 10; provenerat *Scheller Obs.* p. 255 et *Bauer*; provenerat *Dutatus, C. Ed. Putsche*; res venerat *Rost Exposit.* loc. quorund. *Litv Lips.* p. 4. | factionibus *ACDEFGall.*, factiones *K. Hn., Dr. all.*; ad factiones *Rost l. l.* | 3. regnari *rec.*; regnare *mell. edd.* | 6. quinum scripsi, quinque *edd.*, cf. *Mommsen Die röm. Chronologie* p. 44 sq. | 8. retinere *C*; retinere *ci. Gr.* | 9. idem ius *edd. vv.*; idem ius *AE16*; idem ius *C*; idem ius *H*; idem ius lam demta *D.* | in incertum *A262all.*; incertum *ACD.* | 10. dinumeretur *A.* | 11. inherenti qd senatus *A.* || 18, 1. vir *om. A.* | 2. pythagorā *AE*; pythagora *C*; pythagorae *I.* | Crotonem *b2 Hz.* | 3. qua fama

LIB. I, 18, 6 — 24, 3.

la (f. e. inter vel inter) Sabinos, *Trekell. l. l. p. 9*; qua fama tum Sa-
 binos *Gr.*, *Ingerstev. cf. Walch. Eum. Liv. p. 45*; *Hand Tiersell.*
I, 530; *Wexii Emendatt. Liv. promulsis p. 2*; qua fama aut quo —
 in Sabinos pervenisset *Heumann. ap. Dr. | 6. in lapide add. v.*; in-
 lapidem *All.*; lapidem *CH*; lapidē *E. | 8. quoad dedi, quo A*;
 quod *CDE all. || 10, 2. effariri CI*; efferos *GE (in marg. fort eadem*
m. efferrari) Krec.; efferratos *Gr. | 4. disciplinamque A*; iniciendum
 esse *D. | 5. perficere A, Al. | 6. intercalaris Hn. Münch. Gel. Anz.*
XVI, 862; *XXVI, 427*; *Th. Mommsen Ztsch. f. d. Alt. Wissensch.*
1846 p. 418; *die röm. Chron. p. 26*; *45*; *A. Mommsen Beiträge zur*
griech. Zeitrechnung p. 12; *Iahn. Jahrb. LXXI, 427*; intercalares
 (cas in ras.) *A*; intercalares *CI*; intercalares *CDD Gall. H.*; interca-
 laribus re., cf. *Gr. | interponendis ACIGH all.*; interponendos *C2 D*;
 interponendo *Krec., H.*; vicesimo quarto *Sabellius.*; orsi erant *D. ||*
20, 2. hinc duos Heumann.; pontificem deinde max. Marcium, Marci
 filium, ex con. *Vaassen Animadverss. ad fastos Romanorum sacros*
fragmenta ed. Saxius Trai. ad Rhen. 1785 p. 46. | *7. procurarentur*
Harl. II, Gr., Ingerstev. v. Schadeberg Iahn. Ann. VII, 127. ||
21, 1. proximo add. mell.; proxima *Döring.*; propulsore., pro summo
 ei, *Gr.*; pro proximo *Büttner Obs. Liv. p. 8*; pro timore *Kleine l. l.*
p. 5; pro mole *susp. H.*; procul a *Wackesfeld Sile. crit. Vp. 129*; pro-
 ximo — metum *Muretus, cf. Walch. l. l. p. 105*; *Wex. l. l. p. 8*; *Beier ad*
Cic. Off. II p. 381; *Bake ad Cic. Legg. I, 14, 40.* | *2. antea A, Al., H.*;
 posita *D, ci. Duclatus.* | sollicitandum *CI*; violare *CDG.* | *3. earum*
sibi ACD all., earum sibi E. | concilia *CD all.*; consilia *A.* | *4. soli fidei*
add.; populi fidei *Muretus & Dionys. II, 75, v. Danz der sacrale*
Schutz Jena 1857 p. 13; *Preller röm. Mythol. p. 225 n. 2.* | instituit
 et sacrarium. ad id sacrarium *Hofmann — Peerkamp ad Verg. Aen.*
I, 292. | adiuncta *ACD. || 22, 4. Cluilius Dra., Glareanus; cluilius*
CG all.; clulius A. | *5. acte A; actae Al.* | comi fronte, alteram *add.*
lectionem restituit H.; cf. *XXXIII, 39, 3*; conconi fronte comiter
 in *A videtur fuisse, nunc legitur concomifraterniterger; sterniterg m.*
3 in ras.; *1 addid. m. 2 supra ml, ut concomiter faret;* comi fronte
 comiter *CD*; blande ac benigna cum fronte, cf. *Hn. v. Iahn. Ann. LXXI,*
107, an laeta fronta comiter? | *6. fecit A, Al., H.* || *23, 3. Cluilia rec.,*
v. II, 39, 5; Dion. III, 4; Hn. Exc. p. 11; Broecker Untersuchun-
gen p. 24; cluili A; cluili CDDI; cluilli G. | *3. vetustate add. mell.*;
 cum vetustate *Poss. I rec.*; nomen quoque cum re vetustate *ci. Hn. l. l.*
 | *6. tamen si vana adferantur I. H. Poss. Randglossen p. 268 et Hn.*
l. l., tametsi vana adferbantur add. (adferbantur EK); tametsi vana
adferri rebatur Tan. Faber, H.; | prodeunt procedunt *A*; procedunt *CD*
E; prodeunt *IK, Al., H.* | *8. es Tuscis Stroth. v. Schadeberg in Iahn.*
Ann. VII, 135; cf. ib. I, 399; uulsais ACD all.; uulsais G; esulsais
HK; es Etruscis rec.; Tuscis H.; est vobis *Wimmer. l. l.*; propiores
 vos *l. l.*; propior es *L. H. Voss. l. l.*; propiores vos estis *Baumgarten-*
Crusius; propior es Veis IGr. | *9. signopugnæ A.* | *10. tum indole*
ClIDEIK. || 24, 1. curiati AC. | *2. bello ibi D.* | *3. ut cuius Feith,*
add. v., Madvig. ad Cic. Fin. p. 848; cuiusque add. pleriq., cuiusque

rec. | 6. is AB; om. CD plerique. | 7. postrema BK; postremū AC DEall.; postrema a me conf. Hn. Münch. Gel. Anz. XVI, 687. | 8. tum tu cd. Mureti, tum vel tu rell. cdd., v. Schadeberg l. l. p. 139. | ille diespiter A2 B2; ille dies iuppiter sed iup expunct. ille in illo mutatum A1; ille dies iuppiter B1 (Diesiuppiter in mrg. notat.) CDall. illo (illa G) die iuppiter rec.; an fuit tum illico diespiter? | 9. ubi id E. || 25, 1. armati CDG, in E est expunctum; om. A; cf. VII, 10, 5. Hn. Exc. p. 12. | 2. intenduntur H, Al, Hz. | 4. vox ipsique AC. | 5. cum non iam D. | 7. secuturos quemque A. | 8. tum iam A. | 12. causas rec., Gr.; causam mell. cdd.; in causam tentabam. | 13. ditionis A, Hz. || 26, 2. desponsataque A, ta et que m. 2. add. | 4. quaecumque romanum D Hrc.; quaecumque vel quicumque Romanorum Trell. l. l. p. 11. | 5. in ius Dr. lib.; inius A; iunus CEG. | ac secundum Rhenanus, ad secundum cdd., K aut supra ad. | duumviros etc. v. Schadeberg l. l. p. 150; Rein. Criminalrecht d. Römer p. 407 sqq. | legem, facio v. Trell. l. l., Koestlin Die Perduellio unter d. röm. Königen, Tübingen 1841 p. 57 sqq., Konopak de loco Liosi l. 26, Cellae 1814. | 7. ne hunc quidem (habet alias eivem optime de rep. meritum) Trell. l. l., v. Huschke Serv. Tull. p. 584; Ien. Literaturz. 1844 p. 249. | i lictor Latinius, i in K super lictor positum. | 8. itaque provocacione Tanag. Faber, v. Götting Gesch. der röm. Staatsverfassung p. 158. | 9. iure in illam ADI. | 11. ii caput CDH. | arbori K, Hz. | intra illam illam rec., cf. Lipsius, Heine Syntagma opuscul. Goetting. 1788 p. 187, cf. Becker Röm. Alterth. I, 298. Schwegler I, 572. || 27, 4. descivissent D. | transit ACDE. | 5. derigit C; derigit ADall., v. c. 11, 9; II, 6, 8 all. | 8. idem ACall.; id- (id est) D; inde re.; eidem Gr. | 8. erigerent, altera lectio archetyp., Good. Cod. Modit., v. Al. et Hn. Exc. p. 12; erigerent iubeat CD; erigere erigerent iubeat A1; erigere * iubeat E; erigere siudeat rec. | 9. addit. c super it K. || 28, 4. hesternum C2 Drc.; externum ACIII. | 5. sed consilii Benedict. Obs. 1799 p. 4. | circumvenire rec.; circumvenire mell. | 6. metus ille A, tunc metus, metum. | 7. populorum ac A, | redeant A, Al, Hz, v. Hn. Exc. p. 13. || 29, 3. ut perinde oblitū Walch Emm. Liv. p. 29, cf. Hand. Turs. IV, 525; ut prae moerore oblitū malebat Duker. | 4. ultimum illas vet. cd. Creverit, sed a. m. re. ultimum hoc illud Vex promuls. a. v. Lektion. Liv. meauran part. I, 8, | 4. ultimis partibus urbis CI. || 30, 1. additus D. | regiācapit, sed ac in ras. A. | ibique deinde AB; ibique CDall. | 2. legi Iulius Sabellius Dion. III, 29 secutus. | 3. et ut Call., ut A. | 3. decem inuras v. Schoemann. disp. de Tullio Hostilio Gryphism. 1847 p. 16 sq. | et veteres BCDall.; veteres H. | 6. baecause A, v. c. 43, 5. | circuminspicere AC D all., v. Hildebrand. ad Apul. Asclep. 27 p. 312. | 7. etrusicae erat C; etrusicaerat D; Etruria atque erat cont. Hn. Exc. p. 13. | fult valuit A. | Romulo cdd.; Romano vel Romanis Duker; Tullio Perizonius Animadv. hist. p. 174; v. Iahn. Ann. VII, 153; Schwegler I, 577; 530. || 31, 1. pluvisse * Priscian. X, 2, 11, Hz.; pluvisse cdd. | 5. implicatus A; implicatus CD all., v. interpret. ad VI, 21, 7. | 8. sacrificia del. Duker Hz, v.

LIB. I, 32, 2 — 36, 7.

Gron. ad I, 7, 13; Schadeberg. *Iahn. Archiv* I, 433. | operaturum
 ci. *Bentleius ad Hor. Carm. III, 14, 6, cf. Reistig Fortes. lib. lat.*
Sprachwissenschaft. p. 507. | praua a religione D; prauia a religione C;
 praua iam rel. rec. || 32. 2. prave incultis A, Al. | longe rec., Gr. | in a-
 tum rec.; in aliam A2. | relata rec. (B?), *Sabellicus*; elata cdd. pleriq.
 | 7. res dedier mihi AB1; res po. ro. dedier mihi B2; res dedier pr.
 mihi (mi G) CDG; res dedier mihi populoque R. Dr.; res dedier po-
 pulo R. mihi que *Trekell. l. l.* p. 19; res populi R. dedier mihi *sentabam*.
 | 9. Iane I. *Pertzonius*; Iuno cdd., v. *Pretler Roem. Mythol.* p. 47. |
 11. rex ex ABC, Al.; res ex HI. | litum causa *Madvig. ap. Ingerslev.*
 v. *Danz. l. l.* p. 192. | priscis f (i. e. vel) A; priscis B; priscis vel
 CD. | dari fieri solui ACD; dari solui fieri Hrec., v. *Hn. Exc.* p. 13.
 | 13. hominesque Si.; hominesque BGHI; hominesque C; homines. v. D;
 homines A; omnesque rec. | delinquerunt Al. || 33. 2. veterem CDK.
 | eadem Kcca. | 5. praeda politus A2; praeda petens cd. *Crenierli.* |
 6. Clari CD Dr. lib. | 9. Mesia AC; maesia DHI all.; Messia *Haverl.*
H2., e. Plin. N. H. VIII, 58, 225. || 34. 4. ea, quo scripsi; eacum
 BCDall.; cum ante e aliquid eras. Al; hec cum A2; ea in quae conf.
 Dr. | exulem A1CD. | 6. esse ad id *Garatonius ad Cic. Sest. XLII, 91.*
 | politissima Gr., v. *Hand Turx. I, 126*; politissimum apta *Büttner in*
Baueri Chrest. lib. p. 40. | accersitum D. | Sabino patre I. *Pertzo-*
nus, prob. Paasen l. l. p. 42 sq. | 8. leniter rec.; leniter mell. cdd. | 9.
 excelsa ex alite *Scheller l. l. 262.* | auspiciam fuisse C in *urg.*, prob.
 Al. | humana manu superpositum *Stroth, v. Brendel. Obs.* in quae-
 dam *Libii loca, Isebergae 1787; Wex. promuls. p. 10.* | 11. fortuna
 A. | 12. officia Gr., v. *Ernesti Glossar. z. v. lux; Heinze l. l. p. 188.*
 | belli domique rec. Dr. et *Cren. cdd.*, v. *Büttner ap. Bauerum.*

35. 3. cum del. *Duker et Heumann ap. Dr., v. Brendel l. l.* |
 4. accitum se cdd.; accitum; tum se *Arntzen Miscell. lib. p. 64, Heu-*
zinger, H2; v. Kreyssigius ad Sall. frg. p. 37; Lect. Livii. mearum
part. I, 9. | qua C2 Dr. lib.; quam A1 Cl D; cum A2. | 6. cen-
 tum in pares D. | 7. Aplolas *Bormann Atlat. Chorographie p. 122,*
H2; Appiolas cdd. | 8. ubi rec.; urbi mell. | 10. sollemnes, deinde an-
 nui, v. *Mommson Roem. Chronol. p. 167, Rhein. Mus. XIV, 80 sq.*
 || 30. 2. romaest CD. | 4. mota eludensque artem C2; motaeludensque
 artem I; mota eludensque artem habensque (habensque m. 2) A; mota lu-
 densque artem Cl D all. | inaugura C2 DH; inaugur A1; augur A2; in-
 auguria Cl; inaugurio *Scheller l. l. p. 263.* | 5. in comitio del. H2; in
 comitio est C, ubi est e praeced. repetitum esse potest; in comitio
 rel. | 7. alterum tantum *Lipsius. Gr.*; tantum alterum (alteram D) cdd.;
 tantum alteros Hn. v. *Iahn. lib. LXIX, 866; fort. tantum alterum tan-*
 tum. | mille et octingenti A; mille et DCCC B; mille et CCC CDG Dr. lib.,
 v. *Trekell l. l. p. 20; Becker Röm. Alterth. II, 1, 244; Peter Epo-*
chen p. 6, 12; 207; Schwogler I, 689; Mommson Röm. Gesch. I,
765; Niemeyer de equitt. Rom. p. 28; Rubino in Ztsch. f. AW.
1846 p. 212; 233; Kappes Erläuterungen zur Gesch. der röm. Rät-
ter, Freiburg. 1855 p. 14; Heermagen de Gran. Liciniani frag-
annal. lib. XXVI Norimberg. 1858 pag. 12 all. | hiedem A.

37, 1. conicerent, et pleraque rathus imposita ventoque iuvante accensa ligna in publicis cum *Kleine notae crit. etc. p. 7*; pleraque rathus impacta publicisque *Gr.* | 2. hostes *A*; hostem *rell.* | Tiberi *C2rec.*; tiberis *C1*; tiberim *ADH.* | facere *C1.* | 6. gestae res erant *A*; gesta res erat (est *D*) *CDGall.* | iere *C1rec.*; ire *ADGHall.* || 38, 2. missi = populo *A*. | dederetis *A*; dederitis *CDGrec.* | 4. Medullia *edd. vv.*; medulla (medula) *edd. mell.* | 5. pax inde *CD.* | 6. monita erat *Wex. promuls. p. 10.* | cloacis fastigio *ACDall.*; cloacis e fastigio *rec.*; evehebantur aquae, cloacis fastigio *Hn. Exc. p. 14.* || 39, 1. eodem tempore *Krec.*; eodem die *rec.* | visum *CDG (A ap. Dr.) rec.*; visu *A ap. Al.* | 2. iam om. *H*; eam *rec. ap. Hearn., Gr.* | 3. viden *A21*; vidin *A1*; uidisne *C1*; uidisne *DC2all.* | 4. cordi est *Madvig. ap. Ingerslev.* | 5. tarquinii domos *D*; Tarquinii in domo *Hn. Exc. p. 14.* | 6. familiaritatem auctam *B*; familiaritate aucta *AGH*; familiaritatem aucta *C*; familiaritate acta *D*. | serva natus *rec.*; servus natus *mell. cdl.* || 40, 2. vicinae *ACGHall., v. IV, 3, 11; Pal. Max. III, 4, 2; Orat. Claudii imp. ap. Nipperd. Tac. Ann. p. 222; Numa — vicinus quidem, sed tunc externus, ut Anco Marcio Priscus Targuianus; cunctis D*; civicae *rec., Hz.* | 3. quod Romulus *Madvig. l. l.* | id *edd., fort. del.* | Servius *ABCDall.*; servus *Krec., Hz., v. Iahn. Ann. LXIX, 562.* | 4. sed et *AHI, v. Heinze l. l. 189; Scheller l. l. 264*; sed *CDG, prob. Wex. promuls. p. 4.* | quia *del. Gr., Becker, Hz., v. Ingerslev. de editorr. Livii, Havniae 1830 p. 9; cum H. Sauppe.* | 5. tumultuosissimi *Heinze l. l. p. 191.* | 7. deiecit *cdl., quod praesens tempus esse Lachmannum ad Lucret. II, 951 secutus suspicatur Hz, ipse deiecit scripsit.* || 41, 1. mirantum *rec.*, mirandum *mell. lbb.* | eiecit *rec., Hz. v. c. 40, 7.* | 4. versus *rec., Hz.* | 6. factum est scripsi, factum est *cdl.*; factum ex *cont. Gruteri Hz*; factum et *rec., Gr.* | iam tum compressis *K Hurl. II, Hz., v. Hahn. ad Cic. pro Sulla VII, 21; Seyffert ad Cic. Lael. 348*; iam tum compressis *C*; iam tum cum compressis (compressis *D*) *ADG*; iam tum, cum compressis sceleris ministri sunt *Hn., v. Exc. p. 15*; iam tum cum compressis sceleris ministri vivere *Klicks, v. Zeitsch. für d. Gymnasialwesen 1854 p. 677.* || 42, 2. quin *Omrg. Krec.*; qui cum in *A*; qui cum *CD*; cui cum *G*; consiliis. cui cum *Hn. Exc. p. 15.* | 6. classis *K, Hz.* || 43, 2. prima *Pal. I all.*; primo *mell. cdl. rec.*; primae *rec., prob. Gebhard. Hn. Hz.* | omnis *C2.* | 3. in bello terrarent *Scheller l. l. 266.* | 5. tertiae *A2*; tertia *ABCDG all.*; in tertia classe *Rhen.* | in del. *Rhen., Madvig ap. Ingerslev.* | et haec *ACDG all.*; et haec *I, v. Wagner ad Verg. G. III, 305, Fleckeisen in Mus. Rhen. VII, 271 sqq., IX, 221; Iahn. Ann. XXXV, 384*; et haec *all., Hz* | 6. arma mutata nihil, praeter *Trekell l. l. p. 22.* | datur *A.* | 7. in his accensi *cdl.*, cf. *Peter Epochen etc. p. 214 sqq.*; his accensi *J. Perizonius, v. Becker Röm. Alterth. II, 1, 202*; in his accensi *Lange Röm. Alterth. I, 356.* | in tres *cdl.*; in duas *St., Lange l. l., Huschke Serv. Tull. p. 170.* | 9. centurias e tribus *Gr.*; e centuriis tribus *Huschke l. l. p. 347.* | tribus — nominibus *delevi vult Goettling. Gesch. d. röm. Staatsverfassung p. 254, v. Rubino Ztsch. f. d. AW. 1846 p. 237.* | quae binae *Huschke l. l. 372.* | 11. equites enim

LIB. I, 43, 12 — 48, 4.

rogabantur primi *Huschke krit. Jahrb. f. deutsche Rechtswissensch. XVIII*, 597. | primum pedum vocabantur mell. *lib. rec.*, plerique, pedum vocabantur *rec.*, *edd. vv.*, *del. Sl.* | 12. nunc est post *CDall.* nunc post *A.* | seniorum se *ACDGI*; se e seniorum repetit. videtur; nunc post — seniorum est *Al. Hz.* | regionibusque et collibus qui *scripsi*; regionibus quae collibus qui *Al.*; regionibusque collibus qui *CA2*; regionibus collibus qui *D.*; regionibus collibusque qui *HIK*; regionibus collibusque quae *Voss. I.*; regionibus collibusque *edd.*, v. *Wimmer l.l.* p. 21; *Mommsen die Tribus* p. 2; *Huschke Serv. Tull.* p. 56 sq.; *Becker Röm. Alt.* II, 1, 167; *Lange I.* 371; *Queck Paedag. Revue XLVIII*, 239; regionibus, quae [collibus qui] *Hz.*, qui collibus alteram archetypum lectionem esse statuit. || 44, 2. suocetaurilibus *Cl.* suocetaurilibus *BA2C2*; suocetaurilibus *Al.*; suocetaurilibus *D.* is censendo *ed. Murett. Lips. (?)*; in censendo *rell.* | octoginta tria ex *Eutropio Niebuhr. I.* 495, v. *Mommsen. Röm. Gesch. I.* 395. | 3. Esquillis *Gr.* | ita *BH*; it *I*; iter *C*; in *G*; inter *rec.*; item *edd. vv.*; inde *Trekell. l.l.* p. 23. | urbē. pomerium verbi *A* *rell. ontsis.* | 4. circa moerium *ABHI*; circamoerim *CD*; circa moeri *G*; circa murum *rec.* || 45, 1. civitatis magnitudine et urbis *Heumann ap. Dr.* v. *Heinze l.l.* 192; *Scheller* p. 267. | et pacis *CDG.* | 1—2. urbi decus. iam tum erat *C in mrg.*; urbi decus tantum erat *A*; urbi decula vel tam tum erat *C*; decus urbi ul' tantum — Erat *G*; urbi decus ut tantum erat *D*; urbi decus voluit. iam tum erat *Hn. Ew. ap. 15.* | 5. civis *AH*; civis *BCL. Hz.*; cuius *D.* | civis — immolasset *Rhenan.* | 6. sabiniq. *D.* | ut primum *D nonnulli Crevierii lib., Rhenan., prob. Hun.* ut prima *ACH all., Hz.* | celebrata *C, Al.*; et celebrata *D.* | pararas *A, Hz.* | extemplo *edd. vv. Al. Hz.*; ex templo *all.*

46, 1. dubium *CD all.*; dubiū *I*; dubium *Al.*; dubie *A2, Hz.* | 2. regnandiminuit *Cl, Al.*; regni diminuit *C2 GH.* | 6. virum decere *Waru de Livii loco I.* 45, *Norimb.* 1828 p. 13. | aversare, *Ald.*; adversa mell. *edd., Al.*; versam *D*; versa *rec.* | 7. ut — esset *A*; ut — esse *CDH*; et — esse *G*; aut — esse *I*; haud — esse *rec. frgm. Flammershetmense, v. Iahn. Ann. LXXVII*, 439; *prob. Ingersl. l.l.*; aut ut — esset *Rhenan. (?)*; impari; nunc — elanguescendum esse *Madvig. ap. Ingerslev., fort. tum — elanguescendum esse.* | 8—9. implet, ita *Lucius Perizon.* implet *Lucius Voss. II*; implet (impleat *D*) arruns *rell.*; implet, ardens *Wex. prom.* p. 10; implet, Arruns Tarquinius et Tullia [maior haud multo post eodem morbo obeunt; Lucius Tarquinius et Tullia] minor e *Dionys. IP*, 30 *Hz.*; implet, Arruns Tarquinius et Tullia maior *Sabellicus et Erissonius.* || 47, 2. cui inopta *BCD, Al.* | 3. qui *rec.*; qui *A*; qui non *CD.* | 4. chorinthus *A.* | 5. fratris similior quam patris *Al, Hz.*; fr̄similior quam patris *Al.*; fr̄similior quam patri *A2Crell. vid. Mus. Rhen. VII*, 586; *VIII*, 158. | 10. orsum *G*; male dicta: ab — ortum *Wernsdorff.* | servium servique *rec.* | 12. unde ubi *Ave.*; ubi *rell.* || 48, 2. cui ille *DK rec.* | 3. deiecit pro praesenti habendum, v. c. 40, 7, deinde e *Lips.* redit legendum esse suspicatur *Hz.* | 4. cum — vicum e *segg. praecepta esse viderunt Dr. Becker Hz.*, v. *Iahn. Ann. LXXVII*, 440; *Hertz Philol.-klin. Streifzug* p. 42 sq.; exangula

com sine regio *Al*; exanguis cum semianimi *Hn. Exc. p. 16*; exanguis cum semianimis (semianimes *BCI*) reglocomitatumumserecipere (*Al* reciperet *A2Crell.*) peruenissetq. ad summum cōs. primum (summum cyprum *C2*, summūcōs pmū *G*) uicem ab his *ABCall.* | 6. flectendi *D*; flectendo vel flectens *Gr.* | Urbium *ACHI Foss. II*, urbium *rec.*; uerbium *Lips.*; uibium *frg. Flamersheimense*; Orbium *Gr., H2, cf. Lorenz de dictat. latt. p. 31, Becker Röm. Alt. I, 525.* | exquiliarium *Al*; esquilium *D fort. recte*; esquilinarium *frg. Flamersh.* | 7. tulisse *A2*; tulisset *A1CDGall.* | 8. IV et LX *A.* | 9. agitandi *AC Dall.* || 49, 2. primores *CD.* | ad ius regni *om. CDG.* | 7. traditum *K, b2*; ut traditum *G*; ut traditur *rell.* | 9. ei servata parenthesi *del. vel Octavius Mamilius Tusculanus* — erat. ei scribendum censet *Trekell L. I. p. 24.* || 50, 1. convenient *A2*; conveniat *A1CDall.* | 2. toto *CGH (A ap. Dr.)*; tota *A ap. Al. D Dr. Ibb.* | 3. Superbo inditum Romae cognomen *CDall.*; superbo inditum romanis (vel romenei) cognomen vel teste *Al. in A scriptum erat in loco raso etiam vel erasum, Dr. in eo superbo inditum romae ei nomen (m. 2. romae cognomen) fuisse scribit*; superbo inditum romae nomen *Leid. II*; superbo ei inditum cognomen *Rhen. (B?), H2 del. v. Romae, v. Iahn. Ann. LXIX, 602.* | 6. sin. *rec.*; sinu mell. | amittant bona *A, Al, H2.* | 7. facinerosusque *Call.* | 8. id tempus fuisset (fuisset *m. 2*) *A*; ad id tempus fuisset *Gr.* | 9. quidem Turum *rec., prob. Trekell I. I. p. 24.* || 51, 7. caedis *CD*; caedes *Arell.* | existimatur. *Al*; existimantur *A2.* | 8. enim vero *edd.*; tum vero *Urwinus, Latinus.* || 52, 2. [in] eo *Ingerslev. secutus A. Perizonium.* | quo ab *HKrec.*; quod ab *ACG*; qui ab *D*; quod sub *Dr.* | 6. existibis *C.* || 53, 3. dividenda *ed. Mogunt., cf. XXI, 21, 2*; diuidenda *Al*; diuidenda *A2 CD quattuor Crev. Ibb.*; devedenda *A3*; diuidendo praedam *rec.*; dividenda *Gr, H2.* | quadringenta *Hrc. e Dionys. IV, 50.* | argenti aurique *rec.* | refecisset coepisset *duabus lectt. iunctis A*; requece (coe) pisset *CD*; recepisset *Emrg. GHall.*; fecisset *I*; refecisset ac recepisset *K1*; cepisset *A2.* | 6. insesesevitam *D*; in sese saevitiam *Hn. Exc. p. 16.* | 8. frequentiaedere *B*; frequentia ... odere *medis erasis A.* | regni *om. A.* | 8. Vulscosque se inde *ACD*; vulscos se inde *I*; pulsum se inde *rec.* | 54, 1. esse et *Al*; esset *edd.* | 3. cum inscia *C2 Dall.*; cum inspleta *C1*; cumscia *A.* | romam gabinosque *A, Al.* | 5. unus [prae] Gabilis *rec.*; unus $\bar{p}$ (pre *B*) gabilis *Aall.*; unus. *p.* gabinis *CD*; unus populis gabinis *G*; unus prae gabinis *Vettk.*; unus ipsis Gabilis *Rhenan.*; unus ipse Gabilis *b2*; unus publice Gabilis *Hn. Exc. p. 16*; unus praetor Gabilis *Otto Divinat. Liv. p. 1 sqq.*; unus prope Gabilis *R. Klotz, v. Iahn. Ann. XLIX, 447*; unus prae aliis Gabilis *H2, fort. unus praetor (vel per) Gabinos cf. Val. Max. VII, 4, 2; Lorenz de praet. municipall. p. 2.* | 9. divisi *Emrg. IK*; diuisi *C1D*; diuisa *C2A (1?) G*; diuisant *Sorbonie, ap. Crenier.* || 55, 1. novisse *A2*; voluisse *A1C*; uduisse *D.* | 2. esset et tota *Wex. promiss.* *p. 4.* | T. Tatlo *C1*; Tatlo *rell.*, *v. c. 14, 1.* | 3. novisse omen *Ruhnkenius Mnemosyne III, 1, 58; v. Alscheffsk. ad VII, 26.* | cum omnium *A2 (cū in ras.)*; cum ex omnium *CD.* | 7. Pomelinae *K, Sabellus*; pomptine *AD*; pōptine *G*; promptine *C*; pontine *rec.* | 8. quadringenta *Hall.*

tit. 1, 55, 9. — II, 2, 7.

v. c. 53, 8; Niebuhr. I, 570; Boeckh *Metrolog. Untersuchungen* p. 438. | 9. quippe summam I. Becker; quia summā BCHI; quia summā ADrce; summam K, Gr, Hx; quam summam edd. ante Gr. | nullorum, ne hulus quidem Reiz *Berichte der sächsischen Gesellschaft der Wissenschaft. hist.-phil. Klasse* 1850 p. 102. || 56, 1. parvus A2 Cmrq.; patruus A1 C1; patrius C2 DG. | 2. quam postquam I. Becker; quā (que) postquam edd. | sub terra CG. | 4. In regia Bauer *Chrest. Liv.* p. 60; *Madvig. ap. Ingersl.*, v. XXIX, 28, 6; in regiam edd. | 9. is tum Lps. edd. vv.; iscum rell. edd. | 10. est om. A. | 11. redissent A2 HIK; redisset A1 G, edd. vv., Hx; reddisset DC (17). || 57, 2. ministerio AB; ministeriis CD rell. | 4. In his stativis ABGC2; in histaluis C1 D; inistatilis I; in iistatilis H; in stativis Erec., Hx. | 5. interdum etiam oilum Duker. | 7. necopinato rec.; necinopinato ACD aff.; in necopinato Hn. Exc. p. 17. | 9. lusuque Gr. | 10. victus maritus D. || 58, 2. ductus CDG. | tuta circa CD, in A circa ita script. est, ut etiam arca esse posset; tuta omnia circa re., Ald.; omnia tuta circa re., 62. | 3. exomni muller C1 DG. | 5. velut victrix Creverio, Marklandio qui ad Eurip. Suppl. p. 314 ed. Lips. velut ultrix coniecit, Maur. Hauptio suspecta cum Hx seclusi, quumquam dubito. utrum illam addita an vicisset corruptum sit. | conlatum l. tonio A, Al. | 7. mulieris D. || 59, 1. manantem K rec., Hx. | possum exacturum Rhenanus, Hx. | 2. miraculo rei A2 C2 H1 all.; miracula rei D; miraculo re A1 C1. | 4. patria H; patres ACDGI. | 5. pari — relicto A rec.; paris — relicto C; patri paris — relicto D; patres — relicto G. Rotterd.; pars — relicto H; pars — relicti Gr.; parte — relicta Collatiae custodibusque datis ad portas, ne Hn. Exc. p. 18. | 6. incedit om. C1 G. | 10. caedis et A1; caedes et A2; caede sed D; caedo. sed C. | corpori — ce. | nefandoque CDG. 60, 1. praelatis A. | concitauerat CD. | 3. V et XL CD.

Liber II. *Periocha* P. Valerius St.; I. ualerius Naz. | a Porsenna rec.; porsenna Naz. | adiecta et numerus Iahn. | id neglexisset Dr.; et neglexisset edd. | Opillia Hx; illia edd. | gerendum rec.; gerendi Naz.; gerendum sibi suspicatur Hx. | Veientes * et Iahn. || 1, 2. multitudini CD, prob. Hn., v. Iahn. Ann. LXIX, 664. | 7. libertalis haud libertatis and origine D; libertalis originem autem H. | 8. insignia imperii consules suspicabar. | fasces regios Voss. I, v. Trekeil. l. I, p. 27. | 10. electis CD. | 11. in novum senatum Voss. I; novum senatum mell. edd.; novum in senatum Al, Hx; novo in senatu Hn., cf. Hofmann. der römischen. Senat zur Zeit der Republik p. 50, Roulez *Observations sur la constitution de l'ancienne Rome* p. 7. | lectos om. rec. | Verba conscriptos — lectos fort. aliena manu addita sunt. || 2, 1. necubi A2 rec., v. Ingersl. de editorr. Livii p. 12; necubi ibi CDG, Rhenan., quod et ipsum verum esse potest, ibi = in ea re, nec ubi ubi AB, v. Aschefsium in Iahn. Archiv XV, 499; ne ubi ibi E; ne ubinibi Gr., Trekeil. p. 31; Hx, qui antea ne cui ibi probabat, v. Phil. klün. Streifzug p. 44. | 2. sacrificium Voss. I rec.; sacrificium A2; sacrificiorum C1 H; sacrificiorum rec. | minimis CD. | 3. quumquam alieni Reiz l. I. | 7. meminimus Dr. lib.; meminimus AC;

memini metum *G.* || 3, 5, iam sponte *A. Al.* | esset *AH. Al.* | 6. [alii] alia *Creuter.*; alia alia *Cl.*; alii alia *AC2.*; alibi alia *Duker.*; aliter alia *suaserat Hertz l. l.* | uidebantur *A.* || 4, 2. aliquot et *CG.* | 5. et incl. *Duker.* v. *Hand. Tursell. II.*, 529, *Madvig ad Cic. de fin.* p. 730, esset, et conlurati ibi *Prendeville.*; proficiscerentur, et cenatum forte — esset conluratique ibi, — egissent *H2.* | 7. intercaderent *A.* || 5, 1. ibi *ACDH.*; illi *GKrec.*; hi *Al.*; li olim *tentabam.* | 3. cornibus *A1C. Al.* | 5. admonendus *A.* | et quis *A1Cl.* | 8. emineretne *ci. Stroth. et H2.* t. l. p. 47, v. *Schwegler II.*, 45. | 10. vindictae *rec.*; vindictiae *ACG alt.*; uindictiae *D.* || 6, 4. duci *A.* | 6. agunt *A.* | 8. derigit *scribend.*, v. *I.*, 11, 9; ib. 27, 5; *XXI.*, 19, 1; *XXII.*, 19, 11; *XXIX.*, 33, 4 *alt.*; diregit *C.*; dirigit *C2rec.*; ru * it *mediis erasis A.*; regit *H1K.* | 8. erat dum *C1D.* | 9. propter parmam *Reiz l. l.*, *H2.*; v. *Dion. V.*, 15. || 7, 6. Velis *A2* (vel *A1?*); uella *C.*; uilla *DG.*; uella *I.*; uellae *H.* | ibi alto *KDr. Ibb. pleriq.*; ubi alto *CDrec.*; alto *A. H2.* | fieri fore *ACGH alt.*; fieri foro *susp. H2.*, *Plut. Publ. 10 secutus.* | 7. tum id gratum multitudinis *CDG.* | 8. ubi audire iussi sunt *Al.* | 9. adeo vobis *I Voss I.*, *prob. Gr. Dr.*; adeo a vobis *ACall.*, *H2.* | 10. scipsa *A.* | monumento mea *CDG.*; momentaneaeque *Krec.* | 12. Vicae Potae *Voss Irec.*; uice (vel uicæ) potae *BCH.*; uicæ potae *G.*; uicus publicus, sed us et ubilicus in *ras. A.*; uicus publicus *Hawerc.*, v. *Becker Röm. Alt. I.* 249 sqq.; *Preller Röm. Myth.* p. 609. | 8, 3. tum demum et §. 5 memoriam *cont. Al.* | 6. sorte penit *A. fort. recte.* v. *VIII.*, 1, 2 *alt.* | 8. cadaver haec ferri *A.* | 9. 1. Porsinam *Putean. XXVI.*, 41, 10 *habet. c.* 11, 1 porsinna *AC.* cf. c. 12; 13; 14; 15; *alt.*; porsenna § 4 Porsennam n. l. *ACD* *rell. Naz. periochae.* | 3. expellant *C2Hrec.*; expectant *C1Drec.*; expectant *A.* | 6. Vulsas *ACDH Irec.*; uolsos *rec.* | uenibat *edd. vv.*; ueniebat *edd. pleriq.*; ueniebant *A.* | omni sumptu *edd. pleriq.*; cum omni sumptu *Queck.*, v. *Paedag. Revue XLVIII.*, 238, idem *C. Ed. Putschius inuenerat et per literas mecum communicaverat.* e v. ademptum facile translatus sumi ratus; inter sumptu et ademptum alterum participium intercidisse statuit *Clericus alt.*; omne sumptum *cd. Klockii. prob. Gr.*; omni sumptu *Divaes prob. Wimmer l. l.* p. 24, *Al.*, *H2.*, v. *Niebuhr. H. R. I.*, 633; *Rein in Pauly Realencycl. VI.*, 2404. | educerent *Latinus Dr.*, *H2.*; educerent *edd. mell.*; educarent *rec.* || 10, 4. reliquissent *A1CDall.*, v. *I.*, 32, 13; *XXVI.*, 2, 4; *XXVII.*, 33, 7 *alt.* | 6. ac terminium *ACD.* | 8. truces *ABCall.*; etrusces *I.*; truces *K* (*add. forte etruscis*) *H2.* | 11. te om. *CG.* | inde sicarnatus *cd. Sig.*; ita armatus *re.*; sicut erat armatus *H2.* || 11, 7. m. t. hermenium *Clall.*; m hermenium *A* (inde m. hermenium *ap. Drak.*), indet. hermenium *H.*; metul (metum vel metum) herminium *Krec.* | Gabina via *rec.*; gabinia uia *BCH.*; gabinam uiam *A.* | 8. p. lucretius *AB.* | 9. Valerium *Glarean.*; Lucretium *edd.*, *Al.*, v. *Becker Röm. Alt. I.*, 166; 169; 167; de muris *etc.* p. 98, || 12, 2. cum sub regibus esset suspecta sunt *Tuttlero.*, v. *Iahn. Ann. LXXV.*, 800. | 8. cum om. *A.* | 10. ferrom *A.* | 14. tum uero *CD.* | 16. ut cuique — primo *rec.*, *edd. pleraeq.* | quot te *A.* || 13, 1. scaenolae clade *A1.*; scaenola e clade *A2.*; scaenolea clade *C.* | 2. insidiatoris ex-

LIB. II, 13, 8 — 19, 4.

uisset *FG*, prob. *Wernsdorf*, et *Broman*. de cod. *Upsaliensi* p. *V*. |
 6. honorandis uirtutibus honorata uirtute *K*; honorandis uirtutibus *I*. |
 irasnaui *A*. | 8. intactam add. in *b2*, v. e. 12, 15; *XXVI*, 50, 11; |
 inuolatilam *ABGall*; inuolatam *K*. | 9. obsidium *A, Al*. | 10. quod
 uirginitati *A*, v. *Alschefsk*. vol. II. Errata, *Krca.*; quod et uirgini-
 tati *C (H1?)*. | 11. novo *H, K* ex correct., re.; nouo in *ACD* *all.*;
 nouo inde cont. *Al*. || 14, 1. manet bona *ABCDGH all.*; manet bonis
 uendendis bona *I rcc.* | 4. in potestate *CDG*. | 6. accersita *D* | 7. nim
 usae *CDK all.*; uimsae *AlR*; nim se *A2*; vim nisse *Rhenan*; | 9. hos-
 pitium *AB rcc.* || 15, 1. *Spurius ed. Campan.*; *spurius publius A*; pu-
 rius *publius B*; *purius I*; *publius vel p. CDK*. | *lucretius titus her-*
menius H; *lucretius* inde et *titus ermenius IK*, in *K* *titus erme-*
nus punctis notata sunt. Haec nomen confusio et *Cassiodori* te-
 stimonium dubitare non simeant, quin *Livius consules anni 248* con-
 meraverit, librarii vel correctores aut omiserint aut perturbauerint,
 v. p. *LF*; *Nieb. H. R. I.* 595; *Mommsen Chronol. Rom.* p. 119; *Peter*
Ztschr. f. AW. 1839 p. 628; *Broecker Untersuchungen etc.* p. 292
 sq.; *Gron. M. Horatius iterum et P. Valerius III*, tum *Spurius Lartius et T.*
Herminius consules facti Livium scripsisse suspicatur. | 3. potius quam
 portas regibus *ABDG*, item *C*, in quo signis additis uerborum ordo
 correctus est. | eam esse uoluntatem *CDGK Dr. libb.*; eam ea esse uota
 esse uoluntatem *AB*; ea esse uota eam esse uoluntatem *Rhenan*; ea esse
 uota (eam esse uoluntatem) *H2*. | 6. obsidium *G*; obsidium *D*. || 16, 2.
 oreur *A*; oreur *C2 all.* | 4. *Attius ACIK*; uiccius *H*; *aurius G all.*;
appius B; *Attus Dr.*, *H2*. v. *X*, 8, 6; *Schwegler II*, 57. | ab Regillo
 add. *uu.*; ab cin regillo *Al*; ab cin regillo *A2G*; ab en regillo *G*; ab ne
 regillo *D*; abē regillo *I*; ab g regillo *H*; abē (h in ras.) regillo *K*; ne uel
 cin pro glossemate; n. e. i. e. nomen ciuitatis, habet *Hn.*, v. *Kreyasig*.
Epist. ad Goellerum p. 460; ad *Liv. XXXIII* p. 136; ab uico Re-
 gillo *IGr.*; ab uicino Regillo scrips. *H2*, olim ab Sabino Regillo tenta-
 bam. | 5. his — Anienem uetus. *Clandia Bessler Ztschr. f. AW.* 1845
 p. 463, cf. *Grotefend. ib.* 1836 p. 915 n. 15; *Nieb. H. R. I.* 622;
Mommsen d. Tribus p. 6. | principium *A*. | 7. est elatus add. *uu.*.
H2. | 9. ira belli *ACGHI tres Crev. add.*; ira belli hostilis *rcc.*; ira belli
 hostilia *Gr.* | obstinuit *HI*. || 17, 2. inexpugnabili odio *Al*. | 3. sed utrum
 [nomen] *Freudenberg Obs. Liv.* p. 6, *H2*, qui nomen alteram lectio-
 nem esse censent, v. *X*, 37, 14; sed uerum nomen add. pleriq.; sed
 utrum nomen *cd. Lipsii*; sed uiri nomen *Hn.*, v. *Iahn. Ann. LXXI*
 198; sed utrum eorum *Al*. in *ed. minore*; uerum nomen idem in *ed.*
maiore, olim ceterum nomen uel alterum utrum, sed nomen auspica-
 bar. | 4. relatus *Duker*; relictus add. | bellum add., uidetur aliqua ra-
 tione defendi posse, v. *Dr. ad III*, 69, 2; *IX*, 10, 5; *Tac. H. II*,
 74; *Liv. XXVI*, 27, 12; belli *re.*; bella *re.*; bellum (nitum *Hn.*;
 bellum *om. add. uu.*, *H2*, ut ad arma adscriptum, fort. bellatum,
 tum. | 6. colunt alique *rcc.* | uenit *AD*.

18, 1. Postumum *St.*; postumum add. | 2. supra belli Latini me-
 tum, v. *Wex. promuls.* p. 1 sq.; super belli Sabini metum *Duker*. |
 3. quodriginta *Cl*; quadraginta *H*; quadringenta *D*. | 4. nec quo anno

nec quibus facti (facta *G*, factum *H*, factis *K*) consulis *ACDGHK*; facti & factione *praeceptum videtur*; nec quo anno id factum sit, nec quibus consulis *Gust. Becker Dissertat. de Isid. Hisp. de natura rerum Bonnae 1857 pag. extr.* | Tarquiniana *CHI*; tarquiniani *D*; tarquinia *A, H, v. Welz. Comment. crit. p. 12 sq.* | essent facti *idem l. l.* | *G. M. Valerium M. filium 62; v. O. Müller ad Festum p. 389. Schwegler II, 88; 125; 248 n. 4; Broecker l. l. 345; M. Valerium marci fultum (l. filium *C*, fultum *D*) ACD all.* | 7. quin si *Lehnert. Act. philol. Monac. III, 547; quis in C; qui si A (C2HI?); quis (quod) si rec.* | 8. dictatori *cont. Al.* | 9. credebant *Reiz. l. l.* | 11. Sabini *O mrg. K*; sabinum *AB*; sabinum *CDGA2.* || 19, 1. Servius — Manlius Tullius *Blar. et St.*; servilius — *m* manlius (mālius) tullus *AC all. v. Broecker l. l. p. 291; 338.* | 2. deinde *ē. uetusius ueturius uetusius hīs copā, ne obesse, et fide supra ne A.* | 3. aurelius postumius *ACD all.* | 5. suismot ipsi *Gr., H, v.* | 10. cui lucius *A2.* | ea quo *AICIK*; eo quo *C2DG*; ea quod vel eoque *all.* || 20, 5. detectam *A*; de electa *B*; delecta *D.* | manu *BCD.* | 10. ante signis signanis *D*; ante signis *C.* | 12. equitum *A2.* | equia ut *CI.*; ut *A1.* || 21, 4. quosnam *Crevier. in edit. minore et M. Haupt Berichte der sächs. Gesellsch. der Wissensch. hist.-phil. Kt. 1850 p. 104, quas Reizig. ad Soph. Oed. Col. p. 307; quosdam edd., quod defendit Wez. promuls. p. 10 et Broecker l. l. p. 342.* | 5. cumis et *CG*; est cumis *Kreo.*; cumis est *cont. Al.* | 7. una et viginti *Drca., periōcha, v. Mommsen d. Tribus p. 8; Huschke krit. Jbb. XIII, 583 sq.; una et XXX CHI all., et XXX A, et nigili re.* | idibus mail (*sed il in ras.*) *A, om. DG.* || 22, 5. relata res *CHI*; relata res — grata *rec.* | magistratus roicerent *62.* || 23, 3. malorum (*re?*) *Lipsius, malorum edd.* | 5. turba est *A*; turba esset *rell.* | iniquissimo tempore *St.* | 7. tumultus continet *H.* | 8. nexi vineti *rec., St., v. Bachofen das Nexum p. 43; Huschke d. Recht des Nexum p. 70; inersui (innersui m 2) uinctis A*; nexi uincti *C pleriq. Dr. lib., v. Rein d. Privatrecht der Römer p. 653 n. 1; inde nexa uincti cont. Al.* | solutiq. secundiq. in *A.* | 11. multo *om. CIG.* || 24, 2. plebis *CI*; plebes *rell.* | 5. nec cōs. cum *Madvig. Opp. II, 127, v. Walch Enn. p. 49; nec cōs. se cum Madvig. ap. Ingersl. | praeverit sese scripsit, v. VIII, 13, 1; Zumpt. Gramm. lat. § 417; praeverit a se Hn., praeverit H, cf. Wez ad Tac. Agr. p. 156; Madvig. Bemerkungen über einige Punkte des Systems d. lat. Gramm. p. 42.* | 6. quominus se inominis (in omnes m. 2) sedendi *A.* | nen *CG*, ne *rell.* | moraret *A, Al.* || 25, 1. et castra *CG.* || 26, 4. patratae pacis *G, ut cont. Gebhard., parata pacis C.* | 5. ab aricia in tanto (*sed in tanto a m. 2, in ras.*) *A.* || 27, 1. romanos *C, Al.*; romanus *A, us in ras.* | 2. exprobrant *CG Leid II. Voss I.* | 3. coegant *CG.* | adeo vi alteram *Rhenan.* | praiceps erat *B minutiorib. litt. in mrg., re., ed. Camp., vel hoc vel praiceps erat (iverat) Sabellicus, praeeperat edd. pleriq., quod defenditur Iahn. Ann. XLIX, 207; fort.; adeo iam — praeeperat, cf. Iahn. Ann. XXXV, 374.* | 4. adaequasse *Arca.*; aequasse *C pleriq.* | 9. libertatis et § 12 et *om. A.* | 11. desperatam *AB*; desperatam *Rhenan.* || 28, 1. Esquillis, *v. Nipperdey Emendatt. hist. Tac. Ienae 1855 p. 5.* | clau-

Liā. II, 28, 6 — 33, 5.

dius ē *Al.* | 6. negaret *CGHIK all.* | 9. convolare *AB Leid. II*; convolare *Crell.* || 29, 6. ira *A.* | residissent *Leid. II. Gaertn.* | 7. iure q d. sententiae *HI.* | T. Verginius *Duker*; Proculus Verginius *Haakh in Pauly Realenc. VI*, 2603, v. *Broecker l. l.* p. 348. | 11. agendum *ACG.* | 12. pulset et *Gall.*; pulsitet *Gr.* | tum hic *A2.* | violavit *rec. Drak.*; regius *Crev.*, *Dutatus*; violavit *edd. pleriq.*, *H2*; violabit *Rhenan.* || 30, 1. largitaque exemplo *A.* | putabant sententiam *del. Gebhard Gr.*; repndabant sententiam *Wex. promuls. p. 11.* | moderatus *Doering.* | utroque, v. *Walch. Emendatt. Livv. p. 51*; *Reisig Forles. über lat. Sprachw. p. 400.* | virginis *A.* | 4. imperium suo *Leid. II*; imperio suo *edd. mell.*; imperium suum vel imperium sua natura, vel in imperio suo, vel imperio suo vehemens potestas *rec.*, magistratus (vel dictatura) suo imperio *Hn.*; imperium sui vi *Wex. l. l.* | imperium iure suo *Freudenberg Obs. p. 7*; imperii vis *Madvig. ap. Ingersl.*; imperium suo ingenio *del. in sqq. ingenio Queck.*, v. *Paed. Revue XLVIII*, 237; imperium (vel ius) imperioso *H2*, alii alia. | mansuetudo *A.* | permittentur *AlB.* | 5. M. Valerium v. e. 18, 6; *Nieb. H. R. I.* 599; 666; *Schwegler II*, 230; 247; *Haakh Pauly Realenc. VI* 2325; M. Valerius *rec.*; quod placet *St.*, *Pighio*, *Broeckero l. l.* p. 345; 381; 391. | 6. animos om. *A.* | rati cedi omisso *Axt. v. Spurius reliquiae p. 84.* | 8. invaserunt *A.* | apsenati *Al.* | 9. finis *A.*, finis (finis *K*) nihil *CHIK*; finitis nihil *rec.*; finis illis *G.*; finis illic *Hn. Münch. G. A. XVI*, 645. | populationis *K.* | 11. consistere *A. H2.* | inire *AB, H2.* | 13. si in insidias *Cree.*; si insidias *BQHIK, prob. H2.*, coll. *Lachmann. ad Lucret. IV*, 588; v. *Dr. n. l.*; insidias *A Leid. II.* | 14. urgent *A. H2.* | impetu — castris om. *A.* || 31, 1. fugatique exiit *BGG rec.*, v. *Ingersl. de editorr. Livii p. 12*; fugaque exiitque *Al.*; fugatique exiitque *A2, Al, H2*; fugatique et exiit super et exiit script. hoc modo *Gaert.*; fugatique et exiit *ed. Crevierii, Gr. prob. Hn. l. l.* | 2. se parum *A.* | 3. locos *Cl.* | 4. hostis *K.* | 6. aversas *T. Faber, Gr.*; adversas *edd.*, quod defendit *Prendeville.* | ibi *T. Faber.* | ex victoria *rec.*, prob. *Brendel l. l.* | 7. cum arte *A.* | 8. in senatu *Portug.*; in senatu vel in senatum *rell.* | 9. habent *A.* | 10. fecerat hoc *A.* || 32, 1. esset qui tamen quoniam, sed qm. eras *A.*; esset tamen qm *C.* | maturata seditio *A.* | 2. annem tria *CGK.* | 3. adventum *AC.* | 4. et rem *Cl.* | 5. in urbe *A2 rec.*; in urbem *AlC.* | 6. fore om. *A.* | 8. sic om. *CDr. lib.*, fort. altera est lectio ad igitur adscripta. | consentientia *Hn.*, v. *Iahn. Ann. LXXI*, 199 et *H2*; consentiant vel consentiant *all. lib.*; consenserant *rec.*, olim; consentiant, sic singulis suspicabar. | fuerat *ClH.* | dentes, quas se acciperent ea, quae *Queck l. l.* p. 238; dentesque *A.*; dentesque *HI*; dentes *CK*, cf. *Obbarius Ztsch. für d. Gymnasialwes. IV*, 909; dentes quid *Wimmer l. l.* p. 30; dentes denique *Freudenberg. Obs. p. 9, H2.* || 33, 1. in om. *A.* | 3. tantum om. *A.* | Postumus *rec.*; postumius *pleriq. edd.*, item § 9. | cons. novi consulatum *H.* | inierant *Reiz l. l. H2*; inierunt *edd.* | 5. protinus Poluscum item *Cluver. Ital. ant. p. 1028*; protinusmuscamitem *C.*; protinus muscamitem *Al*; protinusmusa mitem *A2GHIK*; ptul muscam item *H.*; Poluscum item *St.* | Cn. *rec. c. ACall.*, sed c. 35, 1

gneo in mell. *libb. est, v. Nieb. H. R. II n. 530; Schwegler II, 349.* | 8. primum ortus *Klockius et Gr.;* primo ortus *rec.;* primo ortu *mell. libb., Hz.* | cui ad *ed. Mogunt.* | oblit (m. 2. oblitui) *famae A.* | 10. omni in *IGr.;* omnium *edd., Hz.* | 11. extantibus *ACG;* extantibus *Hrec.*

34. 3. frumentum sed tantum coemendum *CFGall.;* frumentum setanumque coemendum *Wernsdorf, prob. Bromann. l. l. p. 17.* | post nolsco *C. in nrg. p.* | coeperant coegerant *A.* | 5. sustentata *A2 C2, edd. pleraeq.* | 6. ea remisisset *Krec.;* eam remisisset *CHI;* eam remisisset *A.* | Norbam *Duker.* | 9. ueterum *Cl.* | uolunt ius *CGK;* uolent ius *H;* soluentium *A;* solvere uolunt ius *et. Al.* | cur ergo *CB, v. c. 7, 9;* cur ego *Aall.* | 10. uocet *CG.* | 11. fruuntur utantur *AB;* fruuntur *rec.;* utantur *CHKall.* | dictu *rec., v. Richter de supinis lat. ling. III, 18 p. 1838;* dictum *mell. libb.* | 35. 1. rapinis igneo marcio *Cl, v. c. 33, 5.* | 3. poena *C2;* poenae *Cl;* poene *A;* pene *CK.* | 6. ministrans *A.* | benigne *A2 C2 rec.;* benigni *ACIHFall., Hz.* | excipere *IK.* | percipiebantur *rec.;* praecipiebantur *ACH;* praecipitabantur *G.* | Atti Tulli, *v. Nieb. H. R. II, 119 sq.; Schwegler II, 353.* | 7. tum principes *Cl.* | 36. 2. Latino *ABI;* latino *CGH, v. Nieb. l. l. p. 121;* *Schwegler p. 354;* *Lewis An enquiry etc. II, 105.* | instaurentur *A, v. Rhein. Mus. XIV p. 84.* | 3. refectione *C.* | ne etc. *v. Lichtwehr in Jahrb. Archiv II, 73 sq.* | 4. nem (nemini m. 2.) causa *A;* ne cui causa *conf. Al.* | 5. ni ea propere annuntiet *AKrec.* | 7. reddisse *A, Al.* | 37. 3. sequis sit *CHI;* sequi quod sequis us sit *A;* nequis sit *G;* sequi ius (uel vis uel secus ius) sit *rec.* | 5. multis lacladibus *A.* | uolscorum nunc *G.* | 6. quid om. *I;* per om. *H.* | 38. 1. ueniret *Portug., b2;* eueniret *rell. edd., Al.* | 2. ut ueteres *Dr. et C. Ed. Putsche.* | 4. aliquid *AG.* | quo, si *Vascosan. a. 1542.* | sede plorum (templorum m. 2.) iumento (u a. m. 2.) *A.* | 5. si haec *rec.* | 6. efficere *A.* | 39. 3. Romanos *C.* | Latinam — transgressos *Nieb. H. R. II, 268 post vv.* tum deinceps *transponenda censet, v. Bormann Altat. Chorographie p. 202.* | Mugillam *IGr;* nouellam *edd., v. Bormann l. l.; Schwegler II, 357;* Bovillas *Gr.,* nouella (*rec.?*) *edd. vn., prob. Bauer, Heinze l. l. p. 194, Bormann v. Jahrb. Ann. LXXVII, 275.* | recipit *BCH;* recepit *A, Hz.* | 4. ueteliam *ABCall.* | Toleriam (*leg. Tolerium*) *Cluuer, v. Bormann Chorogr. p. 203.* | 5. Cluilius *rec.?* *edd.;* cluilius *BCl;* cluilius *AC2GHall.* | 12. nihiloque *G.* | 40. 3. in del. *Ald.* | 5. sim om. *C.* | 7. peruenierant *A.* | 8. si non peperissem *CG.* | nec tibi turpius quam mihi miserius *edd. pleriq. i. e. quod non sit tibi turpius quam etc.,* nec mihi miserius quam tibi turpius *rec., Wex. promuls. p. 12;* nec tibi turpius nec mihi miserius *Gaertn., Becker Ingersl.;* nec tibi turpius [quam] mihi miserius *Hz.* | ut sum *A;* ut sim *rell.* | 10. et ipso *Arec.* | 11. laude sua *edd. mell.;* laudes suas *rec., Hz;* qui laudem suam *suspiciatur.* | romanis *A;* Romani, (adeo — uidebatur) monumetoque *Gr.* | 14. prouinciae, uenit *A;* prouincieuenit *C.* | 41. 3. usque om. *A.* | 4. a ciuibus esse in *Bm. rec., IK rec., quod non improbat Hz,* ipse isse scripsit et *vv. sic distincti:* munus: uulgatum a ciuibus isse etc.; a ciuibus isse in *BI Call., cf. Scheller. Obs. p. 278;* a ciuibus

LII. II, 41, 5 — 47, 12.

egisse in *A*; a civibus egenis in *Niebuhr. H. R. II*, 189, a civibus vi esset in *Hn.*, v. *Iahn. Ann. LXXI*, 199; a civibus suisque in, *C. Ed. Putzsch*, in quod et ipse incideram; a civibus in *Gr.*; fastidire munus vulgatum; a civibus isse in *Walker ap. Prendeville*. | 5. acceperint 62; acceperant *edd.* | 6. hac gentes *edd.*; hegentes *C2*; egentes *ACI* pleriq. *edd.* | ducem *C*. | 7. consul certatim *Grec.*; consulum certatim *Gr.* | 8. niolor (violenter *m. 2.*) erat *A*. | 12. east area *HL* || 42, 2. optinere tamen *A2*. | consul *om. K*. | 5. Postumio *edd.*, v. *XXII*, 61, 9; *Tac. Annal. III*, 62; a Postumio *N. de Rieu*, v. *Mnemiosyne IP* p. 382; cf. *Liv. XXIX*, 11, 13. | 6. solliciti *A*. | furoris in multitudine *Grec.*; fauoris in multitudine *AB, Hz*; fauoris in multitudine *LHK*, v. c. 54, 2. | largitionis *K rec.* | temeritatis *Gr.* | 7. babinium (fabinium *m. 2.*) *C*. | 10. motique ita *CGI*. | 11. Oppia *A all.*; Opia *Call.*; illia *periocha*; Opillia *Hz*. | 43, 1. Julius *Si.*; tullius *edd.* | non *om. A*. | 2. artonam *CG*, v. *Bormann L. p. 24*. | 3. redieratque scripsi; rediebatque *ACGH*; redibatque vel reddibatque *rec.* | Sp. Icilius *Si.*, v. *Schwegler II*, 481, 497. | 4. ipsius *A. Palat. I. Voss. II, Hz*; ipsius eius *C pleriq. Dr. lib.*; ipsi eius *K Portug., conl. Muretus*. | 5. in Aequos, in Volentes *ed. Si. Harl. II. Palat. II*, v. *Nieb. H. R. II*, 216; *Leniz L. I. II*, 142; *Haank in Pauly Realenc. III*, 369 n., qui *Livium potius c. 44, 11 et 46, 1 errasse putat*, *Iahn. Ann. XXXV*, 390. | 8. illos, si *Muretus*; illos, aut si *Orellius ad Cic. Plane. c. 5, 12*. | alid nihil *A, Al*. | stare *Muretus*; instare *edd.* || 44, 2. exemplo in *Call.*; exemplo *A*; exemplo in *GH*. | 5. eorum *om. Irec. prob. Gr.* | erat *H?* *rec.*; erant *ACI all.* | 6. quatuorque *rec.*, *Si.*; novemque *BCG all.*, noque *A*; novemque (*dilectum*) *Rhenan.*; potest etiam *Livi error subesse* | oratorem *CH*. | 9. cuique partim *AGI*. | 11. Aequis *edd.*; Veleulibus *Glarean.*; Velis du Rieu de gente *Fabia p. 37 ap. Hz.*, v. c. 43, 5. | 12. haec *CI rec.*; armauerat *rec.* || 45, 1. proximi bello exemplo (exempli *m. 2.*) *A*. | terrebat *ACGH, Gr.*; tenebat *cod. Crepiteri antiquiss.*; terrebantur (terrebat *m. 2.*) *BD Dr. lib. pleriq., Hz*; terrebant *I*. | 3. ipsosque exercitum *CI*; ipsos exercitumque *C2 G*. | 4. non confidere *C pleriq.*; confidere *A*; non con. *H*. | 7. addenda *Pal. III*; addenda *rell.* | 9. accendunt *ACGrec.*; accendit *H*; accedunt *rec.* | 12. tumultum iam metu *Grec. prob. Wez. promuls. p. 12*; tumultu iam motum *ACall.*; tumultu iam metu *H all.* | uellem nescirem *A*. | 13. certum est aique decretum *CG*. | 15. nuncque *A*. | armatis sibi *rec.*; armati sibi *ABCH all.*; armato sibi *G*. | 16. Fabio gens suspecta sunt *Schaefero*, v. *Gloss. Liv. p. 434*; cf. *II*, 2, 6; *XXXI*, 44, 6; *Cic. Sulla II*, 32 *all.* || 46, 1. Aequis v. c. 44; 11. | 3. ordines *Voss. II, Gr.*; ordines *rell. edd.* | 4. insigni *Reiz L. I, Hz.*, *Ernesti in Glossar. Liv. s. v. insignis* insigne abesse *vult.* | versantem *rec.*; versantes *ml. edd.* | 6. Caeso *ed. Mogent.*; gais *edd.* | 7. infestis *rec., prob. Gr.*; in infensos *A2*. | hostis *A1*; hostes *A2*. | 47, 4—5. oppugnanda inde hand *CG Klock.* | poterant *A all.*; poterant *IK*; poterunt *CG*. | 6. apposito *A*. | 9. egregie *G*. | 10. consuli *CG*. | proximia *H*; eximia (*om. pro*) *G*, v. *Madvig. Opp. II*, 6 *not.* | amisso *rec.*; amisso *ml. lib.* | 11. reddidit *ACI*; reddidit *pleriq., Hz*; reddidit *Harl. II*. | 12. arte *H? Ald.*

parte *odd.*; Fabii. nec — partum *conl.* *Hx.* || 48, 1. *K.* *Glarean.*; *g* *et* *en* *vel* *en* *edd.* | *helli Duker.* | 2. priusquam quis *Wex. promuls.* p. 12. | 5. proximae *Al Cl.*; proxima *A2.* | in *om. K.* b2: *defendit Wimmer l.l.* p. 32. *Hx.* | 6. ut *om. A.* | 10. rediit *CGrec.* | descendunt *Cl.*; descendunt *GI.* || 49, 3. *neg.* ut minor numero *A.*; neque minoris numero *G.* | 4. sperneres *Madvig. ap. Ingersl.*, v. *Ovid. Fast.* II, 200; sperneret *edd.* | senatus *odd.*; exercitus *T. Faber.* | 6. sperare *Cpteriq.*; spectare *A, Al.*; expectare *A2 ap. Dr.* | 12. habent *A.*

50, 1. in incursantes *Goebel Lectt. Lucretian. Bonnae 1854, thes. XII.*; incursantes *Cl.*, *duplici lect. coniuncta*, incursantes lupi *A.*; incursantium *Crell.* | 5. huc spes *Leid. II.* | quoniam rara *Klockius.* | pare (part *ap. Dr.*) hostium *Al.*; parata hostium *A3.* | 6. ipsum interlocos (loca *m. 2.*) superassent *A.* | 7. accidebant *H, b2.*; accedebant *rell. edd.* | 8. et paucitatem *AB.*; paucitatem *rell.* | 10. leniter *rec.*, *edd. m.*; leniter *edd. mll.* | vincebantque *CHIKl.* | 11. prope puberem aetate *edd.*; prope puberem aetatem *Gr.*; propter impuberem aetatem *Kreyssigii Epist. ad Goell. p. 456; Wölffelin Philol. VIII, 384; XI, 167; Hx. v. Perz. Animadv. hist. ed. Harless p. 197; Wex. in Jahn. Ann. LXX, 458; Nieb. H. R. II, 220.* || 51, 1. est *Madvig. ad. Cic. Fin. IV, 13, 33.*; esset *edd.* | 2. ad spem *G.*; ad spei aedem *rec.* | 4. *Sp. Cre.*; p. *AGH Fall.* | proximam pugnae *ACHI.*; proximam *G.*; proximae pugnae *rec.*; proxima pugna *Gr.* | 6. Tiberi nocte *H.* | 7. nonnihil et hesternum *A.*; nonnihil et externa *CFoss. II.*; nonnihil externa *Gall.*; nonnihil hesternum *Wex. promuls. p. 12.* | quacvis in idem *l. l.* | agebat *Hrec.*; agebant *ACGall.* | 8. exercitusque eius est *Hrec. prob. Gr.* || 52, 1. eum *om. A.* | 4. ea oppressit *Gr.*; eam oppressit *ACall.*; eum oppressit *H.*; eam oppresserunt *Iall.*; eam oppresserunt (oppressera) *rec.*; haec eum oppressit *conl. Al.*; ea eum oppressit *Ingersl.*; fort. ea reum (vel Menenium) oppressit. | oppressit. cum — exolevisset, in multa *etc. distinxit Gr., Hx.* | haudum *rec.*; haud (hant) dudum *mll.* | 5. multam edixerunt *ACGall.*, v. *Ochsner. Eclog. Cic. p. 225.*; multas dixerunt *Leid. II. mrg.*, idem in contextu multam dixerunt quod *Duker probat.* | esse *om. A.* | 6. consolato *A.* | *L. Caedicio Hrec.*; t. caedicio *CG.*; v. caedicio *Portug.*; ceditio *A.* | et statio *A.* | 7. ante ictum in *C.*; ante idum in *G.* | 8. animi *Klock., Gebhard.* || 53, 1. certamine domi finito *Harl. II. Oxonn. ed. Crev. b2, Gr.* | iniecit pro praesenti habere posse censet *Hx. v. I, 40, 7.* | alii alii *Hrec. edd. v.* | 3. et eques ab cons. i. missus *C.*, et. aequae ab cons. inmissos *A.*, videtur ab vel d. *erasum.* | eandem *AGIall.*; eandemque (*B?*) *CHall.* | 4. posuerunt *C. Pal. I.* | 5. Nautios *C.* | 6. percelli *rec.*; percelli *mll. edd.*; perlici *edd. ante Ald.* || 54, 2. paci *Dr. Ibb. (?)*; facis *A.*; pacis *CG.* | 3. opiscum *CGrec.* | sordidati *A.*; sordidatum *C.*; sordidaque *HI.*; sordidatque *rec.* | 5. iam nunc *Aall.*; iam tunc *CG Foss. I.* | inducant. consulum *distinguit Wichert Lat. Stiltebre p. 180 sq.* | 6. praeponat *re.*; proponit *re.*; proponat *Ald.* | 7. concilia *Gr.* | habere *Orec.* | 8. primo quid *re.*, *prob. Gr.* | 10. malam *A.*; malo *rell.*; malam malo *conl. Al.* || 55 1. sub hanc *Gr.* | delectus *ACDr. Ibb.* | 3. si sunt *A.* | 4. missus est *E* et a *sed* est *eras. C.*

L. B. II, 56, 2 — 64, 10.

missus est et *H.* | 5. populum (*del. Volero*) *Kiel Aeschyleor. spec. Lugd. Bat.* 1850 p. 110 *apd Hz.* | 56, 2. permissurum administraturum *AB.* administraturum permissurum *CD.* pertinacissimum administraturum *Neap. Latini.* administraturum permissurum *re.* permissurum *HIKrec.* propter insolentem v. permissurum constructionem et quod ad v. vexandis — consulis aptissimum est administraturum, suspicatur *Hn.* permissurum irae administraturum, at superbius administraturum *C. Ed. Putschius.* fort. asperissime administraturum v. *III.* 50, 14; *ib.* 65; 4. | 4. neque quae scripsi; neque *edd.* | 10. occupant *CDr. Ibb.* | 12. haec contemplit emend. *Hz.* et contemplit *ACall.* prob. *Walch. Emm.* p. 68, et *om. Veith. prob. Dr. et Wexlo promuls.* p. 4; tam contemplit *Scheller Obs.* p. 281. | Laetorium parat *Gr.*; Laetorium proferat *Dutatus.* | 14. esset tribunos *C.* | 67, 3. consules tribuni *Al.*; tribuni consules *ABCII.*; tribuni et consules *H.*; tribuni consulesque *Qrec.*; tribuni consulesque *Rhenan.*, et ita in *A legi tradit Dr.*; tribuni et consules item *Al.* | trahunt *Clericus.* | quam inculumis *A.* | 68, 1. additos *ed. Mogunt.*; addito *edd.* | 2. Ch. Sicium *ACH.* cū. sicinium *G.*; C. Sicium *Sl. ex Diod. XI.* 68. | Maecium *H.* v. *IV.* 48, 12. | 4. domi esse. liberior *C.*; domi eoque liberior *M. Haupt Philol. III.* 547; domi esse. vel liberior *cont. Hz.*; an domi, etiam liberior? | 5. quid scripsi; quod *edd.*; *del. Rhenan. (B?). Gr., Hz.* quam *Lipstius.* | electo *AB.*; electo *CGHall.*; oblecto *edd. v.* | se uictum ab ea (eo) uidebat *rec.* | 6. animi — inbiberant *Al.* | 7. omnes sua *edd.*; omne sua *AlC.*; omnem sua *A3H1 all.* | 9. agere — dicere — vocare *CHI all.*; ageret — diceret — uocaret *Rhenan. (B?).*; ageret (*rec.*) — dicere — uocaret *A.* | 59, 1. instabant *A.* | 3. sibi scripsi, alii *edd.* defensum *Ztschr. f. AW.* 1843, 282 et a *Predeville, v. Hn. Münch. Gel. Anz. XVI.* 669; in aliis *Fittbogen Obs.* p. 3; aliter *M. Haupt, v. Rhén. Mus. IV.* 150, *H.* | 5. acuersari *A.*; speciem ac * versari *susp. Hz.* | 7. agmen castris *Ar.*; agmine castris *f.* | 8. ullius rei nisi *Scheller l. l.* p. 282. | 9. falsa *C.*; fuso *G.* | 11. dupliciarosque *CHI B2.* | 60, 2. passim *AlCI all.*; passi sunt *Hart. II. prob. Dr.* | 3. ea omnis *BA2.*; eadomnis *Al.*; omnis *rell.* | 5. submovandis *C.*; submovendo *AGHIrell.*; patres — submovendo *Dr. et Al.* | 61, 1. l. *C Hart. II.* | 1. p. *ABHK all.* | Tib. Aemilio *Sl.* v. *III.* 1, 1. | 3. suarum plenus paternarum *pleriq. Dr. edd.*; suarum. m. plenus paternarum *C.*; suarum paternarum *A.* | 7. quoque semper *CG. Al.* | obstupescit plebem *AC.* | prodicerent *A.*; producerent *CGall.* | 9. laudatione quam tribuni plebis *B.*; cum laudationem tr. pl. *ACGH all.*; collaudationem pl. (*vel tribunis plebis*) *Krec.* | conaretur *B.*; conarentur *A3.*; consuetur *pleriq. edd.* | 62, 2. admirationem *G.* | vel *AB.*; velut *K Dr. Ibb.* | 4. excitati *Arcc., Al.* | 5. victo relinqueret *rec.*; uictor rei inqueret *C.*; uictore inqueret (*inqueret m.* 3) *A.*; uicto relinqueret *H.* | 63, 3. coacti — ab senatu *edd.* v. *III.* 25, 9; *ib.* 30, 3; *X.* 11, 4 *all.*; coacto — senatu *Nied. H. R. II.* 270, *H.*; v. *Iahn. Ann. VII.* 148. | 64, 1. sollicitae pacis *edd. pleriq.*; sollicitae *edd. pleraeq.* | 2. T. Quinctius *C.*; t. p. quinctius *AB pleriq.* | 3. porta plebe Collina *A.* | 6. vincere vicere *B.*; vincere vincere *AC.*; uinci uicere *rec.* | 10. tibicinesq.

Arce. | *I*yequis *rec.* || 65, 1. Romanos *C.* | 4. cornum *A.* | 5. ut in ob-
tinentes *rc.* *Sl.* | vires refecerant *scripsi*, *idem cont. Madvig. ap. Ingersl.*;
vires ferebant *edd.* *pleriq.*; viresuebant *ed.* *Kloekii.* | 7. cecider sed
ant animi *al. man. addita Cl.*

Lib. III. *Periocha.* centum quattuor e *Liv.* III, 9; VIII *ed. Na-*
zar. | placuisset duabus tabulis *om. Naz.* | inviso *Dr.*; inuito *edd.* |
luxuriae *Naz.*; iniuriae *rec.* *Hx.* || 1, 1. Quinctius *del. Ald. in erratis,*
e vo. qui unus repetitis ortum videtur; Quintus *ed. Mog.* | 2. optineri
A. | 3. possessores et *AC2Fall.*; possessorem et *Cl.*; possessores *H.* |
4. *T. Ald. in erratis, L. edd.* | 5. hac — accepta triaviros *Gr.* || 2, 1.
Quintus *Dr. lib.*; quinctus *AC.*; quintus *F.* | habuit [castra] *scripsi*;
castra ad stativa additum videtur; habuit intra castra *Leid. II.*; habuit
castra *rell.*; habuit castris *Gr.*, *Hx.* | 3. profectus ē *A.*; profectus est.
Hx. | dederit *Duker.*; dederat *edd.*, quod ē § 2 repetitum esse po-
test. | quam pacem illis *F.* | 5. gaudeant *F(?)rec.*; gaudeat *ml. lib.* |
6. sunt *AlH.* | 9. certamen in *AH?*; certaminis *Dr.* | 10. certaminis
F. | 12. sustinere *C. Al.* || 3, 3. vixit pauidi *F.* | 4. proximi *Ald. in*
erratis.; proxime *ABall.*, *Hx.*; proximum *CH.*; proxumū *F.*; p. (i. e.
populos) proxime *Hn. Münchner Gel. Anz. XVI, 659.*; pruxime —
ferri *Rhenan.* | 6. cum auctoritate patrum iustitio dicto *A.* | 7. qui
quia *CH.* | incedentem *C2FHall.*; incidentem *AC1all.* | iunestam et
Dr. lib. pleriq. | 9. *DCC dedi ut est in periocha.*; nec *A.*; nec *H.*; ac ē
CF.; et ē *F Voss I.*; ac centum *Al. Hr.* | 10. actū memorabile *F.* | viri
sua *F.* || 4, 1. A. Glarean.; an *A. om. rell.* | Fusos *Sl.*, *Pighius ad hunc*
annum, fuscus edd. | fusios fabio *A.*; fusios fabios *Cl.*; fusios fabius
rec.; Fusos ut Fabius *Lachmann. de fontt. Livii I, 29.*; nomen Fabii
Quintilian, qui Inst. or. I, 4, 13 de hac re agit, a scotolo illatum esse
vidit Hx. | 2. Aequi *om. F.* | 5. nec tum *C. Al.* | 9. nidere *HI rec.* | 11.
subsidiarios milites *F.* || 5, 1. illinc acti *A.* | 2. urbem ipsam *A.* | 5. in
incantum *Hrec.*; incantum *med. edd.* | subsistit *A.*; substitit *rell.* | 7.
ad pagnam, dum *Hrec.*, *bl.*; ad pagnandum *pleriq. edd.*, *Hx.* | in medio
dimicationis *sed is m. 3 intras. A.*; in medium dimicationis *Gr.* | 8. cum
compulsi *ACF all.*, quod sequitur potuere et ipsam ad nī pertinere vide-
tur; quin compulsi *Hrec.*, *Gr.*, *Becker. Hx.*, v. *Scheller Obs.* 283;
Füttbogen Obs. p. 9 sq.; *Alschefski in Iahn. Ann. XL, 306.* | cum
peregrinis copiis Latino vel peregrinibus (periclitantibus) copiis cum Latino
tentat Dr., peregrinis cum copiis *Prendeville, cf. Scheller et Füttbogen*
l. l. | 10. cum *(H?) Kall.*; cum *ACI.*; tūa *F.*; una cum *cont. Al.* | 11.
erexitus (er capuerit) *C.*; exitus er *supra xi script. F.* | 13. *Vdccc*
dedit, v. ac cc ACFHI, Hx. | ait et XXXVI. Romam *Gr.* | 14. reditum et
rc. prob. Gr., *Hx.* | remissum ē ardere *rell. omissis A.* | 6, 1. Servi-
lius. Kal. distinxit *Hx.* | 2. tempus forte et *cont. Al.*, v. *A. Mommsen*
Röm. Daten p. 25. | 3. conuulso mixtorum *ed. Mogunt.*; conuulsione
mixtorum *edd.*; fort. conuulso iuxtorum *leg. est, v. XXVI, 37, 1.*;
contagia *CF.* | 6. quib. psustinendum *A.* | 8. principium *Al.* | 9. pipsi
A. | circuitio cura *Scheller l. l.*; circuitio ac cura urbis *Kreyssig.*
Epist. ad Goell. p. 475. || 7, 1. urbis tuta est *AlCl.* | 2. animus *rec.*;
animos *ml. lib.*, *Al.* | 4. ullam opem *F.* | 5. Tusculano *K(F?) rec.*;

LIB. III, 7, 6 — 18, 6.

lusculana *rell.* | 6. viri clari *F Voss. I.* | 7. valerius uergilius *A.* | Rutillus *St. et h. l. et saepe alias emend.*; rutillus *edd.* | suplicatum *A.* || 8, 3. sextilis *Fre.*; sextiles *rell.* | Geminum — sive ille Velusius fuit — ante d. t. l. Sextiles consulatum *distinxit Th. Mommsen. Röm. Chronol. p. 91*; Geminum, sive ille Velusius fuit. ante *etc. all.* | 9. inde demissum *F? Gr.*; indemissum *H.*; inde dimissum *rell.* | Gabinumque *Fre.*; gabinumque *ACFH all.* | 10. MDCCI. *Gaertner*; MACCI. *Al.*; MAC. CL. *Call.*; CC AC CL *F.*; Mac CL. *H.*; | eadem in *rec.* || 9, 2. Terentilius *C. v. Nieb. H. R. II, 313*; *Lewis II, 166*; *Schwegler II, 571*; terentillios *A.*; terentillus *Fall.* | hrasa *ODE.* | 4. dominos *CF.*; domino *A, H.*; | dominio *HI all.* | 5. non ipse *CF.*; non ipso *O.* | 6. acciperent *rec.*; acciperet *ACFHI all.* | infestim *A.* | circumstarent *F(H?) rec.*; circuminstarent *ACall.*, duas lectiones iunctas putat *H.*, nisi in *ex* infestim *repetitum est.* | 8. rep *F.*; e re publica *Al.* | 9. liceret *CF.* | 10. illud *ACD all.*; illum *b2, H.* | placatam *A.*; pacatam *rell.* | 13. agunt com (eum m. 2.) *C.* | terentillo *edd.* || 10, 5. relata ab toto *F.* | 6. carnō *CPA2 all.* | pluvit *Becker.* | 8. accisae res sint *Ascens.* 1013, *Rhenan.*; abscisae res sint *ABHI all.*; abscisseressint *C.*; abscessesint *C2*; abscesserint *F. Klockian.* | 10. arte eludi *H.*; arte ludi *ACFall.* | 11. innoxii annuntiatib. *A.* | 13. dum integro *A.*; dum integra *rec.* || 11, 2. speset *CF.*, v. *Iahn. Ann. XXXV, 362*; *Fittbopen l. l. p. 13.*, spes et *Al.*, v. *Iahn. XL, 303*; spe et *ABC2 all.*, v. *Ztsch. f. AW. 1843 p. 283*; ope et *Bezzenberger Emendati. delectus p. 21, H.* | 3. omnis *IK.*; omnes *rell.* | 4. esset *rec.*; essent *ml. lib.* | 9. dixit *F.* | 13. quid om. *C.* || 12, 4. ipsam om. *Crev. ed. antiquiss.*, del. *Dr.* | esse om. *CF.* | 5. L. *IK.*; p. *ACFall.* | 7. offerre *CFI.* || 13, 1. molgaltam *A.* | 2. iuventutem *ABFHI all. prob. H.*, v. *II, 30, 13*; *Dr. v. l.*; in iuventutem *Creo.* | 4. nis contra *A.*; nix contra *Otto Divo. Liv. p. 8.* | rei *CFI all.*; reo *H(B?)*; om. *A.* | 7. quanta *CA2F.* | 8. MMM *ml. lib.*; tria millia *rec.*; tribus milibus *K. Grufer, H.*; ternis milibus *Al.* | obligaverunt *A.*; obligarent *CF.*; obligare *rec.*; obligari *ed. Klock.*; obligarunt *rell.* | quot *A.*; quod *I.*; que *C.*; quae *F.* | vades publico *Gr.*, v. *Nieb. H. R. II, 327.* | in Tuscos *ABFH all.*; intus cōs (ēules *I.*) *AlCI*; inscīs consilibus *rec.* | 10. deuo *ed. Campana, Rhenan.*; deuo *AB.*; deuulo *CFHI*; de uili *Portug., Gebhard. et Otto l. l. p. 9.* || 14, 2. cessisse *H. Al.* | 4. cum primū *F.* | paratque ingenti *H.* | quicquamodie *O.* deinde e del.; quicquam eo die *Al.*; fort. olli ad invidiae adscriptum erat. | 6. quoque in insequentem annum, no *H.*, *all.* || 15, 2. quanto *Gaertn.* | 4. statutu *F.* | 5. CCCC milia *C2F.* | occupaverunt *O(F?)*, | 6. arma ad hostes *CF* (ad in *F punctis not.*). || 16, 4. tum quoque esse *Kreyasig. Epist. ad Goell. p. 453.* | 5. tumultuatos cō sese nuntiant *A.* | 6. avvocato *edd. ml. (in F d punctis not.)*; avvocato *rec.*, *edd.* || 17, 1. retinente se ex *C.*; retinente... ex ante ex aliquid eras. *A.*; retinente ex *HI.* | 3. Quirites *H. Sabellius*; q. *AF.*; quo *Crell.* | 4. com otium *C.* | 5. plebis *H.* | 10. inserentesq. in singulos sermones *F.* | 12. neu scripti, v. c. 16, 1; ne *CFall.*; neu *AHall., H.* || 18, 2. magnopere *CF.* | 3. periculū atque discerni ipsū *F.* | demerendi *ed. Mediol. 4. 1495*; de merendo *F.*; demerendo *rell.* | 6. si edoceri se sisami

Rhenan.; si se doceri sensissent *pleriq.* *edd.*, in *F* supra sensissent *al. m. script.* *I* (*t. e. vel*) sinissent, si se (se) doceri sinissent (scilicet) *rec.*; si se edoceri sissent *Al.*, v. *Welz. Comm. crit. de quibd. li. Liv.* 1851 p. 14. | quo populi *Gr.* | 8. perumperant *A.* | 10. a quocunque *F.* | 11. ampliorefferetur *ACFH all.*

19. 1. parte pace *AC2F*; parte pace *C1*; pace parte *BK* (*A ap. Dr.*) *rell.* | 4. init *AF1*. | 9. obicere *C.* | 9—10. de interpunctione, v. *Madvig. Emendatt.* p. 42. | 11. putatis *F1* dieitatis *supra posit.* | quam *om. C.* | 12. lato *C2FK*; facto *AC1 all.*; pacto *rec.* | 20. 1. actiones *Hn. et Hz.*; actionem *edd.* | consularis *AB all.*; consularis (consularis *rec.*) consularum *CD all.*; consularib. consularē *FG*; consularibus *con. Dr.* | 2. passurus sit *CF*; passurus esset *rell.*, *Hz.* | 6. proferenda *Lipsius.* | proferendo exitu *A. Perizonius.* v. *Walch. Enum.* p. 64; proferendo exercitus exitu *Strothius.* | 8. ciuitatis statu *F.* | 21. 2. eos *edd.*; eosdem *b2*; cōs (*t. e. consules*) *Hn.* | 6. peccate *Kloekius.*; peccatis *edd.*; peccetis *Al.*, *Hz.* | 5. c. *CF*; senatus consultum *Dr. lib. pleriq.*; s. ac *A*; senatus consulta *Gaertn.*, *Hz.* | 22. 3. Cornelio *Ireo.* | 4. locat illustrato *A.* | 9. caedis *C*; caede *A1*; caedes *A3 Fall.* | nisi *Arec.*, *Hz.* | 23. 3. cocti *rec.*; coacti *ml. lib.* | 4. subiri (*HF?*) *rec.*; subire *rell.* | 6. exercitu reducto vel reliquo *Sabellicus.*; relecto vel reducto *Rubentius.*; relecto *Doering.* | 7. decissi *AF.* | 24. 2. optinuit *C.* | *L. Duker.* v. *Nieb. II.* p. 137; p. 1. *A*; p. *CFrl.* | 5. meruerunt *C*; meruerunt *F.* | ita fuisset *F.* | multi priuatum *Dr. edd.* *K (B?)*; multi multi priuatum is priuatis *A*; multi priuatum multis priuatis *CF*; multi priuato *Lange die oak. Inschrift d. tab. Bantina* p. 55, cf. *Rein d. röm. Privatrecht* p. 897. | 6. eae *KHaverc.*; eas *rell.* | fuerat *rec.*; fuerant *rell.* *F.* | 10. atque lustrum *CF*; conditum fuerunt. censa *rec.*, v. *Madvig. Opp. II.* 221; conditum fuerunt censa *ml. lib.*, v. *Huschke Serv. Tull.* p. 520; *Mommsen Röm. Chron.* p. 106. | CXVII. CCCXVIII *A*; CXVIII CCCXVIII *C2 F* (C0VHCCCXVIII *C1*) CXXXII. a CCCXVIII *H*; CXXXII. CCCXVIII. CXVII. CCCXIII *I*; XVII milia CCCXVIII *periocha.* | 25. 1. C. Nautius *Glarean. Pighius.* l. nautius *edd.* | 2. maior vis *om. A.* | 3. Valeri *A*; ueleri *C*; ueleri *F*; Marci *Glarean.*, *M. St.*, v. *II.* 30, 5. | ueleri nepote *CF.* | 4. ex tribunis *A*; et tribuni ex tribunis *CF*; et tribunis *H*; et tribuni *rell.* | agerent *F Dr. lib. pleriq.* | 6. Labicanum *Cluver. Ital. ant.* p. 777, *Gruter.*; lanuquinum *ml. edd.*, *Hz.* | eo *om. K Hart. II. St.*; aequo *Hn.* | 9. ut *om. CF.* | rediere *CF Rhenan.*; redire *AB.* | 26. 2. positus ple (plerūq. m. 3.) expeditiones *A.* | 4. obiectae *ACall.*; abiecto *I*; obiecto *rec.* | b. inopinatum *C2DFrec.*; inopinatum *C1*; necopinatum *B, Hz.*; necinopinatum *AHI.* | tamen insperatum *A1.* | 7. quia omnia *A1.* | affluent *A*; affluent *C1.* | 9. palae *Sabellicus.*; palo *edd.* | satim salve *C1*; super satim m. 2. sine salua essent omnia *posuit*; satisne salua essent omnia *F*; sat iam satisne salua essent omnia *AB*; insaluem post omnia *add. in A*; satine salua omnia *HI.* | 12. in del. *Christus.* defendit *Welz commentat. crit. c.* 18, 6 l. p. 5. | 27. 1. magistrum equitum per media sua castra (c. 28, 7) *A. media om.* | Targitium *St.*; tarquinium *edd.* | sed qui tum *CFI.* | 3. Martio *om. Leid. II*; del.

LIB. III, 27, 6 — 36, 3.

Nieb. *H. R. II*, 290. | 6. apto *F*, *edd. vv.* | 7. perveniri posset *ed.*
Mureti et antiqui. Crevierii; pervenire posset *Ubb. mell.*; pervenire
possent *Harl. II.* | 8. constitunt *C*; consistunt *Kloekius, Al.* | 28, 2.
facere nullum *CF.* | 3. circumvolat *sed* *not. punct. notat.*, sonat *super-*
pos. F. | 6. legionibus dictatoris *Crec.*; a legionibus dictatoris (*AB?*) *H.*
all.; a legionibus; dictatori *K rec., Gr., H.*; legiones dictatoris *F; fort.*
ac legionibus dictatoris. | circumdare *Crec.* | 8. quia confestim *CF.* | 9.
incensus *CFrec.*; insensus *A all.*; insensus *HI all.* | 10. sub iugum *om.*
A. H. | 29, 2. his *Fall.*; is *AC*; sis *H.*, an istis *fuit?* | 5. domus *CI*
all. | et sollemnibus *H Lips.*; ex sollemnibus *all.* | 6. est *om. Veronens.*
v. p. LXXIX. | in exilium *HKrec.*; exilium (exsilium) *Veron., ABOF*
all. | 7. dies am nautium *Veron.* | ad fretum *Veron. A.* | at
nastatos *Veron.* | Quintus *Harl. II.*, *Haverc.*; quinctius *Veron., A.*;
quintius *CFrell.* | 8. aherat *deinde* crearet *Veron.* | 30, 1. C. Glarean.
St. (Veron.?); m. *edd.* | 2. animi *rec., Gr.* | corbionem *Veron.* | 3.
adque in *Veron.* | 5. perpulsi *Gr.* | 6. tribunos inheret *ed. Mogunt.* | 8.
pugnant *C*; pugnant *F.* | 31, 2. hi sequente *ACH*; insequente *F*; se-
quente *all.* | Sp. Veturio *St.* | 5. Aeternio *ABI all.*; eternio *C*; ether-
nio *F*; cum etiam *c. 65, 1 legatur in edd. Aeternium et de nomina*
consulis non constet, v. Schwegler II, 609, Duker. n. l., dubitavi
Aeternio quod Al. v. vol. II p. 774, cont. et ap. Plin. N. H. VII, 29,
101 ed. Ian. Gell. N. A. II, 11, 1, XI, 1, 2 ed. Hert. legitur, ad
mittere. | Calvio *Krec., H.*; calvio claudio *AH*; claudio *CF all.* |
Allieno *Gr.* | 8. Serv. Sulpicius *St., et h. l. et c. 33, 3; 50, 15; 70, 2, 4*
cf. Haakk. in Pauly Realenc. VI, 1488. | 32, 1. Curatio *Harl. II.*
Haverc., v. c. 33, 3; curatio F; curatio *all., v. Broecker l. l. p. 222,*
530. | 3. servius sextus cornelius *A.* | 5. Sestius *St., h. l. et saepius*;
sextius *edd.* | 6. ut dandem *CI*; ut eandem *I*; ut earundem *rec.* | 7.
ammiscerentur plebi *F.* | Icilia *ed. Mediol. a. 1505, Glarean.*; acil-
lia *edd.* | 33, 1. trecentesimo altero, *v. Mommsen. Röm. Chron. p. 121*
n. 209. | 2. laeta etenim *F.* | luxurians *CI*. | consilibus nomen *A.* |
7. regumen *AC.* | toto magistratu *Heinze l. l. p. 195.* | pavore plebis
(plebi *Al*) *AFHI, C in quo l. supra pa positum.* | 8. praefectum urbis
Nieb. H. R. II, 352. | accensi appellabant *CFrec.* | inutilis est *In-*
gerslev. | 9. p. sextium *Call., Al*; sextium *AB, v. Nieb. II, 302.* | 10.
de iure *Harl. II*; iure *edd.* | 34, 5. non iussisse *CFall.*; inuasisse *n*
(non *B*) iussisse *AB*; non inuasisse *HI.* | 6. editos *Duker*; edito *edd.*
| qui nunc *b2, edd.* | frons *ACF.* | peroraret (*m. 3. ū supra se*) *A*;
perorū erat *F.* | appellationi *Dr.* | 35, 2. pensaret *Al.* | contende-
rant *rec.*; contenderent *all. lib.*; contendere, nunc *Ha.* | 3. dimissa
rec. Gr.; dimissa *all.* | hisque *re. St.*; hisque *all.* | 5. icilliosque *edd.*;
sicilliosque *all. edd.* | 6. concionandum *Call.*; cionandū (*supra pos-*
tionandū) *F.* | 7. obsecundando *HI all.*; obsequendo obsecundando *AB*;
obsecundo obsecundando *CI*; obsequendo obsecundando *C2F Voss. II.*
all.; obsequendo *H.*, *id fort. obsecundo in archetypo scriptum erat.*
| habendorū *ins F.* | natu sit munus *om. CF.* | 8. ea haec *HI rec., Al.* | 9.
collationem *St.*; collationem *CFH*; contentionem *A.* | 10. improbant *AB*
Fall.; *H.* | 36, 3. inito igitur magistratu *Duker.* | regiū orī ē *A.* |

4. implenerunt *F.* | cum fascis *C.* | 5. in populo *Harl. II, edd.*; ad populum *Dr.* | 6. consensus sustulerant *CF, Bake ad. Cic. de legg. p. 619.* | ab se *Krec.*; ad se *ml. lib.* || 37, 2. relapsos *Gulietmus*; delapsos *Ascens.*; lapsos *Gr.* | 3. veniat *H.* | 4. si hae *Frec.* | 5. id modo tribuniciam *rell. omm. A.* | plebes *H. Gebhard, Gr.* | 6. fieret, decemviri *A, cont. Beneddet. l. l. p. 5.* | quia populares quia id popolare *Al C.* | plebi *A.* | obsidebant (*B?*) *b2*; obsedeant *A*; obsederant *CF all* | 7. fortuna ut *gloss. v. res inclusit Hz, v. c. 68, 4*; qua del. *I. Perizonius*; fortunorum quiquid *cont. Bessler Ztschr. f. A W. 1843 p. 284*; fortuna qua quid vel fortuna quid *Ingerslev.*; fortuna quadam *Fittbogen l. l. p. 17*; fortuna iniqua *Büttner, cf. Iahn Ann. XL, 311; Münch. Gel. Anzeiger XVI, 670.* | cupitum, fieret *Dr.*

38, 1. venire *A, Hz.* | regno *A.* | 3. Eretum *edd.*; fretum vel efretum *edd.* | impedimento *Madvig. Cic. Fin. pag. 664 Addenda ad p. 245.* | 5. depopulatumque *I (A ap. Dr.)*, 61. | excursionibus *CF.* | 6. perpulit *Gr.* | 8. vocantis *Frec.*; uocantes *Al C.*; conuocantis *A2.* | usurpassent *F.* | 9. civitati *Dr.* | 11. a patrum *C.* | 12. adparitores *A2F*; adparatores *Al Call.* | presentis *CF*; praesentes *rl.* | 13. edicunt *CF Dr. lib.*, pleriq.; dicunt *AB*; indicunt *Leid. II, Hz.* | si nis *C2FH all.*; si us *A*; suis *Cl.* || 39, 4. nominis homines *F*; nomen is homines *CFoss.*; nomen homines *AB all.*, prob. *A*; nom his homines *D*; cf. *II, 24, 6*; nominis *Hübner Quaest. onomatol. Lat. Bonnæ 1854 p. 46, Hz.* | appellatos *fort. del.*; *Hn. aliquid excidisse putat velut constat.* | 5. tum eodem *edd.*, inclusit *Becker Hz*; tunc uno *Koenigshoff in program. Treotr. 1854*; fort. uno quidem antumido? | 6. qui *F Hz rec.*; quin *ACall.* | 7. in iniusta *C. Foss. l.* | 9. magistratus creatos *Madvig. Opp. II, 226.* | post secessionem *fort. delenda.* || 40, 2. perorantis per *Al C.*; orantis per *FH all.* | patris sui *CF*; fratris in *F sup.* patris pos. | 7. coire *C2F*; eo coniungere ire *Cl.*; coniungere coire *A.* | quodcumque *Madvig. ap. Ingerslev.* | iudicabat *I.* | 8. labante *Portug. in mrg.*; labente *rl.* | consulto curâ *rell. omm. A.* | 9. hii *AC.* | oppugnarunt *A.* | 10. fecerit *Dr. edd.*; facerit *F*; fecerint *AC.* | 11. neminem *BCA2F all.*; nemini *Al*; neminem — auferre *Hz*; neminem — verum esse populo Romano iudicium auferre *Hn*; minime — auferri *tentabam, v. Iahn. Ann. XXXV, 364.* | adferre *edd. vv.*, v. *Brissson. de verbor. signif. s. v. praeiudicium*; auferri *ABCF all.*; auferre *K, Hz.* | eo quod *rec.*, v. *Krüger Gram. Untersuch. III, 259*; eo quo *ml., Hz.* | magistratum *ACF.* | 12. separare aspe *F.* | decemvrum *AC, Hz, v. XXVII, 8, 4; XXIII, 30, 13; Rhein. Mus. XI, 527.* | 14. decemvros *AB*; et decemviros *CFHI.* || 41, 1. ferociioresque *edd. pleriq.*, videtur alterum adiect. excidisse; ferociiores *Irec.* *Sorbon ap. Crev.* | ualerius enim *CFrec.* | 3. re dicere *C*; re dicere *F.* | 4. cui *B(?) Rhenan.*; quid cui *A*; quid *CHI*; quid *F.* | dimittit diremit *A.* | exisset supra pos. *cess. F.* | 6. re *F all.*; res *AC, Hz*; redissent *A*; redisset *CF all., Hz*; re res — redisset *Wez. ad Tac. Agr. p. 63.* | 8. domi quam foagis apparebat *C*; domi magis quâ foris apparebat *F*; quam foris magis vel maius *Al.* | 10. M. Sergio *edd. vv.*, v. c. 35, 11; l. Sergio *edd.* || 42, 2. noxa *CF Dr. edd. pleriq.* | 4. nō

LIB. III, 42, 5 — 51, 8.

quam *F.* | 5. victurus *om. C.* | contulerant *ACHIall.*; contulerat *FB*
rec., *H.* ordinem mutavit *n.* 1 vel 2 in *C.*; hospitium contulerant *q*;
 tamen non; eodem modo sed hospitium contulerat quae tamen *F.* | 7. ac
 supplementum *Gr.* | degressos *Gr.* || 43, 1. bello domique *H.* | 4. inter-
 ficere *AlVoss. I.*; interfedere *C.* | 7, in pessima *B.* || 44, 3. icillo iunio
F. | 4. ardens *Dr. libb.*; ardens men (et clus mentē *n. 3*) *A.*; ardens mens
B.; amens *CFv. c. 47, 4.* | 5. c. claudio *CF.* | iudicatis *A.* | cederet sequi
 libertatem *F.* | 6. tabernis *CF.*; tabernaculis *ABall.* | serva sua *rec.*,
edd. vv.; servam suam *mell. libb.* | appellans *K, edd. vv., Gr.*; appellans
 vā vel esse *edd. rel.*, *Freudenber. l. l. p. 11.*; *Iahn. Ann. LXXI,*
199. | celebratur (*HI?*) *rec. edd., pleraeq.* | 7. iam nī *A.* | 8. in ius
Call.; in iustis *A.* | sequeretur *Frecc.*; sequerentur *mill. edd.* || 45, 1.
 libertati fuerit *A.* | quae patris *CF.* | 4. avus *edd., H.*, quā pro avun-
 culo maiore dictum putat, *cf. Broecker l. l. p. 235.*; *Lewis II, 193*
n. 121.; amniculus *Leid. II arg., Sabellicus, edd., Dion. XI, 28.*; ὁ
 πατὴρ μητρὸς θείας. | 6. nuptiam pudicamque *HIall.* | 9. saevi in *CF.*
 | 11. querendam *cf. Lehner., v. Acta phil. Monac. III, 214 sq.* || 46,
 1. circūstiterat *F.* | 2. scditioni mavult *Gr.* | 3. set patrio *C.* | ius eo
CF.; iusto *rell.*, quod non improb. *Rhenan., idemque c. 47, 4* quod
 sibi tuetur. | 7. darent *CF.* || 47, 1. illam cum *Gr.*; illam suam *edd. vv.*
 | 4. quod sibi pleriq. *edd.*; ius supra posit. in *K n. 2.* | iudice ius
Hart. II.; dictum ius *Gaertn.*; quod sibi — addictum non esset *conf.*
H.; | ille petiit supra posit. postulātū *F.* | 5. forsitan *Keyssig.* |
 tradiderunt *rec., v. Hand. Turs. II, 718.*; *Naegelsbach. Lat. Stilistik*
p. 519. || 48, 1. alienato ab libidine *rec.*; alienato ob libidinem *Reiz,*
l. 2.; alienatus ob libidinem *Ruperti.*; ad libidinem *c. 57, 3* huc trans-
 latum esse susp. *H.*; | negat exateno *CHall.* | populum romor *A.*; po-
 pulum romor *C.*; populum romae *I.* | 3. | inquit *HK.*; il inquit *I.* | 4.
 si quo scripsit; si quod *mell. libb.* | 5. cloacinae tabernas *CFIall.* | illam
BHI.; illā *A2C2, prob. Wetz. l. l. p. 10.* | sanguine hoc sacro *FC.*; in
C sacro & sacro factum. | 6. prosequentium iuvenum *Col. Modā.* | 9.
 vox tota *Call.*; vota *A.* || 49, 3. si iure ageretur *conf. Al.* | conaretur *FB*
rec. | fore *om. A.* | 4. secunturq. *F.* | 6. atque *v. Fittbogen l. l. p. 21.*
 ad quae *Stroth.*; postquam *Dr.* | trepidaverat *edd.*; trepidus *edd. vv.*;
 trepida re *Gr.*; trepida in re *Crevier., Dr.* | 7. caput sedavit *F.*; sedebat
Cl. || 50, 1. monte nullo *F.* | 2. ibi *A.*; ubi *rell.* | 3. strictum *A.* |
 telum tenens respersusque *Frecc.* | multifaria *AC.* | 6. sua *rec.*; suae
mell. | liberae ac pudicae *Dr. edd., edd. vv., Gr.*; libera ac pudica *A*
CF.; libere ac pudicam *B.* | 7. quoque illas *F. edd. vv.* | 8. misera
 sed honesta *A2rec.*; miseram sed honestā *A1C.* | mortē *A1C2all.*;
 mortē *CLA2.* | 11. insectosque *v. Benedict. l. l. p. 7.*; insectumque *Gr.*;
 insectisque *Al. v. Wetz l. c. 13, 6 l. p. 6.* | 12. qui scilium alde-
 bant hisq. quae *F.* | leniter *rec.*; leniter *mell.* | 16. quod responderetur
Reiz l. l., H. || 51, 1. fuerint *C.*; fuerit *rell., H.* | 2. rei *K, edd. vv.*;
 rei p̄ *rell.*, in *frg. Haver.* pub. punctis notatum. | appellari *bl* | 4.
 iuncta *rec.*; iuncta *mill.* | 7. quam quem (*B?*) *rec.*; quāq. *A.*; quamque
HIall.; quam quē *C.*; quā quae *F.*; quam quidem *Latinius.* | acci ac-
 cenderat *A.*; accenderat (*B?*) *HIKall.*; acciderat *CFall.* | 8. praero-

gativam *edd. vv.*; praerogatus *edd.* | hisdem tr. plebis *ACI.* | ne comitiorum *edd. pleriq.*; aecomitiorum *O.*; ecomitorū t *supra ec F.* | 9 ei *Rhenan.*; et *edd.* | 10, per portam collinam *HI all.* | 10, mamiliū *CF.* || 52, 2, scituros, si non *dedt*; sine *edd.*; scituros, quam sine ei *Rhenan.*; scituros, quod sine *edd. pleraeq.*; sc. nisi *Al, Hz.*; scituros qua nisi *Bezzenger Emendati. delectus p. 21, v. Welz l. l. p. 10.* sc. quam sibi non *Loewe Ztschr. f. d. Gymnasialmes. VIII, 785, v. Madvig. Opp. II, 235.* | tribunicia *addidit Gr.* | queant *scripti*; nequeant *edd.*; nequire *Al, Hz.* | 5, plures iam *K rec.*; pluresque iam *mell., fort.* plures ferociioresque iam. | pluresque—vociferarentur *cont. Al, Hz.* | 6, quod h' istud *O.*; quod hoc istud, *sed enī supra hoc script. F.* | 7, aliorum *b1, Crevier. Duker Hz.*; aliorumque *edd.* || 53, 2, initio exitu *AB.* | 3, expostulavit *A.*; expostulavit *H in mrg.*; ea expostulavit *Al.* | 4, conscisse *CFI edd. vv.* || 54, 2, spes *CF.* | 5, militum plebisque *H rec.*; militum tr. plebisque *AI all.*; militis tr. plebisque *CF.* | 6, omnium *rec.* | 8, in tanto rerum *O.* | 10, convellunt *Omrg. B mrg., Gr.* convertant *edd. Hz.* | 11, L. Verginium *SI.*; aulum uerginium *edd., v. Lents l. l. II, p. 207 n. 120, p. 215 n. 140.* | avunculū Verginiae *Sabellitus v. c. 45, 4.* | auctoris secessionis *F.*; auctores et secessionis *O.*; an auctores seditionis et secessionis *fuit?*, *v. II, 33, 2.* | progeniem *rec.*; progenies *ABCall.*; progeniū *F.*; progenie *Rhenan.*; *fort.* progenies est. | 13, Applus *edd., Hz.*; P. St. || 55, 1, acceperant *CF rec.* | 3, ne tenerentur *A.* | tributū plebis *F.* | 5, qui creasset *Dr. bb. (?)*, quis creasset *ACF.*; si qui creasset *Al.*; qui creasset *Dr.* | 7, iudicibus decemviris *v. Iahn. Ann. VII, 146; Huschke Serv. Tull. p. 593, Rein das Privatrecht etc. p. 869, cf. Nieb. I, 473; Keller d. röm. Civilprocess §. 5; Becker röm. Alterth. II, 2, 367.* | 8, lege iuri-*edd. vv.*; iuris lege *edd.* | esse et cum *ci. Brendel Obs. in Liv. III p. 6.* | qui eorum *Voss. II cod. Klockit, Rhenan.*; quid eorum *edd. plerq.* | cuiquā *F rec.*; cuiquem *AB.*; que cui *O.*; quem *HI.*; cui *Gr., Hz.* | nocuerit id *edd.*; nocuerit caput *Gr.*; cum (*rec.*) quis eorum cui nocuerit, id sacrum sanciri *Dutatus, Madvig. ad Cic. Fin. p. 850; fort.* cum quid eorum cui (vel cuiquam) nocuerit, id sacrum sanciri. | 10, vetere *edd. vv.*; veteres *edd.* | 12, fuerat *OI.*; fuerit *rell.* | 13, haec (hec *I.*) consulares *AC.* | ad aedilis *I.* | 14, creassent ergo (tergo *A.*) *ACF.* | ergo capite *F.*

56, 4, indicem dices te *edd. pleriq.*; indicem dices te *ci. Nieb. II, 418, v. Iahn. Ann. VII, 145 sq.*; indicem vindices te *Rhenan. (B?)*; te vindices *edd. vv.*; vindices, te *Hz.* | 8, exandiebatur *H.* | 9, quo (co *F.*) acquandarum *I.*; coequandarum *A.*; coequandarum *CH all.*; quo coequandarum *Havere.*; quod acquandarum *b2.* | 12, in quod consp-rasse *ci. Madvig. ap. Ingersl.* | at se *I Gr.*; ait se *edd.* | 13, provocatioque ei *CF all.* || 57, 3, clientē e c. 45, 4 *huc inlatum videtur.* | 4, sponsam (sponsam *OI.*) avunculūque *Sabellitus v. c. 54, 10.* | 5, proinde *HI all.*; siroinde *A.*; deinde *CF all.* | terre, ut vindicias *ed. Klockit.*; terre ne vindicias *AI rec.*; ferrent vindicias *O.*; ferre ut vindicias *F.*; ferre, vindiciasne *Hart. II, St.* | dederint *AC.* | 7, maximoq. *F.* | 8, Sabinos ante Aequos excidisse *videtur.* | 9, Aequi Volscique *rec.* |

LIB. III, 57, 10 — 65, 5.

10. urbe *CFall.* || 58, 2. virum *Hrec.*; uerum *ACFall.* | 3. advertent
ab *H.* | 5. Verginiae trium *CF(B?) Rhenan.*; verginia trium *A*; Ver-
giniae et trium *Alid.* | 9. finem sibi vitae *Ernesti in Gloss. Liv. s. v.*
finem. | 11. felicioris *ed. Klockit*; feliciores *rell.* || 59, 1. iam inde
ABCAll.; iam iidem *rec.*; iam in diem iidem *I.* | potestati *Gr.*, v.
Madwig. ad Cic. Fin. p. 195; potestatis *edd.*, *prob. Büttner in Chrest.*
Liv. p. 124. | 3. iamiam *Cl.*; iam *rell.* | placet cum *Kre.*; placet et
cum *AB*; placet cum et *CFHI all.* || 60, 1. urbanis rebus *F.* | abire
CA (fort. m. 1); abire *AHI all.* | M. Valerius *B.* | 2. animi, x. uirorum
AH; animi ab decemviro *Call.*; *fort. animi ex decemviro.* | 3.
continebant *ACF.* | 4. tandem fatigatis tandem ac *A.* | 5. sensit consul
B. | reddidit *Croc.* | 8. postquam multa dies *F*; post multa iam dies
H. | accipere *Cl.* | 9. serviebant *A.* | constaret *CFDr. Ibb.*; contra
staret *A, Hz.* | nec om̄s dum *ACI all.*; necdum om̄s *Om. 2. Frece.* ||
61, 1. sibi met ipsos *Gr.* | 2. consulem ualerio *AK*; consule m. ualerio
B. | 4. fortuna bellū *F.* | 7. ordine *om. CF.* | 8. mouebit *Arce.*, *Hz.* |
de campo *A.* | 12. ex incursionibus *F.* | 13. quā illico crederentur *F.*
quā illico congregarentur *com. Heinis in Ouis secund. ad Fellet.*
Pat. II, 28, 2. || 62, 2. consilio *re.*, *Hz.*; consul consilio (consilio su-
pra pos. et consul expunct.) *C.*; consilio consulto *A*; consulto *FHI.* |
3. geritis *AB*; effeceritis *CFG.*; tegeritis *I*; tegeritis *H.*, *fort. dederi-*
lis. | 5. educturum *Gr.* | *de C.* | 6. simul ut *F.* | perpetuaeque victo-
riae alterum gloria *Ascens. Mogunt.*, v. *Leclt. Liv. meus p. 1, 15*;
Kreysig. de Sallust fragm. p. 71 n. 76. | 8. cornum *CF.* | *de C. St.*
ac *edd.* | 9. nec ad *F.* || 63, 5. supplicationis *Cl.*, *Hz.* | supplicatum *b1*;
supplicatumque est *edd.*; post supplicatum aliquid excidisse putat *Hz.*
| 7. ap (app *A*) ollinare *AFH*; apollinarem *C2 all.*, v. *Preller Röm. My-*
thol. p. 268. quē tuum intelligi posse putat; apollinare *rec.*; apollina-
rum *Cl.*; apollinar *Gr.*, v. *Nieb. II, 426.* | 9. tribunum *A3 Hrec.*; tri-
butum *A1CFall.* | 11. et a ceteris *C2 FHrec.* || 64, 1. haec triūphata
victoria *F.* | hau salubrem *Al.*, *etsi non ignoro hau nonnullis locis*
in opt. libris Livianis esse servatum, velut in Puteaneo XXVII, 1,
13; ib. 42, 3; XXIX, 31, 5 cf. XXVII, 39, 5 all.; in A et C; VIII,
29, 13; ib. 33, 21 all., tamen hanc formam a Ritschelto vindicatam,
v. Plauti Comoed. Proleg. p. XCIX sqq.; Mus. Rhen. VII, 593;
VIII, 155, in hac quidam editione, et quod sexcentis locis haud vel
haud legitur, admittere dubitavi, haud A3 Orell. | *noti HI.* | 3. fa-
ctionis suae *ci. Madwig. ap. Ingersl.*; factionis suae *A*; factiones suas
Orell. | 7. rerum militiae gestarum *Gr.* | 9. praefinito, tribuni *Klockit,*
Duker. | *luberet edd.*; inebat *requirit Nieb. II, 431.* | 10. feceritis
frag. Haverc. m. 1. *A*; fecerint *CH*; fecerint *F*; fecerint *AB*;
feceritis, hi *frag. Havercamp. m. 2, Gr.*; feceritis, hi *Becker, Hz.*
| cooptassint *Rhenan.*; cooptassent *edd.*, *fort. recte.* | ut illi legitimi
Al.; ut hi legitimi *Hz.* || 65, 1. duos etiam et *A.* | Aeternum *ACFall.*;
aeternum *F*; aeternum *H*; eternum *rec.*, v. *c. 31, 5.* | 2. Lar Hermi-
nibus *St.* | habere *A.* | 3. Trebunius *A.* | 4. eo *om. CF.* | 5. Maerinus
St.; Maerinus *A*; Maerinus *O*; Maerinus *F*; Maerinus *HI.* | contem-
plationes *rec.*, *St.*; contiones *mell.* | insectatione *A2 Dr. Ibb.*; incessatione

Al; inspectione *CF* ed. *Klock*; expectatione *Cl*. | 11. moderatia *O*; moderantia *F*. || 67, 2. animus hule *CF*, in *F* sup. anno in seqq. posit. si. | 4. an vos *Dr. Ibb.*; annos *A*; annuos *CF*. | 5. si in *K* *Voss*. *II*; sin *ACall.*, *Wetz.* l. l. p. 8; sin in *Al* | 6. nos plebelorum *rec.*, *Cl*. | 8. exulare *edd.*; exulari *edd.* | 9. plebis donum *ed. Latinii* v. *Nieb.* II, 409. | 10. equando — equando *b2*; etquando — equando *edd.* | 11. Esquillasque vidimus ab *Wetz.* l. l. p. 15; Esquillae — captae *Gr.*; Esquillas — captas vidistis *Scheller Obs.* p. 290. | hostem *del. Gr.* | nemo succubuit *D.* || 68, 2. hisdem *ACall.* ut saepe. | 4. re fortuna *ABC* *all.*; re fortunae. *A2*; fortuna re *HI* *all.*; fortuna *rec.*; fortuna *del. Rhenan.*, *H2*. | 5. rediebatismell. *edd.* | 7. repellitur *F* *rec.* | 13. qui nunc *A*. || 69, 1. raro alia *HI* *all.* | 2. isles molus *Duker*. | 3. ut in *CF*; ut *ADr. Ibb.*, *H2*. | 4. fecisse *A2 Dr. Ibb.*; fecisset *AC*; fecissent *F*. | concordiaeque hominum et temporum *F*. | 6. cum consules *BH*; cum consules cum *Cl*; consules *F*; cum cōso *A*, sed cōso eras. | 70, 1. facilitati *K* *rec.*; fort. facilitate (*mell. edd.*) summittenti se. | 4. aversam *H* *rec.*; adversam *rell. edd.* | dissipasset *A*; dissipasset *rell.* | 6. integrum *A*; interdum *pleriq.* | sibi, quibus *Dr. Ibb.*; quibus sibi *ACF*. | 8. nuntii *C2*; nuntii *F*. | mittantur *CF*. | 10. arrepta *emend. Duker*; accepta *edd.*, *H2*. || 71, 2. p. r. indicem *F*. | 3. et scilicet *AIH* *all.*; et licet *F*. | 6. tertium et octagesimum *Cl*; tertium et octogesimum *AC2* *all.*; nonagesimum annum setertium (tercium *K*) et octagesimum *IK* *rec.*; nonagesimum *Bmrg.*, v. *Nieb.* II, 118. | 7. quonam ore *ci. Klockius*. | parte viri *AB*. || 72, 2. tribus *emend. I. Perizonius*; tribunos *edd.* | 2. indici *F*, *edd. vv.*; indicis *ACall.*; indicibus *Dr.* | 4. hac *rec.*; hoc *mll. edd.* | Scaptium populum *K* *rec.*; scaptium esse populum *ACF* *all.*; Scaptium, set populum *At*. | 5. Scaptius valet vocatae *Dr. Ibb.*; scaptius noce ... valet (6 in noce et literae seqq. *erasae*) *A* scaptius vocate valet (*valet m. 2*) *C*; scaptius nocare valet *F*. | 7. bonae causae *OGI* *all.*, *Gr.*; bono causa *Al*; bona causa *A2*; bonae causae *rec. edd.*; bona causa *b2*. | In fine libri aliquid deesse existimat *Al*.

Libri IV. Periocha. tribuni militares *ed. Boendermann*; tribuni plebis *Naz.*, lacunam esse putant *Si. Iahn. H2*. | Ardeatibus *ed. Debrü*; Ardeatinus *Naz.* | ob factum *Naz.* | honorem *Naz.* | spatulo finit *Guelf.*, *Iahn.* || 1, 1. C. Curtius *Si.*; p. curtius *I*; p. curatius *rell.* | nam anni *C2 Dr. edd.*; anni nam *AB*; nam animi *Cl*; anninamque *Rhenan.*; fort. anni enim. | 4. audire *C*. || 2, 1. non adeo *A*; adeo non *C Dr. Ibb.* | 3. et id *scripti*; id et *edd.*, v. *Madvig. ad Cic. de fin.* p. 731. | 4. ipsi *om. A*. | quemadmodum *del. Lehner. Acta phil. Monac.* III, 215 sq. | possent *D, Duker, v. Scheller Obs.* 291 sq.; posset *rell.*, cf. *Ephemerid. Ienens.* a. 1821 m. Octb. p. 125; *Krüger Granum. Untersuch.* III, 75. | 5. sit *del. Reiz l. l.* | 7. patrum *id A*; set patrum *id Al*. | rogari sen *A*. | creet; creaturus *Dobraeus Adversar.* II, 379. | 11. non posse *Si.*, *H. Valesius*; posse *edd.* | 12. hostes accesserint — non tantum non patiantur *Al*, v. *Iahn. Ann. XXXV*, 372. | 18. quid est *Cl*; quid id esse *suspicio. Duker.* || 3, 2. una septu urbe *A*. | 3. sives, nos *H2*, v. *F.* 2, 11. | 4. solet. et nos *Wetz. ad Tac. Agr.* p. 88.

LIB IV, 3, 7 — 13, 8.

Hx. | 7. summo honore *del. Naher Mnemos. I, 94.* | stare urbis *n. l. ex urbs fact.) A.* | postinde *Cl., an proinde?* | plebeius *ne Call., Gr.; plebeius nec A; plebeius non Foss. I, all.; plebeiusne add. pleraeq. tamquam add.; an quem Reiz l. l. | admittitur; nil (vel nihil) praeterea quidem scimus, quam quae, vel nihil praeter (i. e. super) ea quidem scimus, quae Faassen Animadv. ad fastos Rom. sacros p. 80.* | 10. en nunquam *HI, prob. Brendel. Obs. IV, Al.* | auctoribus *Lov. IV, Lips., om. rel.* | 13. nunc *om. A.* | 17. tamen *rec.; tum mell. lb.* | erant quasi optimis *O.* || 4. l. atenimvero *C; et enim rel.* *Hx.* | 5. exemplo *del. Klockius, Gr.* | publico *om. Clal.* | 8. eavent *Lov. IV, Rhenan.; eaveant add. vl.* | 7. cenubere *Al.; et iubere add. pleriq.* | 10. ciuitates *A; ciuitate Groll.* | 11. immutatur *A; mutatur C Dr. add., pleriq.; imitatur rec.* || 5, 2. coeperit ut statim *A.* | 3. nobis *HK; nobis AClall.* | 5. rep esse *A.* || 6. l. uertissent *A.* | 3. exarsit *om. C, pro eo moueri ed. Colon.* | consensere (*consenserere A*) concessere *AB; consensere O Colon. rel., Hx; concessere in A2 fuisse tradit Dr.* | 6. possit *A.* | concilla *Gr.* | 7. Capitulini *A.* | 9. unquam *Crevier., Madvig. Cl. Fin. p. 850; huncquam add.* | 10. adipiscendi *A.* | 11. contentione (*H?*); contione *add. pleriq.* | 12. habitudine animi *A.* || 7. l. declino *om. C.* | Caecilius *add.; Cloelius St.; Cluilius Hx, v. Nieb. II, 462; Schwegler II, 636 n. 3.* | 2. Ardeatium *A.* | 3. formato *rec.; formato mell.* | C. Curtius *St., v. c. l. 1; c. curiatus add. pleriq.; centii curiatus A.* | 4. ab ardeat *C; ab ardea Dr. lb.; ab Ardeatibus A.* | 6. irae *Dr. add.; iram Gd. Colon.; permittant fore moderatos rel. omissis A.* | 9. ratio sui *rec.* | 10. Lucium Papirium *etc., v. Mommsen Röm. Chronol. p. 88 sq.* | 11. postinde *C.* | 12. inventa *rec.; inuenta mell.* || 8. 2. equitumque centuriae *Foss. II, Lov. III, v. Iahn. Ann. LXXXIII, 731; equitumque centuriis mell.; equitumque centuriarum rec.; equitum, centuriae vel equitumque et centuriae Stroth; fort. equitum peditumque centuriae. | et vectigalia St.* | 3. initii sunt (*n in sunt eras.*) *A; initiumst Al.* | 4. ab senatu *add. pleriq., v. Nieb. II, 255; 415; Schoemann. Index lectt. in unio. Gryphism. aestiv. 1832 p. 10; Iahn. Ann. Suppl. I, 429; Hand. Turs. I, 51 sq.; ab senatum C; ad senatum Al, Hx; ab consulis in senatu Pighius.* | proprio *del. Kiehl Mnemos. I, 94.* | et inclusi, *Hx.* | 7. dubitatur *Lov. IV ed. Oren., add. vn., Dr.; dubitur H.* || 9, 2. causas *A; causa O.* | 3. fuerunt *Arce.; fuere CHall.* | 4. iuvenes duo, alter *Kiehl l. l.* | 6. inter parietes *A.* | 9. omni etiam experte *dedi, Hx; omnis etiam expertem add.; omnis etiam expertam cl. Dr.* | aduocata *Iall., Alld.; reuocata Al.* | 12. Cluilio *b2; cluili ACHall.; cluilio Foss. I.* | 13. roma est *A; Romae st Al.* | 14. ex alia *malit Gr.* || 10. 2. adpugnandos socios *A.* | 4. adcertamine *C.* | 8. qui concordiae *rec. ap. Crev. et Dr., Becker; quia concordiae H? rec., Gr. Dr.* | ut cum *om. A.* || 11. 6. qui per (*vel propter*) *rec.* || 12. l. Pacilla *St. et h. l. et saepius; pacillio Call., p A.* | M. Papirio *maunt St. Dr. Hx.* | 7. sisti potuissent *Gr.* | 8. perpulere plebei *Hrec.* | 10. disturni *Arce.* || 13. 2. hospitum *rec. (?) add.; hostium pleriq. add.* | 3. incidere *st A.* | 4. certamine *rec., bl.* | 6. agrippa iamanilius *enilius A.* | 8. rep. curatorem *A; publice*

curationem *Florebellus*. | 9. mercede *om. A.* | collationes domi *Gr.* | 10. et undique — increparem *edd.*, cf. *Hand. Tur.* II, 486; *Madvig. ad Cl. Fin.* p. 249; *Wex. ad Tac. Agr.* p. 33; cum undique — increparem *Al.*, v. *Iahn. Ann. XXXV*, 288; undique — increpare *rec.*, *prob. M. Haupt., Philol. IV*, 150. | 13. consilii *Irrec.*; consilia *ACI all.* || 14, 3. servillus causam *Cl.* | 6. acaterus *rec.* || 15, 1. multitudinem meritam incerta *C.* | 3. indictam *A.* | legesq. exactos *rell. om. A.* | 6. bilibris *B.*; bilibrelibris *A.*; bilibre *CHI all.* || 16, 2. bove aurato *edd.*; bove aurata *periocha*, bove aurato ac stalga v. d. in *Miscell. obs. crit. V*, 510, cf. *Stroth vol. I. praef.*; *Nieb. II*, 477; *Abecken Mittelalt.* p. 320; *Preller R. Mythol.* p. 621. | 4. idque pessimum exemplum *rec.* | plebem *b2*; plebi *edd.*; *fort. plebem sibi.* | 5. q. celius catillus *A.* | 6. pervicerant *H? rec.*; perulcorant *ACI all.* || 17, 4. lusus *Irrec.*; luxus *re.*; elusus *A all.*; clusus *C.* | 11. colles qui *cl. I. Perizonius.* | degressi *Sl.*; digressi *edd.* | auxilia Faliscorum *Gisb. Ouper*; Faliscorum auxilio *Kiehl Mnemos. I*, 95. | 12. qua sequi munimenta v. d. *ap. Dr.*; quas adsequi munimento *Scheller Obs.* p. 295. || 18, 2. placebant tum militiam *om. C.* | militiam paterentur *Lov. IV. rec.* | 6. ex ea ab auguribus *emend. Al.*; ex antribus *A.*; ex auguribus *pleriq. edd.*; ab auguribus *K (?)*, *b1. Hs.* | admisissent *b1*; admissas essent *edd.* | 7. simul ubi *ABC all.*; ubi *Lov. IV. Ald.*; simul *G.* || 19, 2. videret *K rec.*; videt *AC2H*; vidit *Cl.* | 5. fundit *CHIK all.* | 6. exfugere *Al.*, *Al.* | 8. nibolanus *A.* || 20, 2. cum romulo *Arrec.*; cum romulo *CHI all.* | 3. prima *om. rec.* | aduerteratq. *A.* | 4. libram *Gr.*; libra (librae) *edd.* | 7. ac resititorem *A.*; aut resititorem *C Dr. lib.* | Cossu *rec.*; cossum *mell. lib.*; an. Cossu consuli *frat.* | 8. qui si *edd.*; „est ellipsis: sed aliquis est error, qui error si (l. e. an) sit in ea re“ *Prendeville*; quis *Gr.*, v. *Wex. in Iahn. Ann. LXX*, 455; *Wagner in Ztsch. f. d. Gymnasialwes. XI*, 729; *fort. quin si*; cf. *Perizon. Animadon. hist.* p. 287; *Zander Andeutungen zur Gesch. des röm. Kriegswes. Erste Fortsetzung, Ratzeburg 1846* p. 16. | quos *edd.*; quosque *Lachmann. de font. Liv. I*, 13, *Hs.* (librique) quos *Mommsen Chronol.* p. 203, v. *Schwegler I*, 17. | moneta eam macer *A.*; moneta eam macer *CHI all.* | decimo *Glarean.*; septimo *edd.*, *Hs.*; nono *Sl.*, cf. *Philol. I*, 335; *Broecker Untersuchungen* p. 244; 80. | 9. circa A. Corneliam *b1*; circa m. cornelium *edd.* | 11. arbitror, vana; (versare in omnes opiniones licet) cum *Walker ap. Prendeville*; arbitror vana. aversari omnes *eto. cont. Wagner l. l.* | testes a. cornelium *C.* | §. 5—11. *Niebuhrus H. R. II*, 517 adnotationem esse existimat postquam Augustus librum legerit a L. additam.

21. 6. metum *del. Tan. Faber. v. Walch. Emm. p. 56.* | Romano exiret *Irrec.* | 9. Q. Servillum *edd. ante Ald.*; *Glarean. Sl.*; a. servillum *edd.* | cuique prisco *ACrell.* | alii alii *C.*; alii a *A.*; alii *Irrec.*, cuiquidam Prisco alii *Structo Dr.*; *Hs. in que notam Q. ad Servillum pertinentem latere putat.* || 22, 2. Nomento *Irrec.*; momento *ACI all.* | 3. exante altera *lect. Portugal. qui de anione exante habet*; exante *A.*; exante *C.*; exantiene *all.*; exacte *all.* | 4. pversa *edd.*; adversa *edd.* | 7. Pacilus *Sl.*, v. c. 12, 1; p. acillus *C.*; pa. cillus *A.*, v. *Mommsen R. Chro-*

LIB. IV, 23, 1 — 32, 8.

not. p. 96. || 23, 1. discrepant *C.* | 3. placet: Tubero *Muretus.* | sit inter etc. *idem.* | 6. A. Postumius (*Lovel. IV. Harl. II*) *bl*; anrellus postumius *rell. add.* | Tubertus *bl*; tubero *ACall.*; tuber *all.* | proxime, conatu *propos. Gr.* || 24, 2. communicari non siriut *Gr.* | 4. publicam *del. Kiehl l. l., Hs.* | 5. grave esse *rec.*; grauem cō (esse) *AC pleriq.* | 7. magistratui *add.*; fort. magistratum *i. e. magistratum.* | sine alteri *om. rec.*, *Si. Gr. Becker. def. Fittbogen l. l. p. 23. Wex. in Iahn. Ann. LXX, 402, v. ib. XL, 299; Münch. Gel. Anz. XVI, 679 sq.*
 8. ignominise *CDr. lib.*; ignote *A*; notae *Al. Hs.* || 25, 1. consularia *om. Hlall.* | 2. nullus *mell. add.*; nullum *rec.*; nullus *cl. Dr.*; nullum *lis vel non illis Fittbogen l. l.; v. Welz l. l. p. 9 sq.* | Fostius *St. et hic et all. locis*; folius *add.* | 3. appolloni *A, v. P, 23, 8; XXX, 10, 6; Mus. Rhenan. XII, 491.* | 4. famem incultu agrorum *suspicio. Gr.*; famem ex incultu agrorum *C. Heusinger*; famem absumptis (deficientibus *Dulatus*) cultoribus agrorum *Crevier.* | 5. Mamercinus *I Gr.* | 9. dum — est *vel cum* — esset *Gr.* | 12. licet *A*; liceret *Al.* | 13. album vestimentum addere *rec.*; album induere vestimentum *Baumgarten-Crusius*; album vestimentum induere *Rinkes de crimine ambitus et sodalicii Lugd. Bat. 1854 ab Hs. laudatus.* || 26, 2. Gneus *CHI rec.*, *v. c. 27, 1; 29, 7; g. nus, o super n addito A*; Caius *St.* | 7. no *om. A.* | 10. proditum patribus *A, Al.* | 12. agi *del. Gr.* || 27, 1. Cn. Iulio *ACHI all.*; C. Iulio *St.* | 3. Lavinio *rec.*; Lavico *Fabretius (Laischeus).* | 7. ope res *A*; opera res *suspicio. Hs.* | armant *Hrec.* | 8. anima aduertitur *C*; animo aduertitur *Portug., v. XXVIII, 14, 6.* | 9. praecepit *A.* | 10. dilectis *A.* | 12. inde flamma ut *T. Faber*; inde e tumulto ut *Scheller Obs. p. 296.* || 28, 2. circumagenti se ad — tumultus *ad Moguntin.*; circumagentes ad — tumultus *CHI all.*; agentes ad — circum tumultus *AB.* | 3. Vettius, *v. Zumpt. ad Cic. Ferr. III §. 168.* | Vettius Mellius *St.* || 29, 3. signo *Hed. Klock.*; signa *ACall.* | prurupto *C.* | 5. decesserit *add. Oroniens., Gr.* | nec libet — argumento est *v. Hand. Turs. IV, 139 sq.; Wex. Iahn. Ann. LXX, 457.* | 6. quem qui *mell. add.*; quoniam qui *rec.*; quom qui *Rhenan.* | 7. Cn. Iulius *ACH all.*; cn. c. iulius *I*; C. Iulius *St.* | 8. Sienlorum *K Voss. I mrg. rec.*; singulorum *rell.* || 30, 1. profoedere (proe in p mutata) *A.* | 4. Hostius *St. Pigh.* | 6. Hostiam *C, Al.*; hostiū *A.* | 8. morientum *AC.* | 15. ut Quinctius consul — ferret, *v. Lachmann. de fontt. Livii I, 60;* ut consules — ferrent *St.*; ut consul — ferret *Pighius.* || 31, 1. exconsulatu *Dukero non sine vitio videtur esse; del. Al. v. c. 30, 15;* ex consulatus collegio *C. Heusinger.* | 3. ignomie *Al.* | 4. no posset *Gr.* | 5. offecit *T. Faber, Gr.* | 6. duces *F. ab AC.* || 32, 1. Romae — a Veis *Call.*; abeis rome terror hostib. positis ad Fidenas abeis eoq. *A*; romae terror ingens erat hostibus positis ad Fidenas accito exercitu a Veis. eoque in *B videtur fuisse, prob. Rhenan.*; Romae terror ingens erat hostibus oppositis ad Fidenas. accito exercitu a Veis eoque *Hn.* | perculso *re.*; perculsa *pleriq. add.* | similia cum *mell.*; similia cum *Hs.*; similia cum *Hs.*; sententiam continet *Rhenan., plerique a v. cum (tum) caput XXXII incipiunt.* | 7. eos *del. T. Faber, censores Scheller Obs. p. 11.* | inposuerunt *Croc.* | 8. m (cō *C*)

et a passus *AC*. | 10. ab pristini *Hrec.*; ac pristini *ACIall.* | 11. ferretur *A*. || 33, 2. anguibus armata *Gruterus*. | 3. incendio verius *Gr.*; similis *del. Lipsius*. | 4. si igni *C2Dr. Ids.*; signi *ACI*; igni *A2*. | 7. freno *A*, v. *Nieb. III*, 223. | 9. utraque et 10. et fronte *C, Al.* | inde *A*; unde *Crell.* | distulissent *Gr.*; dispulissent *Idb.* || 34, 1. il *Al*; hii *AC*; hi *E, Hz.* | 3. quam — fuit *del. Gr.* | urbs castra *A*; urbs castraque *rell.* | 4. fuerat l. hiiis *A*; fuerat vel hiiis *cont. Hz.* | 6. classi v. *Nieb. II*, 519; *Lewis II*, 284; *Crenier. praef. p. XVIII sq.*; quidam annales *rec.*, *edd. vv.*, *Gr.* || 35, 4. erant *Ap. Claudius St.*; erā claudius *Al*; erant claudius *rell.* | Nautius *bl*; neuius *C*; nauius *Arell.* | Rutius — Iulus *St.* | hospitium ad quam consenserant consilio publico *Al*; hospitium ad quā consenserant consilio publico consensu venerant, *duplii lectione tincta A*; hospitium ad quam publico consensu venerant *CEK ed. Klockit*; hospitii, in quam consilio publico consenserant *cl. Rhenan. utitur B notato*; hospitii, in quam publice consenserant *Gr.*; hospitii, ad quod publice consensum, venerant *Dobraeus Adverss. II*, 279; hospitium, ad quam publice consenserant *Becker, v. Zisch. f. A W. 1843 p. 284*; hospitium, ad quam consensum erat consilio publico *Hz. alii alia, v. Hand. Turs. I*, 125; *Walch. Emm. p. 166*; *Buttner Obs.* p. 29; *Otto Divv. Livv. p. 10*; *Fittbogen l. l. p. 26*. | fuit *rec.*; afuit *A*; adfuit *CEall.*; affuit *Hall.*; affulsit *Otto l. l.* | 8. ut quidam *A*. | 10. os, nec *RHAll.*; os, nec *C*; nec *A*. || 36, 5. tribuni *CAreo*; tribuni *HAll.* || 37, 1. Capye *B*; capio *ACEall.* | 2. accepit *edd.*; acceptis *ACEall.*; acceptisunt *Foss. Irce.* | 3. his rebus actis *del. Gr.*; fort. aliquid excidit. | accepere *edd.*; accepere *edd. pleriq.*; coeperunt *H.* | 6. constantissima re fortuna *re., prob. Gr. Dr.* | dux esset *EG Lov. IV*; duxisset *ABCall.* | 9. incerto tenore (etiam ore *IGr.*) prodidit *St.*, *T. Faber, v. Fittbogen l. l. p. 42*. || 38, 1. iam in omnibus *A*. | 2. labante *Gr., Dr. Hz.* | 3. parmata *Scheffus*; armata *edd.* | 4. subiectis parmis *A*. | 5. simuloblicere omia (omnis oblicere *Lov. IV*) *C*. || 39, 1. eluit mavult *Duker.* | 3. quaquā viam *A, Hz.* | 7. cum om. *C*. | 8. degressus *St.*; digressus *edd. pleriq.*; digressus *Lov. I*. | 9. adque *ACI*. || 40, 3. compotes *rec.* | 8. iunius *edd. vv.*; iulius *edd.*; equilem *del. Duker.* || 41, 3. quanquam magnis *Conr. Hermann., v. Obs. critt. quibus Godof. Hermannō diem nat. gratul. M. Haupt cum societ. tat. sua. 1839 Lips. p. 25*; magnis quoque *Reiz l. l.* | 4. pugnantem adhortantem *ABall.*; pugnantem atque hortantem *CEall.*; pugnantem atque adhortantem *Bm. re.* | 11. ad predamatum *Cl.* || 42, 1. Sex. Antistium *St.*; et antistium *edd.* | *Sp. Icilium Pighius Annal. I*, 190; *apurrillum edd.*; fort. [et] *Sp. Icilium*. | 2. L. Servilius Structus post Mugillanus addi vult *St.* | 4. quem in paciēdo modo *A*. | 6. potestatem plebi *Rhenan.*; potestatem pl. (pl *A*) *AB*; potestatem pr. *C*; potestatem plebi *Hz*; potestatem *Gr.* | 9. gratior *edd. vv., Dr.*

43, 1. Num. *St.*; cō. *edd.* | 4. rem ut praeter *bl (K?)*. | duo in *Gr.*; duo quidem *Otto Divv. Livv. p. 13*; ut praeter duo urbanos quaestores duo quaestores consulibus *R. Klotz., v. Iahn. Ann. XXIX, p. 447*; fort. duo crearentur, qui fuit; duo qui *edd.* | a consulibus, *edd. mell. lectionem, inclusi*; consulibus *rec., v. Becker Antiq. Rom. II.*

LIB. IV, 43, 8 — 53, 2.

1, 337; *Mommsen H. R. I.* 398; 388. | ad id *rec.*; id *mell.* | 7. *res p.* (publica) *C* *ACE all.*; *res Leid. II, Kiehl v. Mnemos. I.* 95, *H.* | 8. modo interregem *om.* *CE all.*, cf. *Mommsen Chronol. R.* p. 98, | 10. increparet *A*; increpat *CE all.*; instrepat *rec.* | 11. roessiti posse *Dobraeus Adversus. II.* 379, | 12. tribuni plebi *rec.*; tribunos plebi *mell. add.* | 44, 1. L. Furlus *St.*; l. sex furius *Foss. I. rec.*; sex furius *mell.* | mallius *ACE all.* | aratin' § 6; aratini *A.* | 4. rei esse *Gr.*; v. *Madvig. Opp. II.* 217. | esset? non suis *edd. pleraeq.* | 6. A. Atratin *C. Heusinger.* | 7. resisterat ratus *A*; ratus etiam in *Dr. lib.* legitur. | perseverante *Rhenan. (B?)*. | sub iudicii *A*; per iudicii *CEI all.* | 9. dec tam agrum *M. Haupt, v. Mus. Rhen. IV.* 151, *H.* | 10. ipse pro se *rec.*; ipse sa ipse se p se *A*; ipsa ipse pro se *CEHI all.* | 11. criminis *A*; crimine *rell.* | ab suspicione *Gr.*; ob suspensionem *add.*; crimine innoxia, obnoxia suspitioni *Ruhnken. ad Rutil. Lup. p.* 119; v. *Walch. Emu. p.* 167. | abhorrens, eam ampliatam *Gr.*; abhorrens eam am (am eras.) ampliatā *A*; abhorrens ampliatam (*supra* abhorrens *m. altera famā addidit*) *C*; abhorrens famam, ampliatam *Erell.* | 13. Nautium et C. Servilium *St.* | 45, 7. ignobilem *A*; ignobilemque *Crll.* | 46, 2. contempnere *AC.* | 10. dictus *om.* *C.* | Servilius *Leid. II m.* 2; servilius sulphicius *Lov. I*; sulphicius *rell.* | suspectam — fecerat *cf. Benedicti, ad quaed. Livii loca obs.* *Torg.* 1798 p. 9; suspectum — fecerat *H.* | 47, 2. signiferum quoque *CE.* | 3. brevior *b2*; breuiore *add.* (e *Dr. teste in A m.* 2. *add.*); brevior et *Al.* | 7. acceperunt *rec.*, v. *Nieb. II.* 489; *Mommsen H. R. I.* 173; 321. | Labia *HI*; laulcaus *AC all.* | Veturio *St.*; rutilio *add.* | 8. anno, Q. Fabio Vibulano *C. Heusinger.* | Rutilo et Q. Fabio Vibulano *St.* | 48, 1. Spurii *St.* | M addidit *Al.* | 5. Claudius filius eius *Glarean.*, v. *Nieb. II.* 378. | fuerat, a fratre *C. Heusinger.* | 7. principium *Al.* | 9. cum universo ordini tum *T. Faber*; tum primoribus l. e. cum universo — tum *etc. Dobraeus, H.* | 13. effugere *A.* | 14. uirum quam ad *Al.* | 49, 1. at duo *Al.*; v. *Welz com. crit.* p. 17; a duo *Al.*; arduo *Cl.*; ardua *B2 C2*; ac duo *Al. in ed. minore, H.*; duo *A2 HI all.*; p duo *ed. Klotian.*; assidua *rec.* | Num. *St.*; marcus *add.* | uolans *insq.* uolas, uolas *ACrll.* | 6. L. Sextio *Ald.*; l. dextio *AHI*; l. (lucio *E*) q. dextio *CE ed. Klotz.* | 8. P. Postumio *St.*, m (marcio *E*) t. postumio *ACE*; m. postumio *Dr. lib.* | 11. nisi *C(EH?)*, *rec.*; si *Al all.*; ni *Becker.* | 50, 2. Sextus *St.*; sextus *edd.* | 3. ei clamor *C.* | 6. quaestiones *C*; questionis *AI EHI*; quaestionis *H.* | 51, 1. L. Furius *edd.*; c. furius *rec.*; furius *mell.* | 3. consensu populi *v. Nieb. II.* 491, 255; *Schoemann. l. e.* 8. t. p. 7; *Schneegler I.* 620; *II.* 104; populi *del. Crevier.*, prob. *Lewis II.* 294 n. 137. | ut non *om. A.* | 4. actiones *ABCE all.*; sanctiones *Em. recent.*, *rec.*, prob. *St.*, *Dr.* | 5. tempus erat *CE Dr. lib.* | 6. ni *b1*; ut *add.* | 8. relinquerunt *A.* | ipsum agerque *dedit*, ipse agerque *A*; ipso ager *Crll.*; urbs agerque *Al.*, cf. *vol. II p. XV ed. mat.* | 52, 1. L. Icilius *b1*; icilius *Havero.*; lucillus *mell.* | 2. seditionis *AC, H.* | 3. a *om. A.* | domum curamque *Dr. lib.*; domūq. curamque *A*; domum curam *C tres edd. Crev.*; domum cura *G*; domum ad curam *cont. Gr.* | 8. decessere *Gr.* | 53, 1. M. *St.* marcio *E*; m. *ru.* | 2. Menenius *rec.*

menius *ACall.*, sed *idem* §. 4 *sqq.*: moenensio, moenensio *habent*, Maenius *Si.*, v. *Nieb. II*, 682. | 4. intercessoribus legatis agrarij pbuli causam *Al.*, | 5. itaque *om. A.* | 7. coercionem *CEHI rec.*: coercionem *B Cl.*: coercionem *Arce.* | 9. recepit *AE, Hz.* || 54, 3. K. *Pighius in Annal. ad. I*, 204; *C add.* | *Pupius Pighius l. i.*; *Pipius add.* | 4. hi multarum vel hii multarum pleriq. *add.*: humiltarum *D.*; fort. cumulataram *legend.*: hi *del. b1, Si., Hz.*, qui alteram lectionem literis *TI id est* vel creati *voc.* creatos adscriptam fuisse putat: cum multarum — tum adfirmantes *ci. Hn.*, v. *Füttbogen l. i. p. 31*; *Iahn. Ann. XL*, 308. | avidissimio ultro suspic. *Hn.* | 6. quaesturūq. ō honoris ipsius *A.* | finem *Brec.*: finē *A.*, v. *Füttbogen l. i. p. 37*; *Ztsch. f. d. AW.* 1843, p. 285; *Iahn. Ann. LXX*, 482. | 7. tremere *CEm. l.* | 9. dicere *Ald.*: dicerent *libb.* || 55, 4. arcis *del. A. Perizonius.* | 5. ciuitati *C.* fort. recta. || 56, 1. evicere *Arc.*: uicere *rell.* | 3. cuius eo icillit citum *Clrec.*: cuius eo sicillit citū (i supra si) *A.*: cuius eos (s *eras*) icillit citum (ante sci *rasura unius lit.*) *E.* | 4. iram compallisse *ci. Gr.*, v. *Alschefski. Ueber die krit. Behandlung etc. p. 19.* | 5. increpantes addidi, *Hz.* | 6. divisi *Gr.* | 7. ubi *Cl.*, *Al. om. H.* | 10. et cons. quoque *AB*; et consules (consulib. *E2*) quoque *CEI*; et consulum quoque *Rhe- nan.* | 11. in iis — quibus *add.*, v. *Welz comm. critt. p. 17*: in se his — quibus *Gr.*, prob. *Loewe Ztsch. f. d. Gymnasialmes. VIII*, 784; in his (all. iis) — qui *edd. pleraeq.* || 57, 3. tacuisse tam *Al. all.*, prob. *Gr.* | 5. dictaturum *C.*, *Al.* | 6. collegis se *Al.*: collegis *Al. CE all.*, collegas *A2 K rec.*, *Hz.* | 9. tribunorum militum *EHI all.*; tē milia *A.*: tribuni militū *Call.* | 12. Num. *Si.*, hie et saepius; cū. *add.* || 58, 3. tem- pere *C. Al.* | 4. in senatu *add.*; fort. non in senatu. | in tribunis *Voss. I cod. Si.* | quia quia *Al.*; qui quia *BCEA2 all.*: quia *rec.*, *Gr.* | 7. da- turos quod *AEd. Klock. all.*; daturōs quōs *BCHI all.* | 12. coloniarum *add. vv. quaedam, prob. Madvig. Opp. I*, 240. | 13. esset *Lov. III, Madvig. Opp. II*, 217; esse *rell. add.* || 59, 2. deustandas *A.* | Ecce- tras *b2*; egitras *A.*; egitras *C.*; etgitras *E.* | 3. distinerent *ed. Mo- gunt.*: destinerent *ACEBmrg.*: destirnerent *C.*: desternerent *BHI E2*; discernent *E1*; disterrarent *K.* *all. alla.* | ad anxu oppu * dum *A.*; ad anxī oppugnandum *Cl.* | 7. nī *A.*: nihil *rell. libb.* | 11. multitudinem *rec.*: multitudine *ABCE all.* | tribunorumque *CEHI.* || 60, 2. iu- varet *CE Dr. libb.*; iuvaret *A.*; iuvabat *Hz.*; cum commoda ita iuvaret *cont. Lipsius*; cum commodis ita iuvaret *Coetlerius.* | 3. lictum partib. *add. vv.*, *Al.* | universive prosperum *dedi*; uniuersis nec prosperum *add.*; nec universi prosperum *cont. Crevier.*; universi, prosperum *Dobraeus Adverss. II*, 379, *Hz.* | 4. allis *add.*; *del. esse censet Dobraeus l. i.* | 5. contulissent *A.*, *Al.* || 61, 1. M. *H.*, *Si.*, m *rell. add.* | 4. tertio pleriq. *add.*, *Al.*, *Hz.*; tert. *I.*; tertium *add.* | 6. praeterque *b1*; praeterquam *add.* | 11. Caeretumque *EHI*; ceterumque *Arce.*: caeretumque *C.*

Liber V. *Periocha*, hibernacula *Vascosanus a.* 1543; tabernacula *add.* | *Iunonis om. Naz.* | decimam partem *rec.*, *Hz.* | *Item Naz.*, *Hz.* | *stetissent om. Naz.* | quo *Boenderm.*; in quo *Naz.*; in quod *rec.* | eo descendere *Gr.*; descendere *add.* | et hoc *rec.*; ut hoc *Naz. rec.* | *Ioni*

LIII. V, 1, 1 — 7, 13.

Capitolino Naz. rec.; Alo Loquutio Vascosan. || 1, 1. parte *EH* all. | M. Postumius *edd.*; M. Furius Fusus *e fastis Capital. restituendum putat Hz.* v. Dr. | 4. qua sollemnia *C. Al.* | 7. novi sermonis *edd.* v. prob. Gr. | auctore *Al* *C2* rec.; auctorem *C1EH* all., *Rhenan.* (*B?*); auctore *A2.* | 9. in auxiliis *C1* all.; in auxilia *cont. Al.* || 2, 3. fore *det. Hofmann-Peerlkamp ad. Hor. Carm. III.* 16, 31 sq. | 4. hieme *Wex.* v. *Iahn. Ann. LXX.* 458. | ac domos *edd.*; ant domos *Wex.* l. l.; fort. nec domos. | 11. qui si *C2Dr. lib. E.* si *AC1.* | 3, 1. is tum *CEH* all.; isti *Al*; isto *A2* *ed. Neapol. Latini.* *Hz.* | 2. Quirites *Dr. lib. pleriq.*; a quirilibus *Foss. I. mrg.*; qui *E.*; cur *ed. Klockli*; qui in *C1*; quin *C2*; quis *I.* om. *A.* | 4. Inciderunt fuerunt *A(B?)*; fuerunt *CE* all. | 6. quippe *emend. Büttner*; qui et *edd.* *Hz.*; Muretus *del.* qui; nisi alterum *conna intercidit* qui et ipsi *expectatur.* | 8. cum servis *ABCI* all., *deinde* cum alienis *idem lib.*; cum *inclusi.* | Interdicto *B Havercomp.*; Interdicto *A*; Interdictis *CEB mrg.* all. || 4, 1. quod abducere *Muretus*; qui abducere *Gr.* | 2. mihi ipsi *rec.* *edd.* *pleraeq.* | 7. annua aera *dicis habes A.* | 8. nos tamquam cum *BEH* all., nrm quā cum *A*; nos tamquam *C.* | 9. aut geri pro dignitate populi r. *C pleriq.*; utageri (aut agere m. 2.); dignitate nobili e profici (nobilitate psici m. 2.) *A.* | qui primum *C.* | 11 — 13. v. *Seyffert Schol. lat.* *I.* 103. | 12. nos intra *rec. E.* in quo post nos *ras. est*; nobis intra *AHI* all.; nobis intra *Creo.* | uice = simul *litera erasa A*; intra duodecimūci. *Cluver. Ital. antiq.* p. 530. | 12. quod ad *C. Al.* | 14. ius gentium *rec.* *edd.* v. | nostrorum *om. A.* || 5, 3. illos non cupiditate *F1* *rec.* | 5. spectantes *ed. Feneta a. 1495*; expectantes vel exspectantes *edd.* | 6. et alium *rec.*; et talium *nell. edd.* | 7. minus operae vel minor opera ei. *C. Hermann l. ad IF.* 41, 3 *laud.* | brevis v. *Lorentz Annotat. in T. Livii lib. V. specimen Köln 1845* p. 3; brevis *Host Explicat. quorund. l. l. Livii p. VII.* | tenore *E2* *edd.*; tempore *edd.* *pleriq.* | 8. nunc *ed. Mogunt.*; nunc *edd.* | 12. si qui *A. Al. Hz.* || 6, 4. solet adeone *E Dr. lib.*; soletne *C*; soletadeo (soleateo m. 2.) molles animos *rell. om. A.* | 5. eis hoc *A. Al.* | 6. et ad alia *edd.*; et alia *edd. null.*; ad alia *rec.* *Hz.* | 7. illum et scripsi; illui *C*; illud *AHI* all.; illum *E Foss. I. all.* *Hz.* | 11. castram *Al* *C*; fort. castra etiam v. *C.* 12, 7. | 15. quieti *dedi. v. Welz.* l. l. p. 19; qui *ABCHJ*; qui *punctis not.* in *mrg.* e *script. E*; aequi *Rhenan.* *Hz.*; Quirites *Gulielmus.* | quaelibet *uel A*; que (que m. 2.) iubet *C*; quae iubet *HI* all.; quaelibet *Hz.* | 17. morem *Bake ad Cic. de legg.* p. 511; *Cobet. Mnemos.* *I.* 95. | 7, 1. concordia *A2* *rec.* *Muretus.* *Hz.*; concordiam *pleriq.* *edd.* | ardorem *Al* *rec.* *Muretus.* | ardoremque *CEH* all. | 5. consilio *B* *rec.*; concilio *ACE* all. | se sua stipendio *E.* | 7. plebis; equestris ordinis *C. Hermann l. l.* | se alunt (iciunt *D*) nunc esse *ACDE* all.; vices sunt nunc esse *Crev.*; aiunt nunc esse *cont. Giss. Ouper.* | operam *idem*; operam quoque *Scheller Obs.* p. 300. | 13. tunc primum *dedi*; tum hic primum *Al*; tum primum *rell.* | equo merere *reposit.* *alteram lectionem A*, qui equos emerere habet; m. 2. u *supra* si scripsit et alterum re in merere *expunct.*; equos (aequos *C1*) merere *C Klockt.* *an. I.* in *I* equus inter versus *scriptum*; equis merere (*H Foss. I?*)

E2 K2 all., *H2*; equus merere *K1*; equis suis merere (*mereri Naz.*) *periocha*; equo suo merere *Mühlert de equit. Rom.* p. 10, cf. *Becker Roem. Antig.* II, 1, 268; *Peter Epochen etc.* p. 248; *Schwegler III*, 225. || 8, 1. nomina tribunorum correxit *Si.* | 2. peremptis repente *Scheller l.l.* | 3. perit *ACE all.* | 11. alterius rogabat qui *A.* | 12. et castris *H.* | 13. multi huic *rec.*; ceteri (*vel* plerique) huic *Kiehl Mnemos. I.* 95. || 9, 1. a Kal. *AB*; a fal *Cl.*; kalendis *Dr. lbb.* | 3. uerginius *A.* | 5. in nobis *rec.*, *prob. Gr.*, v. *Rost l. l. p. VIIII Scheller Obs.* p. 301; *Wex. in Iahn. Ann. LXX*, 459; *Lorentz l. l. p. 5*; *Epistola mea ad Wexum p. 12*. | 8. victi hi *vel* hi victi *Scheller l. l.* || 10, 1. Ambusto II. *Pighus*, v. *Dr.* | 2. ad ualeris *ACE.* | 6. gravia, indignioraque *ACE all.*; gravia indigniora *H Voss. I. B (?) Rhenan.*, v. *Alschefskium Ueber d. krit. Behandi. d. Lto. p. 27*, *idem cit.* gravia, graviora indignioraque. | 8. quae nunc etiam *Ald.*; quae ne etiam *AOI E all.*; quin etiam *B in ras. G2. rec.* | 11. pugnatum est *Dr.*; pugnatum esset *A*; pugnatum *CErell.* | non poterat *rec.*; non poterant *mell.* | *Treboniae Pighus*; *tribuniciae* (*tribunitiae*) *edd.* || 11, 2. quondam *dedi*, *idem M. Haupt suasit*, *H2*; quidam *edd.*; quamquam *Al*; an nequiquam *fuit?* | tamen *ACE all.*; cum *Hrec.*; fort. tandem. | tribunos militum *inclus.* *M. Haupt*; omni per tribunos pl. *tentabam*; tribunatum pl. *Al*; tribunos similes *Hn.* | expugnasse *bl*; expugnassent *edd.*; expugnasse eos *Al.* | 3. eo (*et eo*) devolvi *rec.* et reuolvi *ACH all.* et eo reuolvi (*BE?*) *edd.* | 9. frequentia *A. H2.* || 12, 1. bellicue fortunam *H.* | militans esset *A*; fort. militans esset. | 4. exitum spei *O.* exitum spei *El rec.*, *Gr.*, *Dr.* | iamque Veils *Scheller l. l.* | 7. possit *ACI.* | 10. P. Manlius *Leid. II*; p. manilius *AE all.*; p. mamilius *O*; P. Maenius *Si.*, cf. *Perizonii Animadverss. hist.* p. 353; *Nieb. II*, 559. | Popillius *H2*; Publilius *Pighus*; popilius *edd.* | 12. ad ipsum *A*; ad id ipsum *conf. Al.* || 13, 1. fuit ais ut *A.* | 2. coeperat *CE all.*; coeperat *conf. Al.* | 5. insanabilis *Otto Divv. Livv. p. 13*. | perniciē *C2*; perniciē *ACI*; perniciē *Neap. Latin.* | 6. dies octo — Latonamque, Dianam et Herculem *Kreyssig. Epist. ad Goell. p. 417*. | 9. conlati sunt *AE*; conlatitante *Cl.* | 10. e addid. *Dulatus et A. Periz.* | 12. iam palantes *edd.*; fort. iam palatis *vel* iam palantibus *Lorentz*, v. *l. l. p. 6*; *Epist. meam ad Wexum p. 10*. | ablati *cf. Wex. l. l. p. 459*, *H2*, cf. *Tac. ab exe. Aug. XIII*, 41. || 14, 2. exieiebant *conf. Dr.*, v. *Scheller l. l. p. 303*; excitabant *Doering.*, v. *Lorentz p. 6*. | 5. Camillum tertium *ed. Coloniens.* 1525. | 7. posait *A. H2.* || 15, 1. nuntiavere *BC2*; nuntiaueri *Cl E*; nuntiauerim *A*; nuntiarī *rec.* | 11. sic igitur *ed. Mogunt.*; his igitur *edd. pleriq.*; ius igitur *rec.* | antequam — non esse *EH*; antequam — esse *AC all.*; fort. nunquam, antequam — esse. | 12. exequiebatur *Erec.*; exequiebantur *vel* exsequiebantur *ACH all.* || 16, 2. Volenti quoque *rec.*, *edd. pleraeq.* | 7. militibus diuisum *O.* | 8. capti vatis *A*; captiniatis *H*; captiuitatis *I.* | 9. amissa — rigabis *Poss. I*; emissam — rivabis *conf. Al.* cf. *Iahn. Ann. XXXV*, 380. | 9.—11. numeros Saturnios restituere conati sunt *G. Hermann Elem. doctr. metr.* p. 617; *Epit. doctr. metr.* p. 222; *Walch Emm.* p. 256; *Westphal. die Form der ältesten röm. Poesie p. 60*. || 17, 1. ingens

LIB. V, 17, 10 — 27, 4.

inde haberi captivus vates coeptus *CE all.*; ingens inde haberi captivus uati honos coeptus captivus vates coepti *A, v. Welz Emendatt. Liv. p. 7 sqq.*; ingens inde haberi captivo vati honos coeptus *Al, H.*; | 10. coepere scripsi; coeptas *edd.*, cf. c. 30, 4: coeperae *C.*

18, 1. praerogativae *Sl.*, v. *Mommsen d. Tribus etc. p. 71*; *Peter Epochen p. 195*; *Marquardt Röm. Ant. II, 3, 4.* | 2. Q. Manlium addidi *Nieb. II, 560 secutus, v. fast. Capitol., Diod. XIV, 90*; P. Maellum post Maenium (ita leg.) *Sl.*, qui reliqua nomina correxit, P. Manlium post Titinium addidit *H.*, quod et ipse olim probabam. | iure vocatis tribubus *edd.*; is revocatis *Mommsen l. l.*; VI revocatis tribubus *Huschke krit. Jahrb. f. deutsche Rechtswissensch. vol. XVI, 598*; iure vocatis tribunis *Goetting. Gesch. d. röm. Staatsverf. p. 256*; 326, vel del. tribubus, v. *Mühlert de equitt. Rom. p. 12 n. 55*; *Peter l. l. p. 195*; 209; fort. revocatis iis vel evocatis tribubus, v. *Epist. meam ad Weatium p. 11.* | 3. utills *ed. vv.* | petere insequentem *AO El.* | 4. sed si scripsi; sit *A*; siet *C*; et sit *H*; sic *I.* | 5. melis quoque *Gr.* | 19, 1. Velisque *Gr.* | 3. mutaverant *Salvinius ap. Dr.*; mutaverat *A*; mutauerunt *Pal. I*; mutauerat imperator mutatus *C pleriq. Dr. lbb.* | 20, 6. praerupturas *edd. mell.*, v. *Ritschelium Plaut. Comoed. I p. XCV, Mus. Rhenan. VIII, 451*; 494. | ut quisque *Creo*; quisque *AB*; ut quisque *rec.*; quisque *ed. Camp.*; fortissimis quisque *Rhenan.*; qui vel quisque vel quicumque *A. Perizonius.* | 21, 6. cuniculo (post o litera erasa) *E*; cuniculos *rell. mell.* | 9. operae praelium est *B*; opera et praelium est *A*; est opere praelium *CE Dr. lbb.* | 12. pugnantur *Al Cl.* | 15. publicoque populi r. *CHG*; publicoque populo (*eand. man. in populi mutavit*) r. *A*; publicoque populo *ll. cont. Gr., v. Lorentz l. l. p. 7*; *Dobraeus Plutarchum* quam minimo suo privato incommodo, populo Romano liceret legisse putat; pro publico populi *R. Rost l. l.*; minimo suo privato quam publico incommodo populi *R. liceret rec. prob. Baumgarten-Crus., cf. Lewis II, 304.* | 22, 7. idem qui nocuerant *Al*; idem qui uocauerant *Iall.* | 8. fato tum denique argente *rec.*, *edd. pleraeq.* | 23, 6. aequiperari *ed. Fuldens.*; aequiparari *Irec.*, aequiperari *rec.*; dictatoris *cl. Roellius ap. Dr., v. Schweyger III p. 228.* | 8. apollonis *A, v. IV, 25, 3.* | 24, 1. tribus militum *Al Cl.* | 6. plebis *Voss. Iurg.*; plebi *rell. H.*; destinabant ad habitandos *correx. Hn.*; destinabant habitandos *C*; destinabant habitandos *AEHI all.*; destinabat habitandos *D, rec.*; destinabant habitandos Velis *H.*; parte plebis parte senatus (vel partim plebi partim senati) destinabant habitandos *Rhenan.*; communis *CE Krec.*; communes *rl.* | 25, 4. ait addidi; inquit *H.* | 5. qua quando se *cont. Heusinger.* | 7. quod eius *v. Iahn. Ann. LXX, 460*; *Epistol. mea ad Wex. p. 11*; eius *del. Kehl l. l.*; eius quod vult *Prendeville.* | 10. quod domum *Al.* | 11. animus *Al.* | 12. redigisse *AC.* | 26, 1. uicer *A*; eulcere *H.* | 6. captivum indidem *Kern., v. Iahn. Ann. LXXIV, 304.* | 7. triarii Romani *cont. Heusinger.* | 10. in imperatore — et cognatae (vel coniunctae) rebus *propos. Hn.* | 27, 2. in modo scripsi; dum modo *edd. pleriq.*; tum modo *Krec., Gr.*; dum inclus. *H.*; Post variatis *Hn. aliquid deesse existimat, v. Plut. Cam. 10.* | intra stationes *Gr.* | 4. in potestate *rec., Ald.*; in potestate *mell.*

| 9. postergum *AC*, cf. *Mus. Rhenan. VII*, 571; post terga *roc.*; post terga religatis *A*, *Perizonius*. | 10. a mūg. *edd.*; a magistratu *edd. vv.* | 14. nos imperii *CE*. || 28. 1. multo meliore *C*. | triumphantes *A*. | taciti *Gr.*, *H.*, v. *Lorentz l. l.* p. 9; *Epist. meam ad Wex.* p. 14. | 4. sospites *E2H1all.*; hospites *ACE1*. | 10. diuturno *ACall.* | proelio *rec.* | 13. caedeis *Al*. || 29. 2. creati nuntiat consē. *A*; creati sunt consules *cont. Al*. | Servius *bl*; serullius *Lov. I*; sergius *rell.* | 8. ever-
tisse *Hrc.*, *Rhenan.*; evertissent *rell. edd.*; versa ē (*i. e.* cum) non intel-
ligeret —, evertissent *suspice. Al*. || 30. 4. adhortationibus praecipue
concitati *Scheller p. 306*. | principes *A*. | senesque iuniores *C*; senes-
que et iuvenes *cont. Al*. | 7. legem una *Hrc.*; legem unam *rell.* || 31.
2. postea etiam fuit *roc.*, *prob. Gr.* | 5. nimis exortam *A*. | 6. C. Iulius
Em. rc. Dr. lib. pleriq.; Iulius *ABCE1*. | 9. multitudo *C1*. || 32. 2.
Volsinienses *Kreyssig, Becker*. | Salpinates *C2Hrc.*; salpinnates *C1*;
sappinates *Al all.* | 4. tutebantur *AC1*; tuebantur *rec.*. | 8. tribulibus et
clientibus quae *Hrc.*; tribulibus eo clientibus quae *A*; tribulibus clientibusque
CE1all., *prob. Gr.*; tribulibus clientibus, quae *Nieb. II*, 366;
cf. Lewis II, 317. || 33. 1. urbis *Bm. rc.*, *rec.* | 3. et invexissa *ODr.*,
lib.; ut invexisse *AB*; at invexisse *B2*. | 8. nocante *C*. | 9. ei in *AB1*
all.; il in *edd. pleraeq.*; in *CErec.* || 34. 3. algoneum *AC2*,
sed §. 4; segaveso (sigoneso *A2*). | 5. is quod eius ex populis *ABCE*
all.; is quod eis ex populis (*H?*) *edd. vv.* | is quod ea gens populis *rec.*;
is quod eis rex populis *Hn.*, v. *Dederich. Quaest. phil. Emmerich 1854*
p. 4; 9. | Senones *edd.*; Santones *Sf.*, v. *O. Müller d. Etrusker I*,
148. | Tricastinos *ed. Veneta a. 1495*; tricaspinos *edd. mett.* | 7. ab
saluūm *B*; ab saluum *AC*; ab saluūm *H*; ab saluum *I*; ab Sallu-
viorum *bl*; ab Salluvium *H.* | 8. erant il *A*; erant hi *B(?)*; erant in
CEH1all.; erant *ed. Klock*. | locum patientibus Salyis *Hadr. Vale-*
rius. | Iuliae Alpīs *ABE1 all.* (*in E post ae tres litterae erasae*); Iuliae
alte alpīs *C*; Iuliae alpīs *H*; Liguriae, alpīs *Hn.*; Vesuli alii vel saltus
Graios Alpīs *Al*; Iannae vel Iugi alii Alpēs *Ameis Iahn. Ann. LVII*,
36; Iovias vel Iovias vel minime altae alpīs *all. legend. putant*; Iuliae
alpīs defendit *Rauchenstein, der Zug d. Hannibal über die Alpen*
Aarau 1849 p. 16; cum praecedat Taurinos saltus requirit videtur
Colliae alpīs, *cf. H. Wickham et I. A. Cramer a dissertation on the*
passage of Hannibal over the Alps London 1828 p. 27 sqq.; *Monn-*
sen R. G. I, 301. | 9. cognominem *Gr.* | Insabribus *del. Nipperdey*,
v. Spielleg. crit. in Corn. Nep. Lips. 1850 p. 56 sq., *cf. Lorentz*
l. l. p. 10. || 35. L. Cenomanorum Glarean.; Germanorum *edd.*, quod
nomen, quamquam Gaesatis, Gallicae genti, dabatur, v. *Fast. triumph.*
a. 532, I. Grimm. Gesch. d. deutsch. Sprache p. 787; *Th. Mommsen*
d. Schweiz in röm. Zeit p. 3 n. 1, h. l. verum esse non potest, v.
XXXII, 30; *Plin. N. H. III*, 19, 130. | beloniso *Al*. | tenuere, post
hos Libici *Cluver Ital. ant. p. 22*; 226. | 2. qui *del. Rhenan.* | prope
CD; prope *A*; praeter *B, H.* | qui — annem expulere *Havercomp., v.*
Cluver. Ital. antiq. I, 228; *Zeuss die Deutschen etc. p. 169*. | Poe-
nino *rec.*, *edd. pleraeq.* | 5. legati tres *rec. quidam, cf. Schwegler*
III, 235. | senatus populique *rec.* || 36. 3. maluerim *EC2rec.*; ma-

LIB. V, 36, 4 — 44, 7.

luerit *ACIHI*, | 4. se accipere *C*. | possint *E*, *edd.* ante *Rhenan.* | 9. decernerent *Gr.* | 12. quantum *EDr. Ibb.* | *P. odd.*; *Ser. Si.* | *Corne- lius Si.*; *seruilius odd.*, v. *Münch. Gel. Anzeiger XIX* p. 27 sq. || 37, 7. adpidem occursum *A.* | *Alia Ueroc.*; *allia AHIall.*, *Nieb. II*, n. 1177; *Lewie II*, 324. | miscntur *ACIEall.*

38, 1. deductam *C2rec.*, *Gr.*, *Lorentz l. l.* p. 10. | 4. multitudini *O Eall.* | 5. vel Romanis vel in altera aciedel. *Dobracus Adverss. II*, 279 | omnium *Gr.*; hominum *odd.* | 7. ne ulla *ACI*; nec ulla *A2Dr. Ibb.* || 39, 4. quam Romam *om.* *Voss. I rec.*, *Si.*, *Gr.*, *H2*, v. *Jahn. Ann. LXX*, 461; *Epist. mea ad Wacium* p. 6 sqq.; *petisset*, cum nemo *Welz Comment. crit.* p. 20 sq. | *credere* *odd.*; *credere* *edd.* *pleraeq.*, *credere* et *H2.*, v. *Münch. Gel. Anz. XIX*, 62. | *complorati* — *mor- tuique parenthesi includit Loewe Zisch. f. d. Gymnasialbes. VIII*, 793. | 6. primo aduentu *A2HKrc.*; primo aduentu *ACIall.*; primo aduentu *post* in *litera erasa E.* | 7. quia *correat Dr.*; qui *odd.*; quo *edd.*; primo aduentu quo *del. Walch. Emm.* p. 32, cf. *Schneider ad Caes. B. G. II*, 30, 1; *Büttner l. l.* p. 32 sqq.; *Leclt. Liv. mearum part. I*, 7. | 8. similis illis *Gr.* | 10. collato *Voss. I*; conlata *ACE*; collata *I*; conlatis vel collatis *rec.*; fort. eo conlato. | 12. peritura *H.*, *A. Perizonius.* || 40, 1. reliqua esset *CK pleriq. Dr. odd.*; reliquisset *ed. Neap. Latini*; reliquessent *A*; reliqua essent *H2.* | fortunam *EHedd.* *pleraeq.* | 4. prosecutae *HIrec.* | 9. *Albinus HIall.*; *Albinus D.*, cf. *Nieb. II*, 607; *Schwegler III*, 250 sq.; *Halm Emendatt. Valeria- nae* p. 18. | 8. onera *C(?)*. | *ferunt. rec.*; *feruntur mell. odd.*; fort. cetera — onera paritae feruntur via, tamen *vulgat. iam Val. Max. I*, 1, 10, *videtur legisse.* | 10. religiosum — publicas *con.* v. *Vaassen Animadverss. ad fast. Rom. sacros* p. 232. || 41, 2. triumphantibusne, v. *Schwegler l. l.* p. 251. | *eburneis Lov. II, Leid. II*; *eburnis H2 cum mell.*, sed *S.* 9 *eburneo fidem mell. habent.* | 3. *M. Fabio Call.*; in, illis *AEI*; in, flauio *A2.* | se pro populo *R. Quiritibusque Brissoni- us (Quiritum Cobet Mnemos. I*, 95 sq.). | 4. arcemque solam *Dr. Ibb.*; arcemque totam solam *A*; arcem totamque solam *UE (in E totam linea notatum).* | 5. ne quis *Call.*; nequeuis *A*; ne quae vis *B.*, quo pro- bato *Dr.* *impetus delend. putat, H2.* *quis ex varia archetypi lectione, voc. quae superpositio, v. nis, ortum censet.* | 8. *maiestatem etiam AC HIall.* | qua *AHI.* | 9. *prolixa in A1 videtur fuisse.* || 42, 1. omnibus delende (delendae *B*) urbem *ABC*; omnibus delendi urbem *Erec.*; omnis delendae urbis *H, Gr.*, etiam in *rec.*; delendae urbis *est*, v. *Lo- rentz l. l.* p. 12. | 3. consipere *Lipsius*; concidere *Rhenan.*; compotes esse *Scheller Obs.*, p. 307. | 4. clamor sonitus hostium *mell. Ibb.* | 6. nec lux delinde *T. Faber.* | iniqueta *Gr.* || 43, 1. nequequam tot *C2*; nequequam (nequidquam) tot *CI Dr. Ibb. pleriq.* | 2. successerint *A.* | 4. per eos ipsos *propos. Gr.* | *Vetos lerat Lovel II.* || 44, 1. hoc eguit *Walker ap. Prendenille.* | 3. pro tantis *H*; pro tantis prolatis * *(ante * affligit eras. apud Al.*; pro latinis *apud Dr.) A*; pro tantis pristinis *CEall.* | *exprobranda ea corr. Al*; *exprobrandae O*; *exprobrande A*; *exprobranda vell.* | 4. quae effuso *E, edd. vv.* | *adventant Dr.*; *adventat odd.* | 5. palantur *cibo v. Walch. Emm.* p. 121. | 7. uictos somno *C*

Dr. edd. pleriq. || 45, 3. in palā* facta, una vel duabus literis eras. *A.* | 6. Heiruscisme etiam *B.*; Etruscisme etiam *Portugal.*; etruscine-
dam *ACIHI*; etruscis etiam *C2red.* | 7. a Cedicio *R.*; a * eddicio
A1; * sedicio a *A2*; a q. caedid* *CI*; a q. caedidicio *C2*; caedidilio
HI. | 8. nocte insequente *E*; noctem insequentem *ACIall.* || 46, 2.
ritugabino *rec.*; Gabino *Call.*; gabo *AB.* | cinctu *Rhenan.*; cinctus *edd.*
pleriq.; fort. cinctu inclinctus, v. *VIII*, 9, 9; *X*, 7, 3. | 3. ne mortis
quidem metu v. *Büttner* l. l. p. 43; *Ephemer. Jenens.* 1821 N. 196
p. 122sq. | 4. qui a proelio *HI* *rec.*, *Gr.* | 5. essent, maturam, v. *Mahn*
Beiträge zur Kritik d. Tacitus p. 13; ad *Cic. Sest. ed.* I p. 218. |
10. nisi corr. *Al*; ut *A*; ut est *CE1*; ut ex *KE2all.*; ut et *ed. Klockit.*
pleraeq. edd. | centuriatis *Hm.* 2. inter versus, *Huschke* ad auctor.
incert. etc. p. 30; *Serv. Tull.* p. 713; *Kreyszig. Epist. ad Goell.* p.
445, cf. *Benedict. Obs.* II, 7; *Walch. Emma.* p. 60; *disput. meam*
de notionibus, quas Liv. v. populi subiecerit p. 22; *Loewe Ztschr. f.*
Gymnasialwes. VIII p. 792 sq.; *Rubino Untersuchung. etc.* I, 65;
373 *all.* | digressus *St.*; digressus *edd.* | compererit *rec.*, *Becken.* ||
47, 2. saxo ascensu aequo *HE*, in quo post saxo atquid eras, est,
saxo in ascensu aequo *A*; saxo aequo in *arg.*, inascensu *C*; saxorum vel
saxi adscensu aequo *Gr.*; fort. in ascensum aequo. | 4. Innoni *edd.*
pleraeq. | 5. trucidat *Lov. II*; trucidant *rell.*, *At.* | 7. militibus is ad *C.*
| 9. Q. Sulpicius *St.* ut c. 48, 8, v. c. 36, 12, publicus sulpicius *edd.* ||
48, 3. fecerant *HIall.* | 6. prospectans *auxilium ab dictatore apparere
* postremo, et etquod et ultra t eras. *A.* | 9. ablata *ACall.* || 49, 2.
rentientes *E2rec.*; retinentes *mell. edd.* | 5. alliam *C.* | 6. gaulna *AC*
E. | 8. agentibus *CEpleriq.*; gerentibus *A1*; gerentibus *A3.* || 50, 2.
hostis *C2all.*; hostes *AC1.* | possedissent *A2.* | 5. in nova via Aio
Locutio *St.*; in nouaiolocutio *A*; in nouaiolocutio *C*; in nouaiam lo-
catione *E*; in noua ri locutio *A2.* | 7. additur *A*; additus *rell.* | 8. ad
plebem adsiduis *A.* | ascendit *ACEall.* || 51, 1. contiones *A.* | simile
sica A; simillae. *sic. C*; fort. si milliens senaticonsulto fuit, tam video
etiam *Ruddimannum Ken. Muckenzie autore scriptasse* si milliens
senatus consulto, cf. *Jahn. Ann. XXIX* p. 447; si me millo senati-
consultis populiue iussis *En.* | 3. repetimus *ACHI* *rec.* | habitave-
rint *del. du Rieu Mnemos.* I, 96, *Hz.* | 6. nam omnium *Are.* | 7. cla-
dis *C.* | caelo missa *Gr.* | 52, 3. quam impar *Benedict. l. l. I. 9.* |
vestro *Gr.* | est et *Retz. l. l. p. 103*, et est *Dr.*; est *edd.* | digressus *St.*;
digressus *edd.* | quirinale *A.* | 7. aequalia *EHY.* | 8. laninoque *C.*
prob. Crevier. et ad montem Lavinum trahit, Lavinique *Gr.* | 10.
immemores *rec.*, *prob. Heinz. l. l. p. 201.* | 11. Aio Locutio *St.*; locu-
tio *AC*; locutionis *E1* in *arg.* Ad; allocutio *I*; allocationis *H.* |
13. templis, quid tandem? de etc., v. *Seyffert Schol. lat.* I, 65. | 14. Ve-
stales tuae te deserent *rec.*; nestales intosscaderent (*tossead in raser.*)
A; nestales tuae te desererent *CHI.* || 53, 3. mirati sint *A.* | 7. non
malitis *Ireo.* | reedificare *rec.*, *prob. Scheller Obs.* p. 308. | 8. ex-
solatum *Ar.*; exsolatum *Cl.* || 54, 3. equidem *rec.*; et quidem *edd. mell.*
| ea macerent *HTCE2rec.*; eamagerent *AOE*, in *CE* v. *supra* § po-
st. | 4. mari *Bauer, Heinz. l. l.*; *Retz. l. l.*, *Hz.*, v. *Tac. H. II*,

LIB. V, 54, 6 — VI, 8, 1.

6 *extr.* | 6. expertis latos alia *CG* ed. *Kloctli* all.; expertis lares alios *Gr.* | eum, iam ut v. *Walch. Emm.* 87; *Madvig ad Cic. Fin.* p. 589. | 7. ancillia *AC.* || 55, 1. expraediis reuertentes *ACEI* rec. | 5. causa quod veteres *A. Perizonius.*

Liber VI. Periocha, Tromentina *St.*; promentina *edd.* | Marco nomen *St.*; manli cognomen *lib.* | lata est et *rec.*; lata est *Naz.* || 1, 1. urbem eandem *CE.* | 2. parvae et rarae (rare *A*) *A* alter *Rhenanica* ed. *rec.*, parvae in *B* expunct.; et rare *C*; parvae rarae *HI.* v. *Ztschr. f. AW.* 1845 p. 802; *Iahn. Ann. LXXIII.* 650; *Broecker Unters.* p. 7. | privatisque trans monumentis *Atti.* | Interire *idem.* | 4. quo primo *rec.* | 6. legatus *del.* *Cobet Mnemos.* I, 96, *H.* | 8. iterum *del.* *Baumgarten-Crusius.* secundus *suad. Duker;* fort. alter. | L. Valerium *re. (?)* *Glarean. St.*; am (*HI*) ualerium *A*; a ualerium *all.* | 10. compararent *corr. Gr.*; compararent *edd.* | 11. diemque ad *XY* *edd.* v. *Fr. Lachmann. de die Allienst* p. 8 *sqq.*; *Nieb. II.* 598; *A. Mommsen Röm. Daten* 30 n. *. | 11. posteriore *AB*; a posteriore *rell.* | insignemque religione rei nullius *Freudenber.* l. l. p. 13; fort. indicemque *rel.* | rei nullius *A B? HK*; rei nulli *CE* alter *ed. Rhen. all.*; re nulla — agenda *T. Faber.* | 12. iussum putari: inde legendum, putant, quod sequitur, defend. censet v. *Vaassen Animadvers. ad fast. Rom. sacros.* p. 170 *sqq.* v. *Fr. Lachmann de die Allienst* p. 4 *sqq.* || 2, 1. quieti sunt *HI*; quietis sua vel quieti secunda *Bessler Ztschr. f. d. AW.* 1845 p. 459. | 3. defectio *Gr.* | in amicitia *C.* | 5. eisdem *EI Foss. I* *rec.* | quibus recuperata *CEH.* | 8. Mecium *OH*; metium *EIK* *all.*; mestium *A.* v. *O. Müller ad Paul. Diac.* p. 136; *Mascia tribus;* ad *Martium St.* *H.* v. *Bormann Attat. Chorographie* p. 128. | 13. septuagesimo v. *Nieb. II.* 290; *Schwegler II.* 723. || 3, 3. inermis *H*; inermes *ACEI* *all.* | emissa (a in *A* altera n. scriptum est) — relinqueret *mell.* | emissi — relinquerent *rec.* | 5. consedere *A.* || 4, 4. post ea bella *C.* || 6. cum frequentia *AI* *all.*; frequentia *CDEI*; tum frequentia *rec.* | 7. *Servius ed. Mogunt.*; *seruilius* *edd.*; *rell. nomina emend. Glarean. et St.* | 10. senis oris *CI*; senioris *AEI.* || 5, 3. quam a *K Dr. lib.*; quam *ACE.* | 7. C. Cornelium *addidit St.* | C. Sergium *St.*; cū. sergium *edd.* | creat hi *Erec.*; creati hi *ACall.*; creati *Gr.* | 8. sanque quinque triginta *XXV.* tribuum *A.* v. *II.* 21, 7; *Mommsen d. Tribus* p. 7. || 6, 4. suam misisse *BC*; summisisse *Arell.* | 7. nec quidquam *rec.*; ne quicquam *CEH*; nequicquam *AI* *all.* | 8. indit *alt. Gruter.* v. *Scheller i. l.*; inditum — sibi fuisset, si vel inde *alt.* — sibi, si se *Ballenstedt. Livii diffie.* aliquot loca *Hannover* 1783 p. 9. | honoratorum *Ald.* honoratum *ACEH* *all.*; honorato *rec.*, prob. *St. Gebh. I. Periz.*; ornatorum *Lov. II.* | 13. patre antoque ipso *C*; patre antoque ipso *A.* | 14. belli alia *C*; bellialia *A*; alia belli *Reiz*; bellantium *Gr.* || 7, 2. aciem * instruunt *AI.* | capti * eunt * indosque *AI*; capti eunt * pavidosque *A3.* | resistentes *Gr.* | 3. ordines inde intorequitans *suspicio legend. esse.* v. *Iahn. Ann. XXXV.* 272. | anne me *CI*; hostemne en me *propos. AI.* | hostis esse quid aliud *I.*; hostis quid est aliud *A. Perizonius;* fort. hostis enim quid aliud. | 4. et iam capta *HI* *rec.* | Volscis, ex Aequis *Heusinger.* | 5. neque dictatura *A.* || 8, 1. equo con-

silit *C.* | 3. missum vult *Gr.* | 6. cornum *A.* | 7. fuga impediēbat *ABC*; fuga impediēbatur *EHI*, prob. *Hn. Münch. Gel. Anz. XIX*, 22. || 9, 2. colega *A.* | 3. adueniunt *C.* | 5. Quinctius *odd.*; Q. Servilius *Glarean.*; Servilius *Heusinger, Hs.*, cf. *Lachm. de fontt. Liv. I*, 97. | 6. in Volscos missi *Gr.* | 9. non tam a spe corr. *Hn.*, v. *Münch. Gel. Anz. XIX*, 36; montana spe *A.*; non tanta spe *CE all.*; non tam spe *Al.* || 10, 1. in del. *Gr.*; ideo *Dr.*, *Doering.* | 9. non visa belli *C2Dr. libb. pleriq.*; non uisa plebi *C1*; non uis belli *A1*; non ÷ uis belli *A2*. || 11, 1. C. Sergio (item *Glarean. et Si.*, om. *odd.* | 4. uelit m. furio *CEH.* | 5. in spem *A.*; spem *CErell.*; spe *Dobraeus Adverss. II*, 379. | resolutis *A?* | 7. primus *ro.*, *T. Faber.*; primum *rell. odd.* | 8. fidem *Si.*; idem *odd.* | 9. res damnosissima *CDr. libb. pleriq.* || 12, 1. Inductum *rec.*; induci indictum *A.*; indictum; induci; *E.*; indictum *Call., Hs.* | 3. tactum praetermissum *I.*; praetermissum *H.* | 6. conueniat *Call.*; conueniant *A.*; conuenit *E.*, *Gr. Hs.* | ad hos *Gr.* | 9. iecerint maleb. *Gr.* | miserunt *ALov. II.* | 10. in quinti *Arec.* | 11. praeceperant *ACEI.* || 13, 3. fluctuantis similis *AB.* | cernebat *CEDr. libb.*; credebatur alibi cernebat *AB.*; credebatur *Hs.* | 4. instare *b1*; stare *odd.* || 14, 2. intuenda erant *odd.*, v. *Krüger Gramm. Untersuch. III*, 135 sqq.; *Münch. Gel. Anz. I. l. p.* 42; intuenti *Gr.*, *Hs.* | 10. praeconii *C.*; praeconio *coni. Al.* | additumque maleb. *Dr. et Bachofen das Nexum p.* 42; 48; v. *Rein d. Privatrecht der Römer p.* 635; 935. | 11. cum om. *Lov. V.*, prob. *Dr.* | au et iecit abesse vult *Dobraeus I. l. p.* 380; iecit del. *Gr.*, v. *Fittbogen Obs.* p. 47. | 13. different * aequae *A1*; differentiaque *A2*. || 15, 6. ut et *ABCE*; ut ed. *Klockit.*; quod et *rell.* | 9. deductis *Dr. libb. pleriq.*, probat. *Bessler. Iahn. Ann. Suplem. X*, 580. | affuit *AC*; affuit *Erell.* | 10. aliquam *odd.*; aliam *b1, odd.*, v. *Ballenstedt. I. l. p.* 9; alaequam *Huschke das Recht des Nexum* 126, v. *Rein I. l. p.* 633; *Lewis II*, 383 n. 59, alienam *coni. Hs.* || 16, 1. verum del. *T. Faber.*; cogeret abesse vult *Gr.* | 6. Sutrium coloniam *rec.* | 8. insignis sordibus *AB* (in *B* et expunctum); insignis et sordibus *CErell.*, v. *Heinzii Opp.* p. 202. || 17, 2. suos deleri vult *Duker*, v. *Heinz. I. l. p.* 203; velut suos *Rudiken Mnemos. III*, 58. | 3. fuisse est. si *CE.* | 4. scandente * non *A1*; scandente is non *C1*; scandentē is non *H*; scandentium non *Veith.*, fort. recte. | 5. Capitolino del. *Kiehl Mnemos. I*, 96. | 6. id del. *Duiatius, Kreyssig. ad Liv. lib. XXXIII p.* 18; v. *Haase ad Reisig. Vorlesungen üb. lat. Gramm.* p. 356. || 18, 1. Camillus sextum *Al.* | 3. iam in *A.*; et in ed. *Klock.*, in *rell.* v. *Hn. Münch. Gel. Anz. XIX p.* 22 sq.; iam *Hs.*; iam et aderal del. *Gr.* | 8. etsi si singuli *Heusinger*, v. *Iahn. Ann. XXXIX*, 268; si singuli — essetis om. *HI.* | quot autem clientes *coni. Hn.*; fort. quot olim clientes; ante quot enim *Crevier. sententiam suppleri opus esse censet*, *Dobraeus I. l.* quot — hostem eritis ante vv. si singuli ponenda esse putat. || 12. tamen om. *A.* | est iam malora *Gr.* || 19, 1. libertatis *odd. mell.*, v. *Hn. I. l. p.* 55 sq.; libertati *E?* *rec.*, *odd. pleraeq.*, *Hs.*, cf. *Heinzium I. l. p.* 203. | 4. et del. *Perizonius.*, v. *Iahn. Ann. I. l. p.* 266; et ei *Madvig. ad Cic. de fin. p.* 804, *Hs.* | 5. Menenius v. *IF.* 63, 2. | 5. Publius *Glarean.*; publius *pleriq. libb.* || 20, 4. obiecta in * *rec*

LIB. VI, 20, 8 — 31, 4.

Al. | 8. produxit *edd.*, *Rhenan.* vel delendum vel produxisse scribendum putat. | 9. spectans — precalumque esse *edd.*; fort. spectasse — precatumque esse. | 10. in campo *om. A.* | tanti *ACall.*; tanti *Irec.*; ab tanti *EHrec.* | 11. Flumentanam *edd.*, v. *Becker de Romae vet. muris p. 93*; *Antiq. Rom. I, 156 sq.*; *Schwegler III, 295.* | concilium populi v. *Rein de iudiciis p. R. provocations non interposita habitis Isenaci 1851 p. 8*; *Schwegler II, 103*; *Lewia II, 371*. | 16. erepta e *H. prob. Dr. Hn. l. l. 24 sq.*; ereptae *L.* || 21, 4. nepetat *HI.* | 7. ut *HH*; nisi ut *CE*, in *E* ut *lineol. notat.*, *Hand. Turs. IV, 190.* | 8. senatu *H? bl.*; senatum vel senatū *edd. pleriq.* | 9. ita — est *om. HI.*

22, 1. Maluginense *bl.* | III *q.* ser. *AC*, v. c. 18, 1; III quinto (*q.* *H*) seruilio *EH*, III *q.* ser. *pleriq. Dr. lbb.* | tribunis *om. rec.*, del. *Muretus.* | 5. camillum *VI ABCrell.*; Camillum septimum *edd. vv., Al.*, v. c. 18, 1. | 6. petii *ACEHIall.* | 8. percussi *ed. Venet. 1495*; perpulsi *lbb.* || 23, 5. quia adueniens *mell.* | 6. instruendis *Gr.*; instruente *pleriq. edd.*; instruendis quaerente *Al.* | 7. esset quid *A.*; esse: ecquid *conf. Al.* | 12. in euentum *Gaert., prob. Al.*, v. *Hn. l. l. p. 27.* || 24, 5. sublatus subiectus *A.*; sublatus *CE*; subuectus sub latus *H.* | 7. quot tot *I*; quod *om. edd. vv. ante Ald.*, *Duker.* | etiam aeta *A.*; etiam acta *I*; etiam etate *D*; triumphis erat, iam et aetate *Hn.* | 10. omnium alium *A.* | in fluctuantem aciem *C pleriq. Dr. lbb.*; in fluctuantem acie *A.*; in fluctuante acie *Hn. l. l. 28*; fluctuante acie *Dobraeus l. l. p. 380*; inter fluctuantem aciem *Gr.* | aciem, tradi *Heusinger Hz*; aciem tradi *pleraeq. edd.* | 11. ergo Euentus *Walch. Emm. p. 121.* || 25, 2. ait *om. A.* | 7. itineri *cl. Dr.* | 10. anquirens *Gedhardus.* || 26, 7. fame videnter *A.*; tam euidenter *CEall.*; iam euidenter *HI.* || 27, 2. Servio *St.*; sergio *edd.* | 3. summam etiam inuidiae causa *Ant. Perizonius*; summam etiam inuidiose *Duker*; summam, etiam inuidiam *Retz l. l. p. 103*; v. *Walch. Emm. p. 17*; *Büttner Obs. p. 17.* | 5. tertio *A.* | 7. fine *H(?)*, *Ald.*; finem *edd.* | 10. minor in praesens *Stroth.*; minus praesens — *om. deleta cum ante v. patribus Gr.* | agro Sabino *IGr.* | nunciabantur *H rec.* || 28, 2. acto *rec.*; facto *mell.* | 3. trepidatio fuit conclamantium ad arma *D, prob. Hn.* | adque portas *Gr.* | 4. Romam *om. Cl.*; Romam vult *Freinshemius.* | 6. Aliensi die del. *T. Faber.*, v. *Hand. Tursell. III, 560*. | 8. memoriam cladis dedecoris *C.*, in *E* ante dedecoris *alt-quot literae erasae.* | 9. ipsi Galli si *C*; ipsi si ibi Galli *Si.* || 29, 2. armisq. animis *A.*; armisque et animis *conf. Al.* | 4. communi uerent *Al.*; communiuerant *AS.* | 7. pditionem *A(I?)*; per ditionē *Cl.* | 8. Iupiter *etc.*, Saturnios numeros restituere conati sunt *Nieb. II, 66*; *Ritschel. Commentat. de inscript. col. rostr. p. 24*; v. *O. Müller ad Fest. p. 362*; *Hertz. de Cincis p. 44.* || 30, 5. caedunt *om. CEI*; caeduntur *om. I*; caeduntur caeduntque *Dr. lbb. pleriq.* | 6. utrumlibique *A.* | fortuna p. R. et (ac *Becker e rec.*) militum *Gr.* | 7—8. fuit. (modo *bl?*; fuisse (modo *edd. pleriq.*; fuit. Sed id modo *H*; fuit: semel modo *cl. Hn. l. l. p. 36.* | 9. anno Setiam *E, St.*; annos etiam *AO* (v. in *C del.*); anno etiam vel anno *rell.* || 31, 1. licinio moenenio *C*; licinio menenio *Dr. lbb. pleriq.*; licinio menenio *Are.* | 4. tantū fuit ut

A. | 5. dextra versus *cont. Dr.* | 8. omniq. quae C. Al. || 32, 1. foenoris AC, tum saenus A; foenus C. | murum censoribus C. || 33, 1. spectarent *edd.*; expectarent (*expectarent*) *edd.* | 4. sacris om. C. | 11. maiore b1; maior *edd.*, *fort. recte*, v. *Iahn. Ann. XXXIX*, 208, *Dr. ad VIII*, 6, 7; maior—excipit *cont. Al.* || 34, 3. contenderant *Dr. in A esse tradit.* || 35, 1. plebs A; plebes *rell.* | in summo praefio locatilis A. | 2. ad ea vult *Gr.* | 4. aequis pensionibus *Cuiacius, prob. Niebuhr, Kleine Schrift. II*, 248, qui in lege pernumeratum aut perscriptum fuisse censet, cf. *Doederlein Lat. Synonymae IP*, 148. | 5. sed consulum et ut utique *re. St.*; sed consulum, consulumque utique *Göttling, Geschichte d. röm. Staatsverf. p. 352; de L. Farron, der. r. I*, 2 p. 3, cf. *Ruhnken. ad Rut. Lup. p. 46.* | 6. immodicas cupido (*s. eras*) Al C, E (*s. puncto not.*); immodicus cupido *HI, Al.* | 9. ne iuvet vos vox ista *cont. I. Perizonius*, veto om. *Mogunt. fort. recte.* | 36, 2. eaque re I. *Perizon.* | 8. vocibus alienis *I. rec.*; vocē alienis I; vocalienis AC *ed. Klock.* | 11. quingenta *edd.*; quingena *mell.* | 12. placeret v. *Madvig. Opp. II*, 209. | ni (ul *rec.*) potius quam sortem creditum *edd. mell. rec. quidam, Hz.* inclusi creditum ut *glossema v. sortem, defendit Bachofen das Neuum p. 83 sqq.*; ni potius quam sorte creditum *rec.*; ni totius sortem crediti *Salmasius*; plebem potius, quam sorte creditum *rec.*, *Gr.*; ni potius quam sorte creditum *rec.*; plebem perimi potius quam—solvat *cf. Hn.*; plebem potius, quam sorte, ni creditum solvat *Ballenstedt. l. l. p. 15*; potius quam sorte creditum *ed. Oxon. 1814, prob. Dobraeo.* || 37, 2. plebem aliud Al; plebem auxilium *Call.* | plebis fecisset Al; plebi fecisset Al *CHI* (fecisset A2); plebes fecisset *rec.*; plebei fecissent *suspiciabar.* | 6. qui crederent duobus nunc *Ascens. a. 1513 in marg.*; qui crederent duobusne *edd. pleriq.*; quid? crederentne duobus *T. Faber*; quid crederent? duobusne *Dr.*; qui crederent *del. Gr.* | 7. futurū sit A3 *rec.* | 8. administrari post b2; administrare potest post AC *all.*; administrare potens post *H.*; administrare potest I. || 38, 1. plebes. *tr.* eosdem *mell. edd.*; plebis (vel plebs) tribunos eosdem *rec.* | eosdem duos utique *Heusinger.* | 3. ventum, post h. v. *Heusinger* plura intercivisse putat, v. *Iahn. Ann. XXXIX*, 264. | collegarum Cl. | 4. aduersum A. | 5. legem *cf. Bake ad Cic. de legg. II*, 10, 24. | 6. adero *mell.*; adhaerens *rec.* | 11. quod m. furius A. | 13. quod usque *edd. pleriq.*, v. *Iahn. l. l. p. 268; Lachm. de fontt. Livii I*, 95 *not.*; quoad usque *Ald.*; quod, dum (vel quoad) usque *Al.* | quoties tribuniciis *St.*; (si) tribuniciis *Büttner Obs. p. 45, || 39, 1. antiquabant, v. Lange Röm. Alterth. I*, 492; antiqua habebant I. | 6. publico *Cree.* | 10. modesti *př. A.* | relinquere *cont. Gr. ad c. 40, 9.* | 11. ferri *rec. Modius*; ferre (*fere Cl*) *mell. edd.* || 40, 3. nil I. | 4. neque ego infestas eo *IGr.* | 6. quiritum *AHall.*, *Hz.* | 9. seu niles sunt A; seu inutiles sunt *HI.* | 11. l. Sextium illum *scripti*; l. sextium *Cl rec.*; l. sextium *AC2 rec.*, *Hz.*, sextium *HI all.* | ut illum l. Sextium *Ascens. 1513, 1516, ed. Mogunt. all.* | 14. spectabitis *rec. (?)*; expectabitis vel expectabilis *mell. edd.* | 15. Quirites, civili similissima *Heusinger.* | 16. aliter qui rogat, qui C. Al. | 17. Porsema *ACrell.*, v. *II*, 11, 1. | 18. societas v. *Non. Marc. p.*

LIB. VI, 41, 1 — 42, 14.

196 *ed. Merc.* | in parte eius uenis partem *A.* || 41, 1. ut ne pro minimis quidem habeant *v. d. apud Benedict. Obs. I, 11*; ut nihil quasi pro minimis debeant *Gr., alii alia, v. Walch. Emm. p. 64; Hand. Tur-sell. IV, 585.* | 4. quae propria *v. Bake Cic. de legg. p. 512.* | 8. exierint si occecinerit avis *CI* (occecinerint *H*) *v. Iahn. Ann. XXXIX, 252,* exierint si occinuerit (cecinerit *rc.*) avis *edd.*; exierit avis *A.* | 10. nec cū centuriatis *C.* | 11. fieri praebendo finibus *A.* | 12. antiquantes-das *CI.* || 42, 3. *L. om. A.* | 5. tum pugnatum *CHI all.* | 6. aut minus *I Voss. II. all., prob. Broecker l. l. 115.* | 8. fuga *Gr.*; fugace *A,* fuga se *Crell.* | sese cuti sunt *A*; sese tuiti sunt *Dr.* | 10. ne is *b1*; in his *cdd. pleriq.* | 12. umquam *del. Bishop. Mnemosyne I, 400.* | id-que merito *Rost Explicat. quorund. locc. Liv. p. XII.* | fore *om. edd. vv., quod probat Reisig. Vorles. etc. p. 483. Verba deum in mortalium — fore ex sequentibus huc translata esse putat Rost l. l., verba causa libenter facturos Madvig., v. Bemerk. üb. verschied. Punkte des Systems d. lat. Sprachlehre p. 64.* | 13. facturos *correx. Rost. Madvig. l. l. Alschevski, acturos cdd.* | 14. duo viros *A1C all.*; duos viros *A2I rcc.*; duum viros *H.*

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

TITI LIVI

AB URBE CONDITA LIBRI.

Facturusne operae pretium sim, si a primordio urbis 1
res populi Romani perscripserim, nec satis scio, nec, si
sciam, dicere ausim, quippe qui cum veterem tum vulga- 2
tam esse rem videam, dum novi semper scriptores aut
in rebus certius aliquid allaturos se aut scribendi arte
rudem vetustatem superaturos credunt. utcumque erit, iu- 3
vabit tamen rerum gestarum memoriae principis terrarum
populi pro virili parte et ipsum consuluisse; et si in tanta
scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac
magnitudine eorum me, qui nomini officient meo, consoler.
res est praeterea et inmensi operis, ut quae supra septin- 4
gesimum annum repetatur, et quae ab exiguis profecta
initilis eo creverit, ut iam magnitudine laboret sua; et le-
gentium plerisque haud dubito quin primae origines pro-
ximaque originibus minus praebitura voluptatis sint, fe-
stinantibus ad haec nova, quibus iam pridem praevalen-
tis populi vires se ipsae conficiunt. ego contra hoc quoque 5
laboris praemium petam, ut me a conspectu malorum,
quae nostra tot per annos vidit aetas, tantisper certe, dum
prisca tota illa mente repeto, avertam, omnis expers cu-
rae, quae scribentis animum etsi non flectere a vero, sol-
licitum tamen efficere posset.

Quae ante conditam condendamve urbem poeticis ma- 6
gis decora fabulis quam incorruptis rerum gestarum mo-
numentis traduntur, ea nec adfirmare nec refellere in ani-
mo est. datur haec venia antiquitati, ut miscendo humana
divinis primordia urbium augustiora faciat. et si cui po-
pulo licere oportet consecrare origines suas et ad deos
referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut,

- cum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum
ferat, tam et hoc gentes humanae patiantur aequo animo
8 quam imperium patiuntur. sed haec et his similia utcumque
animadversa aut existimata erunt, haud in magno equi-
9 dem ponam discrimine: ad illa mihi pro se quisque acriter
intendat animum, quae vita, qui mores fuerint, per quos
viros quibusque artibus domi militiaeque et partum et
auctum imperium sit; labente deinde paulatim disciplina
velut desidentes primo mores sequatur animo, deinde ut
magis magisque lapsi sint, tum ire coeperint praecipites,
donec ad haec tempora, quibus nec vitia nostra nec re-
10 media pati possumus, perventum est. hoc illud est praeci-
pue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te
exempli documenta in inlustri posita monumento intueri;
inde tibi tuaeque rei publicae quod imitere capias, inde
11 foedum inceptum, foedum exitum, quod vitare. ceterum aut
me amor negotii suscepti fallit, aut nulla umquam res pu-
blica nec maior nec sanctior nec bonis exemplis ditior
fuit, nec in quam civitatem tam serae avaritiae luxuriaque
immigraverint, nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac
parsimoniae honos fuerit: adeo quanto rerum minus, tanto
12 minus cupiditatis erat. nuper divitiae avaritiam et abun-
dantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem
pereundi perdendique omnia invexere. sed querellae, ne
tum quidem gratiae futurae, cum forsitan necessariae erunt,
13 ab initio certe tantae ordiendae rei absint: cum bonis po-
tius ominibus votisque et precationibus deorum dearumque,
si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius incipere-
mus, ut orsis tantum operis successus prosperos darent.

PERIOCHA LIBRI I.

Adventus Aeneae in Italiam et res gestae. Ascani regnum Al-
bae et deinceps Silviorum. Numitoris filia a Marte compressa, nati
Romulus et Remus. Amulius obruncatus. urbs a Romulo condita.
senatus lectus. cum Sabinis bellatum. spolia opima Feretrio Iovi
lata. in curias populus divisus. Fideiatae Volentes victi. Romulus
consecratus.

Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit, porta Iani clausa.

Tullus Hostilius Albanos diripuit, trigeminorum pugna. Metu Fufei supplicium. Tullus fulmine consumptus.

Ancus Martius Latinos devicit, Ostiam condidit.

Tarquinius Priscus Latinos superavit, circum fecit, fontinos devicit, muros et cloacas fecit.

Servio Tullio caput arsit. Servius Tullius Veientes devicit, et populum in classes divisit; aedem Dianae dedicavit.

Tarquinius Superbus occiso Tullio regnum invasit, Tulliae scelus in patrem. Turnus Herdonius per Tarquinium occisus. bellum cum Vulscis, frange Sex. Tarquini Gabii direpti. Capitolium inchoatum. Termis et Inventae arse moveri non potuerunt. Lucretia se occidit. Superbi expulsio. regnatum est annis CCLV.

Latinis victis montem Aventinum adsignavit, fines protulit, Hostiam coloniam deduxit, caerimonias a Numa institutas renovavit, regnavit annis XXIII. Lucumo Demarati Corinthii filius a Tarquinio, Etrusca civitate, Romam venit et in amicitiam Ancii receptus Tarquini Prisci nomen ferre coepit et post mortem Ancii regnum excoepit. centum in paucos allegit, Latinos subegit, ludos in circo edidit, equitum centurias amplavit, urbem muro circumdedit, cloacas fecit. occisus est ab Ancii filio, cum reguasset annis XXXVIII. Hic temptandae scientiae Atti Navi auguris causa fertur consuluisse eum, an id de quo cogitaret efflci posset; quod cum ille fieri posse dixisset, iussisse eum novacula cotem praecidere, idque ab Atto protinus factum. Succesit ei Servius Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana, cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum erat. Is censum primum egit, lustrum condidit, quo census LXXX milia esse dicuntur, pomerium protulit, colles urbi adiecit Quirinalem Viminalem Esquilinum, templum Dianae cum Latinis in Aventino fecit. interfectus est a Lucio Tarquinio, Prisci filio, consilio filiae suae Tulliae, cum regnasset annis XLIII.

Post hunc L. Tarquinius Superbus neque patrum neque populi iussu regnum invasit. Is armatos circa se in custodiam sui habuit. bellum cum Vulscis gessit et ex spoliis eorum templum in Capitolio Iovi fecit. Gabios dolo in potestate sua redegit. huius filius Delphos profectus et consulentibus, quis eorum Romae regnaturus esset, dictum est eum regnaturum, qui primum matrem osculatus esset. quod responsum cum ipsi aliter interpretarentur, Iunius Brutus, qui cum eis profectus erat, prolapsus se simulavit et terram osculatus est. idque factum eius eventus comprobavit. nam cum impotenter se gerendo Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset, ad ultimum propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio eius Lucretiae pudicitiam, quae ad se vocato patre Tricipitino et viro Conlatino obtestata, ne inulta mors eius esset, cultro se interfecit. Bruti opera maxime expulsus est, cum regnasset annos XXV. tum consules creati sunt L. Iunius Brutus L. Tarquinius Conlatinus.

TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBER I.

- 1 I. Iam primum omnium satis constat Troia capta in
ceteros saevitum esse Troianos; duobus, Aeneae Anteno-
rique, et vetusti iure hospitii et quia pacis reddendaeque
Helenae semper auctores fuerunt, omne ius belli Achivos
- 2 abstinuisse. casibus deinde variis Antenorem cum multi-
tudine Enetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi et se-
des et ducem rege Pylaemene ad Troiam amisso quaere-
- 3 bant, venisse in intumum maris Adriatici sinum; Euganeis-
que, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsus Enetos
Troianosque eas tenuisse terras. et in quem primo egressi
sunt locum Troia vocatur, pagoque Troiano inde nomen
- 4 est; gens universa Veneti appellati. Aeneam ab simili
clade domo profugum, sed ad maiora rerum initia ducenti-
bus fatis primo in Macedoniam venisse, inde in Siciliam
quaerentem sedes delatum, ab Sicilia classe ad Lauren-
- 5 tem agrum tenuisse. Troia et huic loco nomen est. ibi
egressi Troiani, ut quibus ab immenso prope errore nihil
praeter arma et naves superessent, cum praedam ex agris
agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant
loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque
- 6 agris concurrunt. Duplex inde fama est: alii proelio victum
Latinum pacem cum Aenea, deinde adfinitatem iunxisse
- 7 tradunt, alii, cum instructae acies constitissent, priusquam
signa canerent, processisse Latinum inter primores du-
cemque advenarum evocasse ad conloquium; percuncta-
tum deinde, qui mortales essent, unde aut quo casu pro-
fecti domo, quidve quaerentes in agrum Laurentinum exis-
- 8 sent, postquam audierit multitudinem Troianos esse, du-
cem Aeneam filium Anchisae et Veneris, cremata patria
domo profugos sedem condendaeque urbis locum quae-
rere, et nobilitatem admiratum gentis virique et animum
vel bello vel paci paratum dextra data fidem futurae ami-
- 9 citiae sanxisse. inde foedus ictum inter duces, inter exer-
citus salutationem factam; Aeneam apud Latinum fuisse
in hospitio. ibi Latinum apud penates deos domesticum
publico adiunxisse foedus filia Aeneae in matrimonium

data, ea res utique Troianis spem adfirmat tandem stabili 10
certaque sede finiendi erroris. oppidum condunt; Aeneas 11
ab nomine uxoris Lavinium appellat. brevi stirpis quoque
virilis ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes
dixere nomen.

II. Bello deinde Aborigines Troianique simul petiti. 1
Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum
Aeneae fuerat, praelatum sibi advenam aegre patiens, si-
mul Aeneae Latinoque bellum intulerat. neutra acies laeta 2
ex eo certamine abiit: victi Rutuli, victores Aborigines
Troianique ducem Latinum amisere. inde Turnus Rutu- 3
lique diffusi rebus ad florentes opes Etruscorum Mezen-
tiumque regem eorum confugiunt, qui Caere, opulento tum
oppido, imperitans, iam inde ab initio minime laetus novae
origine urbis, et tum nimio plus quam satis tutum esset
accolis rem Troianam crescere ratus, haud gravatim socia
arma Rutulis iunxit. Aeneas, adversus tanti belli terro- 4
rem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, nec sub eodem
iure solum sed etiam nomine omnes essent, Latinos utram-
que gentem appellavit. nec deinde Aborigines Troianis 5
studio ac fide erga regem Aeneam cessere. fretusque his
animis coalescentium in dies magis duorum populorum
Aeneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut iam non
terras solum sed mare etiam per totam Italiae longitudi-
nem ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui im-
plesset, tamen, cum moenibus bellum propulsare posset,
in aciem copias eduxit. secundum inde proelium Latinis, 6
Aeneae etiam ultimum operum mortalium fuit. situs est,
quemcumque eum dici ius fasque est, super Numicum flu-
vium; Iovem indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Aeneae filius 1
erat; tamen id imperium ei ad puberem aetatem incolume
mansit. tantisper tutela muliebri, tanta indoles in Lavinia
erat, res Latina et regnum avitum paternumque puero
stetit. haud ambigam — quis enim rem tam veterem pro 2
certo adfirmet? — hicne fuerit Ascanius, an maior quam
hic, Creusa matre Illo incolumi natus comesque inde pa-
ternae fugae, quem Iulum eundem Iulia gens auctorem

- 3 nominis sui nuncupat. is Ascanius, ubicumque et quacumque matre genitus — certe natum Aenea constat — abundante Lavini multitudine florentem iam, ut tum res erant, atque opulentam urbem matri seu novercae relinquit, novam ipse aliam sub Albano monte condidit, quae ab situ porrectae in dorso urbis Longa Alba appellata.
- 4 Inter Lavinium et Albam Longam deductam coloniam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant maxime fisis Etruscis, ut ne morte quidem Aeneae, nec deinde inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni movere arma aut Mezentius Etruscique
- 5 aut ulli alii accolae ausi sint. pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim
- 6 vocant, finis esset. Silvius deinde regnat, Ascani filius,
- 7 casu quodam in silvis natus. is Aeneam Silvium creat; is deinde Latinum Silvium. ab eo coloniae aliquot deductae,
- 8 Prisci Latini appellati. mansit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albae regnaverunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atys Capys, Capys Capeto Tiberinus, qui in tractu Albulae annis submersus celebre ad posterum
- 9 nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius, post Agrippam Romulus Silvius a patre accepto imperio regnat. Aventino fulmine ipse ictus regnum per manus tradidit. is sepultus in eo colle, qui nunc pars Romanae est urbis,
- 10 cognomen colli fecit. Proca deinde regnat. is Numitorem atque Amulium procreat; Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviae gentis legat. plus tamen vis potuit quam voluntas patris aut verecundia aetatis.
- 11 pulso fratre Amulius regnat. addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interemit, fratris filiae Reae Silviae per speciem honoris, cum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.
- 1 IV. Sed debebatur, ut opinor, fati tantae origo urbis maximique secundum deorum opes imperii principium.
- 2 vi compressa Vestalis cum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia deus auctor culpae honestior erat, Martem incertae stirpis patrem nuncupat. sed nec dii nec homines aut ipsam aut stirpem a crudelitatem regia vindicant.

sacerdos vincia in custodiam datur, pueros in profluentem aquam mitti iubet.

Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus 4
 senibus stagnis nec adiri usquam ad iusti cursum poterat
 annis, et posse quamvis languida mergi aqua infantes spem
 ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio in pro- 5
 xima adluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est — Romularem
 vocatam ferunt — pueros exponunt. vastae tum in his lo- 6
 cis solitudines erant. tenet fama, cum fluitantem alveum,
 quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset,
 lupam sitientem ex montibus qui circa sunt ad puerilem
 vagitum cursum flexisse; eam summissas infantibus adeo
 mitem prae buisse mammas, ut lingua lambentem pueros
 magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen
 ferunt. ab eo ad stabula Larentiae uxori educandos da- 7
 tos. sunt qui Larentiam vulgato corpore lupam inter
 pastores vocatam putent; inde locum fabulae ac miraculo
 datum.

Ita geniti itaque educati, cum primum adolevit aetas, 8
 nec in stabulis nec ad pecora segnes venando peragrarare
 saltus. hinc robore corporibus animisque sumpto iam non 9
 feras tantum subsistere, sed in latrones praeda onustos
 impetus facere, pastoribusque rapta dividere, et cum his
 crescente in dies grege iuvenum seria ac iocos celebrare.

V. Iam tum in Palatio monte Lupercal hoc fuisse lu- 1
 dicrum ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium,
 dein Palatium montem appellatum. ibi Euandrum, qui ex 2
 eo genere Arcadum multis ante tempestatibus tenuerit loca,
 sollemne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi iuvenes
 Lycaenum Pana venerantes per lusum atque lasciviam cur- 3
 rerent, quem Romani deinde vocaverunt Inuum. huic de-
 ditis ludicro, cum sollemne notum esset, insidiosos ob
 iram praedae amissae latrones, cum Romulus vi se defen-
 disset, Remum cepisse, captum egi Amulio tradidisse ultro
 accusantes. crimini maxime dabant in Numitoris agros 4
 ab his impetum fieri; inde e s collecta iuvenum manu
 hostilem in modum praedas agere. sic Numitori ad sup-
 plicium Remus deditur.

- 5 iam inde ab initio Faustulo spes fuerat regiam stirpem apud se educari: nam et expositos iussu regis infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem immaturam nisi aut per occasionem
6 aut per necessitatem aperire noluerat. necessitas prior venit. ita metu subactus Romulo rem aperit. forte et Numitori, cum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, comparando et aetatem eorum et ipsam minime servilem indolem tetigerat animum memoria nepotum; sciscitandoque eodem pervenit, ut haud procul
7 esset, quin Remum agnosceret. ita undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo iuvenum, nec enim erat ad vim apertam par, sed allis alio itinere iussis certo tempore ad regiam venire pastoribus ad regem impetum facit, et a domo Numitoris alia comparata manu adiuvat Remus. ita regem obtruncant.
- 1 VI. Numitor inter primum tumultum hostis invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem praesidio armisque obtinendam avocasset, postquam iuvenes perpetrata caede pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, caedem deinceps tyranni seque eius auctorem
2 ostendit. iuvenes per mediam contionem agmine ingressi cum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi efficit.
- 3 Ita Numitori Albana re permissa Romulum Remumque cupido cepit in his locis, ubi expositi ubique educati erant, urbis condendae. et supererat multitudo Albanorum Latinorumque, ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent parvam Albam, parvum
4 Lavinium prae ea urbe, quae conderetur, fore. intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde foedum certamen coortum a satis miti principio. quoniam gemini essent, nec aetatis verecundia discrimen facere posset, ut dii, quorum tutelae ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novae urbi daret, qui

conditam imperio regeret, Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur sex vultures, iamque nuntiato augurio cum duplex numerus Romulo sese ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. tempore illi praecepto, at hi numero avium regnum trahebant. inde cum altercatione congressi certamine irarum ad caedem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. vulgatiores fama est ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros; inde ab irato Romulo, cum verbis quoque increpitans adiecisset „sic deinde quicumque alius transillet moenia mea!“ Interfectum. ita solus potestus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata.

Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit. sacra diis aliis Albano ritu, Graeco Herculi, ut ab Euanthro instituta erant, facit. Herculem in ea loca Geryone interempto boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua prae se armentum agens nando traiecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo laeto reficeret boves, et ipsum fessum via procubuisse. ibi cum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola eius loci nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum cum avertere eam praedam vellet, quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quaerentem dominum eo deductura erant, aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus cum gregem perlustrasset oculis et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. quae ubi omnia foras versa vidit nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi ex loco infesto agere porro armentum coepit. inde cum actae boves quaedam ad desiderium, ut sit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. quem cum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset, ictus clava fidem pastorem nequiquam invocans morte occubuit.

- 8 Euander tum ea profugus ex Peloponneso auctoritate magis quam imperio regebat loca, venerabilis vir miraculo litterarum, rei novae inter rudes artium homines, venerabilior divinitate credita Carmentae matris, quam fatiloquam ante Sibyllae in Italiam adventum miratae eae gentes fuerant. is tum Euander, concursu pastorum trepidantium circa advenam manifestae reum caedis excitus postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque
- 10 humana intuens rogat, qui vir esset. ubi nomen patremque ac patriam accepit, „love nate, Hercules, salve“ inquit. „te mihi mater, veridica interpretes deum, aucturum caelestium numerum cecinit, tibi que aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens maximam
- 11 vocet tuoque ritu colat“. dextra Hercules data accipere
- 12 se omen inpleturumque fata ara condita ac dicata ait. ibi tum primum bove eximia capta de grege sacrum Herculi adhibitis ad ministerium dapemque Potitii ac Pinaris, quae tum familiae maxime inclitae ea loca incolebant,
- 13 factum. forte ita evenit, ut Potitii ad tempus praesto essent, hincque exta apponerentur, Pinaris extis adesit ad ceteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec
- 14 Pinarium genus fuit, ne extis sollemniū vescerentur. Potitii ab Euandro edocti antistites sacri eius per multas aetates fuerunt, donec tradito servis publicis sollemni familiae ministerio genus omne Potitiorum interiit. haec
- 15 tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit, iam tum immortalitatis virtute partae, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.
- 1 VIII. Rebus divinis rite perpetratis vocataque ad concilium multitudine, quae coalescere in populi unius corpus nulla re praeterquam legibus poterat, iura dedit;
- 2 quae ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim
- 3 sumptis fecit. alii ab numero avium, quae augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant; me haud paenitet eorum sententiae esse, quibus et apparitores [et]

hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga praetexta sumpta est, et numerum quoque ipsum ductum placet; et ita habuisse Etruscos, quod ex duodecim populis communiter creato rege singulos singuli populi lictores dederint.

Crescebat interim urbs munitionibus alia atque alia adpetendo loca, cum in spem magis futurae multitudinis quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. deinde ne vana urbis magnitudo esset, adiciendae multitudinis causa vetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem natam e terra sibi prolem ementiebantur, locum, qui nunc saeptus descendantibus inter duos lucos est, asylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit, idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit. Cum iam virium haud paeniteret, consilium deinde viribus parat: centum creat senatores, sive quia is numerus satis erat, sive quia soli centum erant, qui creari patres possent: patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Iam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed penuria mulierum hominis aetatem duratura magnitudo erat, quippe quibus nec domi spes prolis nec cum finitimis conubia essent. tum ex consilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem conubiumque novo populo peterent: urbes quoque ut cetera ex infimo nasci; dein, quas sua virtus ac dii iuvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. satis scire origini Romanae et deos adfuisse et non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem ac genus miscere. nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant; ac plerisque rogitantibus dimissi, eequod feminis quoque asylum aperuissent: id enim demum compar conubium fore. aegre id Romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res coepit.

Cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, aegri-

- tudinem animi dissimulans ludos ex industria parat Neptune
 7 Equestri sollempnis; Consualia vocat. indici deinde finiti-
 mis spectaculum iubet, quantoque apparatu tum sciebant
 aut poterant concelebrant, ut rem claram exspectatamque
 8 facerent. multi mortales convenere, studio etiam viden-
 dae novae urbis, maxime proximi quique, Caeninenses
 9 Crustumini Antemnates; iam Sabinorum omnis multitudo
 cum liberis ac conjugibus venit. invitati hospitaliter per
 domos cum situm moeniaque et frequentem tectis urbem
 10 vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. ubi
 spectaculi tempus venit, deditaeque eo mentes cum oculis
 erant, tum ex composito orta vis, signoque dato inventus
 11 Romana ad rapiendas virgines discurrit. magna pars forte,
 in quem quaeque inciderat, raptae; quasdam forma ex-
 cellentes primoribus patrum destinatas ex plebe homines,
 12 quibus datum negotium erat, domos deferebant. unam
 longe ante alias specie ac pulchritudine insignem a globo
 Talassii cuiusdam raptam ferunt, multisque sciscitantibus,
 culnam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio
 ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam.
 13 turbato per metum ludicro maesti parentes virginum pro-
 fugiunt, incusantes violati hospitii foedus deumque invo-
 cantes, cuius ad sollempne ludosque per fas ac fidem de-
 14 cepti venissent. nec raptis aut spes de se melior aut in-
 dignatio est minor, sed ipse Romulus circumibat, doce-
 batque patrum id superbia factum, qui conubium finitimis
 negassent. illas tamen in matrimonio, in societate fortu-
 narum omnium civitatisque, et, quo nihil carius humano
 15 generi sit, liberum fore, mollirent modo iras, et quibus
 fors corpora dedisset, darent animos. saepe ex iniuria
 postmodum gratiam ortam, eoque melioribus usuras viris,
 quod adnissurus pro se quisque sit, ut, cum suam vicem
 functus officio sit, parentum etiam patriaeque expleat de-
 16 siderium. accedebant blanditiae virorum factum purgan-
 tium cupiditate atque amore, quae maxime ad muliebre
 ingenium efficaces preces sunt.
 1 X. Iam admodum mitigati animi raptis erant. at rapta-
 rum parentes tum maxime sordida veste lacrimisque et

querellis civitates concitabant, nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium, regem Sabinorum, et legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Caeninenses Crustumini et Antemnates erant, ad quos 2 eius iniuriae pars pertinebat. lente agere his Tattus Sabinique visi sunt; ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. ne Crustumini quidem atque Antemnates 3 pro ardore iraque Caeninensium satis se inpigre movent: ita per se ipsum nomen Caeninum in agrum Romanum impetum facit. sed effuse vastantibus fit obviu cum exer- 4 citu Romulus, levique certamine docet vanam sine viribus iram esse. exercitum fundit fugatque, fusum persequitur; regem in proelio obruncat et spoliatur; duce hostium occiso urbem primo impetu capit.

Inde exercitu victore reducto ipse, cum factis vir magnificus tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium caesi suspensa fabricato ad id apte ferculo gerens in Capitolium ascendit, ibique ea cum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Iovis finis, cognomenque addidit deo. „Iuppiter 5 Feretri“ inquit, „haec tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque his regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico sedem optimis spoliis, quae regibus ducibusque hostium caesis me auctorem sequentes posteri fere- 7 rent.“ haec templi est origo, quod primum omnium Romanae sacrum est. ita deinde diis visum, nec irritum conditoris templi vocem esse, qua laturus eo spolia posteros nuncupavit, nec multitudine conpotum eius domi vulgari laudem, bina postea inter tot annos, tot bella opima parta sunt spolia: adeo rara eius fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatum exercitus per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit. raptim et ad hos Romana legio ducta palatos in agris oppressit. fusi igitur primo impetu 2 et clamore hostes, oppidum captum; duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia coniunx precibus raptarum fatigata orat, ut parentibus earum det veniam et in civi-

- tatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. facile
3 impetratum. Inde contra Crustumino profectus bellum
inferentes. ibi minus etiam, quod alienis cladibus ceci-
4 derant animi, certaminis fuit. utroque coloniae missae,
plures inventi, qui propter ubertatem terrae in Crustumini
nomina darent. et Romam inde frequenter migratu-
tum est, a parentibus maxime ac propinquis raptarum.
- 5 Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id
maximum fuit: nihil enim per iram aut cupiditatem actum
6 est, nec ostenderunt bellum prius quam intulerunt. consilio
etiam additus dolus. Spurius Tarpeius Romanae prae-
erat arci. huius filiam virginem auro corrumpit Tati-
ut armatos in arcem accipiat — aquam forte ea tum sacris
7 extra moenia petitem ierat —; accepti obrutam armis ne-
cavere, seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi
exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset.
8 additur fabulae, quod vulgo Sabini aureas armillas magni
ponderis brachio laevo gemmatosque magna specie anu-
los habuerint, pepigisse eam quod in sinistris manibus
9 haberent; eo scuta illi pro aureis donis congesta. sunt
qui eam ex pacto tradendi quod in sinistris manibus esset
directo arma petisse dicant, et fraude visam agere sua
ipsam peremptam mercede.
- 1 XII. Tenuere tamen arcem Sabini, atque inde postero
die, cum Romanus exercitus instructus quod inter Palati-
num Capitolinumque collem campi est complexset, non
prius descenderunt in aequum, quam ira et cupiditate re-
cuperandae arcis stimulante animos in adversum Romanum
2 sublere. principes utrimque pugnam ciebant: ab Sabinis
Mettius Curtius, ab Romanis Hostius Hostilius. hic rem
Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque auda-
3 cia sustinebat. ut Hostius cecidit, confestim Romana in-
clinatur acies, fusaque est ad veterem portam Palatii. Ro-
mulus et ipse turba fugientium actus arma ad caelum tol-
4 lens „Iuppiter, tuis“ inquit „iussus avibus hic in Palatio
prima urbi fundamenta ieci. arcem iam scelere emptam
Sabini habent; inde huc armati superata media valle ten-
dunt. at tu, pater deum hominumque hinc saltem arce

hostes, deme terrorem Romanis fugamque foedam siste. hic ego tibi templum Statori Iovi, quod monumentum sit 6 posteris tua praesenti ope servatam urbem esse, voveo." haec precatus, velut si sensisset auditas preces, „hinc“ 7 inquit, „Romani, Iuppiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam iubet.“ resistere Romani tamquam caelesti voce iussi: ipse ad primores Romulus provolat. Mettius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decueurrerat, et effusos egerat Romanos toto quantum foro spatium est, nec procul iam a porta Palatii erat, clamitans „vicinus 8 perfidos hospites, inbelles hostes. iam sciunt longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.“ in eum haec gloriantem cum globo ferocissimorum iuvenum Romulus impetum facit. ex equo tum forte Mettius pugnabat; eo pelli facilius fuit. pulsum Romani persecuntur, et alia Romana acies audacia regis accensa fundit Sabinos. Mettius in paludem sese strepitu sequentium trepidante 10 equo coniecit; averteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. et ille quidem adniventibus ac vocantibus suis favore multorum addito animo evadit: Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant praecellum; sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex iniuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste victo matris muliebri pavore ausae se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto dirimere infestas acies, dirimere iras, hinc patres hinc viros orantes, ne se sanguine nefando 2 soceri generique respergerent, ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, hi liberum progeniem. „si adfinitatis inter vos, si conubii piget, in nos vertite iras. nos causa belli, nos vulnerum ac caedium viris ac parentibus sumus. melius peribimus quam sine alteris vestrum viduae aut orbae vivemus.“ movet res cum multitudinem tum duces. silentium et repentina fit quies; 4 inde ad foedus faciendum duces prodeunt, nec pacem modo sed civitatem unam ex duabus faciunt, regnum consociant, imperium omne conferunt Romanis. ita geminata 6 urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus

appellati. monumentum eius pugnae, ubi primum ex profunda emersus palude equum Curtius in vado statuit, Curtium lacum appellarunt.

- 6 Ex bello tam tristi laeta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus et ante omnes Romulo ipsi fecit. itaque, cum populum in curias triginta divideret, nomina
7 earum curiis inposuit. id non traditur, cum haud dubie aliquanto numerus maior hoc mulierum fuerit, aetate an dignitatibus suis virorumve an sorte lectae sint, quae nomina curiis darent. Eodem tempore et centuriae tres equitum conscriptae sunt: Ramnenses ab Romulo, ab T. Tatío Titienses appellati; Lucerum nominis et originis causa incerta est. inde non modo commune sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

- 1 XIV. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant, cumque Laurentes iure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. igitur illorum poenam in se vertit: nam Lavini, cum ad sollemne sacrificium eo venisset, concursu facto interficitur. eam rem minus aegre quam dignum erat tulisse Romulum ferunt, seu ob infidam societatem regni, seu quia haud iniuria caesum credebat. itaque bello quidem abstinit: ut tamen expiarentur legatorum iniuriae regisque caedes, foedus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est.

- 4 Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius atque in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. iuventute armata immissa vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. inde ad laevam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur; tumultusque repens ex
5 agris in urbem inlatus pro nuntio fuit. excitus Romulus — neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat — exercitum educit, castra a Fidenis mille passuum locat. ibi modico praesidio relicto egressus omnibus copiis partem militum locis circa densa inter virgulta

obscuris subsidere in insidiis iussit; cum parte maiore
 atque omni equitatu profectus, id quod quaerebat, tumultuoso et minaci genere pugnae adequitando ipsis prope
 portis hostem excivit. fugae quoque, quae simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit.
 et cum velut inter pugnae fugaeque consilium trepidante
 equitatu pedes quoque referret gradum, plenis repente
 portis effusi hostes impulsa Romana acie studio instandi
 sequendique trahuntur ad locum insidiarum. inde subito
 exorti Romani transversam invadunt hostium aciem; addunt
 pavorem mota e castris signa eorum, qui in praesidio
 relictī fuerant: ita multiplici terrore perculsi Fidenates
 prius paene quam Romulus quique cum eo equites
 erant circumagerent frenis equos, terga vertunt multoque
 effusius, quippe vera fuga, qui simulantes paulo ante secuti
 erant, oppidum repetebant. non tamen eripuerē se
 hosti: haerens in tergo Romanus priusquam fores portarum
 obicerentur velut agmine uno inrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione inritati Veientium
 animi et consanguinitate — nam Fidenates quoque Etrusci
 fuerunt —, et quod ipsa propinquitās loci, si Romana
 arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines
 Romanos excucurrerunt populabundi magis quam iusti
 more belli. Itaque non castris positīs, non expectato
 nostum exercitu raptam ex agris praedam portantes
 Veios rediere. Romanus contra, postquam hostem in
 agris non invenit, dimicationi ultimae instructus intentusque
 Tiberim transit. quem postquam castra ponere et
 ad urbem accessurum Veientes audire, obviam egressi,
 ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis moenibusque
 dimicarent. ibi viribus nulla arte adiutis tantum
 veterani robore exercitus rex Romanus vicit, persecutusque
 fusos ad moenia hostes urbe valida muris ac situ ipso
 munita abstinuit; agros rediens vastat ulciscendi magis
 quam praedae studio. eaque clade haud minus quam ad-
 versa pugna subacti Veientes pacem petitiū oratores Romanam
 mittunt. agri parte multatis in centum annos indutiae datae.

- 8 Haec ferme Romulo regnante domi militiaeque gesta, quorum nihil absonum fidei divinae originis divinitatisque post mortem creditae fuit, non animus in regno avito recuperando, non condendae urbis consilium, non
- 7 bello ac pace firmandae. ab illo enim profecto viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tantam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit quam
- 8 patribus, longe ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Cecleres appellavit, non in bello solum sed etiam in pace habuit.
- 1 XVI. His immortalibus editis operibus cum ad exercitum recensendum contionem in campo ad Caprae paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum eius contioni abstulerit. nec deinde in terris
- 2 Romulus fuit. Romana pubes sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebatur patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella, tamen velut orbitatis metu ieta maestum aliquamdiu silentium obtinuit. deinde a paucis initio facto deum deo natum, regem parentemque urbis Romanae salvere universi Romulum iubent; pacem precibus exposcunt, uti
- 4 volens propitius suam semper sospitet progeniem. fuisse credo tum quoque aliquos, qui discriptum regem patrum manibus taciti arguerent — manavit enim haec quoque sed perobscura fama —; illam alteram admiratio viri et
- 5 pavor praesens nobilitavit. Et consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Iulius, sollicita civitate desiderio regis et infensa patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnae rei auctor in contionem
- 6 prodit. „Romulus“ inquit „Quirites, parens urbis huius, prima hodierna luce caelo repente delapsus se mihi obvium dedit. cum perfusus horrore venerabundus adstatissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset: „abi, nuntia“ inquit, „Romanis, caelestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem co-

lant, sciantque et ita posteris tradant nullas opes huma-
nas armis Romanis resistere posse.“ „haec“ inquit „Jo- 8
cutus sublimis abiit.“ mirum quantum illi viro nuntianti
haec fides fuerit, quamque desiderium Romuli apud ple-
bem exercitumque facta fide immortalitatis lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cu- 1
pido versabat. necdum a singulis, quia nemo magnopere
eminebat in novo populo, per vim aut factionibus; inter
ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post 2
Tati mortem ab sua parte non erat regnatum, in societate
aequa possessionem imperii amitterent, sui corporis cre-
ari regem volebant; Romani veteres peregrinum regem
aspernabantur. in variis voluntatibus regnari tamen omnes 3
volebant libertatis dulcedine nondum experta. timor de- 4
inde patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum
sine duce, multarum circa civitatum iritatis animis vis
aliqua externa adoriretur. et esse igitur aliquod caput
placebat, et nemo alteri concedere in animum inducebat.
ita rem inter se centum patres decem decuriis factis sin- 5
gulisque in singulas decurias creatis, qui summae rerum
praessent, consociant. decem imperitabant, unus cum
insignibus imperii et lictoribus erat; quinque dierum spa- 6
tio fiebat imperium ac per omnes in orbem ibat;
annuumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc
quoque tenet nomen, interregnum appellatum. fremere 7
deinde plebs, multiplicatam servitutem, centum pro uno
dominos factos; nec ultra nisi regem et ab ipsis creatum
videbantur passuri. cum sensissent ea moveri patres, of- 8
ferendum ultro rati quod amissuri erant, ita gratiam in-
eunt summa potestate populo permissa, ut non plus da-
rent iuris quam detinerent. decreverunt enim, ut, cum po-
pulus regem iussisset, id sic ratum esset, si patres aucto-
res fierent. hodie quoque in legibus magistratibusque ro-
gandis usurpatur idem ius vi adempta: priusquam popu-
lus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum
patres auctores fiunt. tum interrex contione advocata 10
„quod bonum faustum felixque sit“ inquit, „Quirites, re-
gem create: ita patribus visum est. patres deinde, si di-

gnum qui secundus ab Romulo numeretur creari, auctores fient." adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent iuberentque, ut senatus decerneret qui Romae regnaret.

1 XVIII. Inclita iustitia religioque ea tempestate Numae Pompili erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam esse aetate poterat, omnis
2 divini atque humani iuris, auctorem doctrinae eius, quia non extat alius, falso Samium Pythagoram edunt, quem Servio Tullio regnante Romae centum amplius post annos in ultima Italiae ora circa Metapontum Heracleamque et Crotonam juvenum aemulantium studia coetus habuisse
3 constat. ex quibus locis, etsi eiusdem aetatis fuisset, quae fama in Sabinos? aut quo linguae commercio quemquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove praesidio unus per tot gentes dissonas sermone moribusque
4 pervenisset? suapte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis, instructumque non tam peregrinis artibus quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum, quo genere nullum quondam incorruptius fuit.

5 Audito nomine Numae patres Romani, quamquam inclinari opes ad Sabinos rege inde sumpto videbantur, tamen neque se quisquam nec factionis suae alium nec denique patrum aut civium quemquam praeferre illi viro ausi ad unum omnes Numae Pompilio regnum deferendum decernunt. accitus, sicut Romulus augurato urbe
6 condenda regnum adeptus est, de se quoque deos consuli iussit. inde ab augure, cui deinde honoris ergo publicum id perpetuumque sacerdotium fuit, deductus in
7 arcem in lapide ad meridiem versus consedit. augur ad laevam eius capite velato sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellarent. inde ubi prospectu in urbem agrumque capto deos precatus regiones ab oriente ad occasum determinavit, dextras ad meridiem partes, laevas ad septentrionem
8 esse dixit, signum contra, quoad longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit; tum lituo in laevam manum

translato dextra in caput Numae imposita precatus ita est: „Iuppiter pater, si est fas hunc Numam Pompiliū, 9 cuius ego caput teneo, regem Romae esse, uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos fines, quos feci.“ tum peregit verbis auspicia, quae mitti vellet; quibus missis declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui regno ita potitus urbem novam, conditam 1 vi et armis, iure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus cum inter bella adsuescere vide- 2 ret non posse, quippe efferari militia animos, mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus Ianum ad infimum Argiletum indicem pacis bellique fecit, apertus ut in armis esse civitatem, clausus pacatos circa omnes 3 populos significaret. his deinde post Numae regnum clausus fuit, semel T. Manlio consule post Punicum primum perfectum bellum, iterum, quod nostrae aetati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum ab imperatore 4 Caesare Augusto pace terra marique parta. Clauso eo 1 cum omnium circa finitimorum societate ac foederibus iunxisset animos, positis externorum periculorum curis ne luxuriarent otio animi, quos melus hostium disciplina- 5 que militaris continuerat, omnium primum rem ad multitudinem inperitam et illis saeculis rudem efficacissimam, deorum metum iniciendum ratus est. qui cum descendere 6 ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum dea Egeria congressus nocturnos esse; eius se monitu, quae acceptissima diis essent, sacra insti- 7 tuere, sacerdotes suos cuique deorum praeficere.

Atque omnium primum ad cursus lunae in duodecim 8 menses describit annum; quem, quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe, intercalariis mensibus interponendis ita dispensavit, ut vicesimo anno ad met- 9 tam eandem solis, unde orsi essent, plenis omnium annorum spatiis dies congruerent. idem nefastos dies fastos- 7 que fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adiecit, quam- 1

- quam ipse plurima sacra obibat, ea maxime quae nunc ad
2 Dilem flaminem pertinent. sed quia in civitate bellicosa
plures Romuli quam Numae similes reges putabat fore,
iturosque ipsos ad bella, ne sacra regiae vicis desereren-
tur, flaminem Iovi adsidium sacerdotem creavit, insigni-
que eum veste et curuli regia sella adornavit. huic duos
3 flamines adiecit, Marti unum, alterum Quirino; virgines-
ques Vestae legit, Alba oriundum sacerdotium et genti
conditoris haud alienum. iis, ut adsiduae templi antistites
essent, stipendium de publico statuit, virginitate aliisque
4 caerimoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duo-
decim Marti Gradivo legit, tunicaeque pictae insigne ded-
dit et super tunicam aeneum pectori tegumen, caelestia-
que arma, quae ancilia appellantur, ferre ac per urbem
ire canentes carmina cum tripudiis sollemniique saltatu
iussit.
- 5 Pontificem deinde Numam Marctum Marci filium ex
patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataque
adtribuit, quibus hostiis, quibus diebus, ad quae templa
sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia eroga-
6 retur, cetera quoque omnia publica privataque sacra pon-
tificis scitis subiecit, ut esset, quo consultum plebes veni-
ret, ne quid divini iuris negligendo patrios ritus pere-
7 grinosque adsciscendo turbaretur; nec caelestes modo
caerimonias sed iusta quoque funebria placandosque manes
ut idem pontifex edoceret, quaeque prodigia fulminibus
aliove quo visu missa susciperentur atque curarentur: ad
ea elicienda ex mentibus divinis Iovi Elicio aram in Aven-
tino dicavit, deumque consuluit auguriis, quae susci-
pienda essent.
- 1 XXI. Ad haec consultanda procurandaque multitudine
omni a vi et armis conversa et animi aliquid agendo oc-
cupati erant, et deorum adsidua insidens cura, cum inter-
esse rebus humanis caeleste numen videretur, ea pietate
omnium pectora imbuerat, ut fides ac ius iurandum pro-
2 ximo legum ac poenarum metu civitatem regerent, et
cum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores
formarent, tum finitimi etiam populi, qui antea castra non

urbem positam in medio ad sollicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem totam in cultum versam deorum violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua. quo quia se persaepe Numa sine arbitris velut ad congressum deae inferebat, Camentis cum lucum sacravit, quod earum ibi concilla cum coniuge sua Egeria essent. et soli Fidei sollemne instituit. ad id sacrum flamines bigis curru arcuato vehi iussit, manumque ad digitos usque involuta rem divinam facere, significantes fidem tutandam sedemque eius etiam in dexteris sacram esse. multa alia sacrificia locaque sacris facendis, quae Argeos pontifices vocant, dedicavit. omnium tamen maximum eius operum fuit tutela per omne regni tempus haud minor pacis quam regni. — Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos, Numa tres et quadraginta. cum valida tum temperata et belli et pacis artibus erat civitas.

XXII. Numae morte ad interregnum res rediit. inde Tullum Hostilium, nepotem Hostili, cuius in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus iussit: patres auctores facti. hic non solum proximo regi dissimilis sed ferocior etiam quam Romulus fuit. cum aetas viresque tum avita quoque gloria animum stimulabat. senescere igitur civitatem otio ratus undique materiam excitandi belli quaerebat. forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano praedas in vicem agerent. imperitabat tum Gaius Cluilius Albae. utrimque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus praeceperat suis, ne quid prius quam mandata agerent. satis sciebat negaturum Albanum: ita pie bellum indici posse. ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne comi fronte regis convivium celebrant. tantisper Romani et res repetiverant priores et neganti Albano bellum in tricesimum diem indixerant. haec renuntiant Tullo. tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint facit. illi

omnium ignari primum purgando terunt tempus: se invitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos, sed imperio subigi: res repetitum se venisse; ni reddantur, bellum indicere iussos. ad haec Tullus „nuntiate“ inquit „regi vestro, regem Romanum deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant huiusce clades belli.“

1 XXIII. Haec nuntiant domum Albani. et bellum utrimque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque, Troianam utramque prolem, cum Lavinium ab Troia, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit, quod nec acie certatum est, et tectis modo dirutis alterius urbis duo populi in unum confusi sunt.

3 Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque milia passum locant, fossa circumdant; fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot saecula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. in his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettium Fufetium creant. interim Tullus ferox praecipue morte regis, magnumque deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob bellum impium dictitans, nocte praeteritis hostium castris infesto exercitu in agrum Albanum pergit. ea res ab stativis excivit Mettium. ducit quam proxime ad hostem potest. inde legatum praemisum nuntiare Tullo iubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quae nihilo minus ad rem Romanam quam ad Albanam pertineant. haud aspernatus Tullus, tamen, si vana adferantur, in aciem educit. exeunt contra et Albani. postquam structi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. ibi inquit Albanus: „iniurias et non redditas res ex foedere quae repetitae sint, et ego regem nostrum Cluilium causam huiusce esse belli audisse videor, nec te dubito, Tulle, eadem prae te ferre. sed si vera potius quam dictu speciosa di-

cenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. neque, recte an perperam, interpretor; fuerit ista eius deliberatio, qui bellum suscepit: me Albani gerendo bello ducem creavere. illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res quanta circa nos teque maxime sit, quo propior es Tuscis, hoc magis scis, multum illi terra, plurimum mari pollent. memor esto, iam cum signum pugnae dabis, has duas acies spectaculo fore, ut fessos confectosque simul victorem ac victum adgrediantur. itaque si nos di amant, quoniam non contenti libertate certa in dubiam imperii servitiiue aleam imus, ineamus aliquam viam, qua, utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi decerni possit." haud displicet res Tullo, quamquam cum indole animi tum spe victoriae ferocior erat. quaerentibus utrimque ratio initur, cui et fortuna ipsa praebuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres nec aetate nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse satis constat, nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet, utrius populi Horatii, utrius Curatii fuerint, auctores utroque trahunt; plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent; hos ut sequar, inclinat animus. cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde victoria fuerit. nihil recusatur, tempus et locus convenit. priusquam dimicarent, foedus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, cuius[que] populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret.

Foedera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior foederis memoria est. fetialis regem Tullum ita rogavit: „iubesne me, rex, cum patre patrato populi Albani foedus ferire?“ iubente rege „sagmina“ inquit „te, rex, posco.“ rex ait „puram tollito.“ fetialis ex arce graminis herbam puram attulit. postea regem ita rogavit: „rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium, vasa comitesque meos?“ rex respondit: „quod sine fraude

- 6 mea populi que Romani Quiritium fiat, facio." fetialis erat M. Valerius, is patrem patratum Spurium Fusium feci, verbena caput capillosque tangens, pater patratus ad ius iurandum patrandum, id est sancendum sit foedus, multisque id verbis, quae longo effata carmine non operae est
- 7 referre, peragit. legibus deinde recitatis „audi“ inquit, „Iuppiter, audi, pater patratus populi Albani, audi tu, populus Albanus: ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet, si prior defexit publico consilio dolo malo, tum tu, ille Diespiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam, tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.“ id ubi dixit, porcum saxo silice percussit, sua item carmina Albani suumque ius iurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.
- 1 XXV. Foedere icto trigemini sicut convenerat arma capiunt, armati cum sui utrosque adhortarentur, deos patrios patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus, feroces et suapte ingenio et pleni adhortantur
- 2 vocibus in medium inter duas acies procedunt, consederant utrimque pro castris duo exercitus periculi magis praesentis quam curae expertes: quippe imperium agebatur in tam paucorum virtute atque fortuna positum, itaque ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animo incenduntur, datur signum, infestisque armis, velut acies, terni iuvenes magnorum exercituum animos gerentes concurrunt, nec his nec illis periculum suum, publicum imperium servitiumque obversatur animo futu-
- 3 raque ea deinde patriae fortuna, quam ipsi fecissent, ut primo statim concursu increpuere arma micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantis perstringit, et neutro
- 4 inclinata spe torpebat vox spiritusque, consertis deinde manibus cum iam non motus tantum corporum agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent, duo Romani super alium alius

vulneratis tribus Albanis expirantes corruerunt. ad quo- 6
rum casum cum conclamasset gaudio Albanus exercitus,
Romanas legiones iam spes tota, nondum tamen cura de-
seruerat, exanimis vice unius, quem tres Curiatii circum-
steterant. forte is integer fuit, ut universis solus nequa- 7
quam par, sic adversus singulos ferox. ergo ut segrega-
ret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos,
ut quemque vulnere adfectum corpus sineret. iam ali- 8
quantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat,
cum respiciens videt magnis intervallis sequentes, unum
haud procul ab sese abesse. in eum magno impetu re-
diit; et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti 9
opem ferant fratri, iam Horatius caeso hoste victor se-
cundam pugnam petebat. tunc clamore, qualis ex inspe-
rato faventium solet, Romani adjuvant militem suum, et
ille defungi proelio festinat. prius itaque quam alter, 10
qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curia-
tium conficit. iamque aequato Marte singuli supererant, 11
sed nec spe nec viribus pares. alterum intactum ferro
corpus et geminata victoria ferocem in certamen tertium
dabat, alter fessum vulnere, fessum cursu trahens cor-
pus, victisque fratrum ante se strage victori obicitur
hosti. nec illud proelium fuit. Romanus exultans „duos“ 12
inquit „fratrum Manibus dedi, tertium causae belli hu-
iusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.“ male susti-
nenti arma gladium superne fugulo defigit, iacentem spo-
liat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt 13
eo maiore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. ad
sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis ver-
tuntur, quippe imperio alteri aucti, alteri dicionis alienae
facti. sepulcra extant quo quisque loco cecidit, duo Ro- 14
mana uno loco propius Albam, tria Albana Roman ver-
sus, sed distantia locis, ut et pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Mettlio, 1
ex foedere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti iuven-
tutem in armis habeat, usurum se eorum opera, si bellum
cum Veientibus foret. ita exercitus inde domos abducti.

Princeps Horatius ibat trigemina spolia prae se gerens. 2

- cul soror virgo, quae desponsa uni ex Curiatilis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit; cognitoque super umeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines et flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. movet feroci iuveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. stricto itaque gladio simul verbis increpans transfigit puellam. „abi hinc cum immaturo amore ad sponsum“ inquit, „oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriae. sic eat quaecumque Romana lugebit hostem.“ atrox visum id facinus patribus plebique, sed recens meritum facto obstabat, tamen raptus in ius ad regem. rex, ne ipse tam tristis ingrati- que ad vulgus iudicii ac secundum iudicium supplicii auctor esset, concilio populi advocato „duumviros“ inquit, „qui Horatio perduellionem indicent secundum legem facio.“ lex horrendi carminis erat: duumviri perduellionem indicent. si a duumviris provocarit, provocatione certato, si vincent, caput obnubito, infelici arbori recte suspendito, verberato vel intra pomerium vel extra pomerium. hac lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege ne innoxium quidem posse, cum condemnassent, tum alter ex his „Publi Horati, tibi perduellionem iudico“ inquit. „lictor, conliga manus.“ accesserat lictor iniebatque laqueum. tum Horatius auctore Tullo, elemento legis interprete, „provoco“ inquit. ita de provocatione certatum ad populum est. moti homines sunt in eo iudicio maxime Publio Horatio patre proclamante, se filiam iure caesam iudicare; ni ita esset, patrio iure in filium animadversurum fuisse. orabat deinde, ne se, quem paulo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbem liberis facerent. inter haec senex iuvenem amplexus, spolia Curiatorum fixa eo loco, qui nunc Plla Horatia appellatur, ostentans, „huncine“ aiebat, „quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis, quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent? i, lictor, conliga manus, quae paulo ante armatae imperium populo Romano

pepererunt. i, caput obnube liberatoris urbis huius; arbore infelici suspende, verbera vel intra pomerium, modo inter illa pila et spolia hostium, vel extra pomerium, modo inter sepulera Curiationum. quo enim ducere hunc iuvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta foeditate supplicii vindicent? non tulit populus nec patris 12 lacrimas nec ipsius parem in omni periculo animum; absolveruntque admiratione magis virtutis quam iure causae. itaque, ut caedes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret pecunia publica. is quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quae 13 deinde genti Horatiae tradita sunt, transmisso per viam tigillo capite adoperto velut sub iugum misit iuvenem. id hodie quoque publice semper resectum manet; sororium 14 tigillum vocant. Horatiae sepulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. invidia vulgi, 1 quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrumpit, et, quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos coepit. igitur ut prius in bello pacem, sic 2 in pace bellum quaerens, quia suae civitati animorum plus quam virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerundum alios concitat populos, suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia 3 Romana, Veientibus sociis consilii adsumptis pacto transi- tionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. cum 4 Fidenae aperte descissent, Tullus Mettius exercituque eius ab Alba accito contra hostes ducit. ubi Antenem transiit, ad confluentis collocat castra. inter eum locum et Fidenas Veientium exercitus Tiberim transferat. hi et 6 in acie prope flumen tenere dextrum cornu, in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Veientem hostem derigit suos; Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat quam fidei. nec manere ergo nec transire aperte ausus sensim ad montes succedit. inde, ubi satis subisse sese ratus 6 est erigit totam aciem, fluctuansque animo, ut tereret

- tempus, ordines explicat. consilium erat, qua fortuna rem
7 daret, ea inclinare vires. miraculo primo esse Romanis,
qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt; inde eques citato equo nuntiat regi,
abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vocat Salios
8 Ianaque Pallori ac Pavori. equitem clara increpans voce,
ut hostes exaudirent, redire in proelium iubet, nihil trepidatione opus esse; suo iussu circumduci Albanum exercitum,
ut Fidenatium nuda terga invadant. idem imperat,
9 ut hastas equites erigerent. id factum magnae parti perditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersaepsit; qui viderant, id quod ab rege auditum erat rati,
eo acius pugnant. terror ad hostes transit: et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fidenatium, ut
10 qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. instat Tullus fusoque Fidenatium cornu in Veientem alieno pavore perculsum ferocior redit. nec illi tulere impetum, sed ab effusa fuga
11 flumen obiectum ab tergo arcebat. quo postquam fuga inclinavit, alii arma foede iactantes in aquam caeci ruebant, alii, dum cunctantur in ripis, inter fugae pugnaeque consilium obpressi. non alia ante Romana pugna atrocior fuit.
- 1 XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettius Tullo devictos hostes gratulatur, contra Tullus Mettium benigne adloquitur. quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris iungere iubet; sacrificium lustrale in diem posterum parat. ubi inluxit, paratis omnibus, ut adsolet, vocari ad contionem utrumque exercitum iubet. praecones ab extremo orsi primos excivere Albanos. ii novitate etiam rei moti, ut regem Romanum contionantem audirent, proximi consti-
2 tere. ex composito armata circumdatur Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia
3 exequerentur. tum ita Tullus inest: „Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum dis immortalibus gratias ageretis, deinde vestrae ipsorum virtuti, hesternum
4

Id proelium fuit. dimicatum est enim non magis cum hostibus quam, quae dimicatio maior atque periculosior est, cum prodicione ac perfidia sociorum. nam, ne vos falsa opinio teneat, iniussu meo Albani subiere ad montes, nec imperium illud meum sed consilium et imperii simulatio fuit, ut nec vobis, ignorantibus deseri vos, averteretur a certamine animus, et hostibus circumveniri se ab tergo ratis terror ac fuga iniceretur. nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est: ducem secuti sunt, ut et vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettius ille est ductor itineris huius, Mettius idem huius machinator belli, Mettius foederis Romani Albanique ruptor. audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne iam documentum mortalibus dederō. centuriones armati Mettium circumstant. rex cetera ut orsus erat peragit: „quod bonum faustum felixque sit populo Romano ac mihi vobisque, Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo est, civitatem dare plebi, primores in patres legere, unam urbem, unam rem publicam facere, ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat.“ ad haec Albana pulvis inermis ab armatis saepta in variis voluntatibus communi tamen metu cogente silentium tenet. tum Tullus „Metti Fufeli“ inquit, „si ipse discere posses fidem ac foedera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset: nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quae a te violata sunt, ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita iam corpus passim distrahendum dabis.“ exinde duabus admotis quadrigis in currus earum distentum inligat Mettium, deinde in diversum iter equi concitati lacerum in utroque curru corpus, qua inhaeserant vinculis membra, portantes. avertere omnes ab tanta foeditate spectaculi oculos. primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse poenas.

XXIX. Inter haec iam praemissi Albam erant equites, 1

- qui multitudinem traducerent Romam. legiones deinde
 2 ductae ad diruendam urbem. quae ubi intravere portas,
 non quidem fuit tumultus ille nec pavor, qualis captarum
 esse urbium solet, cum effractis portis stratisve ariete
 3 bem armatorum omnia ferro flammaque miscet, sed silen-
 tium triste ac tacita maestitia ita defixit omnium animos.
 ut prae metu oblitī, quid relinquerent, quid secum fer-
 rent, deficiente consilio rogitantesque alii alios nunc in
 liminibus starent, nunc errabundi domos suas ultimum
 4 illud visuri pervagarentur. ut vero iam equitum clamor
 exire iubentium instabat, iam fragor tectorum quae di-
 ruebantur ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque
 ex distantibus locis ortus velut nube inducta omnia im-
 pleverat, raptim quibus quisque poterat elatis, cum larem
 ac penates tectaque, in quibus natus quisque educatus-
 que esset, relinquentes exirent, iam continens agmen
 5 migrantium impleverat vias. et conspectus aliorum mu-
 tua miseratione integrabat lacrimas; vocesque etiam mi-
 serabiles exaudiebantur mulierum praecipue, cum obsessa
 ab armatis templa augusta praeterirent ac velut captos
 6 relinquerent deos. egressis urbem Albanis Romanus pas-
 sim publica privataque omnia tecta adaequat solo, una-
 que hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba
 steterat, excidio ac ruinis dedit: templis tamen deum
 — ita enim edictum ab rege fuerat — temperatum est.
 1 XXX. Roma interim crescit Albae ruinis: duplicatur
 civium numerus; Caelius additur urbi mons, et quo fre-
 quentius habitaretur, eam sedem Tullus regiae capit, ibi-
 2 que deinde habitavit. principes Albanorum in patres,
 ut ea quoque pars rei publicae cresceret, legit: Tullios
 Servilios Quintios Geganios Curiatios Cloelios; tem-
 plumque ordini ab se aucto curiam fecit, quae Hostilia
 3 usque ad patrum nostrorum aetatem appellata est. et
 ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adi-
 ceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit, legio-
 nes et veteres eodem supplemento explevit et novas
 scripsit.

Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti 4
 ea tempestate secundum Etruscos opulentissimae viris ar-
 misque, utrinque iniuriae factae ac res nequiquam erant
 repetitae: Tullus ad Feroniae fanum mercatu frequenti 5
 negotiatores Romanos comprehensos querebatur; Sabini 6
 suos prius in lucum confugisse ac Romae retentos. hae
 causae belli ferebantur. Sabini, haud parum memores
 et suarum virium partem Romae ab Tatulo locatam et Ro-
 manam rem nuper etiam adfectione populi Albani auctam,
 circumspicere et ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, 7
 proximi Etruscorum Veientes. inde ob residuas bellorum
 iras maxime sollicitatis ad defectionem animis voluntarios
 traxere, et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam mer-
 ces valuit: publico auxilio nullo adiuti sunt, valuitque
 apud Veientes — nam de ceteris minus mirum est — pacta
 cum Romulo indutiarum fides. Cum bellum utrinque 8
 summa ope pararent, vertique in eo res videretur, utri
 prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum
 transire. pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit, ubi et 9
 peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper
 plurimum Romana acies valuit. ab equitibus repente in- 10
 vectis turbati ordines sunt Sabinorum; nec pugna deinde
 illis constare nec fuga explicari sine magna caede potuit.

XXXI. Devictis Sabinis cum in magna gloria magnis- 1
 que opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nun-
 tiatum regi patribusque est in monte Albano lapidibus
 pluisse. quod cum credi vix posset, missis ad id visen- 2
 dum prodigium in conspectu haud aliter, quam cum
 grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri ce-
 cidere caelo lapides. visi etiam audire vocem ingentem 3
 ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani fa-
 cerent, quae velut diis quoque simul cum patria relictis
 oblivioni dederant, et aut Romana sacra susceperant aut
 fortunae, ut fit, obirati cultum reliquerant deum. Roma- 4
 nis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publice
 susceptum est, seu voce caelesti ex Albano monte missa
 — nam id quoque traditur — seu aruspicum monitu: man-

sit certe sollemne, ut, quandoque idem prodigium nuntiaretur, feriae per novem dies agerentur.

- 5 Haud ita multo post pestilentia laboratum est. unde cum pigritia militandi oreretur, nulla tamen ab armis quies dabatur a bellicoso rege, salubriora etiam credente militiae quam domi iuvenum corpora esse, donec ipse quoque
6 longinquo morbo est implicatus. tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius
7 degeret, religionibusque etiam populum inpleret. vulgo iam homines, eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem aegris corporibus relictam,
8 si pax veniaque ab diis impetrata esset, credebant. ipsum regem tradunt volventem commentarios Numae, cum ibi quaedam occulta sollemnia sacrificia Iovi Elicio facta invenisset, operatum iis sacris se abdidisse; sed non rite initum aut curatum id sacrum esse, nec solum nullam ei oblatam caelestium speciem, sed ira Iovis sollicitati prava religione fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

- 1 XXXII. Mortuo Tullo res, ut institutum iam inde ab initio erat, ad patres redierat, hique interregem nominaverant. quo comitia habente Ancum Marcium regem populus creavit; patres fuere auctores. Numae Pompili regis nepos filia ortus Ancus Marcius erat. qui ut regnare
2 coepit, et avitae gloriae memor, et quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat aut neglectis religionibus aut prave cultis, longeque antiquissimum ratus sacra publica ut ab Numa instituta erant facere, omnia ea ex commentariis regis pontificem in album relata proponere in publico iubet. inde et civibus otii cupidis et finitimis civitatibus facta spes in avi
3 mores atque instituta regem abiturum. igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum foedus erat, sustulerant animos; et, cum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt, desidem Romanum regem inter sacella et aras acturum

esse regnum rati. Medium erat in Anco Ingenium, et Nu- 4
mae et Romuli memor; et praeterquam quod avi regno
magis necessariam fuisse pacem credebat cum in novo
tum feroci populo, etiam quod illi contigisset otium, sine
iniuria id se haud facile habiturum: temptari patientiam
et temptatam contemni, temporaque esse Tullo regi aptiora
quam Numae. ut tamen, quoniam Numa in pace religio- 5
nes instituisset, a se bellicae caerimoniae proderentur,
nec gererentur solum sed etiam indicerentur bella aliquo
ritu, ius ab antiqua gente Aequiculis, quod nunc fetiales
habent, descripsit, quo res repetuntur.

Legatus ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, 6
capite velato filo — lanae velamen est — „audi, Iuppi-
ter“ inquit, „audite fines“ — cuiuscumque gentis sunt,
nominat — „audiat fas! ego sum publicus nuntius populi
Romani; iuste pieque legatus venio verbisque meis fides
sit.“ peragit deinde postulata. inde Iovem testem facit: 7
„si ego iniuste impieque illos homines illasque res dedier
mihi exposco, tum patriae compotem me numquam siris
esse.“ haec, cum fines suprascendit, haec, quicumque ei 8
primus vir obvius fuerit, haec portam ingrediens, haec
forum ingressus paucis verbis carminis concipiendique iu-
ris iurandi mutatis peragit. si non deduntur quos exposcit, 9
diebus tribus et triginta — tot enim sollemnes sunt —
peractis bellum ita indicit: „audi Iuppiter et tu Iane Qui- 10
rine diique omnes caelestes vosque terrestres vosque in-
ferni audite! ego vos testor, populum illum“ — quicum-
que est, nominat — „iniustum esse, neque ius persolvere,
sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus,
quo pacto ius nostrum adipiscamur.“ cum iis nuntius Ro-
mam ad consulendum redit. confestim rex his ferme ver- 11
bis patres consulebat: „quarum rerum litium causarum
condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri pa-
trato Priscorum Latinorum hominibusque Priscis Latinis,
quas res nec dederunt nec solverunt nec fecerunt, quas
res dari fieri solvi oportuit, dic“, inquit ei, quem primum
sententiam rogabat, „quid censes?“ tum ille: „puro ploque 1
3*

- duello quaerendas censeo, itaque consentio consciscoque." inde ordine alii rogabantur, quandoque pars maior eorum qui aderant in eandem sententiam ibat, bellum erat consensus, fieri solitum, ut fetialis hastam ferratam aut sanguineam praeustam ad fines eorum ferret, et non minus
- 13 tribus puberibus praesentibus diceret: „quod populi Priscorum Latinorum hominesque Prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum Priscis Latinis iussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit consensit conscivit, ut bellum cum Priscis Latinis fieret, ob eam rem ego populusque Romanus populis Priscorum Latinorum hominibusque Priscis Latinis bellum indico facioque." id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat.
- 14 hoc tum modo ab Latinis repetitae res ac bellum indictum, moremque eum posteri acceperunt.
- 1 XXXIII. Ancus demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis exercitu novo conscripto profectus Politorium urbem Latinorum vi cepit, secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. et cum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Caelium montem Albani implessent, Aventinum novae multitudini datum. additi eodem haud ita multo post Tellenis Ficanaque
- 2 captis novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant Prisci Latini. eaque causa diruendae urbis eius fuit Romanis, ne hostium semper re-
- 3 ceptaculum esset. postremo omni bello Latino Medulliam compulso aliquamdiu ibi Marte incerto varia victoria pugnatum est: nam et urbs tuta munitionibus praesidioque firmata valido erat, et castris in aperto positis aliquotiens exercitus Latinus comminus cum Romanis signa contulerat.
- 4 ad ultimum omnibus copiis conisus Ancus acie primum vincit, inde ingenti praeda potens Romam redit, tum quoque multis milibus Latinorum in civitatem acceptis, quibus, ut iungeretur Palatio Aventinum, ad Murciae datae
- 5 sedes. Ianiculum quoque adiectum, non inopia loci, sed

ne quando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam ob commoditatem itineris ponte Sublicio, tum primum in Tiberim factò, coniungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. ingenti incremento rebus auctis cum in tanta multitudine hominum discrimine recte an perperam facti confuso facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciae media urbe imminens foro aedificatur. nec urbs tantum hoc rege crevit sed etiam ager finesque: silva Mesia Veientibus adempta usque ad mare imperium prolatum, et in ore Tiberis Ostia urbs condita, salinae circa factae; egregieque rebus bello gestis aedis Iovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit cupidine maxime ac spe magni honoris, cuius adipiscendi Tarquiniiis — nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat — facultas non fuerat. Demarati Corinthii filius erat, qui ob seditiones domo profugus cum Tarquiniiis forte consedisset, uxore ibi ducta duos filios genuit. nomina his Lucumo atque Arruns fuerunt. Lucumo superfuit patri honorum omnium heres, Arruns prior quam pater moritur uxore gravida relicta. nec diu manet superstes filio pater; qui cum ignorans nurum ventrem ferre inmemor in testando nepotis decessisset, puero post avi mortem in nullam sortem bonorum nato ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra omnium heredi bonorum cum divitiae iam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil summo loco nata, et quae haud facile his, in quibus nata erat, humiliora sineret ea, quo innupsisset. spernentibus Etruscis Lucumonem exule advena ortum, ferre indignitatem non potuit, oblitaque ingenitae erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniiis cepit. Roma est ad id potissimum visa: in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro; regnasse Tatium Sabinum, arcessitum in regnum Numam a Curibus, et Ancum Sabina matre ortum nobilemque una imagine Numae esse.

- 7 facile persuadet ut cupido honorum, et cui Tarquinii ma-
terna tantum patria esset.
- 8 Sublatis itaque rebus amigrant Romam. ad Ianiculum
forte ventum erat. ibi ei carpento sedenti cum uxore
aquila suspensis demissa leniter alis pilleum aufert, su-
perque carpentum cum magno clangore volitans rursus,
velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit, inde
9 sublimis abit. accepisse id augurium laeta dicitur Tana-
quil, perita, ut vulgo Etrusci, caelestium prodigiorum mu-
lier. excelsa et alta sperare complexa virum iubet: eam
alitem, ea regione caeli et eius dei nuntiam venisse, circa
summum culmen hominis auspicium fecisse, levasse hu-
mano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem red-
10 deret. has spes cogitationesque secum portantes urbem
ingressi sunt, domicilioque ibi comparato L. Tarquinium
11 Priscum edidere nomen. Romanis conspicuum eum no-
vitas divitiaeque faciebant, et ipse fortunam benigno ad-
loquio, comitate invitandi beneficiisque quos poterat sibi
conciliando adiuwabatur, donec in regiam quoque de eo fama
12 perlata est. notitiamque eam brevi apud regem liberaliter
dextreque obeundo officia in familiaris amicitiae adduxe-
rat iura, ut publicis pariter ac privatis consiliis bello do-
mique interesset, et per omnia expertus postremo tutoi
etiam liberis regis testamento institueretur.
- 1 XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor et viginti, cui-
libet superiorum regum belli pacisque et artibus et glo-
ria par. iam filii prope puberem aetatem erant. eo ma-
gis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi
2 creando fierent; quibus indictis sub tempus pueros ve-
natum ablegavit. isque primus et petisse ambiciose regnum
et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis ani-
3 mos compositam: cum se non rem novam petere, quippe
qui non primus, quod quisquam indignari mirarive pos-
set, sed tertius Romae peregrinus regnum adfectet; et
Tatium non ex peregrino solum sed etiam ex hoste regem
factum, et Numam ignarum urbis non petentem in regnum
4 ultro accitum: se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum
coniuge ac fortunis omnibus commigrasse; maiorem par-

tem aetatis eius, qua civilibus officiis fungantur homines, Romae se quam in vetere patria vixisse; domi militiaeque sub haud paenitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se iura, Romanos ritus didicisse; obsequio et observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse —: haec eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare iussit. Ergo virum cetera egregium secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est; nec minus regni sui firmandi quam augendae rei publicae memor centum in patres legit, qui deinde minorum gentium sunt appellati, factio haud dubia regis, cuius beneficio in curiam venerant. bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Apiolas vi cepit, praedaeque inde maiore, quam quanta belli fama fuerat, reventa ludos opulenter instructusque quam priores reges fecit. tunc primum circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca divisa patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, fori appellati. spectavere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustentibus pedes. ludicrum fuit equi pugilesque ex Etruria maxime acciti. sollemnes, deinde anni mansere ludi, Romani magnique varie appellati. ab eodem rege et circa forum privatis aedificanda divisa sunt loca porticus tabernaeque factae.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, cum Sabinum bellum coepit intervenit. adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romae est. et primo dubia victoria magna utrinque caede pugnatum est. reductis deinde in castra hostium copijs datoque spatio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnis Titienses Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus Navius, inclitus ea tempestate augur, neque mutari neque novum constitui, nisi aves ad dixerent, posse. ex eo ira regi mota, eludensque artem

- ut ferunt, „age dum“ inquit, „divine tu, inaugura, fierine possit, quod nunc ego mente concipio.“ cum ille in augurio rem expertus profecto futuram dixisset, „atqui hoc animo agitavi“ inquit „te novacula cotem discissurum: cape haec et perage, quod aves tuae fieri posse portentunt.“ tum illum haud cunctanter discidissee cotem ferunt.
- 5 statua Atti capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad laevam curiae fuit, cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad
- 6 posteros miraculi eius monumentum. auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea nisi auspicato gereretur, concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent,
- 7 dirimerentur. neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit, numero alterum tantum adiecit, ut mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. posteriores modo sub isdem nominibus qui additi erant appellati sunt, quas nunc, quia geminatae sunt, sex vocant centurias.
- 1 XXXVII. Hac parte copiarum aucta iterum cum Sabinis confligitur. sed praeterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis qui magnam vim lignorum in Anienis ripa iacentem ardentem in flumen conicerent; ventoque iuvante accensa
- 2 ligna, et pleraque in ratibus incompacta sublicis cum haerent pontem incendunt. ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis, effusis eadem fugam impedit, multique mortales, cum hostes effugissent, in flumine ipso perire; quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi prius
- 3 paene, quam nuntiari posset, insignem victoriam fecere. eo proelio praecipua equitum gloria fuit: utrimque ab cornibus positos, cum iam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed
- 4 subito in fugam averterent. montes effuso cursu Sabini petebant; et pauci tenuere, maxima pars, ut ante dictum
- 5 est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius instandum perterritis ratus, praeda captivisque Romam missis,

spoliis hostium — id votum Vulcano erat — ingenti cumulo accensis pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere; et quamquam male gestae res erant, nec gestu-
ros melius sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite; iterumque ibi fusi perditis iam prope rebus pacem petiere.

XXXVIII. Collatia et quidquid citra Collatiam agri erat Sabinis ademptum, Egerius — fratris hic filius erat regis — Collatiae in praesidio relictus, deditosque Collatinos ita accipio eamque deditiois formulam esse: rex interrogavit „estisne vos legati oratoresque missi a populo Conlatino, ut vos populumque Conlatinum dederetis?“ „sumus“. „estne populus Conlatinus in sua potestate?“ „est“. „deditisne vos populumque Conlatinum, urbem agros aquam terminos delubra utensilia, divina humanaque omnia in meam populiue Romani dicionem?“ „dedimus“. „at ego recipio.“ Bello Sabino perfecto Tarquinius triumphans Romam redit. Inde Priscis Latinis bellum fecit. ubi nusquam ad universae rei dimicationem ventum est; ad singula oppida circumferendo arma omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, haec de Priscis Latinis aut qui ad Latinos defecerant capta oppida. pax deinde est facta.

Maiores inde animo pacis opera inchoata quam quanta mole gesserat bella, ut non quietior populus domi esset, quam militiae fuisset: nam et muro lapideo, cuius exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, quam nondum munierat, cingere parat; et infima urbis loca circa forum aliasque intersectas collibus convalles, quae ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis fastigio in Tiberim ductis siccant; et aream ad aedem in Capitolio Iovis, quam voverat bello Sabino, iam praesagiente animo futuram olim amplitudinem loci occupat fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visum, eventumque mirabile fuit: puero dormienti, cui Servio Tullio fuit nomen, caput arsisse ferunt multorum in conspectu.

- 2 plurimo igitur clamore inde ad tantae rei miraculum orto excitos reges, et, cum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum, sedatoque iam tumultu moveri vetuisse puerum, donec sua sponte exper-
- 3 rectus esset. mox cum somno et flammam abisse. tum abducto in secretum viro Tanaquil „viden tu puerum hunc“ inquit, „quem tam humili cultu educamus? scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum praesidiumque regiae adflictae: proinde materiam ingen-
tis publice privatinque decoris omni indulgentia nostra
- 4 nutriamus.“ inde puerum liberum loco coeptum haberi erudiri-
que artibus, quibus ingenia ad magnae fortunae cultum excitantur. evenit facile, quod diis cordi esset. iuvenis evasit vere indolis regiae, nec, cum quaereretur gener Tarquinio, quisquam Romanae iuventutis ulla arte conferri potuit, filiamque ei suam rex despondit.
- 5 Hic quacumque de causa tantus illi honos habitus credere prohibet serva natum eum parvumque ipsum servisse. eorum magis sententiae sum, qui Corniculo capto Servi Tulli, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, cum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum Romae edidisse Prisci Tarquini domo.
- 6 inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse; fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur fecisse.

XI. Duoilequadragesimo ferme anno, ex quo regnare coeperat Tarquinius, non apud regem modo sed apud patres plebemque longe maximo honore Servius Tullius erat.

2 tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant se patrie regno tutoris fraude pulsos, regnare Romae advenam non modo vicinae sed ne Italicae quidem stirpis, tum inpensius iis indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed praeceps inde porro ad servitia caderet, ut in eadem civitate post centesimum fere annum quam Romulus, deo prognatus, deus

ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id Servius, serva natus, possideat. cum commune Romani nominis tum praecipue id domus suae dedecus fore, si Anci regis virili stirpe salva non modo advenis sed servis etiam regnum Romae pateret. ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. sed et iniuriae dolor in Tarquinium ipsum magis quam in Servium eos stimulabat, et quia gravior ultor caedis, si superesset, rex futurus erat quam privatus; tum Servio occiso quemcumque alium generum delegisset, eundem regni heredem facturum videbatur — : ob haec ipsi regi insidiae parantur. ex pastoribus duo ferocissimi docti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiae quam potuere tumultuosissime specie rixae in se omnes apparitores regios convertunt. inde, cum ambo regem appellerent clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. primo uterque vociferari et certatim alter alteri obstrepere. coerciti ab lictore et iussu in vicem dicere tandem obloqui desistunt; unus rem ex composito orditur. dum intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput defecit, relictoque in vulnere telo ambo se foras eiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum cum qui circa erant exceperant, illos fugientes lictores comprehendunt. clamor inde concursusque populi mirantium, quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam iubet, arbitros elicit; simul quae curando vulneri opus sunt, tamquam spes subesset, sedulo comparat, simul, si destituat spes, alla praesidia molitur. Servio propere accito cum paene exsanguem virum ostendisset, dextram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. „tuum est“ inquit, „Servi, si vir es, regnum, non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. erige te deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. nunc te illa caelestis excitet flamma, nunc expergiscere vera. et nos peregrini regnavimus. qui sis, non unde natus sis, reputa. si tua re subita consilia torpent, at tu mea con-

- 4 silia sequere." cum clamor impetusque multitudinis vix
sustineri posset, ex superiore parte aedium per fenestras
in novam viam versus — habitabat enim rex ad Iovis Sta-
5 toris — populum Tanaquil adloquitur, iubet bono animo
esse: sopitum fuisse regem subito ictu, ferrum haud alte
in corpus descendisse, iam ad se redisse; inspectum vul-
nus abterso cruore, omnia salubria esse, confidere prope
diem ipsum eos visuros; interim Servio Tullio iubere po-
6 pulum dicto audientem esse, eum iura redditurum obitu-
rumque alia regis munia esse. Servius cum trabea et lictoribus
prodit, ac sede regia sedens alia decernit, de aliis
consulturum se regem esse simulat. itaque per aliquot
dies, cum iam expirasset Tarquinius, celata morte per
speciem alienae fungendae vicis suas opes firmavit. tum
demum palam factum est conploratione in regia orta. Ser-
vius praesidio firmo munitus primus iniussu populi vo-
7 luntate patrum regnavit. Anci liberi iam tum comprehensis
sceleris ministris, ut vivere regem et tantas esse opes
Servi nuntiatum est, Suessam Pometiam exulatum ierant.
- 1 XLII. Nec iam publicis magis consiliis Servius quam
privatis munire opes, et ne, qualis Anci liberum animus
adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquini
liberum esset, duas filias iuvenibus regis Lucio atque Ar-
2 runti Tarquiniis iungit. nec rupit tamen fati necessita-
tem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter do-
mesticos infida omnia atque infesta faceret. peropportune
ad praesentis quietem status bellum cum Veientibus — iam
3 enim indutiae exierant — aliisque Etruscis sumptum. in
eo bello et virtus et fortuna enituit Tulli; fusoque ingenti
hostium exercitu haud dubius rex, seu patrum seu plebis
animos periclitaretur, Romam rediit.
- 4 Adgrediturque inde ad pacis longe maximum opus, ut,
quem ad modum Numa divini auctor iuris fuisset, ita Ser-
vium conditorem omnis in civitate discriminis ordinum-
que, quibus inter gradus dignitatis fortunaeque aliquid
5 interlucet, posteris fama ferrent. censum enim instituit,
rem saluberrimam tanto futuro imperio, ex quo belli pa-
cisque munia non viritum ut ante, sed pro habitu pecu-

narum fierent. tum classes centuriasque et hunc ordinem ex censu descripsit vel paci decorum vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum milium aeris aut maiorem censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac iuniorum: prima classis omnes appellati; seniores ad urbis custodiam ut praesto essent, iuvenes ut foris bella gererent. arma his imperata galea clipeum ocreae lorica, omnia ex aere; haec ut tegumenta corporis essent: tela in hostem hastaque et gladius. additae huic classi duae fabrum centuriae, quae sine armis stipendia facerent; datum munus ut machinas in bello ferrent. secunda classis intra centum usque et septuaginta milium censum instituta, et ex iis, senioribus iunioribusque, viginti conscriptae centuriae. arma imperata scutum pro clipeo, et praeter lorica omnia eadem. tertiae classis in quinquaginta milium censum esse voluit. totidem centuriae et haec, eodemque discrimine aetatum factae; nec de armis quicquam mutatum, ocreae tantum ademptae. in quarta classe census quinque et viginti milium; totidem centuriae factae; arma mutata, nihil praeter hastam et verrutum datum. quinta classis aucta, centuriae triginta factae. fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. in his accensi, cornicines tubicinesque, in tres centurias distributi. undecim milibus haec classis censebatur. hoc minor census reliquam multitudinem habuit: inde una centuria facta est immensis militiae. ita pedestri exercitu ornato distributoque equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub isdem, quibus inauguratae erant, nominibus fecit. ad equos emendos dena milia aeris ex publico data, et quibus equos alerent, viduae attributae, quae bina milia aeris in annos singulos penderent. haec omnia in dites a pauperibus inclinata onera.

Deinde est honos additus: non enim, ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges, viritum suffragium eadem vi eodemque iure promisce omnibus datum est; sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, et vis omnis penes primores civitatis esset equites enim

- vocabantur primi, octoginta inde primae classis centuriae primum peditum vocabantur; ibi si variaret, quod raro incidebat, ut secundae classis vocarentur, nec fere umquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent.
- 12 nec mirari oportet hunc ordinem, qui nunc est post expletas quinque et triginta tribus duplicato earum numero centuriis iuniorum seniorumque, ad institutam ab Servio
- 13 Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisa regionibusque et collibus, qui habitabantur, partes eas tribus appellavit, ut ego arbitror a tributo — nam eius quoque aequaliter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est —; neque eae tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latae cum vinculorum minis mortisque, edixit: ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis in campo Martio prima luce adessent. ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit, idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. milia LXXX eo lustre civium censa dicuntur. adicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor eorum, qui arma ferre possent, eum numerum fuisse.

- 3 Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. addit duos colles, Quirinalem Viminalemque; inde deinceps auget Esquilias, ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. aggere et fossis et muro circumdat urbem:
- 4 ita pomerium profert. pomerium, verbi vim solam intuentes, postmoerium interpretantur esse: est autem magis circamoerium, locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant, ut neque inferiore parte aedificia moenibus continuarentur, quae nunc vulgo etiam coniungunt, et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. hoc spatium, quod neque habitari neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomerium Romani appellarunt, et in urbis incremento semper, quantum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod addere urbi decus. iam tum erat inclitum Dianae Ephesiae fanum. id communiter a civitatibus Asiae factum fama ferebat. eum consensum deoque consociatos laudare mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria iunxerat. saepe iterando eadem perpulit tandem, ut Romae fanum Dianae populi Latini cum populo Romano facerent. ea erat confessio caput rerum Roman esse, de quo totiens armis certatum fuerat.

Id quamquam omissum iam ex omnium cura Latinorum ob rem totiens infelicitur temptatam armis videbatur, uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. bos in Sabinis nata culdam patri familiae dicitur miranda magnitudine ac specie. fixa per multas aetates cornua in vestibulo templi Dianae monumentum ei fuere miraculo. habita, ut erat, res prodigii loco est; et cecinere vates, cuius civitatis eam cives Dianae immolassent, ibi fore imperium; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianae, Sabinusque, ut primum apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianae et ante aram statuit. ibi antistes Romanus, cum eum magnitudo victimae celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita adloquitur: „quidnam tu hospes paras?“ inquit, „inceste sacrificium Dianae facere? quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle praefluit Tiberis.“ religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, extemplo descendit ad Tiberim. interea Romanus immolat Dianae bovem. id mire gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius quamquam iam usu haud dubie regnum possederat, tamen, quia interdum lactari voces a iuvene Tarquinio audiebat se iniussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis agro capto ex hostibus viris divisio ausus est ferre ad populum, vellent luberentne se regnare; tantoque consensu, quanto haud quisquam alius

- 2 ante, rex est declaratus. neque ea res Tarquinio spem
adfectandi regni minuit: immo eo impensius, quia de agro
plebis adversa patrum voluntate senserat agi, criminandi
Servii apud patres crescendique in curia sibi occasionem
datam ratus est, et ipse juvenis ardentis animi et domi
3 uxore Tullia inquietum animum stimulante. tullii enim
et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut taedio re-
gum maturior veniret libertas, ultimumque regnum esset,
4 quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius — Prisci
Tarquinius regis filius neposne fuerit, parum liquet; plu-
ribus tamen auctoribus filium ediderim — fratrem habue-
5 rat Arruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem, his
duobus, ut ante dictum est, duae Tulliae regis filiae nupse-
rant, et ipsae longe dispares moribus. forte ita inciderat,
ne duo violenta ingenia matrimonio iungerentur, fortuna
credo populi Romani, quo diuturnius Servi regnum esset,
6 constituique civitatis mores possent. angebatur feror
Tullia nihil materiae in viro neque ad cupiditatem neque
ad audaciam esse; tota in alterum aversa Tarquinium eum
mirari, cum virum dicere ac regio sanguine ortum; sper-
nere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret auda-
7 cia. contrahit celeriter similitudo eos, ut fere sit malum
malo aptissimum; sed initium turbandi omnia a femina
ortum est. ea secretis viri alieni adsuefacta sermonibus
nullis verborum contumeliis parcere de viro ad fratrem,
de sorore ad virum; et se rectius viduam et illum caeli-
bem futurum fuisse contendere quam cum impari iungi
8 ut elanguescendum aliena ignavia esset. si sibi eum, quo
digna esset, dii dedissent virum, domi se prope diem vi-
suram regnum fuisse, quod apud patrem videat. celeriter
adulescentem suae temeritatis implet. ita Lucius Tarqui-
nius et Tullia minor prope continuatis funeribus cum do-
mos vacuas novo matrimonio fecissent, iunguntur nuptiis
magis non prohibente Servio quam adprobante.
- 1 XLVII. Tum vero in dies infestior Tulli senectus, in-
festius coepit regnum esse. iam enim ab scelere ad aliud
spectare mulier scelus, nec nocte nec interdum virum con-
quiescere pati, ne gratuita praeterita parricidia essent

non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita 2
 serviret; defuisse, qui se regno dignum putaret, qui me-
 minisset se esse Prisci Tarquini filium, qui habere quam
 sperare regnum mallet. „si tu is es, cui nuptam esse me 3
 arbitror, et virum et regem appello: sin minus, eo nunc
 peius mutata res est, quod istic cum ignavia est scelus.
 quin accingeris? non tibi ab Corintho nec ab Tarquinis, 4
 ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est; di te
 penates patrique et patris imago et domus regia et in
 domo regale solium et nomen Tarquinium creat vocatque 5
 regem. aut si ad haec parum est animi, quid frustraris
 civitatem? quid te ut regium iuvenem conspici sinis? fa-
 cesse hinc Tarquinius aut Corinthum, devolvere retro ad 6
 stirpem, fratris similior quam patris.“ his allisque incre-
 pando iuvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest, si,
 cum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset
 animo, ut duo continua regna viro ac deinceps genero 7
 dedisset, ipsa, regio semine orta, nullum momentum in-
 dando adimendoque regno faceret. his muliebribus in-
 stinctus furis Tarquinius circumfere et prensare minorum
 maxime gentium patres, admonere paterni beneficii, ac
 pro eo gratiam repetere; adlicere donis iuvenes; cum de
 se ingentia pollicendo tum regis criminibus omnibus locis
 crescere. postremo, ut iam agenda rei tempus visum 8
 est, stipatus agmine armatorum in forum inrupit. inde
 omnibus percussis pavore in regia sede pro curia sedens
 patres in curiam per praeconem ad regem Tarquinium
 citari iussit, convenere extemplo, alii iam ante ad hoc 9
 praeparati, alii metu, ne non venisse fraudi esset, novitate
 ac miraculo attoniti et iam de Servio actum rati. ibi Tar- 10
 quinius maledicta ab stirpe ultima orsus, servum servaque
 natum post mortem indignam parentis sui, non interregno,
 ut antea, inito, non comitis habitu, non per suffragium
 populi, non auctoribus patribus, muliebri dono regnum
 occupasse. ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi 11
 generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienae honesta-
 tis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divi- 12
 disse; omnia onera, quae communia quondam fuerint, in-

clinasse in primores civitatis; instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, et parata unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.

- 1 XLVIII. Huic orationi Servius cum intervenisset tre-
pido nuntio excitatus, extemplo a vestibulo curiae magna
voce „quid hoc“ inquit, „Tarquini, rei est? qua tu auda-
cia me vivo vocare ausus es patres aut in sede considerare
2 mea?“ cum ille ferociter ad haec: se patris sui tenere sedem, multo quam servum potio-
rem, filium regis, regni heredem, satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis; clamor ab utriusque fautoribus oritur, et concursus populi fiebat in curiam, apparebatque regnaturum
3 qui vicisset. tum Tarquinius, necessitate iam etiam ipsa cogente ultima audere, multo et aetate et viribus validior medium arripit Servium, elatumque e curia in inferiorem partem per gradus deiecit; inde ad cogendum senatum
4 in curiam rediit. fit fuga regis apparitorum atque comitum. ipse prope exsanguis [cum semianimis regio comitatu domum se reciperet pervenissetque ad summum Cyprium vicum] ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem
5 consecuti erant, interficitur. creditur, quia non abhorret a celerio scelere, admonitu Tulliae id factum. carpento certe, id quod satis constat, in forum invecta nec reverita coetum virorum evocavit virum e curia, regemque
6 prima appellavit. a quo facessere iussa ex tanto tumultu cum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit, sectenti carpentum dextra in Urbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus atque inhibuit frenos is qui iumenta agebat, facentemque dominae Servium trucidatum ostendit. foedum inhumanumque inde traditur scelus monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens agitantibus furis sororis ac viri Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac caedis paternae cruento vehiculo contaminata ipsa respersaque tulisse ad penates suos virique sui, quibus fratris malo regni principio similes prope diem exitus sequerentur. — Servius Tullius regnavit annos III et XL ita.

ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis aemulatio esset. ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul iusta ac legitima regna occiderunt, id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unus esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt, ni scelus intestinum liberandae patriae consilia agitantia intervenisset.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare coepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit, Romulum quoque insepultum perisse dictitans; primoresque patrum, quos Servi rebus favisse credebat, interfecit; conscius deinde male quaerendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsaepsit. neque enim ad ius regni quicquam praeter vim habebat, ut qui neque populi iussu neque auctoribus patribus regnaret, eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset, quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat, perque eam causam 5 occidere, in exilium agere, bonis mutare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud quam praedam sperare posset. praecipue ita patrum numero in 6 minuto statuit nullos in patres legere, quo contemptior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. hic enim regum primus traditum a priori- 7 bus morem de omnibus senatum consulendi solvit, domesticis consiliis rem publicam administravit, bellum pacem foedera societates per se ipse cum quibus voluit iniussu populi ac senatus fecit diremitque. Latinorum sibi 8 maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset, neque hospitibus modo cum primoribus eorum sed adfinitates quoque iungebat. Octavio Mamilio Tusculano — is longe princeps Latini nominis erat, 9 si famae credimus, ab Ulixee deaque Circae oriundus —, ei Mamilio filiam nuptum dat, perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque eius conciliat.

L. Iam magna Tarquini auctoritas inter Latinorum procures erat, cum in diem certam ut ad lucum Ferentinae

- convenient indicit: esse quae agere de rebus communi-
 2 bus velit. conveniunt frequentes prima luce. ipse Tar-
 quinius diem quidem servavit, sed paulo ante quam sol
 occideret venit. multa ibi toto die in concilio variis iactata
 3 sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter
 in absentem Tarquinium erat invecus: haud mirum esse
 Superbo inditum Romae cognomen. — iam enim ita clam
 quidem mussitantes, volgo tamen eum appellabant —; an
 quicquam superbius esse quam ludificari sic omne nomen
 4 Latinum? principibus longe a domo excitis ipsum, qui
 concilium indixerit, non adesse. temptari profecto pa-
 tientiam, ut, si iugum acceperint, obnoxios premat. cui
 enim non apparere, adfectare eum imperium in Latinos?
 quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud
 et non raptum parricidio sit, credere et Latinos, quam-
 5 quam ne sic quidem alienigenae, debere: sin suos eius pae-
 niteat, quippe qui alii super alios trucidentur, exulatum
 cant, bona amittant, quid spei melioris Latinis portendi?
 si se audiant, domum suam quemque inde abituros neque
 magis observaturos diem concilii quam ipse, qui indixerit,
 observet. haec atque alia eodem pertinentia seditiosus
 facinorosusque homo lisque artibus opes domi nactus cum
 8 maxime dissereret, intervenit Tarquinius. is finis orationi
 fuit. aversi omnes ad Tarquinium salutandum; qui silen-
 tio facto monitus a proximis, ut purgaret se, quod id tem-
 poris venisset, disceptatorem ait se sumptum inter patrem
 et filium cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse;
 et quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum
 9 quae constitueret. ne id quidem ab Turno tulisse taci-
 tum ferunt; dixisse enim nullam breviorē esse cogni-
 tionem quam inter patrem et filium, paucisque transigi
 verbis posse: ni pareat patri. habiturum infortunium esse.
 1 LL. Haec Aricinus in regem Romanum increpans ex
 concilio abiit. quam rem Tarquinius aliquanto quam vi-
 debatur aegrius ferens confestim Turno necem machina-
 tur, ut eundem terrorem, quo civium animos domi op-
 2 presserat, Latinis iniceret. et quia pro imperio palam in-
 terfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppres-

sit. per adversae factionis quosdam Aricinos servum Turni aure corrupit, in deversorium eius vim magnam gladiatorum inferri clam sineret. ea cum una nocte perfecta essent. 3 Tarquinius paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum quasi re nova perturbatus, moram suam hesternam, velut decorum quadam providentia inlatam, ait saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi et primori- 4 bus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. adgressurum fuisse hesterno die in concilio; dilatarem esse, quod auctor concilii afuerit, quem maxime peteret. inde illam absentis insectationem esse na- 5 tam, quod morando spem destituerit. non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum coniuratorum manu armatusque venturus sit. dici gladiatorum ingentem esse numerum ad eum con- 6 vectum. id vanum necne sit, extemplo sciri posse. rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant. suspectam 7 fecit rem et ingenium Turni serox et oratio hesternae et mora Tarquini, quod videbatur ob eam differri caedis potuisse. eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen nisi gladiis deprehensis cetera vana existimaturi. ubi 8 est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumstant custodes; comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, cum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli protraherentur, enimvero manifesta res visa, iniectaeque Turno catenae; et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. ibi tam atrox invidia orta est 9 gladiis in medio positis, ut indicta causa novo genere leti delectus ad caput aquae Ferentinae crate superne iniecta saxisque congestis mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis Tarquinius 1 conlaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio merita poena adfecissent, ita verba fecit: posse 2 quidem se vetusto iure agere, quod, cum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo foedere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum coloniis suis in Romanum cesserit imperium; ceterum se utilitatis id magis omnium causa 3 censere, ut renovetur id foedus, secundaque potius for-

tuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante perpassi sint, semper aut expectent aut patiantur. haud difficulter persuasum Latinis, quamquam in eo foedere superior Romana res erat. ceterum et capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, et Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. ita renovatum foedus, indictumque iunioribus Latinorum, ut ex foedere die certa ad lucum Ferentinae armati frequentes adessent, qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere, ne ducem suum neve secretum imperium propriae signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, u ex binis singulos faceret binosque ex singulis; ita geminatis manipulis centuriones inposuit.

1 LIII. Nec, ut iniustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit: quin ea arte aequasset superiores reges, ni degeneratum in aliis huic quoque decori offecisset. is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam aetatem annos movit, Suessamque Pomeliam ex his vi cepit. ubi cum divendita praeda quadraginta talenta argenti refecisset, concepit animo eam amplitudinem Iovis templi, quae digna deum hominumque rege, quae Romano imperio, quae ipsius etiam loci maiestate esset, captivam pecuniam in aedificationem eius templi seposuit.

4 Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios propinquam urbem, nequiquam vi adortus, cum obsidendi quoque urbem spes pulso a moenibus adempta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, adgressus est. nam cum velut posito bello fundamentis templi faciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius eius, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se saevitiam intolerabilem conquerens: iam ab alienis in suos vertisse superbiam, et liberorum quoque eum frequentiae taedere, ut quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat, ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat. se quidem inter tela et gladios patris elapsam nihil usquam sibi

tutum nisi apud hostes L. Tarquini credidisse. nam ne errarent, manere iis bellum, quod positum simuletur, et per occasionem eum incautos invasurum. quod si apud 8 eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium, Volscosque se inde et Aequos et Hernicos petiturum, donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant, forsitan etiam ar- 9 doris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum. cum, 10 si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. in se ipsum postremo saeviturum, si alia desint. 11 sibi vero gratum adventum eius esse, futurumque credere brevi, ut illo adiuvante a portis Gabinis sub Romana moenia bellum transferatur.

LIV. Inde in consilia publica adhiberi. ubi cum de 1 aliis rebus adsentire se veteribus Gabinis diceret, quibus eae notiores essent; ipse identidem belli auctor esse, et in eo sibi praecipuam prudentiam adsumere, quod utriusque populi vires nosset, sciretque invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. ita cum sensim ad rebellandum primores Ga- 2 binorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum praedatum atque in expeditiones iret, et dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. ibi cum inscia multitudine, quid 3 ageretur, proelia parva inter Romanos Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset, tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinius dono deum sibi missum ducem credere. apud milites vero ob- 4 eundo pericula ac labores pariter, praedam munifice largiendo tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romae quam filius Gabiis esset. itaque postquam 5 satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum ex suis unum sciscitatum Romanum ad patrem mittit, quidnam se facere vellet, quando quidem, ut omnia unus [prae] Gabiis posset, ei dii dedissent. huic nuntio, quia, credo, 6

dubiae fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex velut deliberabundus in hortum aedium transit sequente nuntio filii; ibi inambulans tacitus summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. interrogando expectandoque responsum nuntius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios, quae dixerit ipse quaeque viderit, refert: seu ira seu odio seu superbia insita ingenio nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve praeciperet tacitis ambagibus, patuit, primores civitatis criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit. multi palam, quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt, absentiumque bona iuxta atque interemptorum divisui fuere. largitiones inde praedaeque; et dulcedine privati commodi sensus maiorum publicorum adimi, donec orba consilio auxilioque Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

1 LV. Gabiis receptis Tarquinius pacem cum Aequorum gente fecit, foedus cum Tuscis renovavit. inde ad negotia urbana animum convertit; quorum erat primum, ut Iovis templum in monte Tarpeio monumentum regni sui nominisque relinqueret: Tarquinius reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. et ut libera a ceteris religionibus area esset tota Iovis templique eius, quod inaedificaretur, exaugurare fana sacellaque statuit, quae aliquot ibi a T. Tatius rege primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnae vota, consecrata inaugurataque
2 postea fuerant. inter principia condendi huius operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur deos; nam cum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. idque omen auguriumque ita acceptum est, non motam Termini sedem unumque eum deorum non evocatum sacratis sibi finibus
3 firma stabiliaque cuncta portendere. hoc perpetuitatis auspicio accepto secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est: caput humanum integra facie
4 aperiens fundamenta templi dicitur apparuisse, quae

visa species haud per ambages arcem eam imperii caput-
que rerum fore portendebat; idque ita cecinere vates,
quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam
ex Etruria acciverant. augebatur ad inpensas regis ani-
mus. itaque Pometinae manubiae, quae perducendo ad 7
culmen operi destinatae erant, vix in fundamenta suppe-
ditavere. eo magis Fabio, praeterquam quod antiquior
est, crediderim quadraginta ea sola talenta fuisse, quam
Pisoni, qui quadraginta milia pondo argenti seposita in 9
eam rem scribit, quippe summam pecuniae neque ex
unius tum urbis praeda sperandam, et nullius ne horum
quidem magnificentiae operum fundamenta non exsupe-
raturam.

LVI. Intentus perficiendo templo fabris undique ex 1
Etruria accitis non pecunia solum ad id publica est usus,
sed operis etiam ex plebe. qui cum haud parvus et ipse
militiae adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur
se templa deum exaedificare manibus suis, quam post- 2
quam et ad alia, ut specie minora sic laboris aliquanto
maioris, traducebantur opera, foros in circo faciendos
cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamen-
torum urbis, sub terram agendam; quibus duobus operi-
bus vix nova haec magnificentia quicquam adaequare
potuit. his laboribus exercita plebe, quia et urbi multitu- 3
dinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, et colonis
mittendis occupari latius imperii fines volebat, Signiam
Circeiosque colonos misit, praesidia urbi futura terra ma-
rique.

Haec agenti portentum terribile visum: anguis ex co- 4
lumna lignea elapsus cum terrorem fugamque in regia
fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus
quam anxiiis inplevit curis. itaque cum ad publica pro- 5
digia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut dome-
stico exterritus visu Delphos ad maxime inclitum in ter-
ris oraculum mittere statuit. neque responsa sortium ulli 6
alii committere ausus duos filios per ignotas ea tempe-
state terras, ignotiora maria, in Graeciam misit. Titus et 7
Arruns profecti. comes iis additus L. Iunius Brutus, Tar-

- quinia, sorore regis, natus, iuvenis longe alius ingenio, quam cuius simulationem induerat. is cum primores civitatis in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset, neque in animo suo quicquam regi timendum neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemptuque tutus esse, ubi in iure parum praesidii esset.
- 8 ergo ex industria factus ad imitationem stultitiae cum se suaque praedae esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen, ut sub eius obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora
- 9 sua. is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius quam comes, aureum baculum inclusum corneo cavato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per
- 10 ambages effigiem ingenii sui. quo postquam ventum esset perfectis patris mandatis cupido incessit animos iuvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. ex infimo specu vocem redditam ferunt: „imperium summum Romae habebit qui vestrum primus, o iu-
- 11 venes, osculum matri tulerit.“ Tarquinius Sextus, qui Romae relictus fuerat, ut ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri iubent; ipsi inter se uter prior, cum Romam redissent, matri osculum daret
- 12 sorti permittunt. Brutus alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit, scilicet quod ea communis mater omnium mortalium
- 13 esset. reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

- 1 LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea aetate, divitiis praepollens. eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus cum ipse ditari exhaustus magnificentia publicorum operum, tum praeda delentis
- 2 popularium animos studebat, praeter aliam superbiam regno infestos etiam quod se in fabrorum ministerio atque servili tam diu habitos opere ab rege indignabantur. temp
- 3 ptata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi
- 4 parum processit, obsidione munitionibusque coepti preme
- 5 hostes. in his stativis, ut sit longo magis quam acris bello satis liberi commeatus erant, primoribus tamen magis

quam militibus; regii quidem iuvenes interdum otium con-
 rivlis comisationibusque inter se terebant. forte potanti-
 bus his apud Sex. Tarquinium, ubi et Collatinus cenabat
 Tarquinius Egerii filius, incidit de uxoribus mentio; suam
 quisque laudare miris modis. inde certamine accenso
 Collatinus negat verbis opus esse, paucis id quidem ho-
 ris posse sciri, quantum ceteris praestet Lucretia sua.
 „quin, si vigor iuventae inest, conscendimus equos, invi-
 simusque praesentes nostrarum ingenia? id cuique specta-
 lissimum sit, quod necopinato viri adventu occurrerit
 oculis.“ incaluerant vino. „age sane!“ omnes. citatis
 equis avolant Romam: quo cum primis se intendentibus
 tenebris pervenissent, pergunt inde Collatiam, ubi Lucre-
 tiam haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio lu-
 xuque cum aequalibus viderant tempus terentes, sed nocte
 sera deditam lanae inter lucubrantem ancillas in medio
 aedium sedentem inveniunt. muliebris certaminis laus
 penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquinique excepti
 benigne; victor maritus comiter invitat regios iuvenes.
 ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiae per vim stu-
 prandae capit; cum forma tum spectata castitas incitat.
 et tum quidem ab nocturno iuvenali ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interiectis diebus Sex. Tarquinius in-
 scio Collatino cum comite uno Collatiam venit. ubi ex-
 ceptus benigne ab ignaris consilii cum post cenam in
 hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, post-
 quam satis tuta circa sopitque omnes videbantur, stricto
 gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu
 mulieris pectore oppresso „tace Lucretia“ inquit; „Sex.
 Tarquinius sum; ferrum in manu est, moriere, si emise-
 ris vocem.“ cum pavida ex somno mulier nullam opem,
 prope mortem imminentem videret, tum Tarquinius fateri
 amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes
 partes muliebre animi. ubi obstinatum videbat et ne
 mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus:
 cum mortua iugulatum servum nudum positurum ait, ut
 in sordido adulterio necata dicatur. quo terrore cum vi-
 cisset obstinatum pudicitiam [velut victrix] libido, pro-

- fectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset, Lucretia maesta tanto malo nuntium Romam eundem ad patrem Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque
- 8 opus esse; rem atrocem incidisse. Spurius Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Iunio Bruto venit, cum quo forte Romam rediens ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem maestam in cubiculo
- 7 veniunt. adventu suorum lacrimae obortae. quaerentique viro „satin salve?“ „minime“ inquit: „quid enim salvi est mulieri amissa pudicitia? vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. ceterum corpus est tantum violatum, animus insens: mors testis erit. sed date dexteras fidem
- 8 que haud inpune adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibi que,
- 9 si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.“ dant ordine omnes fidem; consolantur aegram animi avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti: mentem peccare non corpus, et unde consilium afuerit, culpam abesse.
- 10 „vos“ inquit „videritis, quid illi debeatur: ego me et peccato absolvo, supplicio non libero; nec ulla deinde in-
- 11 pudica Lucretiae exemplo vivet.“ cultrum, quem sub veste
- 12 abditum habebat, eum in corde defigit, prolapsaque in vulnus moribunda cecidit. conclamat vir paterque.
- 1 LIX. Brutus illis luctu occupatis cultrum ex vulnere Lucretiae extractum manante cruore prae se tenens „per hunc“ inquit „castissimum ante regiam iniuriam sanguinem iuro, vosque, dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum cum scelerata coniuge et omni liberorum stirpe ferro igni, quacumque dehinc vi possim, exsecuturum, nec illos nec alium quemquam regnare Romae passurum.“
- 2 cultrum deinde Collatino tradit, inde Lucretio ac Valerio stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. ut praeceptum erat, iurant; totique ab luctu versi in iram Brutum, iam inde ad expugnandum regnum
- 3 vocantem, secuntur ducem. elatum domo Lucretiae corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novae atque indignitate homines, pro se quisque scelus

regium ac vim queruntur. movet cum patris maestitia, 4
 tum Brutus castigatorem lacrimarum atque inertium querel-
 larum auctorque, quod viros, quod Romanos deceret.
 arma capiendi adversus hostilia ausos. ferocissimus quis- 5
 que invenum cum armis voluntarius adest, sequitur et
 cetera juvenis. inde pari praesidio relicto Collatiae ad
 portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus
 nuntiaret, ceteri armati duce Bruto Romam profecti. ubi 6
 eo ventum est, quacumque incedit armata multitudo, pa-
 vorem ac tumultum facit. rursus ubi antelre primores
 civitatis vident, quidquid sit, haud temere esse rentur.
 nec minorem motum animorum Romae tam atrox res fa- 7
 cit, quam Collatiae fecerat. ergo ex omnibus locis urbis
 in forum curritur. quo simul ventum est, praeco ad tri-
 bunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat,
 populum advocavit. ibi oratio habita nequaquam eius 8
 pectoris ingentique, quod simulatum ad eam diem fuerat,
 de vi ac libidine Sex. Tarquinii, de stupro infando Lucre-
 tiae et miserabili caede, de orbitate Tricipitini, cui morte
 filiae causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita 9
 superbia ipsius regis miseriaeque et labores plebis in fos-
 sas cloacasque exhauriendas demersae: Romanos homi-
 nes, victores omnium circa populorum, opifices ac lapi-
 cidas pro bellatoribus factos. indigna Servi Tulli regis 10
 memorata caedis et invecta corpore patris nefando vehi-
 culo filia, invocatique ultores parentum dii. his atrocio- 11
 ribusque credo aliis, quae praesens rerum indignitas
 haudquaquam relatu scriptoribus facillia subicit, memoratis
 incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abro-
 garet, exulesque esse iuberet L. Tarquinium cum coniuge
 ac liberis. ipse iunioribus, qui ultro nomina dabant, lectis 12
 armatisque ad concitandum inde adversus regem exer-
 citum Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe
 Lucretio, praefecto urbis iam ante ab rege instituto, re-
 linquit. inter hunc tumultum Tullia domo profugit exe- 13
 crantibus quacumque incedebat invocantibusque paren-
 tum furias viris mulleribusque.

LX. Harum rerum nuntiis in castra perlatis cum re 1

nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus — senserat enim adventum —, ne obvius fieret; eodemque fere tempore diversis itineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romam venerunt. Tarquinio clausae portae exiliumque indictum; liberatorem urbis laeta castra accepere, exactique inde liberi regis. duo patrem secuti sunt, qui exulatum Caere in Etruscos ierunt; Sextus Tarquinius Gabios tamquam in suum regnum profectus ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse
 3 caedibus rapinisque concierat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti, regnatum Romae ab condita urbe ad liberatam annos ducentos
 4 quadraginta quattuor. duo consules inde comitis centuriatis a praefecto urbis ex commentariis Servi Tulli creati sunt, L. Iunius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

PERIOCHA LIBRI II.

Brutus iure iurando populum adstrinxit neminem regnare Romae passurum. Tarquinium Collatinum collegam suum propter adfinitatem Tarquiniorum suspectum coegit consulatu se abdicare et civitate cedere. bona regum diripi iussit, agrum Marti consecravit qui campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque et fratris filios, quia coniraverant de recipiendis rebus, securi percussit. servo iudici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit; ex cuius nomine vindicta appellata. cum adversus reges, qui contractis Veientum et Tarquiniensium copis bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arrunte filio Superbi commortuus est, eumque matronae anno luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsenna Clasinorum rex bello pro Tarquinis suscepto cum ad Ianiculum venisset, ne Tiberim transiret virtute Coclitis Horatii prohibitus est, qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit, et ponte rupto armatus in flumen se misit, et ad suos transnavit. accessit alterum virtutis exemplum a Mucio, qui cum ad feriendum Porsennam castra hostium intrasset, oculo scribae, quem regem esse existimaverat, comprehensus inpositam manum altaris, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est, dixitque ta-

lex trecentos esse. quorum admiratione coactus Porsenna pacis condiciones ferre bellum omisit acceptis obsidibus. ex quibus virgo una Cloelia deceptis custodibus per Tiberim ad suos transavit, et cum reddita esset, a Porsenna honorifice remissa equestri statua donata est. adversus Tarquinium Superbum cum Latinorum exercitu bellum inferentem Aulus Postumius dictator prospere pugnavit. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adlecta est. numerus tribunum amplius est, ut essent viginti una. plebs cum propter nexos ob aes alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Meneni Agrippae a seditione revocata est. idem Agrippa cum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. tribuni plebis quinque creati sunt. oppidum Vulscorum Corioli captum est virtute et opera Cn. Marci, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. T. Latinus, vir de plebe, cum in visu admonitus, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, id neglexisset, amissio filio pedibus debilis factus postquam delatus ad senatum lectica eadem illa indicaverat, usu pedum recepto domum reversus est. cum Cn. Marcus Coriolanus, qui in exilium erat pulsus, dux Vulscorum factus exercitum hostium urbi admovisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ut bellum patriae inferret, Veturia mater et Volturnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. lex agraria primum lata est. Spurius Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Opillia virgo Vesulis ob incestum viva defossa est. cum vicini Velentes incommodi magis quam graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit, mistique in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram praeter unum ab hostibus caesi sunt. Appius Claudius consul, cum adversus Vulscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. res praetera adversus Vulscos et Hernicos et Velentes, et seditiones inter nates plebemque continet.

TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBER II.

I. Liberi iam hinc populi Romani res pace belloque gestas, annuos magistratus imperiaque legum potentiora quam hominum peragam. quae libertas ut laetior esset, 2 proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt, ut haud inmerito omnes deinceps conditores partium certe urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctae multitudinis addiderunt, numerentur. neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriae Superbo exacto rege meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis inmaturatione cupidine priorum regum alicui regnum extor-

- 4 sisset. quid enim futurum fuit, si illa pastorum conven-
rumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela in-
violati templi aut libertatem aut certe impunitatem adeptam.
- 5 soluta regio metu, agitari coepta esset tribuniciis procel-
lis et in aliena urbe cum patribus serere certamina,
priusquam pignora coniugum ac liberorum caritasque ip-
sius soli, cui longo tempore adsuescitur, animos eorum
- 6 consociasset? dissipatae res nondum adultae discordia
forent; quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque
nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis
- 7 iam viribus ferre posset. libertatis autem originem inde
magis, quia annuum imperium consulare factum est,
quam quod deminutum quicquam sit ex regia potestate.
- 8 numeres: omnia iura, omnia insignia primi consules ter-
nuere; id modo cautum est, ne si ambo fasces haberent,
duplicatus terror videretur. Brutus prior concedente col-
lega fasces habuit, qui non acrior vindex libertatis fuerat.
- 9 quam deinde custos fuit. omnium primum avidum novae
libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut do-
nis regis posset, iure iurando adegit neminem Romae
- 10 passuros regnare. deinde, quo plus virium in senatu fre-
quentia etiam ordinis faceret, caedibus regis deminutum
patrum numerum primoribus equestri gradus lectis ad
- 11 trecentorum summam explevit. traditumque inde fertur,
ut in senatum vocarentur qui patres quique conscripti
essent: conscriptos videlicet in novum senatum appella-
bant lectos. id mirum quantum profuit ad concordiam
civitatis iungendosque patribus plebis animos.
- 1 II. Rerum deinde divinarum haec cura; et qui
quaedam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne-
cubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant.
- 2 id sacerdotium pontifici subiecere, ne additus nomini ho-
nos aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, officeret.
ac nescio an nimis undique eam minimisque rebus mu-
niendo modum excesserint. consulis enim alterius, cum
nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit: nimium
Tarquinius regno adsuesse. initium a Prisco factum;
regnasse dein Ser. Tullium; ne intervallo quidem facto

oblitum tamquam alieni regni Superbum Tarquinium velut hereditatem gentis scelere ac vi repetisse; pulso Superbo penes Conlatinum imperium esse. nescire Tarquinius privatos vivere. non placere nomen, periculosum libertati esse. hinc primo sensim temptantium animos ⁴ sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspicionem plebem Brutus ad contionem vocat. ibi omnium ⁵ primum ius iurandum populi recitat neminem regnare passuros nec esse Romae, unde periculum libertati foret. id summa ope tuendum esse, neque ullam rem, quae eo pertineat, contemnendam. invitum se dicere hominis causa, nec dicturum fuisse, nisi caritas rei publicae vinceret. non credere populum Romanum solidam libertatem ⁶ reciperatam esse. regium genus, regium nomen non solum in civitate sed etiam in imperio esse; id officere, id obstare libertati. „hunc tu“ inquit „tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. meminimus, fatemur, elecisti reges; absolve beneficium tuum, aufer hinc regium nomen. res tuas tibi non solum reddent cives tui auctore me, sed si quid deest, munifice augebunt. amicus abi, exonera civitatem vano forsitan metu. ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.“ consuli ⁸ primo tam novae rei ac subitae admiratio incluserat vocem; dicere deinde incipientem primores civitatis circumstant, eadem multis precibus orant. et ceteri quidem ⁹ movebant minus: postquam Spurius Lucretius, maior aetate ac dignitate, socer praeterea ipsius, agere varie rogando alternis suadendoque coepit, ut vinci se consensu civitatis pateretur, timens consul, ne postmodum privato ¹⁰ sibi eadem illa cum bonorum amissione additaque alia insuper ignominia acciderent, abdicavit se consulatu, rebusque suis omnibus Lavinium translatis civitate cessit. Brutus ex senatus consulto ad populum tulit, ut omnes ¹¹ Tarquiniae gentis exules essent. collegam sibi comitis centuriatis creavit P. Valerium, quo adiutore reges eiecerat.

III. Cum haud cuiquam in dubio esset bellum ab Tarquinis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditorem

- 2 prope libertas amissa est. erant in Romana iuventute adulescentes aliquot nec hi tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, aequales sodalesque adulescentium
- 3 Tarquiniorum, adsueta more regio vivere. eam tum aequato iure omnium licentiam quaerentes libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquirebantur: regem hominem esse, a quo inpetres, ubi ius, ubi iniuria opus sit; esse gratiae locum, esse beneficio et irasci et ignoscere posse, inter amicum atque inimicum discrimen nosse. leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi quam potenti, nihil laxamenti nec veniae habere, si modum excesseris; periculosum esse in tot humanis erroribus sola innocentia vivere. ita iam sua sponte aegris animis legati ab regibus superveniunt sine mentione redditus bona tantum repetentes. eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit, ne non reddita belli causa,
- 6 reddita belli materia et adiumentum essent. interim legati [alii] alia moliri, aperte bona repetentes clam recuperand regni consilia struere; et tamquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adulescentium animos pertemptant. a quibus placide oratio accepta est, iis litteras ab Tarquiniiis reddunt, et de accipiendis clam nocte in urbem regibus conloquuntur.
- 1 IV. Vitellius Aquiliisque fratribus primo commissae res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat, tanque ex eo matrimonio adulescentes erant liberi, Titus Tiberiusque. eos quoque in societatem consilii avunculi adsumunt. praeterea aliquot nobiles adulescentes consilium adsumpti, quorum vetustate memoria abiit. interim cum in senatu vicisset sententia, quae censebat reddenda bona, eamque ipsam causam morae in urbe haberent legati, quod spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res, omne id tempus cum coniuratis consultando absumunt, evincuntque instando,
- 4 ut litterae sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis adferri? datae litterae, ut pignus fidei essent, manifestum

facinus fecerunt. nam cum pridie quam legati ad Tarqu- 5
 nios proficiscerentur [et] cenatum forte apud Vitellios es-
 set, coniuratique ibi remotis arbitris multa inter se de
 novo, ut sit, consilio egissent, sermonem eorum ex servis
 unus excepit, qui iam antea id senserat agi; sed eam oc- 6
 casionem, ut litterae legatis darentur, quae deprehensae
 rem coarguere possent, expectabat. postquam datas sen-
 sit, rem ad consules detulit. consules ad deprehendendos 7
 legatos coniuratosque profecti domo sine tumultu rem
 omnem oppressere, litterarum in primis habita cura, ne
 interciderent, proditoribus extemplo in vincla coniectis
 de legatis paululum addubitatum est, et quamquam visi
 sunt commisisse, ut hostium loco essent, ius tamen gen-
 tium valuit.

V. De bonis regis, quae reddi ante censuerant, res 1
 integra refertur ad patres. ibi victi ira vetuere reddi, ve-
 tuere in publicum redigi: diripienda plebi sunt data, ut 2
 contacta regia praeda spem in perpetuum cum iis pacis
 amitteret. ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim
 fuit, consecratus Marti Martius deinde campus fuit, forte 3
 ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi, quem
 campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam
 cum stramento segetem magna vis hominum simul in-
 missa corbibus fudere in Tiberim tenui fluentem aqua,
 ut mediis caloribus solet. ita in vadis haesitantis frumenti
 acervos sedisse inlitos limo. insulam inde paulatim et 4
 aliis, quae fert temere flumen, eodem invectis factam.
 postea credo additas moles manuque adiutum, ut tam emi-
 nens area firmaque templis quoque ac porticibus susti-
 nendis esset.

Direptis bonis regum damnati proditores sumptumque 5
 supplicium, conspectus eo, quod poenae capiendae mi-
 nisterium patri de liberis consulatus inposuit, et, qui specta-
 tor erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem sup-
 plicii dedit. stabant deligati ad palum nobilissimi iuve-
 nes. sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis li- 6
 beri omnium in se averterant oculos, miserebatque non
 poenae magis homines quam sceleris, quo poenam meriti

7 essent: illos eo potissimum anno patriam liberatam, pa-
 trem liberatorem, consulatum ortum ex domo Iunia, pa-
 tres, plebem, quidquid deorum hominumque Romanorum
 esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum
 8 infesto exuli proderent. consules in sedem processere
 suam, missique lictores ad sumendum supplicium. nudat-
 os virgis caedunt securique feriunt, cum inter omne tem-
 pus pater vultusque et os eius spectaculo esset eminente
 9 animo patrio inter publicae poenae ministerium. Secun-
 dum poenam nocentium, ut in utramque partem arcendis
 sceleribus exemplum nobile esset, praemium indici pec-
 cunia ex aerario libertas et civitas data. ille primum di-
 10 citur vindicta liberatus. quidam vindictae quoque nomen
 tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. post
 illum observatum, ut qui ita liberati essent, in civitatem
 accepti viderentur.

1 VI. His sicut acta erant nuntiatis incensus Tarqui-
 nius non dolore solum tantae ad inritum cadentis spei sed
 etiam odio iraque, postquam dolo viam obsaeptam vidit,
 bellum aperte moliendum ratus circumire supplex Etru-
 2 riae urbes, orare maxume Veientes Tarquiniensesque, ut
 se ortum, eiusdem sanguinis, extorrem egentem ex tanta
 modo regno cum liberis adolescentibus ante oculos suos
 perire sinerent. alios peregre in regnum Roman accitos
 se regem, augentem bello Romanum imperium, a proximis
 3 scelerata coniuratione pulsum. eos inter se, quia nemo
 unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse
 bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sce-
 leris esset. patriam se regnumque suum repetere et perire
 qui ingratos cives velle. ferrent opem, adiuvarent; suas
 quoque veteres iniurias ultum irent, totiens caesas legio-
 4 nes, agrum ademptum. haec moverunt Veientes, ac pro-
 se quisque Romano saltem duce ignominias demendas
 belloque amissa repetenda minaciter fremunt. Tarquini-
 es nomen ac cognatio movet; pulchrum videbatur suos
 5 Romae regnare. ita duo duarum civitatum exercitus ad
 repetendum regnum belloque persequendos Romanos se-
 cuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum

est, obviam hosti consules eunt: Valerius quadrato agmine
 peditem ducit; Brutus ad explorandum cum equitatu au-
 tecessit. eodem modo primus eques hostium agminis fuit,
 praerat Arruns Tarquinius, filius regis; rex ipse cum le-
 gionibus sequebatur. Arruns ubi ex lictoribus procul con-
 sulem esse, deinde iam propius ac certius facie quoque
 Brutum cognovit, inflammatus ira „ille est vir“ inquit, „qui
 nos extorres expulit patria. ipse en ille nostris decoratus
 insignibus magnifice incedit. di regum ultores adeste.“
 concitat calcaribus equum atque in ipsum infestus consu-
 lem derigit. sensit in se iri Brutus. decorum erat tum ip-
 sis capessere pugnam ducibus, avide itaque se certamini
 offert: adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum
 hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut
 contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus
 haerentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. simul et
 cetera equestris pugna coepit, neque ita multo post et
 pedites superveniunt. ibi varia victoria et velut aequo
 Marte pugnatum est: dextera utrimque cornua vicere,
 laeva superata. Velentes, vinci ab Romano milite adsueti,
 fusi fugatique; Tarquiniensis, novus hostis, non stetit
 solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita cum pugnatum esset, tantus terror Tarqui-
 nium atque Etruscos incessit, ut omissa Inrita re nocte
 ambo exercitus, Velens Tarquiniensisque, suas quisque
 abirent domos. adiciunt miracula huic pugnae: silentio
 proximae noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem —
 Silvani vocem eam creditam —, haec dicta: uno plus
 Tuscorum cecidisse in acie; vincere bello Romanum. ita
 certe inde abiere Romani ut victores, Etrusci pro victis.
 nam postquam influxit, nec quisquam hostium in conspectu
 erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde
 Romam rediit. collegae funus quanto tum potuit apparatu
 fecit; sed multo maius morti decus publica fuit maestitia.
 eo ante omnia insignis, quia matronae annum ut paren-
 tem eum luxerunt, quod tam acer ultor violatae pudici-
 tiae fuisset.

Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles

- volgi animi, ex favore non invidia modo sed suspicio
 6 etiam cum atroci crimine orta, regnum eum adfectare fama
 ferebat, quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti,
 et aedificabat in summa Velia: ibi alto atque munito loco
 7 arcem inexpugnabilem fieri [fore]. haec dicta vulgo cre-
 ditaque cum indignitate angerent consulis animum, vo-
 cato ad concilium populo summissis fascibus in contio-
 nem escendit. gratum id multitudini spectaculum fuit,
 summissa sibi esse imperii insignia, confessionemque
 factam populi quam consulis maiestatem vimque maiorem
 8 esse. ibi audire iussis consul laudare fortunam collegae,
 quod liberata patria in summo honore pro re publica di-
 micans matura gloria necdum se vertente in invidiam
 mortem occubisset. se superstitem gloriae suae ad cri-
 men atque invidiam superesse, ex liberatore patriae ad
 9 Aquilios se Vitelliosque recidissee. „numquamne ergo“
 inquit „ulla adeo [a] vobis spectata virtus erit, ut suspi-
 cione violari nequeat? ego me, illum acerrimum regum
 hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subitum time-
 10 rem? ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui
 me crederem posse a civibus meis? tam levi momento
 mea apud vos fama pendet? adeone est fundata leviter
 11 fides, ut, ubi sim, quam qui sim, magis referat? non ob-
 stabunt Publi Valeri aedes libertati vestrae, Quirites, tuta
 erit vobis Velia. deferam non in planum modo aedes, sed
 colli etiam subiciam, ut vos supra suspectum me civem
 habitetis. in Velia aedificent, quibus melius quam P. Va-
 12 lerio creditur libertas.“ delata confestim materia omnis
 infra Veliam, et, ubi nunc Vicae Polae est, domus in in-
 fimo clivo aedificata.
- 1 VIII. Latae deinde leges, non solum quae regni suspi-
 cione consulem absolverent, sed quae adeo in contrarium
 2 verterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen
 factum Publicolae est. ante omnes de provocatione ad-
 versus magistratus ad populum sacrandoque cum bonis
 capite eius, qui regni occupandi consilia inisset, gratae
 3 in vulgus leges fuere. quas cum solus pertulisset, ut sua
 unus in his gratia esset, tum deinde comitia collegae

subrogando habuit. creatus Sp. Lucretius consul, qui magno 4
natu non sufficientibus iam viribus ad consularia munera
obunda intra paucos dies moritur. suffectus in Lucreti 5
locum M. Horatius Pulvillus. apud quosdam veteres au-
ctores non invenio Lucretium consulem, Bruto statim Ho-
ratium suggerunt; credo, quia nulla gesta res insignem
fecerit consulatum, memoria intercidisse.

Nondum dedicata erat in Capitolio Iovis aedes. Vale- 6
rius Horatiusque consules sortiti, uter dedicaret. Horatio
sorte evenit; Publicola ad Velentium bellum profectus.
aegrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii de- 7
dicationem tam incliti templi Horatio dari. id omnibus
modis impedire conati, postquam alia frustra temptata
erant, postem iam tenenti consuli foedum inter precatio-
nem deum nuntium incutiunt, mortuum eius filium esse,
funestaque familia dedicare eum templum non posse. non 8
crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec
traditur certum nec interpretatio est facilis. nihil aliud ad
eum nuntium a proposito aversus, quam ut cadaver ef-
ferri iuberet, tenens postem precationem peragit et dedi- 9
cat templum. — Haec post exactos reges domi militiaeque
gesta primo anno. inde P. Valerius iterum T. Lucretius
consules facti.

IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porsinam, Clusinum re- 1
gem, perfugerant. ibi miscendo consilium precesque nunc
orabant, ne se, oriundos ex Etruscis, eiusdem sanguinis
nominisque, egentes exulare pateretur; nunc monebant 2
etiam, ne orientem morem pellendi reges inultum sineret.
satis libertatem ipsam habere dulcedinis, nisi quanta vi 3
civitates eam expellant, tanta regna reges defendant,
aequali summa infimis, nihil excelsum, nihil quod supra
cetera emineat, in civitatibus fore; adesse finem regnis,
rei inter deos hominesque pulcherrimae. Porsina, cum 4
regem esse Romae tum Etruscae gentis regem amplum
Tuscis ratus Romam infesto exercitu venit. non umquam 5
alias ante tantus terror senatum invasit: adeo valida res
tum Clusina erat, magnumque Porsinae nomen. nec hostes
modo timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs

metu perculsa receptis in urbem regibus vel cum servi-
6 tute pacem acciperet. multa igitur blandimenta plebi per
id tempus ab senatu data. annonae in primis habita cura,
et ad frumentum comparandum missi alii in Vulscos alii
Cumas. salis quoque vendendi arbitrium, quia inpenso
pretio venibat, in publicum omni sumptu, ademptum pri-
vatis, portoriisque et tributo plebes liberata, ut divites
conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis sti-
7 pendii pendere, si liberos educerent. itaque haec indul-
gentia patrum asperis postmodum rebus in obsidione ac
fame adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen
8 non summi magis quam infimi horrerent, nec quisquam
unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum
bene imperando universus senatus fuit.

1 X. Cum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex
agris demigrant, urbem ipsam saepiunt praesidiis. alia
2 muris, alia Tiberi obiecto videbantur tuta. pons sublicius
iter paene hostibus dedit, ni unus vir fuisset Horatius Co-
cles: id munimentum illo die fortuna urbis Romanae ha-
3 buit. qui positus forte in statione pontis, cum captum re-
pentino impetu Ianiculum atque inde citatos decurrere ho-
stes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordines-
que relinquere, reprehensans singulos, obsistens obte-
4 stansque deum et hominum fidem testabatur, nequiquam
deserto praesidio eos fugere, si transitum pontem a tergo
reliquissent, iam plus hostium in Palatio Capitolioque
quam in Ianiculo fore. itaque monere praedicere, ut pon-
tem ferro igni, quacumque vi possint, interrumpant: se
impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti,
5 excepturum. vadit inde in primum aditum pontis, insignis-
que inter conspecta cedentium pugnae terga obversis
comminus ad ineundum proelium armis ipso miraculo au-
6 daciae obstupescit hostis. duos tamen cum eo pudor te-
nuit, Sp. Larcium ac T. Herminium, ambos claros genere
7 factisque. cum his primam periculi procellam et quod
tumultuosissimum pugnae erat parumper sustinuit. deinde
eos quoque ipsos exigua parte pontis relicta, revocantibus
8 qui rescindebant, cedere in tutum coegit. circumferens

inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, servitia regum superborum, suae libertatis inmemores alienam oppugnatum venire. cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, 9 ut proelium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem, et clamore sublato undique in unum hostem tela coniciunt. quae cum in obiecto cuncta scuto haesissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, iam impetu conabantur detrudere virum, cum simul fragor rupti pontis simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. tum Cocles „Tiberine pater” inquit, „te sancte 11 precor, haec arma et hunc militem propitio flumine accipias!” ita sic armatus in Tiberim desiluit, multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famae habituram ad posteros quam fideligrata erga tantam virtutem civitas fuit: status in comitio 12 posita, agri quantum uno die circumaravit datum. pri- 13 vata quoque inter publicos honores studia eminebant: nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid fraudans se ipse victu suo contulit.

XI. Porsina primo conatu repulsus consiliis ab op- 1 pugnanda urbe ad obsidendam versis, praesidio in Ianiculo locato ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit navibus undique accitis et ad custodiam, ne quid Romam 2 frumenti subvehi sineret, et ut praedatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis traicerent; brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddi- 3 dit, ut non cetera solum ex agris sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. hoc tantum licentiae Etruscis non 4 metu magis quam consilio concessum. namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul et effusos improvise adoriundi, in parvis rebus neglegens ultor gravem se ad maiora vindicem servabat. itaque, ut eliceret 5 praedatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quae aversissima ab hoste erat, expellerent pecus, sciluros id hostes ratus, quod in obsidione et fame

6 servitia infida transfugerent. et sciare perfugae indicio,
multoque plures, ut in spem universae praedae, flumen
7 traiciunt. P. Valerius T. Herminium cum modicis copiis
ad secundum lapidem Gabina via occultum considerare lubet,
Sp. Larcium cum expedita iuventute ad portam Collinam stare,
donec hostis praetereat, inde se obicere, ne
8 sit ad flumen reditus. consulum alter T. Lucretius porta
Naevia cum aliquot manipulis militum egressus, ipse Va-
9 lerius Caelio monte cohortes delectas educit. hique primi
apparuerunt hosti. Herminius ubi tumultum sensit, con-
currit ex insidiis, versisque in Valerium Etruscis terga
caedit; dextra laevaque hinc a porta Collina illinc ab Nae-
10 via redditus clamor: ita caesi in medio praedatores, ne-
que ad pugnam viribus pares, et ad fugam saeptis omni-
bus viis. finisque ille tam effuse evagandi Etruscis fuit.

✓ 1 XII. Obsidio erat nihilo minus et frumenti cum summa
caritate inopia, sedendoque expugnaturum se urbem spem
2 Porsina habebat, cum C. Mucius adulescens nobilis, cu-
indignum videbatur populum Romanum servientem, cum
sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis ob-
sessum esse, liberum eundem populum ab isdem Etruscis
3 obsideri, quorum saepe exercitus fuderit — ; itaque magno
audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam
ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra con-
4 stituit; dein metuens, ne, si consulum iniussu et ignavis
omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis
retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen ad-
5 firmante, senatum adit. „transire Tiberim“ inquit, „pa-
tres, et intrare, si possim, castra hostium volo, non praedo
nec populationum in vicem ultor: maius, si di iuvant, in
animo est facinus.“ adprobant patres. abdito intra vestem
6 ferro proficiscitur. ubi eo venit, in confertissima turba
7 prope regium tribunal constitit. ibi cum stipendium mi-
litibus forte daretur, et scriba cum rege sedens pari fere
ornatu multa ageret, eum milites volgo adirent, timens
sciscitari, uter Porsina esset, ne ignorando regem semet
ipse aperiret quis esset, quo temere traxit fortuna faci-
8 nus, scribam pro rege obtruncat. vadentem inde, qua

✓

per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat
 viam, cum concursu ad clamorem facto comprehensum
 regli satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutis
 tum quoque inter tantas fortunae minas metuendus ma-
 gis quam metuens, „Romanus sum“ inquit „civis, C. Mu- 0
 cium vocant. hostis hostem occidere volui, nec ad mor-
 tem minus animi est quam fuit ad caedem: et facere et 10
 pati fortia Romanum est. nec unus in te ego hos animos
 gessi; longus post me ordo est idem petentium decus.
 proinde in hoc discrimen, si iuvat, accingere, ut in singu-
 las horas capite dimices tuo, ferrum hostemque in vesti- 11
 bulo habeas regiae. hoc tibi iuventus Romana indicimas
 bellum. nullam aciem, nullum proelium timueris; uni
 tibi et cum singulis res erit.“ cum rex simul ira infen- 12
 sus periculoque conterritus circumdari ignis minitabun-
 dus iuberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum
 sibi minas per ambages faceret, „en tibi“ inquit, „ut 13
 sentias, quam vile corpus sit tuis, qui magnam gloriam vi-
 dent;“ dextramque accenso ad sacrificium foculo inicit.
 quam cum velut alienato ab sensu torreret animo, prope
 attonitus miraculo rex cum ab sede sua profluisset, amo-
 verique ab altaribus iuvenem iussisset, „tu vero abi“ in- 14
 quit, „in te magis quam in me hostilia ausus. iuberem
 macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret:
 nunc iure belli liberum te intactum inviolatumque hinc
 dimitto.“ tunc Mucius quasi remunerans meritum „quando 15
 quidem“ inquit „est apud te virtuti honos, ut beneficio
 tuleris a me, quod minis nequisti: trecenti coniuravimus
 principes iuventutis Romanae, ut in te hac via grassare-
 mur. mea prima sors fuit; ceteri, utcumque ceciderit 16
 primi, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque
 tempore aderunt.“

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scaevolae a clade 1
 dextrae manus cognomen inditum, legati a Porsina Ro-
 man secuti sunt: adeo moverat eum et primi periculi ca-
 sus, quo nihil se praeter errorem insidiatoris texisset, et 2
 subeunda dimicatio cotiens, quot coniurati superessent,
 ut pacis condiciones ultro ferret Romanis. iactatum in

- condicionibus nequiquam de Tarquiniis in regnum resti-
 tuendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis,
 4 quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. de
 agro Veientibus restituendo impetratum, expressaque ne-
 cessitas obsides dandi Romanis, si Ianiculo praesidium
 deduci vellent. his condicionibus composita pace exer-
 citum ab Ianiculo deduxit Porsina et agro Romano ex-
 5 cessit. patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum
 dono dedere, quae postea sunt Mucia prata appellata.
- 6 Ergo ita honorata virtute feminae quoque ad publica
 decora excitatae. et Cloelia virgo, una ex obsidibus, cum
 castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata
 essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter
 tela hostium Tiberim tranavit, sospitesque omnes Romam
 7 ad propinquos restituit. quod ubi regi nuntiatum est,
 primo incensus ira oratores Romam misit ad Cloeliam
 8 obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde
 in admirationem versus supra Coclites Muciosque dicere
 id facinus esse, et prae se ferre, quem ad modum, si non
 dedatur obses, pro rupto foedus se habiturum, sic dedi-
 9 tam *intactam* inviolatamque ad suos remissurum, utrim-
 que constitit fides: et Romani pignus pacis ex foedere
 restituerunt, et apud regem Etruscum non tuta solum sed
 honorata etiam virtus fuit, laudatamque virginem parte
 10 obsidum se donare dixit; ipsa quos vellet legeret, productis
 omnibus elegisse inpubes dicitur, quod et virginitati de-
 corum et consensu obsidum ipsorum probabile erat eam
 aetatem potissimum liberari ab hoste, quae maxime op-
 11 portuna iniuriae esset. pace redintegrata Romani novam
 in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri,
 donavere; in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.
- 1 XIV. Huic tam pacatae profectioni ab urbe regis
 Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad no-
 stram aetatem inter cetera sollemnia manet, bona Porsinae
 2 regis vendendi. cuius originem moris necesse est
 aut inter bellum natam esse neque omissam in pace, aut
 a mitiore crevisse principio, quam hic prae se ferat titu-
 lus bona hostiliter vendendi. proximum vero est ex his,

quae traduntur, Porsinam discedentem ab Ianiculo castra opulenta convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriae arvis commeatu Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinqua obsidione; ea deinde, ne populo inmisce diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsinae appellata gratiam muneris magis significante titulo quam auctionem fortunae regiae, quae ne in potestatem quidem populi Romani esset.

Omisso Romano bello Porsina, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Arruntem Aricium oppugnatum mittit, primo Aricinos res necopinata percusserat, arcessita deinde auxilia et a Latinis populis et a Cumis tantum spei fecere, ut acie decernere auderent, proelio inito adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos, Cumanae cohortes, arte adversus vim usae, declinavere paululum, effuseque praelatos hostes conversis signis ab tergo adortae sunt: ita in medio prope iam victores caesi Etrusci, pars perexigua duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes et fortuna et specie supplicum delati sunt, ibi benigne excepti divisique in hospitia, curatis vulneribus alii profecti domos nuntii hospitalium beneficiorum, multos Romae hospitum urbisque caritas tenuit, his locus ad habitandum datus, quem deinde Tuscum vicum appellarunt.

XV. Spurius Lucretius inde et P. Valerius Publicola¹ consules facti, eo anno postremum legati a Porsina de reducendo in regnum Tarquinio venerunt, quibus cum responsum esset missurum ad regem senatum legatos, missi confestim honoratissimus quisque e patribus: non² quin breviter reddi responsum potuerit non recipi reges, ideo potius delectos patrum ad eum missos quam legatis eius Romae daretur responsum, sed ut in perpetuum mentio eius rei finiretur, non in tantis mutuis beneficiis in vicem animi sollicitarentur, cum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset, Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent, non in regno populum Romanum, sed in³

libertate esse: ita induxisse in animum, hostibus potius portas quam regibus patefacere. eam [ea esse vota] esse voluntatem omnium, ut qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit: proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare. rex verecundia victus „quando id certum atque obstinatum est“ inquit, „neque ego obtundam saepius eadem nequiquam agendo, nec Tarquinius spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. alium hinc, seu bello opus est seu quiete, exilio quaerant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.“ dictis facta amiciora adiecit. obsidum quod reliquum erat reddidit, agrum Veientem foedere ad Ianiculum icto ademptum restituit. Tarquinius spe omni reditus incisa exulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsina fuit.

- 1 XVI. Consules M. Valerius P. Postumius. eo anno
- 2 bene pugnatum cum Sabinis; consules triumpharunt. maiore inde mole Sabini bellum parabant. adversus eos et ne quid simul ab Tusculo, unde etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat, repentini periculi oriretur, P. Valerius
- 3 quartum T. Lucretius iterum consules facti. Seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis aliquantum inde
- 4 virium transtulit ad Romanos. namque Attius Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romae nomen, cum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu
- 5 Romam transfugit. his civitas data agerque trans Anienem; vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, appellata. Appius inter patres lectus haud ita multo post in principum dignationem pervenit. consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti cum ita vastatione dein proelio afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post Agrippa Menenio P. Postumio consulibus moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumptus decset:
- 8 de publico est datus. luxere matronae ut Brutum. Eodem

anno duae coloniae Latinae, Pometia et Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum; fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. nec magis post proelium quam in proelio 9 caedibus temperatum est: et caesi aliquanto plures erant quam capti, et captos passim trucidaverunt; ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, ira belli abstinuit. et hoc anno Romae triumphatum.

XVII. Secuti consules Opiter Verginius Sp. Cassius 1 Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus oppugnavant. in quos Aurunci magis iam inexpiabili odio 2 quam spe aliqua aut occasione coorti cum plures igni quam ferro armati excurrissent, caede incendioque cuncta complent. vineis incensis, multis hostium vulneratis et occisis consulum quoque alterum — sed utrum 3 [nomen] auctores non adiciunt — gravi vulnere ex equo deiectum prope interfecerunt. Romam inde male gesta 4 re reditum. inter multos saucios consul spe incerta vitae relatus. interfecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, cum ira maiore bellum tum viribus etiam auctis Pometiae arma inlata. et cum vineis relictis aliaque mole belli 5 iam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilo minus foede dedita urbe, quam si 6 capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum; ager venit. consules magis ob iras graviter ultas quam ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium et T. 1 Larcium consules habuit. eo anno Romae cum per ludos 2 ab Sabinorum iuventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope proelium fuit, parva- 3 que ex re ad rebellionem spectare res videbatur supra belli Latini metum. id quoque accesserat, quod triginta iam confurasse populos concitante Octavio Mamilio satis constabat. in hac tantarum expectatione rerum sollicita 4 civitate dictatoris primum creandi mentio orta. sed nec

- quo anno nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquiniana essent — id quoque enim traditur —, parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis
- 5 constat. apud veterrimos tamen auctores T. Larcium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum creatos invenio. consulares legere: ita lex iubebat de dictatore
- 6 creando lata. eo magis adducor ut credam Larcium, qui consularis erat, potius quam M'. Valerium M. filium Vollesii nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et
- 7 magistrum consulibus appositum: quin, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium spectatae virtutis et consularem virum legissent.
- 8 Creato dictatore primum Romae postquam praeferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiones essent ad dicto parendum. neque enim ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat, neque ullum usquam nisi in cura
- 9 parendi auxilium. Sabinis etiam creatus Romae dictator eo magis, quod propter se creatum crediderant, metum
- 10 incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum, ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sere-
- 11 rent. actum tamen est de pace; impetrataque foret, si quod impensae factum in bellum erat, praestare Sabini — id enim postulatum erat — in animum induxissent. bellum indictum: tacitae indutiae quietum annum tenuere.
- 1 XIX. Consules Servius Sulpicius Manius Tullius; nihil dignum memoria actum; T. Aebutius deinde et C. Vetsius. his consulibus Fidenae obsessae, Crustumeria capta, Praeneste ab Latinis ad Romanos descivit. Nec ultra bellum Latinum gliscens iam per aliquot annos dilatum.
- 3 Aulus Postumius dictator Titus Aebutius magister equitum magnis copiis peditum equitumque profecti ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt; et quia Tarquinius esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. ergo
- 5 etiam proelium aliquanto quam cetera gravius atque atro-

chus fuit. non enim duces ad regendam modo consilio
 rem adfuere, sed sulsmet ipsis corporibus dimicantes mi-
 scuere certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut
 illa ex acie sine vulnere praeter dictatorem Romanum ex-
 cessit. in Postumium prima in acie suos adhortantem in- 6
 struentemque Tarquinius Superbus, quamquam iam aetate
 et viribus erat gravior, equum infestus admisit, ictusque
 ab latere concursu suorum receptus in tutum est. et ad 7
 alterum cornu Aebutius magister equitum in Octavium
 Mamilium impetum dederat, nec fefellit veniens Tuscula-
 num ducem, contra quem et ille concitat equum: tanta 8
 que vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Aebu-
 tio traiectum sit, Mamilio pectus percussum. hunc qui 9
 dem in secundam aciem Latini recepere; Aebutius cum
 saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit.
 Latinus dux nihil deterritus vulnere proelium ciet, et quia 10
 suos percussos videbat, arcessit cohortem exulum Roma-
 norum, cui Luci Tarquini filius praeerat. ea, quo maiore
 pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam
 parumper restituit.

XX. Referentibus iam pedem ab ea parte Romanis 1
 M. Valerius Publicolae frater, conspicatus ferocem iuven-
 nem Tarquinium ostentantem se in prima exulum acie,
 domestica etiam gloria accensus, ut, cuius familiae decus 2
 electi reges erant, eiusdem interfecti forent, subdit cal-
 caria equo et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius 3
 retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium,
 temere invectum in exulum aciem, ex transverso quidam
 adortus transfigit; nec quicquam equitis vulnere equo re-
 tardato moribundus Romanus labentibus super corpus
 armis ad terram defluxit. dictator Postumius postquam 4
 cecidisse talem virum, exules ferociter citato agmine in-
 vehi, suos percussos cedere animadvertit, cohorti suae, 5
 quam delectam manum praesidii causa circa se habebat,
 dat signum, ut quem suorum fugientem viderint, pro hoste
 habeant. ita metu anclipti versi a fuga Romani in hostem,
 et restituta acies. cohors dictatoris tum primum proe- 6
 lium inilit. integris corporibus animisque fessos adorti

- 7 exules caedunt. ibi alia inter proceres coorta pugna, im-
 perator Latinus, ubi cohortem exulum a dictatore Romano
 prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos all-
 8 quot in primam aciem secum rapit. hos agmine venien-
 tes T. Herminius legatus conspicatus interque eos in
 signem veste armisque Mamiliū noscitans tanto vi ma-
 9 lore, quam paulo ante magister equitum, cum hostium duce
 proelium inicit, ut et uno ictu transfixum per latus occide-
 rit Mamiliū, et ipse inter spoliandum corpus hostis ver-
 ruto percussus, cum victor in castra esset relatus, inter
 10 primam curationem expiraverit. tum ad equites dictator
 advolat obtestans, ut fesso iam pedite descendant ex equis,
 et pugnam capessant. dicto parvare: desiliunt ex equis,
 provolant in primum, et pro antesignanis parmas obiciunt.
 11 recipit extemplo animum pedestris acies, postquam iuven-
 tibus proceres aequato genere pugnae secum partem pe-
 riculi sustinentes vidit. tum demum impulsī Latini per-
 12 culaque inclinavit acies. equiti admoti equi, ut persequi
 hostem posset; secuta et pedestris acies, ibi nihil nec
 divinae nec humanae opis dictator praetermittens aedem
 13 Castori vovisse fertur, ac pronuntiasset militi praemia, qui
 primus, qui secundus castra hostium intrasset: tantusque
 ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem Romanī,
 castra caperent. hoc modo ad lacum Regillum pugnatum
 est. dictator et magister equitum triumphantes in urbem
 rediere.
- 1 XXI. Triennio deinde nec certa pax nec bellum fuit.
 consules Quintus Cloelius et T. Larcus, inde A. Sempro-
 2 nius et M. Minucius. his consulibus aedis Saturno dedi-
 cata, Saturnalia institutus festus dies. — Aulus deinde Po-
 3 stumius et T. Verginius consules facti. hoc demum anno
 ad Regillum lacum pugnatum apud quosdam invenio; A.
 Postumium, quia collega dubiae fidei fuerit, se consulatu
 4 abdicasse; dictatorem inde factum. tanti errores impli-
 cant temporum aliter apud alios ordinatis magistratibus,
 ut nec qui consules secundum quosnam, nec quid quor-
 que anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modo sed
 5 etiam auctorum digerere possis. — Ap. Claudius deinde

et P. Servilius consules facti. insignis hic annus est nuntio Tarquinii mortis. mortuus Cumis, quo se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. eo a nuntio erecti patres, erecta plebes. sed patribus nimis luxuriosa ea fuit laetitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, iniuriae a primoribus fieri coepere. eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum iterum deducta est. Romae tribus una et viginti factae. aedes Mercuri dedicata est idibus Maiis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax 1 neque bellum fuerat: nam et Volsci comparaverant auxilia, quae mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset, et maturavit Romanus, ne proelio uno cum Latino Volcoque contenderet. hac ira consules in Vol- 2 scum agrum legiones duxere. Volscos consilii poenam non metuentes necopinata res percussit. armorum lumines obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos: ita sine certamine inde abductae legiones. nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum Hernicis in societatem armorum adsumptis; legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimitunt. sed recens ad Regillum lacum ac- 4 cepta cladis Latinos ira odioque eius, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. comprehensos Volscos Romam duxere. ibi traditi consulibus, indicatumque est Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. relata re ad senatum adeo fuit gratum patribus, 5 ut et captivorum sex milia Latinis remitterent, et de foedere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus traicerent. enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. coronam auream Iovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. pergunt domos eorum, apud 7 quem quisque servierant, gratias agunt liberaliter habiticultique in calamitate sua, inde hospitia fungunt. num-

quam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio coniunctius fuit.

- 1 XXIII. Sed et bellum Volscum imminebat, et civitas
- secum ipsa discors intestino inter patres plebemque fla-
- 2 grabat odio, maxime propter nexos ob aes alienum. fre-
- mebant se foris pro libertate et imperio dimicantes domi
- a civibus captos et oppressos esse, tutioremque in bello
- quam in pace, et inter hostis quam inter cives libertatem
- plebis esse; invidiamque eam sua sponte gliscentem insi-
- 3 gnis unius calamitas accendit. magno natu quidam cum
- omnium malorum suorum insignibus se in forum protexit.
- 4 obsita erat squalore vestis, foedior corporis habitus pal-
- lore ac macie perempti. ad hoc promissa barba et capilli
- efferaverant speciem oris, noscitabatur tamen in tanta de-
- formitate, et ordines duxisse aiebant, aliaque militiae de-
- cora vulgo miserantes eum iactabant; ipse testes hone-
- starum aliquot locis pugnarum cicatrices adverso pectore
- 5 ostentabat. sciscitantibus, unde ille habitus unde defor-
- mitas, cum circumfusa turba est prope in contionis mo-
- dum, Sabino bello ait se militantem, quia propter popu-
- lationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa
- fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo
- 6 tempore imperatum, aes alienum fecisse. id cumulatum
- usuris primo se agro paterno avitque exuisse, deinde
- fortunis aliis, postremo velut tabem pervenisse ad cor-
- pus: ductum se ab creditore non in servitium sed in er-
- 7 gastulum et carnificinam esse. inde ostentare tergum foe-
- dum recentibus vestigiis verberum. ad haec visa audita-
- que clamor ingens oritur, non iam foro se tumultus susti-
- net, sed passim totam urbem pervadit. nexi vincti solu-
- 8 tique se undique in publicum proripiunt, inplorant Qui-
- ritium fidem, nullo loco deest seditionis voluntarius co-
- mes. multis passim agminibus per omnes vias cum cla-
- 9 more in forum curritur. magno cum periculo suo qui
- 10 forte patrum in foro erant in eam turbam inciderunt. nec
- temperatum manibus foret, ni propere consules P. Servi-
- lius et Ap. Claudius ad comprimendam seditionem inter-
- venissent, at in eos multitudo versa ostentare vincula

sua deformitatemque aliam. haec se meritos dicere ex- 11
 probrantes suam quisque alius alibi militiam; postulare
 multo minaciter magis quam suppliciter, ut senatum vo-
 carent, curiamque ipsi futuri arbitri moderatoresque pu-
 blici consilii circumsistunt. pauci admodum patrum, quos 12
 casus obtulerat, contracti ab consulibus; ceteros metus
 non curia modo sed etiam foro arcebat. nec agi quic-
 quam per infrequentiam poterat senatus. tum vero eludi 13
 atque extrahi se multitudo putare, et patrum qui abes-
 sent, non casu, non metu, sed impediendae rei causa ab-
 esse, et consules ipsos tergiversari, nec dubie ludibrio
 esse miseras suas. iam prope erat, ut ne consulum qui- 14
 dem maiestas coerceret iras hominum, cum incerti, mo-
 rando an veniendo plus periculi contraherent, tandem in
 senatum veniunt; frequentique tandem curia non modo
 inter patres sed ne inter consules quidem ipsos satis con-
 venebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consu- 15
 lari rem agendam censebat: uno aut altero adrepto quie-
 turos alios; Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos
 animos flecti quam frangi putabat cum tutius tum facili-
 us esse.

XXIV. Inter haec maior alius terror: Latini equites 1
 cum tumultuoso advolant nuntio, Volscos infesto exer-
 citu ad urbem oppugnandam venire. quae audita — adeo
 duas ex una civitate discordia fecerat — longe aliter pa-
 tres ac plebem adfecere. exultare gaudio plebis, ultores 2
 superbiae patrum adesse dicere deos. alius alium confir-
 mare, ne nomina darent, cum omnibus potius quam solos
 perituros. patres militarent, patres arma caperent, ut pe-
 nes eosdem pericula belli, penes quos praemia essent. at 3
 vero curia maesta ac trepida ancipiti metu et ab cive et
 ab hoste Servilium consulem, cui ingenium magis popu-
 lare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expe-
 diret rem publicam. tum consul misso senatu in contin- 4
 uum prodit. ibi curae esse patribus ostendit, ut consula-
 tur plebi. ceterum deliberationi de maxima quidem illa,
 sed tamen parte civitatis, metum pro universa re publica
 intervenisse. nec posse, cum hostes prope ad portas es- 5

sent, bello praeverti sese quicquam; nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta arma pro patria non cepisse, neque patribus satis decorum, per metum potius quam postmodo voluntate
6 ad afflictis civium suorum fortunis consuluisse. contioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret, neu quis militis, donec in castris esset, bona possideret aut venderet,
7 liberos nepotesve eius moraretur. hoc proposito edicto et qui aderant nexi profiteri extemplo nomina, et undique ex tota urbe proripientium se ex privato, cum retinendi ius creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. magna ea manus fuit, neque aliorum magis in Volscis bello virtus atque opera enituit. consul copias contra hostem educit, parvo dirimente intervallo castra ponit.

- 1 XXV. Proxima inde nocte Volsci discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri posset, temptant castra. sensere vigiles, excitatus exercitus, signo dato concursus est ad arma: ita frustra id inceptum
- 2 Volscis fuit; relicum noctis utrimque quieti datum. postero die prima luce Volsci fossis repletis vallum invadunt, iamque ab omni parte munimenta vellebantur, cum
- 3 consul, quamquam cuncti undique, et nexi ante omnes, ut signum daret clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo militem
- 4 avidum certaminis emittit. primo statim incursu pulsus hostes; fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga caesa, eques usque ad castra pavidus egit. mox ipsa castra legionibus circumdatis, cum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis intra
- 5 paucos dies oppidum capitur, captum praedae datum.
- 6 inde paulum recreatus egens miles. consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis

umentes post Pometiam captam, adeunt. his ex senatus consulto data pax, ager adeptus.

XXVI. Confestim et Sabini Romanos territavere: tumultus enim fuit verius quam bellum. nocte in urbem nuntiatum est exercitum Sabinum praedabundum ad Anienem amnem pervenisse; ibi passim diripi atque incendi villas. missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat; secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. plebsque palantes eques circumvenit; nec adveniēti peditum agmini restitit Sabina legio: fessi cum itinere tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugae quod satis esset virium habuere.

Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die in magna iam spe undique partae pacis legati Aurunci senatum adeunt, ut decedatur Volsci agro, bellum indicentes. cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cuius fama haud procul iam ab Aricia visum tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur, nec procul inde cum Auruncis signa conlata proelloque uno debellatum est.

XXVII. Fusis Auruncis victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatus expectabat, cum Appius et insita superbia animo, et ut collegae vanam faceret fidem, quam asperissime poterat de creditis pecuniis dicere. deinceps et qui ante nexi fuerant creditoribus tradebantur, et necebantur alii. quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat. concursus ad Servilium fiebat; illius promissa factabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. movebant consulem haec; sed tergiversari res cogeabat: adeo in alteram causam non collega solum praeceps erat, sed omnis factio nobilium. ita medium se gerendo nec plebis vitavit odium, nec apud patres gratiam inlit: patres mol-

lem consulem et ambitiosum rati, plebes fallacem; brevis
 5 que apparuit adaequasse eum Appii odium. certamen
 consulibus inciderat, uter dedicaret Mercuri aedem. se-
 natus a se rem ad populum reiecit: utri eorum dedicatio
 iussu populi data esset, eum praeesse annonae, mercato-
 rum collegium instituere, solemnia pro pontifice iussit
 6 suscipere. populus dedicationem aedis dat M. Laetorio,
 primi pili centurioni; quod facile appareret non tam ad
 honorem eius, cui curatio altior fastigio suo data esset,
 7 factum quam ad consulum ignominiam. saevire inde uti-
 que consulum alter patresque, sed plebi creverant animi,
 et longe alia quam primo instituerant via grassabantur.
 8 desperato enim consulum senatusque auxilio, cum in ius
 duci debitorem vidissent, undique convolabant. neque
 decretum exaudiri consulis prae strepitu et clamore po-
 9 terat, neque, cum decreset, quisquam obtemperabat. vi-
 agebatur, metusque omnis et periculum libertatis, cum
 in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in
 10 creditores a debitoribus verterant. super haec timor in-
 cessit Sabini belli; dilectuque decreto nemo nomen dedit,
 furente Appio et insectante ambitionem collegae, qui po-
 pulari silentio rem publicam proderet, et ad id, quod de
 credita pecunia ius non dixisset, adiceret, ut ne dilectum
 11 quidem ex senatus consulto haberet: non esse tamen de-
 sertam omnino rem publicam, neque profectum consulare
 imperium, se unum et suae et patrum maiestatis vindi-
 12 cem fore. cum circumstaret cotidiana multitudo licentia
 accensa, arripit unum insignem ducem seditionum iussit.
 ille cum a lictoribus iam traheretur, provocavit. nec ces-
 sisset provocationi consul, quia non dubium erat populi
 iudicium, nisi aegre victa pertinacia foret consilio magis
 et auctoritate principum quam populi clamore: adeo su-
 13 pererant animi ad sustinendam invidiam. crescere inde
 malum in dies non clamoribus modo apertis sed, quod
 multo perniciosius erat, secessionem occultisque conloquiis.
 tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius
 neutris, Appius patribus mire gratus.

1 XXVIII. A. Verginius inde et T. Vetusius consula-

tum ineunt. tum vero plebs incerta, quales habitura consules esset, coelus nocturnos, pars Esquiliis pars in Aventino, facere, ne in foro subitis trepidaret consiliis, et omnia temere ac fortuito ageret. eam rem consules 2 rati, ut erat, perniciosam ad patres deferunt, sed delatam consulere ordine non licuit: adeo tumultuose excepta est clamoribus undique et indignatione patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam eius consules ad senatum reicerent. profecto, si essent in re publica 3 magistratus, nullum futurum fuisse Romae nisi publicum concilium: nunc in mille curias contionesque, cum 4 alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia, dispersam et dissipatam esse rem publicam. unum hercule virum — id enim plus esse quam consulem —, qualis Appius Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos coetus fuisse. correpti consules, cum, quid ergo se facere 5 vellent, nihil enim segnius molliusve quam patribus placeat acturos, percunctarentur, decernunt, ut dilectum quam acerrimum habeant: otio lascivire plebem. dimisso 6 senatu consules in tribunal escendunt; citant nominatim iuniores. cum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in contionis modum negare ultra decipi plebem posse, numquam unum militem habituros, ni praestare- 7 tur fides publica; libertatem unicuique prius reddendam esse quam arma danda, ut pro patria civibusque, non pro dominis pugnent. consules, quid mandatum esset a senatu, videbant; sed eorum, qui intra parietes curiae ferociter loquerentur, neminem adesse invidiae suae participem. et apparebat atrox cum plebe certamen, prius itaque quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum vero ad sellas consulum prope convolare minimus quisque natu patrum abdicare consulatum iu- 8 bentes et deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utraque re satis experta tum demum consules: „ne praedictum negetis, patres conscripti, adest ingens seditio, postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant adsint nobis habentibus dilectum. acerrimi

- cuiusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.⁴ redeunt in tribunal, citari nominatim unum ex his, qui in conspectu erant, dedita opera iubent. cum staret tacitus, et circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso tum vero indignum facinus esse clamitantes qui patrum consulibus aderant devolant de tribunali, ut
- 4 lictori auxilio essent. sed ab lictore, nihil aliud quam prendere prohibito, cum conversus in patres impetus esset, consulum intercurso rixa sedata est, in qua tamen sine lapide, sine telo plus clamoris atque irarum quam
- 5 iniuriae fuerat. senatus tumultuose vocatus tumultuosius consulitur quaestionem postulantis iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque non sententiis magis
- 6 quam clamore et strepitu. tandem cum irae resedissent, exprobrantibus consulibus nihilo plus sanitatis in curiis
- 7 quam in foro esse, ordine consuli coepit. tres fuere sententiae: P. Verginius rem non vulgabat: de iis tantum qui fidem secuti Publi Servili consulis Vulso, Aurunco
- 8 Sabinoque militassent bello, agendum censebat. Titus Larcus non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur; totam plebem aere alieno demersam esse, nec sisti posse, ni omnibus consulatur; quin, si aliorum sit condicio, accendi magis discordiam quam sedari.
- 9 Ap. Claudius, et natura inmitis et efferatus hinc plebis odio illinc patrum laudibus, non miseris ait sed licentia tantum concilium turbarum, et lascivire magis plebem
- 10 quam saevire. id adeo malum ex provocatione natum; quippe minas esse consulum, non imperium, ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. „agedum“ inquit „dictatorem, a quo provocatio non est, creemus! iam
- 12 hic, quo nunc omnia ardent, conticiscet furor. pulset tum mihi lictorem, qui sciet ius de tergo vitaeque sua penes unum illum esse, cuius maiestatem violarit.“
- 1 XXX. Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appi sententia; rursus Vergini Larcique exemplo haud salubres, utique Larcii putabant sententiam, quae totam fidem tolleret. medium maxime et moderatum utroque consilium

Verginii habebatur; sed factione respectuque rerum pri-
 vatarum, quae semper offecere officientque publicis consi-
 liis, Appius vicit, ac prope fuit, ut dictator ille idem crea-
 retur, quae res utique alienasset plebem periculosissimo 3
 tempore, cum Volsci Aequique et Sabini forte una omnes
 in armis essent. sed curae fuit consulibus et senioribus 4
 patrum, ut imperium suo vehemens, mansueto permitteretur
 ingenio. M. Valerium dictatorem, Volesi filium, creant. 5
 plebes etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tam-
 en, cum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea 6
 familia triste nec superbum timebat. edictum deinde a
 dictatore propositum confirmavit animos Servili fere con-
 sulis edicto conveniens. sed et homini et potestati me-
 lius rati credi omisso certamine nomina dedere. quantus 7
 numquam ante exercitus, legiones decem effectae; ternae
 inde datae consulibus, quattuor dictator usus.

Nec iam poterat bellum differri. Aequi Latinum agrum 8
 invaserant. oratores Latinorum ab senatu petebant, ut aut
 mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causa
 capere arma sincerent. tutius visum est defendi inerme 9
 Latinos quam pati retractare arma. Velut consul missus
 est. is finis populationibus fuit. cessere Aequi campis,
 locoque magis quam armis freti summis se lugis montium
 tutabantur. Alter consul in Volscos profectus, ne et ipse 10
 tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad con-
 ferenda propius castra dimicandumque acie excitavit. me- 11
 dio inter castra campo ante suum quisque vallum infestis
 signis constitere. multitudine aliquantum Volsci supera-
 bant. itaque effusi et contemptim pugnam iniere. consul 12
 Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi pas-
 sus defixis pilis stare suos iussit; ubi ad manum venisset
 hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci 13
 cursu et clamore fessi cum se velut stupentibus metu in-
 tulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex
 adverso factam, et ante oculos micare gladios, haud se-
 cus quam si in insidias incidissent, turbati vertunt terga;
 et ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in
 proelium ierant. Romani contra, quia principio pugnae 14

quieti steterant, vigentes corporibus facile adepti fessos et castra impetu ceperunt, et castris exutum hostem Vellitras persecuti uno agmine victores cum victis in urbem inrupere. plusque ibi sanguinis promiscua omnium generum caede quam in ipsa dimicatione factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

- 1 XXXI. Dum haec in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatque,
- 2 exiit castris. equitatu inmisso mediam turbaverat hostium aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant; turbatos pedes invasit. eodem impetu castra capta debellatumque
- 3 est. post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarius fuit. dictator triumphans urbem invehitur, super solitos honores locus in circo ipsi posterisque ad
- 4 spectaculum datus, sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademptus, Velitras colonia
- 5 ab urbe missi et colonia deducta. Cum Aequis post aliquanto pugnatum est invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes; sed milites extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, inritaque sicut ante consulis promissa eius caderent, perpulere, ut forte temere in adversos montis agmen erigeret. id male commissum ignavia
- 6 hostium in bonum vertit, qui, priusquam ad coniectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum relictis castris, quae munitissimis tenuerant locis, in aversas valles desiluere; ubi satis praedae et victoria incruenta fuit.
- 7 Ita trifariam re bello bene gesta de domesticarum rerum eventu nec patribus nec plebi cura decesserat: tanta cum gratia tum arte praeparaverant feneratores, quae non modo plebem sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. namque Valerius post Vetusi consulis reditum omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid de nexis fieri placeret.
- 8 quae cum reiecta relatio esset, „non placeo“ inquit „concordiae auctor. optabitis, me dius fidius, prope diem, ut
- 9 mei similes Romana plebis patronos habeat. quod ad me

attinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. discordiae intestinae, bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret res publica; pax foris parta est, domi impeditur: privatus potius quam dictator seditioni interero." ita curia egressus dictatura se abdicavit. apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. itaque velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin praestaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

XXXII. Timor inde patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus coetus occulti coniurationesque fierent. itaque, quamquam per dictatorem dilectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba iurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Aequis belli educi ex urbe legiones iussere. quo facto maturata est seditio. et primo agitatum dicitur de consulum caede, ut solverentur sacramento; doctos deinde nullam scelere religionem exsolvi. Sicinio quodam auctore iniussu consulum in Sacrum montem secessisse. — trans Anienem annum est, tria ab urbe milia passum. ea frequentior fama est quam cuius Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. — ibi sine ullo duce vallo fossaeque communis castris quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies neque lacessiti neque lacessentes sese tenuere. pavor ingens in urbe metuque mutuo suspensa erant omnia. timere relicta ab suis plebis violentiam patrum, timere patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam an abire mallent. quamdiu autem tranquillam quae secesserit multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profecto nisi in concordia civium spem reliquam ducere: eam per aequa per iniqua reconciliandam civitati esse. sic placuit igitur oratorem ad plebem mitti, Menenium Agrippam, facundum virum et, quod inde oriundus erat, plebi carum.

Is intromissus in castra prisco illo dicendi et horrido modo nihil aliud quam hoc narrasse fertur: tempore quo in homine, non ut nunc, omnia in unum consentientia,

sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerit, indignatas reliquas partes sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quaeri, ventrem in medio quietum nihil aliud quam datis voluptatibus frui, conspirasse
 10 inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes, quae conficerent. hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus
 11 ad extremam tabem venisse. inde apparuisse ventris quoque haud segne ministerium esse, nec magis ali quam alere eum reddentem in omnis corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum
 12 confecto cibo sanguinem. comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis esset irae plebis in patres, flexisse mentes hominum.

1 XXXIII. Agi deinde de concordia coeptum, concessumque in condiciones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset, neve cui patrum capere eum magistratum liceret. ita
 2 tribuni plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus. illi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse seditionis auctorem; de duobus qui fuerint minus convenit
 3 sunt qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacramentum legem latam.

Per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum inierant. iis consulibus cum Latinis populi ictum foedus. ad id feriendum consul alter Romae mansit; alter ad Volscum bellum missus Antiatem Volscos fundit fugatque, compulso in oppidum Longulanum
 5 persecutus moenibus potitur. inde protinus Poluscam item Volscorum cepit, tum magna vi adortus est Coriolos. erat tum in castris inter primores juvenum Cn. Marcius, adulescens et consilio et manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. cum subito exercitum Romanum Coriolos obsidentem atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis belli Volsciae legiones profectae ab Antio invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes,
 7 forte in statione Marcius fuit. is cum delecta mili-

tum manu non modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox inrupit, caedeque in proxima urbis facta ignem temere abreptum imminentibus muro aedificiis iniecit. clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primum ortus et Romanis auxit animum et turbavit Volscos, utpote capta urbe, qui ad ferendam opem venerant, ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum, tantumque sua laude obstitit famae consulis Marcius, ut, nisi foedus cum Latinis columna aenea insculptum monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega afuerat, ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis memoria cessisset. — Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni in vita pariter patribus ac plebi carus, post secessionem carior plebi factus. huic interpreti arbitroque concordiae civium, legato patrum ad plebem, reductori plebis Romanae in urbem sumptus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus conlatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganus P. Minucius 1 facti. eo anno cum et foris quieta omnia a bello essent et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit, caritas primum annonae ex incultis per secessionem plebis agris, fames deinde, qualis clausis solet; ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, ni consules providissent dimissis passim ad frumentum coemendum non in Etruriam modo, dextris ab Ostia litoribus, laevoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quaesitum in Siciliam quoque: adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. frumentum Cumis cum coemptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentae sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit; periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. incommodo bello in tam artis commeatibus vexati forent, ni Volscos iam moventes arma pestilentia ingens invasisset. ea clade contritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere

numerum colonorum Romani, et Norbae in montis novam coloniam, quae arx in Pomptino esset, miserunt.

- 7 M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus magna vis frumenti ex Sicilia advecta, agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. multi venisse tempus premendae
8 plebis putabant recuperandique iura, quae extorta secessionem ac vi patribus essent. in primis Marcius Coriolanus,
9 hostis tribuniciae potestatis, „si annonam“ inquit „veterem volunt, ius pristinum reddant patribus. cur ergo plebeios magistratus, cur Sicinium potentem video, sub
10 iugum missus, tamquam ab latronibus redemptus? egone has indignitates diutius patiar quam necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem aliosque colles. rapiant frumenta ex agris, quem ad modum
11 tertio anno rapuere. fruuntur annona, quam furore suo fecere. audeo dicere hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coll
12 prohibeant.“ haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut condicionibus laxandi annonam et tribuniciam potestatem et omnia invitis iura inposita patres demerent sibi.

- 1 XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, et plebem ira prope armavit: fame se iam sicut hostes peti, cibo victuque fraudari; peregrinum frumentum, quae sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi Gnaeo Marcio victi dedantur tribuni, nisi de targo plebis Romanae satisfiat. eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori aut servire iubeat. in exeuntem a curia impetus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent, ibi ira est suppressa: se iudicem quisque, se dominum vitae necisque inimici factum videbat. contemptum primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilium non poenae ius datum illi potestati, plebisque non patrum tribunos esse. sed adeo infensa erat coorta plebs, ut unius poena defungendum esset patribus. restiterunt tamen adversa invidia, usque sunt qua suis quisque, qua totius ordinis viribus. ac primo temptata res est, si dispo-

sitis clientibus absterrendo singulos a coitionibus conciliisque disicere rem possent. universi deinde processere — quidquid erat patrum reos diceret — precibus plebem exposcentes, unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent. ipse cum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. damnatus absens in Volscos exulatum abiit, minitans patriae hostilesque iam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere, benigniusque in dies colebant, quo maior ira in suos eminebat, crebraeque nunc querellae nunc minae percipiebantur. hospitio utebatur Atti Tulli. longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita cum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. haud facile credebant plebem suam impelli posse, ut totiens infeliciter temptata arma caperent. multis saepe bellis, pestilentia postremo amissa iuventute fractos spiritus esse; arte agendum in exoleta iam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi forte ex instauratione magni Romae parabantur. instaurandi haec causa fuerat: ludis mane servum quidam pater familiae nondum commissio spectaculo sub furca caesum medio egerat circo. coepti inde Iudi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. haud ita multo post Tito Latinio, de plebe homini, somnium fuit. visus Iuppiter dicere sibi ludis praesultatorem displicuisse; nisi magnifice instaurarentur ii ludi, periculum urbi fore: iret, ea consulibus nuntiaret. quamquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen maiestatis magistratum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. magno illi ea cunctatio stetit: filium namque intra paucos dies amisit. cuius repentinae cladis ne causa dubia esset, aegro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, sat in magnam spreti numinis haberet mercedem; maiorem instare, ni eat propere ac nuntiet consulibus. iam praesentior res erat. cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. tunc enimvero deorum ira admonuit.

fessus igitur malis praeteritis instantibusque consilio propinquorum adhibito cum visa atque audita et obversatum totiens somno Iovem, minas irasque caelestes repraesentatas casibus suis exposuisset, consensu inde haud dubi omnium qui aderant in forum ad consules lectica deferatur, inde in curiam iussu consulum delatus eadem illa cum patribus ingenti omnium admiratione enarrasset, ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum redisse traditum memoriae est.

- 1 XXXVII. Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit. ad eos ludos auctore Attio Tullio vis magna Vol-
- 2 scorum venit. priusquam committerentur ludi, Tullius, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit; dicit esse, quae secreto agere de re publica velit.
- 3 arbitris remotis „invitus“ inquit „quod sequius sit de meis civibus loquor. non tamen admissum quicquam ab iis
- 4 criminatum venio, sed cautum, ne admittant. nimio plus
- 5 quam velim nostrorum ingenia sunt mobilia. multis id cladibus sensimus, quippe qui non nostro merito sed vestra patientia incolumes simus. magna hic nunc Vol-
- 6 scorum multitudo est; ludi sunt; spectaculo intenta civitas
- 7 erit. memini, quid per eandem occasionem ab Sabino-
- 8 rum inventute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. haec nostra vestra-
- 9 que causa prius dicenda vobis, consules, ratus sum. quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est.
- 10 ne cuius facti dictive contagione praesens violer.“ haec locutus abiit. consules cum ad patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res ad praecavendum vel ex supervacuo movit; factoque senatus consulto, ut urbem excederent Volsci, praecones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem iuberent.
- 11 ingens pavor primo discurrentis ad suas res tollendas in hospitium perculit. proficiscentibus deinde indignatio oborta, se ut consceleratos contaminatosque ab ludis festis diebus coetu quodam modo hominum deorumque ab actos esse.

XXXVIII. Cum prope continuato agmine irent, prae-
gressus Tullius ad caput Ferentinum, ut quisque veniret,
primores eorum excipiens querendo indignandoque, et
eos ipsos, sedulo audientes secunda irae verba, et per eos
multitudinem aliam in subiectum viae campum deduxit
ibi in contionis modum orationem exorsus „veteres
populi Romani iniurias cladesque gentis Volscorum, ut
omnia“ inquit „obliviscamini alia, hodiernam hanc con-
tumeliam quo tandem animo fertis, qua per nostram igno-
miniam ludos commisere? an non sensistis triumphatum
hodie de vobis esse? vos omnibus, civibus peregrinis, tot
finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse; vestras con-
iuges, vestros liberos traductos per ora hominum? quid
eos, qui audire vocem praeconis, quid, qui nos videre
abeuntes, quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere
obvii, existimasse putatis, nisi aliquod profecto nefas esse:
quod, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos pia-
culumque meritori, ideo nos ab sede piorum coetu con-
cilloque abigi? quid deinde illud non succurrit vivere nos,
quod maturarimus proficisci? — si hoc profectio et non
fuga est. et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi si
unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? bel-
lum vobis indictum est —: magno eorum malo, qui in-
dixere, si viri estis.“ Ita et sua sponte irarum pleni et
incitati domos inde digressi sunt, instigandoque suae
quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen de-
ficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium popu-
lorum sententia lecti Attius Tullius et Cn. Marcius, exul
Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum, quam
spem nequaquam fefellit, ut facile appareret ducibus va-
lidiorum quam exercitu rem Romanam esse. Cerceios pro-
fectus primum colonos inde Romanos expulit, liberamque
eam urbem Volscis tradidit. Inde in Latinam viam trans-
versis tramitibus transgressus Satricum Longulam Polu-
scam Coriolos Mugillam, haec Romanis oppida ademit.
Inde Lavinium recipit, tum deinceps Corblonem Vitelliam
Trebium Labicos Padum cepit. postremum ad urbem a

Pedo ducit, et ad fossas Cluillas quinque ab urbe milia passuum castris positis populatur inde agrum Romanum
 6 custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent, sive infensus plebi, sive ut discordia inde inter patres plebemque oreretur. quae profecto orta
 7 esset — adeo tribuni iam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant —, sed externus timor, maximum concordiae vinculum, quamvis suspectos
 8 infensosque inter se iungebat animos. Id modo non conveniebat, quod senatus consulesque nusquam alibi spem quam in armis ponebant, plebes omnia quam bellum malebat.

9 Sp. Nautius iam et Sex. Furius consules erant. eos recensentes legiones, praesidia per muros aliaque, in quibus stationes vigilasque esse placuerat, loca distribu-
 10 de legatis ad Cn. Marcium mittendis coegit. acceperunt relationem patres, postquam apparuit labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores. atrox re-
 11 sponsum retulerunt; si Volscis ager redderetur, posse agi de pace; si praeda belli per otium frui velint, memorem se et civium iniuriae et hospitum beneficii adniscum, ut appareat exilio sibi irritatos, non fractos animos esse.
 12 iterum deinde idem missi non recipiuntur in castra. sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium traditum est; nihilo magis quam legatos flexisse animum.

1 XL. Tum matronae ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum
 2 consilium an muliebris timor fuerit, parum invenio; per-
 3 vicere certe, ut et Veturia magno natu mulier et Volumnia duos parvos ex Marcio ferens filios secum in castra hostium irent, et, quoniam armis viri defendere urbem non pos-
 4 sent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. ubi ad castra ventum est, nuntiatumque Coriolano est adesse ingens mulierum agmen, [in] primo, ut qui nec publica maiestate in legatis nec in sacerdotibus tanta offusa oculis

animoque religione motus esset, multo obstinatior adversus lacrimas muliebres erat. dein familiarium quidam, 4
 qui insignem maestitia inter ceteras cognoverat Veluriam, inter nurum nepotesque stantem, „nisi me frustrantur“ inquit „oculi, mater tibi coniunxque et liberi adsunt.“ Co- 5
 riolanus prope ut amens consternatus ab sede sua cum ferret matri obviae complexum, mulier in iram ex precibus versa „sine, priusquam complexum accipio, sciam“ inquit, „ad hostem an ad filium venerim, captiva materne in castris tuis sim. in hoc me longa vita et infelix senectas 6
 traxit, ut exulem te, deinde hostem viderem! potulisti populari hanc terram, quae te genuit atque aluit? non 7
 tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, cum in conspectu Roma fuit, succurrit „intra illa moenia domus ac penates mei sunt, mater, coniunx liberique“? ergo ego nisi peperissem, 8
 Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. sed ego nihil iam pati, nec tibi turpius quam mihi miserius, possum; nec, ut sum miserrima, diu futura sum: de his videris, quos, si pergis, 9
 aut immatura mors aut longa servitus manet.“ uxor deinde ac liberi amplexi fletusque ab omni turba mulierum ortus et conploratio sui patriaeque fregere tandem virum. complexus inde suos dimittit; ipse retro ab urbe castra 10
 movit. abductis deinde legionibus ex agro Romano invidia rei oppressum perisse tradunt alii alio leto. apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio; refert certe hanc saepe eum 11
 exacta aetate usurpasse vocem, multo miserius seni exilium esse. non inviderunt laude sua mulieribus viri Romani: adeo sine obtreactione gloriae alienae vivebatur. monumento quoque quod esset, templum Fortunae mu- 12
 liebri aedificatum dedicatumque est.

Rediere deinde Volsci adiunctis Aequis in agrum Romanum, sed Aequi Attium Tullium haud ultra tulere du- 13
 cem. hinc ex certamine, Volsci Aequine imperatorem coniuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox proelium ortum. ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus

haud minus pernicioso quam pertinaci certamine confect. — Consules Titus Sicinius et C. Aquilius. Sicinio Volsci, Aquilio Hernici — nam ii quoque in armis erant — provincia evenit. eo anno Hernici devicti, cum Volscis aequo Marte discessum est.

1 XLI. Sp. Cassius deinde et Proculus Verginius consules facti. cum Hernicis foedus ictum, agri partes duae
2 ademptae. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisus
3 consul Cassius erat. adiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. id multos quidem patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed et publica patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes
4 struere. tum primum lex agraria promulgata est, nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. consul alter largitioni resistebat auctoribus patribus nec omni plebe adversante, quae primo coeperat fastidire: munus vulgatum a civibus esse
5 in socios; saepe deinde et Verginium consulem in contionibus velut vaticinantem audiebat pestilens collegae munus esse, agros illos servitutem iis qui acceperint laturos, regno viam fieri. quid ita enim adsumi socios et nomen Latinum? quid attinuisse Hernicis, paulo ante hostibus, capti agri partem tertiam reddi, nisi ut eae gentes
6 pro Coriolano duce Cassium habeant? popularis iam esse dissuasor et intercessor legis agrariae coeperat. uterque deinde consul ut certatim plebi indulgere. Verginius dicere passurum se adsignari agros, dum ne cui nisi civi
7 Romano adsignentur; Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios eoque civibus villior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, iubere pro Siculo
8 frumento pecuniam acceptam retribui populo. id vero haud secus quam praesentem mercedem regni aspernata plebes: adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera eius in animis hominum re-
9 spuebantur. quem, ubi primum magistratu abiit, damnatum necatumque constat. sunt qui patrem auctorem eius supplicii ferant: eum cognita domi causa verberasse ac

necasse, peculiumque filii Cereri consecravisse; signum inde factum esse et inscriptum „ex Cassia familia datum.“ Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, a quae- 11 storibus Caesone Fabio et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi iudicio, dirutas publice aedes, ea est area ante Telluris aedem, ceterum, sive 12 illud domesticum sive publicum fuit iudicium, damnatur Servio Cornelio Q. Fabio consulibus.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit, dul- 1 cedo agrariae legis ipsa per se dempto auctore subibat animos; accensaque ea cupiditas est malignitate patrum, qui devictis eo anno Volscis Aequisque militem praeda fraudavere: quidquid captum ex hostibus est, vendidit 2 Fabius consul ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem; tenere tamen patres, ut cum L. Aemilio Caeso Fabius consul erearetur, eo infestior facta plebes seditione domestica 3 bellum externum excivit. bello deinde civiles discordiae intermissae, uno animo patres ac plebs rebellantes Volscos et Aequos duce Aemilio prospera pugna vicere, plus 4 tamen hostium fuga quam proelium absumpsit: adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris aedes eo- 5 dem anno idibus Quintilibus dedicata est, vota erat Latino bello Postumio dictatore, filius eius duumvir ad id ipsum creatus dedicavit. — Sollicitati et eo anno sunt 6 dulcedine agrariae legis animi plebis, tribuni plebi popularem potestatem lege populari celebrabant; patres satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant, acerrimi patribus duces ad resistendum consules fuere, ea igitur 7 pars rei publicae vicit, nec in praesens modo, sed in venturum etiam annum M. Fabium, Caesonis fratrem, et magis invisum alterum plebi accusatione Sp. Cassii L. Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tri- 8 bunis est, vana lex vanique legis auctores lactando inritum munus facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus habitum. Itaque ut bene lo-

catus mansit in ea familia aliquamdiu honos. bellum inde
 9 Velens initum; et Volsci rebellarunt. sed ad bella ex-
 terna prope supererant vires, abutebanturque his inter
 10 semet ipsos certando. accessere ad aegras iam omnium
 mentes prodigia caelestia, prope cotidiana in urbe
 agrisque ostentantia minas; motique ira numinis causam
 nullam aliam vates canebant publice privatimque, nunc
 extis nunc per aves consulti, quam haud rite sacra fieri.
 11 qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia virgo Vestalis
 damnata incesti poenas dederit.

- 1 XLIII. Q. Fabius inde et C. Iulius consules facti. eo
 anno non segnior discordia domi et bellum foris atrocius
 fuit. ab Aequis arma sumpta. Veientes agrum quoque
 2 Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum cre-
 scente cura Caeso Fabius et Sp. Furius consules fiunt.
 Ortonam, Latinam urbem, Aequi oppugnabant; Veientes,
 pleni iam populationum, Romam ipsam se oppugnatu-
 3 minabantur. qui terrores cum conspescere deberent, au-
 xere insuper animos plebis; redieratque non sua sponte
 plebi mos detractandi militiam, sed Spurius Licinius tri-
 bunus plebis venisse tempus ratus per ultimam necessi-
 4 tatem legis agrariae patribus iniungendae, susceperat rem
 militarem impediendam. ceterum tota invidia tribuniciae
 potestatis versa in auctorem est; nec in eum consules
 acrius quam ipsius collegae coorti sunt, auxilioque eo-
 5 rum dilectum consules habent. ad duo simul bella exer-
 citus scribitur: ducendus Fabio in Veientes, in Aequos
 Furio datur. et in Aequis quidem nihil dignum memoria
 6 gestum est; Fabio aliquanto plus negotii cum civibus
 quam cum hostibus fuit. unus ille vir, ipse consul, rem
 publicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quan-
 7 tum in se fuit, prodebat. nam cum consul praeter ceteras
 imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit
 plurimas, ita instruxisset aciem, ut solo equitatu emiss-
 exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit.
 8 nec illos, etsi non adhortatio inveni ducis, suum saltem
 flagitium et publicum in praesentia dedecus, postmodum
 periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum

accelerare, aut, si aliud nihil, stare instructos, iniussu 9
signa referunt, maestique — crederes victos — execran-
tes nunc imperatorem nunc navatam ab equite operam
redeunt in castra. nec huc tam pestilenti exemplo reme-10
dia ulla ab imperatore quaesita sunt: adeo excellentibus
ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua
hostem superent. consul Romam rediit non tam belli glo-11
ria aucta quam inritato exacerbatoque in se militum odio.
obtinnere tamen patres, ut in Fabia gente consulatus ma-
neret: M. Fabium consulem creant, Fabio collega Gnaeus
Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agra- 1
riae habuit: Ti. Pontificius fuit. is eandem viam, velut
processisset Sp. Licinio, ingressus dilectum paulisper
impedit. perturbatis iterum patribus Appius Claudius 2
victam tribuniciam potestatem dicere priore anno, in prae-
sentia re, exemplo in perpetuum, quando inventum sit
suis ipsam viribus dissolvi. neque enim umquam defutu- 3
rum, qui et ex collega victoriam sibi et gratiam melioris
partis bono publico velit quaesitam; et plures, si pluri-
bus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore,
et unum vel adversus omnes satis esse. darent modo et 4
consules et primores patrum operam, ut, si minus omnes,
aliquos tamen ex tribunis rei publicae ac senatui conciliarent. praeceptis Appii moniti patres et universi comi- 5
ter ac benigne tribunos appellare, et consulares, ut cui-
que eorum privatim aliquid iuris adversus singulos erat,
partim gratia partim auctoritate obtinuerent, ut tribuniciae
potestatis vires salubres vellent rei publicae esse; quat- 6
tuorque tribunorum adversus unum moratorem publici
commodi auxilio dilectum consules habent. inde ad Veientis 7
bellum profecti, quo undique ex Etruria auxilia conven-
rant, non tam Veientium gratia concitata, quam quod in
spem ventum erat discordia intestina dissolvi rem Roma-
nam posse. principesque in omnium Etruriae populorum 8
conciliis fremebant aeternas opes esse Romanas, nisi in-
ter semet ipsi seditionibus saeviant. id unum venenum,
eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna im-

- 9 peria mortalia essent. diu sustentatum id malum partim
 patrum consiliis partim patientia plebis iam ad extrema
 venisse. duas civitates ex una factas, suos cuique parti
 10 magistratus, suas leges esse; primum in dilectibus sae-
 vire solitos, eosdem in bello tamen paruisse ducibus,
 qualicumque urbis statu manente disciplina militari sisti
 potuisse; iam non parendi magistratibus morem in castra
 11 quoque Romanum militem sequi. proximo bello in ipsa
 acie, in ipso certamine consensu exercitus traditam ultro
 victoriam victis Aequis, signa deserta, imperatorem in
 2 acie relictum, iniussu in castra reditum. profecto, si in-
 stetur, suo milite vinci Romam posse. nihil aliud opus
 esse quam indici ostendique bellum, cetera sua sponte
 fata et deos gesturos. hae spes Etruscos armaverant mul-
 tis in vicem casibus victos victoresque.
- 1 XLV. Consules quoque Romani nihil praeterea aliud
 quam suas vires, sua arma horrebant. memoria pessimi
 proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eo,
 2 ubi duae simul acies timendae essent. itaque castris se
 tenebant tam ancipiti periculo aversi: diem tempusque
 forsitan ipsum leniturum iras sanitatemque animis adla-
 3 turum. Veiens hostis Etruscique eo magis praepropere
 agere, lacessere ad pugnam primo obequitando castris
 provocandoque, postremo, ut nihil movebant, qua consu-
 4 les ipsos qua exercitum increpando: simulationem intesti-
 nae discordiae remedium timoris inventum, et consules
 magis non confidere quam non credere suis militibus.
 novum seditionis genus silentium otiumque inter armatos.
 ad haec in novitatem generis originisque qua falsa qua
 5 vera iacere. haec cum sub ipso vallo portisque strepe-
 rent, haud aegre consules pati. at inperitae multitudini
 nunc indignatio, nunc pudor pectora versare et ab intesti-
 nis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum
 non patribus non consulibus; externa et domestica odia
 6 certare in animis. tandem superant externa: adeo su-
 perbe insolenterque hostis eludebat. frequentes in prae-
 torium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum
 detur consules velut deliberabundi capita conferunt, diu

conlocuntur. pugnare cupiebant, sed retro revocanda et
 abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque in-
 citato semel militi adderent impetum. redditur responsum
 in maturam rem agi, nondum tempus pugnae esse; —
 castris se tenerent⁸ edicunt inde, ut abstineant pugna;
 si quis iniussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros.
 ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit
 ardor pugnandi. accendunt insuper hostes ferocius multo,
 ut statuisse non pugnare consules cognitum est: quippe
 impune se insultaturos, non credi militi arma, rem ad ul-
 timum seditionis erupturam, finemque venisse Romano
 imperio, his freti occursant portis, ingerunt probra, aegre
 abstinēt, quin castra oppugnent. enimvero non ultra
 contumeliam pati Romanus posse; totis castris undique
 ad consules curritur. non iam sensim, ut ante, per cen-
 turionum principes postulant, sed passim omnes clamo-
 ribus agunt. matura res erat, tergiversantur tamen. Fa-
 bius deinde, ad crescentem tumultum iam metu seditionis
 collega concedente, cum silentium classico fecisset: „ego
 istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem ipsi
 fecerunt. itaque certum atque decretum est non dare
 signum, nisi victores se redituros ex hac pugna iurant.
 consulem Romanum miles semel in acie fefellit, deos
 numquam fallit.“ centurio erat M. Flavoleius inter pri-
 mores pugnae flagitator. „victor“ inquit, „M. Fabi, rever-
 tar ex acie.“ si fallat, Iovem patrem Gradivumque Mar-
 tem aliosque iratos invocat deos. idem deinceps omnis
 exercitus in se quisque iurat. iuratis datur signum. arma
 capiunt; eunt in pugnam irarum speique pleni. nunc iu-
 bent Etruscos probra iacere, nunc armatis sibi quisque
 lingua promptum hostem offerri. omnium illo die, qua
 plebis qua patrum, eximia virtus fuit: Fabium nomen,
 Fabia gens maxime enituit. multis civilibus certamini-
 bus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare
 statuunt.

XLVI. Instruitur acies, nec Veiens hostis Etruscaeque
 legiones detrectant. prope certa spes erat non magis se-
 cum pugnaturos quam pugnarent cum Aequis; malus quo-

- que aliquod in tam inritatis animis et occasione ancipiti
 haud desperandum esse facinus. res aliter longe evenit.
 nam non alio ante bello infestior Romanus — adeo hinc
 contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant —
- 3 proelium iniit. vix explicandi ordines spatium Etruscis
 fuit, cum pilis inter primam trepidationem abiectis temere
 magis quam emissis pugna iam in manus, iam ad gladios,
- 4 ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus
 Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex
 his Quintum Fabium — tertio hic anno ante consul fue-
 rat — principem in confertos Veientes euntem ferox vi-
 ribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas ver-
 santem hostium manus, gladio per pectus transfigit; telo
- 5 extracto praeceps Fabius in vulnus abiit. sensit utraque
 acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus, cum
 M. Fabius consul transiit iacentis corpus, obiectaque
 parma „hoc iurastis“ inquit, „milites, fugientes vos in castra
- 6 redituros? adeo ignavissimos hostis magis timetis quam
 Iovem Martemque, per quos iurastis? at ego iniuratus aut
 victor revertar, aut prope te hic, Quinte Fabi, dimicans
 cadam.“ consuli tum Caeso Fabius prioris anni consul:
 „verbisne istis, frater, ut pugnent, te impetraturum cre-
 dis? dii impetrabunt, per quos iuravere. et nos, ut decet
- 7 proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius
 quam adhortando accendamus militum animos.“ sic in
 primum infensis hastis provolant duo Fabii, totamque mo-
 verunt secum aciem.
- 1 XLVII. Proelio ex parte una restituto nihilo segnius
 in cornu altero Cn. Manlius consul pugnam ciebat; ubi
- 2 prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu
 Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium iam velut
 fusos agentem hostis et inpigre milites secuti sunt, et,
 ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati
- 3 gradum retulere; cessissentque loco, ni consul alter cum
 aliquot turmis equitum in eam partem citato equo ad-
 vectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero
- 4 cornu adesse, rem inclinatam sustinisset. Manlius quo-
 que ad restituendam aciem se ipse coram offert. duorum

consulum cognita ora accendunt militum animos. simul
et vanior iam erat hostium acies, dum abundante multi-
tudine freti subtracta subsidia mittunt ad castra oppu-
gnanda. in quae haud magno certamine impetu facto, **b**
dum praedae magis quam pugnae memores tererent tem-
pus, triarii Romani, qui primam inruptionem sustinere
non potuerant, missis ad consules nuntiis, quo loco res
essent, conglobati ad praetorium redeunt, et sua sponte
ipsi proelium renovant. et Manlius consul revector in **c**
castra ad omnes portas milite opposito hostibus viam
clauserat. ea desperatio Tuscis rabiem magis quam au-
daciam accendit. nam cum incursantes quacumque exit-
um ostenderet spes vano aliquotiens impetu issent, glo-
bus iuvenum unus in ipsum consulem, insignem armis,
invadit. prima excepta a circumstantibus tela, sustineri **7**
deinde vis nequit. consul mortifero vulnere ictus cadit,
fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia, Romanos **8**
terror per tota castra trepidos agit; et ad extrema ven-
tum foret, ni legati rapto consulis corpore patefecissent
una porta hostibus viam. ea erumpunt; consternatoque **9**
agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem.
ibi iterum caesi fusique passim. — Victoria egregia parta,
tristis tamen duobus tam claris funeribus. itaque consul **10**
decernente senatu triumphum, si exercitus sine impera-
tore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile
passurum respondit: se familia funesta Quinti Fabi fra-
tris morte, re publica ex parte orba consule altero amisso,
publico privatoque deformem luctu lauream non acceptu-
rum. omni acto triumpho depositus triumphus clarior **11**
fuit: adeo spreta in tempore gloria interdum cumulator
redit. funera deinde duo deinceps collegae fratrisque du-
cit, idem in utroque laudator, cum concedendo illis suas
laudes ipse maximam partem earum ferret. neque imme- **12**
mor eius, quod initio consulatus inbiberat, reconciliandi
animos plebis, saucios milites curandos dividit patribus.
Fabiis plurimi dati, nec alibi maiore cura habiti. inde
populares iam esse Fabii, nec hoc ulla re nisi salubri rei
publicae arte.

- 1 XLVIII. Igitur non patrum magis quam plebis studium
 K. Fabius cum Tito Verginio consul factus neque bella
 neque dilectus neque ullam aliam priorem curam agere,
 quam ut iam aliqua ex parte inchoata concordiae spe
 primo quoque tempore cum patribus coalescerent animi
 2 plebis. itaque principio anni censuit, priusquam quis-
 quam agrariae legis auctor tribunus existeret, occuparent
 patres ipsi suum munus facere, captivum agrum plebi
 quam maxime aequaliter darent: verum esse habere eos,
 3 quorum sanguine ac sudore partus sit. aspernati patres
 sunt, questi quoque quidam nimia gloria luxuriare et eva-
 nescere vividum quondam illud Caesonis ingenium, nullae
 4 deinde urbanae factiones fuere. vexabantur incursionibus
 Aequorum Latini. eo cum exercitu Caeso missus in ipso-
 rum Aequorum agrum depopulandum transit. Aequi se
 in oppida receperunt, murisque se tenebant. eo nulla
 pugna memorabilis fuit.

- At a Veiente hoste clades accepta temeritate alterius
 consulis, actumque de exercitu foret, ni Caeso Fabius in
 tempore subsidio venisset. ex eo tempore neque pax ne-
 que bellum cum Veientibus fuit; res proxime [in] formam
 6 latrocinii venerat: legionibus Romanis cedebant in urbem,
 ubi abductas senserant legiones, agros incursabant, bel-
 lum quiete, quietem bello in vicem eludentes. ita neque
 omitti tota res nec perfici poterat. et alia bella aut prae-
 sentia instabant, ut ab Aequis Volscisque, non diutius
 quam recens dolor proximae cladis transiret quiescenti-
 bus; aut mox moturos se apparebat Sabinos semper in-
 7 festos Etruriamque omnem. sed Veiens hostis, adsiduum
 magis quam gravis, contumeliis saepius quam periculo
 animos agitabat, quod nullo tempore neglegi poterat aut
 8 averti alio sinebat. tum Fabia gens senatum adit. con-
 sul pro gente loquitur: „adsiduo magis quam magno prae-
 sidio, ut scitis, patres conscripti, bellum Veiens eget-
 vos alia bella curate, Fabios hostis Veientibus date. au-
 ctiores sumus tutam ibi maiestatem Romani nominis fore-
 9 nostrum id nobis velut familiare bellum privato sumptu
 gerere in animo est: res publica et milite illic et pecunia

vacet." gratiae ingentes actae. consul e curia egressus 10
comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiae se-
natus consultum expectantes steterant, domum redit. Ius-
si armati postero die ad limen consulis adesse. domos
inde discedunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor, Fabios ad caelum lau- 1
dibus ferunt: familiam unam subisse civitatis onus, Veiens
bellum in privatam curam, in privata arma versum, si sint 2
duae roboris eiusdem in urbe gentes, deprecant haec Vol-
scos sibi, illa Aequos, populo Romano tranquillam pacem
agente omnes finitimos subigi populos posse. Fabii po-
stera die arma capiunt, quo iussi erant conveniunt. con- 3
sul paludatus egrediens in vestibulo gentem omnem suam
instructo agmine videt; acceptus in medium signa ferri
iubet. numquam exercitus neque minor numero neque
clarior fama et admiratione hominum per urbem incessit:
sex et CCC milites, omnes patricii, omnes unius gentis, 4
quorum neminem ducem sperneres, egregius quibuslibet
temporibus senatus, ibant, unius familiae viribus Veienti
populo pestem militantes. sequebatur turba, propria alia 5
cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem nec
curam, sed immensa omnia volventium animo, alia pu-
blica sollicitudine excitata, favore et admiratione stupens.
Ire fortes, Ire felices iubent, inceptis eventus pares red- 6
dere; consulatus inde ac triumphos, omnia praemia ab se,
omnes honores sperare. praetereuntibus Capitolium ar- 7
cemque et alia templa, quidquid deorum oculis, quidquid
animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque
felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes resti-
tuant. in cassum missae preces. infelici via, dextro Iano
portae Carmentalis profecti ad Cremeram flumen perve-
niunt. is opportunus visus locus communiendo praesidio.

L. Aemilius inde et C. Servilius consules facti. et 9
donec nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad
praesidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota re-
gione, qua Tuscus ager Romano adiacet, sua tuta omnia,
infesta hostium vagantes per utrumque finem fecere. In- 10
tervallum deinde haud magnum populationibus fuit, dum

et Veientes accito ex Etruria exercitu praesidium Cremerae oppugnant, et Romanae legiones ab L. Aemilio consule adductae comminus cum Etruscis dimicant acie. quamquam
 11 vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit: adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt subsidiaque locant, inuenta subito ab latere Romana equitum ala non pugnae modo incipiendae sed consistendi ademit locum. ita fusi retro ad Saxa Rubra — ibi castra
 12 habebant — pacem supplices petunt; cuius impetratae ab insita animis levitate ante deductum Cremera Romanum praesidium paenituit.

1 L. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo sine ullo maioris belli apparatu certamen, nec erant incursiones
 2 modo in agros aut subiti impetus in incursantes, sed aliquotiens aequo campo conlatisque signis certatum, gensque una populi Romani saepe ex opulentissima, ut tum
 3 res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. id primo acerbum indignumque Veientibus est visum; inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi. gaudere
 4 etiam multo successu Fabiis audaciam crescere. itaque ut pecora praedantibus aliquotiens, velut casu incidissent, obviam acta, et agrestium fuga vasti relictis agri, et subsidia armatorum ad arcendas populationes missa saepius
 5 simulato quam vero pavore refugerunt. iamque Fabii adeo contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. haec spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora, quamquam rara hostium appare-
 6 bant arma, decurrerent. et cum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, ut sit pavore infecto, raperent pecora, subito ex insidiis consurgitur, et adversi et undique hostes
 7 erant. primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant; coeuntibusque Etruscis iam continenti agmine armatorum saepti, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviori spatio et ipsi orbem colligere; quae res et paucitatem eorum insignem et multitudinem Etruscorum multiplicatis in arto ordinibus facie-

bat. tum omissa pugna, quam in omnes partis parem in- 9
tenderant. in unum locum se omnes inclinant. eo nisi
corporibus armisque rupere cuneo viam. duxit via in edi- 10
tum leniter collem. inde primo restitere; mox, ut re-
spirandi superior locus spatium dedit recipiendique a pa-
vore tanto animum, pepulere etiam subeuntes; vincebatque
auxilio loci paucitas, ni iugo circummissus Velens in ver-
ticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus.
Fabii caesi ad unum omnes, praesidiumque expugnatum. 11
trecentos sex perisse satis convenit, unum prope puberem
aetate relictum, stirpem genti Fabiae dubiisque rebus po-
puli Romani saepe domi bellicae vel maximum futurum
auxilium.

LJ. Cum haec accepta clades est, iam C. Horatius et 1
T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos
victoria elatos confestim missus. tum quoque male pu- 2
gnatum est, et Ianiculum hostes occupavere; obsessaque
urbs foret super bellum annona premente — transferant
enim Etrusci Tiberim —, ni Horatius consul ex Vulscis
esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit moeni-
bus, ut primo pugnatum ad Spel sit aequo Marte, iterum
ad portam Collinam. ibi quamquam parvo momento su- 3
perior Romana res fuit, meliorem tamen militem recepto
pristino animo in futura proelia id certamen fecit.

A. Verginius et Sp. Servilius consules fiunt. post ac- 4
ceptam proximam pugnae cladem Veientes abstinuere acie.
populationes erant, et velut ab arce Ianiculi passim in Ro-
manum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta,
non agrestes erant. capti deinde eadem arte sunt, qua 5
ceperant Fabios. secuti dedita opera passim ad inlece-
bras propulsa pecora praecipitavere in insidias. quo plu-
res erant, maior caedes fuit. ex hac clade atrox ira maio- 6
ris cladis causa atque initium fuit. trajecto enim nocte
Tiberi castra Servili consulis adorti sunt oppugnare. inde
fusi magna caede in Ianiculum se aegre recipere. con- 7
festim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Ianiculo
communit. postero die luce orta nonnihil et hesternae fe-
licitate pugnae ferox, magis tamen quod inopia frumenti

quamvis in praecipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temere adverso ianiculo ad castra hostium aciem
 8 erexit, foediusque inde pulsus, quam pridie pepulerat,
 9 interventu collegae ipse exercitusque est servatus. inter
 duas acies Etrusci, cum in vicem his atque illis terga darent, occisione occisi. ita oppressum temeritate felici Veiens bellum.

- 1 LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit et ad-
 vecto ex Campania frumento, et postquam timor sibi cui-
 que futurae inopiae abiit eo, quod abditum fuerat, prolato.
- 2 ex copia deinde otioque lascivire rursus animi et pristina
 mala, postquam foris deerant, domi quaerere. tribuni ple-
 bem agitare suo veneno, agraria lege, in resistentis inci-
 3 tare patres, nec in universos modo sed in singulos. Quintus
 Considius et T. Genucius, auctores agrariae legis,
 T. Menenio diem dicunt. invidiae erat amissum Creme-
 rae praesidium, cum haud procul inde stativa consul ha-
 4 buisset. ea oppressit, cum et patres haud minus quam pro
 Coriolano adnisi essent, et patris Agrippae favor haud-
 5 dum exolevisset. in multa temperarunt tribuni: cum ca-
 pitis anquisissent, duo milia aeris damnato multam edi-
 xerunt. ea in caput vertit. negant tulisse ignominiam
 aegritudinemque; inde morbo absumptum esse.
- 6 Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit,
 C. Nautio et P. Valerio consulibus initio statim anni ab
 L. Caedicio et T. Statio tribunis die dicta, non ut Me-
 nenius precibus suis aut patrum, sed cum multa fiducia
- 7 innocentiae gratiaeque tribunicios impetus tulit. et huic
 proelium cum Tuscis ad ianiculum erat crimini. sed fer-
 vidus animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in
 suo, non tribunos modo sed plebem oratione feroci refu-
 tando exprobrandoque T. Meneni damnationem mortem-
 que, cuius patris munere restituta quondam plebs eos
 ipsos, quibus tum saeviret, magistratus, eas leges ha-
 8 beret, periculum audacia discussit. invit et Verginius
 collega testis productus participando laudes, magis tamen
 Menenianum — adeo mutaverant animum — profuit iu-
 dicium.

LIII. Certamina domi finita. Veiens bellum exortum, 1
quibus Sabini arma coniunxerunt. P. Valerius consul ac-
citis Latinorum Hernicorumque auxiliis cum exercitu Veios
missus castra Sabina, quae pro moenibus sociorum locata
erant, confestim adgreditur, tantamque trepidationem
inlecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt
ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum
intulerat, caperetur. intra vallum deinde caedes magis 2
quam proelium esse. tumultus e castris et in urbem pene-
trat: tamquam Veis captis illa pavidī Veientes ad arma cur-
runt. pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos toto im-
petu intentos in castra adoriuntur. paulisper aversi tur- 3
batique sunt; deinde et ipsi utroque versis signis resistunt,
et eques ab consule inmissus Tuscos fundit fugatque.
eadem hora duo exercitus, duae potentissimae et maximae
finitimae gentes superatae sunt. — Dum haec ad Veios 4
geruntur, Volsci Aequique in Latino agro posuerant castra
populatique fines erant. eos per se ipsi Latini adsumptis
Hernicis sine Romano aut duce aut auxilio castris exuerunt.
ingenti praeda praeter suas recuperatas res potiti sunt. 5
missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. mos,
credo, non placebat sine Romano duce exercituque so-
cios propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum ge- 6
nus calamitatis contumeliaeque non editum in Volscos est,
nec tamen perPELLI potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio 1
Velentes provincia evenit. non tamen bellatum: indutiae
in annos quadraginta petentibus datae frumento stipen-
dioque imperato. paci externae confestim continuatur dis- 2
cordia domi. agrariae legis tribunicis stimulis plebs fure-
bat. consules nihil Meneni damnatione, nihil periculo
detreriti Servilli summa vi resistunt. abeuntes magistratu
Cn. Genucius tribunus plebis arripuit. — L. Aemilius et 3
Opiter Verginius consulatum ineunt. Vopiscum Iulium pro
Verginio in quibusdam annalibus consulem invenio. hoc
anno — quoscumque consules habuit — rei ad populum
Furius et Manlius circumeunt sordidati non plebem magis
quam iuniores patrum. suadent, moerent, honoribus et ad- 4

- ministratione rei publicae abstineant; consulares vero fasces, praetextam curulemque sellam nihil aliud quam pompam funeris putent; claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari. quod si consulatus tanta dulcedo sit, iam tunc ita in animum inducant, consulatum captum et oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. si se commoverit, si respexerit patres, si aliud quam plebem esse in re publica crediderit, — exilium Cn. Marci, Meneni damnationem et mortem sibi proponant ante oculos. his accensi vocibus patres consilia inde non publica sed in privato seductaque a plurium conscientia habuere. ubi cum id modo constaret, lure an iniuria eripiendos esse reos, atrocissima quaeque maxime placebat sententia, nec auctor quamvis audaci facinorosi deerat, igitur iudicii die cum plebs in foro erecta expectatione staret, mirari primo, quod non descenderet tribunus; dein, cum iam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac proditam causam publicam queri; tandem qui obversati vestibulo tribuni fuerant nuntiant domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam contionem pertulit rumor, sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. praecipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratae leges haberent, morte collegae monitos. nec patres satis moderate ferre laetitiam; adeoque neminem noxiae paenitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur malo domandam tribuniciam potestatem.
- 1 LV. Sub hac pessimi exempli victoria dilectus edicitur; paventibusque tribunis sine intercessione ulla consules rem peragunt. tum vero irasci plebs tribunorum magis silentio quam consulum imperio, et dicere actum esse de libertate sua, rursus ad antiqua reditum, cum Genucio uno mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. aliud agendum ac cogitandum, quo modo resistatur patribus: id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. quattuor et viginti lictores apparere consulibus, et eos ipsos plebs

homines. nihil contemptius neque infirmius, si sint qui
 contemnant; sibi quemque ea magna atque horrenda fa-
 cere. his vocibus alii alios cum incitassent, ad Voleronem 4
 Pubilium, de plebe hominem, quia, quod ordines duxis-
 set, negaret se militem fieri debere, lictor missus est a
 consulibus. Volero appellat tribunos. cum auxilio nemo 5
 esset, consules spoliari hominem et virgas expediri iubent.
 „provoco“ inquit „ad populum“ Volero, „quoniam tribuni
 civem Romanum in conspectu suo virgis caedi malunt
 quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari.“ quo ferocius cla-
 mitabat, eo infestius circumscindere et spoliare lictor. tum 6
 Volero et praevalens ipse et adjuvantibus advocatis repulso
 lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo 7
 se in turbam confertissimam recipit, clamitans „provoco
 et fidem plebis inploro: adeste cives, adeste commilito-
 nes. nihil est quod expectetis tribunos, quibus ipsis ve-
 stro auxilio opus est.“ concitati homines veluti ad proe- 8
 lium se expediunt; apparebatque omne discrimen adesse,
 nihil cuiquam sanctum non publici fore non privati iuris.
 huic tantae tempestati cum se consules obtulissent, facile ex- 9
 perti sunt parum lutam malestatem sine viribus esse. viola-
 tis lictoribus, fascibus fractis a foro in curiam compellun-
 tur, incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. contici- 10
 scente deinde tumultu cum in senatum vocari iussissent,
 queruntur iniurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam.
 multis ferociter dictis sententiis vicere seniores, quibus
 ira patrum adversus temeritatem plebis certari non placuit.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs proximis comi- 1
 tiis tribunum plebi creat in eum annum, qui Lucium Pi-
 narium P. Furium consules habuit. contraque omnium 2
 opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus per-
 missurum [administraturum] tribunatum credebant, post
 publicam causam privato dolore habito ne verbo quidem
 violatis consulibus rogationem tulit ad populum, ut ple- 3
 bei magistratus tributis comitiis fierent. haud parva res 4
 sub titulo prima specie minime atroci ferebatur, sed quae
 patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi
 quos vellent tribunos auferret. huic actioni gratissimae

plebi cum summa vi resisterent patres, neque, *quae* una vis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci posset, res tamen suo ipsa molimine gravis certaminibus in annum extrahitur. plebs Volerone tribunum reficit: patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium Appi filium, iam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt; collega ei Titus Quinctius datur.

- 6 Principio statim anni nihil prius quam de lege agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Laetorius collega
7 eius auctor cum recentior tum acrior erat. ferocem faciebat belli gloria ingens, quod aetatis eius haud quisquam manu promptior erat. is, cum Volero nihil praeterquam
8 in accusationem Appi familiaeque superbissimae ac crudelissimae in plebem Romanam exorsus, cum a patribus non
9 consulem sed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem creatum esse contenderet, rudis in militari homine
10 lingua non suppetebat libertati animoque. itaque deficiente oratione „quando quidem non facile loquor“ inquit, „Quirites, quam quod locutus sum praesto, crastino die
11 adeste. ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.“ occupabant tribuni templum postero die; consules nobilitasque ad impediendam legem in contione
12 consistunt. submoveri Laetorius iubet praeterquam qui suffragium incant. adulescentes nobiles stabant nihil cedentes viatori. tum ex his preendi quosdam Laetorius iubet. consul Appius negare ius esse tribuno in quemquam
13 nisi in plebeium: non enim populi sed plebis eum magistratum esse; nec illum ipsum submovere pro imperio posse more maiorum, quia ita dicatur „si vobis videtur, discedite, Quirites.“ facile haec contemptim de iure disserendo perturbare Laetorium poterat. ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem, consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni et contio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset, et concursus ho-

minum in forum ex tota urbe concitatae multitudinis fieret. sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem; certatumque haud incruento proelio foret, ni Quinctius 15 consul alter consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem saevientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent: darent irae spatium, non vim suam 16 illis tempus adempturum, sed consilium viribus additurum; et patres in populi et consulem in patrum fore potestate.

LVII. Aegre sedata ab Quinctio plebs, multo aegrius 1 consul alter a patribus. dimisso tandem concilio plebis 2 senatum consules habent. ubi cum timor atque ira in vicem sententias variassent, quo magis spatio interposito ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi, adeo ut Quinctio gratias agerent, quod eius opera mitigata discordia esset. ab Appio petitur, 3 ut tantam consularem maiestatem esse vellet, quanta esse in concordi civitate posset. dum consules tribunique ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio, distractam laceratamque rem publicam magis quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quaeri. Appius 4 contra testari deos atque homines rem publicam prodi per metum ac deserui, non consulem senatui, sed senatum consuli deesse, graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptae sint. victus tamen patrum consensu quievit. lex silentio perfertur.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni 1 sunt. numero etiam additos tres, perinde ac duo antea fuerint, Piso auctor est. nominat quoque tribunos, Cn. 2 Siccius L. Numitorius M. Duellius Sp. Icilius L. Metellius.

Volscum Aequicumque inter seditionem Romanam est 3 bellum coortum. vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. compositis deinde rebus castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos mis- 4 sus, Quinctio Aequi provincia evenit. eadem in militia saevitia Appi quae domi esse, liberior, quod sine tribunis 5 eius vinculis erat. odisse plebem plus quam paterno odio:

quid se victum ab ea, se unico consule electo adversus
 tribuniciam potestatem perlatam legem esse, quam minore
 conatu nequaquam tanta patrum spe priores impedierunt
 6 consules? haec ira indignatioque ferocem animum ad ve-
 xandum saevo imperio exercitum stimulabat. nec ulla
 vi domari poterat: tantum certamen animis inbiberant.
 7 segniter otiose, negligenter contumaciter omnia age-
 re. nec pudor nec metus coercebat. si citius agi vel-
 let agmen, tardius sedulo incedere; si adhortator operis
 adesset, omnes sua sponte motam remittere industriam;
 8 praesenti vultus demittere, tacite praetereuntem exse-
 crari, ut invictus ille odio plebeio animus interdum move-
 9 retur. omni nequiquam acerbitate prompta nihil iam cum
 militibus agere, a centurionibus corruptum exercitum dice-
 re, tribunos plebei cavillans interdum et Velerones vocare.

1 LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant instabantque eo
 magis, sperantes idem certamen animorum adversus Ap-
 pium habiturum exercitum Romanum, quod adversus
 2 Fabium consulem habuisset. ceterum multo Appio quam
 Fabio violentior fuit: non enim vincere tantum noluit,
 ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. productus in
 aciem turpi fuga petit castra, nec ante restitit, quam si-
 gna inferentem Volscum munimentis vidit foedamque ex-
 3 tremi agminis caedem. tum expressa vis ad pugnandum,
 ut victor iam a vallo submoveretur hostis, satis tamen
 appareret capi tantum castra militem Romanum noluisse,
 4 alibi gaudere sua clade atque ignominia. quibus nihil in-
 fractus ferox Appii animus cum insuper saevire vellet con-
 tionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribuni-
 que moventes, ne utique experiri vellet imperium, cuius
 5 vis omnis in consensu oboedientium esset. negare vulgo
 milites se ad contionem ituros, passimque exaudiri voces
 postulantium, ut castra ex Volscis agro moveantur. ho-
 stem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuisse,
 ingentisque mali non suspicionem modo sed apertam spe-
 6 ciem obversari ante oculos. victus tandem, quando qui-
 dem nihil praeter tempus noxae lucrarentur, remissa con-
 tione iter in insequentem diem pronuntiari cum iussisset,

prima luce classico signum profectionis dedit. cum ma- 7
xime agmen e castris explicaretur. Volsci ut eodem si-
gno excitati novissimos adoriuntur. a quibus perlatus ad
primos tumultus eo pavore signaque et ordines turbavit.
ut neque imperia exaudiri neque instrui acies posset.
nemo ullius nisi fugae memor. ita effuso agmine per stra- 8
gem corporum armorumque evasere, ut prius hostis de-
sisteret sequi quam Romanus fugere. tandem collectis ex 9
dissipato cursu militibus consul, cum revocando nequi-
quam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit;
advocataque contione invecus haud falso in proditorem
exercitum militaris disciplinae, desertorem signorum, ubi 10
signa, ubi arma essent, singulos rogicans, inermes mili- 11
tes, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones duplica-
rlosque, qui reliquerant ordines, virgis caesos securi per-
cussit; cetera multitudo sorte decumus quisque ad suppli-
cium lecti.

LX. Contra ea in Aequis inter consulem ac milites 1
comitate ac beneficiis certatum est. et natura Quinctius
erat lenior, et saevitia infelix collegae, quo is magis gau-
deret ingenio suo, effecerat. huic tantae concordiae ducis 2
exercitusque non ausi offerre se Aequi vagari populabun-
dum hostem per agros passi. nec ullo ante bello latius inde
actae praedae. ea omnis militi data est. addebantur et 3
laudes, quibus haud minus quam praemio gaudent mili-
tum animi. cum duci tum propter ducem patribus quo-
que placatior exercitus redit, sibi parentem, alteri exer- 4
citus dominum datum ab senatu memorans. — Varia for- 4
tuna belli atroci discordia domi forisque annum exactum
insignem maxime comitia tributa efficiunt, res maior vi-
ctoria suscepti certaminis quam usu: plus enim dignitatis 5
comitiis ipsis detractum est patribus ex concilio submo-
vendis, quam virium aut plebi additum est aut demptum
patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit L. Valerio T. 1
Aemilio consulibus, cum propter certamina ordinum de
lege agraria, tum propter iudicium Appi Claudii, cui acer- 2
rime adversario legis causamque possessorum publici agri

tamquam tertio consuli sustinenti M. Duillius et Cn. Sicius diem dixere. numquam ante tam invisus plebi reus ad iudicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. patres quoque non temere pro ullo aequae adnisi sunt: propugnatorem senatus maiestatisque vindicem suae, ad omnes tribunicios plebeiosque oppositum tumultus, modum dumtaxat in certamine egressum, iratae obici plebi. unus e patribus ipse Ap. Claudius et tribunos et plebem et suum iudicium pro nihilo habebat. illum non minae plebis, non senatus preces percellere umquam potuere, non modo ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines, sed ne ut ex consuetudine quidem aliquid leniret atque submitteret. idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat, adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu; adeoque constantia sua et tribunos obstupescit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent, trahi deinde rem sinerent. laud ita multum interim temporis fuit; ante tamen, quam predicta dies veniret, morbo moritur, cuius cum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari sollemni honore supremum diem tanti viri noluit, et laudationem tam aequis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat, et exequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerius consul cum exercitu in Aequos profectus cum hostem ad proelium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. prohibuit foeda tempestas cum grandine ac tonitribus caelo defecta. admirationem deinde auxit signo receptui dato adeo tranquilla serenitas reddita, ut vel numine aliquo defensa castra oppugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. alter consul Aemilius in Sabinis bellum gessit. et ibi, quia hostis moenibus se tenebat, vastati agri sunt. incendiis deinde non villarum modo sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti cum praedatoribus occurrissent, accipiti proelio di-

gressi postero die retulere castra in tutiora loca. id satis
consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro
inde decedens bello.

LXIII. Inter haec bella manente discordia domi con-
sules Titus Numicius Priscus A. Verginius facti. non ultra
videbatur latura plebes dilationem agrariae legis, ultima-
que vis parabatur, cum Volscos adesse fumo ex incendiis
villarum fugaque agrestium cognitum est. ea res matu-
ram iam seditionem ac prope erumpentem repressit.
consules coacti extemplo ab senatu ad bellum educta ex
urbe iuventute tranquilliores ceteram plebem fecerunt.
et hostes quidem nihil aliud quam perfusis vano timore
Romanis citato agmine abeunt. Numicius Antium adver-
sus Volscos, Verginius contra Aequos profectus. ibi ex
insidiis prope magna accepta clade virtus militum rem
prolapsam negligentia consulis restituit. melius in Vol-
scis imperatum est: fusi primo proelio hostes fugaque in
urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti.
quam consul oppugnare non ausus Caenonem, aliud op-
pidum nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit.
dum Aequi Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini
usque ad portas urbis populates incessere. deinde ipsi
paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per
iram consule ingresso in finis, plus cladum quam intule-
rant acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit, sed, ut sem-
per alias, sollicitae pacis certamine patrum et plebis. irata
plebs interesse consularibus comitiis noluit: per patres
clientesque patrum consules creati T. Quinctius Q. Servi-
lius. similem annum priori consules habent, seditiosa
initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustumini-
nos campos citato agmine transgressi, cum caedes et in-
cendia circum Anienem flumen fecissent, a porta prope
Collina moenibusque pulsi ingentes tamen praedas homi-
num pecorumque egere. quos Servilius consul infesto
exercitu insecutus ipsum quidem agmen adipisci aequis
locis non potuit; populationem adeo effuse fecit, ut nihil
bello intactum relinqueret, multiplicique capta praeda

5 rediret. Et in Volscis res publica egregie gesta cum du-
cis tum militum opera. primum aequo campo signis con-
6 latis pugnatum ingenti caede utrimque, plurimo sanguine.
gradum retulissent, ni salubri mendacio consul, fugere
hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. im-
7 petu facto, dum se putant vincere, vicere. consul metuens,
ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui
8 dedit. intercessere pauci dies velut tacitis indutiis utrim-
que quiete sumpta; per quos ingens vis hominum ex
omnibus Volscis Aequisque populis in castra venit, haud
9 dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. itaque
10 tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quin-
ctius sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, cum
manere in tentoriis quietum militem iussisset, Hernico-
rum cohortem in stationem educit, cornicines tubicines-
que in equos inpositos canere ante vallum iubet sollici-
11 tumque hostem ad lucem tenere. relicum noctis adeo
tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Roma-
nis copia esset. Volscos species armatorum peditum,
quos et plures esse et Romanos putabant, fremitus hinni-
tusque equorum, qui et insueto sedente equite et insuper
aures agitante sonitu saeviebant, intentos velut ad impe-
tum hostium tenuit.

1 LXV. Ubi inluxit, Romanus integer satiusque somno
productus in aciem sessum stando et vigiliis Volscum pri-
2 mo impetu perculit: quamquam cessere magis quam pulsi
hostes sunt, quia ab tergo erant clivi, in quos post prin-
cipia integris ordinibus tutus receptus fuit. consul, ubi
ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles aegre
teneri, clamare et poscere, ut percussis instare liceat.
3 ferocius agunt equites, circumfusi duci vociferantur se
ante signa ituros. dum cunc tur consul, virtute militum
fretus, loco parum fidens, conclamant se ituros; cla-
moremque res est secuta. fixis in terram pilis, quo le-
4 viores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus effusus
ad primum impetum missilibus telis saxa obiacentia pe-
dibus ingerit in subeuntes turbatosque ictibus crebris

urget ex superiore loco. sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus iam gradum consul increpando simul temeritatem simul ignaviam pudore metum excussisset. resistere primo obstinatis animis; deinde, ut obtinentes locum vires refecerant, audent ultro gradum inferre, et clamore renovato commovent aciem, tum rursus impetu capto enituntur atque exsuperant iniquitatem loci. iam prope erat, ut in summum clivi iugum evaderent, cum terga hostes dedere, effusoque cursu paene agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. in eo pavore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus exercitus ductus. paucos circumsessum dies deditur nulla oppugnantium nova vi, sed quod iam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

PERIOCHA LIBRI III.

Seditiones de agrariis legibus fuere. Capitolium ab exulibus et servis occupatum caesis his receptum est. census bis actus est: priore lustro censa sunt civium capita centum quattuor milia DCCXIII praeter orbos orbasque, sequenti CXVII milia CCXVIII. cum adversus Aequos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, cum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. is victos hostes sub iugum misit. tribunorum plebis numerus ampliatas est, ut essent decem, tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis. petitis per legatos et adlatiis Aticis legibus ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati altero et trecentesimo anno quam Roma condita erat, et ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatus imperium. hi decem tabulis legum positis cum modesto se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adiectis cum complura inpotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere et in tertium annum retinuerunt, donec inulto eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii, qui cum in amorem Virginiae virginis incidisset, summisso qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri eius Virginio imposuit. raptus ex taberna proxima cultro filiam

cecidit, cum aliter efflci non posset, ne in potestatem stuprum inlaturum veniret. hoc tam magnae luxuriae exemplo plebs concitata montem Aventinum occupavit coegitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius, qui praecipuam poenam meruerat, in carcerem coniectus est; ceteri in exilium acti. res praeterea contra Sabinos et Vulscos prospere gestas continet, et parum honestum populi Romani iudicium, qui iudex inter Ardeates et Aricinos sumptus agrum, de quo ambigebatur, sibi adiudicavit.

TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBER III.

- 1 I. Antio capto Titus Aemilius et Q. Fabius consules sunt. hic erat Fabius [Quinctius], qui unus extinctae
- 2 ad Cremeram genti superfuerat. iam priore consulatu Aemilius dandi agri plebi fuerat auctor. itaque secundo quoque consulatu eius et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem contra consules saepe temptatam adiutore utique consule obtineri posse rati suscipiunt, et
- 3 consul manebat in sententia sua. possessores et magna pars patrum, tribuniciis se iactare actionibus principem civitatis et largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem avert-
- 4 rant. atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quincti ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum a Vulscis esse; Antium, propinquam, opportunam et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querellis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. haec
- 5 sententia accepta est. triumviros agro dando creat T. Quinctium A. Verginium P. Furium. iussi nomina dare
- 7 qui agrum accipere vellent. fecit statim, ut sit, fastidium copia, adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Vulsci adderentur: cetera multitudo pos-
- 8 scere Romae agrum malle quam alibi accipere. Aequi a Q. Fabio — is eo cum exercitu venerat — pacem petiere, turritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.
- 1 II. Quintus Servilius insequenti anno — is enim cum Sp. Postumio consul fuit — in Aequos missus in Latino

agro stativa habuit [castra]. quies necessaria morbo in-
plicitum exercitum tenuit. extractum in tertium annum 2
bellum est Q. Fabio et T. Quinctio consulibus. Fabio ex
tra ordinem, quia is victor pacem Aequis dederat, ea pro-
vincia data. qui haud dubia spe profectus famam nomi- 3
nis sui pacaturam Aequos legatos in concilium gentis
missos nuntiare iussit Q. Fabium consulem dicere se ex
Aequis pacem Romam tulisse, ab Roma Aequis bellum
adferre eadem dextera armata, quam pacatam illis antea
dederat. quorum id perfidia et periurio fiat, deos nunc 4
testes esse, mox fore ultores. se tamen, utcumque sit,
etiam nunc paenitere sua sponte Aequos quam pati hosti-
lia malle. si paeniteat, tutum receptum ad expertam cle- 5
mentiam fore; sin periurio gaudeant, dis magis iratis
quam hostibus gesturos bellum. haec dicta adeo nihil mo- 6
verunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitus-
que in Algidum adversus Romanos missus. quae ubi Ro- 7
mam sunt nuntiata, indignitas rei magis quam periculum
consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares
exercitus ad hostem accessere acie instructa, ut confestim
dimicarent. sed cum forte haud multum diei superesset, 8
unus ab statione hostium exclamat: „ostentare hoc est,
Romani, non gerere bellum. in noctem iminentem aciem 9
instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, no-
bis opus est. crastino die oriente sole redite in aciem.
erit copia pugnandi, ne timete.“ his vocibus irritatus mi- 10
les in diem posterum in castra reducitur, longam venire
noctem ratus, quae moram certaminis faceret. tum qui-
dam corpora cibo somnoque curant. ubi influxit postero
die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem et
Aequi processere. proelium fuit utrimque vehemens, quod 11
et Romanus ira odioque pugnabat, et Aequos conscientia
contracti culpa periculi et desperatio futurae sibi postea
fidei ultima audere et experiri cogeabat. non tamen susti- 12
nuere aciem Romanam Aequi; pulsique cum in fines suos
se recepissent, nihilo inclinioribus ad pacem animis fe-
rox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pu-
guandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Aequos 13

populationibus incursionibusque meliores esse, et multas passim manus quam magnam molem unius exercitus rectius bella gerere.

- III. Relicto itaque castris praesidio egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. necopinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset timeri poterat, agreslesque pavidi incidentes portis non populationem nec praedonum parvas manus, sed omnia vano augentes timore exercitus et legiones adesse hostium et
- 4 infesto agmine ruere ad urbem clamabant. ab iis proximi audita incerta eoque vaniora ferre ad alios. cursus clamorque vocantium ad arma haud multum a pavore captae urbis abesse, forte ab Algido Quinctius consul redierat Romam. id remedium timori fuit; tumultuque sedato victos timeri increpans hostes praesidia portis inposuit.
 - 6 vocato dein senatu cum ex auctoritate patrum iustitio indicto profectus ad tutandos fines esset, Q. Servillio praefecto urbis relicto, hostem in agris non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est; qui qua venturum hostem sciebat, gravem praeda eoque inpeditione agmine incedentem adgressus funestam populationem fecit. pauci hostium evasere ex insidiis, praeda omnis recepta est. sic finem iustitio, quod quadriduum fuit, reditus Quincti consulis in urbem fecit.
 - 9 Census deinde actus et conditum ab Quinctio lustrum. censa civium capita CIII DCCXIII dicuntur praeter orbos
 - 10 orbasque. In Aequis nihil deinde memorabile actum. In oppida sua se recepere, urbi sua popularique passi. consul cum aliquotiens per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude praedaeque Romam rediit.
 - 1 IV. Consules inde A. Postumius Albus Sp. Furius Fusus. Furios Fustos scripsere quidam: id admoneo, ne quis inmutationem virorum ipsorum esse, quae nominum est, putet. haud dubium erat, quin cum Aequis alter consulum bellum gereret. itaque Aequi ab Ecetranis Vulscis

praesidium petiere; quo cupide oblato — adeo civitates
 eae perpetuo in Romanos odio certavere — bellum summa
 vi parabatur. sentiunt Hernici et praedicunt Romanis Ece-
 trantum ad Aequos descisse. suspecta et colonia Antium 3
 fuit, quod magna vis hominum inde, cum oppidum ca-
 ptum esset, confugisset ad Aequos; isque miles per bellum
 Aequicum vel acerrimus fuit. compulsis deinde in oppida 4
 Aequis ea multitudo dilapsa cum Antium redisset, sua
 sponte iam infidos colonos Romanis abalienavit. necdum 5
 matura re cum defectionem parari delatum ad senatum
 esset, datum negotium est consulibus, ut principibus co-
 loniae Romam excitis quaererent, quid rei esset. qui cum 6
 haud gravate venissent, introducti a consulibus ad sena-
 tum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti
 quam venerant dimitterentur. bellum inde haud dubium 7
 haberi. Sp. Furius consulum alter, cui ea provincia even-
 nerat, profectus in Aequos Hernicorum in agro popula-
 bundum hostem invenit, ignarusque multitudinis, quia
 nusquam universa conspecta fuerat, inparem copiis ex-
 ercitus temere pugnae commisit. primo concursu pulsus
 se intra castra recepit. neque is finis periculi fuit. nam- 8
 que et proxima nocte et postero die tanta vi castra sunt
 circumsessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde
 mitti Romam posset. Hernici et male pugnatum et consu- 9
 lem exercitusque obsideri nuntiaverunt, tantumque ter-
 rorem incussere patribus, ut, quae forma senatus con-
 sulti ultimae semper necessitatis habita est, Postumio,
 alteri consulum, negotium daretur, videret, ne quid res
 publica detrimenti caperet. ipsum consulem Romae ma- 10
 nere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent,
 optimum visum est, pro consule T. Quinctium subsidio
 castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum La- 11
 tini Hernicique et colonia Antium dare Quinctio subita-
 rios milites — ita tum repentina auxilia appellabant —
 iussi.

V. Multi per eos dies motus multique impetus hinc 1
 atque illinc facti, quia superante multitudine hostes car-
 pere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad

- 2 omnia, adgressi sunt: simul castra oppugnabantur, simul
pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa
3 urbemque ipsam, si qua fortuna daret, temptandam. L.
Valerius ad praesidium urbis relictus, consul Postumius
4 ad arcendas populationes finium missus. nihil remissum
ab ulla parte curae aut laboris: vigiliae in urbe, stationes
ante portas praesidiaque in muris disposita, et, quod ne-
cesse erat in tanto tumultu, iustitium per aliquot dies ser-
5 vatum. Interim in castris Furius consul cum primo quier-
tus obsidionem passus esset, in incautum hostem decu-
mana porta erupit et, cum persequi posset, metu subse-
6 slit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium le-
gatum — frater idem consulis erat — longius extulit cur-
sus, nec suos ille redeuntes persequendi studio neque
hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus multis saepe
frustra conatibus captis ut viam sibi ad castra faceret.
7 acriter dimicans cecidit. et consul nuntio circumventi
fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis quam
satis caute in mediam dimicationem infert, vulnere ac-
8 cepto aegre ab circumstantibus ereptus et suorum ani-
mos turbavit et ferociores hostes fecit; qui caede legati
et consulis vulnere accensi nulla deinde vi sustineri po-
tuere, cum compulsi in castra Romani rursus obsideren-
tur nec spe nec viribus pares, venissetque in periculum
summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum La-
9 tino Hernicoque exercitu subvenisset. is intentos in ca-
stra Romana Aequos legatique caput ferociter ostentantes
ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex
castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit.
10 minor caedis, fuga effusior Aequorum in agro fuit Ro-
mano. in quos palatos praedam agentes Postumius ali-
quot locis, quibus opportuna inposuerat praesidia, impe-
tum dedit. hi vagi dissipato agmine fugientes in Quin-
ctium victorem cum saucio consule revertentem incidere.
11 tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus,
legati et cohortium ultus est caedem. — Magnae clades
12 ultro citroque illis diebus et inlatae et acceptae. difficile
ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint cecide-

rintve, exacto adfirmare numero. audet tamen Antias 13
 Valerius concipere summas: Romanos cecidisse in Her-
 nico agro V DCCC, ex praedatoribus Aequorum, qui po-
 pulabundi in sinibus Romanis vagabantur, ab A. Postu-
 mio consule II et CCCC caesos, ceteram multitudinem
 praedam agentem, quae inciderit in Quinctium, nequa-
 quam pari defunctam esse caede, interfecta inde III mi-
 lia et, exequendo subtiliter numerum, CC ait et XXX.

Ut Romam reditum est, iustitium remissum est. cae- 14
 lum visum est ardere plurimo igni, portentaque alia aut
 obversata oculis aut vanas exterritis ostentavere species.
 his avertendis terroribus in triduum feriae indictae, per
 quas omnia delubra pacem deum exposcentium virorum
 mulierumque turba inplebantur. cohortes inde Latinae 15
 Hernicaeque ab senatu gratiis ob inpigram militiam actis
 remissae domos. Antiates mille milites, quia serum auxi-
 lium post proelium venerant, prope cum ignominia dimissi.

VI. Comititia inde habita; creati consules L. Aebutius 1
 P. Servilius. Kal. Sextilibus, ut tunc principium anni age-
 batur, consulatum ineunt. grave tempus et forte annus 2
 pestilens erat urbi agrisque nec hominibus magis quam
 pecori; et auxere vim morbi terrore populationis pecori-
 bus agrestibusque in urbem acceptis. ea conluvio mixto- 3
 rum omnis generis animantium et odore insolito urbanos
 et agrestem confertum in arcta tecta aestu ac vigiliis ange-
 bat, ministeriaque in vicem ac contagio ipsa volgabant
 morbos. vix instantes sustinentibus clades repente legati 4
 Hernici nuntiant in agro suo Aequos Vulcosque confun-
 ctis coplis castra posuisse; inde exercitu ingenti fines suos
 depopulari. praeterquam quod infrequens senatus indi- 5
 cio erat sociis adfectam civitatem pestilentia esse, mae-
 stum etiam responsum tulere, ut per se ipsi Hernici cum
 Latinis res suas tutarentur: urbem Romanam subita deum
 ira morbo populari; si qua eius mali quies veniat, ut anno
 ante, ut semper alias sociis opem laturos. discessere socii 6
 pro tristi nuntio tristiore domum referentes, quippe qui-
 bus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis
 fulti viribus sustinuissent.

7 Non diutius se in Hernico hostis continuit, pergit inde infestus in agros Romanos etiam sine belli iniuria vastatos. ubi cum obuius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia non praesidiis modo deserta sed etiam cultu agresti transirent, pervenere ad tertium lapidem Gabina
8 via. mortuus Aebutius erat Romanus consul, collega eius Servilius exigua in spe trahebat animam, adfecti plerique principum, patrum maior pars, militaris fere aetas omnis, ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent.
9 munus vigiliarum senatores, qui per aetatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant, circumitio ac cura aedilium plebi erat: ad eos summa rerum ac maiestas consularis imperii venerat.

1 VII. Deserta omnia sine capite, sine viribus dii praesides ac fortuna urbis tutata est, quae Vulscis Aequisque
2 praedonum potius mentem quam hostium dedit: adeo enim nullam spem non potiundi modo sed ne adeundi quidem Romana moenia animus eorum cepit, tectaque procul
3 visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum, ut totis passim castris fremitu orto, quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine praeda tempus tererent, cum integra loca, Tusculanum agrum opimum copiis, petere possent, signa repente convellerent, transversisque itineribus per Labicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est.

4 Interim Hernici Latiniue pudore etiam, non misericordia solum moti, si nec obstitissent communibus hostibus infesto agmine Romanam urbem petentibus nec opem ullam obsessis sociis ferrent, coniuncto exercitu Romam
5 pergunt. ubi cum hostis non invenissent, secuti famam ac vestigia obvii sunt descendantibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam aequo proelio pugnatum est, fidesque sua sociis parum felix in praesentia fuit.
6 haud minor Romae fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur; mortui et alii clari viri M. Valerius T. Verginius Ru-

tilus augures, Ser. Sulpicius curio maximus; et per ignota capita late vagata est vis morbi; inopsque senatus auxilii humani ad deos populum ac vota vertit: iussu cum coniugibus ac liberis supplicatum ire pacemque exposcere deum. ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati omnia delubra implent. stratae passim matres crinibus templa verrentes veniam irarum caelestium sinemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paulatim seu pace deum impetrata seu 1
graviore tempore anni iam circumacto defuncta morbis corpora salubriora esse incipere; versisque animis iam ad publicam curam, cum aliquot interregna exissent, P. 2
Valerius Publicola tertio die quam interregnum inierat consules creat L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium 3
Geminum — sive ille Vetusius fuit — ante diem tertium 4
idus Sextilis. consulatum ineunt iam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum sed ultro etiam inferre posset. igitur nuntiantibus Hernicis in fines suos transcen- 5
disse hostes, impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum 6
ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis 7
sociorum agro oppositus non ultra quam in Hernicos procedit. Veturius primo proelio hostes fundit fugatque. 8
Lucretium, dum in Hernicis sedet, praedonum agmen 9
fellit supra montes Praenestinos ductum, inde demissum in campos. vastavere agros Praenestinum Gabinumque, ex Gabino in Tusculanos flexere colles.

Urbi quoque Romae ingens praebitus terror, magis 7
in re subita quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Quintus Fabius praeerat urbi. is armata iuventute dispositisque praesidiis tuta omnia ac tranquilla fecit. Ita 8
que hostes praeda ex proximis locis rapta adpropinquare urbi non ausi cum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent eo solutiore cura, in Lucretium incidunt consulem iam ante exploratis itineribus suis instructum et ad certamen intentum. 9
igitur praeparatis animis repentino pavore perculosos adorti 10
aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fu-

- ganque, et compulso in cavas valles, cum exitu haud in
 10 facili essent, circumveniunt. ibi Volscum nomen prope
 deletum est. XIII CCCCLXX cecidisse in acie ac fuga.
 MDCCL vivos captos, signa XXVII militaria relata in qui-
 busdam annalibus invenio; ubi etsi adiectum aliquid nu-
 11 mero sit, magna certe caedes fuit. victor consul, ingenti
 praeda potitus, eodem in stativa rediit. tum consules
 castra coniungunt, et Volsci Aequique adfectas vires suas
 in unum contulere. tertia illa pugna eo anno fuit; eadem
 fortuna victoriam dedit: fuis hostibus etiam castra capta.
- 1 IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit, secun-
 daeque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt.
- 2 Gaius Terentilius Harsa tribunus plebis eo anno fuit. is
 consulibus absentibus ratus locum tribunicis actionibus
 datum, per aliquot dies patrum superbiam ad plebem cri-
 minatus, maxime in consulare imperium tamquam nimium
 3 nec tolerabile liberae civitati invehebatur. nomine enim
 tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius quam re-
 4 gium esse: quippe duos pro uno dominos acceptos, im-
 moderata, infinita potestate, qui soluti atque effrenati ipsi
 omnis metus legum omniaque supplicia verterent in ple-
 5 bem. quae ne aeterna illis licentia sit, legem se promul-
 gaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio con-
 sulari scribendis. quod populus in se ius dederit, eo con-
 sulem usurum; non ipsos libidinem ac licentiam suam pro
 6 lege habituros. qua promulgata lege cum timerent patres,
 ne absentibus consulibus iugum acciperent, senatus a
 praefecto urbis Q. Fabio vocatur; qui adeo atrociter in
 rogationem latoremque ipsum est invecus, ut nihil, si
 ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum
 7 minarum atque terroris sit: insidiatum eum et tempore
 8 capto adortum rem publicam. si quem similem elus priore
 anno inter morbum bellumque irati dii tribunum dedis-
 sent, non potuisse sisti. mortuis duobus consulibus, ia-
 cente aegra civitate in confluxione omnium rerum ad tol-
 lendum rei publicae consulare imperium laturum leges
 fuisse, ducem Volscis Aequisque ad oppugnandam urbem
 9 futurum. quid tandem? illi non licere, si quid consules

superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere, accusare iis ipsis iudiciis, quorum in aliquem saevitum sit? non illud consulare imperium sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere, quam placatam reconciliatamque patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari, quo minus pergat ut coeperit: „vos“, inquit Fabius „ceteri tribuni, oramus, 11 ut primum omnium cogitetis potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse; tribunos plebis vos creatos non hostes patribus nobis miserum, invidiosum vobis est desertam rem publicam invadi. non ius vestrum sed invidiam minueritis. 12 agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Aequi quidem ac Volsci morbo absumptis priore anno consulibus crudeli superboque nobis bello insistere.“ agunt cum Terentilio tribuni, dilataque in speciem actione re ipsa sublata consules extemplo arcessiti. 13

X. Lucretius cum ingenti praeda, maiore multo gloria 1 rediit. et auget gloriam adveniens exposita omni in campo Martio praeda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non extitere, debebatur omnium consensu consuli triumphus, sed dilata res est tribuno de lege agente: id antiquius consuli fuit. iactata per aliquot dies cum in senatu res tum apud 3 populum est. cessit ad ultimum maiestati consulis tribunus et destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus: triumphavit de Volscis Aequisque; triumphantem secutae sunt legiones. alteri consuli datum, ut ovens sine militibus urbem iniret.

Anno deinde insequenti lex Terentilla ab toto relata 5 collegio novos adgressa consules est. erant consules P. Volumnius Ser. Sulpicius. eo anno caelum ardere visum, 6 terra ingenti concussa motu est; bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. inter alia prodigia et carne pluit, quem imbrem ingens numerus avium intervolutando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum ita iacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. libri 7 per duumviros sacrorum aditi: pericula a conventu alle-

nigenarum praedicta, ne qui in loca summa urbis impetus caedesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditio- nibus abstineretur. id factum ad impediendam legem tri- buni criminabantur, ingensque aderat certamen.

- 8 Ecce, ut idem in singulos annos orbis volveretur, Hernici nuntiant Volscos et Aequos, etsi accisae res sint, reficere exercitus, Antii summam rei positam, Ecetrae Antiates colonos palam concilia facere, id caput, eas vires
9 belli esse. ut haec dicta in senatu sunt, dilectus edicitur. consules belli administrationem inter se dispertiri iussi, alteri ut Volsci, alteri ut Aequi provincia esset. tribuni
10 coram in foro personare fabulam compositam Vulsci belli, Hernicos ad partes paratos. iam ne virtute quidem premi
11 libertatem populi Romani, sed arte eludi. quia occisione prope occisos Volscos et Aequos movere sua sponte arma posse iam fides abierit, novos hostes quaeri; coloniam
12 fidam, propinquam infamem fieri. bellum innoxiiis Anti- atibus indici, geri cum plebe Romana, quam oneratam ar- mīs ex urbe praecipiti agmine acturi essent, exilio et re-
13 legatione civium ulciscentes tribunos. sic, ne quid aliud actum putent, victam legem esse, nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne posses-
14 sione urbis pellantur, ne iugum accipiant. si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos; nullum terrorem externum, nullum periculum esse; cavisse deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset. haec tri- buni.

- 1 XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum positis sellis dilectum habebant. eo decurrunt tribuni,
2 contionemque secum trahunt. citati pauci velut rei experiundae causa, et statim vis coorta. quemcumque lictor iussu consulis prendisset, tribunus mitti iubebat. neque suum cuique ius modum faciebat, sed virium spes, et manu obtinendum erat, quod intenderes.
3 Quem ad modum se tribuni gessissent in prohibendo dilectu, sic patres in lege, quae per omnis comitalis dies
4 ferebatur, impedienda gerebant. initium erat rixae, cum discedere populum iussissent tribuni, quod patres se sub-

moveri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant, quippe quae non consilio regenda sed permissa temeritati audaciaeque esset. multum et consules se abstinebant, ne 5 cui in conlutione rerum maiestatem suam contumeliae offerrent. Caeso erat Quinctius, ferox iuvenis qua nobili- 6 tate gentis qua corporis magnitudine et viribus. ad ea munera data a diis et ipse addiderat multa belli decora facundiamque in foro, ut nemo, non lingua, non manu promptior in civitate haberetur. hic cum in medio patrum 7 agmine constitisset eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. hoc duce saepe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebes 8 est. qui obivus fuerat, mulcatus nudatusque abibat, ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. tum 9 prope iam percussis aliis tribunis A. Verginius, ex collegio unus, Caesoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis quam conterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut iusto persequi bello. accusator pati reum ruere invidiaeque flammam 10 ac materiam criminibus suis suggerere, legem interim non tam ad spem perferendi quam ad lacesendam Caesonis temeritatem ferre. ibi multa saepe ab iuventute inconsulte 11 dicta factaque in unius Caesonis suspectum incidunt ingenium. tamen legi resistebatur. et A. Verginius identidem 12 plebi: „ecquid sentitis iam vos, Quirites, Caesonem simul civem et legem, quam cupitis, habere non posse? quam- 13 quam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinius superbia exsuperat. expectate, dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus et audacia regnantem videtis.“ adsentiebantur multi pulsatos se querentes, et tribunalum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Iam aderat ludicio dies, apparebatque vulgo homines in damnatione Caesonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. Titus Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, cum multa referret sua familiaeque decora, adfirmabat neque in Quinctia

gente neque in civitate Romana tantam indolem tam maturae virtutis unquam extitisse: suum primum militem
 4 fuisse, se saepe vidente pugnasse in hostem; Sp. Furius [ipsum] missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio: neminem unum esse, cuius
 5 magis opera putet rem restitutam. L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Caesone, memorare pugnās, referre egregia facinora
 6 nunc in expeditionibus, nunc in acie, suadere et monere, iuvenem egregium, instructum naturae fortunaeque omnibus bonis, maximum momentum rerum eius civitatis, in
 7 quamcumque venisset, suum quam alienum mallent civem esse. quod offendat in eo, fervorem et audaciam, aetatem cotidie auferre; quod desideretur, consilium, id in dies crescere. senescentibus vitiis, maturescente virtute sinerent
 8 tantum virum senem in civitate fieri. pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumlaret invidiam, sed veniam errori atque
 9 adolescentiae petendo, sibi, qui non dicto non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. sed alii aversabantur preces aut verecundia aut metu; alii se suosque mulcatos querentes atroci responso iudicium suum praeferebant.

1 XIII. Premebat reum praeter vulgatam invidiam crimen unum, quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis extiterat se haud multo
 2 post quam pestilentia in urbe fuerat inventutem grassantem in Subura incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum maiorem natu, necdum ex morbo satis validum,
 3 pugno ictum ab Caesone cecidisse, semianimem inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. haec Volscio clamitante adeo concitati homines sunt, ut haud multum afuerit, quin impetu populi
 4 Caeso interiret. Verginius arripi iubet hominem et in vincula duci. patricii vi contra vim resistunt. T. Quinctius clamitat, cui rei capitalis dies dicta sit et de quo futurum prope diem iudicium, eum indemnatum indicta causa non

debere violari. tribunus supplicium negat sumpturum se 5
de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad iudicii diem, ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat. appellati tribuni medio decreto ius auxilii sui expediunt: in vincla coniectant; sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti placere pronuntiant. summam pecuniae quantam 7
aecum esset promitti, veniebat in dubium. Id ad senatum reicitur. reus, dum consulerentur patres, retentus in publico est. vades dare placuit. unum vadem MMM aeris 8 obligaverunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. hic primus vades publicos dedit. dimissus e foro nocte proxima in Tuscos in exilium abiit. iudicii die cum excusaretur solum vertisse exilii causa, nihilo minus Verginio comitia habente conlegae appellati dimisere concilium. pecunia a patre exacta crudeliter, ut divenditis omnibus 10
bonis aliquamdiu trans Tiberim veluti relegatus devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc iudicium et promulgata lex exercuit civitatem; ab externis armis otium fuit. cum velut victores 2
tribuni percussis patribus Caesonis exilio prope perlata esse crederent legem, et quod ad seniores patrum pertineret cessissent possessione rei publicae, iuniores, id 3
maxime quod Caesonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperare impetus suos. cum 4
primo post Caesonis exilium lex coepta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum submoventes praebuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde praecipuum quicquam gloriae domum invidiae ferret, mille pro uno Caesones extitisse plebes 5
quereretur. mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat: benigne salutare, adloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere, numquam ulli neque publice neque privatim truces esse, nisi cum de lege agi coeptum esset;

- 6 alibi popularis iuventus erat. nec cetera modo tribuni
tranquillo peregere, sed refecti quoque in insequentem
annum. ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis
fieret, paulatim permulcendo tractandoque mansuefecerant
plebem. his per totum annum artibus lex elusa est.
- 1 XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius
Appi filius et P. Valerius Publicola. nihil novi novus
annus attulerat: legis ferendae aut accipiendae cura civi-
2 tatem tenebat. quantum iuniores patrum plebi se magis
insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi
3 suspectos eos criminando facerent: coniurationem factam,
Caesonem Romae esse; interficiendorum tribunorum, truci-
cidandae plebis consilia inita. id negotii datum ab senioribus
patrum, ut iuventus tribuniciam potestatem e re publica
tolleret, formaque eadem civitatis esset, quae ante
4 Sacrum montem occupatum fuerat. et a Volscis et Aequis
statum iam ac prope sollemne in singulos annos bellum timebatur,
5 propiusque aliud novum malum necopinato exortum.
exules servique ad duo milia hominum et quingenti
duce Appio Herdonio Sabino nocte Capitolium atque
6 arcem occupavere. confestim in arce facta caedes eorum,
qui coniurare et simul capere arma noluerant. alii inter
tumultum praecipites pavore in forum devolant, alternae
7 voces „ad arma“ et „hostes in urbe sunt“ audiebantur.
consules et armare plebem et inermem patrum timebant.
incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum,
8 ab odio plebis an ab servili fraude, urbem invasisset,
sedabant tumultus, sedando interdum movebant: nec enim
poterat pavida et consternata multitudo regi imperio.
9 dant tamen arma, non vulgo, tantum ut incerto hoste
praesidium satis fidum ad omnia esset. solliciti reliquum
noctis incertique, qui homines, quantus numerus hostium
esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis
urbis loca egere. lux deinde aperuit bellum duce
10 cemque belli. servos ad libertatem Appius Herdonius ex
Capitolio vocabat: se miserrimi cuiusque suscepisse causam,
ut exules iniuria pulsos in patriam reduceret, et servitiis
grave iugum demeret. id malle populo Romano

auctore fieri; si ibi spes non sit, se Volscos et Aequos et omnia extrema temptatum et concitatum.

XVI. Dilucere res magis patribus atque consulibus. 1
praeter ea tamen, quae denuntiabantur, ne Veientum neu
Sabinorum id consilium esset, timere et, cum tantum in 2
urbe hostium esset, mox Sabinae Etruscaeque legiones ex
composito adessent; tum aeterni hostes, Volsci et Aequi,
non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem ut ex
parte captam venirent. multi et varii timores. Inter cetera 3
ros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis
esset, cui nec credere nec non credendo, ne infestior fie-
ret, fidem abrogare satis erat tutum. vixque concordia 4
sisti videbatur posse. tantum superantibus aliis ac mer-
gentibus malis nemo tribunos aut plebem timebat: man-
suetum id malum et per aliorum quietem malorum sem-
per exoriens tumque esse peregrino terrore sopitum vide-
batur, at id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. 5
tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed va-
nam imaginem belli ad avertendos ab legis cura plebis
animos Capitolium insedissee contenderent; patriciorum
hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos
esse se sentiant, maiore quam venerint silentio abituros.
concilium inde legi perferendae habere advocato populo 6
ab armis. senatum interim consules habent alio se maiore
ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus ho-
stis intulerat.

XVII. Postquam arma poni et discedere homines ab 1
stationibus nuntiatum est, P. Valerius collega senatum re-
tinente se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos
venit. „quid hoc rei est“ inquit, „tribuni? Appii Her- 2
doni ductu et auspicio rem publicam eversuri estis? tam
felix vobis corrupendis fuit, qui servitia non commovit
auctor? cum hostes supra caput sint, discedi ab armis
legesque ferri placet?“ Inde ad multitudinem oratione 3
versa: „si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit,
at vos veremini deos vestros ab hostibus captos. Iuppiter
optimus maximus, Iuno regina et Minerva, alii dii deaeque
obsidentur, castra servorum publicos vestros penates te-

- 4 nent. haec vobis forma sanæ civitatis videtur? tantum
hostium non solum intra muros est, sed in arce, supra
forum curiamque: comitia interim in foro sunt, senatus
in curia est; velut cum otium superat, senator sententiam
5 dicit, alii Quirites suffragium ineunt. non quidquid pa-
trum plebisque est, consules tribunos, deos hominesque
omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, libe-
rare ac pacare augustissimam illam domum Iovis optimi
6 maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua
quondam arcem ab his isdem Sabinis auro captam rece-
pisti, da stirpi tuæ. iube hanc ingredi viam, quam te
dux, quam tuus ingressus exercitus est. primus en ego
consul, quantum mortalis deum possum, te ac tua vesti-
7 gia sequar." ultimum orationis fuit: se arma capere, vo-
care omnes Quirites ad arma; si qui inpediat, iam se con-
sularis imperii, iam tribuniciæ potestatis sacratarumque
legum oblitum, quisquis ille sit, ubicumque sit, in Capi-
8 tollo, in foro, pro hoste habiturum. inberent tribuni,
quoniam in Appium Herdonium vetarent, in P. Valerium
consulem sumi arma: ausurum se in tribunis, quod prin-
9 ceptis familiae suæ ausus in regibus esset. vim ultimam
apparebat futuram spectaculoque seditionem Romanam
hostibus fore; nec lex tamen ferri nec ire in Capitolium
consul potuit. nox certamina coepta oppressit; tribuni
10 cessere nocti timentes consulum arma. amotis inde sedi-
tionis auctoribus patres circumire plebem, inserentesque
se in circulos sermones tempori aptos serere, admonere,
ut viderent, in quod discrimen rem publicam adducerent.
11 non inter patres ac plebem certamen esse, sed simul pa-
tres plebemque, arcem urbis, templa deorum, penates
12 publicos privatosque hostibus dedi. dum hæc in foro æ-
dandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne
Sabini, neu Veiens hostis moveretur, circa portas muros-
que discesserant.
- 1 XVIII. Eadem nocte et Tusculum de arce capta Capi-
tolioque occupato et alio turbatae urbis statu nuntii ve-
2 niunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is confo-
rtim convocato senatu atque introductis nuntiis magna

opere censeat, ne expectent, dum ab Roma legati auxilium
petentes veniant: periculum ipsum discrimenque ac socia-
les deos fidemque foederum id poscere. demerendi be-
neficio tam potentem, tam propinquam civitatem num-
quam parem occasionem daturus deos. placet ferri auxi-
lium, inventus conscribitur, arma dantur. Romam prima
luce venientes procul speciem hostium praebuere: Aequi
aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit,
accepti in urbem agmine in forum descendunt. ibi iam
P. Valerius relicto ad portarum praesidia collega instrue-
bat aciem. auctoritas viri moverat adfirmantis Capitolio
recuperato et urbe pacata si edoceri se sissent, quae
fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorem se
malorum suorum, memorem cognominis, quod populi co-
lendi velut hereditaria cura sibi a maioribus tradita esset,
concilium plebis non inediturum. hunc ducem secuti
nequiquam reclamantibus tribunis in clivum Capitolinum
erigunt aciem. adiungitur et Tusculana legio, certare so-
cii civesque, utri recuperatae arcis suum decus facerent.
dux uterque suos adhortatur. trepidare tum hostes nec
ulli satis rei praeterquam loco fidere. trepidantibus infe-
runt signa Romani sociique. iam in vestibulum perrupe-
rant templi, cum P. Valerius inter primores pugnam ciens
interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is
dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum
vicemque consulis provolat. prae ardore impetuque tan-
tae rei sensus non pervenit ad militem; prius vicit, quam
se pugnare sine duce sentiret. multi exulum caede sua
foedavere templum, multi vivi capti, Herdonius interfe-
ctus. ita Capitolium recuperatum. de captivis, ut quisque
liber aut servus esset, suae fortunae a quoque sumptum
supplicium est; Tusculanis gratiae actae; Capitolium pur-
gatum atque lustratum. in consulis domum plebes qua-
drantes, ut funere ampliore efferretur, iactasse fertur.

XIX. Parta pace instare tum tribuni patribus, ut Pu-
bli Valeri fidem exsolverent, instare Claudio, ut collegae
deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret. consul
antequam collegam sibi subrogasset negare passurum

- 2 agi de lege. hae tenuere contentiones usque ad comitia
 consulis subroganti. Decembri mense summo patrum
 studio L. Quinctius Cincinnatus pater Caesonis consul
 3 creatur, qui magistratum statim occiperet. perculsa erat
 plebes consulem habitura iratum, potentem favore patrum,
 virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Caesoni cedebat
 magnitudine animi, consilium et modum adhibendo, ubi
 4 res posceret, priores erant. is ut magistratum inijt, ad-
 siduis contionibus pro tribunali non in plebe coercendo
 quam senatu castigando vehementior fuit, cuius ordinis
 languore perpetui iam tribuni plebis, non ut in re publica
 populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua criminibusque
 5 regnarent. cum Caesone filio suo virtutem, constantiam,
 omnia iuventutis belli domique decora pulsa
 ex urbe Romana et fugata esse: loquaces, seditiosos, semi-
 na discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis
 artibus regia licentia vivere. „Aulus“ inquit „ille Vergi-
 nius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii quam Ap-
 6 pius Herdonius meruit? plus hercule aliquanto, qui vere
 rem aestimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se
 fatendo prope denuntiavit, ut arma caperetis; hic ne-
 gando bella esse arma vobis ademit, nudosque servis ve-
 7 stris et exulibus obiecit. et vos — C. Claudii pace et
 Publi Valerii mortui loquar — prius in clivum Capitoli-
 num signa intulistis, quam hos hostis de foro tolleretis?
 pudet deorum hominumque. cum hostes in arce, in Capito-
 lio essent, exulum et servorum dux profanatis omni-
 bus in cella Iovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante
 8 quam Romae sumpta sunt arma; in dubio fuit, utrum L.
 Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius
 consules Romanam arcem liberarent; et qui ante Latinos
 ne pro se quidem ipsis, cum in finibus hostem haberent
 attingere arma passi sumus, nunc, nisi Latini sua sponte
 9 arma sumpsissent, capti et deleti eramus! hoc est, tribuni,
 auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam obli-
 cere? scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra
 plebe, quam partem velut abruptam a cetero populo ve-
 stram patriam peculiaremque rem publicam fecistis, et

quis ex his domum suam obsessam a familia armata mun-
 tiaret, ferendum auxilium putaretis; Iuppiter optimus 10
 maximus exulum atque servorum saeptus armis nulla
 humana ope dignus erat? et hi postulant, ut sacrosancti
 habeantur, quibus ipsi dii neque sacri neque sancti sunt?
 at enim divinis humanisque obruti sceleribus legem vos 11
 hoc anno perlaturus dictitatis. tum hercule illo die, quo
 ego consul sum creatus, male res gesta publica est, peius
 multo, quam cum P. Valerius consul periit, si tuleritis.
 iam primum omnium" inquit, „Quirites, in Vulscos et 12
 Aequos mihi atque collegae legiones ducere in animo est.
 nescio quo fato magis bellantes quam pacati propitios
 habemus deos. quantum periculum ab illis populis fue-
 rit, si Capitolium ab exulibus obsessum scissent, suspi-
 cari de praeterito quam re ipsa experiri est melius."

XX. Moverat plebem oratio consulis, erecti patres re- 1
 stitutam credebant rem publicam: consul alter, comes ani-
 mosior quam auctor, suscepisse collegam priorem actio-
 nes tam gravis facile passus, in peragendis consularis 2
 officii partem ad se vindicabat. tum tribuni eluden-
 tes velut vana dicta persequi quaerendo, quonam modo
 exercitum educturi consules essent, quos dilectum ha-
 bere nemo passurus sit? „nobis vero" inquit Quinctius, 3
 „nihil dilectu opus est, cum, quo tempore P. Valerius
 ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in
 verba iuraverint conventuros se iussu consulis nec in-
 iussu abituros. edicimus itaque, omnes, qui in verba iu-
 rastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis."
 cavillari tum tribuni et populum exsolvere religione velle;
 privatum eo tempore Quinctium fuisse, cum sacramento
 adacti sint. sed nondum haec, quae nunc tenet saeculum,
 negligentia deum venerat, nec interpretando sibi quisque
 ius iurandum et leges aptas faciebat, sed suos potius mo-
 res ad ea accommodabat, igitur tribuni, ut inpediendae
 rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere, eo ma-
 gis, quod et augures iussos adesse ad Regillum lacum
 fama exierat locumque inaugurari, ubi auspicato cum
 populo agi posset, ut quidquid Romae vi tribunicia roga-

- 7 tum esset, id comitiis ibi abrogaretur. omnis id iussurum quod consules vellent, neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum, et tribunos, si eo veniant, in alia turba Quiritium subiectos fore consulari imperio
- 8 terrebant haec, sed ille maximus terror animos agitabat quod saepius Quinctius dictitabat se consulum comitia non habiturum: non ita civitatem aegram esse, ut consuetis remediis sisti posset; dictatore opus esse rei publicae, ut qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat sine provocatione dictaturam esse.
- 1 XXI. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti nunc consulum, nunc patrum fidem implorant, nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni se in auctoritate
- 2 patrum futuros esse polliciti sunt. tunc referente consule de tribunorum et plebis postulatis senatus consulta fiunt, neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent: in reliquum magistratus continuari et eos tribunos refici iudicare senatum contra rem
- 3 publicam esse. consules fuere in patrum potestate; tribuni reclamantibus consulibus refecti. patres quoque, ne quid cederent plebi, et ipsi Lucium Quinctium consulibus fuit. „miser“ inquit, „si vana vestra, patres conscripti, auctoritas ad plebem est? vos elevatis eam; quippe, quia plebs senatus consultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis, tamquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiae habere. levius enim vaniusque profecto est sua decreta et consulta tollere quam aliorum.
- 6 imitami, patres conscripti, turbam inconsultam, et qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccate potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos nec me contra senatus consultum consulem renuntiari patiar. te vero, C. Claudii, adhortor, ut et ipse populum Romanum hac licentia arceas, et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum sed gloriam spreto honoris auctam invi-

diamque, quae ex continuato eo inpenderet, levatam putem." communiter inde edicunt, ne quis L. Quinctium consullem faceret; si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertio et L. Cornelius Maluginensis. census actus eo anno. lustrum propter Capitolium captum, consulem occisum condi religiosum fuit.

Quinto Fabio L. Cornelio consulibus principio anni statim res turbulenta. instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis et Aequis Latini atque Hernici nuntiabant: iam Antii Volscorum legiones esse, et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam; aegreque inpetratum a tribunis, ut bellum praeverti sinerent. consules inde partiti provincias: Fabio, ut legiones Antium duceret, datum, Cornelius ut Romae praesidio esset, ne qua pars hostium, qui Aequis mos erat, ad populandum veniret. Hernici et Latini iussi milites dare ex foedere; duaeque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. postquam ad diem praestitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. inde lustrato exercitu Antium profectus haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi cum Volsci, quia nondum ab Aequis venisset exercitus, dimicare non ausi, quem ad modum quieti vallo se tutarentur, pararent, postero die Fabius non permixtam unam sociorum civiumque sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare iussit, ut pariter et socii rem inciperent referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item suae cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit, et cum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. transgressus inde munitiones pavidam turbam inclinatumque in partem unam castris expellit. inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, cum ad id spectator pugnae adstitisset, libero campo adeptus parte victoriae fruitur terribis caedendo. magna et in castris et

extra munimenta caedis fugientium fuit, sed praeda maior, quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientis silvae texissent.

- 1 XXIII. Dum ad Antium haec geruntur, interim Aequi robore iuventutis praemisso arcem Tusculanam improviso nocte capiunt; reliquo exercitu haud procul moenibus
- 2 Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. haec celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata movent Romanos haud secus quam si Capitolium captum nuntiaretur: adeo et recens erat Tusculanorum meritum, et similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur.
- 3 Fabius omissis omnibus praedam ex castris raptim Antium convehit; ibi modico praesidio relicto citatum agmen Tusculum rapit. nihil praeter arma et quod cocti ad manum fuit cibi ferre militi licuit. commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. aliquot menses Tusculi bellatum.
- 4 parte exercitus consul castra Aequorum oppugnabat, partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. vi numquam eo subiri potuit: fames postremo inde detraxit
- 5 hostem. quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub iugum ab Tusculanis missi. hos ignominiosa fuga domum se recipientes Romanus consul in
- 6 Algido consecutus ad unum omnes occidit. victor ad Columnen — id loco nomen est — exercitu relicto castra locat. et alter consul, postquam moenibus iam Romanis pulso hoste periculum esse desierat, et ipse ab Roma
- 7 profectus. ita bifariam consules ingressi hostium fines ingenti certamine hinc Volscos hinc Aequos populantur. Eodem anno descisse Antiates apud plerosque auctores invenio: L. Cornelium consulem id bellum gessisse oppidumque cepisse certum adfirmare, quia nulla apud veteriores eius rei mentio est, non ausim.

- 1 XXIV. Hoc bello perfecto tribuniciū domi bellum patres territat. clamant fraude fieri, quod fors teneatur exercitus, frustrationem eam legis tollendae esse; se nihilo minus rem susceptam peracturos. obtinuit tamen L. Lucretius praefectus urbis, ut actiones tribuniciae in adventum consulum differrentur. Erat et nova exorta causa

motus. A. Cornelius et Q. Servilius quaestores M. Vol-
scio, quod falsus haud dubie testis in Caesonem extitisset, dlem dixerant. multis enim emanabat indicis, neque 4
fratrem Volsci, ex quo semel fuerit aeger, unquam non
modo visum in publico, sed ne adsurrexisse quidem ex
morbo, multorumque tæbe mensum mortuum; nec his 5
temporibus, in quæ testis crimen coniecisset, Caesonem
Romæ visum, adfirmantibus qui una meruerant, secum
cum tum frequentemque ad signa sine ullo comæatu
fuisse: nisi ita esset, multi privatim ferebant Volscio iudicem. cum ad iudicium ire non auderet, omnes eae res 6
in unum congruentes haud magis dubiam damnationem
Volsci, quam Caesonis Volscio teste fuerat, faciebant.
in mora tribuni erant, qui comitia quaestores habere de 7
reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant.
Ita extracta utraque res in consulum adventum est. qui 8
ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt,
quia silentium de lege erat, perculos magna pars crede-
bant tribunos. at illi — etenim extremum anni iam erat 9
— quantum adfectantes tribunatum in comitorum discep-
tationem ab lege certamen averterant. et cum consules
ulhilo minus adversus continuationem tribunatus, quam
si lex minuendae suae maiestatis causa promulgata ferretur,
tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit.
— Eodem anno Aequis pax est petentibus data. — Census, 10
res priore anno inchoata, perficitur; idque lustrum ab
origine urbis decimum conditum ferunt. censa civium
capita CXVII CCCXVIII. Consulum magna domi bellicae 11
eo anno gloria fuit, quod et fors pacem peperere, et
domi, etsi non concors, minus tamen quam alias infesta
civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti 1
duas residuas anni prioris causas exceperunt. eodem 2
modo consules legem, tribuni iudicium de Volscio inpe-
diebant; sed in quaestoribus novis maior vis, maior au-
ctoritas erat. cum M. Valerio Valeri filio Volesi nepote 3
quaestor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fue-
rat. is, quoniam neque Quinctiae familiae Caeso neque

- rei publicae maximus iuvenum restitui posset, falsum te-
stem, qui dicendae causae innoxio potestatem ademisset,
4 iusto ac pio bello persequeretur. cum Verginius maxime
ex tribunis de lege ageret, dum mensum spatium consu-
libus datum est ad inspiciendam legem, ut, cum edocuis-
sent populum, quid fraudis occultae ferretur, sinnerent
deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tran-
5 quillas in urbe fecit. nec diurnam quietem Aequi de-
derunt, qui rupto foedere, quod ictum erat priore anno
cum Romanis, imperium ad Gracchum Cloelium deferunt.
6 is tum longe princeps in Aequis erat. Graccho duce in
Labicanum agrum, inde in Tusculanum hostili popula-
tione veniunt plenique praedae in Algido castra locant.
in ea castra Q. Fabius P. Volumnius A. Postumius legati
ab Roma venerunt questum iniurias et ex eo foedere
7 res repetitum. eos Aequorum imperator, quae mandata
habeant ab senatu Romano, ad quercum iubet dicere: se-
alia interim acturum. quercus ingens arbor praetorio im-
8 minebat, cuius umbra opaca sedes erat. tum ex legatis
unus abiens „et haec“ inquit „sacrata quercus et quid-
quid deorum est audiant foedus a vobis ruptum nostris-
que et nunc querellis adsint et mox armis, cum deorum
9 hominumque simul violata iura exsequemur.“ Romam ut
redire legati, senatus iussit alterum consulem contra
Gracchum in Algidum exercitum ducere, alteri popula-
tionem finium Aequorum provinciam dedit. tribuni suo
more impedire dilectum; et forsitan ad ultimum impedis-
sent; sed novus subito additus terror est.
- 1 XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad moenia urbis
infesta populatione venit: foedati agri, terror infectus urbi
est. tum plebs benigne arma cepit; reclamantibus frustra
2 tribunis magni duo exercitus scripti. alterum Nautius
contra Sabinos duxit, castrisque ad Eretum positis per
expeditiones parvas, plerumque nocturnis incurSIONIBUS
tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad
3 eam prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio
neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio
fuit: nam cum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla

magnopere clade accepta castris se pavidus tenebat. quod 4
ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno, ut sit, auda-
cia, et nocte adorti castra, postquam parum vis aperta
profecerat, munitienses postero die circumdant. quae prius-
quam undique vallo obiectae clauderent exitus, quinque
equites inter stationes hostium emissi Romam pertulere
consulem exercitumque obsideri. nihil tam inopinatum 5
nec tam insperatum accidere potuit. itaque tantus pavor,
tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra hostes
obsiderent. Nautium consulem arcessunt. In quo cum 6
parum praesidii videretur, dictatoremque dici placeret,
qui rem percussam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus
consensu omnium dicitur.

Operae pretium est audire qui omnia prae divitiis hu- 7
mana spernunt, neque honori magno locum neque virtuti
putant esse, nisi ubi effusae adfluant opes: spes unica im- 8
perii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, contra
eum ipsum locum, ubi nunc Navalia sunt, quattuor luge-
rum colebat agrum, quae prata Quinctia vocantur. Ibi ab 9
legatis, seu fossam fodiens palae innixus, seu cum araret,
operi certe, id quod constat, agresti intentus, salute data
in vicem redditaque rogatus, ut, quod bene verteret ipsi
rei publicae, rogatus mandata senatus audiret, admira-
tus rogansque „satin salve“, togam propere e tugurio
proferre uxorem Raciliam iubet. qua simul abterso pul- 10
vere ac sudore velatus processit, dictatorem eum legati
gratulantes consalutant, in urbem vocant, qui terror sit in
exercitu, exponunt. navis Quinctio publice parata fuit, 11
transvectumque tres obviam egressi illi excipiunt, inde
alii propinqui atque amici, tum patrum maior pars. ea
frequentia stipatus antecedentibus lictoribus deductus est
domum, et plebis concursus ingens fuit: sed ea nequa- 12
quam tam laeta Quinctium vidit, et imperii nimium et vi-
rum [in] ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem
nocte nihil praeterquam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator cum ante lucem in forum 1
venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium, patri-
ciae gentis, sed qui cum stipendia pedibus propter pau-

pertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanae in-
 2 ventulis habitus esset. cum magistro equitum in contio-
 nem venit, iustitium edicit, claudi tabernas tota urbe iubet,
 3 vetat quemquam privatae quicquam rei agere. tum qui-
 cumque aetate militari essent, armati cum cibariis in dies
 quinque coctis vallisque duodenis ante solis occasum
 4 Martio in campo adessent; quibus aetas ad militandum
 gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet vallum-
 5 que peteret, cibaria coquere iussit. sic iuventus discurrit
 ad vallum petendum. sumpsere, unde cuique proximum
 fuit: prohibitus nemo est; impigreque omnes ad edictum
 6 dictatoris praesto fuere. inde composito agmine non iti-
 neri magis apti quam proelio, si res ita tulisset, legiones
 ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. in
 utroque agmine quas tempus ipsum poscebat adhortationes
 7 erant: adderent gradum; maturato opus esse, ut nocte
 ad hostem perveniri posset. consulem exercitumque Ro-
 manum obsideri, tertium diem iam clausos esse. quid
 quaeque nox aut dies ferat, incertum esse; puncto saepe
 8 temporis maximarum rerum momenta verti: „accelera
 signifer“ „sequere miles“ inter se quoque gratificantes
 ducibus clamabant. media nocte in Algidum perveniunt,
 et ut sensere se iam prope hostes esse, signa consti-
 tuunt.

1 XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat,
 equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castro-
 rum quaeque forma esset, tribunis militum imperavit, ut
 sarcinas in unum coici iubeant, militem cum armis vallo-
 2 que redire in ordines suos. facta quae imperavit. tum,
 quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine
 circumdat hostium castris, et, ubi signum datum sit, cla-
 morem omnes tollere iubet, clamore sublato ante se quem-
 que ducere fossam et iacere vallum. edito imperio signum
 3 secutum est. iussa miles exsequitur, clamor hostes cir-
 cumsonat; superat inde castra hostium et in castra consu-
 4 lis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Ro-
 mani, civilem esse clamorem atque auxilium adesse inter
 se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis teritant

hostem. consul differendum negat: illo clamore non ad-
 ventum modo significari, sed rem ab suis coeptam, mi-
 rumque esse, ni iam exteriore parte castra hostium op-
 pugnentur. itaque arma suos capere et se subsequi iu-
 bet. nocte initum proelium est. legionibus dictatoris
 clamore significant ab ea quoque parte rem in discrimine
 esse. iam se ad prohibenda circumdari opera Aequi pa-
 rabant, cum ab interiore hoste proelio coepto, ne per
 media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnan-
 tes introrsum versi vacuum noctem operi dedere; pugna-
 tumque cum consule ad lucem est. luce prima iam circum-
 vallati ab dictatore erant, et vix adversus unum exercitum
 pugnam sustinebant. tum a Quinctiano exercitu, qui con-
 festim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum.
 hic instabat nova pugna; illa nihil remiserat prior. tum
 ancipiti malo urgente a proelio ad preces versi hinc di-
 ctatorem, hinc consulem orare, ne in occisione victoriam
 ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. ab consule
 ad dictatorem ire iussis ignominiam incensus addidit:
 Gracchum Cloelium ducem principesque alios viectos ad
 se adduci iubet, oppido Corbione decedi. sanguinis se
 Aequorum non egere; licere abire: sed ut exprimatur tan-
 dem confessio subactam domitamque esse gentem, sub
 iugum abituros. tribus hastis iugum sit humi fixis duabus
 superque eas transversa una deligata. sub hoc iugo dicta-
 tor Aequos misit.

XXIX. Castris hostium receptis plenis omnium rerum
 — nudos enim emiserat — praedam omnem suo tantum
 militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem
 increpans „carebis“ inquit „praedae parte, milles, ex eo
 hoste, cui prope praedae fuisti. et tu, L. Minuci, donec
 consularem animum incipias habere, legatus his legio-
 nibus praeris.“ ita se Minucius abdicat consulatu, ius-
 susque ad exercitum manet. sed adeo tum imperio me-
 liori animus mansuete oboediens erat, ut beneficii ma-
 gis quam ignominiae hic exercitus memor et coronam
 auream dictatori libram pondo decreverit, et proficiscen-
 tem eum patronum salutaverit. Romae a Q. Fabio prae-

fecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium quo
veniebat agmine urbem ingredi iussit. ducti ante currum
hostium duces, militaria signa praelata, secutus exercitus
5 praeda onustus. epulae instructae dicuntur fuisse ante
omnium domos, epulantesque cum carmine triumphali
sollemnibus locis comisantium modo currum secuti sunt.
6 eo die L. Mamilio Tusculano adprobantibus cunctis civitas
data est. — Confestim se dictator magistratu abdicasset.
ni comitia M. Volsci, falsi testis, tenuissent: ea ne im-
pedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damna-
7 tus Lanuvium in exilium abiit. Quinctius sexto decimo
die dictatura in sex menses accepta se abdicavit. — Por-
eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egre-
gie pugnat: ad vastatos agros ea quoque clades accessit
Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum
8 missus. — Extremo anno agitatum de lege ab tribuni-
est, sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad
populum, patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eos-
9 dem tribunos crearent. — Lupos visos in Capitolio ferunt
a canibus fugatos, ob id prodigium lustratum Capitolium
esse. haec eo anno gesta.

1 XXX. Secuntur consules Quintus Minucius C. Ho-
ratiu Pulvillus. cuius initio anni cum foris otium esset.
2 domi seditiones idem tribuni, eadem lex faciebat; ulte-
riusque ventum foret — adeo exarserant animis —, ut
velut dedita opera nocturno impetu Aequorum Corbione
3 amissum praesidium nuntiatum esset. senatum consules
vocant; iubentur subitarium scribere exercitum atque in
Algidum ducere. inde posito legis certamine nova de di-
4 lectu contentio orta; vincebaturque consulare imperium
tribunicio auxilio, cum alius additur terror, Sabinum ex-
ercitum praedatum descendisse in agros Romanos, inde
5 ad urbem venire. is metus perculit, ut scribi militem
tribuni sinerent, non sine pactone tamen, ut, quoniam
ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi prae-
sidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur.
6 expressit hoc necessitas patribus. id modo exceperere, ne
postea eosdem tribunos viderent. tribunicia comitia, ne id

quoque post bellum ut cetera vanum esset, extemplo habita. tricesimo sexto anno a primis tribuni plebis decem 7 creati sunt, bini ex singulis classibus, itaque cautum est ut postea crearentur. Dilectu deinde habito Minucius 8 contra Sabinos profectus non invenit hostem. Horatius, cum iam Aequi Corbione interfecto praesidio Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat, multos mortalis occidit, fugat hostem non ex Algido modo sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum praesidium.

XXXI. Deinde M. Valerius Sp. Verginius consules facti. 1 domi forisque otium fuit. annona propter aquarum intemperiem laboratum est, de Aventino publicando lata 2 lex est. tribuni plebis idem relecti. hi sequente anno T. Romilio C. Veturio consulibus legem omnibus contionibus suis celebrant: pudere se numeri sui nequiquam aucti, 3 si ea res aequae suo biennio laceret, ac toto superiore lustro lacuisset. cum maxime haec agerent, trepidi nuntii 4 ab Tusculo veniunt Aequos in agro Tusculano esse. fecit pudorem recens eius populi meritum morandi auxilii. ambo consules cum exercitu missi hostem in sua sede, in Algido, inveniunt. ibi pugnatum, supra septem milia ho- 5 stium caesa, alii fugati, praeda parta ingens. eam propter inopiam aerarii consules vendiderunt. invidiae tamen res ad exercitum fuit, eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules praebuit. itaque ergo, ut magistratu 6 abire, Spurio Tarpeio A. Aeternio consulibus dies dicta est, Romilio ab C. Calvio Cicerone tribuno plebis, Veturio ab L. Alieno aedile plebis. uterque magna patrum indignatione damnatus, Romilius decem milibus aeris, Veturius quindecim. nec haec priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules, et se damnari posse aiebant, et plebem et tribunos legem ferre non posse. 7 tum abiecta lege, quae promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum patribus: finem tandem certaminum facerent. si plebeiae leges displicerent, at illi communiter legum latores et ex plebe et ex patribus, qui utrisque utilia ferrent quaeque aequandae libertatis essent, sine-

8 rent creari. rem non aspernabantur patres: daturum leges neminem nisi ex patribus aiebant. cum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet, missi legati Athenas Spurius Postumius Albus A. Manlius P. Sulpicius Camerinus, iussique inclitas leges Solonis describere et aliarum Graeciae civitatum instituta mores Iuraeque noscere.

1 XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit, quietior insequens P. Curiatio et Sex. Quinctilio consulibus perpetuo silentio tribunorum, quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum expectatio praebuit, dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaeque foeda homini, foeda pecori. vastati agri sunt, urbs adsiduis exhausta funeribus; multae et clarae lugubres domus: flamen Quirinalis Servius Cornelius mortuus, augur C. Horatius Pu. villus; in cuius locum C. Veturius eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. 4 mortuus consul Quinctilius, quattuor tribuni plebi. multo 5 tiplici clade foedatus annus: ab hoste otium fuit. — Inde consules C. Menenius P. Sestius Capitolinus. neque eo 6 anno quicquam belli externi fuit: domi motus orti. iam redierant legati cum Atticis legibus, eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. placet creari decemviros sine provocatione, et ne quis 7 eo anno alius magistratus esset. admiscerentur ne plebei. controversia aliquamdiu fuit; postremo concessum patribus, modo ne lex Icilia de Aventino aliaeque sacratae leges abrogarentur.

1 XXXIII. Anno trecentesimo altero quam condita Roma erat iterum mutatur forma civitatis ab consulibus ad decemviros, quem ad modum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. laeta enim principia magistratus eius nimis luxuriavere; eo citius lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. decemviri creati Appius Claudius T. Genucius P. Sestius L. Veturius C. Iulius A. Manlius P. Sulpicius P. 4 Curiatius T. Romilius Sp. Postumius. Claudio et Genu-

cio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus, et Sestio, alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad patres retulerat. his proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant, simul ut pro legatione tam loginqua praemio esset honos, simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova iura usui fore credebant. supplere ceteri numerum. graves quoque aetate electos novissimis suffragiis ferunt. quominus ferociter aliorum scitis adversarentur. regimen totius magistratus penes Appium erat favore plebis; adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente omnisque aerae popularis captator evaderet pro truci saevoque insectatore plebis.

Decimo die ius populo singuli reddebant. eo die pene praefectum iuris fasces duodecim erant, conlegis novem singuli accensi apparebant. et in unica concordia inter ipsos, qui consensus privatis interdum inutilis esset, summa adversus alios aequitas erat. moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse satis erit. cum sine provocatione creati essent, defosso cadavere domi apud Sestium, patriciae gentis virum, invento prolatoque in contionem, in re iuxta manifesta atque atroci C. Julius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum extitit cuius rei iudex legitimus erat, decessitque ex iure suo, ut demptum de vi magistratus populi libertati adiceret.

XXXIV. Cum promptum hoc ius velut ex oraculo incorruptum pariter ab iis summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur. ingentique hominum expectatione propositis decem tabulis populum ad contionem advocaverunt, et, quod bonum faustum felixque rei publicae ipsis liberisque eorum esset, ire et legere leges propositas iussere. se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus, summis infimisque, iura aequasse; plus pollere multorum ingenia consiliaque. versarent in animis secum unamquamque rem, agitent deinde sermonibus atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non iussisse

6 latas magis quam tulisse videri posset. cum ad rumores
hominum de unoquoque legum capite editos satis cor-
rectae viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum
leges perlatae sunt, quae nunc quoque in hoc immense
aliarum super alias acervatarum legum cumulo fons omnis
7 publici privatiue est iuris. vulgatur deinde rumor duas
deesse tabulas, quibus adiectis absolvi posse velut corpus
omnis Romani iuris. ea expectatio, cum dies comitiorum
adpropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fe-
8 cit. iam plebs, praeterquam quod consulum nomen haud
secus quam regum perosa erat, ne tribuniciū quidem
auxilium cedentibus in vicem appellatione decemviris
quaerebat.

1 XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis
in trinum nundinum indicta sunt, tanta exarsit ambitio
2 ut primores quoque civitatis — metu, credo, ne tanti
possessio imperii vacuo ab se relicto loco haud satis di-
gnis pateret — prensarent homines honorem summa ope
a se impugnatum ab ea plebe, cum qua contenderant.
3 suppliciter petentes. dimissa iam in discrimen dignitas
ea aetate iisque honoribus actis stimulabat Appium Clau-
dium. nescires, utrum inter decemviros an inter candida-
4 tos numerares. propior interdum petendo quam gerendo
magistratui erat: criminari optimates, extollere candida-
5 torum levissimum quemque humillimumque; ipse medius
inter tribunicios, Duellios Iciliosque, in foro voltare, per
illos se plebi venditare, donec collegae quoque, qui unice
illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos,
6 mirantes, quid sibi vellet. apparere nihil sinceri esse:
profecto haud gratuitam in tanta superbia comitalem fore.
nimium in ordinem se ipsum cogere et vulgari cum pri-
vatis non tam properantis abire magistratu quam viam
7 ad continuandum magistratum quaerentis esse. propalam
obviam ire cupiditati parum ausi obsecundando mollire im-
petum adgrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando
8 minimus natus sit, munus consensu iniungunt. ars haec
erat, ne semet ipse creare posset, quod praeter tribunum
plebi, et id ipsum pessimo exemplo, nemo umquam fecit.

set. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comi-
 tia professus impedimentum pro occasione arripuit, deie-
 ctisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capito-
 lino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo
 viro in optimatum causa, et aliis eiusdem fastigii civibus,
 nequaquam splendore vitae pares decemviros creat, se
 in primis, quod haud secus factum inprobabant boni,
 quam nemo facere ausurum crediderat. creati cum eo
 M. Cornelius Maluginensis M. Sergius L. Minucius Q. Fa-
 bius Vibulanus Q. Poetilius T. Antonius Merenda K. Du-
 lius Sp. Oppius Cornicen M'. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienae personae ferendae
 fuit; suo iam inde vivere ingenio coepit novosque colle-
 gas iam priusquam inirent magistratum, in suos mores
 formare. cotidie coibant remotis arbitris: inde inpoten-
 tibus instructi consiliis, quae secreto ab aliis coquebant,
 iam haud dissimulando superbiam, rari aditus, conloquen-
 tibus difficiles, ad idus Maias rem perduxere. idus tum
 Maias sollemnes ineundis magistratibus erant. initio igitur
 magistratus primum honoris diem denuntiatione in-
 gentis terroris insignem fecere. nam cum ita priores de-
 cemviri servassent, ut unus fasces haberet, et hoc insigne
 regum in orbem suam cuiusque vicem per omnes iret,
 subito omnes cum duodenis fascibus prodire. centum
 viginti lictores forum impleverant, et cum fascibus secu-
 rea inligatas praeferebant: nec adtinuisse demi securem,
 cum sine provocatione creati essent, interpretabantur.
 decem regum species erat, multiplicatusque terror non
 infimis solum sed primoribus patrum, ratis caedis cau-
 sam ac principium quaeri, ut, si quis memorem libertatis
 vocem aut in senatu aut in populum misisset, statim vir-
 gae securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur.
 nam praeter quam quod in populo nihil erat praesidi sub
 lata provocatione, intercessionem quoque consensu sus-
 tulerant, cum priores decemviri appellatione collegae cor-
 rigi reddita ab se iura tulissent, et quaedam, quae sui iu-
 dicii videri possent, ad populum reieciissent. aliquamdiu
 aequatus inter omnes terror fuit, paulatim totus vertere

in plebem coepit. abstinencebatur a patribus; in humiliores
 lubricinose crudeliterque consulebatur. hominum, non cari-
 sarum, toti erant, ut apud quos gratia vim aequi haberet.
 8 iudicia domi conflagabant, pronuntiabant in foro. si quis
 collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discede-
 9 bat, ut paeniteret non prioris decreto stetisse. opinio
 etiam sine auctore exierat non in praesentis modo tem-
 poris eos iniuriam conspirasse, sed foedus clandestinum
 inter ipsos iure iurando ictum, ne comitia haberent perpe-
 tuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

1 XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus ple-
 bei et inde libertatis captare auram, unde servitutem
 2 mendo in eum statum rem publicam adduxerant. primo
 res patrum odisse decemviros, odisse plebem; nec pro-
 bare quae fierent, et credere haud indignis accidere; avido
 ruendo ad libertatem in servitutem elapsos iuvare nolle.
 3 cumulare quoque iniurias, ut taedio praesentium consu-
 les duo tandem et status pristinus rerum in desiderium
 veniant.

4 Iam et processerat pars maior anni, et duae tabulae
 legum ad prioris anni decem tabulas erant adiectae, ne-
 quicquam iam supererat, si cae quoque leges centuriatis
 comitiis perlatae essent, cur eo magistratu rei publicae
 5 opus esset. expectabant, quam mox consulibus creandis
 comitia edicerentur. id modo plebem agitabat, quoniam
 modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem
 6 intermissam repararent: cum interim mentio comitiarum
 nulla fieri. et decemviri, qui primo tribunicios homines
 quia id populare habebatur, circum se ostentaverant ple-
 bei, patriciis iuvenibus saepserant latera. eorum catervae
 7 tribunalia obsidebant. hi ferre agere plebem plebisque
 res, cum fortuna, qua quidquid cupitum foret, potentior
 8 ris esset. et iam ne tergo quidem abstinencebatur: virgulae
 caedi, alii securi subici, et ne gratuita crudelitas esset
 bonorum donatio sequi domini supplicium. hac mercede
 iuventus nobilis corrupta non modo non ire obviam in-
 iuriae, sed propalam licentiam suam malle quam omnium
 libertatem.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. nullis subrogatis ma-
 gistratibus privati pro decemviris neque animis ad impe-
 rium inhibendum imminutis neque ad speciem honoris
 insignibus prodeunt. id vero regnum haud dubie videri.
 Insignibus prodeunt. id vero regnum haud dubie videri.
 deploratur in perpetuum libertas, nec vindex quisquam
 existit aut futurus videtur. nec ipsi solum desponderant
 animos, sed contemni coepti erant a finitimis populis; im-
 periumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur.
 Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fe-
 cere; lateque populati cum hominum atque pecudum
 inultu praedas egissent, recepto ad Eretum, quod passim
 vagatum erat, agmine castra locant, spem in discordia
 Romana ponentes eam impedimentum dilectui fore. non
 tantum solum sed per urbem agrestium fuga trepidationem
 iniecit. decemviri consultant, quid opus facto sit, destituti
 inter patrum et plebis odia. addit terrorem insuper alium
 fortuna. Aequi alia ex parte castra in Algido locant de-
 populanturque inde excursionibus Tusculanum agrum.
 legati ab Tusculo praesidium orantes nuntiant. is pavor
 percussit decemviros, ut senatum simul duobus circumstan-
 tiis urbem bellis consulere. citari iubent in curiam
 patres, haud ignari, quanta invidiae immineret tempestas:
 omnes vastati agri periculorumque imminentium causas
 in se congesturos, temptationemque eam fore abolendi
 sibi magistratus, ni consensu resisterent imperioque in-
 hibendo acriter in paucos praeferocis animi conatus alio-
 rum comprimerent. postquam audita vox in foro est prae-
 cons patres in curiam ad decemviros vocantis, velut nova
 res; quia intermiserant iam diu morem consulendi sena-
 tus, mirabundam plebem convertit, quidnam incidisset,
 cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. hosti-
 bus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam
 liberae civitatis fieret. circumspectare omnibus fori par-
 tibus senatorem, raroque usquam noscitare; curiam inde
 ac solitudinem circa decemviros intueri, cum et ipsi con-
 sensu invisum imperium, et plebs, quia privatis ius non
 esset vocandi senatum, non convenire patres interpreta-
 rentur. iam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs

comitem senatui det, et quem ad modum patres vocati non
 coeant in senatum, sic plebs abnuat dilectum. haec fre-
 11 munt plebes. patrum haud fere quisquam in foro, in
 urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros,
 suarumque rerum erant amissa publica, tantum ab iniuriis
 se abesse rati, quantum a coetu congressuque inpotentium
 12 dominorum se amovissent. postquam citati non convenie-
 bant, dimissi circa domos adparitores simul ad pignera
 capienda sciscitandumque, num consulto detrectarent, re-
 ferunt senatum in agris esse. laetius id decemviris acci-
 dit, quam si praesentis detrectare imperium referrent.
 13 iubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edi-
 cunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit.
 quo facto proditam a patribus plebs libertatem rata, quod
 iis, qui iam magistratu abissent, privatisque, si vis abes-
 set, tamquam iure cogentibus senatus paruisset.

1 XXXIX. Sed magis oboedienter ventum in curiam est,
 2 quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium
 Potitum proditum memoriae est post relationem Appii
 Claudii, priusquam ordine sententiae rogarentur, postu-
 lando, ut de re publica liceret dicere, prohibentibus mi-
 naciter decemviris proditurum se ad plebem denuntiantem
 3 tumultum excivisse. nec minus ferociter Marcum Hora-
 tum Barbatum isse in certamen, decem Tarquinius appel-
 lantem admonentemque Valeriis et Horatiis ducibus pul-
 4 sos reges. nec neminis homines tum pertaesum esse,
 quippe quo Iovem appellari fas sit, quo Romulum condi-
 torem urbis deincepsque reges appellatos, quod sacris
 5 etiam ut sollemne retentum sit: superbiam violentiamque
 tum perosos regis. quae si in rege tum eodem aut in fi-
 lio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot priva-
 6 tis? viderent, ne vetando in curia libere homines loqui
 extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre,
 qui sibi minus privato ad contionem populum vocare quam
 7 illis senatum cogere liceat. ubi vellent, experirentur,
 quanto fortior dolor libertate sua vindicanda quam cupi-
 8 ditas iniusta dominatione esset. de bello Sabino eos re-
 ferre, tamquam maius ullum populo Romano bellum sit

quam cum iis, qui legum ferendarum causa creati nihil iuris in civitate reliquerint, qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi, quod unum exaequandae sit libertatis, sustulerint, qui privati fasces et regium imperium habeant. fuisse regibus exactis patricios magistratus, creatos postea post secessionem plebis plebeios. cuius illi partis essent, rogitare, populares? quid enim eos per populum egisse? optimates? qui anno iam prope senatum non habuerint, tunc ita habeant, ut de re publica loqui prohibeant? ne nimium in metu alieno spei ponerent. graviora, quae patiantur, videri iam hominibus quam quae metuant.

XL. Haec vociferante Horatio cum decemviri nec irae nec ignoscendi modum reperirent, nec quo evasura res esset cernerent, C. Claudii, qui patrus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus quam iurgio similis, orantis per sui fratris parentisque eius manes, ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam foederis nefarie liti cum collegis meminisset. multo id magis se illius causa orare quam rei publicae: quippe rem publicam, si a violentibus nequeat, ab invitis ius expetituram. sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se horrere. cum aliud praeterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi reverentia fuit. sententiam igitur peregit nullum placere senatus consultum fieri. omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio iudicatos, multique ex consularibus verbo adsenso sunt. alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quae patricios coire ad prodendum interregem iubebat. censendo enim, quoscunque magistratus esse qui senatum haberent iudicabant, quos privatos fecerat auctor nullius senatus consulti faciendi. ita labente iam causa decemvirorum L. Cornelius Maluginensis, M. Corneli decemviri frater, cum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli fratrem collegasque eius iuebatur, quoniam fato incidisset mirari se dictitans, ut decemviros qui decemviratum petissent, aut socli, aut hi maxime oppu-

- 10 gnarent; aut quid ita, cum per tot menses vacua civitate
 nemo, iustine magistratus summae rerum praecessent, con-
 troversiam fecerit, nunc demum, cum hostes prope ad
 portas sint, civilis discordias serant, nisi quod in turbido
 11 minus perspicuum fore putent, quid agatur. ceterum ne-
 minem, maiore cura occupatis animis, verum esse praeci-
 iudicium rei tantae adferre. sibi placere de eo, quod Val-
 erius Horatiusque ante idus Maias decemviros abisse ma-
 gistratu insimulent, bellis, quae immineant, perfectis re
 publica in tranquillum redacta senatu disceptante agi, et
 12 iam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum,
 quae decemviris creandis decemvirum ipse habuerit, sciat
 sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum
 creati sint, an donec leges, quae deessent, perferrentur.
 13 in praesentia omnia praeter bellum omitti placere; cuius
 si falso famam volgatam vanaque non nuntios solum sed
 Tusculanorum etiam legatos attulisse putent, speculatores
 14 mittendos censere, qui certius explorata referant: sin
 fides et nuntiis et legatis habeatur, dilectum primo quoque
 tempore haberi, decemviros, quo cuique eorum videatur,
 exercitus ducere, nec rem aliam praeverti.
- 1 XLI. In hanc sententiam ut discederetur, iuniores pa-
 trum evincebant. ferociioresque iterum coorti Valerius Ho-
 ratiusque vociferari, ut de re publica liceret dicere. di-
 cturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat:
 neque enim sibi privatos aut in curia aut in contione posse
 obstaré, neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.
- 2 tum Appius iam prope esse ratus, ut, ni violentiae eorum
 3 pari resisteretur audacia, victum imperium esset, „non
 erit melius“ inquit, „nisi de quo consulimus, vocem mi-
 sisse“, et ad Valerium negantem se privato reticere li-
 ctorem accedere iussit. iam Quirittium fidem inplorante
 4 Valerio a curiae limine L. Cornelius complexus Appium
 non cui simulabat consulendo diremit certamen. factaque
 per Cornelium Valerio dicendi gratia quae vellet, cum
 libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum
 5 tenere. consulares quoque ac seniores ab residuo tribu-
 niciae potestatis odio, cuius desiderium plebi multo acrius

quam consularis imperii rebantur esse, prope malebant
 postmodo ipsos decemviros voluntate abire magistratu
 quam invidia eorum exsurgere rursus plebem. si leniter 6
 ducta re sine populari strepitu ad consules redissent, aut
 bellis interpositis aut moderatione consulum in imperiis
 exercendis posse in oblivionem tribunorum plebem adduci.
 Silentio patrum edicitur dilectus. iuniores, cum sine pro- 7
 vocatione imperium esset, ad nomina respondent. legio-
 nibus scriptis inter se decemviri comparabant, quos ire
 ad bellum, quos praeesse exercitibus oporteret. princi- 8
 pes inter decemviros erant Q. Fabius et Appius Claudius.
 bellum domi maius quam foris apparebat. Appii violentiam
 aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus, in Fabio
 minus in bono constans quam navum in malitia inge-
 nium esse. hunc enim virum, egregium olim domi mili- 9
 liaeque, decemviratus collegaeque ita mutaverant, ut Appii
 quam sui similis mallet esse. huic bellum in Sabinis M'
 Rabuleio et Q. Poetilio additis conlegis mandatum. M. 10
 Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio
 et Caesone Duillio et M. Sergio. Sp. Oppium Ap. Claudio
 adiutorem ad urbem tuendam aequo omnium decemviro-
 rum imperio decernunt.

XLII. Nihil militiae quam domi melius res publica 1
 administrata est. illa modo in ducibus culpa, quod ut odio 2
 essent civibus fecerant; alia omnis penes milites noxia
 erat, qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum
 prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque il-
 lorum dedecus patiebantur. fusi et ab Sabinis ad Eretum 3
 et in Algido ab Aequis exercitus erant. ab Ereto per si-
 lentium noctis profugi propius urbem inter Fidenas Cru-
 stumeria que loco edito castra communierant. persecu- 4
 tis hostibus nusquam se aequo certamine committentes na-
 tura loci ac vallo non virtute aut armis tutabantur. malus 5
 flagitium in Algido, maior etiam clades accepta: castra
 quoque amissa erant, exulusque omnibus utensilibus mi-
 les Tusculum se fide misericordiaeque victurus hospitium,
 quae tamen non fefellerunt, contulerant. Romam tanti 6
 erant terrores allati, ut posito iam decemvirali odio patres

vigilias in urbe habendas censerent; omnes, qui per aetatem arma ferre possent, custodire moenia ac pro portis stationes agere iuberent; arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque ab arce Tusculi digressos in castris militem habere; castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandae.

1 XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda
2 facinora decemviri belli domique adiciunt. L. Siccium
in Sabinis per invidiam decemviralem tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt, datur negotium militibus, quos
3 miserant expeditionis eius comites, ut eum opportuno
4 adorti loco interficerent. haud inultum interfecere: nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, cum ipse se praevalidus pari viribus animo circumventus tutaretur.
5 nuntiant in castra ceteri, praecipitatum in insidias esse, Siccium egregie pugnantes militesque quosdam cum eo
6 amissos. primo fides nuntiantibus fuit; profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu postquam nullum spoliatum ibi corpus Sicciumque in medio iacentem armatumque omnibus in eum versis corporibus videre, hostium neque corpus ullum nec vestigia abeuntium, profecto ab suis interfectum memorantes retulere corpus. invidiaeque plena castra erant et
7 Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. sepultus ingenti militum maestitia pessima decemvirorum in vulgus fama est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum haud minus foedo eventu, quam quod per stuprum caedemque Lucretiae urbe regnoque Tarquinius expulerat, ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiae stuprandae libido cepit. pater virginis L. Verginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiaeque. perinde uxor instituta fuerat

liberique instituebantur. desponderat filiam L. Icilio tri- 3
 bunicio, viro acri et pro causa plebis expertae virtutis.
 hanc virginem adultam, forma excellentem Appius amore 4
 ardens pretio ac spe perlicere adortus postquam omnia
 pudore saepta animadverterat, ad crudelem superbamque
 vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, 5
 ut virginem in servitutem adsereret, neque cederet secun-
 dum libertatem postulantibus vindicias, quod pater puel-
 lae abesset locum iniuriae esse ratus. virgini venienti in 6
 forum — ibi namque in tabernis litterarum ludi erant —
 minister decemviri libidinis manum iniecit serva sua na-
 tam servamque appellans, sequique se inebat: cunctan-
 tem vi abstracturum. pavidam puella stupente, ad clamorem 7
 nutricis fidem Quiritium implorantis sit concursus. Ver-
 gini patris sponsique Icili populare nomen celebrabatur.
 notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat.
 iam a vi tuta erat, cum adsertor nihil opus esse multitu- 8
 dine concitata ait: se iure grassari, non vi. vocat puellam
 in ius. auctoribus, qui aderant, ut sequeretur, ad tribu-
 nal Appi perventum est. notam iudici fabulam petitor, 9
 quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit: puellam
 domi suae natam furtoque inde in domum Vergini trans-
 latam suppositam ei esse; id se indicio conpertum adferre 10
 probaturumque vel ipso Verginio indice, ad quem maior
 pars iniuriae eius pertineat; interim dominum sequi an-
 cillam aequum esse. advocati puellae, cum Verginium rei 11
 publicae causa dixissent abesse, biduo adfuturum, si nun-
 tiatum ei sit; iniquum esse absentem de liberis dimicare, 12
 postulant, ut rem integram in patris adventum differat,
 lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem, neu
 patlatur virginem adultam famae prius quam libertatis pe-
 riculum adire.

XLV. Appius decreto praefatus, quam libertati faverit, 1
 eam ipsam legem declarare, quam Vergini amici postula-
 tionem suae praetendant; ceterum ita in ea firmum libertati 2
 fore praesidium, si nec causis nec personis variet: in his
 enim, qui adserantur in libertatem, quia quivis lege agere
 possit, id iuris esse; in ea, quae in patris manu sit, ne-

- minem esse alium, cui dominus possessione cedat: placere
 3 itaque patrem arcessiri; interea iuris sui iacturam adser-
 torem non facere, quin ducat puellam sistendamque in
 4 adventum eius, qui pater dicatur, promittat. adversus
 iniuriam decreti cum multi magis fremerent quam quis-
 quam unus recusare auderet, P. Numitorius puellae avus
 5 et sponsus Icilius interveniunt. dataque inter turbam via,
 cum multitudo Icili maxime interventu resisti posse Appio
 crederet, lictor decresce ait, vociferantemque Icilium sub-
 6 movet. placidum quoque ingenium tam atrox iniuria ac-
 cendisset: „ferro hinc tibi submovendus sum, Appi“ in-
 quit, „ut tacitum feras quod celari vis. virginem ego hanc
 7 sum ducturus nuptamque pudicam habiturus. proinde om-
 nes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas
 et secures iube: non manebit extra domum patris sponsa
 8 Icili. non, si tribuniciū auxilium et provocationem plebi
 Romanae, duas arces libertatis tuendae, ademistis, ideo
 in liberos quoque nostros coniugesque regnum vestrae
 9 libidini datum est. saevite in tergum et in cervices no-
 stras: pudicitia saltem in tuto sit. huic si vis adferetur
 ego praesentium Quiritium pro sponsa, Verginius mili-
 tum pro unica filia, omnes deorum hominumque implora-
 bimus fidem, neque tu istud unquam decretum sine caede
 10 nostra referes. postulo, Appi, etiam atque etiam consi-
 deres, quo progrediare. Verginius viderit de filia, ubi
 11 venerit, quid agat: hoc tantum sciat, sibi, si huius vindi-
 cii cesserit, condicionem filiae quaerendam esse. me
 vindicantem sponsam in libertatem vita citius deseret quam
 fides.“
 1 XLVI. Concitata multitudo erat certamenque instare
 videbatur. lictores Iciliū circumsteterant. nec ultra mi-
 2 nas tamen processum est, cum Appius non Verginiam de-
 fendit ab Icilio, sed inquietum hominem et tribunatum
 etiam nunc spirantem locum seditionis quaerere diceret.
 3 non praebiturum se illi eo die materiam; sed ut iam sciret,
 non id petulantiae suae sed Verginio absenti et patrio no-
 mini et libertati datum, ius eo die se non dicturum neque
 decretum interpositurum; a M. Claudio petiturum, ut de-

cederet iure suo vindicarique puellam in posterum diem
 pateretur. quod nisi pater postero die adfulset, denun- 4
 tiare se Icilio similibusque Icili neque legi suae latorem
 neque decemviro constantiam defore: nec se utique colle-
 garum lictores convocaturum ad coercendos seditionis au-
 ctiores, contentum se suis lictoribus fore. Cum dilatum 5
 tempus iniuriae esset secessissentque advocati puellae,
 placuit omnium primum fratrem Icili filiumque Numitorii,
 impigros iuvenes, pergere inde recta ad portam, et quan-
 tum accelerari posset Verginium acciri e castris: in eo
 veri puellae salutem, si postero die vindex iniuriae ad
 tempus praesto esset. iussi pergunt, citatisque equis nun- 7
 tium ad patrem perferunt. cum instaret adsertor puellae,
 ut vindicaret sponsoresque daret, atque id ipsum agi di-
 ceret Icilius, sedulo tempus terens, dum praeciperent
 lictor nuntii missi in castra, manus tollere undique multi-
 tudo, et se quisque paratum ad spondendum Icilio osten-
 dere. atque ille lacrimabundus „gratum est“ inquit; 8
 „crastina die vestra opera utar, sponсорum nunc satis
 est.“ ita vindicatur Verginia spondentibus propinquis.
 Appius paulisper moratus, ne eius rei causa sedisse vide- 9
 retur, postquam omissis rebus aliis prae cura unius nemo
 adibat, domum se recepit collegisque in castra scribit,
 ne Verginio commeatum dent atque etiam in custodia ha-
 beant. improbum consilium serum, ut debuit, fuit, et iam 10
 commeatu sumpto profectus Verginius prima vigilia erat,
 cum postero die mane de retinendo eo nequiquam litterae
 redduntur.

XLVII. At in urbe prima luce cum civitas in foro ex- 1
 pectatione erecta staret, Verginius sordidatus filiam secum
 obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum in- 2
 genti advocacione in forum deducit. circumire ibi et pren-
 sare homines coepit et non orare solum precariam opem,
 sed pro debita petere: se pro liberis eorum ac coniugibus
 cotidie in acie stare, nec alium virum esse, cuius strenue
 ac ferociter facta in bello plura memorari possent: quid
 prodesse, si incolumi urbe, quae capta ultima timeantur,
 liberis suis sint patienda? haec prope contionabundus cir-

- 3 cumibat homines, similia his ab Icilio iactabantur, comi-
tatus muliebris plus tacito fletu quam ulla vox movebat
- 4 adversus quae omnia obstinato animo Appius — tanta vis
amentiae verius quam amoris mentem turbaverat — in
tribunal escendit, et ultro querente pauca petitore, quod
ius sibi pridie per ambitionem dictum non esset, prius-
quam aut ille postulatum perageret, aut Verginio respon-
5 dendi daretur locus, Appius interlatur, quem decreto ser-
monem praetenderit, forsitan aliquem verum auctores anti-
qui tradiderint: quia nusquam ullum in tanta foeditate de-
creti veri similem invenio, id quod constat nudum videtur
proponendum, decresse vindicias secundum servitutem.
- 6 primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis deflexit;
silentium inde aliquamdiu tenuit. dein, cum M. Claudius
circumstantibus matronis iret adprehendendam virginem,
lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset,
- 7 Verginius intentans in Appium manes „Icilio“ inquit,
„Appi, non tibi filiam despondi, et ad nuptias, non ad stu-
prum educevi. placet pecudum ferarumque ritu promisce
in concubitus ruere? passurine haec isti sint, nescio; non
spero esse passuros illos qui arma habent.“ cum repelle-
retur adsertor virginis a globo mulierum circumstantium-
que advocatorum, silentium factum per praecōnem.
- 1 XLVIII. Decemvir alienatus ad libidinem animo ne-
gat ex hesterno tantum convitio Icili violentiaque Verginii,
cuius testem populum Romanum habeat, sed certis quo-
que indicis conpertum se habere, nocte tota coetus in
- 2 urbe factos esse ad movendam seditionem. itaque se haud
inscium eius dimicationis cum armatis descendisse, non
ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis
- 3 otium pro maiestate imperii coerceret. „proinde quiesce
erit melius“ inquit: „licitor submove turbam, et da viam
domino ad prendendum mancipium.“ cum haec intonus-
set plenus irae, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, de-
- 4 sertaque praeda iniuriae puella stabat. tum Verginius,
ubi nihil usquam auxilli vidit, „quaeso“ inquit, „Appi,
primum ignosce patrio dolori, si quo inclementius in te
sum invecus; deinde sinas hic coram virgine nutricem

percontari, quid hoc rei sit, ut, si falso pater dictus sum, aequiore hinc animo discedam." data venia seducit filiam 5 ac nutricem prope Cloacinae ad tabernas, quibus nunc novis est nomen, atque ibi ab Ianio cultro arrepto „hoc te uno quo possum" ait „modo, filia, in libertatem vindico"; pectus deinde puellae transfigit, respectansque ad 6 tribunal „te" inquit, „Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro." clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius comprehendit Verginium iubet. ille ferro quacumque ibat viam facere, donec multitudine etiam prosequentium tuente ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsan- 7 gue corpus sublatum ostentant populo; scelus Appi, puellae infelicem formam, necessitatem patris deplorant. se- 8 quentes clamitant matronae, eamne liberorum procreandorum condicionem, ea pudicitiae praemia esse, cetera, quae in tali re muliebris dolor, quo est maestior inbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subicit. virorum 9 et maxime Icili vox tota tribuniciae potestatis ac provocationis ad populum ereptae publicarumque indignationum erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris 1 partim spe per occasionem repetendae libertatis. Appius 2 nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi, postremo, cum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum iuvenum per turbam vadens in vincula duci iubet. iam circa Icilium non solum multitudo sed duces quo- 3 que multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius, qui repulso lictore, si iure ageret, vindicare se a privato Icilium aiebant; si vim adferre conarentur, ibi quoque haud inpares fore. hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque li- 4 ctor decemviri invadit: franguntur a multitudine fasces. in contionem Appius escendit, secuntur Horatius Valeriusque: eos contio audit, decemviro obstreptur. iam pro im- 5 perio Valerius discedere a privato lictores iubebat, cum fractis anibis Appius vitae metuens in domum se propinquam foro insediis adversariis capite obvoluto recipit. Sp. Oppius, ut auxilio collegae esset, in forum ex altera 6 parte inrumpit. videt imperium vi victum, agitatus deinde

- consiliis atque ex omni parte adsentiendo multis aucto
7 ribus trepidaverat; senatum postremo vocari iussit. e
res, quod magnae parti patrum displicere acta decem
virosum videbantur, spe per senatum finiendae potestati
8 eius multitudinem sedavit. senatus nec plebem irritanda
censuit et multo magis providendum, ne quid Verginii ad
ventus in exercitu motus faceret.
- 1 L. Itaque missi iuniores patrum in castra, quae tunc
in monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, ut omni op
2 ab seditione milites contineant. ibi Verginius maiorem
3 quam reliquerat in urbe, motum excivit. nam praeter
quam quod agmine prope quadringentorum hominum
veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se
dederant, conspectus est, strictum etiam telum resper
susque ipse cruore lota in se castra convertit. et togae
multifariam in castris visae maioris aliquanto quam erat
4 speciem urbanae multitudinis fecerant. quaerentibus,
quid rei esset, flens diu vocem non misit; tandem, ut
iam ex trepidatione concurrentium turba constitit ac silen
5 tium fuit, ordine cuncta ut gesta erant exposuit. supinas
deinde tendens manus commilitones appellans orabat, ne
6 quod scelus Appi Claudii esset, sibi attribuerent, ne se
ut parricidam liberum aversarentur. sibi vitam filiae sua
cariorem fuisse, si liberae ac pudicae vivere licitum fuis
set: cum velut servam ad stuprum rapi videret, morte
amitti melius ratum quam contumelia liberos, misericordia
7 se in speciem crudelitatis lapsum. nec se superstitem
filiae futurum fuisse, nisi spem ulciscendae mortis eius in
auxilio commilitonum habuisset. illis quoque enim filias
sorores coniugesque esse, nec cum filia sua libidinem
Appi Claudii extinctam esse, sed quo inpunitior sit, eo
8 effrenatorem fore. aliena calamitate documentum datum
illis cavendae similis iniuriae. quod ad se adtineat, uxore
rem sibi fato ereptam, filiam, quia non ultra pudica victura
fuerit, miseram sed honestam mortem occubuisse.
9 non esse iam Appi libidini locum in domo sua; ab alia
violentia eius eodem se animo suum corpus vindicaturum,
quo vindicaverit filiae; ceteri sibi ac liberis suis consule-

rent. haec Verginio vociferanti succlamabat multitudo, 10
 nec illius dolori nec suae libertati se defuturos. et inmixti
 turbae militum togati cum eadem illa querendo docendo-
 que, quanto visa quam audita indigniora potuerint videri,
 simul profligatam iam rem nuntiando Romae esse, inse- 11
 cutosque, qui Appium prope interemptum in exilium abisse
 dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, velle-
 rentque signa et Romam profiscerentur. decemviri si- 12
 mul his, quae videbant, iisque, quae acta Romae audie-
 rant perturbati alius in aliam partem castrorum ad se-
 dandos motus discurrunt. et leniter agentibus responsum
 non redditur; imperium si quis inhiberet, et viros et ar-
 matos se esse respondetur. eunt agmine ad urbem et 13
 Aventinum insidunt, ut quisque occurrerat, plebem ad
 repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhor-
 tantes. alia vox nulla violenta audita est. senatum Sp.
 Oppius habet. nihil placet asperere agi: quippe ab ipsis 14
 datum locum seditionis esse. mittuntur tres legati consu- 15
 lares, Sp. Tarpeius C. Julius P. Sulpicius, qui quaererent
 senatus verbis, cuius iussu castra deseruissent, aut quid
 sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent belloque
 averso ab hostibus patriam suam cepissent. non defuit 16
 quid responderetur, deerat qui daret responsum, nullo
 dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiae
 se offerre. id modo a multitudine conclamatum est, ut
 L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent: his se datu-
 ros responsum.

LI. Dimissis legatis admonet milites Verginius, in re 1
 non maxima paulo ante trepidatum esse, quia sine capite
 multitudo fuerint, responsumque, quamquam non inutili-
 ter, fortuito tamen magis consensu quam communi consilio
 esse. placere decem creari, qui summae rei praecessent, 2
 militarique honore tribunos militum appellare. cum ad 3
 cum ipsum primum is honos deferretur, „melioribus meis
 vestrisque rebus reservate“ inquit „ista de me iudicia; 4
 nec mihi filia inulta honorem ullum iucundum esse pati-
 tur, nec in perturbata re publica eos utile est praesse
 vobis, qui proximi invidiae sint. si quis usus mei est, 5

- 6 nihilo minor ex privato capietur." ita decem numero tribunos militares creant.
- 7 Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque auctore Icilio Numitorioque secessio ab decemviris facta est non minore motu animorum Sicci caedis memoria renovata, quam quem nova fama de virgine adeo foede ad libidinem
- 8 petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium praerogativam urbana comitia isdem tribunis plebis creandis sequerentur
- 9 peritus rerum popularium imminensque ei potestati, et ipse, priusquam iretur ad urbem, pari potestate eundem
- 10 numerum ab suis creandum curat. porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi coniuncti alteri exercitui viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summae rerum praeessent. M. Oppium Sex. Manilium
- 11 creant. — Patres solliciti de summa rerum, cum senatus cotidie esset, iurgiis saepius terunt tempus quam comitiis. Sicci caedes decemviris et Appliana libido et decora militiae obiciebantur. placebat Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus eius, quem
- 12 anno iam ante abissent. decemviri querentes se in ordinem cogi non ante quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se aiebant.
- 1 LII. Per M. Duillium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionebus adsiduis nihil transigi, in
- 2 Sacrum montem ex Aventino transit adfirmante Duillio non prius, quam deserere urbem videant, curam in animos patrum descensuram: admoniturum Sacrum montem constantiae plebis, sciturosque, si non restituta *tribunicia* potestate redigi in concordiam res queant. via Nomentana, cui tum Ficulensi nomen fuit, profecti castra in monte Sacro locavere modestiam patrum suorum nihil violando imitati. secuta exercitum plebs nullo, qui per aetatem ire
- 4 posset, retractante. prosecuntur coniuges liberique, cum nam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia nec
- 5 libertas sancta esset, miserabiliter rogantes. — Cum vasto

Romae omnia insueta solitudo fecisset, in foro praeter
 paucos seniorum nemo esset, vocalis utique in senatum
 patribus desertum apparuisset forum, plures[que] iam
 quam Horatius ac Valerius vociferabantur: „quid expecta- 6
 bilis, patres conscripti? si decemviri finem pertinaciae
 non faciunt, ruere ac delagraré omnia passuri estis? quod
 autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi te-
 nelis? tectis ac parietibus iura dicturi estis? non pudet 7
 dictorum vestrorum maiorem prope numerum in foro con-
 spici quam togatorum aliorum[que]? quid, si hostes ad
 urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi pa-
 rum secessioné moveatur, armata veniat? occasusne urbis
 vultis finire imperium? atqui aut plebs non est habenda 8
 aut habendi sunt tribuni plebis: nos citius caruerimus pa-
 triculis magistratibus quam illi plebeis, novam inexper- 9
 tamque eam potestatem eripueré patribus nostris, ne nunc
 dulcedine semel capti ferant desiderium, cum praesertim
 nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant.”
 cum haec ex omni parte lactarentur, victi consensu de- 10
 cemviri futuros se, quando ita videatur, in potestate pa-
 trum adfirmant, id modo simul orant ac monent, ut ipsis 11
 ab invidia caveatur, nec suo sanguine ad supplicia patrum
 plebem adsuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem con- 1
 dicionibus, quibus videretur, revocandam componendasque
 res decemviris quoque ab ira et impetu multitudinis prae-
 cavere iubentur, profecti gaudio ingenti plebis in castra 2
 accipiuntur, quippe liberatores haud dubie et motus initio
 et exitu rei. ob haec iis advenientibus gratiae actae. Ici-
 lius pro multitudine verba facit, idem, cum de condicio- 3
 nibus ageretur, quaerentibus legatis quae postulata plebis
 essent, composito iam ante adventum legatorum consilio
 ea postulavit, ut appareret in aequitate rerum plus quam
 in armis reponi spei, potestatem enim tribuniciam pro- 4
 vocationemque repetebant, quae ante decemviros creatos
 auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset concisse mi-
 lites aut plebem ad repetendam per secessionem liberta-
 tem, de decemvirorum modo supplicio atrox postulatum 5

fult: dedi quippe eos aequum censebant, vivosque igni
 6 concrematurus minabantur. legati ad ea: „quae consilii
 fuerunt, adeo aequa postulastis, ut ultro vobis deferenda
 fuerint: libertati enim ea praesidia petitis, non licentiam
 7 ad inpu gnandos alios. irae vestrae magis ignoscendum
 quam indulgendum est, quippe qui crudelitatis odio in
 crudelitatem ruitis, et prius paene, quam ipsi liberi sitis,
 8 dominari iam in adversarios vultis. numquamne quiescit
 civitas nostra a suppliciis aut patrum in plebem Romanam
 9 aut plebis in patres? scuto vobis magis quam gladio opus
 est. satis superque humilis est, qui iure aequo in civitate
 10 vivit nec inferendo iniuriam nec patiend o. etiam si quando
 metuendos vos praebituri estis, cum reciperatis magistra-
 tibus legibusque vestris iudicia penes vos erunt de capite
 nostro fortunisque, tunc ut quaeque causa erit statuetis:
 nunc libertatem repeti satis est.”

1 LIV. Facerent ut vellent permittentibus cunctis mox
 2 redituros se legati rebus perfectis adfirmant. profecti cum
 mandata plebis patribus exposuissent, alii decemviri,
 quando quidem praeter spem ipsorum supplicii sui nulla
 3 mentio fieret, haud quicquam abnuere; Appius truci in-
 genio et invidia praecipua odium in se aliorum suo in
 eos metiens odio „haud ignaro“ inquit „imminet fortuna.
 4 video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus
 nos certamen, dandus invidiae est sanguis. nihil ne ego
 5 quidem moror, quo minus decemviratu abeam.“ factum
 senatus consultum, ut decemviri se primo quoque tempore
 magistratu abdicarent, Q. Furius pontifex maximus tribus
 nos plebis crearet, et ne cui fraudi esset secessio militum
 6 plebisque. his senatus consultis perfectis dimisso senatu
 decemviri prodeunt in contionem abdicantque se magistratu
 7 ingenti hominum laetitia. nuntiantur haec plebi. legatos
 quidquid in urbe hominum supererat prosequitur. huius
 multitudini laeta alia turba ex castris occurrit. congra-
 8 tulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. le-
 gati pro contione: „quod bonum faustum felixque sit vo-
 bis reiue publicae, redite in patriam ad penates, coniu-
 ges liberosque vestros. sed, qua hic modestia fulstis, ubi

nullius ager in tot rerum usu necessario tantae multitudi-
 dini est violatus, eam modestiam ferte in urbem. in Aven-
 tinum ite, unde profecti estis. ibi felici loco, ubi prima
 initia inchoastis libertatis vestrae, tribunos plebi creabi-
 lis. praesto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.⁹
 Ingens adsensus alacritasque cuncta adprobantium fuit. 10
 convellunt inde signa, profectique Romam certant cum
 obvis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum
 perveniunt. ibi extemplo pontifice maximo comitia ha- 11
 bente tribunos plebis creaverunt, omnium primum L.
 Verginium, inde L. Icilium et P. Numitorium, avunculum
 Vergini, auctores secessionis, tum C. Sicinium, progeniem 12
 eius, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro
 monte proditum memoriae est, et M. Duillium, qui tribu-
 natum insignem ante decemviros creatos gesserat nec in
 decemviralibus certaminibus plebi defuerat. spe deinde 13
 magis quam meritis electi M. Titinius M. Pomponius C.
 Apronius Appius Villius C. Oppius. tribunatu inito Lucius 14
 Icilius extemplo plebem rogavit, et plebs scivit, ne cui
 fraudi esset secessio ab decemviris facta. confestim de 15
 consullibus creandis cum provocatione Marcus Duillius ro-
 gationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio
 plebis acta, quem nunc circum Flaminium appellant.

LV. Per interregem deinde consules creati L. Valerius 1
 M. Horatius, qui extemplo magistratum occeperunt. quo-
 rum consulatus popularis sine ulla patrum iniuria, nec
 sine offensione fuit: quidquid enim libertati plebis cave- 2
 retur, id suis decedere opibus credebant. omnium primum, 3
 cum velut in controverso iure esset, tenerentur patres
 plebi scitis, legem centuriatis comitiis tulere, ut quod
 tributum plebis iussisset, populum teneret, qua lege tribu-
 nicis rogationibus telum acerrimum datum est. allam 4
 deinde consularem legem de provocatione, unicum prae-
 sidium libertatis, decemvirali potestate eversam non resti-
 tuunt modo, sed etiam in posterum muniunt sanciendo no-
 vam legem, ne quis ullum magistratum sine provocatione
 crearet; qui creasset, eum ius fasque esset occidi, neve
 ea caedes capitalis noxae haberetur. et cum plebem hinc 6

- provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, cuius rei prope iam memoria aboleverat, relatis quibusdam ex
- 7 magno intervallo caerimoniis renovarunt, et cum religioni inviolatos eos tum lege etiam fecerunt sanciendo, ut qui tribunis plebis, aedilibus, iudicibus decemviris nocuisset, eius caput Iovi sacrum esset, familia ad aedem Cereris,
- 8 Liberi Liberaeque venum iret. — Hac lege iuris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse, sed eum, qui
- 9 eorum cuiquam nocuerit, [id] sacrum sanciri. itaque aedilem prendi ducique a maioribus magistratibus, quod etsi non iure fiat — noceri enim ei, cui hac lege non liceat —, tamen argumentum esse non haberi pro sacro sanctoque
- 10 aedilem; tribunos veteri iure iurando plebis, cum primum
- 11 eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque et praetoribus, quia eisdem auspiciis quibus consules crearentur, cautum esse: iudicem enim consulem
- 12 appellari, quae refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem iudicem, sed praetorem appellari mos fuerat. Hae consulares leges fuere, institutum
- 13 etiam ab isdem consulibus, ut senatus consulta in aedem Cereris ad aediles plebis deferrentur, quae antea arbitrio
- 14 consulum suppressantur vitiabanturque. M. Duillius deinde tribunus plebis plebem rogavit plebesque scivit, qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.
- 15 haec omnia ut invitis ita non adversantibus patriciis transacta, quia nondum in quemquam unum saeviebatur.
- 1 LVI. Fundata deinde et potestate tribunicia et plebis libertate tum tribuni adgredi singulos tutum maturumque iam rati accusatorem primum Verginium et Appium reum
- 2 deligunt, cum diem Appio Verginius dixisset, et Appius stipatus patriciis iuvenibus in forum descendisset, redintegrata extemplo est omnibus memoria foedissimae potestatis, cum ipsum satellitesque eius vidissent, tum Verginius „oratio“ inquit „rebus dubiis inventa est: itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, a cuius

crudelitate vosmet ipsi armis vindicastis nec istum ad
cetera scelera impudentiam in defendendo se adicere pa-
lliar. omnium igitur tibi, Appi Claudii, quae imple nefa- 4
rieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam
facio: unius tantum criminis nisi iudicem dices, te ab li-
bertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse,
in vincla te duci iubebo." nec in tribunicio auxilio Ap- 5
pius nec in iudicio populi ullam spem habebat: attamen
et tribunos appellavit, et nullo morante arreptus a viatore
„provoco" inquit. audita vox una, vindex libertatis, ex 6
eo missa ore, quo vindiciae nuper ab libertate dictae
erant, silentium fecit. et dum pro se quisque deos tan- 7
dem esse et non neglegere humana fremunt, et superbiae
crudelitatiue etsi seras non leves tamen venire poenas;
provocare, qui provocationem sustulisset, et implorare 8
praesidium populi, qui omnia iura populi obrisset, rapi-
que in vincla egentem iure libertatis, qui liberum corpus
in servitutem addixisset: ipsius Appi inter contionis mur-
mur fidem populi Romani implorantis vox audiebatur.
maiorum merita in rem publicam demi militiaeque com- 9
memorabat; suum infelix erga plebem Romanam studium,
quo aequandarum legum causa cum maxima offensione
patrum consulatu abisset; suas leges, quibus manentibus
lator earum in vincla ducatur. ceterum sua propria bona 10
malaque, cum causae dicendae data facultas sit, tum se
experturum: in praesentia se communi iure civitatis civem
Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut iudicium
populi Romani experiri. non ita se invidiam pertimescere,
ut nihil in aequitate et misericordia civium suorum spel
habeat. quod si indicta causa in vincla ducatur, iterum 11
se tribunos plebei appellare et monere, ne infrentur quos
oderint. quod si tribuni eodem foedere obligatos se fate- 12
antur tollendae appellationis causa, in quam conspirasse
decemviros criminati sint, at se provocare ad populum,
implorare leges de provocatione et consulares et tribuni-
cias, eo ipso anno latas, quem enim provocaturum, si 13
hoc indemnato indicta causa non liceat? cui plebeio et
humili praesidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit?

se documento futurum, utrum novis legibus dominatio an libertas firmata sit, et appellatio provocatioque adversus iniuriam magistratum ostentata tantum inanibus litteris an vere data sit.

- 1 LVII. Contra ea Verginius unum Ap. Claudium et legum expertem et civilis et humani foederis esse aiebat.
- 2 respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum, ubi decemvir ille perpetuus, bonis tergo sanguini
- 3 civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, decorum hominumque contemptor, carnificibus non lictoribus stipatus, iam ab rapinis et caedibus animo ad libidinem verso virginem ingenuam in oculis populi Romani velut bello captam ab complexu patris abreptam ministro cubi-
- 4 culi sui [clienti] dono dederit, ubi crudeli decreto nefandisque vindictis dextram patris in filiam armaverit, ubi tollentes corpus semianime virginis sponsum avumque in carcerem duci iusserit, stupro interpellato magis quam caede motus. et illi carcerem aedificatum esse, quod domicilium plebis Romanae vocare sit solitus. proinde ut ille iterum ac saepius provocet, sic se iterum ac saepius iudicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit, si ad iudicem non eat, pro damnato in vincula
- 6 duci iubere. ut haud quoquam improbante sic magno motu animorum, cum tanti viri supplicio suamet plebi iam nimia libertas videretur, in carcerem est confectus. tribunus ei diem prodixit.

- 7 Inter haec ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia patrum ac plebis Romam venerunt, donumque ob eam Iovi optumo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentae erant, colebanturque religiones pie magis quam magnifice. isdem auctoribus cognitum est Aequos Volcosque
- 8 summa vi bellum apparare. itaque partiri provincias consules iussi. Horatio Sabini, Valerio Aequi evenere. cum ad ea bella dilectum edixissent, favore plebis non iuniores modo sed emeritis etiam stipendiis pars magna voluntariorum ad nomina danda praesto fuere, eoque non copia modo sed genere etiam militum, veteranis admixtis, ar-

mior exercitus fuit, priusquam urbem egrederentur, leges 10
decemvrales, quibus tabulis duodecim est nomen, in aes
incisas in publico proposuerunt. sunt qui iussu tribuno-
rum aediles functos eo ministerio scribant.

LVIII. C. Claudius, qui perosus decemvirorum sce- 1
lera et ante omnes fratris filii superbiae infestus Regillum
antiquam in patriam se contulerat, is magno iam natu cum
ad pericula eius deprecanda redisset, culus vitia fugerat,
sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat
singulos orabatque, ne Claudia genti eam iniustam macu- 2
lam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni. virum
honoratissimae imaginis futurum ad posterum, legum la-
torem conditoremque Romani iuris, iacere vinctum inter
fures nocturnos ac latrones! averterent ab ira parumper 3
ad cognitionem cogitationemque animos, et potius unum
tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter
unius odium multorum preces aspernarentur. se quoque 4
id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam redisse,
cuius adversae fortunae velit succursum. virtute liberta-
tem recuperatam esse, clementia concordiam ordinum
stabiliri posse. erant quos moveret sua magis pietate quam 5
eius, pro quo agebat, causa. sed Verginius sui potius ut
misererentur orabat filiaeque, nec gentis Claudia regnum
in plebem sortitae sed necessariorum Verginae, trium
tribunorum, preces audirent, qui ad auxilium plebis creati
ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent. iustiores hae 6
lacrumae videbantur. itaque spe incisa, priusquam pro-
dicta dies adesset, Appius mortem sibi conscivit.

Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Opplius, proximus 7
invidiae, quod in urbe fuerat, cum iniustae vindictae a
collega dicerentur. plus tamen facta iniuria Oppio quam 8
non prohibita invidiae fecit. testis productus, qui septem
et viginti enumeratis stipendiis octiens extra ordinem do-
natus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa
veste tergum laceratum virgis ostendit nihilum deprecans,
quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus
iterum in se saeviret. Opplius quoque ductus in vincula 9
est, et ante iudicii diem finem ibi vitae fecit. bona Claudii 10

Oppiique tribuni publicavere. collegae eorum exilii causa solum verterunt. bona publicata sunt. et M. Claudius adsertor Verginia die dicta damnatus, ipso remittente Verginio ultimam poenam dimissus, Tibur exulatum abiit. 11 manesque Verginae, mortuae quam vivae felicioris, per tot domos ad petendas poenas vagati nullo relicto sonte tandem quieverunt.

1 LIX. Ingens metus incesserat patres, vultusque iam inde tribunorum erant qui decemvirorum fuerant, cum M. Duillius tribunus plebis inhibito salubriter modo nimiae 2 potestati „et libertatis“ inquit „nostrae et poenarum ex inimicis satis est. Itaque hoc anno nec diem dici cuiquam 3 nec in vincla ducl quemquam sum passurus. nam neque vetera peccata repeti iamiam oblitterata placet, cum nova 4 expiata sint decemvirorum suppliciis, et nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.“ ea primum moderatio tribunum metum patribus dempsit, eademque auxit consulum invidiam, quod adeo toti plebis fuissent, ut patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui quam patricio cura fuisset, et ante inimicos satietas poenarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiae eorum consules appareret. multique erant qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum patres auctores fuissent, neque erat dubium, quin turbato res publicae statu tempori succubuissent.

1 LX. Consules rebus urbanis compositis fundatoque plebis statu in provincias diversi abiere. Valerius adversus coniunctos iam in Algidio exercitus Aequorum Volscorumque sustinuit consilio bellum; quod si extemplo rem fortunae commisisset, haud scio an, qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque 3 erant, magno detrimento certamen staturum fuerit, castris mille passuum ab hoste positis copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant, provocantibusque ad proelium responsum Romanus 4 nemo reddebat. tandem fatigati stando ac nequiquam expectando certamen Aequi Volscique, postquam conces-

sum propemodum de victoria credebant, pars in Herni-
cos, pars in Latinos praedatum abeunt. relinquitur magis
castris praesidium quam satis virium ad certamen. quod 5
ubi consul sensit, reddit inlatum antea terrorem instructa-
que acie ultro hostem lacessit. ubi illi conscientia, quid 6
abesset virium, detractavere pugnam, crevit extemplo
Romanis animus, et pro victis habebant paventes intra
vallum. cum per totum diem stetissent intenti ad certa- 7
men, nocti cessere. et Romani quidem pleni spei corpora
curabant: laudquaquam pari hostes animo nuntios pas-
sim trepidi ad revocandos praedatores dimittunt; recur- 8
ritur ex proximis locis, ultiores non inventi. ubi inlu-
xit, egreditur castris Romanus vallum invasurus, ni copia
pugnae fieret. et postquam multa iam dies erat, neque
movebatur quicquam ab hoste, iubet signa inferri consul.
motaque acie indignatio Aequos et Volscos incessit, si vi-
ctores exercitus vallum potius quam virtus et arma lege-
rent. igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae
acceperunt. iamque pars egressa portis erat, deincepsque 9
alii servabant ordinem in suum quisque locum descenden-
tes, cum consul Romanus, priusquam totis viribus fulta
constaret hostium acies, intulit signa; adortusque nec 10
omnes dum eductos nec, qui erant, satis explicatis ordini-
bus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque
illuc circumspectantiumque se ac suos addito turbatis men-
tibus clamore atque impetu invadit. retulere primo pedem 11
hostes; deinde, cum animos collegissent et undique du-
ces, victisne cessuri essent, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos meminisse iu-
bebat illo die primum liberos pro libera urbe Romana
pugnare. sibi met ipsis victuros, non ut decemviro-
rum victores praemium essent. non Appio duce rem geri sed 2
consule Valerio, ab liberatoribus populi Romani orto, li-
beratore ipso. ostenderent prioribus proeliis per duces
non per milites stetisse, ne vincerent: turpe esse contra 3
cives plus animi habuisse quam contra hostes, et domi
quam foris servitutem magis timuisse. unam Verginiam 4
fuisse, cuius pudicitiae in pace periculum esset, unum

Applum civem periculosae libidinis: at, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot milibus hostium periculum fore. nolle ominari, quae nec Iuppiter nec Mars pater passuri sint iis auspiciis conditae urbi accidere. Aventini Sacrique montis admonebat, ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium inlibatum referrent, ostenderentque eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quae ante creatos fuerit, nec aequatis legibus inminutam virtutem populi Romani esse. haec ubi inter signa peditum dicta dedit, advolat deinde ad equites: „agite iuvenes“ inquit, „praestate virtute peditem, ut honore atque ordine praestatis. primo concursu pedes movit hostem, pulsum vos inmissis equis exigit e campo. non sustinebunt impetum, et nunc cunctantur magis quam resistunt.“ concitant equos permittuntque in hostem pedestri iam turbatum pugna, et perruptis ordinibus elati ad novissimam aciem pars libero spatio circumvecti iam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt praeterequantesque absterrent.

10 peditum acies et consul ipse visque omnis belli fertur in castra, captisque cum ingenti caede, maiore praeda potitur.

11 Huius pugnae fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum, in urbe laetitia modo celebrata est, in castris animos militum ad aemulandum decus accendit. iam Horatius eos excursionibus sufficiens proellisque levibus experiundo adsuefecerat sibi potius fidere quam meminisse ignominiae decemvirorum ductu acceptae; parvaeque certamina in summam totius profecerant spei. nec cessabant Sabini feroces ab re prioris anno bene gesta lacessere atque instare rogitantes, quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque tererent tempus, et in multa proelia parvaeque carperent summam

14 unius belli? quin illi congredierentur acie inclinandamque semel fortunae rem darent?

1 LXII. Ad id quod sua sponte satis conlectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. iam alterum exercitum victorem in urbem rediturum, sibi ul-

tro per contumelias hostem insultare. quando autem se,
si tum non sint, pares hostibus fore? ubi haec fremere 2
militem in castris consul sensit, contione advocata „quem
ad modum“ inquit „in Algido res gesta sit, arbitror vos,
milites, audisse. qualem liberi populi exercitum decuit
esse, talis fuit. consilio collegae, virtute militum victoria
parta est. quod ad me attinet, id consilii animique habi- 3
turus sum, quod vos, milites, geritis. et trahi bellum
salubriter et mature perfici potest. si trahendum est, ego, 4
ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem qua insti-
tuti disciplina efficiam: si iam satis animi est decernique
placet, agite dum, clamorem, qualem in acie sublaturi
estis, tollite hic indicem voluntatis virtutisque vestrae.“
postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, quod 5
bene vertat, gesturum se illis morem posteroque die in
aciem deducturum adfirmat. reliquum diei apparandis
armis consumptum est. postero die simul instrui Roma- 6
nam aciem Sabini videre, et ipsi iam pridem avidi certa-
minis procedunt. proelium fuit quale inter fidentes sibi-
met ambo exercitus, veteris perpetuaeque alterum gloriae,
alterum nuper nova victoria elatum. consilio etiam Sa- 7
bini vires adiuvere. nam cum aequassent aciem, duo ex-
tra ordinem milia, quae in sinistrum cornu Romanorum
in ipso certamine impressionem facerent, tenere. quae 8
ubi inlatis ex transverso signis degravabant prope circum-
ventum cornu, equites duarum legionum DC fere ex equis
desiliunt cedentibusque iam suis provolant in primum,
simulque et hosti se opponunt et aequato primum peri-
culo pudore deinde animos peditum accendunt. verecun- 9
diae erat equitem suo alienoque Marte pugnare, peditem
ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in proelium ab sua parte omis- 1
sum et locum, ex quo cesserant, repetunt; momentoque
non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabini
cornu. eques inter ordines peditum tectus se ad equos 2
recipit; transvolat inde in partem alteram suis victoriae
nuntius, simul et in hostes iam pavidos, quippe fuso suae
partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo

- 3 proelio virtus magis enituit. consul providere omnia, laudare fortis, increpare sicubi segnior pugna esset. castigati fortium statim virorum opera edebant; tantumque
- 4 hos pudor, quantum alios laudes excitabant. redintegrato clamore undique omnes conisi hostem avertunt, nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad praedam relinquunt. ibi non sacrorum, sicut in Algido, res sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit.
- 5 Gemina victoria duobus bifariam proeliis parta maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. populus iniussu et altero die frequens illi supplicatum; et haec vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere senatumque in Martium campum evocavere. ubi cum de rebus ab se gestis agerent, questi primores patrum senatum inter milites dedita opera
- 7 terroris causa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc aedes Apollinis est — iam tum Apollinarem appellabant — avocavere
- 8 senatum. ubi cum ingenti consensu patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante: de patribus non de hostibus
- 9 consules triumphare velle, gratiamque pro privato merito in tribunum non pro virtute honorem peti. numquam ante de triumpho per populum actum, semper aestimationem arbitriumque eius honoris penes senatum fuisse.
- 10 ne reges quidem maiestatem summi ordinis imminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suae implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. ita demum liberam civitatem fore, ita aequatas leges, si sua quisque iura ordo,
- 11 suam maiestatem teneat. in eandem sententiam multa et ceteris senioribus patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. tum primum sine auctoritate senatus populi iussu triumphatum est.
- 1 LXIV. Haec victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit conspiratione inter tribu-

nos facta, ut idem tribuni resisterentur et, quo sua minus
cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent ma-
gistratum. consensum patrum causabantur, quo per contu- 2
mellam consulum iura plebis laefacta essent. quid futu- 3
rum nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factio-
nis suae consules adorti essent? non enim semper Vale-
rios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas
opes postferrent. Forte quadam utili ad tempus ut comi- 4
tiis praesset potissimum M. Duillio sorte evenit, viro pru-
denti et ex continuatione magistratus invidiam imminentem
cernenti. qui cum ex veteribus tribunis negaret se ullius 5
rationem habiturum, pugnarentque collegae, ut liberas
tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem co-
mitiorum collegis habituris e lege potius comitia quam
ex voluntate patrum, iniecta contentione Duillius consu- 6
les ad subsellia accitos cum interrogasset, quid de comi-
tiis consularibus in animo haberent, respondissentque se
novos consules creaturos, auctores populares sententiae
haud popularis nactus in contionem cum iis processit.
ubi cum consules producti ad populum interrogatique, si 7
eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptae
domi, memor militiae rerumque gestarum, consules ite-
rum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiae suae
mutassent, conlaudatis consulibus, quod perseverarent ad
ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit;
et quinque tribunis plebi creatis, cum prae studiis aperte
petentium novem tribunorum alii candidati tribus non ex-
plerent, concilium dimisit, nec deinde comitiorum causa
habuit. satisfactum legi aiebat, quae numero nusquam 9
praefinito tribunis modo ut relinquerentur sanciret, et
ab iis, qui creati essent, cooptari collegas iuberet; recita-
batque rogationis carmen, in quo „si tribunos plebei 10
decem rogabo, si qui vos minus hodie decem tribunos
plebis feceritis, tum ut i, quos sibi collegas cooptas-
sint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut
illi, quos hodie tribunos plebei feceritis.“ Duillius cum 11
ad ultimum perseverasset negando quindecim tribunos
plebei rem publicam habere posse, victa collegarum

cupiditate pariter patribus plebeique acceptus magistratu abiit.

- 1 LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis patrum voluntatem foverunt, duos etiam patricios consulesque Sp. Tarpeium et A. Aeternium cooptavere. consules creati Spurius Herminius T. Verginius Caelimontanus nihil magnopere ad patrum aut plebis causam inclinati otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis infestus patribus, quod se ab his in cooptandis tribunis fraude captum proditumque a collegis aiebat, rogationem tulit, ut qui plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebei faceret; insectandisque patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit.
- 2 Inde M. Geganius Macerinus et C. Iulius consules facti contentiones tribunorum adversus nobilium iuventutem ortas sine insectatione potestatis eius conservata maiestate patrum sedavere. plebem decreto ad bellum Volscorum et Aequorum dilectu sustinendo rem ab seditionibus continuere, urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse adfirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. cura pacis concordiae quoque intestinae causa fuit. sed alter semper ordo gravis alterius modestiae erat. quiescenti plebi ab iunioribus patrum iniuriae fieri coeptae. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat, deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, cum et per collisiones potentiorum iniuria fieret, et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset. iamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse. seniores contra patrum, ut nimis feroces suos credere iuvenes esse, ita malle, si modus excedendus esset, suis quam adversariis superesse animos. adeo moderatio tuendae libertatis, dum aequari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est, cavendoque, ne metuant, homines metuendos ultro se efficiunt, et iniuriam ab nobis repulsam, tamquam aut facere aut pati necesse sit, iniungimus aliis.

LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa 1
 Furius consules inde facti nec seditionem domi nec foris
 bellum acceperunt: sed iminebat utrumque. iam non 2
 ultra discordia civium reprimi poterat et tribunis et plebe
 incitata in patres, cum dies alicui nobilium dicta novis
 semper certaminibus contiones turbaret. ad quarum pri- 3
 mum strepitum velut signo accepto arma cepere Aequi ac
 Volsci, simul quod persuaserant iis duces cupidus praeda-
 rum biennio ante dilectum indictum haberi non potuisse
 abnuente iam plebe imperium. eo adversus se non esse 4
 missos exercitus. dissolvi licentia militandi morem, nec
 pro communi iam patria Romam esse. quidquid irarum
 simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. occae-
 catos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse.
 coniunctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati 5
 sunt: deinde, postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum
 vero exultantibus belli auctoribus ad moenia ipsa Romae
 populabundi regione portae Esquillinae accessere vastatio-
 nem agrorum per contumelliam urbi ostentantes. unde 6
 postquam inulti praedam prae se agentes retro ad Corbio-
 nem agmine iere, Quinctius consul ad contionem popu-
 lum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: „etsi 1
 mihi nullius noxae conscius, Quirites, sum, tamen cum
 pudore summo in contionem vestram processi. hoc vos
 scire, hoc posteris memoriae traditum iri, Aequos et Vol-
 scos, vix Hernicis modo pares, T. Quinctio quartum con-
 sule ad moenia urbis Romae impune armatos venisse! 2
 hanc ego ignominiam, quamquam iam diu ita vivitur, is
 status rerum est, ut nihil boni divinet animus, si hunc po-
 tissimum imminere anno scissem, vel exilio vel morte, 3
 si alia fuga honoris non esset, vitassem. ergo si viri arma
 illa habuissent, quae in portis fuere nostris, caput Roma
 me consule potuit? satis honorum, satis superque vitae 4
 erat; mori consulem tertium oportuit. quem tandem igna-
 vissimi hostium contempsere? nos consules an vos, Qui-
 rites? si culpa in nobis est, auferte imperium indignis,
 et, si id parum est, insuper poenas expetite: si in vobis, 5

- nemo deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata. Quirites, vosmet tantum eorum paeniteat. non illi vestram ignaviam contempere, nec suae virtuti confisi sunt: quippe totiens fusi fugatique, castris exuti, agro multati.
- 6 sub iugum missi, et se et vos novere. discordia ordinum est venenum urbis huius, patrum ac plebis certamina. dum nec nobis imperii nec vobis libertatis est modus, dum taedet vos patriciorum, hos plebeiorum magistratum.
- 7 sustulere illi animos. pro deum fidem quid vobis vultis? tribunos plebis concupistis: concordiae causa concessimus. decemviros desiderastis: creati passi sumus. decemvirorum vos pertaesum est: coegimus abire magistratu.
- 8 manente in eosdem privatos ira vestra mori atque exulare
- 9 nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. tribunos plebis creare iterum voluistis: creastis. consules facere vestrarum partium, etsi patribus videbamus iniquum, patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tribuniciam, provocationem ad populum, seita plebis iniuncta patribus, sub titulo aequandarum legum
- 10 nostra iura oppressa tulimus et ferimus. qui finis erit discordiarum? ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? victi nos aequiore
- 11 animo quiescimus quam vos victores. satisne est nobis vos metuendos esse? adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis."
- 1 LXVIII. „Agite dum, ubi hic curiam circumsederitis et forum infestum feceritis et carcerem impleveritis principibus, isdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam; aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, praedam abigite, fumare incensa passim tecta. at enim communis res per haec loco est peiore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostis est. quid tandem? privatae res vestrae quo statu sunt? iam unculque ex agris sua damna nuntiabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborum

que quantum voletis ingerent et criminum in principes
et legum aliarum super alias et contionum. sed ex illis
contionibus numquam vestrum quisquam re fortuna domum
auctior rediit. coquis retulit aliquid ad conjugem ac libe- 5
ros praeter odia offensiones simultates publicas privatas-
que? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque
sed auxilio alieno tuti sitis. at hercules, cum stipendia 6
nobis consulibus non tribunis ducibus, et in castris non
in foro faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes non
in contione patres Romani horrebant, praeda parta, agro
ex hoste capto, pleni fortunarum gloriaeque simul publi-
cae simul privatae triumphantes domum ad penates redi-
batis: nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sini-
tis. haerete adfixi contionibus et in foro vivite: sequitur 7
vos necessitas militandi, quam fugitis. grave erat in Ae-
quos et Volscos proficisci: ante portas est bellum. si inde
non pellitur, iam intra moenia erit, et arcem et Capito-
lium scandet, et in domos vestras vos persequetur. bien- 8
nio ante senatus dilectum haberi et educi exercitum in Al-
gidum fuisse: sedemus desides domi, mulierum ritu inter
nos altercantes, praesenti pace laeti, nec cernentes ex otio
illo brevi multiplex bellum rediturum. his ego gratiora 9
dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi
meum ingenium non moneret, necessitas cogit. vellem
equidem vobis placere, Quirites, sed multo malo vos sal- 10
vos esse, qualicumque erga me animo futuri estis. natura
hoc ita comparatum est, ut qui apud multitudinem sua
causa loquitur, gratior eo sit, cuius mens nihil praeter
publicum commodum videt: nisi forte adsentatores publi-
cos, plebicolas istos, qui vos nec in armis nec in otio esse
sinunt, vestra vos causa incitare et stimulare putatis. con- 11
citati aut honori aut quaestui illis estis, et quia in con-
cordia ordinum nullos se usquam esse vident, malae rei
se quam nullius, turbarum ac seditionum duces esse vo-
lunt. quarum rerum si vos taedium tandem capere potest, 12
et patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis
sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos 13
populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris

exuero, et a portis nostris moenibusque ad illorum ar-
bes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, trans-
tulero."

- 1 LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior
- 2 plebi quam tunc severissimi consulis fuit. iuventus quo-
que, quae inter tales metus detractationem militiae telum
acerrimum adversus patres habere solita erat, arma et
bellum spectabat. et agrestium fuga spoliisque in agris
et vulnerati foediora iis, quae subiciebantur oculis, nun-
3 tiantes totam urbem ira inplevere. in senatum ubi ventum
est, ibi vero in Quinctium omnes versi ut in unum vindic-
cem maiestatis Romanae intueri, et primores patrum di-
gnam dicere contionem imperio consulari, dignam tot
consulatibus ante actis, dignam vita omni, plena hono-
4 rum saepe gestorum, saepius meritorum. alios consules
aut per prodicionem dignitatis patrum plebi adulatos aut
acerbe tuendo iura ordinis asperiores domando multitu-
dinem fecisse: Titum Quinctium orationem memorem
maiestatis patrum concordiaeque ordinum et temporum in
5 primis habuisse. orare eum collegamque, ut capessere-
rem publicam; orare tribunos, ut uno animo cum consu-
libus bellum ab urbe ac moenibus propulsari vellent, ple-
bemque oboedientem in re tam trepida patribus praebe-
rent; appellare tribunos communem patriam auxiliumque
eorum implorare vastatis agris, urbe prope oppugnata.
6 consensu omnium dilectus decernitur habeturque. cum
consules in contione pronuntiassent tempus non esse cau-
sas cognoscendi, omnes iuniores postero die prima luce
7 in campo Martio adessent, cognoscendis causis eorum,
qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tem-
pus, pro desertore futurum, cuius non probassent causam.
8 omnis iuventus adfuit postero die. cohortes sibi quaeque
centuriones legerunt, bini senatores singulis cohortibus
praepositi. haec omnia adeo mature perfecta accepimus,
ut signa eo ipso die a quaestoribus ex aerario prompta
delataque in campum quarta diei hora mota ex campo
sint, exercitusque novus paucis cohortibus veterum mili-
tum voluntate sequentibus manserit ad decimum lapidem.

Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad 9
Corbionem castris sunt coniuncta. tertio die cum ira Ro-
manos, illos, cum tollens rebellassent, conscientia cul-
pae ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano cum duo consules essent 1
potestate pari, quod suluberrimum in administratione ma-
gnarum rerum est, summa imperii concedente Agrippa
penes collegam erat, et praelatus illa facilitate summitten-
tis se comiter respondebat communicando consilia laudes-
que et aequando inparem sibi. in acie Quinctius dextrum 2
cornu, Agrippa sinistrum tenuit; Sp. Postumio Albo le-
gato datur media acies tuenda, legatum alterum P. Sulpi-
cium equitibus praeficiunt. pedites ab dextro cornu egre- 3
gie pugnare haud segniter resistentibus Volscis. P. Sul- 4
picius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit.
unde cum eadem reverti posset ad suos, priusquam ho-
stis turbatos ordines reficeret, terga inpugnare hostium
satiis visum est. momentoque temporis in aversam incur-
sando aciem ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo
proprio eum proelio equites Volscorum et Aequorum ex-
ceptum aliquamdiu tenuissent. ibi vero Sulpicius negare 5
cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab
suis vociferans, ni equestre proelium confixi omni vi per-
ficerent. nec fugare equitem integrum satis esse: confi- 6
cerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad proe-
lium aut integraret pugnam. non posse illos resistere sibi,
quibus conferta peditum acies cessisset. haud surdis au- 7
ribus dicta. inpressione una totum equitatum fudere, ma-
gnam vim ex equis praecipitavere, ipsos equosque spicu-
lis confodere. is finis pugnae equestris fuit. tunc adorti 8
peditum aciem nuntios ad consules rei gestae mittunt, ubi
iam inclinabatur hostium acies. nuntius deinde et vincen-
tibus Romanis animos auxit et referentes gradum percu- 9
lit Aequos. in media primum acie vinci coepti, qua per- 9
missus equitatus turbaverat ordines. sinistrum deinde 10
cornu ab Quinctio consule pelli coeptum. in dextro plu-
rimum laboris fuit. ibi Agrippa, aetate viribusque ferox,
cum omni parte pugnae melius rem geri quam apud se

- videret, arrepta signa ab signiferis ipse inferre, quaedam
 11 iacere etiam in confertos hostes coepit; cuius ignominiae
 metu concitati milites invasere hostem. ita aequata ex
 omni parte victoria est. nuntius tum a Quinctio venit vi-
 ctorem iam se imminere hostium castris, nolle inrumpere
 12 antequam sciat debellatum et in sinistro cornu esse: si iam
 fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis
 13 exercitus praeda potiretur. victor Agrippa cum mutua
 gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit,
 ibi paucis defendentibus momentoque fuis sine certamine
 in munitiones inrumpunt, praedaeque ingenti copotem
 exercitum suis etiam rebus recuperatis, quae populatione
 14 agrorum amissae erant, reducunt. triumphum nec ipsos
 postulasse nec delatum iis ab senatu accipio; nec traditur
 15 causa spreti aut non sperati honoris. ego quantum in tanto
 intervallo temporum concito, cum Valerio atque Horatio
 consulibus, qui praeter Volscos et Aequos Sabini etiam
 belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu
 triumphus esset, verecundiae fuit pro parte dimidia rerum
 consulibus petere triumphum, ne, etiam si impetrassent,
 magis hominum ratio quam meritorum habita videretur.
- 1 LXXI. Victoriam honestam ex hostibus partam turpe
 domi de finibus sociorum iudicium populi deformavit.
 2 Aricini atque Ardeates de ambiguo agro cum saepe bello
 certassent, multis in vicem cladibus fessi iudicem popu-
 3 lum Romanum cepere. cum ad causam orandam venis-
 sent, concilio populi a magistratibus dato magna conten-
 tione actum. iamque editis testibus cum tribus vocari et
 populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius
 de plebe magno natu, et „si licet“ inquit, „consules, de
 re publica dicere, errare ego populum in hac causa non
 4 patiar.“ cum ut vanum eum negarent consules audien-
 dum esse, vociferantemque prodi publicam causam sub-
 5 moveri iussissent, tribunos appellat. tribuni, ut fere sem-
 per reguntur a multitudine magis quam regunt, dedere
 cupidae audiendi plebi, ut quae vellet Scaptius diceret.
 6 ibi inquit, annum se tertium et octogesimum agere, et in eo
 agro, de quo agitur, militasse non iuvenem, vicesima iam

stipendia merentem, cum ad Coriolos sit bellatum. eo rem
 se vetustate oblitteratam, ceterum suae memoriae infixam
 adferre: agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum 7
 fuisse, captisque Coriolis iure belli publicum populi Ro-
 mani factum. mirari se, quonam more Ardeates Aricini-
 que, cuius agri ius numquam usurpaverint incolumi Co-
 riolana re, eum se a populo Romano, quem pro domino
 iudicem fecerint, intercepturos sperent. sibi exiguum 8
 vitae tempus superesse, non potuisse se tamen inducere
 in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu
 cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vin-
 dicaret, magnopere se suadere populo, ne inutili pudore
 suam ipse causam damnaret.

LXXII. Consules cum Scaptium non silentio modo sed 1
 cum adsensu etiam audiri animadvertissent, deos ho-
 minesque testantes flagitium ingens fieri patrum primo-
 res arcessunt. cum his circumire tribus, orare, ne pessi- 2
 mum facinus pelore exemplo admitterent iudices in suam
 rem litem vertendo, cum praesertim, etiam si fas sit curam
 emolumenti sui iudici esse, nequaquam tantum agro inter-
 cipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis iniuria
 sociorum animis. nam famae quidem ac fidei damna
 maiora esse, quam quae aestimari possent. hoc legatos
 referre domum, hoc vulgari; hoc socios audire, hoc
 hostes: quo cum dolore hos, quo cum gaudio illos! Sca- 4
 ptione hoc, contionali seni, adsignaturos putarent fini-
 timos populos? clarum hac fore imagine Scaptium: po-
 pulum Romanum quadruplatoris et interceptoris litis
 alienae personam laturum. quem enim hoc privatae rei 5
 iudicem fecisse, ut sibi controversiosam adiudicaret rem?
 Scaptium ipsum id quidem, etsi praemortui iam sit pu-
 doris, non facturum. haec consules, haec patres vocife- 6
 rantur; sed plus cupiditas et auctor cupiditatis Scaptius
 valet. vocatae tribus iudicaverunt agrum publicum populi
 Romani esse. nec abnuitur ita fuisse, si ad iudices alios 7
 itum foret: nunc haud sane quicquam bono causae leva-
 tur dedecus iudicii. Idque non Aricinis Ardeatibusque
 quam patribus Romanis foedius atque acerbius visum.

reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.

PERIOCHA LIBRI IV.

Lex de conubio patrum et plebis a tribunis plebis contentione magna patribus repugnantibus perlata est. tribuni militares. aliquot annos res populi Romani domi militiaeque per hoc genus magistratus administratae sunt. item censores tunc primum creati sunt. ager Ardeatibus populi Romani iudicio ablatus missis in eum colonis restitutus est. cum fame populus Romanus laboraret, Sp. Maelius eques Romanus frumentum populo Romano sua impensa largitus est, et ob id factum conciliata sibi plebe regnum adfectans a C. Servilio Ahala magistro equitum fuisse Quincti Cincinnati dictatoris occisus est; L. Minucius index bove aurata donatus est. legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rem publicam occubuerant, statuae in Rostris positae sunt. Cossus Cornelius tribunus militum occiso Tolumnio Veientium rege opima spolia secunda retulit. Mam. Aemilius dictator censurae honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finito ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenae in potestatem redactae, eoque coloni missi sunt; quibus occisis Fidenates cum defecissent, a Mam. Aemilio dictatore victi sunt, et Fidenae captae. coniuratio servorum oppressa. Postumius tribunus militum propter crudelitatem ab exercitu occisus est. stipendium ex aerario tum primum militibus datum est. res praeterea gestas adversus Vulscos et Fidenates et Faliscos continet.

TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBER IV.

- 1 I. Hos secuti M. Genucius et C. Curtius consules. fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio et de conubio patrum et plebis C. Canuleius tribunus ple-
- 2 bis rogationem promulgavit, qua contaminari sanguinem suum patres confundique iura gentium rebantur, et mentio primo sensim inlata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, ut populo potestas esset seu
- 3 de plebe seu de patribus vellet consules faciendi. id vero

si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus au-
ferri a primoribus ad plebem summum imperium crede-
bant. laeti ergo audire patres Ardeatium populum ob 4
iniuriam agri abiudicati descisse, et Veientes depopulatos
extrema agri Romani, et Vulscos Aequosque ob commu-
nitam Verruginem fremere: adeo vel infelix bellum igno-
miniosae paci praeferabant. his itaque in maius etiam ac- 5
ceptis, ut inter strepitum tot bellorum contiscerent actio-
nes tribuniciae, dilectus haberi, bellum armaque vi summa
apparari iubent, si quo intentius possit quam T. Quinctio
consule apparatus sit. tum C. Canuleius pauca in senatu 6
vociferatus, nequiquam territando consules avertere ple-
bem a cura novarum legum; numquam eos se vivo di-
lectum habituros, antequam ea, quae promulgata ab se
collegisque essent, plebes scivisset; et confestim ad con-
tionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunal, 1
et tribunus populum in consules incitabat. negabant con-
sules iam ultra ferri posse furores tribunicios, ventum iam
ad finem esse, domi plus belli concitari quam foris. id
non adeo plebis quam patrum, neque tribunorum magis
quam consulum culpa accidere, cuius rei praemium sit 2
in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic 3
pace bonos sic bello fieri, maximum Romae praemium se-
ditionum esse, et id singulis universisque semper honori
fuisse. reminiscerentur, quam maiestatem senatus ipsi a 4
patribus accepissent, quam liberis tradituri essent, ut,
quem ad modum plebs, gloriari possent auctiorem ampli-
oremque esse. finem ergo non fieri, nec futuram, donec
quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores
essent. quas quantasque res C. Canuleium adgressum! 5
conluvionem gentium, perturbationem auspiorum publi-
corum privatorumque adferre, ne quid sinceri, ne quid
incontaminati sit, ut discrimine omni sublato nec se quis-
quam nec suos noverit. quam enim aliam vim conubia 6
promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgeniur
concubitus plebis patrumque? ut qui natus sit ignoret,
cuius sanguinis, quorum sacrorum sit, dimidiis patrum

- 7 [sit], dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: iam ad consulatum vulgi turbatores accingi. et primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus temptasse; nunc rogari, ut, seu ex patribus seu ex plebe velit, populus consules creet. et creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque: Canuleios igitur Ici-
 8 liosque consules fore. ne id Iuppiter optimus maximus sineret, regiae maiestatis imperium eo recidere; et se miliens morituros potius, quam ut tantum dedecoris ad-
 9 mitti patiantur. certum habere maiores quoque, si divinassent concedendo omnia non mitiorem in se plebem sed asperiores alia ex aliis iniquiora postulando, cum prima
 10 impetrasset, futuram, primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur. quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse; finem non fieri. non posse in eadem civitate tribunos plebis et patres esse: aut hunc ordinem aut illum magistratum tollendum esse, potiusque sero quam num-
 12 quam obviam eundem audaciae temeritatisque. Illine ut impune primo discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quae concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant; et cum hostes tantum non arces-
 13 slerint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur, sed audeat Canuleius in senatu proloqui se, nisi suas leges tamquam victoris patres accipi sinant, dilectum haberi prohibitorium? quid esse aliud quam minari si proditurum patriam, oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum non plebi Romanae sed Volscis et Aequis
 14 et Veientibus allaturam? nonne Canuleio duce se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, se patribus tribuni cum iure ac maiestate adempta animos etiam eripuerint? consules paratos esse duces prius adversus scelus civium quam adversus hostium arma.
- 1 III. Cum maxime haec in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis et adversus consules ita disseruit:
 2 „quanto opere vos, Quirites, contemnerent patres, quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem moe-

nla viveretis, saepe equidem et ante videor animadver-
 tisse, nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has
 rogationes nostras coorti sunt, quibus quid aliud quam 3
 admonemus cives nos eorum esse, et si non easdem opes
 habere, eandem tamen patriam incolere? altera conubium 4
 petimus, quod finitumis externisque dari solet — nos qui-
 dem civitatem, quae plus quam conubium est, hostibus
 etiam victis dedimus —: altera nihil novi ferimus, sed id 5
 quod populi est repetimus atque usurpamus, ut quibus
 velit populus Romanus honores mandet. quid tandem est 6
 cur caelum ac terras misceant, cur in me impetus modo
 paene in senatu sit factus, negent se manibus tempera-
 turos violaturosque denuntient sacrosanctam potestatem?
 si populo Romano liberum suffragium datur, ut quibus 7
 velit consulatum mandet, et non praeciditur spes plebeio
 quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi
 honoris, stare urbs haec non poterit? de imperio actum
 est? et perinde hoc valet „plebeius ne consul fiat“ tam-
 quam servum aut libertinum aliquis consulem futurum
 dicat? ecquid sentitis, in quanto contemptu vivatis? lu- 8
 cis vobis huius partem, si liceat, adimant. quod spiratis,
 quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, in-
 dignantur, quin etiam, si dis placet, nefas aiunt esse con-
 sulem plebeium fieri. obsecro vos, si non ad fastos, non 9
 ad commentarios pontificum admittimur, ne ea quidem
 scimus, quae omnes peregrini etiam sciunt, consules in
 locum regum successisse, nec aut iuris aut maiestatis
 quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? en 10
 umquam creditis fando auditum esse, Numam Pompili-
 um non modo non patricium sed ne civem quidem Romanum,
 ex Sabino agro accitum, populi iussu patribus auctoribus
 Romae regnasse? L. deinde Tarquinium non Romanae 11
 modo sed ne Italicae quidem gentis, Demarati Corinthii
 filium, incolam ab Tarquiniiis vivis liberis Anci regem fa-
 ctum? Servium Tullium post hunc, captiva Corniculana 12
 natum, patre nullo matre serva, ingenio virtute regnum
 tenuisse? quid enim de T. Tatius Sabino dicam, quem
 ipse Romulus parens urbis in societatem regni accepit.

- 13 ergo dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. paeniteat nunc vos plebei consulis, cum maiores nostri advenas reges non fastidierint, et ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinae virtuti? Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. ex peregrinone patricius, deinde consul fiat: civis Romanus si sit ex plebe, praecisa consulatus spes erit? utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus ex plebe sit Numae L. Tarquinio Ser. Tullio similis: an, ne si sit quidem, ad gubernacula rei publicae accedere eum patiemur, potiusque decemviris, teterrimis mortalium, qui tamen omnes ex patribus erant, quam optimis regum novis hominibus similis consules sumus habituri?"

- 1 IV. „At enim vero nemo post reges exactos de plebe consul fuit.“ quid postea? nullane res nova institui debet, et, quod nondum est factum — multa enim nondum sunt facta in novo populo — ea, ne si utilia quidem sunt, fieri oportet? pontifices augures Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. census in civitate et descriptio centuriarum classiumque non erat: ab Ser. Tullio est facta. consules numquam fuerunt: regibus exactis creati sunt. dictatoris nec Imperium nec nomen fuerat: apud patres esse coepit. tribuni plebi aediles quaestores nulli erant: institutum est, ut fierent. decemviros legibus scribendis intra decem hos annos et creavimus et e re publica sustulimus. quis dubitat, quin in aeternum urbe condita, in immensum crescente, nova imperia sacerdotia iura gentium hominumque instituuntur? hoc ipsum, ne conubium patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis pessimo [exemplo] publico cum summa iniuria plebis? an esse ulla maior aut insignitior contumelia potest, quam partem civitatis velut contaminatam indignam conubio haberi? quid est aliud quam exilium intra eadem moenia, quam relegationem pati? ne adfinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur? mur cavent, ne societur sanguis. quid? hoc si polluit

nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis et Sabinis non genere nec sanguine sed per cooptionem in patres habetis, aut ab regibus lecti aut post reges exactos iussu populi, sinceram servare privatis consiliis non poteratis nec ducendo ex plebe neque vestras filias sororesque enubere sinendo e patribus? nemo plebeius patriciae virgini vim adferret: patriciorum ista lubrico est. nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coegisset. verum enim vero lege id prohiberi et conubium tolli patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non confertis, ne sit conubium divitibus ac pauperibus? quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut in quam culque feminae convenisset domum nuberet, ex qua pactus esset vir domo in matrimonium duceret, id vos sub legis superbissimae vincula conicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitates faciatis. cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius, nec eodem itinere eat, ne idem convivium ineat, ne in foro eodem consistat? quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? quid iuris tandem immutatur? nempe patrem secuntur liberi. nec quod nos ex conubio vestro petamus quicquam est, praeterquam ut hominum, ut civium numero simus; nec vos, nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare iuvat, quod contendatis quicquam est."

V. „Denique utrum tandem populi Romani an vestrum summum imperium est? regibus exactis utrum vobis dominatio an omnibus aequa libertas parta est? oportet licere populo Romano, si velit, iubere legem: an, ut quaeque rogatio promulgata erit, vos dilectum pro poena decernetis? et, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium coepero, tu statim consul sacramento iuniores adiges et in castra educes, et minaberis plebi, minaberis tribuno? quid, si non, quantum istae minae adversus plebis consensum valerent, bis iam experti essetis? scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis: an ideo non est dimicatum, quod quae pars firmitior, eadem modestior fuit? nec nunc erit certamen, Quirites.

4 animos vestros illi temptabunt semper, viros non expe-
 5 rientur. itaque ad bella ista, seu falsa seu vera sunt, con-
 sules, parata vobis plebes est, si conubiis redditis unam
 hanc civitatem tandem facitis, si coalescere, si iungi misce-
 rique vobis privatis necessitudinibus possunt, si spes, si
 aditus ad honores viris strenuis et fortibus datur, si in
 consortio, si in societate rei publicae esse, si, quod ae-
 quae libertatis est, in vicem annuis magistratibus parere
 6 atque imperitare licet. si haec impedit aliquis, ferte ser-
 monibus et multiplicata fama bella: nemo est nomen da-
 turus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro super-
 bis dominis, cum quibus nec in re publica honorum nec
 in privata conubii societas est."

1 VI. Cum in contionem et consules processissent et
 res a perpetuis orationibus in altercationem vertisset, in-
 2 terroganti tribuno, cur plebeium consulem fieri non oport-
 teret, ut fortasse vere, sic parum utiliter in praesens cer-
 tamen respondit, quod nemo plebeius auspicia haberet,
 3 ideoque decemviros conubium diremisse, ne incerta prole
 auspicia turbarentur. plebes ad id maxime indignatione
 exarsit, quod auspicari tamquam invisi diis immortalibus
 negarentur posse. nec ante finis contentionum fuit, cum
 et tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset, et
 ipsa cum eo pertinacia certaret, quam victi tandem patres
 4 ut de conubio ferretur consensere, ita maxime rati con-
 tentionem de plebeis consulibus tribunos aut totam de-
 posituros aut post bellum dilaturos esse, contentamque
 5 interim conubio plebem paratam dilectui fore. cum Ca-
 nuleius victoria de patribus et plebis favore ingens esset,
 accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa
 vi pugnant, et crescente in dies fama belli dilectum inpe-
 6 diunt. consules, cum per senatum intercedentibus tribu-
 nis nihil agi posset, consilia principum domi habebant.
 apparebat aut hostibus aut civibus de victoria conceden-
 7 dum esse. soli ex consularibus Valerius atque Horatius
 non intererant consiliis. C. Claudi sententia consules ar-
 mabat in tribunos; Quinctiorum, Cincinnatique et Capi-
 tolini, sententiae abhorrebant a caede violandisque, quos

foedere icto cum plebe sacrosanctos accepissent. per haec 6
 consilia eo deducta est res, ut tribunos militum consulari
 potestate promiscue ex patribus ac plebe creari sinerent,
 de consulibus creandis nihil mutaretur; eoque contenti
 tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari 9
 potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis ex-
 templo quicumque aliquid seditiose dixerat aut fecerat
 umquam, maxime tribunicii, et prensare homines et con-
 cursare toto foro candidati coepere, ut patricios despe- 10
 ratio primo irritata plebe apiscendi honoris, deinde in-
 dignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret.
 postremo coacti tamen a primoribus petiere, ne cessisse
 possessione rei publicae viderentur. eventus eorum comi- 11
 tiorum docuit alios animos in contentione libertatis digni-
 tatisque, alios secundum deposita certamina incorrupto
 iudicio esse: tribunos enim omnes patricios creavit popu-
 lus, contentus eo, quod ratio habita plebeiorum esset.
 hanc modestiam aequitatemque et altitudinem animi ubi 12
 nunc in uno inveneris, quae tum populi universi fuit!

VII. Anno trecentesimo decimo quam urbs Roma con- 1
 dita erat primum tribuni militum pro consulibus magi-
 stratum ineunt A. Sempronius Atratinus L. Atilius T.
 Caecilius, quorum in magistratu concordia domi pacem 2
 etiam foris praebuit. sunt qui propter adiectum Aequeo-
 rum Volscorumque bello et Ardeatium defectioni Veiens
 bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent,
 tribunos militum tres creatos dicant sine mentione pro-
 mulgatae legis de consulibus creandis ex plebe, et impe- 3
 rio et insignibus consularibus usos. non tamen pro fir-
 mato iam stetit magistratus eius ius, quia tertio mense
 quam interunt augurum decreto perinde ac vitio creati
 honore abire, quod C. Curtius, qui comitiis eorum prae- 4
 fuerat, parum recte tabernaculum cepisset. — Legati ab
 Ardeatibus Romam venerunt ita de iniuria querentes, ut,
 si demeretur ea, in foedere atque amicitia mansuros resti-
 tuto agro appareret. ab senatu responsum est iudicium
 populi rescindi ab senatu non posse, praeterquam quod
 nullo nec exemplo nec iure fieret, concordiae etiam ordi-

6 num causa. si Ardeates sua tempora expectare velint
arbitriumque senatui levandae iniuriae suae permittant
fore ut postmodo gaudeant se irae moderatos, sciantque
patribus aequae curae fuisse, ne qua iniuria in eos orera
7 tur, ac ne orta diuturna esset. ita legati, cum se rem in
tegram relaturos dixissent, comiter dimissi.

Patricii, cum sine curuli magistratu res publica esse
coiere et interregem creavere. contentio, consulesne
tribuni militum crearentur, in interregno rem dies comple
8 res tenuit. interrex ac senatus consulum comitia, tribuni
plebis et plebs tribunorum militum ut habeantur tendunt
9 vicerunt patres, quia et plebs patriciis seu hunc seu illud
delatura honorem frustra certare supersedit, et princeps
plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio
sua, quam quibus ut indigni praeterirentur. tribuni quoque
plebi certamen sine effectu in beneficio apud primo
10 res patrum reliquere. T. Quinctius Barbatus interre
consules creat Lucium Papirium Mugilanus L. Sempri
nium Atratinum. his consulibus cum Ardeatibus foedus
renovatum est. idque monumenti est consules eos illi
anno fuisse, qui neque in annalibus prisca neque in libris
11 magistratumveniuntur; credo, quod tribuni militum
initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in in
perio fuerint, suffectis iis consulibus praetermissa nomina
12 consulum horum. Licinius Macer auctor est et in foedere
Ardeatino et in linteis libris ad Monetae inventa. et fo
ris, cum tot terrores a finitimis ostentati essent, et domus
otium fuit.

1 VIII. Hunc annum — seu tribunos modo seu tribunum
suffectos consules quoque habuit — sequitur annus ha
dubii consulibus M. Geganio Macerino iterum T. Quincti
2 Capitolino quintum consule. idem hic annus censurae
initium fuit, rei a parva origine ortae, quae deinde tanto
incremento aucta est, ut morum disciplinaeque Romanae
penes eam regimen, senatus equitumque centuriae, deco
ris dedecorisque discrimen sub ditione eius magistratus
publicorum ius privatorumque locorum vectigalia populi
3 Romani sub nutu atque arbitrio essent. ortum autem ini

tum est rei, quod in populo per multos annos incenso neque differri census poterat, neque consulibus, cum tot populorum bella imminerent, operae erat id negotium agere. mentio inlata ab senatu est, rem operosam ac minime consularem suo proprio magistratu egere, cui scribarum ministerium custodiaeque [et] tabularum cura, cui arbitrium formulae censendi subiceretur. et patres quamquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in re publica essent, laeti acceperere, id quod evenit futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui praessent, ipsi honori ius maiestatemque adicerent. et tribuni, id quod tunc erat, magis necessarium quam speciosi ministerii procuracionem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur, haud sane tetendere. cum a primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitabatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis praefecit. censores ab re appellati sunt.

IX. Dum haec Romae geruntur, legati ab Ardea veniunt pro veterrima societate renovatoque foedere recenti auxilium prope eversae urbi implorantes: frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit. quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum, quae fuerunt eruntque pluribus populis magis exitio quam bella externa, quam fames morbiue, quaeque alia in deum iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. virginem plebei generis maxime forma notam petiere iuvenes, alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi eiusdem corporis erant, nobilis alter, nulla re praeterquam forma captus. adiuvabant eum optumatum studia, per quae in domum quoque puellae certamen partium penetravit. nobilis superior iudicio matris esse, quae quam splendidissimis nuptiis iungi puellam volebat; tutores in ea quoque re partium memores ad suum tendere. cum res peragi intra parietes nequisset, ventum in ius est. postulatu audito matris tutorumque magistratus secundum parentis arbi-

7 trium dant ius nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque
tutores, inter suae partis homines de iniuria decreti palam
in foro contionati, manu facta virginem ex domo matris
8 rapiunt. adversus quos infestior coorta optumatum acies
sequitur accensum iniuria iuvenem. sit proelium atrox.
pulsata plebs, nihil Romanae plebi similis, armata ex urbe
profecta colle quodam capto in agros optumatum cum
9 ferro ignique excursiones facit, urbem quoque omni etiam
experte ante certaminis multitudine opificum ad spem
10 praedae evocata obsidere parat. nec ulla species clades
que belli abest velut contacta civitate rabie duorum iuve-
11 num funestas nuptias ex occasu patriae petentium. parum
parti utrique domi armorum bellicae est visum: optuma-
tes Romanos ad auxilium urbis obsessae, plebs ad expur-
12 gendam secum Ardeam Vulscos excivere. priores Vul-
sci duce Aequo Cluilio Ardeam venere, et moenibus ho-
13 stium vallum obiecere. quod ubi Romam est nuntiatum,
extemplo M. Geganius consul cum exercitu profectus tria
milia passum ab hoste locum castris cepit, praecipitque
iam die curare corpora milites iubet. quarta deinde vigi-
lia signa profert, coeptumque opus adeo adproperatum
est, ut sole orto Vulsci firmiore se munimento ab Roma-
14 nis circumvallatos quam a se urbem viderent. et alia parte
consul muro Ardeae brachium iniunxerat, qua ex oppido
sui commare possent.

1 X. Vulscus imperator, qui ad eam diem non com-
meatu praeparato, sed ex populatione agrorum rapto in
diem frumento aluisset militem, postquam saeptus valle
repente inops omnium rerum erat, ad colloquium con-
sule evocato, si solvendae obsidionis causa venerit Roma-
2 nus, abducturum se inde Vulscos ait. adversus ea consul
victis condiciones accipiendas esse non ferendas respon-
dit, neque, ut venerint ad oppugnandos socios populi Ro-
3 mani suo arbitrio, ita abituros Vulscos esse. dedi impe-
ratorem, arma poni iubet, fatentes victos se esse et im-
perio parere: aliter tam abeuntibus quam manentibus se
hostem infensum victoriam potius ex Vulscis quam pacem
4 infidam Romam relaturum. Vulsci exiguum spem in ar-

mis, alia undique abscisa, cum temptassent, praeter ce-
 tera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi,
 iniquiore ad fugam, cum ab omni parte caederentur, ad
 preces a certamine versi dedito Imperatore traditisque ar-
 mis sub iugum missi cum singulis vestimentis ignominiae
 cladisque pleni dimittuntur. et cum haud procul urbe 5
 Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes
 oppressi dederunt poenas vix nuntiis caedis relictis. Ro- 6
 manus Ardeae turbatas seditione res principibus eius mo-
 tus securi percussis bonisque eorum in publicum Ardea-
 tum redactis composuit; demptamque Inluriam iudicii
 tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant, sena-
 hi superesse aliquid ad delendum publicae avaritiae mo-
 mimentum videbatur. consul triumphans in urbem redit 7
 Cluilio duce Vulscorum ante currum ducto praelatisque
 spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub iugum
 miserat.

Aequavit, quod haud facile est, Quinctius consul to- 8
 gatus armati gloriam collegae, qua concordiae pacisque
 domesticam curam iura infimis summisque moderando
 ita tenuit, ut eum et patres severum consulem et plebs
 satis comem crediderint. et adversus tribunos auctoritate 9
 plura quam certamine tenuit. quinque consulatus eodem
 tenore gesti vitaeque omnis consulariter acta verendum
 paene ipsum magis quam honorem faciebant. eo tribuno-
 rum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum Postumum 1
 Aebutium Cornicinem. Fabius et Aebutius consules, quo 2
 maiori gloriae rerum domi forisque gestarum succedere
 se cernebant, maxime autem memorabilem annum apud
 finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re
 praecipiti tanta foret cura subventum, eo impensius, ut 3
 delerent prorsus ex animis hominum infamiam iudicii, se-
 natus consultum fecerunt, ut, quoniam civitas Ardeatum
 intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo prae-
 sidii causa adversus Vulscos scriberentur. hoc palam re- 4
 latum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret iudicii
 rescindendi consilium initum. consenserant autem, ut

multo maiore parte Rutulorum colonorum quam Romanorum scripta nec ager ullus divideretur nisi is, qui interceptus iudicio infami erat, nec ulli prius Romano ibi quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri adsignaretur. sic ager ad Ardeates rediit. triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius T. Cluilius Siculus M. Aebutius Helva; qui, praeter minime populare ministerium agro adsignando sociis, quem populus Romanus suum iudicasset, cum plebem offendissent, ne primoribus quidem patrum satis accepti, quod nihil gratiae cuiusquam dederant, vexationes, ad populum iam die dicta ab tribunis, coloni adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis iustitiaeque habebant, vitavere.

- 1 XII. Pax domi forisque fuit et hoc et insequente anno,
- 2 C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus. ludi ab decemviris per secessionem plebis a patribus ex senatus
- 3 consulto voti eo anno facti sunt. causa seditionum nequam a Poetilio quaesita, qui tribunus plebis iterum ea ipsa denuntiando factus neque, ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit, et cum magno certamine obtinisset, ut consulerentur patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi,
- 5 consules creati iussi sunt; ludibrioque erant minae tribuni denuntiantis se dilectum impediturum, cum quietis finitimis neque bello neque belli apparatu opus esset.
- 6 Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus Proculo Geganio Macerino L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto.
- 7 unum auit bellum externum; quo si adgravatae res essent, vix ope deorum omnium resisti potuisset. coepere a fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine contionum et urbis deserto agrorum cultu, nam utrumque traditur, et patres plebem desidem et tribum plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusabant. postremo perpulere plebem haud adversante senatu, ut L. Minucius praefectus annonae crearetur, fell-

clor in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus quam
ad curationem ministerii sui, quamquam postremo anno-
uae quoque levatae haud inmeritam et gratiam et gloriam
tulit. qui cum multis circa finitimos populos legationibus
terra marique nequiquam missis, nisi quod ex Etruria
haud ita multum frumenti advectum est, nullum momen-
tum annonae fecisset, et revolutus ad dispensationem ino-
piae, profiteri cogendo frumentum et vendere, quod usu
menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi ser-
vitia, criminando inde et obiciendo irae populi frumenta-
rios, acerba inquisitione aperiret magis quam levaret
inopiam, multi ex plebe spe amissa potius quam ut cru-
ciarentur trahendo animam capitibus obvolutis se in Tibe-
rim praecipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Maelius ex equestri ordine, ut illis
temporibus praedives, rem utilem pessimo exemplo,
peiore consilio est adgressus. frumento namque ex Etra-
ria privata pecunia per hospitum clientiumque ministeria
coempto, quae, credo, ipsa res ad levandam publica cura
annonam impedimento fuerat, largitiones frumenti facere
instituit, plebemque hoc munere delentam, quacumque
incederet, conspectus elatusque supra modum hominis
privati secum trahere, haud dubium consulatum favore
ac spe despondentem. ipse, ut est humanus animus
insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora et non
concessa tendere et, quoniam consulatus quoque eripien-
dus invitis patribus esset, de regno agitare: id unum di-
gnum tanto apparatu consiliorum et certaminum, quod in-
gens exsudandum esset, praemium fore. iam comitia
consularia instabant; quae res eum necdum compositis
maturisve satis consiliis oppressit. consul sextum creatus
T. Quinctius Capitolinus, minime opportunus vir novanti-
res; collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat
cognomen, et Lucius Minucius praefectus annonae seu
refectus, seu quoad res posceret in incertum creatus: ni-
hil enim constat nisi in libros linteos utroque anno rela-
tum inter magistratus praefecti nomen. hic Minucius ean-
dem rei publicae curationem agens, quam Maelius priva-

- tim agendam susceperat, cum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem conpertam ad senatum
- 9 refert, tela in domum Maelii conferri, eumque contiones domi habere ac non dubia regni consilia esse, tempus agenda rei nondum stare; cetera iam convenisse, et tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem et parvita ducibus multitudinis ministeria esse, serius se pacem quam tutum fuerit, ne cuius incerti vanique auctor esset,
- 10 ea deferre, quae postquam sunt audita et undique primores patrum et prioris anni consules increparent, quod eas largitiones coetusque plebis in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod expectassent, donec praefecto annonae tanta res ad senatum deferretur, quae consulem non auctorem solum desideraret sed etiam virum
- 11 dicem: tum Quinctius consules inmerito increpari ait, qui constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam quantum animi haberent, opus esse non fortis solum viro sed etiam libero
- 12 exsolutoque legum vinculis. itaque se dictatorem L. Quinctium dicturum: ibi animum parem tantae potestati esse, adprobandis cunctis primo Quinctius abnuere, et quid sibi vellent rogare, qui se aetate exacta tantae dimicationi obicerent, dein, cum undique plus in illo senili animo non consilii modo sed etiam virtutis esse quam in omnibus aliis dicerent laudibusque haud inmeritis onerarent, et consul nihil remitteret, precatus tandem deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive rei publicae esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.
- 1 XIV. Postero die dispositis praesidiis cum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ad miraculo esset, et Maeliani atque ipse dux eorum in se
- 2 intentam vim tanti imperii cernerent, expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens aut dictatorem maiestatem aut Quinctium post octogesimum annum rectorem rei publicae quaesisset, rogarent, missus ab

dictatore Servilius magister equitum ad Maelium „vocate“ inquit „dictator.“ cum pavidus ille quid vellet quaereret, Serviliusque causam dicendam esse proponeret crimenque a Minucio delatum ad senatum diluendum, tunc 4 Maelius recipere se in catervam suorum, et primum circumpectans tergiversari; postremo, cum apparitor iussu magistrī equitum duceret, ereptus a circumstantibus fugiensque fidem plebis Romanae implorare, et opprimi se consensu patrum dicere, quod plebi benigne fecisset; orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent, haec eum vociferantem 5 adsecutus Ahala Servilius obtruncat, respersusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum iuvenum, dictatori renuntiat vocatum ad eum Maelium repulso apparitore concitantem multitudinem poenam meritam habere. tum dictator „macte virtute“ inquit, „C. Servili, esto liberata re publica.“ 7

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione facti ad contionem vocari iussit, et Maelium iure caesum pronuntiavit, etiam si regni crimine insons fuerit, qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset. se ad causam cognoscendam consedisse, qua 2 cognita habiturum fuisse Maelium similem causae fortunam; vim parantem, ne iudicio se committeret, vi coercitum esse, nec cum eo tamquam cum cive agendum fuisse, qui natus in libero populo inter iura legesque, ex 3 qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis et liberos consulis, liberatoris patriae, propter factionem indicatam recipiendorum in urbem regum a patre securi esse percussos; ex qua Conlatium Tarquinius 4 consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exulare iussum; in qua de Spurio Cassio post aliquot annos propter consilia inita de regno supplicium sumptum; in qua nuper decemviros bonis exilio capite multatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Maellus spem regni conceperit, et quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios Cassios consulatibus decem-

viratibus suis maiorumque honoribus splendore familia-
 6 rum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Spurium Mae-
 lium, cui tribunatus plebis magis optandus quam speran-
 dus fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris sperasse
 libertatem se civium suorum emisse, ciboque obiciendo
 7 ratum victorem finitimorum omnium populum in servitu-
 tem perlici posse, ut quem senatorem concoquere civitas
 vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab diis orti,
 8 recepti ad deos, insignia atque imperium habentem. non
 pro scelere id magis quam pro monstro habendum, nec
 satis esse sanguine eius expiatum, nisi tecta parietesque,
 intra quae tantum amentiae conceptum esset, dissiparen-
 tur bonaque contacta pretiis regni mercandi publicaren-
 tur. iubere itaque quaestores vendere ea bona atque in
 publicum redigere.

- 1 XVI. Domum deinde, ut monumento area esset op-
 pressae nefariae spei, dirui extemplo iussit. Id Aequima-
 2 lium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra por-
 tam Trigeminam est donatus ne plebe quidem invita, quia
 frumentum Maelianum assibus in modios aestimatum plebi
 3 divisit. hunc Minucium apud quosdam auctores transisse
 a patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis
 cooptatum seditionem motam ex Maeliana caede sedasse
 4 invenio. ceterum vix credibile est numerum tribunorum
 patres augeri passos, idque potissimum exemplum a pa-
 tricio homine introductum; nec deinde id plebem conces-
 sum semel obtinuisse aut certe temptasse. sed ante om-
 nia refellit falsum imaginis titulum paucis ante annis lege
 5 cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Caeci-
 lius Q. Iunius Sext. Titinius soli ex collegio tribunorum
 neque tulerant de honoribus Minuci legem, et criminari
 nunc Minucium nunc Servillum apud plebem querique
 6 indignam necem Maelii non destiterant. pervicerunt igitur,
 ut tribunorum militum potius quam consulum comi-
 tia haberentur, haud dubii, quin sex locis — tot enim
 iam creari licebat — et plebei aliqui profitendo se ultores
 7 fore Maelianae caedis crearentur. Plebs quamquam agi-
 tata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures

quam tres tribunos consulari potestate creavit, et in is
L. Quinctium Cincinnati filium, ex cuius dictaturae invi-
dia tumultus quaerebatur. praelatus suffragiis Quinctio 8
Mamercus Aemilius vir summae dignitatis; L. Iulium ter-
tium creant.

XVII. In horum magistratu Fidenae, colonia Romana, 1
ad Lartem Tolumnium Veientium regem ac Veientes de-
fecere. maius additum defectioni scelus: C. Fulcinius 2
Cloelium Tullum Sp. Antium L. Roscium, legatos Roma-
nos, causam novi consilii quaerentes, iussu Tolumnii in-
terfecerunt. levant quidam regis facinus: in tesserarum 3
prospero lactu vocem eius ambigam, ut occidi iussisse
videretur, a Fidenatibus exceptam causam mortis legatis
fuisse, rem incredibilem: interventu Fidenatium novorum 4
sociorum, consulentium de caede raptura ius gentium,
non aversum ab intentione lusus animarum, nec deinde in
errorem versum facinus. proplus est fidem obstringi Fi- 5
denatum populum, ne respicere spem ullam ab Romanis
posset, conscientia tanti sceleris voluisse. legatorum, qui 6
Fidenis caesi erant, statuac publice in Rostris positae
sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, praeterquam fini-
tumis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exor-
sis atrox dimicatio instabat. itaque ad curam summae re- 7
rum quieta plebe tribunisque eius nihil controversiae fuit,
quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium
et L. Sergius Fidenas: a bello credo, quod deinde gessit,
appellatum. hic enim primus cis Anienem cum rege Ve- 8
ientium secundo proelio conflixit nec incruentam victo-
riam retulit. maior itaque ex civibus amissis dolor quam
laetitia fuis hostibus fuit; et senatus, ut in trepidis rebus,
dictatorem dici Mamercum Aemilium iussit. is magistrum 9
equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni mili-
tum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinna-
tum, dignum parente invenem, dixit. ad dilectum a con- 10
sulibus habitum centuriones veteres belli periti adiecti et
numerus amissorum proxima pugna expletus, legatos
Quinctium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum sequi se
dictator iussit. cum potestas maior tum vir quoque pote- 11

stati par hostes ex agro Romano trans Anienem submo-
vere, collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt
referentes castra, nec ante in campos degressi sunt quan-
12 legiones auxilio Faliscorum venerunt, tum demum castra
Etruscorum pro moenibus Fidenarum posita. et dictator
Romanus haud procul inde ad confluentis consedit in utri-
usque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, vallo
interposito. postero die in aciem eduxit.

1 XVIII. Inter hostes variae fuere sententiae. Faliscus
procul ab domo militiam aegre patiens satisque fidens
sibi poscere pugnam: Veienti Fidenatique plus spei in
2 trahendo bello esse. Tolumnius, quamquam suorum ma-
gis placebant consilia, ne longinquam militiam non pate-
3 rentur Falisci, postero die se pugnaturum edixit. dicta-
tori ac Romanis, quod detractasset pugnam hostis, animi
accessere; posteroque die, iam militibus castra urbemque
se oppugnaturus frementibus, ni copia pugnae fiat, utrin-
que acies inter bina castra in medium campi procedunt.
4 Veiens multitudine abundans, qui inter dimicationem
castra Romana adgrederentur, post montes circummisit.
trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dex-
trum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medi-
5 Fidenates essent. dictator dextro cornu adversus Faliscos,
sinistro contra Veientem Capitolinus Quinctius intulit si-
gna, ante mediam aciem cum equitatu magister equitum
6 processit. parumper silentium et quies fuit nec Etruscis,
nisi cogerentur, pugnam inituris, et dictatore arcem Ro-
manam respectante, ut ex ea ab auguribus, simul ave-
7 rite admisissent, ex composito tolleretur signum. quod
[simul] ubi conspexit, primos equites clamore sublato in
hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi confligit.
8 nulla parte legiones Etruscae sustinere impetum Roma-
norum: eques maxime resistebat; equitumque longe for-
tissimus ipse rex ab omni parte effuse sequentibus obe-
quitans Romanis trahebat certamen.

1 XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cor-
nelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac
viribus par, memorque generis, quod amplissimum acce-

ptum maius auctiusque reliquit posteris. Is cum ad impe- 2
 tum Tolumnii, quacumque se intendisset, trepidantis Ro-
 manas videret turmas, insignemque eum regio habitu
 volitantem tota acie cognosset, „hicine est“ inquit „ruptor 3
 foederis humani violatorque gentium iuris? Iam ego hanc
 mactatam victimam, si modo sancti quicquam in terris
 esse dii volunt, legatorum Manibus dabo.“ calcaribus sub- 4
 ditis infesta cuspide in unum fertur hostem. quem cum
 ictum equo deiecisset, confestim et ipse hasta innixus se
 in pedes excepit. adsurgentem ibi regem umbone resupinat, 5
 repetitumque saepius cuspide ad terram adfixit. tum ex-
 sangui detracta spolia; caputque abscisum victor spiculo
 gerens terrore caesi regis hostes fudit. Ita equitum quo-
 que fusa acies, quae una fecerat anceps certamen. dicta- 6
 tor legionibus fugatis instat, et ad castra compulsos caedit.
 Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes.
 Cossus Tiberim cum equitatu transvectus ex agro Veien-
 tano ingentem detulit praedam ad urbem. Inter proelium 7
 et ad castra Romana pugnatum est adversus partem co-
 piarum ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra mis-
 sam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit; 8
 intentos deinde hostes in vallum egressus dextra princi-
 pali cum triariis repente invadit. quo pavore infecto cae-
 des minor, quia pauciores erant, fuga non minus trepida
 quam in acie fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta dictator senatus 1
 consulto iussuque populi triumphans in urbem rediit.
 longe maximum triumphus spectaculum fuit Cossus spolia 2
 optima regis interfecti gerens. in eum milites carmina in-
 condita aequantes cum Romulo canere. spolia in aede 3
 Iovis Feretrii prope Romuli spolia, quae prima opima
 appellata sola ea tempestate erant, cum sollemni de-
 dicatione dono fixit; averteratque in se a curru dictato-
 ris civium ora et celebritatis eius diem fructum prope so- 4
 lus tulerat. dictator coronam auream libram pondo
 ex publica pecunia populi iussu in Capitolio Iovi donum
 posuit.

Omnis ante me auctores secutus A. Cornelium Cos- 5

- sum tribunum militum secunda spolia opima Iovis Feretrii
 6 templo intulisse exposui. ceterum, praeterquam quod ea
 rite opima spolia habentur quae dux duci detraxit, nec
 ducem novimus nisi cuius auspicio bellum geritur, titulus
 ipse spoliis inscriptus illos neque arguit consulem ea
 7 Cossum cepisse. hoc ego cum Augustum Caesarem, tem-
 plorum omnium conditorem ac restitutorem, ingressum
 aedem Feretrii Iovis, quam vetustate dilapsam refecit, se
 ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem, prope
 sacrilegium ratus sum Cosso spoliolorum suorum Caesarem.
 8 ipsius templi auctorem, subtrahere testem. qui si ea in
 re sit error, quod tam veteres annales quodque magistratuum
 libri, quos linteos in aede repositos Monetae Macer
 Licinius citat identidem auctores, decimo post demum
 anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossum con-
 9 sulem habeant, existimatio communis omnibus est. nam
 etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum
 transferri posset, quod inbelle triennium ferme pestilentia
 inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit, adeo
 ut quidam annales velut funesti nihil praeter nomina con-
 10 sulum suggerant. tertius ab consulatu Cossi annus tribu-
 num cum militum consulari potestate habet, eodem anno
 magistrum equitum; quo in imperio alteram insignem edi-
 11 dit pugnam equestrem. ea libera coniectura est. sed, ut
 ego arbitror, vana versare in omnes opiniones licet, cum
 auctor pugnae recentibus spoliis in sacra sede positis Iove-
 vem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens,
 haud spernendos falsi tituli testes, se A. Cornelium Cos-
 sum consulem scripserit.
- 1 XXI. M. Cornelio Maluginense L. Papirio Crasso con-
 sulibus exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti,
 2 praedae abactae hominum pecorumque. hostis in agris
 nusquam inventus neque pugnandi copia facta. urbes ta-
 3 men non obpugnatae, quia pestilentia populum invasit.
 et seditiones domi quaesitae sunt, nec motae tamen ab
 Sp. Maecio tribuno plebis, qui favore nominis moturum se
 aliquid ratus et Minucio diem dixerat et rogationem de
 4 publicandis bonis Servili Ahalae tulerat, falsis crimi-

nibus a Minucio circumventum Maelium arguens, Servilio
 caedem civis indemnati obiciens. quae vaniora ad popu-
 lum ipso auctore fuere. ceterum magis vis morbi ingra- 5
 vescens curae erat terroresque ac prodigia, maxime quod
 crebris motibus terrae ruere in agris nuntiabantur tecta.
 obsecratio itaque a populo duumviris praeestantibus est
 facta.

Pestilentior inde annus C. Iulio iterum et L. Verginio 8
 consulibus tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit,
 ut non modo praedandi causa quisquam ex agro Romano
 non exiret, bellive inferendi memoria patribus aut plebi
 esset, sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido aut 7
 montibus aut muris tenuerant, populabundi descenderent
 in agrum Romanum. deinde Veientium exercitu accito — 8
 nam Falisci perPELLI ad instaurandum bellum neque clade
 Romanorum neque sociorum precibus potuerunt — duo po-
 puli transiere Anienem, atque haud procul Collina porta
 signa habuere. trepidatum itaque non in agris magis quam 9
 in urbe est. Iulius consul in aggere murisque explicat
 copias, a Verginio senatus in aede Quirini consultus,
 dictatorem dici Q. Servilium placet, cui Prisco alii, alii
 Structo fuisse cognomen tradunt. Verginius dum collegam 10
 consuleret moratus, permittente eo nocte dictatorem dixit.
 is sibi magistrum equitum Postumum Aebutium Helvam
 dicit.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Colli- 1
 nam adesse iubet. quibuscumque vires subpetebant ad
 arma ferenda praesto fuere. signa ex aerario prompta fe-
 runtur ad dictatorem. quae cum agerentur, hostes in 2
 loca altiora concessere. eo dictator agmine infesto subit,
 nec procul Nomento signis conlatis fudit Etruscas legiones;
 compulsi inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit.
 sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita, neque 3
 in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessi-
 tati modo satis sed copiae quoque abunde ex ante con-
 vecto sufficebat. ita expugnandi pariter cogendique ad 4
 deditionem spe amissa dictator in locis propter propin-
 quitatem notis ab aversa parte urbis maxime neglecta,

quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cunicu-
 5 lum instituit. ipse diversissimis locis subeundo ad moenia
 quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent
 ad pugnam, continenti die ac nocte proelio ab sensu ope-
 6 ris hostes avertebat, donec perfosso a castris monte erecta
 in arcem via est, intentisque Etruscis ad vanas a certo
 periculo minas clamor supra caput hostilis captam urbem
 7 ostendit. — Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius
 Macerinus censores villam publicam in campo Martio pro-
 baverunt; ibique primum census populi est actus.

1 XXIII. Eisdem consules insequenti anno, refectos lu-
 lium tertium Verginium iterum apud Macrum Licinium
 2 invenio. Valerius Antias et Q. Tubero M. Manlium et Q.
 Sulpicium consules in eum annum edunt. ceterum in tam
 discrepante editione et Tubero et Macer libros linteos
 auctores profitentur; neuter tribunos militum eo anno
 fuisse traditum a scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio
 libros haud dubie sequi linteos placet; et Tubero incer-
 tus veri est. sed inter cetera vetustate inconperta hoc quo-
 que in incerto positum.

4 Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas non
 Veientibus solum exterritis metu similis excidii, sed etiam
 Faliscis memoria inñi primo cum his belli, quamquam
 5 rebellantibus non adfuerant. igitur cum duae civitates le-
 gatis circa duodecim populos missis impetrassent, ut ad
 Voltumnae fanum indiceretur omni Etruriae concilium,
 velut magno inde tumultu imminente senatus Mam. Aemi-
 6 lium dictatorem iterum dici iussit. ab eo A. Postumius
 Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tant-
 maiore quam proximo conatu apparatus est, quanto plus
 erat ab omni Etruria periculi quam ab duobus populis
 fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto expectatione omnium tran-
 quillior fuit. itaque cum renuntiatum a mercatoribus es-
 set negata Veientibus auxilia, iussosque suo consilio bel-
 lum initum suis viribus exequi, nec adversarum rerum
 quaerere socios, cum quibus spem integram communicati
 non sint, tum dictator, ne nequiquam creatus esset, ma-

teria quaerendae bello gloriae adempta in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturae, cupiens censuram minuere parat, seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris quam diuturnitate offensus. contione itaque advocata rem publicam foris gerendam ait tutaque omnia praestanda deos immortales suscepisse; se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maximam autem eius custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent, et temporis modus inponeretur, quibus turis inponi non posset. alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram. grave esse isdem per tot annos magna parte vitae obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus quam annua ac semenstris censura esset. consensu ingenti populi legem postero die pertulit, „et ut re ipsa“ inquit „sciatis, Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdicō.“ deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui inposito, sine alteri cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. censores aegre passi Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt octiplicatoque censu aerarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potius ignominiae intuentem quam ignominiam; primores patrum, quamquam deminutum censurae ius noluissent, exemplo acerbitalis censoriae offensos, quippe cum se quisque diutius ac saepius subiectum censoribus fore cerneret quam censuram gesturum. populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate praeter quam ipsius Mamerci deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebi adstiduis contionibus prohibendo consularia comitia, cum res prope ad Interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur. victoriae praemium quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullus fuit: omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus M. Fostius L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium praebuit. aedis Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumviri

- ex libris placandae deum irae avertendaeque a populo p-
stis causa fecere: magna tamen clades in urbe agrisque
4 promiscue hominum pecorumque perniciē accepta. fi-
mem cultoribus agrorum timentes in Etruriam Pompt-
numque agrum et Cumas. postremo in Siciliam quoque
5 frumenti causa misere. consularium comitiorum null-
mentio habita est: tribuni militum consulari potestate
omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercus L. Fu-
6 rius Medullinus Sp. Postumius Albus. — Eo anno vi-
morbi levata, neque a penuria frumenti, quia ante pro-
7 visum erat, periculum fuit. consilia ad movenda bella in
Volscorum Aequorumque conciliis et in Etruria ad fanum
8 Voltumnae agitata. ibi prolatae in annum res, decretoque
cautum, ne quod ante concilium fieret, nequiquam Veiente
populo querente eandem, qua Fidenae deletae sint, im-
minere Veiiis fortunam.
- 9 Interim Romae principes plebis, iam diu nequiquam
imminentes spei maioris honoris, dum foris otium esset
10 coetus indicere in domos tribunorum plebis; ibi secretis
consilia agitare, queri se a plebe adeo spreto, ut, cum
per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur,
11 nulli umquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. mul-
tum providisse suos maiores, qui caverint, ne cui patri-
cio plebei magistratus paterent — aut patricios habendos
fuisse tribunos plebi: adeo se suis etiam sordere, nec
12 plebe minus quam a patribus contemni. alii purgare ple-
bem, culpam in patres vertere; eorum ambitione artibus-
que fieri, ut obsaeptum plebi sit ad honorem iter. si plebs
respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, me-
morem eam suorum inituram suffragia esse, et parto auxi-
13 lio imperium quoque adscituram. placet tollendae ambi-
tionis causa tribunos legem promulgare, ne cui album in-
vestimentum addere petitionis liceret causa. parva nunc
res et vix serio agenda videri possit, quae tunc ingenti
14 certamine patres ac plebem accendit. viceretamen tribuni,
ut legem perferrent; apparebatque irritatis animis plebem
ad suos studia inclinaturam. quae ne libera essent, sena-
tus consultum factum est, ut consularia comitia haberentur

XXVI. Tumultus causa fuit, quem ab Aequis et Vol- 1
 scis Latini atque Hernici nuntiarant. T. Quinctius L. filius 2
 Cincinnatus — eidem et Penno cognomen additur — et
 Gnaeus Iulius Mento consules facti. nec ultra terror belli
 est dilatus. lege sacrata, quae maxima apud eos vis co- 3
 gendae militiae erat, dilectu habito utrinque validi exer-
 citus profecti in Algidum convenere, ibique seorsum Aequi 4
 seorsum Volsci castra communivere, intentiorque quam
 unquam ante muniendi exercendique militem cura duci-
 bus erat. eo plus nuntii terroris Romam adtulere. sena-
 tui dictatorem dici placuit, quia etsi saepe victi populi, 5
 maiore tamen conatu quam alias unquam rebellarent; et
 aliquantum Romanae iuventutis morbo absumptum erat.
 ante omnia pravitas consulum discordiaque inter ipsos et 6
 certamina in consiliis omnibus terrebant. sunt qui male
 pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint,
 eamque causam dictatoris creandi fuisse. illud satis con- 7
 stat, ad alia discordes in uno adversus patrum voluntatem
 consensisse, ne dicerent dictatorem; donec, cum alia aliis
 terribiliora adferrentur, nec in auctoritate senatus consu-
 les essent, Q. Servilius Priscus summis honoribus egregie 8
 usus „vos“ inquit, „tribuni plebis, quoniam ad extrema
 ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine rei
 publicae dictatorem dicere consules pro potestate vestra 9
 cogatis.“ qua voce audita occasionem oblatam rati tribuni
 augendae potestatis secedunt, proque collegio promuntiant
 placere consules senatui dicto audientes esse; si adversus
 consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincla se
 duci eos iussuros. consules ab tribunis quam ab senatu 10
 vinci maluerunt, proditum a patribus summi imperii ius
 datumque sub iugum tribuniciae potestati consulatum me-
 morantes, si quidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno
 consules et — quo quid ulterius privato timendum foret?
 — in vincla etiam duci possent. sors ut dictatorem dice- 11
 ret, nam ne id quidem inter collegas convenerat, T. Quin-
 ctio evenit. is A. Postumium Tubertum socerum suum,
 severissimi imperii virum, dictatorem dixit. ab eo L. lu-
 llus magister equitum est dictus. simul edicatur et insti- 12

tium neque aliud tota urbe agi quam bellum appar-
cognitio vacantium militiae munere post bellum differ-
ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. et Herni
Latinisque milites imperati. utrimque enixe oboedi-
dictatori est.

- 1 XXVII. Haec omnia celeritate ingenti acta; relicto
Cn. Iulio consule ad praesidium urbis et L. Iulio magis
equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua egi-
sent in castris, moraretur, dictator praeunte A. Corni-
- 2 pontifice maximo ludos magnos tumultus causa vocit, p-
fectusque ab urbe diviso cum Quinctio consule exer-
- 3 ad hostes pervenit. sicut bina castra hostium parvo in-
se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme p-
sus ab hoste dictator Tusculo, consul Lanuvio propior
- 4 locum castris ceperunt. ita quattuor exercitus totid-
munimenta planitiem in medio non parvis modo excurs-
nibus ad proelia sed vel ad explicandas utrimque ac-
- 5 satis patentem habebant. nec, ex quo castris castra con-
sunt, cessatum a levibus proeliis est facile patiente dic-
tore conferendo vires spem universae victoriae temp-
- 6 paulatim eventu certaminum suos praecipere. itaque hos-
nulla in proelio iusto relicta spe noctu adorti castra co-
sulis rem in casum ancipitis eventus committunt. clam-
- 7 subito ortus non consulis modo vigiles, exercitum deici-
omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. ut
praesenti ope res egebant, consul nec animo defecit in
consilio: pars militum portarum stationes firmat, p-
- 8 corona vallum cingunt. in alteris apud dictatorem castra
quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur, ut
opus facto sit. missum extemplo ad castra subsidium.
Sp. Postumius Albus legatus praeficitur; ipse parte cop-
rum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu
- 9 petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat.
Sulpicium legatum praeficit castris; M. Fabio legato
signat equites, nec ante lucem movere iubet manum in
nocturnos tumultus moderatu difficilem. omnia, quae
vel allus imperator prudens et impiger in tali re praeci-
10 ret ageretque, praecipit ordine atque agit; illud eximio

consilii animique specimen et neutiquam volgatae laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde maiore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganum cum cohortibus delectis misit, qui postquam intentos homines 11 in eventum periculi alieni pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque est adortus, prius paene cepit castra quam oppugnari hostes satis scirent. inde fumo, ut con- 12 venerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat capta hostium castra, nuntiarique passim iubet.

XXVIII. Et iam luciscebant, omniaque sub oculis erant. 1 et Fabius cum equitatu impetum dederat, et consul eruptionem e castris in trepidos iam hostes fecerat; dictator 2 autem, parte altera subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique obiecerat victorem peditem equitemque, circumventi igitur iam in medio ad unum omnes poenas 3 rebellionis dedissent, ni Vettius Messius ex Volscis, nobilior vir factis quam genere, iam orbem volventes suos increpans clara voce „hic praebituri“ inquit „vos telis 4 hostium estis indefensi, inulti? quid igitur arma habetis, aut quid ultro bellum intulistis, in otio tumultuosi, in bello segnes? quid hic stantibus spel est? an deum aliquem protecturum vos rapturumque hinc putatis? ferro via facienda est. hac, qua me praegressum videritis, agite, qui 5 visuri domos parentes conluges liberos estis, ite mecum. non murus nec vallum sed armati armatis obstant. virtute pares, necessitate, quae ultimum ac maximum telum est, superiores estis!“ haec locutum exsequentemque dicta 6 redintegrato clamore secuti dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes obiecerat; et moverunt victorem, donec dictator pedem iam referentibus suis adventit, eoque 7 omne proelium versum est. uni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrimque vulnera, multa passim caedes est. iam ne duces quidem Romani incruenti pugnant, unus Postumius ictus saxo perfracto capite acie 8 excessit. non dictatorem umerus vulneratus, non Fabium prope adfixum equo femur, non brachium abscisum consulem ex tam ancipiti proelio summovit.

- 1 XXIX. Messium impetus per stratos caede hostes cui
 globo fortissimorum iuvenum extulit ad castra Volscorum
 quae nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur
 2 consul effusus usque ad vallum persecutus ipsa castra
 vallumque adgreditur. eodem et dictator alia parte co-
 3 fuerat. consulem signum quoque intra vallum infecis-
 ferunt, quo milites acrius subirent, repetendoque signum
 primam impressionem factam, et dictator proruto vallo iam
 4 in castra proelium intulerat. tum abici passim arma
 dedi hostes coepti; castrisque et his captis hostes praeter
 senatores omnes venundati sunt. praedae pars sua co-
 gnoscentibus Latinis atque Hernicis reddita, partem suam
 hasta dictator vendidit; praepositoque consule castris ipse
 5 triumphans invectus urbem dictatura se abdicavit. Egre
 gliae dictaturae tristem memoriam faciunt, qui filium
 A. Postumio, quod occasione bene pugnandi captus iniussu
 discesserit praesidio, victorem securi percussus traditur
 6 nec libet credere — et licet in variis opinionibus —,
 argumento est, quod imperia Manliana, non Postumiana
 appellata sint; quem qui prior auctor tam saevi exempli
 foret occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit
 Imperioso quoque Manlio cognomen inditum, Postumio
 7 nulla tristi nota est insignitus. — Cn. Iulius consul aedes
 Apollinis absente collega sine sorte dedicavit. aegre
 passus Quinctius cum dimisso exercitu in urbem redisse
 nequiquam in senatu est conquestus. — Insigni magni
 rebus anno additur nihil tum ad rem Romanam pertine-
 visum, quod Carthaginienses, tanti hostes futuri, tum
 primum per seditiones Siculorum ad partis alterius ausu
 lium in Siciliam exercitum traiecere.
- 1 XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni
 militum consulari potestate crearentur; nec obtineri po-
 tuit. consules fiunt L. Papirius Crassus L. Iulius. Aeque
 rum legati foedus ab senatu cum petissent et pro foedere
 deditio ostentaretur, indulcias annorum octo impetrave-
 2 runt. Volscorum res super acceptam in Algidio cladem
 pertinacl certamine inter pacis bellicae auctores in iure

et seditiones versa. undique otium fuit Romanis. legem 2
de multarum aestimatione pergratam populo cum ab tri-
bunis parari consules unius ex collegio proditiōe exce-
pissent, ipsi praeoccupaverunt ferre.

Consules L. Sergius Fidenas iterum Hostius Lucretius 4
Tricipitinus. nihil dignum dictu actum ils consulibus.
secuti eos consules A. Cornelius Cossus T. Quinctius Pen-
nus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones 5
fecerunt. fama fuit quosdam ex Fidenatium iuventute
participes eius populationis fuisse, cognitioque eius rei
L. Sergio et Q. Servilio et Mam. Aemilio permissa. qui 6
dam Ostiam relegati, quod, cur per eos dies a Fidenis
afuissent, parum constabat. colonorum additus numerus,
agerque his bello interemptorum adsignatus. Siccitate eo 7
anno plurimum laboratum est, nec caelestes modo defue-
runt aquae, sed terra quoque ingenito umore egens vir
ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa 8
torridos fontes rivosque stragem sili pecorum morientium
dedit; scabie alia absumpta. volgatique contactu in ho- 9
mines morbi. et primo in agrestes ingruebant servitia-
que; urbs deinde inpletur. nec corpora modo adfectatabo,
sed animos quoque multiplex religio et pleraque externa
invasit, novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in
domos, quibus quaestui sunt capti superstitione animi; 10
donec publicus iam pudor ad primores civitatis pervenit,
cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque
insolita piacula pacis deum exposcendae. datum inde ne- 11
gotium aedilibus, ut animadverterent, ne qui nisi Romani
dii, neu quo alio more quam patrio colerentur.

Irae adversus Veientes in insequentem annum, Gaium 12
Servilium Aham L. Papirium Mugilium consules, dila-
tae sunt. tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, 13
neve exercitus mitterentur, religio obstitit: fetialis prius
mittendos ad res repetendas censuere. cum Veientibus 14
nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat,
indutiisque inde non pax facta, quarum et dies exierat,
et ante diem rebellaverant: missi tamen fetiales; nec eo-
rum cum more patrum iurati repeterent res, verba sunt

15 audita. controversia inde fuit, utrum populi iussu indiceretur bellum, an satis esset senatus consultum? pervicere tribuni denunciando inedituros se dilectum, ut Quinctius consul de bello ad populum ferret. omnes centuriae iusserunt. in eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum annum crearentur.

1 XXXI. Tribuni militum consulari potestate quattuor creati sunt, T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius
2 M. Postumius A. Cornelius Cossus. ex his Cossus praefuit urbi; tres dilectu habito profecti sunt Veios, documentoque fuere, quam plurimum imperium bello inutile esset. tendendo ad sua quisque consilia, cum aliud alii
3 videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum aliis dari, receptui aliis canubentibus, invasere opportune Veientes. castra propinqua turbatos ac terga dantes acceperunt. plus itaque ignominiae quam cladis est acceptum. maesta civitas fuit vinclinsueta: odisse tribunos, poscere dictatorem; in eo verti spes civitatis. et cum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam
5 religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mam. Aemilium dixit, et ipse ab eo magister equitum est dictus: adeo, simul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio effecit, quo minus regimen rerum ex notata
6 indigne domo peteretur. Veientes, re secunda elati, missis circum Etruriae populos legatis iactando tres duces Romanos ab se uno proelio fusos, cum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique
7 ad spem praedae adsciverunt. uni Fidenatum populo rebellare placuit, et tamquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum caede inbutis armis, Veientibus sese coniungunt. consultare inde principes duorum populorum, Veios an Fidenas sedem belli caperent. Fidenas visae opportuniiores. itaque trajecto Tiberi Veientes Fidenas transtulerunt bellum.

1 XXXII. Romae terror ingens erat. accito exercitu a Veiiis eoque ipso ab re male gesta perculso castra locant

tur ante portam Collinam, et in muris armati dispositi,
 et iustitium in foro tabernaeque clausae, fluntque omnia
 castris quam urbi similiora: cum trepidam civitatem prae-
 conibus per vicos dimissis dictator ad contionem advoca- 2
 tam increpuit, quod animos ex tam levibus momentis for-
 tunae suspensos gererent, ut parva iactura accepta, quae
 ipsa non virtute hostium nec ignavia Romani exercitus
 sed discordia imperatorum accepta sit, Veientem hostem
 sexiens victum pertimescant Fidenasque prope saepius 3
 captas quam oppugnatas. eosdem et Romanos et hostes
 esse, qui per tot saecula fuerint, eosdem animos, easdem
 corporis vires, eadem arma gerere; se quoque eundem
 dictatorem Mam. Aemilium esse, qui antea Veientium Fi-
 denatumque adiunctis Faliscis ad Nomentum exercitus
 fuderit, et magistrum equitum A. Cornellum eundem in 4
 acie fore, qui priore bello tribunus militum Larte To-
 lumnio rege Veientium in conspectu duorum exercituum
 occiso spolia opima Iovis Feretrii templo intulerit. proinde 5
 memores secum triumphos, secum spolia, secum victo-
 riam esse, cum hostibus scelus legatorum contra ius gen-
 tium interfectorum, caedem in pace Fidenatum colonorum,
 indutias ruptas, septimam infelicem defectionem,
 arma caperent. simul castra castris coniunxissent, satis 6
 confidere nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex igno-
 minia exercitus Romani gaudium fore, et populum Ro- 7
 manum intellecturum, quanto melius de re publica me-
 riti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quam [eos]
 qui ob ereptum censurae regnum labem secundae dicta-
 turae suae inposuerint. votis deinde nuncupatis profectus 8
 M et D passus citra Fidenas castra locat, dextra montibus
 laeva Tiberi amne saeptus. T. Quinctium Pennum lega- 9
 tum occupare montes iubet occultumque id iugum ca-
 pere, quod ab tergo hostibus foret. ipse postero die, cum 10
 Harusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione
 quam pugna in aciem processissent, cunctatus parumper,
 dum speculatores referrent Quinctium evasisse in iugum
 propinquum arcis Fidenarum, signa profert, peditumque
 aciem instructam pleno gradu in hostem inducit; magistro 11

equitum praecipit, ne iniussu pugnam incipiat: se cum opus sit equestri auxilio, signum daturum; tum ut memor regiae pugnae, memor opimi doni Romulique ac Iovis
 12 Feretrii rem gereret. legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, inpium Fidenatem praedonem Veientem, ruptores indutiarum, cruentos legatorum infanda caede, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, inbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

- 1 XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem, cum repente patefactis Fidenarum portis nova erumpit
- 2 acies inaudita ante id tempus invisitataque: ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota confluens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit, formaeque insolitae pugnae Romanos parumper exterruit.
- 3 tum dictator magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quinctio accito proelium ciens ipse in sinistrum cornu, quod incendio similis quam proelio territum cesserat flammis, accurrit, claraque voce „sumone victi“ inquit „velut examen apium, loco vestro exacti inermi cedetis hosti? non ferro extinguitis ignis? non faces has ipsas pro se quisque, si igni non telis pugnandum est, ereptas ultro inferetis? agile, nominis Romani ac virtutis patrum vestraeque memores vertite incendium hoc in hostium urbem, et suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis vastatique fines mo-
- 6 nent.“ ad imperium dictatoris mota cuncta acies, facies partim emissae excipiuntur partim vi eripiuntur; utraque
- 7 acies armatur igni. magister equitum et ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis imperat; et ipse princeps calcaribus subditis evectus effreno equo in medios ignes infertur, et alii concitati equi libero cursu fe-
- 8 runt equitem in hostem. pulvis elatus mixtusque fumo lucem ex oculis virorum equorumque aufert, ea quae militem terruerat species nihil terruit equos. ruinae igitur similem stragem eques, quacumque pervaserat, dedit.
- 9 clamor deinde accidit novus; qui cum utramque mirabun-

dam in se aciem vertisset, dictator exclamat Quinctium legatum et suos ab tergo hostem adortos; ipse redintegrato clamore infert acrius signa. cum duae acies duo 10 diversa proelia circumventos Etruscos et a fronte et ab tergo urgerent, neque in castra retro neque in montes — inde se novus hostis obiecerat — iter fugae esset, et equitem passim liberis frenis distulissent equi, Velentium maxima pars Tiberim effusi petunt, Fidenatium qui supersunt ad urbem Fidenas tendunt. infert pavidos fuga in 11 mediam caedem; obruncantur in ripis; alios in aquam compulsos gurgites ferunt, etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem. eadem et Romanos sequentes impetus rapit, Quinctium maxime et cum 12 eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo proelio advenerat.

XXXIV. II postquam mixti hostibus portam intravere, 1 in muros evadunt, suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. quod ubi dictator conspexit — iam enim et ipse 2 in deserta hostium castra penetraverat —, cupientem militem discurrere ad praedam spe infecta maioris in urbe praedae ad portam ducit, receptusque intra muros in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. nec 3 minor caedes in urbe quam in proelio fuit, donec abiectis armis nihil praeter vitam petentes dictatori deduntur. urbs castra diripiuntur, postero die singulis captivis ab 4 equite ad centurionem sorte ductis et quorum eximia virtus fuerat binis, aliis sub corona venundatis exercitum victorem opulentumque praeda triumphans dictator Romanam reduxit; iussoque magistro equitum abdicare se magistratu ipse deinde abdicat die sexto decimo reddito in 5 pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. — Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus quidam 6 in annales rettulere, remaeque difficilem atque incredibilem nec nunc lato satis ad hoc aene, et tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, artiore, nisi in traectu forte fluminis prohibendo aliquarum navium concursum in malus, ut 7 sit, celebrantes navalis victoriae vanum titulum appetivere.

- 1 XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari
potestate habuit A. Sempronium Atratinum L. Quinctium
Cincinnatum L. Furium Medullinum L. Horatium Barba-
2 tum. Veientibus annorum viginti indutiae datae et Aequi
triennii, cum plurimum annorum petissent, et ab seditioni-
bus urbanis otium fuit.
- 3 Annum insequentem, neque bello foris neque domi
seditione insignem, ludi bello voti celebrem et tribunorum
militum apparatu et finitimorum concursu fecerunt.
- 4 tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus
Spurius Nautius Rutilus L. Sergius Fidenas Sex. Iulius
Iulus, spectaculum comitate etiam hospitium, ad quam
5 consenserant consilio publico, advenis gratius fuit. post
ludos contiones seditiosae tribunorum plebi fuerunt obiu-
6 rantium multitudinem, quod admiratione eorum, quod
odissent, stupens in aeterno se ipsa teneret servitio, et
non modo ad spem consulatus in partem revocandam aspira-
rare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum
creandis, quae communia essent comitia patrum ac ple-
7 bis, aut sui aut suorum meminisset. desineret ergo mi-
rari, cur nemo de commodis plebis ageret, eo inpendi-
laborem ac periculum, unde emolumentum atque honoris
speretur: nihil non adgressuros homines, si magna com-
8 tis magna praemia proponantur. ut quidem aliquis tribu-
nus plebis ruat caecus in certamina periculo ingenti fro-
ctu nullo, ex quibus pro certo habeat patres, adversarios
quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos, apud
plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore.
- 9 neque sperandum neque postulandum esse, magnos ani-
mos magnis honoribus fieri. neminem se plebeium con-
tempturum, ubi contemni desissent. experiendam rem
denique in uno aut altero esse, sitne aliqui plebeius fe-
rendo magno honori, an portento simile miraculoque si-
fortem ac strenuum virum aliquem existere ortum ex plebe.
- 10 summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari
potestate et ex plebe crearentur. petisse viros domi mi-
litariaeque spectatos: primis annis suggillatos repulsos risu
patribus fuisse; desisse postremo praebere ad contume-

liam os. nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, 11
qua id liceat, quod numquam futurum sit: minorem quippe
ruborem fore in iuris iniquitate, quam si per indignitatem
ipsorum praetereantur.

XXXVI. Huius generis orationes cum adsensu audita^e 1
incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum,
alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu
profitentem. agri publici dividendi coloniarumque dedu- 2
cendarum ostentatae spes et vectigali possessoribus agro-
rum inposito in stipendium militum erogandi aeris. capta- 3
tum deinde tempus ab tribunis militum, quo per disces-
sum hominum ab urbe, cum patres clandestina denuntia-
tione revocati ad diem certam essent, senatus consultum
fieret absentibus tribunis plebi, ut, quoniam Volscos in 4
Hernicorum agros praedatum exisse fama esset, ad rem
inspiciendam tribuni militum proficiscerentur consularia-
que comitia haberentur. profecti Ap. Claudium filium de- 5
cemviri praefectum urbis relinquunt, inpigrum Iuvenem
et iam inde ab incunabulis inbutum odio tribunorum ple-
bisque, tribuni plebi nec cum absentibus illis, qui sena-
tus consultum fecerant, nec cum Appio, transacta re,
quod contenderent fuit.

XXXVII. Creati consules sunt C. Sempronius Atrati- 1
nus Q. Fabius Vibulanus. — Peregrina res, sed memo-
ria digna traditur eo anno facta, Vulturum Etruscorum
urbem, quae nunc Capua est, ab Samnitibus captam,
Capuamque ab duce eorum Capye vel, quod propius vero
est, a campestri agro appellatam. cepere autem prius 2
bello fatigatis Etruscis in societatem urbis agrorumque
accepti, deinde festo die gravis somno epulisque incolas
veteres novi coloni nocturna caede adorti.

His rebus actis consules ii, quos diximus, idibus De- 2
cembris magistratum occepere. iam non solum qui ad id 4
missi erant retulerant imminere Volscum bellum, sed le-
gati quoque ab Latinis et Hernicis nuntiabant, non ante
umquam Volscos nec ducibus legendis nec exercitui scri-
bendo intentiones fuisse: vulgo fremere, aut in perpetuum 5
arma bellumque oblivioni danda iugumque accipiendum,

- 6 aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute nec
 patientia nec disciplina rei militaris cedendum esse. haud
 vana addulere; sed nec perinde patres moti sunt, et C.
 Sempronius, cui ea provincia sorti evenit, tamquam con-
 stantissimae rei, fortunae fretus, quod victoris populi ad-
 versus victos dux esset, omnia temere ac negligenter
 7 egit, adeo ut disciplinae Romanae plus in Volscis exercitu
 quam in Romano esset. ergo fortuna ut saepe alias vir-
 8 tutem est secuta. primo proelio, quod ab Sempronio in-
 caute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata
 9 acie, non equite apte locato concursus est. clamor indi-
 cium primum fuit, qua res inclinatura esset, excitatio
 crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, in-
 par, segnius saepe iteratus incerto clamore prodidit pa-
 10 vorem animorum. eo ferocior inlatus hostis urgere scuti-
 tis, micare gladiis. altera ex parte nutant circumspectan-
 tibus galeae, et incerti trepidant adplicantque se turbae.
 11 signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc
 inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa,
 nondum victoria erat. tegi magis Romanus quam pugnare:
 Volscus inferre signa, urgere aciem, plus caedis hostium
 videre quam fugae.
- 1 XXXVIII. Iam omnibus locis ceditur nequiquam Sem-
 2 pronio consule obiurgante atque hortante. nihil nec im-
 perium nec maiestas valebat; dataque mox terga hostibus
 forent, ni Sex. Tempanius decurio equitum labente iam
 re praesenti animo subvenisset, qui cum magna voce ex-
 clamasset, ut equites, qui salvam rem publicam vellent
 3 esse, ex equis desilirent, omnium turmarum equitibus
 velut ad consulis imperium motis „nisi haec“ inquit „par-
 mata cohors sistit impetum hostium, actum de imperio
 est. sequimini pro vexillo cuspidem meam. ostendite
 Romanis Volscisque neque equitibus vobis ullos equites
 4 nec peditibus esse pedites pares.“ cum clamore compro-
 bata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens. qua-
 cumque incedunt, vi viam faciunt; eo se inferunt obiectis
 5 parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur
 omnibus locis pugna, in quae eos impetus tulit; nec du-

blum erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et cum iam parte nulla sustinerentur, dat 1
signum Volscus imperator, ut parmatibus, novae cohorti
hostium, locus detur, donec impetu inlati ab suis exclu-
dantur. quod ubi est factum, interclusi equites nec per- 2
rumpere eadem, qua transierant, posse, ibi maxime con-
fertis hostibus, qua viam fecerant, et consul legionesque 3
Romanae, cum, quod tegumen modo omnis exercitus fue-
rat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclu-
sos opprimeret hostis, tendunt in quemcumque casum.
diversi Volsci hinc consulem ac legiones sustinere, altera 4
fronte instare Tempanio atque equitibus; qui cum saepe
conati nequissent percurrere ad suos, tumultu quodam
occupato in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. nec 5
pugnae finis ante noctem fuit. consul quoque nusquam
remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem
tenuit. nox incertos diremit; tantusque ab imprudentia 6
eventus utraque castra tenuit pavor, ut relictis sauciis et
magna parte impedimentorum ambo pro victis exercitus
se in montes proximos reciperent. tumultus tamen cir- 7
cumsessus ultra mediam noctem est. quo cum circum-
sedentibus nuntiatum esset castra deserta esse, victos rati
suos et ipsi, qua quemque in tenebris pavor tulit, fuge-
runt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit. 8
degressus deinde ipse cum paucis speculatum cum ab
sauciis hostibus sciscitando comperisset castra Volscorum
deserta esse, laetus ab tumultu suos devocat et in castra
Romana penetrat. ubi cum vasta desertaque omnia atque 9
eandem quam apud hostes foeditatem invenisset, prius-
quam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat
sauciis ductis secum ignarus, quam regionem consul pe-
tisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

XI. Iam eo fama pugnae adversae castrorumque de- 1
sertorum perlata erat, et ante omnia deplorati erant equi- 2
tes non privato magis quam publico luctu, Fabiusque con-
sul terrore urbi quoque iniecto stationem ante portas age-
bat, cum equites procul visi non sine terrore ab dubilis,

- quānam essent, mox cogniti tantam ex metu laetitiam
 cere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium salu-
 3 victoresque redisse equites, et ex maestis paulo ante de-
 milibus, quae conclamaverant suos, procurreretur in via
 pavidaeque matres ac coniuges, oblitae prae gaudio de-
 coris, obviam agmini occurrerent, in suos quaeque simi-
 corpore atque animo vix prae gaudio compote effusa-
 4 tribunis plebi, qui M. Postumio et T. Quinctio diem dix-
 rant, quod ad Veios eorum opera male pugnatum esse
 occasio visa est per recens odium Semproni consulis
 5 novandae in eos invidiae. itaque advocata contione cu-
 proditam Veis rem publicam esse ab ducibus, prodito-
 deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consul-
 exercitum, traditos ad caedem fortissimos equites, deser-
 6 foede castra vociferati essent, C. Iunius unus ex tribuni-
 Tempanium equitem vocari iussit, coramque ei „Sem-
 Tempani,“ inquit „quaero de te, arbitrerisne Gaium Sem-
 pronium consulem aut in tempore pugnam inisse aut tu-
 masse subsidii aciem aut ullo boni consulis functum o-
 7 ficio? et tunc ipse victis legionibus Romanis tuo consili-
 equitem ad pedes deduxeris restituerisque pugnam? ex-
 cluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num ali-
 8 consul ipse subvenerit aut miserit praesidium? postea
 denique die ecquid praesidi usquam habueris, an tu co-
 horsque in castra vestra virtute perruperitis? ecquem
 castris consulem, ecquem exercitum inveneritis, an de-
 9 certa castra relictos saucios milites? haec pro virtute tu-
 fideque, qua una hoc bello res publica stetit, dicenda
 tibi sunt hodie; denique ubi C. Sempronius, ubi legiones
 nostrae sint, desertus sis an deserueris consulem exer-
 citumque, victi denique simus an vicerimus.“
 1 XLI. Adversus haec Tempani oratio incompta fuisse
 dicitur, ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus.
 2 non crimine alieno laeta, quanta prudentia rei bellicae
 in C. Sempronio esset, non militis de imperatore existi-
 mationem esse, sed populi Romani fuisse, cum eum co-
 mittis consulem legeret. itaque ne ab se imperatoria con-
 silia neu consulares artes exquirerent, quae pensanda

quoque magnis animis atque ingenijs essent. sed quod 4
 viderit referre posse. vidisse autem se, priusquam ab
 acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem,
 adhortantem, inter signa Romana telaque hostium ver-
 santem. postea se a conspectu suorum ablatum ex stre- 5
 pitu tamen et clamore sensisse, usque ad noctem extra-
 ctum certamen; nec ad tumultum, quem ipse tenuerat,
 prae multitudine hostium credere perrumpi potuisse.
 exercitus ubi esset, se nescire; arbitrari, velut ipse in re 6
 trepida loci praesidio se suosque sit tutatus, sic consulem
 servandi exercitus causa loca tutiora castris cepisse. nec 7
 Volscorum meliores res esse credere quam populi Romani:
 fortunam noctemque omnia erroris mutui inplesse. pre-
 cantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus te-
 nerent, cum ingenti laude non virtutis magis quam mode-
 rationis dimissum.

Cum haec agerentur, iam consul via Labicana ad fa- 8
 num Quietis erat. eo missa plaustra iumentaue alia ab
 urbe exercitum adfectum praelio ac via nocturna exceperunt.
 paulo post in urbem est ingressus consul non ab se ma- 9
 gis enixe amovens culpam quam Tempanium meritis lau-
 dibus ferens. maestae civitati ab re male gesta et iratae 10
 ducibus M. Postumius reus obiectus, qui tribunus militum
 pro consule ad Veios fuerat, decem milibus aeris gravis
 damnatur. T. Quinctium collegam eius, quia et in Vol- 11
 scis consul auspicio dictatoris Postumi Tuberti et ad Fi-
 denas legatus dictatoris alterius Mam. Aemili res pro-
 spere gesserat, totam culpam eius temporis in praedamna-
 tum collegam transferentem omnes tribus absolverunt.
 profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabi- 12
 lis viri, et exactae iam aetatis Capitolinus Quinctius sup-
 pliciter orans, ne se brevi reliquo vitae spatio tam tristem
 nuntium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi absentes Sex. Tempanium 1
 A. Sellium Sex. Antistium et Sp. Icilium fecit, quos et
 pro centurionibus sibi praefecerant Tempanio auctore
 equites. senatus, cum odio Semproni consulare nomen 2
 offenderet, tribunos militum consulari potestate creari

iussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus Q. Antonius Merenda L. Papirius Mugilanus.

- 3 Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem cum quattuor collegae inspectante populo Romano orarent ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil praeter fortunam reprehendi posset, vexaret, aegre Hortensius pati, temptationem eam credens esse perseverantiae suae, nec precibus tribunorum, quae in speciem modo lactentur,
- 5 sed auxilio confidere reum. itaque modo ad eum conversus, ubi illi patricii spiritus, ubi subnixus et fidens innocentiae animus esset, quaerebat: sub tribunicia umbra
- 6 consularem virum delituisse; modo ad collegas „vos autem, si reum perago, quid acturi estis? an erepturi ius
- 7 populo et eversuri tribuniciam potestatem plebi?“ cum illi et de Sempronio et de omnibus summam populi Romani potestatem esse dicerent, nec se iudicium populi tollere aut velle aut posse; sed si preces suae pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos: tum Hortensius „non videbit“ inquit „plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio
- 9 consecutus, ut tam carus esset militibus.“ nec pietas quattuor tribunorum quam Hortensi tam placabile ad iustas preces ingenium pariter plebi patribusque gratus fuit.
- 10 Non diutius fortuna Aequis indulgit, qui ambiguan
- 1 victoriam Vulscorum pro sua amplexi fuerant. XLIII. Proximo anno Num. Fabio Vibulano T. Quinctio Capitolini filio Capitolino consulibus ductu Fabi, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. cum trepidam tantum ostendissent aciem Aequi, turpi fuga funduntur haud magno consulis decore. itaque triumphus negatus; ceterum ob Sempronianae cladis levatam ignominiam ut ovans urbem intraret concessum est.
- 3 Quem ad modum bellum minore quam timerant dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac patres exorta

est, coepta ab duplicando quaestorum numero. quam 4
 rem — praeter duos urbanos quaestores duo ut consuli-
 bus ad ministeria belli praesto essent — a consulibus re-
 latam cum et patres summa ope adprobassent, [a consu-
 libus] tribuni plebi certamen intulerunt, ut pars quae-
 storum — nam ad id tempus patricii creati erant — ex
 plebe fieret. adversus quam actionem primo et consules 5
 et patres summa ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut,
 quem ad modum in tribunis consulari potestate creandis
 usi sunt, adaeque in quaestoribus liberum esset arbitrium
 populi, cum parum proficerent, totam rem de augendo
 quaestorum numero omittunt. excipiunt omissam tribuni, 6
 allaeque subinde, inter quas et agrariae legis, seditiosae
 actiones existunt; propter quos motus cum senatus con-
 sules quam tribunos creari mallet, neque posset per in-
 tercessionem tribunicias senatus consultum fieri, res pu- 7
 blica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum — nam
 coire patricios tribuni prohibebant — sine certamine in-
 genti, redit. cum pars maior insequentis anni per novos 8
 tribunos plebi et aliquot interreges certaminibus extracta
 esset modo prohibentibus tribunis patricios coire ad pro-
 dendum interregem, modo interregem interpellantibus,
 ne senatus consultum de comitiis consularibus faceret,
 postremo L. Papirius Mugilanus proditus interrex casti- 9
 gando nunc patres nunc tribunos plebi desertam omis-
 samque ab hominibus rem publicam, deorum providentia
 curaque exceptam memorabat Veientibus indutis et cun-
 ctatione Aequorum stare. unde si quid increparet terro- 10
 ris, sine patricio magistratu placere rem publicam op-
 primi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui
 esse? an bello intestino bellum externum propulsaturos?
 quae si in unum conveniant, vix deorum opibus, quin 11
 obruatur Romana res, resisti posse, quin illi remittendo
 de summa quisque iuris medilis copularent concordiam,
 patres patiendos tribunos militum pro consulibus fieri, tri- 12
 buni plebi non intercedendo, quo minus quattuor quae-
 stores promisce de plebe ac patribus libero suffragio po-
 puli fierent.

- 1 XLIV. Tribunicia primum comitia sunt habita. creati
tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius
Cincinnatus tertio L. Furius Medullinus iterum M. Man-
2 lius A. Sempronius Atratinus. hoc tribuno comitia quaer-
storum habente petentibusque inter aliquot plebeios filio
Antisti tribuni plebis et fratre alterius tribuni plebis Sexto
Pompili nec potestas nec suffragatio horum valuit, quia
3 quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate
praeferebant. furere omnes tribuni plebi, ante omnes
4 Pompilius Antistiusque repulsa suorum accensi: quidnam
id rei esset, quod non suis beneficiis, non patrum iniu-
riis, non denique usurpandi libidine, cum liceat quod
ante non licuerit, si non tribunum militarem, — ne
5 quaestorem quidem quemquam ex plebe factum! non
valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribuno-
rum plebis, potestatis sacrosanctae ad auxilium libertatis
creatae. fraudem profecto in re esse, et A. Sempronium
comitiis plus artis adhibuisse quam fidei. eius iniuria
6 queri suos honore deiectiones. itaque cum in ipsum et in-
nocentia tutum et magistratu, in quo tunc erat, impetum
ferri non posset, flexere iras in C. Sempronium, patru-
lem Atratinum, eique ob ignominiam Volsci belli adiutorem
7 collega M. Canuleio diem dixere. subinde ab isdem tri-
bunis mentio in senatu de agris dividendis illata est, cum
actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat, ratio
id quod erat, aut deposita causa leviolem futurum apud
patres reum, aut perseverantem sub iudicii tempus ple-
8 bem offensurum. adversae invidiae obici maluit et suae
9 nocere causae quam publicae deesse; stetitque in eadem
sententia, ne qua largitio, cessura in triumphum gratiam tribu-
norum, fieret: nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam
quaeri. se quoque subiturum eam tempestatem fortis
animo. nec senatui tanti se civem aut quemquam alium
debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat.
10 nihilo demissiore animo, cum dies venit, causa ipse pro
se dicta, nequiquam omnia expertis patribus ut mitigare-
11 rent plebem, quindecim milibus aeris damnatur. — Eodem
anno Postumia virgo Vestalis de incestu causam dixit, cre-

minis innoxia, ab suspitione propter cultum amoeniorem ingeniumque liberior quam virginem decet parum abhorrens. eam ampliata, deinde absolutam pro collegii sententia pontifex maximus abstinere iocis colique sancte potius quam scite iussit. — Eodem anno a Campanis Cumae, quam Graeci tum urbem tenebant, capiuntur.

Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit Agrippam Menenium Lanatum P. Lucretium Tricipitinum Spurium Nautium Rutilum.

XLV. Annus felicitate populi Romani periculo potius urgenti quam clade insignis. servitia urbem ut incenderent distantibus locis coniurarunt, populoque ad opem passim ferendam tectis intento ut arcem Capitoliumque armati occuparent. avertit nefanda consilia Iuppiter, indicioque duorum comprehensi fontes poenas dederunt. indicibus dena millia gravis aeris, quae tum divitiae habebantur, ex aerario numerata et libertas praemium fuit. — Bellum inde ab Aequis reparari coeptum; et novos hostes Labicanos consilia cum veteribus iungere haud incertis auctoribus Romam est allatum. Aequorum iam velut anniversariis armis adsueverat civitas: Labicos legati missi cum responsa inde retulissent dubia, quibus nec tum bellum parari nec diuturnam pacem fore appareret, Tusculanis negotium datum, adverterent animos, ne quid novi tumultus Labicis oreretur.

Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate inito magistratu legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem M. Papirium Mugilum C. Servillum Prisci filium, quo dictatore Fidenae captae fuerant, nuntiabant legati Labicanos arma cepisse, et cum Aequorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum castra in Algidum posuisse. tum Labicanis bellum indictum; factoque senatus consulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romae curaret, certamen subito inter tribunos exortum, se quisque belli ducem potiorum ferre, curam urbis ut ingratam, ignobilem aspernari. cum parum decorum inter collegas certamen mirabundi patres conspicerent, Q. Servilius „quando nec ordinis huius

ulla" inquit „nec rei publicae est verecundia, patria maiestas altercationem istam dirimet: filius meus extra sortem urbi praeerit. bellum utinam qui adpetunt consideratius concordiusque quam cupiunt gerant."

- 1 XLVI. Dilectum haberi non ex toto passim populo placuit: decem tribus sorte ductae sunt. ex his scriptor
- 2 iuniores duo tribuni ad bellum duxere. coepta inter eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo impetius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare, sua consilia velle sua imperia sola rata esse,
- 3 contemnere in vicem et contemni, donec castigantibus legatis tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. quae cum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, aetate et usu doctus, precatus ab diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior rei publicae esset, quam ad Veios fuisset, et velut haud dubia clade imminente instituisse filio, ut milites scriberet et
- 5 arma pararet. nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cuius dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, cum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Aequorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina
- 6 maiore quam fuga oppressi obtruncatique. castraque eo die aegre retenta postero die circumfusus iam magna ex parte hostibus per aversam portam fuga turpi deseruntur duces legatique et quod circa signa roboris de exercitu
- 7 fuit Tusculum petiere. palati alii per agres passim multis itineribus maioris quam accepta erat cladis nuntii Romam
- 8 contenderunt. minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat, et quod subsidia, quae respicerent in re trepida, praeparata erant ab tribuno militum, iussuque eiusdem per minores magistratus sedato
- 9 in urbe tumultu speculatores propere missi nuntiaverunt Tusculi duces exercitumque esse, hostem castra loco non
- 10 movisse. et, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatus consulto dictus Q. Servilius Priscus, vir cuius providentiam in re publica cum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu eius belli, quod uni

certainem tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribuno mi- 11
litum dictator erat dictus, filio suo — ut tradidere quidam,
nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno
fuisse scribunt — novo exercitu profectus ad bellum, ac- 12
citis qui Tusculi erant, duo milia passum ab hoste locum
castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negle- 1
gentiaeque ad Aequos, quae in Romanis ducibus fuerat.
itaque primo statim proelio cum dictator equitatu inmisso 2
antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa in-
ferri propere iussit, signiferumque ex suis unum cun- 3
ctantem occidit, tantus ardor ad dimicandum fuit, ut im-
petum Aequi non tulerint, victique acie cum fuga effusa
petissent castra, brevior tempore et certamine minor ca- 4
strorum oppugnatio fuit quam proelium fuerat. captis
direptisque castris cum praedam dictator militi concess-
isset, secutique fugientem ex castris hostem equites re-
nuntiassent omnes Labicanos victos, magnam partem Ae- 5
quorum Labicos confugisse, postero die ad Labicos ductus
exercitus, oppidumque corona circumdata scalis captum 6
ac direptum est. dictator exercitu victore Romam reducto 7
die octavo quam creatus erat magistratu se abdicavit; et
opportune senatus, priusquam ab tribunis plebi agrariae
seditiones mentione illata de agro Labicano dividendo fie-
rent, censuit frequens coloniam Labicos deducendam, co-
loni ab urbe mille et quingenti missi bina iugera acce-
perant.

Captis Labicis ac deinde tribunis militum consulari
potestate Agrippa Menenio Lanato et L. Servilio Structo
et P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Spurio
Veturio Crasso, et insequente anno A. Sempronio Atra- 8
tino tertium et duobus iterum M. Papirio Mugilano et Sp.
Nautio Rutilo biennium tranquillae externae res, discor-
dia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Sp. Maecilius quarto 1
et M. Metilius tertio tribuni plebis, ambo absentes creati,
et cum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus 2

- captus viritum divideretur, magnaeque partis nobilium eo
 3 plebi scito publicarentur fortunae — nec enim ferme quolo-
 quam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis par-
 tum erat, nec quod venisset adsignatumve publice esset
 4 praeterquam plebs habebat —, atrox plebi patribusque pro-
 positum videbatur certamen. nec tribuni militum nunc in
 senatu nunc in consiliis privatis principum cogendis viam
 5 consilii inventebant, cum Ap. Claudius, nepos eius qui
 decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex
 6 patrum concilio, dicitur dixisse vetus se ac familiare con-
 silium domo adferre: proavum enim suum Ap. Claudium
 ostendisse patribus viam unam dissolvendae tribuniciae
 7 potestatis per collegarum intercessionem. facile homines
 novos auctoritate principum de sententia deduci, si tem-
 porum interdum potius quam maiestatis memor adhibea-
 8 tur oratio. pro fortuna illis animos esse, ubi videant col-
 legas principes agenda rei gratiam omnem ad plebem
 9 praecoccupasse, nec locum in ea relictum sibi, haud gra-
 vate adclinaturos se ad causam senatus, per quam uni-
 10 verso ordini cum primoribus se patrum concilient, ad-
 probantibus cunctis et ante omnes Q. Servilio Prisco,
 quod non degenerasset ab stirpe Claudia, conlaudante
 iuvenem negotium datur, ut quos quisque posset ex
 11 collegio tribunorum ad intercessionem perlicerent. misso
 senatu prensantur ab principibus tribuni. suadendo, mo-
 nendo pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum
 12 universo senatui fore, sex ad intercessionem compara-
 tum esset de seditione, quam Maecilius Metiliusque largi-
 13 tione pessimi exempli concirent, eae orationes a primoribus
 patrum habitae sunt, ut pro se quisque iam nec consilium
 sibi suppètere diceret nec se ullam opem cernere aliam
 usquam praeterquam in tribunicio auxilio, in eius potesta-
 tis fidem circumventam rem publicam tamquam privatam
 14 inopem confugere. praecclarum ipsis potestatiue esse,
 non ad vexandum senatum discordiamque ordinum mo-
 vendam plus in tribunatu virium esse quam ad resistent-
 15 dum improbis collegis. fremitus deinde universi senatus

ortus, cum ex omnibus partibus curiae tribuni appellarentur. tum silentio facto il, qui praeparati erant gratia principum, quam rogationem a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendae rei publicae esse, ei se intercessuros ostendunt. gratiae intercessoribus ab senatu actae. 10
latores rogationis contione advocata proditores plebis com-
modorum ac servos consularium appellantes atque truci
oratione in collegas inveci actionem deposuere.

XLIX. At duo bella insequens annus habuisset, quo 1
P. Cornelius Cossus C. Valerius Potitus Q. Quinctius Cin-
cinnatus Num. Fabius Vibulanus tribuni militum consu-
lari potestate fuerunt, ni Veiens bellum religio principum 2
distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus ma-
xime ruinis villarum vastavit. simul Aequos triennio ante 3
accepta clades prohibuit Bolanis, suae gentis populo,
praesidium ferre. excursiones inde in confinem agrum 4
Labicanum factae erant novisque colonis bellum inlatum.
quam noxam cum se consensu omnium Aequorum defen- 5
suros sperassent, deserti ab suis ne memorabili quidem
bello per obsidionem levemque unam pugnam et oppidum
et fines amisere. temptatum ab L. Sextio tribuno plebis, 6
ut rogationem ferret, qua Bolas quoque sicut Labicos co-
loni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nul-
lum plebi scitum nisi ex auctoritate senatus passuros se
perferri ostenderunt, discussum est.

Bolis insequente anno receptis Aequi coloniaeque eo 7
deducta novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum
Romae consulari potestate Cn. Cornelio Cosso L. Valerio
Potito Q. Fabio Vibulano iterum M. Postumio Regillensi.
huic bellum adversus Aequos permissum est, pravae men- 8
tis homini, quam tamen victoria magis quam bellum osten-
dit. nam exercitu impigre scripto ductoque ad Bolas cum 9
levibus proeliis Aequorum animos fregisset, postremo in
oppidum inrupit. deinde ab hostibus in civis certamen
vertit, et, cum inter oppugnationem praedam militis fore
edixisset, capto oppido fidem mutavit. eam magis addu- 10
cor ut credam irae causam exercitui fuisse, quam quod
in urbe nuper direpta coloniaque nova minus praedica-

- 11 tione tribuni praedae fuerit. auxit eam iram, postquam ab collegis arcessitus propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox eius in contione stolidi ac prope vecors, qua Sextio tribuno plebis legem agrariam ferebant, simul Bolas quoque ut mitterentur coloni laturum se dicenti — dignos enim esse, qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse — „malum quidem militibus meis“ inquit, „nisi quieverint.“ quod auditum non
- 12 contionem magis quam mox patres offendit. et tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium inmodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quae invidiae non ipsi tantum sed causae atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum saepius quam
- 13 Postumium in disceptationem trahebat. tum vero secundum tam saevum atque inhumanum dictum „auditis“ inquit, „Quirites, sicut servis malum minantem militibus?“
- 14 tamen haec belua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt qui sedem senectuti vestrae prospiciunt, qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios
- 15 depugnant? incipite deinde mirari, cur pauci iam vestram suscipiant causam, quid ut a vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius quam populi Romani propugnatoribus datis? ingemuistis modo voce huius audita.
- 16 quid id refert? iam si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, praeferetis.“
- 1 L. Perlata haec vox Postumi ad milites multo in castris maiorem indignationem movit: praedaena interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus?
- 2 itaque cum fremitus aperte esset et quaestor P. Sestius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, quae mota erat, misso ad vociferantem quendam militem lictore,
- 3 cum inde clamor et iurgium oreretur, saxo ictus turba excedit, insuper increpante qui vulneraverat, habere quaestorem,
- 4 quod imperator esset militibus minatus, ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora omnia fecit acer-

his quaestionibus, crudelibus suppliciis. postremo cum modum irae nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate iusserat, concursu facto ipse ad interpellantis poenam vecors de tribunali decurrit. ibi 5 cum submoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. quod tam atrox factus 6 postquam est Romam nuntiatum, tribunis militum de morte collegae per senatum quaestiones decernentibus tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat, quod cura incesserat patres, ne metu quaestionum plebs iraque tribunos militum ex plebe crearet, tendebantque summa ope, ut consules crearentur, 7 cum senatus consultum fieri tribuni plebis non paterentur, 8 idem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes patres fuit.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente consules creati sunt A. Cornellius Cossus L. Furius Medullinus. his consulibus principio anni senatus consultum factum est, ut de quaestione Postumianae caedis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent, plebesque praeficeret quaestioni quem vellet. a plebe consensu populi 3 consulibus negotium mandatur; qui summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re nequivere tamen consequi, ut non aegerrime id plebs ferret. 4 facere tam diu inritas actiones, quae de suis commodis 4 ferrentur, cum interim de sanguine ac supplicio suo tantam legem confestim exerceri et tantam vim habere. ap- 5 tissimum tempus fuerat vindicatis seditionibus delinquentum animis Bolani agri divisionem obici, quo facto minuis- 6 sent desiderium agrariae legis, quae possesso per iniuriam agro publico patres pellebat. tunc haec ipsa in- 7 dignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse, sed ne vacuum quidem agrum nuper ex hostibus captum plebi 7 dividere, mox paucis ut cetera futurum praedae. — Eodem anno adversus Volscos populantes Hernicorum fines

legiones ductae a Furio consule cum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. minus praedae quam speraverant fuit, quod Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus nocte oppidum reliquerunt. postero die prope desertum capitur. Hernicis ipsum agerque dono datus.

1 LII. Annum modestia tribunorum quietum excepit
tribunus plebis L. Icilius Q. Fabio Ambusto C. Furio Pa-
2 cilo consulibus. is cum principio statim anni velut pen-
sum nominis familiaeque seditiones agrariis legibus pro-
3 mulgandis ciceret, pestilentia coorta, minacior tamen quam
perniciosa, cogitationes hominum a foro certaminibus-
que publicis ad domum curamque corporum nutriendo-
rum avertit; minusque eam damnosam fuisse quam sedi-
4 tio futura fuerit credunt. Defuncta civitate plurimorum
morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia
frugum neglecto cultu agrorum, ut plerumque fit, excep-
5 pit M. Papirio Atriatino C. Nautio Rutilo consulibus. iam
fames quam pestilentia tristior erat, ni dimissis circa om-
nes populos legatis, qui Etruscum mare quique Tiberim
accolunt, ad frumentum mercandum annonae foret sub-
6 ventum. superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant
Cumasque, legati prohibiti commercio sunt, contra ea be-
nigne ab Siculorum tyrannis adiuti. maximos comestus
7 summo Etruriae studio Tiberis devexit. solitudinem in ci-
vitate aegra experti consules sunt, cum in legationes non
plus singulis senatoribus invenientes coacti sunt binos
8 equites adicere. praeterquam ab morbo annonaeque nihil
eo biennio intestini externive incommodi fuit. at ubi eae
solicitudines discessere, omnia, quibus turbari solita erat
civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

1 LIII. M. Aemilio C. Valerio Potito consulibus bellum
Aequi parabant Volscis quinquam non publico consilio
capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam.
2 ad quorum famam hostium — iam enim in Latinum Herni-
cumque transcenderant agrum — dilectum habentem
Valerium consulem M. Menenius tribunus plebis, legis
agrariae lator, cum impediret, auxilioque tribuni nemo

Invitus sacramento diceret, repente nuntiatur arcem Car-
 ventanam ab hostibus occupatam esse. ea ignominia acce-
 pla cum apud patres invidiae Menenio fuit, tum ceteris
 tribunis, iam ante praeparatis intercessoribus legis agra-
 riae, praebuit iustiorē causam resistendi collegae. ita-
 que cum res diu ducta per altercationem esset, consuli-
 bus deos hominesque testantibus, quidquid ab hostibus
 cladis ignominiaeque aut iam acceptum esset aut immineret,
 culpam penes Menenium fore, qui dilectum impediret;
 Menenio contra vociferante, si iniusti domini possessione
 agri publici cederent, se moram dilectui non facere: de-
 creto interposito novem tribuni sustulerunt certamen,
 pronuntiaveruntque ex collegii sententia C. Valerio con-
 suli se damnum aliamque coercionem adversus inter-
 cessionem collegae dilectus causa detractantibus militiam
 inhibenti auxilio futuros esse. hoc decreto consul arma-
 tus cum paucis appellantis tribunum collum torsisset,
 metu ceteri sacramento dixere. ductus exercitus ad Car-
 ventanam arcem, quamquam invisus infestusque consuli
 erat, impigre primo statim adventu delectis qui in praesi-
 dio erant, arcem recipit, praedatores ex praesidio per
 negligentiam dilapsi occasionem aperuere ad invadendum.
 praedae ex adsidis populationibus, quod omnia in locum
 tutum congesta erant, fuit aliquantum, venditum sub ha-
 sta consul in aerarium redigere quaestores iussit, tum
 praedicans participem praedae fore exercitum, cum mili-
 tiam non abnuisset. auctae inde plebis ac militum in con-
 sulem irae. itaque cum ex senatus consulto urbem ovans
 introiret, alternis inconditi versus militari licentia factati,
 quibus consul increpitus, Meneni celebre nomen laudibus
 fuit, cum ad omnem mentionem tribuni favor circumstan-
 tis populi plausuque et adsensu cum vocibus militum cer-
 taret. plusque ea res quam prope sollemnis militum la-
 scivia in consulem curae patribus iniecit: et tamquam
 haud dubius inter tribunos militum honos Meneni, si pes-
 teret, consularibus comitiis est exclusus.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus L. 1
 Furius Medullinus iterum, non alias aegrius plebs tulit

- 3 tribunicia comitia sibi non commissa. eum dolorem quaestoriis comitiis simul ostendit et ulta est, tunc primum plebeiis quaestoribus creatis, ita ut in quattuor creandis unum patricio K. Fabio Ambusto relinqueretur locus, tres plebei Q. Silius P. Aelius P. Pupius clarissimarum familiarum iuvenibus praeferrentur. auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos; — illi multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeo populo ostentantes cum affirmassent nihil se moturos, si ne quaestoriis quidem comitiis, quae sola promiscua plebei patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tam diu vellent et per leges liceret, pro ingenti itaque victoria id fuit plebi, quaesturamque eam non honoris ipsius sine aestimabant, sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur.
- 7 patres contra non pro communicatis sed pro amissis honoribus fremere; negare, si ea ita sint, liberos tollendos esse, qui pulsi maiorum loco cernentesque alios in possessione dignitatis suae salvi flaminesque nusquam alio quam ad sacrificandum pro populo sine imperiis ac potestatibus relinquuntur. irritatis utriusque partis animis, cum et spiritus plebs sumpsisset et tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces, patres omnia quaestoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes tendere ad consulum comitia, quae nondum promiscua essent; Icilius contra tribunos militum creandos dicere, et tandem aliquando impertiendos plebi honores.
- 1 LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo id quod petebant exprimerent, cum mira opportunitate Volscos et Aequos praedatum extra fines exisse in agrum 2 Latinum Hernicumque adfertur. ad quod bellum ubi ex senatus consulto consules dilectum habere occipiunt, ob stare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam oblata 3 tam memorantes, tres erant et omnes acerrimi viri generosi que iam ut inter plebeios, duo singuli singulos sibi consules adservandos adsidua opera desumunt, uni con-

tionibus data nunc delinenda nunc concienda plebs. nec 4
 dilectum consules nec comitia, quae petebant, tribuni ex-
 pediebant. inclinante deinde se fortuna ad causam plebis
 nuntii veniunt arcem Carventanam dilapsis ad praedam
 militibus, qui in praesidio erant, Aequos interfectis pau-
 cis custodibus arcis invasisse; alios recurrentes in arcem 5
 alios palantes in agris caesos. ea adversa civitatis res vi-
 res tribuniciae actioni adiecit. nequiquam enim temptati,
 ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam
 non cessere nec publicae tempestati nec suae invidiae,
 pervincunt, ut senatus consultum fiat de tribunis militum
 creandis, certo tamen pacto, ne cuius ratio haberetur, 6
 qui eo anno tribunus plebis esset, neve quis reficeretur
 in annum tribunus plebis, haud dubie Icillios denotante 7
 senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consu-
 latum insimulabant. tum dilectus haberi bellumque omnium
 ordinum consensu apparari coeptum. consules ambo pro- 8
 fecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia ha-
 benda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: illa
 pro certo habenda, in quibus non dissentiant, ab arce
 Carventana, cum diu nequiquam oppugnata esset, recess-
 sum, Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam,
 populationesque et praedas et in Aequis et in Volscis agro
 ingentes factas.

LVI. Romae sicut plebis victoria fuit in eo, ut quae 1
 mallent comitia haberent, ita eventu comitiorum patres
 evicere: namque tribuni militum consulari potestate con- 2
 tra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Iulius Iulus
 P. Cornelius Cossus C. Servilius Ahala. artem adhibitam 3
 ferunt a patriciis, cuius eos Icillii tum quoque insimula-
 bant, quod turbam indignorum candidatorum intermi-
 scendo, dignis taedio sordium in quibusdam insignium po-
 pulum ab plebeis avertissent. — Volscos deinde et Aequos 4
 seu Carventana arx retenta in spem seu Verrugine amis-
 sum praesidium ad iram cum impulisset, fama adfertur
 summa vi ad bellum coortos, caput rerum Antiates esse, 5
 eorum legatos utriusque gentis populos circummis-
 santes *increpantesque* ignaviam, quod abditum intra muros

populabundos in agris vagari Romanos priore anno et op-
6 primi Verruginis praesidium passi essent. iam non ex-
citus modo armatos sed colonias etiam in suos fines militum
nec ipsos modo Romanos sua divisa habere, sed Ferentium
7 num etiam de se captum Hernicis donasse. ad haec cum
inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, nume-
rus iuniorum conscribatur. ita omnium populorum tur-
ventus Antium contracta. ibi castris positus hostem oppo-
8 riebantur. quae ubi tumultu maiore etiam, quam res erat,
nuntiantur Romam, senatus extemplo, quod in rebus tre-
9 pidis ultimum consilium erat, dictatorem dici iussit. quam-
rem aegre passos Iulium Corneliumque ferunt, magnoque
10 certamine animorum rem actam, cum primores patrum
nequiquam conquesti non esse in auctoritate senatus tri-
bunos militum postremo etiam tribunos plebi appellarent,
et consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re in-
11 hibitam referrent; tribuni plebi laeti discordia patrum
nihil esse in iis auxilii dicerent, quibus non civium, non
12 denique hominum numero essent. si quando promiscui
honores, communicata res publica esset, tum se animad-
versuros, ne qua superbia magistratuum inrita senatus con-
13 sulta essent; interim patricii, soluti legum magistratuum-
que verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem
agerent.

1 LVII. Haec contentio minime idoneo tempore, cum
tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes
2 hominum, donec, ubi diu alternis Iulius Corneliusque,
cum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse
aequum mandatum sibi a populo eripi honorem disse-
3 ruere, tum Alala Servilius tribunus militum tacuisse se
tam diu ait, non quia incertus sententiae fuerit — quem
enim bonum civem secernere sua a publicis consilia? —
sed quia maluerit collegas sua sponte cedere auctoritati
senatus, quam tribuniciam potestatem adversus se inplo-
4 rari paterentur. tum quoque, si res sineret, libenter se
daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis
sententiae. sed cum belli necessitates non expectent hu-
5 mana consilia, potiore sibi collegarum gratia rem publi-

cam fore, et si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum, ac si quis intercedat senatus consulto, auctoritate se fore contentum. quo facto cum haud inmeritam laudem gratiamque apud omnis tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus est. exemplo fuit collegis se eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili proelio caesi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Vulscum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum, atque in eo tria milia hominum capta ceteris Vulscis intra moenia compulsis nec defendentibus agros. dictator bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunae videretur, felicitate quam gloria maior in urbem redit, magistratuque se abdicavit. tribuni militum mentione nulla comitiorum consularium habita — credo ob iram dictatoris creati — tribunorum militum comitia edixerunt. tum vero gravior cura patribus incessit, quippe cum prodi causam ab suis cernerent. itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeis candidatos omnium etiam dignorum taedium fecerant, sic tum primoribus patrum splendore gratiaque ad petendum praeparatis omnia loca obtinere, ne eni plebeio aditus esset. quattuor creati sunt, omnes iam functi eo honore, L. Furius Medullinus C. Valerius Potitus Num. Fabius Vibulanus C. Servilius Ahala, hic reffectus continuato honore cum ob alias virtutes tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

LVIII. Eo anno quia tempus indutiarum cum Veienti populo exierat, per legatos fetialesque res repeti coeptae, quibus venientibus ad finem legatio Veientium obviam fuit. petiere ne prius quam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. ab senatu imperatum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab his repeterentur: tantum affuit ut ex incommodo alieno sua occasio petere tur. et in Vulscis accepta clades amisso Verrugine praesidio; ubi tantum in tempore fuit momenti, ut cum precantibus opem militibus, qui ibi a Vulscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit

- exercitus subsidio missus, ut ab recenti caede palati ad
 4 praedandum hostes opprimerentur. tarditatis causa in senatu
 nato magis fuit quam tribunis; qui, quia summa vi restant
 nuntiabantur, parum cogitaverunt nulla virtute superari
 5 humanarum virium modum. fortissimi milites non tamen
 nec vivi nec post mortem inulti fuere.
- 6 Insequenti anno P. et Cn. Cornelii Cossis N. Fabio
 Ambusto L. Valerio Potito tribunis militum consulari po-
 testate Veiens bellum motum ob superbum responsum
 7 Veientis senatus, qui legatis repetentibus res, nisi facesser-
 rent propere urbe finibusque, daturos quod Lars To-
 8 lumnius dedisset, responderi iussit. id patres aegre passi
 decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veienti-
 9 bus primo quoque die ad populum ferrent. quod ubi primo
 promulgatum est, fremere iuventus nondum debellatum
 cum Volscis esse, modo duo praesidia occisione occisa
 10 et cum periculo retineri; nullum annum esse, quo non
 acie dimicaretur, et tamquam paeniteat laboris, novum bel-
 lum cum finitimo populo et potentissimo parari, qui omnem
 11 Etruriam sit concitaturus. haec sua sponte agitata insu-
 per tribuni plebis accendunt. maximum bellum patribus
 12 cum plebe esse dictitant; eam de industria vexandam mi-
 litia trucidandamque hostibus obici, eam procul urbe ha-
 beri atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis
 coloniarumque aut agri publici aut suffragii libere ferendi
 13 consilia agitat. prensantesque veteranos stipendia culus-
 que et volnera ac cicatrices numerabant, quid iam integri
 esset in corpore loci ad nova volnera accipienda, quid
 super sanguinis, qui dari pro re publica posset, rogitan-
 14 tes. haec cum in sermonibus contionibusque interdum
 agitantes avertissent plebem ab suscipiendo bello, pro-
 fertur tempus ferundae legis, quam, si subiecta invidiae
 esset, antiquari apparebat.
- 1 LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum du-
 cere exercitum placuit; Cn. Cornelius unus Romae reli-
 2 ctus. tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum
 esse nec commissuros se proelio apparuit, tripertito ad
 devastandos fines discessere. Valerius Antium petit, Cor-

belius Ecetras; quacumque incessere, late populati sunt 3
 tecta agrosque, ut distinerent Volscos; Fabius, quod ma-
 xime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla popu-
 latione accessit. Anxur fuit quae nunc Tarracinae sunt, 4
 urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem
 ostendit. circummissae quattuor cohortes cum C. Servilio 5
 Ahala cum imminentem urbi collem cepissent, ex loco al-
 liore, qua nullum erat praesidium, ingenti clamore ac tu-
 multu moenia invasere. ad quem tumultum obstupefacti 6
 qui adversus Fabium urbem infirmam tuebantur locum de-
 dere scalas admovendi; plenaque hostium cuncta erant,
 et inmitis diu caedes pariter fugientium ac resistentium,
 armatorum atque inermium fuit. cogeantur itaque victi, 7
 quia cedentibus spei nil erat, pugnam inire, cum pro-
 nuntiatum repente, ne quis praeter armatus violaretur,
 reliquam omnem multitudinem voluntariam exiit armis;
 quorum ad duo milia et quingenti vivi capiuntur. a cetera 8
 praeda Fabius militem abstinuit, donec collegae venirent
 ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, 9
 qui ceteros Volscos a praesidio eius loci averlissent. qui 10
 ubi venerant, oppidum vetere fortuna opulentum tres
 exercitus diripere. eaque primum benignitas imperato-
 rum plebem patribus conciliavit.

Additum deinde omnium maxime tempestivo princi- 1)
 pum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam
 plebis tribunorumque decerneret senatus, ut stipendium
 milles de publico acciperet, cum ante id tempus de suo
 quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum umquam a plebe tanto gaudio 1
 traditur. concursus itaque ad curiam esse prensatasque
 exeuntium manus et patres vere appellatos, effectum esse
 fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quic-
 quam virium superesset, corpori aut sanguini suo par-
 ceret. cum commoditas iuvaret, rem familiarem saltem 2
 acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque ope-
 ratum rei publicae esset, tum, quod ultro sibi oblatum
 esset, non a tribunis plebis umquam agitatam, non suis
 sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium

- 3 cumulationemque gratiam rei. tribuni plebis, communem
ordinum laetitiae concordiaeque soli expertes, negare tam
id laetum patribus universisve prosperum fore quam ipse
crederent. consilium specie prima melius fuisse quam
4 usu appariturum. unde enim eam pecuniam confici possent
nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largiturum
neque id, etiam si ceteri ferant, passuros eos, quibus
iam emerita stipendia essent, meliore condicione alii
militare quam ipsi militassent, et eosdem in sua stipendia
5 impensas fecisse et in aliorum facere. his vocibus moventur
partem plebis. postremo indicto iam tributo edixerunt
etiam tribuni auxilio se futuros, si quis in militiam
6 stipendium tributum non contulisset. patres bene coeptam
rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi, et quia novum
argenti signatum erat, aes grave plaustris quidam
ad aerarium convehentes speciosam etiam conlationem
7 faciebant. cum senatus summa fide ex censu contulisset
primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre
8 incipiunt. quos cum et a patribus conlaudari et a militibus
aetate tamquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit,
9 repente spreto tribunicio auxilio certamen conferendum
est ortum. et lege perlata de indicendo Veientibus bello
exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum
consulari potestate Velos duxere.
- 1 LXI. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus
Q. Quinctius Cincinnatus C. Iulius Iulus iterum A. Manlius
2 L. Furius Medullinus tertio M. Aemilius Mamercus. ab
his primum circumsessi Vei sunt; sub cuius initium obsidionis
cum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnae frequenter
habitu esset, parum constitit, bellone publico
3 gentis universae tuendi Veientes essent. ea oppugnatio
segnior insequentis anno fuit parte tribunorum exercitus
4 que ad Volscum a vocata bellum. Tribunos militum consulari
potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium
M. Sergium Fidenatem P. Cornelium Maluginensem
Cn. Cornelium Cossam K. Fabium Ambustum Sp. Nautium
5 Rutilum iterum. cum Volscis inter Ferentinum atque Eccetrinam
signis conlatis dimicatum; Romanis secunda fortuna

pugnae fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribu- 6
 nis obsideri coepta. inde inter eruptionem temptatam
 compulso in urbem hoste occasio data est Romanis inrum-
 pendi, praeterque arcem cetera capta. in arcem munitam
 natura globus armatorum concessit, infra arcem caesi
 captique multi mortales. arx deinde obsidebatur; nec aut 7
 vi capi poterat, quia pro spatio loci satis praesidii habe-
 bat, aut spem dabat deditionis omni publico frumento,
 priusquam urbs caperetur, in arcem convecto. taedioque 8
 recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidis-
 set. ab eo milites per locum arduum accepti cepere; a
 quibus cum custodes trucidarentur, cetera multitudo re-
 pentino pavore obpressa in deditionem venit. diruta et 9
 arce et urbe Artena reductae legiones ex Volscis, omnis-
 que vis Romana Veios conversa est. proditori praeter li- 10
 bertatem duarum familiarum bona in praemium data, Ser-
 vius Romanus vocitatus. sunt qui Artenam Veientium non
 Volscorum fuisse credant. praebet errorem quod eiusdem 11
 nominis urbs inter Caere atque Velos fuit; sed eam reges
 Romani delevare, Caeretumque non Veientium fuerat. al-
 tera haec nomine eodem in Volseo agro fuit, cuius exci-
 dium est dictum.

PERIOCHA LIBRI V.

In obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. ea res
 cum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, queren-
 dum non dari plebi nec per hiemem militiae requiem. equites tum
 primum equis suis merere coeperunt. cum inundatio ex lacu Al-
 bano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, ex hostibus
 captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Velos
 cepit, simulacrum Iunonis Romam transtulit, decimam praedae
 Delphos Apollini misit. idem tribunus militum cum Faliscos ob-
 sideret, proditos hostium filios parentibus remisit, statimque de-
 ditione facta Faliscorum victoriam insuetis consecutus est. cum
 iter ex censoribus C. Iulius decessisset, in locum eius M. Corne-
 lius successit; nec id postea factum est, quoniam eo lustro a

Gallia Roma capta est. Furius Camillus, cum ei dies a L. Apuleio tribuno plebis dicta esset, in exilium abiit. cum Galli Senonenses Clusium obsiderent, et legati a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent, hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fasisque ad Aliam Romanis cepere urbem praeter Capitolium, quo se iuventus contulerat; maiores natu cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis aedium sedentes occiderunt, et cum per aversam partem Capitolii iam in summum evasis-
sent, proditi clangore auserunt M. Manlii praecipue opera delectati sunt. coactis deinde propter famem Romanis eo descendere, ut mille pondo auri darent et hoc pretio finem obsidionis emerent, Furius Camillus dictator absens creatus inter ipsum colloquium, quo de pacis condicionibus agebatur, cum exercitu venit, et Gallos post sextum mensem urbe expulsi ceciditque, dictum est ad Velos migrandum esse propter incensam et dirutam urbem; quod consilium Camillo auctore discussum est. movit populum vocis quoque omen ex centurione audita, qui cum in forum venisset manipularibus suis dicebat „ista miles, hic optime manebimus.“ aedes Iovi Capitolino facta est, quod ante urbem captam vox audita erat adventare Gallos.

TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBER V.

- 1 I. Pace alibi parata Romani Veiique in armis erant tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret, contra
- 2 tia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum: octo, quot numquam antea creati, M. Aemilius Mamercus iterum L. Valerius Potitus tertium Ap. Claudius Crassus M. Quinctilius Varus L. Iulius Iulus M. Postumius M. Furius Camillus M. Postumius Albinus. Veientes contra taedio annuae ambitionis, quae interdum discordiarum causa erat, regem creavere, offendit ea res populorum Etruriae animos non maiore odio regni quam
- 4 ipsius regis, gravis iam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia sollemnia ludorum, quos intermitteri nefas
- 5 est, violenter diremisset, cum ob iram repulsae, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei praelatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex
- 6 medio ludicro repente abduxit, gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte co-

lendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege
essent, decrevit. cuius decreti suppressa fama est Veis 7
propter metum regis, qui, a quo tale quid dictum refer-
retur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis
auctore habebat. Romanis etsi quietae res ex Etruria nun- 8
tiabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agi-
tari adferebatur, ita muniēbant, ut ancipitia munimenta 9
essent, alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones
versa, aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte
inde venirent, obstruebatur.

II. Cum spes maior imperatoribus Romanis in obsi- 1
dione quam in oppugnatione esset, hibernacula etiam, res
nova militi Romano, aedificari coepta, consillumque erat
hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis 2
plebis iam diu nullam novandi res causam invenientibus
Romam est adlatum, in contionem prosiliunt, sollicitant ple-
bis animos hoc illud esse dictitantes, quod aera militibus 3
sint constituta. nec se fefellisse id donum inimicorum ve-
neno inlitum fore. venisse libertatem plebis; remotam in 4
perpetuum et ablegatam ab urbe et ab re publica iuven-
tutem iam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere ac
domos ac res invisere suas. quam putarent continuatae 5
militiae causam esse? nullam profecto aliam inventuros,
quam ne quid per frequentiam iuvenum eorum, in quibus
vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum pos-
set. vexari praeterea et subigi multo acrius quam Veien- 6
tes: quippe illos hiemem sub tectis suis agere egregiis
muris situque naturali urbem tutantes; militem Romanum 7
in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pelli-
bus durare ne hiemis quidem spatio, quae omnium bello- 8
rum terra marique sit quies, arma deponentem. hoc ne-
que reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam
superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium,
neque inportunos decemviros iniunxisse servitutis, ut
perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe
Romana regnum exercerent. quidnam illi consules dicta- 9
toresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam
saevam ac trucem fecerint! sed id accidere haud inmerito.

non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli
 10 plebeio. antea trina loca cum contentione summa patri-
 cios explere solitos, nunc iam octoluges ad imperia obli-
 nenda ire, et ne in turba quidem haerere plebeium quem-
 11 quam, qui, si nihil aliud, admoneat collegas, liberos et
 cives eorum non servos militare, quos hieme saltem in
 12 domos ac tecta reduci oporteat, et aliquo tempore anni
 parentes liberosque ac coniuges invisere, et usurpare
 13 libertatem, et creare magistratus. Haec taliaque vocife-
 rantes adversarium haud inparem nacti sunt Ap. Claudium
 relictum a collegis ad tribunicias seditiones comprimenda-
 das, virum inbutum iam ab iuventa certaminibus plebeis
 14 quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est
 per collegarum intercessionem tribuniciae potestatis dis-
 solvendae.

1 III. Is tum iam non promptus ingenio tantum sed usu
 2 etiam exercitatus talem orationem habuit: „si umquam
 dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra an sua
 causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno
 3 desisse dubitari certum habeo. et cum laetor tandem longi
 erroris vobis finem factum esse, tum, quod secundis po-
 tissimum vestris rebus hic error est sublatus, et vobis
 4 et propter vos rei publicae gratulor. an est quisquam,
 qui dubitet nullis iniuriis vestris, si quae forte al-
 quando inciderunt, umquam aeque quam munere pa-
 trum in plebem, cum aera militantibus constituta sunt,
 5 tribunos plebis offensos ac concitados esse? quid illos
 aliud aut tum timuisse creditis aut hodie turbare velle nisi
 concordiam ordinum, quam dissolvendae maxime tribu-
 6 niciae potestatis rentur esse? sic hercule tamquam arti-
 fices improbi opus quaerunt, quippe semper aegri aliquid
 esse in re publica volunt, ut sit, ad cuius curationem a
 vobis adhibeantur. utrum enim defenditis an impugnat
 7 plebem? utrum militantium adversarii estis an causam
 agitis? nisi forte hoc dicitis, quidquid patres faciunt dis-
 8 plicet, sive illud pro plebe sive contra plebem est. et
 quem ad modum cum servis suis velant domini quicquam
 rei [cum] alienis hominibus esse, pariterque in iis bene-

ficio ac maleficio abstinere aecum censent, sic vos interdicto patribus commercio plebis, ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque oboediens sit. quanto tandem, si quicquam in vobis non dico civilis sed humani esset, favere vos magis et quantum in vobis esset indulgere potius comitali patrum atque obsequio plebis oportuit? quae si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?"

IV. „Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Veis exercitum noluerunt, non utile solum sed etiam necessarium fuerit, postea disseram: nunc de ipsa condicione dicere militantium libet. quam orationem non apud vos solum, sed etiam in castris si habeatur ipso exercitu disceptante aequam arbitrator videri posse, in qua, si mihi ipse nihil quod dicerem in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. negabant nuper danda esse aera militibus, quia numquam data essent. quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adiectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione infungi? nusquam nec opera sine emolumento nec emolumentum ferme sine impensa opera est. labor voluptasque, dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt iuncta. moleste antea ferebat milles se suo sumptu operam rei publicae praebere; gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quaerere, unde domi militiaeque se ac suos tueri posset: gaudet nunc fructui sibi rem publicam esse et laetus stipendium accipit. aequo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse. an, si ad calculos eum res publica vocet, non merito dicat, „annua aera habes, annuam operam ede, an ut aecum censes militia semenstri solidum te stipendium accipere?“ invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. nos tamquam cum civibus agere volumus, agique tamquam cum patria nobiscum aecum censemus. aut non suscipi bellum oportuit, aut geri pro dignitate populi Ro-

- 10 mani et perfici quam primum oportet. perficietur autem,
si urgemus obsessos, si non ante abscedimus quam spel
nostrae finem captis Veis inposuerimus. si hercules nulla
alia causa, ipsa indignitas perseverantiam inponere de-
11 buit. decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam
mulierem ab universa Graecia quam procul ab domo,
12 quot terras quot maria distans: nos intra vicensimum la-
pidem in conspectu prope urbis nostrae annuam oppu-
gnationem perferre piget? scilicet quia levis causa belli
est, nec satis quicquam iusti doloris est, quod nos ad per-
13 severandum stimulet. septiens rebellarunt, in pace num-
quam fida fuerunt, agros nostros miliens depopulati sunt,
Fidenates deficere a nobis coegerunt, colonos nostros ibi
14 interfecerunt, auctores fuere contra ius caedis impiæ le-
gatorum nostrorum, Etruriam omnem adversus nos con-
citare voluerunt hodieque id moliantur, res repetentis le-
gatos nostros haud procul a suis quin violarent."
- 1 V. „Cum his molliter et per dilationes bellum geri
oportet? si nos tam iustum odium nihil movet, ne illa
2 quidem, oro vos, movent? operibus ingentibus saepe urbs
est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non co-
3 luit, et culta evastata sunt bello. si reducimus exercitum,
quis est qui dubitet illos non a cupiditate solum ulciscendi
sed etiam necessitate inposita ex alieno praedandi, cum
sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus
igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipi-
mus. quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, qui-
bus boni tribuni plebis cum stipendium extorquere volue-
5 runt, nunc consultum repente volunt, quale est? vallum
fossamque, ingentis utrumque rem operis, per tantum
spatii duxerunt; castella primo pauca, postea exercitu au-
cto creberrima fecerunt; munitiones non in urbem modo
sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia ve-
6 niant, opposuere. quid turres, quid vineas testudinesque
et alium oppugnandarum urbium apparatus loquar? cum
tantum laboris exhaustum sit et ad finem iam operis tan-
dem perventum, relinquendane haec censeatis, ut ad aesta-
tem rursus novus de integro his instituendis exsudet la-

bor? quanto est minus opera tueri facta et instare ac per- 7
 severare defungique cura? brevis enim profecto res est,
 si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has
 intervallaque lentiores spem nostram facimus. loquor de
 opere et de temporis iactura. quid? periculi quod diffe- 8
 rendo bello adimus, num oblivisci nos haec tam crebra
 Etruriae concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur?
 ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros; 9
 quantum in illis est, capere Veios licet. quis est qui spon-
 deat eundem, si differtur bellum, animum postea fore,
 cum, si laxamentum dederis, maior frequentiorque lega 10
 tio iura sit, cum id quod nunc offendit Etruscos, rex
 creatus Veis, mutari spatio interposito possit vel consensu
 civitatis, ut eo reconcilient Etruriae animos, vel ipsius
 voluntate regis, qui ob stare regnum suum salutem civium
 nolit? videte, quot res, quam inutiles sequantur illam 11
 viam consilii, iactura operum tanto labore factorum, va-
 statio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro
 Veiente concitatum. haec sunt, tribuni, consilia vestra, 12
 non hercule dissimilia ac si quis aegro, qui curari se for-
 titer passus extemplo convalescere possit, cibi gratia prae-
 sentis aut potionis longinquum et forsitan insanabilem
 morbum efficiat."

VI. „Si, me dius fidius, ad hoc bellum nihil pertineret, 1
 ad disciplinam certe militiae plurimum intererat insuescere
 militem nostrum non solum parta victoria frui, sed, si 2
 etiam res lentior sit, pati taedium et quamvis serae spei
 exitum expectare, et si non sit aestate perfectum bellum,
 hiemem opperiri, nec sicut aestivas aves statim autumnio
 tecta ac recessum circumspicere. obsecro vos, venandi 3
 studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in mon-
 tes silvasque rapit: belli necessitatibus eam patientiam
 non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet?
 adeone effeminata corpora militum nostrorum esse puta- 4
 mus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in ca-
 stris, abesse ab domo non possint? ut tamquam navale
 bellum tempestatibus captandis et observando tempore
 anni gerant, non aestus, non frigora pati possint? eru- 5

- bescant profecto, si quis eis haec obiciat, contendantque et animis et corporibus suis virilem patientiam inesse, et se iuxta hieme atque aestate bella gerere posse, nec ad patrocinium molliæ inertiaeque mandasse tribunis, et meminisse hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis
- 6 maiores suos creasse. haec virtute militum vestrorum, haec Romano nomine sunt digna, non Veios tantum nec hoc bellum intueri, quod instat, sed famam et ad alia bella
 - 7 et ad ceteros populos in posterum quaerere. an medio cre discrimin opinionis secuturum ex hac re putatis, utrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cuius si qua urbs primum illum et brevissimi temporis sustinerit impetum, nihil deinde timeat: an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non taedium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessæ semel amovere possit, nec finem ullum alium belli quam victoriam noverit, nec impetu potius bella quam perseverantia gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis urbibus necessaria est, quarum plerasque munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles
 - 10 fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat, sicut Veios expugnabit, nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, et Romæ invenerint praesidia Veientes, quæ nequit
 - 11 quam in Etruria quaerunt. an est quicquam, quod Veientibus optatum aequè contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione
 - 12 castra impleantur? at hercule apud hostis tanta modestia est, ut non obsidionis taedio, non denique regni quicquam apud eos novatum sit, non negata auxilia ab Etruscis invitarerint animos. morietur enim extemplo quicumque erit seditionis auctor, nec cuiquam dicere ea licebit, quæ
 - 14 apud vos impune dicuntur. fustuarium meretur qui signa relinquit aut praesidio decedit: auctores signa relinquendi et deserendi castra non uni aut alteri militi sed universis
 - 15 exercitibus palam in contione audiuntur. adeo quidquid tribunus plebi loquitur, et si prodendæ patriæ dissolvendæque rei publicæ est, adsuæ quieti audire, et dulcedine potestatis eius capti quaelubet sub ea scelera latere

sinitis. reliquum est, ut, quae hic vociferantur, eadem in 16
castris et apud milites agant, et exercitus conrumpant du-
cibusque parere non paliantur, quoniam ea demum Ro- 17
mae libertas est, non senatum non magistratus, non leges
non mores maiorum, non instituta patrum non disciplinam
vereri militiae."

VII. Par iam etiam in contionibus erat Appius tribu- 1
nis plebis, cum subito, unde minime quis crederet, acce-
pta calamitas apud Veios et superiorem Appium in causa
et concordia ordinum maiorem ardorem ad obsidendos
pertinacius Velos fecit. nam cum agger promotus ad ur- 2
bem vineaeque tantum non iam iniunctae moenibus es-
sent, dum opera interdum fiunt intentius quam nocte cu-
stodiuntur, patefacta repente porta ingens multitudo faci-
bus maxime armata ignes coniecit, horaeque momento 3
simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incen-
dium hausit; multique ibi mortales nequiquam opem fe-
rentes ferro ignique absumpti sunt. quod ubi Romam 4
est nuntiatum, maestitiam omnibus, senatui curam metum-
que iniecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio nec
in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victae rei
publicae insultarent, cum repente quibus census equester 5
erat, equi publici non erant adsignati, consilio prius in-
ter sese habito senatum adeunt, factaque dicendi potestate
equis se suis stipendia facturos promittunt. quibus cum
amplissimis verbis gratiae ab senatu actae essent, fama-
que ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam
concursus fit plebis; pedestris ordinis se aiunt nunc esse 7
operamque rei publicae extra ordinem polliceri, seu Velos
seu quo alio ducere velint. si Velos ducti sint, negant se
inde prius quam capta urbe hostium redituros esse. tum 8
vero iam superfundenti se laetitiae vix temperatum est.
non enim sicut equites dato magistratibus negotio laudari
lussi, neque aut in curiam vocati, quibus responsum da-
retur, aut limine curiae continebatur senatus, sed pro se 9
quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stan-
tem voce manibusque significare publicam laetitiam, bea- 10
tam urbem Romanam et invictam et aeternam illa concor-

dia dicere; laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre; victam esse fateri comitatem benignitatem-
 11 que senatus. certatim patribus plebique manare gaudio lacrimae, donec revocatis in curiam patribus senatus con-
 12 sultum factum est, ut tribuni militares contione advocati peditibus equitibusque gratias agerent, memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore; placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam aera procedere. et equiti certus numerus aeris
 13 est adsignatus. tunc primum equo merere equites coeperunt. voluntarius ductus exercitus Veios non amissa modo restituit opera sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore quam antea subvehi cura, ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

1 VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertium Q. Servilium L. Verginium Q. Sulpicium A. Manlium iterum M'. Sergium iterum. his tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri praesidium vacationibus militum et Vulseos mercatores vulgo receptando
 3 proditis repente portarum custodibus oppressum est. minus militum perit, quia praeter aegros lixarum in modum
 4 omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. nec Veis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam et duces Romani plus inter se irarum quam adversus hostes animi habuerunt, et auctum est bellum adventu repentino Capenatum atque Faliscorum.
 5 hi duo Etruriae populi, quia proximi regione erant, devictis Veis bello quoque Romano se proximos fore credentes, Falisci propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se iam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos iure iurando inter se obligati cum exercitibus
 7 necopinato ad Veios accessere. forte ea regione, qua M'. Sergius tribunus militum praeerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere, quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant.
 8 eadem opinio Veientes in urbe concitavit. ita ancipiti proelio castra Romana oppugnabantur; concursantesque

cum huc atque illuc signa transferrent, nec Velentem satis cohibere intra munitiones nec suis munimentis arcere vim ac tueri se ab exteriori poterant hoste. una spes erat, 9 si ex maioribus castris subveniretur, ut diversae legiones aliae adversus Capenatem ac Faliscum, aliae contra eruptionem oppidanorum pugnarent. sed castris praeerat Verginius, privatim Sergio invisus infestusque. is, cum 10 pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrimque invehi hostem nuntiaretur, in armis milites tenuit, si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. huius adrogantiam pertinacia alterius aequabat, qui, ne 11 quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste quam vincere per civem maluit. diu in medio caesi milites; postremo desertis munitionibus perpauci in maiora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt. ubi cum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Verginium ex castris, interea praeesse legatos placuit. acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. pauci rei publicae, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt. 12

IX. Primores patrum, sive culpa sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere non expectandum iustum tempus comitiorum, sed exemplo novos tribunos militum creandos esse, qui a Kal. Octobribus magistratum occiperent. in quam sententiam 2 cum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Verginiusque, propter quos 3 paenitere magistratum eius anni senatum apparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatus consulto, negare se ante idus Decembris, sollemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. inter 4 haec tribuni plebis, cum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci iussuros esse. tum C. Servilius Ahala tribunus militum: „quod ad vos attinet tribuni plebis, minasque vestras, ne ego libenter experirer, quam non plus in his iuris quam in vobis animi esset: sed 5

- 6 nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. proinde
et vos desinite inter nostra certamina locum iniuriae quaerere,
et collegae aut facient quod censet senatus, aut pertinacius
tendent, dictatorem extemplo dicam, qui abire magistratu cogat.
7 cum omnium adsensu comprobata oratio esset, gauderentque patres sine tribunicia
potestatis terriculis inventam esse aliam vim maiorem
8 coercendos magistratus, victi consensu omnium comitum
tribunorum militum habuere, qui Kal. Octobribus magistratum
occiperent, seque ante eam diem magistratu abdicavere.
- 1 X. L. Valerio Potito quartum M. Furio Camillo iterum
M'. Aemilio Mamercio tertium Cn. Cornelio Cosso iterum
K. Fabio Ambusto L. Iulio Iulo tribunis militum consulari
2 potestate multa domi militiaeque gesta. nam et bellum
multiplex fuit eodem tempore, ad Veios et ad Capenam et ad
Falerios, et in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur;
3 et Romae simul dilectu simul tributo conferendo laboratum est,
et de tribunis plebi cooptandis contentio fuit, et haud parvum
motum duo iudicia eorum, qui paulo ante consulari potestate
4 fuerant, excivere. omnium primum tribunis militum fuit
dilectum haberi; nec iuniores modo conscripti, sed seniores
etiam coacti nomina dare. 5 ut urbis custodiam agerent.
quantum autem augebatur militum numerus, tanto maiore
pecunia in stipendium opus erat, eaque tributo conferebatur
6 invitis conferentibus qui domi remanebant, quia tuentibus
urbem opera quoque militari laborandum serviendumque rei
publicae erat. haec per se gravia. indignioraque ut viderentur,
7 tribuni plebis seditiosis contionibus faciebant, ideo aera
militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia
partem tributo conficerent. unum bellum annum iam tertium
trahi, et consulto male geri, ut diutius gerant. in quattuor
8 deinde bella uno dilectu exercitus scriptos et pueros quoque
ac senes extractos. iam non aestatis nec hiemis die crimen
esse, ne ulla quies umquam miserae plebi sit; quae nunc
etiam vectigalis ad ultimum facta sit, ut cum 9 confecta
labore, vulneribus, postremo aetate corpora ret-

tulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex adfecta re familiari pendant, aeraque militaria velut fenore accepta multiplicia rei publicae reddant.

Inter dilectum tributumque et occupatos animos malorum rerum curis comitibus tribunorum plebis numerus expleri nequit. pugnatum est inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandae legis Treboniae causa effectum est. ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius et M. Acutius haud dubie patriciorum opibus. XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius esset, qui nomini ac familiae debitum praestare videretur Treboniae legis patrocinium. is, quod petissent patres quondam, primo incepto repulsi tamen [tribunos militum] expugnasse vociferans, legem Treboniam sublata et cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi sed imperio patriciorum, eo revolvit rem, ut aut patricii aut patriciorum adseculae habendi tribuni plebis sint; eripi sacras leges, extorqueri tribuniciam potestatem; id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere.

Cum arderent invidia non patres modo sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter et qui cooptaverant, tum ex collegio tres P. Curatius M. Metilius M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Verginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt; in eos ab se iram plebis invidiamque die dicta avertunt. quibus dilectus, quibus tributum, quibus diutina militia longinquitasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Velos doleant, qui amissis liberis fratribus propinquis adfinibus lugubres domos habeant, his publici privatiue doloris exsequendi ius potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se memorant. omnium namque malorum in Sergio Verginioque causas esse; nec id accusatorem magis arguere quam fateri reos, qui noxii ambo alter in alterum causam conferant, fugam Sergi Verginius, Sergius proditionem increpans Verginii, quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verius

- similis sit conpecto eam rem et communi fraude patri-
 8 ciorum actam. ab his et prius datum locum Veientibus
 ad incendenda opera belli trahendi causa, et nunc prod-
 9 tum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. omnia
 fieri ut consenescat ad Veios iuventus, nec de agris nec
 de aliis commodis plebis ferre ad populum tribunum fre-
 quentiaque urbana celebrare actiones et resistere conspi-
 10 rationi patriciorum possint. praeludicium iam de rebus et
 ab senatu et ab populo Romano et ab ipsorum collegis
 11 factum esse: nam et senatus consulto eos ab re publica
 remotos esse, et recusantes abdicare se magistratu dicta-
 toris metu ab collegis coercitos esse, et populum Roma-
 num tribunos creasse, qui non idibus Decembribus, die
 sollemni, sed extemplo Kal. Octobribus magistratum occi-
 12 perent, quia stare diutius res publica his manentibus in
 magistratu non posset. et tamen eos tot iudiciis confossos
 praedamnatosque venire ad populi iudicium et existimare
 defunctos se esse satisque poenarum dedisse, quod duo-
 13 bus mensibus citius privati facti sint, neque intelligere
 nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse non poe-
 nam inrogatam: quippe et collegis abrogatum imperium,
 14 qui certe nihil deliquissent. illos repeterent animos Qui-
 rites, quos recenti clade accepta habuissent, cum fuga
 trepidum plenum vulnere ac pavore incidentem portis
 exercitum viderint, non fortunam aut quemquam deorum
 15 sed hos duces accusantem. pro certo se habere neminem
 in contione stare, qui illo die non caput domum fortunae-
 que L. Verginii ac M. Sergi sit execratus detestatusque.
 16 minime convenire, quibus fratres quisque deos precatus
 sit, in his sua potestate, cum liceat et oporteat, non uti.
 numquam deos ipsos admoveere nocentibus manus: satis
 1 esse, si occasione ulciscendi laesos arment. XII. His ora-
 tionibus incitata plebs denis milibus aeris gravis reos con-
 demnat, nequiquam Sergio Martem communem belli for-
 tunamque accusante, Verginio deprecante, ne infelicio-
 2 domi quam militiae esset. in hos versa ira populi coopta-
 tionis tribunorum fraudisque contra legem Treboniam
 factae memoriam obscuram fecit.

Victores tribuni, ut praesentem mercedem iudicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent, cum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militia ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum rei. namque Veis castra, quae amissa erant, recuperata castellis praesidiisque firman-
 praecerant tribuni militum M'. Aemilius et K. Fabius. M. Furio in Faliscis et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra moenia inventi; praedae actae incendiisque villarum ac frugum vastati fines, oppida oppugnata nec obsessa sunt. at in Volscis depopulato agro Anxur nequiquam oppugnatum loco alto situm, et postquam vis inrita erat, vallo fossaque obsideri coeptum. Valerio Polito Volsci provincia evenerat.

Hoc statu militarium rerum seditio intestina maiore mole coorta quam bella tractabantur. et cum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, aeraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin castra quoque urbanae seditionis contagione turbarentur. inter has iras plebis in patres cum tribuni plebi nunc illud tempus esse dicerent stabillicndae libertatis et ab Sergiis Verginisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris, non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe, usurpandi iuris causa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur; ceteri patricii creati, P. Manlius L. Titinius P. Maelius L. Furius Medullinus L. Popilius Volscus ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modo qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator et aetate iam gravis, nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. alii Cn. Corneli fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt, alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum patribus plebique gratam habuisse. hac victoria comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maxime rem publicam impendebat, de tributo

remiserunt. collatum oboedienter missumque ad exercitum est.

- 1 XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est neclēdie festo custodiis urbis. — Insignis annus hieme gelido ac nivosa fuit, adeo ut viae clausae, Tiberis innavigabilis
2 fuerit. annona ex ante convecta copia nihil mutavit. quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuose magistratum maiore gaudio plebis quam indignatione patrum, ita etiam gessit, dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit; plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriae dixerunt, M. Pompeium Cn. Duilium Voleronem Publilium Cn. Genucium L. Atilium.

- Tristem hiemem sive ex intemperie caeli raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa gravibus
3 pestilensque omnibus animalibus aestas excepit. cuius insanabili perniciē quando nec causa nec finis inveniebatur.
4 libri Sibyllini ex senatus consulto aditi sunt. dumvis sacris faciundis lectisternio tunc primum in urbe Romano facto per dies octo Apollinem Latonamque et Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus quam amplissimum
5 tum apparari poterat stratis lectis placavere. privatim quoque id sacrum celebratum est. tota urbe patentibus ianuis promiscoque usu rerum omnium in propatulo posito notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt, et cum inimicis quoque benigne ac comites
6 sermones habitos, iurgiis ac litibus temperatum; vinculis quoque dempta in eos dies vincula, religioni deinde fuisse, quibus eam opem dei tulissent, vinciri. — Interim ad Veios terror multiplex fuit tribus in unum bellis conlatis. namque eodem quo antea modo circa munimenta, cum repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres
7 exercitus ancipiti proelio pugnatum est. ante omnia adiuvat memoria damnationis Sergii ac Verginii. itaque e maioribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductae copiae Capenates in vallum Romanum vertentes
8 ab tergo adgrediuntur. inde pugna coepta et Faliscis

Intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit. repulsos deinde insecuti victores ingentem ediderunt caedem. nec ita multo post iam palantes veluti forte oblati populatores Capenatis agri reliquias pugnae absumpsere. et Veientium refugientes in urbem multi ante portas caesi, dum prae metu, ne simul Romanus inrumperet, obiectis foribus extremos suorum excludere.

XIV. Haec eo anno acta. et iam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope maior patribus quam belli cura erat, quippe non communicatum modo cum plebe sed prope amissum cernentibus summum imperium. itaque clarissimis viris ex composito praeparatis ad petendum, quos praetereundi verecundiam crederent fore, nihilo minus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes non homines modo sed deos etiam excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita. priore anno intolerandam hmem prodigiisque divinis similem coortam, proximo non prodigia sed iam eventus, pestilentiam agris urbiue inlatam haud dubia ira deum, quos pestis eius arcendae causa placandos esse in libris fatalibus inventum sit. comitiis auspicato quae fierent indignum dis visum honores volgari discriminaque gentium confundi. praeterquam maiestate petentium religione etiam attoniti homines patricios omnis, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum M. Valerium Maximum M. Furium Camillum iterum L. Furium Medullinum tertium Q. Servillum Fidenatem iterum Q. Sulpicium Camerinum iterum. his tribunis ad Vefos nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationibus fuit. duo summi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena praedas ingentes egere nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

XV. Prodigia interim multa nuntiavere, quorum pleraque, et quia singuli auctores erant, parum credita spectaque, et quia hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, haruspices non erant. in unum omnium curae versae sunt,

- quod lacus in Albano nemore sine ullis caelestibus aquis
 causave qua alia, quae rem miraculo eximeret, in altitu-
 dinem insolitam crevit. quidnam eo di portenderent pro-
 digio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum
 4 sed propior interpretis fatis oblatus senior quidam Veiens,
 qui inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Ro-
 manos Etruscosque vaticinantis in modum cecinit, prius-
 quam ex lacu Albano aqua emissa foret, numquam potitur
 5 rum Veis Romanum. quod primo velut temere iactum
 sperni, agitari deinde sermonibus coeptum est, donec
 unus ex statione Romana percunctatus proximum oppi-
 danorum iam per longinquitatem belli commercio ser-
 monum facto, quisnam is esset, qui per ambages de lacu
 6 Albano iaceret, postquam audivit haruspitem esse, vir
 haud intacti religione animi causatus de privati portentum
 procuratione, si operae illi esset, consulere velle ad con-
 7 loquium vatem elicit. cumque progressi ambo a suis lon-
 gius essent inermes sine ullo metu, praevalens iuvenis
 Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum
 8 nequiquam tumultuantibus Etruscis ad suos transtulit. qui
 cum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum
 9 missus esset, sciscitantibus, quidnam id esset, quod de lacu
 Albano docuisset, respondit profecto iratos deos Veientum
 populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem obiecissent,
 10 ut excidium patriae fatale proderet. itaque quae tum ce-
 cinerit divino spiritu instinctus, ea se nec ut indicta sint
 revocare posse, et tacendo forsitan, quae di immortales
 vulgari velint, haud minus quam celanda effando nefas
 11 contrahi. sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca
 traditum esse, ut quando aqua Albana abundasset, tum,
 si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Veientibus
 dari; antequam id fiat, deos moenia Veientium deserta-
 12 ros non esse. exsequebatur inde, quae sollemnis derivatio
 esset, sed auctorem levem nec satis fidum super tanta re
 patres rati decrevere legatos sortesque oraculi Pythici ex-
 pectandas.
- 1 XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent, Alba-
 nive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum

consulari potestate L. Iulius Iulus L. Furius Medullinus
 quartum L. Sergius Fidenas A. Postumius Regillensis P.
 Cornelius Maluginensis A. Manlius magistratum inferunt.
 eo anno Tarquinienses novi hostes exorti, quia multis si- 2
 mul bellis, Vulscorum ad Anxur, ubi praesidium obside-
 batur, Aequorum ad Labicos, qui Romanam ibi coloniam
 oppugnabant, ad hoc Veientique et Falisco et Capenati
 bello occupatos videbant Romanos nec intra muros quie- 3
 tiora negotia esse certaminibus patrum ac plebis, inter
 haec locum iniuriae rati esse, praedatum in agrum Ro-
 manum cohortes expeditas mittunt: aut enim passuros inul-
 tam eam iniuriam Romanos, ne novo bello se onerarent,
 aut exiguo eoque parum valido exercitu persecuturos. Ro- 4
 manis indignitas maior quam cura populationis Tarqu-
 niensium fuit. eo nec magno conatu suscepta nec in lon-
 gum dilata res est. A. Postumius et L. Iulius non iusto 5
 dilectu — etenim ab tribunis plebis impediabantur — sed
 prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coa-
 cta manu per agrum Caeretem obliquis tramitibus egressi
 redeuntes a populationibus gravesque praeda Tarquinten- 6
 ses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt
 impedimentis, et receptis agrorum suorum spoliis Romam
 revertuntur. bīdium ad recognoscendas res datum domi- 7
 nis, tertio incognita — erant autem ea pleraque hostium
 ipsorum — sub hasta veniere, quodque inde redactum
 militibus est divisum.

Cetera bella maximeque Veiens incerti exitus erant. 8
 iamque Romani desperata ope humana fata et deos spe-
 ctabant, cum legati ab Delphis venerunt sortem oraculi
 adferentes congruentem responso captivi vatis: „Romane, 9
 aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare
 suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipa-
 tamque rivis extingues. tum tu insiste audax hostium mu- 10
 ris, memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea
 ubi his quae nunc panduntur fatis victoriam datam. bello 11
 perfecto donum amplum victor ad mea templa portato,
 sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata ut
 adsolet facito.“

- 1 XVII. Ingens inde haberi captivus vates coeptus, eum-
que adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad
prodigii Albani procurationem ac deos rite placandos coe-
2 pere. Inventumque tandem est, ubi neelectas caerimonia-
nias intermissumve sollemne dii arguerent, nihil profe-
cto aliud esse quam magistratus vitio creatos Latinas sa-
3 crumque in Albano monte non rite concepisse. unam
expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se
magistratu, auspicia de integro repeterentur et interregnum
4 iniretur. ea ita facta sunt ex senatus consulto. Interre-
ges tres deinceps fuere, L. Valerius Q. Servilius Fidenas
5 M. Furius Camillus. numquam desitum interim turbati-
comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenis-
set prius, ut maior pars tribunorum militum ex plebe
crearetur.
- 6 Quae dum aguntur, concilia Etruriae ad fanum Vole-
turnae habita,ulantibusque Capenatibus ac Faliscis,
ut Veios communi animo consilique omnes Etruriae po-
7 puli ex obsidione eriperent, responsum est antea se id
Veientibus negasse, quia, unde consilium non petissent
super tanta re, auxilium petere non deberent: nunc iam
8 pro se fortunam suam illis negare. maxime in ea parte
Etruriae gentem invitatam novos accolos Gallos esse,
cum quibus nec pax satis fida nec bellum pro certo sit.
9 sanguini tamen nominique et praesentibus periculis con-
sanguineorum id dari, ut, si qui iuventutis suae voluntate
10 ad id bellum eant, non impediant. eum magnum advenisse
hostium numerum fama Romae erat; eoque mitescere
discordiae intestinae metu communi, ut sit, coepere.
- 1 XVIII. Haud invitis patribus P. Licinium Calvum prae-
rogativa tribunum militum non petentem ereant, modera-
tionis expertae in priore magistratu virum, ceterum iam
2 tum exactae aetatis; omnesque deinceps ex collegio eius-
dem anni refici apparebat, L. Titinium P. Maellum Q.
Manlium Cn. Genucium L. Atilium. qui priusquam re-
nuntiarentur, iure vocatis tribubus permissu interregis P.
3 Licinius Calvus ita verba fecit: „omen concordiae, Qui-
rites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri ma-

gistratus vos his comitiis petere in insequentem annum
 video. sed si collegas eosdem reficitis etiam usu meliores 4
 factos, me iam non eundem sed umbram nomenque P.
 Licini relictum videtis. vires corporis adfectae, sensus
 oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor
 animi obtusus. en vobis" Inquit „Iuvenem," filium te- 5
 nens, „effigiem atque imaginem eius, quem vos antea tri-
 bunum militum ex plebe primum fecistis. hunc ego in-
 stitutum disciplina mea vicarium pro me rei publicae do-
 dicoque, vosque quaeso, Quirites, delatum mihi ultro ho-
 norem huic petenti meisque pro eo adiectis precibus man-
 detis." datum id petenti patri, filiusque eius P. Licinius 6
 tribunus militum consulari potestate cum iis, quos supra
 scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni mi- 7
 litum profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum
 maiore animo gerunt quam consilio, praecipitavere se in
 insidias. Genucius morte honesta temeritatem luens ante 8
 signa inter primores cecidit: Titinius in editum tumulum
 ex multa trepidatione militibus collectis aciem restituit,
 nec se tamen aequo loco hosti commisit. plus ignominiae 9
 erat quam cladis acceptum, quae prope in cladem ingen-
 tem vertit: tantum inde terroris non Romae modo, quo
 multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad
 Veios. aegre ibi miles retentus a fuga est, cum perva- 10
 sisset castra rumor ducibus exercituque caeso victorem
 Capenatem ac Faliscum Etruriaeque omnem inventutem
 haud procul inde abesse. his tumultuosiora Romae, iam 11
 castra ad Veios oppugnari, iam partem hostium tendere
 ad urbem agmine infesto crediderant; concursumque in
 muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat pu-
 blicus pavor, obsecrationes in templis factae, precibus- 12
 que ab dis petitis, ut exitium ab urbis tectis templisque
 ac moenibus Romanis arcerent Veiosque eum averterent
 terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia
 essent.

XIX. Iam ludī Latinaeque instaurata erant, iam ex 1
 lacu Albano aqua emissa in agros, Velosque fata adpete-
 bant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis servandae- 2

- que patriae M. Furius Camillus dictator dictus magistrum
 3 equitum P. Cornelium Scipionem dixit. omnia repente
 mutaverant imperatore mutato: alia spes, alius animus ho-
 4 minum, fortuna quoque alia urbis videri. omnium primum
 in eos, qui a Veis in illo pavore fugerant, more militari
 animadvertit effecitque, ne hostis maxime timendus militi
 esset. deinde indicto dilectu in diem certam ipse interim
 5 Veios ad confirmandos militum animos intercurrit; inde
 Romam ad scribendum novum exercitum redit nullo de-
 tractante militiam. peregrina etiam iuventus, Latini Her-
 nicique operam suam pollicentes ad id bellum venerunt;
 6 quibus cum gratias in senatu egisset dictator, satis iam
 omnibus ad id bellum paratis ludos magnos ex senatus
 consulto vovit Veis captis se facturum aedemque Matur-
 tae matris relectam dedicaturum, iam ante ab rege Servio
 7 Tullio dedicatam. profectus cum exercitu ab urbe expe-
 ctatione hominum maiore quam spe in agro primum Ne-
 8 pesino cum Faliscis et Capenatibus signa confert. omnia
 ibi summa ratione consilioque acta fortuna etiam, ut sit,
 secuta est. non proelio tantum fudit hostes, sed castris
 quoque exiit, ingentique praeda est potitus; cuius pars
 maxima ad quaestorem redacta est, haud ita multum mi-
 9 liti datum. inde ad Veios exercitus ductus, densioraque
 castella facta, et a procursationibus, quae multae temere
 inter murum ac vallum fiebant, adicto, ne quis iniussu
 10 pugnaret, ad opus milites traducti. operum fuit omnium
 longe maximum ac laboriosissimum cuniculus in arcem
 11 hostium agi coeptus. quod ne intermitteretur opus, neu
 sub terra continuus labor eodem conficeret, in partes sex
 munitorum numerum divisit: senae horae in orbem operi
 attributae sunt, nocte ac die numquam ante omissum quam
 in arcem viam facerent.
- 1 XX. Dictator cum iam in manibus videret victoriam
 esse, urbem opulentissimam capi, tantumque praedae
 fore, quantum non omnibus in unum conlatis ante bellis
 2 fuisset, ne quam inde aut militum iram ex malignitate prae-
 dae partitae aut invidiam apud patres ex prodiga largitione
 caperet, litteras ad senatum misit: deum immortalium be-

nignitate, suis consiliis, patientia militum Veios iam fore
 in potestate populi Romani: quid de praeda faciendum
 censerent? duae senatum distinebant sententiae, senis P. 4
 Licini, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt,
 edici palam placere populo, ut qui particeps esse praedae
 vellet, in castra Veios iret; altera Appi Claudii, qui, lar- 5
 gitionem novam, prodigam, inaequalem, inconsultam ar-
 guens, si semel nefas ducerent captam ex hostibus in ae-
 rario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii
 ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi ple-
 bes conferret. eius enim doni societatem sensuras aequa- 6
 liter omnium domos: non avidas in direptiones manus
 otiosorum urbanorum praerepturas fortium bellatorum
 praemia esse, cum ita ferme eveniat, ut segnior sit prae-
 dator, ut quisque laboris periculique praecipuam petere
 partem soleat. Licinius contra suspectam et invisam sem- 7
 per eam pecuniam fore aiebat, causasque criminum ad
 plebem seditionum inde ac legum novarum praebituram.
 satius igitur esse reconciliari eo dono plebis animos, ex- 8
 haustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri, et
 sentire praedae fructum ex eo bello, in quo prope con-
 sensuerint. gratius id fore laetiusque quod quisque sua
 manu ex hoste captum domum rettulerit, quam si multi-
 plex alterius arbitrio accipiat. ipsum dictatorem fugere 9
 invidiam ex eo criminaque, eo delegasse ad senatum. se-
 natum quoque debere reiectam rem ad se permittere plebi,
 ac pati habere quod cuique fors belli dederit. haec tutior 10
 visa sententia est, quae popularem senatum faceret. edi-
 ctum itaque est, ad praedam Veientem quibus videretur
 in castra ad dictatorem profiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. tum 1
 dictator auspicato egressus cum edixisset, ut arma mili-
 tes caperent, „tuo ductu“ inquit, „Pythice Apollo, tuoque 2
 numine instinctus pergo ad delendam urbem Veios, tibi-
 que hinc decimam partem praedae voveo. te simul, Iuno 3
 regina, quae nunc Veios collis, precor, ut nos victores in
 nostram tuamque mox futuram urbem sequare, ubi te di-
 gnum amplitudine tua templum accipiat.“ haec precatus 4

- superante multitudine ab omnibus locis urbem adgreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset.
- 5 Veientes ignari se iam a suis vatibus, iam ab externis oraculis proditos, iam in partem praedae suae vocatos deos alios votis ex urbe sua evocatos hostium templa novasque
- 6 sedes spectare, seque ultimum illum diem agere, nihil minus timentes quam subrutis cuniculo moenibus arcem iam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt mirantes, quidnam id esset, quod, cum
- 7 tot per dies nemo se ab stationibus Romanus movisset, tum velut repentino icti furore inprovidi currerent ad muros.
- 8 Inseritur huic loco fabula: immolante rege Veientium vocem haruspiciis dicentis, qui eius hostiae exta prosecuisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo movisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent et
- 9 ad dictatorem ferrent. sed in rebus tam antiquis si quae similia veri sint, pro veris accipiuntur, satis habeam: haec ad ostentationem scenae gaudentis miraculis aptiora quam ad fidem neque adfirmare neque refellere operae pretium
- 10 est. Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus in aede Iunonis, quae in Veientana arce erat, armatos repente edidit. et pars aversos in muris invadunt hostes, pars claustra portarum revellunt, pars, cum ex locis saxa tegulaeque a mulieribus ac servitiis iacerentur, in-
- 11 ferunt ignes. clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus mixto mulierum ac puerorum ploratu complet. momento temporis delectis ex muro undique armatis patefactisque portis cum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus
- 13 locis pugnatur. deinde multa iam edita caede senescit pugna, et dictator praecones edicere iubet, ut ab inermi
- 14 absterneatur. is finis sanguinis fuit. dedi inde inermes coepti, et ad praedam miles permissu dictatoris discursit. quae cum ante oculos eius aliquantum spe atque opinione maior maiorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad
- 15 caelum tollens precatus esse, ut, si cui deorum hominumque nimia sua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire quam minimo suo privato incommodo

publicoque populi Romani liceret. convertentem se inter 16
hanc venerationem traditur memoriae prolapsus cecidi-
disse; idque omen pertinuisse postea eventu rem confe-
ctantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captae
deinde urbis Romanae, quod post paucos accidit annos,
eadem. atque ille dies caede hostium ac direptione urbis 17
opulentissimae est consumptus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona 1
vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur haud sine
ira plebis. et quod rettulere secum praedae nec duci,
qui ad senatum, malignitatis auctores quaerendo, rem
arbitrii sui reiecisset, nec senatui, sed Liciniae familiae, 2
ex qua filius ad senatum rettulisset, pater tam popularis
sententiae auctor fuisset, acceptum referebant. cum iam 3
humanae opes egestae a Veis essent, amoliri tum deum
dona ipsosque deos, sed colentium magis quam rapien-
tium modo, coepere. namque delecti ex omni exercitu 4
iuvenes pure lautis corporibus candida veste, quibus de-
portanda Romam regina Iuno adsignata erat, venerabundi
templum inire, primo religiose admoventes manus, quod 5
id signum more Etrusco nisi certae gentis sacerdos adtre-
ctare non esset solitus. dein cum quidam seu spiritu di-
vino factus seu iuvenali ioco: „visne Romam ire, Iuno?“
dixisset, adnuisse ceteri deam conclamaverunt. inde fa-
bulae adiectum est vocem quoque dicentis velle auditam;
motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis sequen- 6
tis modo accepimus levem ac facilem tralatu fuisse, inte- 7
gramque in Aventinum, aeternam sedem suam, quo vota
Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei
postea idem qui voverat Camillus dedicavit. hic Veiorum 8
occasus fuit, urbis opulentissimae Etrusci nominis, ma-
gnitudinem suam vel ultima clade indicantis, quod decem
aestates hiemesque continuas circumfessa, cum plus ali-
quanto cladium intulisset quam accepisset, postremo iam
fata quoque urgente operibus tamen non vi expugnata est.

XXIII. Romam ut nuntiatum est Velos captos, quam- 1
quam et prodigia procurata fuerant et vatum responsa et
Pythicae sortes notae et, quantum humanis adiuvari con-

- siliis potuerat res, ducem M. Furium maximum impera-
- 2 torum omnium legerant, tamen, quia tot annis varie illi
bellatum erat multaeque clades acceptae, velut ex inspe-
- 3 rato inmensum gaudium fuit, et priusquam senatus decer-
- neret, plena omnia templa Romanarum matrum grates dis-
-
- agentium erant. senatus in quadriduum, quot dierum nullo
- 4 ante bello, supplicationes decernit. adventus quoque di-
- ctatoris omnibus ordinibus obviam effusis celebratio quam
-
- ullius umquam antea fuit, triumphusque omnem consue-
- 5 tum honorandi diei illius modum aliquantum excessit.
- maxime conspectus ipse est curru equis albis iuncto ur-
- 6 bem invectus; parumque id non civile modo sed huma-
- num etiam visum. Iovis Solisque equis aequiperatum di-
- 7 ctatorem in religionem etiam trahebant, triumphusque ob-
- eam unam maxime rem clarior quam gratior fuit. tum
-
- Iunoni reginae templum in Aventino locavit, dedicavitque
-
- Matutae matris. atque his divinis humanisque rebus ge-
- 8 stis dictatura se abdicavit. agi deinde de Apollinis done-
- coeptum, cui se decimam vovisse praedae partem cum
-
- diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum
- 9 censerent, haud facile inibatur ratio iubendi referre prae-
- dam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerner-
- 10 retur. tandem eo quod lenissimum videbatur decursum
- est, ut qui se domumque religione exsolvere vellet, cum
-
- sibimet ipse praedam aestumasset suam, decumae pretium
- 11 partis in publicum deferret, ut ex eo donum aureum
- dignum amplitudine templi ac numine dei ex dignitate
-
- populi Romani fieret. ea quoque conlatio plebis animos a
- 12 Camillo alienavit. Inter haec pacificatum legati a Vol-
- scis et Aequis venerunt; impetrataque pax, magis ut fessa
-
- tam diutino bello acquiesceret civitas, quam quod digni
-
- peterent.
- 1 XXIV. Veis captis sex tribunos militum consulari po-
- testate insequens annus habuit, duos Publios Cornelios,
-
- Cossum et Scipionem M. Valerium Maximum iterum Cae-
- 2 sonem Fabium Ambustum tertium L. Furium Medullinum
- tertium Q. Servilium tertium. Corneliis Faliscum bellum,
-
- Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non ur-

bes vi aut operibus temptatae, sed ager est depopulatus
 praedaeque rerum agrestium actae; nulla felix arbor, ni-
 hil frugiferum in agro relictum. ea clades Capenatem po- 3
 pulum subegit, pax petentibus data; in Faliscis bellum
 restabat.

Romae interim multiplex seditio erat, cuius leniendae 4
 causa coloniam in Volscos, quo tria milia civium Roma-
 norum scriberentur, deducendam censuerant; triumviri-
 que ad id creati terna iugera et septantes virgum divise- 5
 rant. ea largitio sperni coepta, quia spei maioris aver-
 tendae solacium obiectum censebant: cur enim relegari
 plebem in Volscos, cum pulcherrima urbs Veī agerque
 Veientanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano
 agro? urbem quoque urbi Romae vel situ vel magnificen- 6
 tia publicorum privatorumque tectorum ac locorum prae-
 ponebant. quin illa quoque actio movebatur, quae post 7
 captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmi-
 grandi Velos. ceterum partem plebis partem senatus de- 8
 stinabant ad habitandos Velos, duasque urbes communis
 rei publicae incolae a populo Romano posse. adversus quae 9
 cum optimates ita tenderent, ut morituros se citius dice-
 rent in conspectu populi Romani quam quicquam earum
 rerum rogaretur: quippe nunc in una urbe tantum dissen- 10
 sionum esse, quid in duabus urbibus fore? victamne ut
 quisquam victrici patriae praeferret, sineretque maiorem
 fortunam captis esse Veis quam incolumibus fuerit? po- 11
 stremo se relinqui a civibus in patria posse; ut relinquant
 patriam atque cives nullam vim unquam subacturam;
 et: T. Sicinium — is enim ex tribunis plebis rogationis
 eius lator erat — conditorem Velos sequantur relicto deo
 Romulo, dei filio, parente et auctore urbis Romae: —
 XXV. haec cum foedis certaminibus agerentur — nam 1
 partem tribunorum plebi patres in suam sententiam tra-
 xerant —, nulla res alia manibus temperare plebem co- 2
 gebat quam quod, ubi rixae committendae causa clamor
 ortus esset, principes senatus primi turbae offerentes se
 pelli feriri que atque occidi iubebant. ab horum aetatibus 3
 dignitatibusque et honoribus violandis dum abstinabatur,

- et ad reliquos similes conatus verecundia irae obstabat.
- 4 Camillus identidem omnibus locis contionabundus haud mirum, *ait*, id quidem esse, furere civitatem, quae damnata voti omnium rerum potiore curam quam religione
- 5 se exsolvendi habeat, nihil de conlatione dicere stipis verius quam decumae, quando ea se quisque privatim obli-
- 6 gaverit, liberatus sit populus: enimvero illud se tacere suam conscientiam non pati, quod ex ea tantum praeda, quae rerum moventium sit, decuma designetur, urbis atque agri capti, quae et ipsa voto contineatur, mentionem
- 7 nullam fieri. cum ea disceptatio anceps senatui visa delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo visum collegio, quod eius ante conceptum votum Veientium fuisset et post votum in potestatem populi Romani venisset, eius
- 8 partem decumam Apollini sacram esse. ita in aestimationem urbs agerque venit. pecunia ex aerario prompta et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coemerent, negotium datum. cuius cum copia non esset, matronae, coetibus ad eam rem consultandam habitis, communi decreto pollicitae tribunis militum aurum et omnia
- 9 ornamenta sua in aerarium detulerunt. grata ea res ut quae maxime senatui umquam fuit; honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. pondere ab singulis auri accepto aestimaloque, ut pecuniae solverentur, crateram auream fieri placuit, quae donum Apollini Delphos portaretur.
- 11 Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis; incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum: eum praedam Veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redegissee, absentes ferociter increpant; praesentium, cum se ultro iratis
- 12 offerrent, verecundiam habent. simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eodem reficiunt. et patres hoc idem de intercessoribus legis adnisi. ita tribuni plebis magna ex parte idem refecti.
- 1 XXVI. Comitibus tribunorum militum patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bell-

simulabant parari ducem; sed largitioni tribuniciae adversarius quaerebatur. cum Camillo creati tribuni militum 2 consulari potestate L. Furius Medullinus sextum C. Aemilius L. Valerius Publicola Sp. Postumius P. Cornelius iterum.

Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec 3 M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res, et Camillo, quem adversarium maxime metuerant, gloria in Faliscis crevit. nam cum primo moenibus se hostes tene- 4 rent tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coegit eos egredi urbe. sed timor longius progredi prohibuit. mille fere passum ab oppido castra 5 locant nulla re alia fidentes ea satis tuta esse quam difficultate aditus asperis confragosisque circa et partim artis partim arduis viis. ceterum Camillus captivum indicem ex 6 agris secutus ducem castris multa nocte motis prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. trifariam Romani 7 muniebant, alius exercitus proelio intentus stabat. ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis iniectum est, ut effusa fuga castra sua, quae proplora erant, praelati urbem peterent. multi 8 caesi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. castra capta, praeda ad quaestores redacta cum magna militum ira: sed severitate imperii victi eandem virtutem et oderant et mirabantur. obsidio inde urbis et munitio- 9 nes; et interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes proeliaque parva fieri, et teri tempus neutro inclinata spe, cum frumentum copiaequae aliae ex ante convecto largius obsessis quam obsidentibus sub- 10 peterent. videbaturque aequae diuturnus futurus labor ac Veis fuisset, ni fortuna imperatori Romano simul et cognitae rebus bellicis virtutis specimen et maturam victoriam dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis eodem magistro liberorum et comite uti; simulque plures pueri, quod hodie quoque in Graecia manet, unius curae demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur praece-

- 2 lere erudiebat. is cum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa producere, nihil eo more per belli tempus intermisso diu modo brevioribus modo longioribus spatiis trahendo eos a porta, lusu sermonibusque variatis longius solito, ubi res dedit, progressus inter stationes eos hostium castraque inde Romana in
- 3 praetorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori
- 4 scelestiorem sermonem addit, Falerios se in manus Romanis tradidisse, quando eos pueros, quorum parentes
- 5 capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit. quae ubi Camillus audivit, „non ad similem“ inquit „tui nec populum nec imperatorem scelestus ipse cum scelesto munere
- 6 venisti. nobis cum Faliscis, quae pacto fit humano, societas non est; quam ingeneravit natura, utriusque est eritque. sunt et belli sicut pacis iura, iusteque ea non minus
- 7 quam fortiter didicimus gerere. arma habemus non adversus eam aetatem, cui etiam captis urbibus parcitur, sed adversus armatos et ipsos, qui nec laesi nec lacessiti
- 8 a nobis castra Romana ad Veios oppugnaverunt. eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute opere armis, sicut Veios vincam.“ denudatum deinde eum manibus post tergum inligatis reducendum Falerios pueris tradidit, virgasque eis, quibus proditorum agerent in urbem verberantes, dedit. ad quod
- 9 spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est iniecta, ut qui modo efferati odio iraque Velentium exitum paene quam Capenatium pacem mallent, apud eos
- 11 pacem universa posceret civitas. fides Romana, iustitia imperatoris in foro et curia celebrantur; consensuque omnium legati ad Camillum in castra atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, profisciscuntur. introducti ad senatum ita locuti traduntur:
- 12 „patres conscripti, victoria, cui nec deus nec homo quam invideat, victi a vobis et imperatore vestro dedimus nos vobis, rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos
- 13 sub imperio vestro quam legibus nostris victuros. eventum huius belli duo salutaria exempla prodita humano generi

sunt: vos fidem in bello quam praesentem victoriam ma-
lulistis, nos fide provocati victoriam ultro detulimus. sub 14
dicionem vestram sumus. mittite, qui arma, qui obsides, qui
urbem patentibus portis accipiant. nec vos fidei nostrae
nec nos imperii vestri paenitebit." Camillo et ab hostibus 15
et a civibus gratiae actae. Faliscis in stipendium militum
eius anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia
imperata. pace data exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam cum 1
triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis iu-
stitia fideque hostibus victis cum in urbem redisset, tacite
eius verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti
liberaretur; crateramque auream donum Apollini Delphos 2
legati qui ferrent L. Valerius L. Sergius A. Manlius missi
longa una nave haud procul freto Siculo a piratis Lipa-
rensiū excepti devehuntur Liparas. mos erat civitatis 3
velut publico latrocinio partem praedam dividere. forte
eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam,
Romanis vir similior quam suis, qui legatorum nomen do- 4
numque et deum, cui mitteretur, et doni causam veritus
ipse multitudinem quoque, quae semper ferme regenti
est similis, religionis iustae implevit; adductosque in pu-
blicum hospitium legatos cum praesidio etiam navium Del-
phos persecutus Romam inde sospites restituit. hospitium 5
cum eo senatus consulto est factum donaque publice
data.

Eodem anno in Aequis varie bellatum, adeo ut in in-
certo fuerit et apud ipsos exercitus et Romae, vicissent
victine essent. imperatores Romani fuere ex tribunis mi- 6
litum C. Aemilius Sp. Postumius. primo rem communiter
gesserunt; fusis inde acie hostibus Aemilium praesidio
Verruginem obtinere placuit. Postumium fines vastare.
ibi cum incomposito agmine negligentius ab re bene gesta 7
euntem adorti Aequi terrore iniecto in proximos compu-
lere tumultos, pavorque inde Verruginem etiam ad prae-
sidium alterum est perlatus. Postumius suis in tutum re-
ceptis cum contione advocata terrorem increparet ac fu-
gam, fusos esse ab ignavissimo ac fugacissimo hoste; con-

clamat universus exercitus merito se ea audire et fateri
admissum flagitium, sed eosdem correcturos esse, neque
9 diuturnum id gaudium hostibus fore. poscentes, ut con-
festim inde ad castra hostium duceret — et in conspectu
erant posita in plano —, nihil poenae recusabant, ni ei
10 ante noctem expugnassent. conlaudatos corpora curari
paratosque esse quarta vigilia iubet. et hostes, nocturnam
fugam ex tumultu Romanorum ut ab ea via, quae fe-
rebat Verruginem, excluderent, fuere obvii, proeliumque
ante lucem — sed luna pernox erat — commissum est
11 et haud incertius diurno proelium fuit. sed clamor Verru-
ginem perlatus, cum castra Romana crederent oppugnari
tantum iniecit pavoris, ut nequiquam retinente atque ob-
12 secrante Aemilio Tusculum palati fugerent. inde fama
Romam perlata est Postumium exercitumque occisum
qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequenti-
bus sustulit, cum perequittasset aciem promissa repetens
tantum iniecit ardoris, ut non ultra sustinuerint in-
13 petum Aequi. caedis inde fugientium, qualis ubi ira
magis quam virtute res geritur, ad perniciem hostium
facta est; tristemque ab Tusculo nuntium nequiquam ex-
territa civitate litterae a Postumio laureatae secuntur
victoriam populi Romani esse, Aequorum exercitum de-
letum.

- 1 XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum in-
venerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribu-
natum et patres reficere intercessores legis adnisi sunt
2 sed plus suis comitibus plebs valuit. quem dolorem uli pa-
tres sunt senatus consulto facto, ut consules, invisus plebi
magistratus, crearentur. annum post quintum decimum
creati consules L. Lucretius Flavius Servius Sulpicius Ca-
3 merinus. principio huius anni ferociter, quia nemo ex
collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem
tribunis plebis nec segnius ob id ipsum consulibus resis-
tentibus omnique civitate in unam eam curam conversam
Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Aequi expu-
4 gnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte pro-
ditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam

dederat, Romam perfergere. L. Lucretio consuli ea pro- 5
vincia evenit. is cum exercitu profectus acie hostes vincit,
victorque Romam ad maius aliquanto certamen redit. Dies 6
dicta erat tribunis plebi bienni superioris A. Verginio et
Q. Pomponio, quos defendi patrum consensu ad fidem se-
natus pertinebat: neque enim eos aut vitae ullo crimine
alio aut gesti magistratus quisquam arguebat, praeterquam
quod gratificantes patribus rogationi tribuniciae interces-
sissent, vicit tamen gratiam senatus plebis ira, et pessimo 7
exemplo innoxii denis milibus gravis aeris condemnati
sunt. id aegre passi patres.

Camillus palam sceleris plebem arguere, quae iam in 8
suos versa non intellexeret se pravo iudicio de tribunis
intercessionem sustulisse, intercessione sublata tribuni-
ciam postestatem evertisse. nam quod illi sperarent, ef- 9
frenatam licentiam eius magistratus patres laturos, falli
eos. si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat,
aliud telum patres inventuros esse. consulesque incre- 10
pabat, quod fide publica decipi tribunos eos facili tu-
lissent, qui senatus auctoritatem secuti essent. haec pro-
palam contionabundus in dies magis augebat iras homi-
num. XXX. Senatum vero incitare adversus legem haud 1
desistebat: ne aliter descenderent in forum, cum dies fe-
rendae legis venisset, quam ut qui meminissent sibi pro
aris focisque et deum templis ac solo, in quo nati essent,
dimicandum fore. nam quod ad se privatim attineat, si 2
suae gloriae sibi inter dimicationem patriae meminisse sit
fas, sibi amplum quoque esse urbem ab se captam fre-
quentari, cotidie se frui monumento gloriae suae, et ante
oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere
omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere deser- 3
tam ac relictam ab dis immortalibus incolì urbem, et in
captive solo habitare populum Romanum, et victrice pa-
tria victam mutari. his adhortationibus principis concitati 4
patres, senes iuvenesque, cum ferretur lex, agmine facto
in forum venerunt, dissipatique per tribus suos quisque
tribules prensantes orare cum lacrimis coepere, ne eam 5
patriam, pro qua fortissime felicissimeque ipsi ac patres

eorum dimicassent, desererent, Capitolium, aedem Vestae
 8 cetera circa templa deorum ostentantes; ne exulem ex-
 torrem populum Romanum ab solo patrio ac diis penati-
 bus in hostium urbem agerent, eoque rem adducerent, ut
 7 melius fuerit non capi Veios, ne Roma desereretur. quia
 non vi agebant sed precibus, et inter preces multa deo-
 rum mentio erat, religiosum parti maximae fuit, et le-
 8 gem una plures tribus antiquarunt quam iusserunt. adeo-
 que ea victoria laeta patribus fuit, ut postero die refe-
 rentibus consulibus senatus consultum fieret, ut agri
 Veientani septena iugera plebi dividerentur, nec patri-
 bus familiae tantum, sed ut omnium in domo liberorum
 caput ratio haberetur, vellentque in eam spem liberos
 tollere.

1 XXXI. Eo munere delenita plebe nihil certatum est,
 2 quo minus consularia comitia haberentur. creati consules
 L. Valerius Potitus M. Manlius, cui Capitolino postea fuit
 cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Fu-
 3 rius dictator voverat Veienti bello. eodem anno aedes
 Iunonis reginae ab eodem dictatore eodemque bello voti
 4 dedicatur; celebratamque dedicationem ingenti matrona-
 rum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algidio
 cum Aequis gestum est fustis hostibus prius paene quam
 manus consererent. Valerio, quod perseverantior caeden-
 5 dis in fuga fuit, triumphus, Manlio, ut ovans ingrederetur
 urbem, decretum est. — Eodem anno novum bellum cum
 Volsiniensibus exortum, quo propter famem pestilentiam-
 que in agro Romano ex siccitate caloribusque nimis ortam
 exercitus duci nequivit. ob quae Volsinienses Salpinatibus
 adiunctis superbia elati ultro agros Romanos incursavere.
 6 bellum inde duobus populis indictum. — C. Iulius censor
 decessit; in eius locum M. Cornelius suffectus, quae res
 7 postea religioni fuit, quia eo lustro Roma est capta; nec
 deinde unquam in demortui locum censor sufficitur. con-
 sulibusque morbo implicitis placuit per interregnum re-
 8 novari auspicia. itaque cum ex senatus consulto con-
 sules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius
 Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Va-

lerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex 9
tribuni militum consulari potestate, ut, etiam si cui eorum
incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum rei pu-
blicae esset.

XXXII. Kal. Quinctilibus magistratum occipere L. 1
Lucerius Servius Sulpicius M. Aemilius L. Furius Medul-
linus septimum Agrippa Furius C. Aemilius iterum. ex 2
his L. Lucretio et C. Aemilio Volsiniensis provincia eve-
nit, Salpinx; tes Agrippae Furio et Ser. Sulpicio. prius cum 3
Volsiniensibus pugnatum est. bellum numero hostium in-
gens, certamine laud sanè asperum fuit. fusa concursu
primo acies in fugam; milia octo armatorum ab equitibus
interclusa positis armis in deditionem venerunt. eius belli 4
fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinx; tes: moe-
nibus armati se tutabantur. Romani praedas passim et ex
Salpinx;ti agro et ex Volsiniensi nullo eam vim arcente
egerunt, donec Volsiniensibus fessis bello ea condicione, 5
ut res populo Romano redderent stipendiumque eius anni
exercitui praestarent, in viginti annos indutiae datae.

Eodem anno M. Caedicius de plebe nuntiavit tribunis 6
se in nova via, ubi nunc sacellum est supra aedem Vestae,
vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quae
magistratibus dici iuberet Gallos adventare. id, ut sit, 7
propter auctoris humilitatem spretum, et quod longinquus
eoque ignotior gens erat. neque deorum modo monita in-
gruente fato spreto, sed humanam quoque opem, quae
una erat, M. Furium, ab urbe amovere: qui die dicta ab 8
L. Apuleio tribuno plebis propter praedam Velentanam,
filio quoque adulescente per idem tempus orbatus, cum
accitis domum tribulibus et clientibus, quae magna pars
plebis erat, percunctatus animos eorum responsum tulis-
set se conluros quanti damnatus esset, absolvere eum 9
non posse, in exilium abiit precatus ab diis immortalibus,
si innoxio sibi ea iniuria fieret, primo quoque tempore de-
siderium sui civitati ingratae facerent. absens quindecim
millibus gravis aeris damnatur.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quicquam hu- 1
manorum certi est capl Roma non potuerat, adventante

fatali urbi clade legati ab Clusinis veniunt auxilium ad-
 2 versus Gallos petentes. eam gentem traditur fama dulce-
 dine frugum maximeque vini, nova tum voluptate, captam
 Alpes transisse agrosque ab Etruscis ante cultos posse
 3 disse; et invexisse in Galliam vinum inliciendae gentis
 causa Arruntem Clusinum ira corruptae uxoris ab Lucu-
 mone, cui tutor is fuerat ipse, praepotente iuvene et a
 quo expeti poenae, nisi externa vis quaesita esset, ne-
 4 quirent. hunc transeuntibus Alpes ducem auctoremque
 Clusium oppugnandi fuisse.

Equidem haud abnuerim Clusium Gallos ab Arrunte
 seu quo alio Clusino adductos; sed eos, qui oppugnaverint
 5 Clusium, non fuisse qui primi Alpes transierint, satis con-
 stat. ducentis quippe annis ante quam Clusium oppugna-
 rent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli tran-
 6 scenderunt; nec cum his primum Etruscorum sed multo
 ante cum iis, qui inter Appenninum Alpesque incolebant.
 7 saepe exercitus Gallici pugnare. Tuscorum ante Roma-
 num imperium late terra marique opes patuere. mari su-
 pero inferoque, quibus Italia insulae modo cingitur, quan-
 tum potuerint nomina sunt argumento, quod alterum Tu-
 scum, communi vocabulo gentis, alterum Atriatium mare
 ab Atria Tuscorum colonia vocavere Italicae gentes.
 8 Graeci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. et in
 utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis ter-
 ras, prius cis Appenninum ad inferum mare, postea trans
 Appenninum totidem, quot capita originis erant, colonis
 9 missis, quae trans Padum omnia loca excepto Venetorum
 angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes
 10 tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo
 est, maxime Raetis; quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex
 antiquo praeter sonum linguae, nec eum incorruptum,
 retinerent.

1 XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum haec accepimus.
 Prisco Tarquinio Romae regnante Celtarum, quae
 pars Galliae tertia est, penes Bitariges summa imperii
 2 fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute
 fortunaque cum sua tum publica praepollens, quod in Im-

perio eius Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit,
 ut abundans multitudo vix regi videretur posse. hic magno
 3 aatu ipse iam exonerare praegravante turba regnum cu-
 plens Bellovesum ac Segovesum sororis filios, impigros
 iuvenes, missurum se esse in quas dii dedissent auguribus
 sedes ostendit: quantum ipsi vellent numerum hominum
 4 excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. tum
 Segoveso sortibus dati Hercynei saltus; Belloveso laud
 paulo laetiores in Italiam viam di dabant. is, quod eius
 ex populis abundabat, Bituriges Arvernos Senones Aeduos
 Ambarros Carnutes Aulercos excivit. profectus ingenti-
 bus pedum equitumque copiis in Tricastinos venit. Al-
 6 pes inde oppositae erant; quas inexcuperabiles visas haud
 equidem miror nulladum via — quod quidem continens
 memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet — su-
 peratas. ibi cum velut saeptos montium altitudo teneret
 7 Gallos, circumspectarentque, quam per iuncta caelo
 iuga in altum orbem terrarum transirent, religio etiam
 tenuit, quod adlatum est advenas quaerentes agrum ab
 Saluvium gente oppugnari. Massilienses erant il, navibus
 8 a Phocaea profecti. id Galli fortunae suae omen rati
 adiuvere, ut quem primum in terram egressi occupave-
 rant locum patentibus silvis communirent. ipsi per Tau-
 rinos saltusque Iuliae Alpibus transcenderunt, fasisque acie
 9 Tusculi haud procul Ticino flumine, cum in quo consede-
 rant agrum Insubrium appellari audissent, cognomine
 Insubribus pago Haeduorum ibi omen sequentes loci con-
 didere urbem, Mediolanium appellarunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum Elitovio
 1 duce vestigia priorum secuta eodem saltu favente Bello-
 veso cum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona
 urbes sunt — locos tenere Libui — considunt; post hos
 2 Saluvii [qui] prope antiquam gentem Laevos Ligures,
 incolentes circa Ticinum amnem. Poeninon deinde Boii
 Lingonesque transgressi, cum iam inter Padum atque Al-
 pes omnia tenerentur, Pado ratibus tralecto non Etruscos
 modo sed etiam Umbros agro pellunt: intra Appenninum
 tamen sese tenuere. tum Senones recentissimi advenarum

ab Utente flumine usque ad Aesim fines habuere. hanc gentem Clusium Romanque inde venisse comperio; id parum certum est, solamine an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adiutam.

- 4 Clusini novo bello exterriti, cum multitudinem, cum formas hominum invisitatas cernerent et genus armorum, audirentque saepe ab iis cis Padum utraque legiones Etruscorum suas, quamquam adversus Romanos nullum eius societatis amicitiaeve erat, nisi quod Volentes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere.
- 5 de auxilio nihil impetratum: legati M. Fabi Ambusti filii missi, qui senatus populi Romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam iniuriam acceperant, socios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse; sed melius visum bellum ipsum amoveri, si posset, et Gallos, novam gentem, pace potius cognosci quam armis.

- XXXVI. Mittis legatio, ut praeferoces legatos Gallisque magis quam Romanis similes habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur
- 2 responsum: etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit inploratum. et quoniam legatione adversus se maluerint quam armis tueri socios, ne se quidem pacem quam illi adferant aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant quam colant Clusini, partem
- 4 finium concedant: aliter pacem impetrari non posse. et responsum coram Romanis accipere velle, et, si negetur ager, coram isdem Romanis dimicatuuros, ut nuntiare domum possent, quantum Galli virtute ceteros mortales
- 6 praestarent. quodnam id ius esset, agrum a possessoribus petere aut minari arma Romanis quaerentibus, et quid in Etruria rei Gallis esset, cum illi se in armis ius ferre et omnia fortium virorum esse ferociter dicerent, accensis utrimque animis ad arma discurretur et proelium consequitur. ibi, iam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra ius gentium arma capiunt. nec id clam esse po-

cult, cum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissi-
 mique Romanae iuventutis pugnarent: tantum eminebat
 peregrina virtus. quin etiam Q. Fabius evectus extra 7
 aciem equo ducem Gallorum ferociter in ipsa signa Etru-
 scorum incursantem per latus transfixum hasta occidit;
 spoliaque eius legentem Galli agnovere, perque totam
 aciem Romanum legatum esse signum datum est. omissa 8
 inde in Clusinos ira receptui canunt minantes Romanis.
 erant qui extemplo Romam eundem censerent; vicere se-
 niores, ut legati prius mitterentur questum iniurias po-
 stulatumque, ut pro lre gentium violato Fabii dederen-
 tur. legati Gallorum cum ea, sicut erant mandata, 9
 exposuissent, senatus nec factum placebat Fabiorum, et
 lus postulare barbari videbantur. sed ne id quod place-
 bat decerneret in tantae nobilitatis viris, ambitio obstabat.
 Itaque ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello 10
 acceptae, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum
 reiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valere, ut,
 quorum de poena agebatur, tribuni militum consulari
 potestate in insequentem annum crearentur. quo facto 11
 haud secus quam dignum erat infensi Galli bellum propa-
 lam minantes ad suos redeunt. tribuni militum cum tri- 12
 bus Fabii creati Q. Sulpicius Longus Q. Servilius quarto
 P. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Cum tanta moles mali instaret — adeo ob- 1
 caecat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi
 non vult —, civitas, quae adversus Fidenatem ac Velen-
 tem hostem aliosque finitimos populos ultima experiens
 auxilia dictatorem multis tempestatibus dixisset, ea tunc 2
 invisitato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque
 ultimis oris bellum cliente nihil extraordinarii imperii aut
 auxilii quaesivit. tribuni, quorum temeritate bellum con- 3
 tractum erat, summae rerum praeerant, dilectumque ni-
 hilo accuratiorem, quam ad media bella haberi solitus erat
 extenuantes etiam famam belli, habebant. Interim Galli, 4
 postquam accepere ultro honorem habitum violatoribus
 iuris humani elusamque legationem suam esse, flagrantis
 ira, cuius impotens est gens, confestim signis convulsis

- 5 citato agmine iter ingrediuntur, ad quorum praetereun-
tium raptim tumultum cum exterritae urbes ad arma con-
currerent fugaque agrestium fieret, Romam se ire magno
clamore significabant, quacumque ibant equis virisque
- 6 longe ac late fuso agmine inmensum obtinentes loci, sed
antecedente fama nuntisque Clusinatorum deinceps inde
aliorum populorum plurimum terroris Romam celeritas
- 7 hostium tulit, quippe quibus velut tumultuario exercitu
raptim ducto aegre ad XI lapidem occursum est, qua flu-
men Alia, Crustumini montibus praealto defluens alveo,
- 8 haud multum infra viam Tiberino amni miscetur, iam
omnia contra circaque hostium plena erant, et nata in
vanos tumultus gens truci cantu clamoribusque variis hor-
rendo cuncta compleverant sono.
- 1 XXXVIII. Ibi tribuni militum non loco castris ante
capto, non praemunito vallo, quo receptus esset, non
deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato
nec litato instruunt aciem diductam in cornua, ne cir-
cumveniri multitudine hostium possent. nec tamen ac-
quari frontes poterant, cum extenuando infirmam et vix
cohaerentem mediam aciem haberent, paulum erat ab
dextera editi loci, quem subsidiariis repleti placuit; eaque
res ut initium pavoris ac fugae sic una salus fugientibus
- 3 fuit. nam Brennus regulus Gallorum, in paucitate hostium
artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem lo-
cum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concu-
rrirent, subsidia in aversos transversosque impetum
darent, ad subsidiarios signa convertit, si eos loco depu-
4 lisset, haud dubius facilem in aequo campi tantum supe-
ranti multitudine victoriam fore. adeo non fortuna modo
- 5 sed ratio etiam cum barbaris stabat. in altera acie nihil
simile Romanis, non apud duces, non apud milites erat
pavor fugaque occupaverat animos et tanta omnium obli-
vio, ut multo maior pars Veios in hostium urbem, cum
Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad coniuges
- 6 ac liberos fugerent. parumper subsidiarios tutatus est
locus: in reliqua acie simul est clamor proximis ab latere,
ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem prius paene

quam viderent, non modo non temptato certamine sed ne clamore quidem reddito integri intactique fugerunt. nec ulla caedes pugnantium fuit: terga caesa suomet ipsorum certamine in turba impredientium fugam. circa ripam Tiberis, quo armis abiectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est; multosque inperitos nandi aut invalidos graves loriceis aliisque tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Velos perfugit, unde non modo praesidii quicquam sed ne nuntius quidem claudis Romam est missus. ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, et ne clausis quidem portis urbis in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriae tam repentinae tenuit. et ipsi pavore defixum steterunt, velut ignari, quid accidisset; deinde insidias vereri; postremo caesorum spolia legere armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi cum praegressi equites non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris retulissent, aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti et ignotae situm urbis inter Romam atque Anienem consedere exploratoribus missis circa moenia aliasque portas, quatenam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, cum pars maior ex acie Velos petisset [quam Romam], nemo superesse quemquam praeter eos qui Romam refugerant crederent, complorati omnes pariter vivi mortuique totam prope urbem lamentis impleverunt. privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nuntiatum est. mox ululatus cantusque dissonos vagantibus circa moenia turmatim barbaris audiebant. omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem iam in urbem futurus videretur impetus: primo adventu, quia accesserant ad urbem, mansuros enim ad Aliam fuisse, nisi hoc consilii foret; deinde sub occasum solis, quia

haud multum diei supererat, ante noctem rati se Invasu-
 ros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pa-
 8 voris inferrent; postremo lux adpropinquans exanimare
 timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, cum si-
 gna infesta portis sunt inlata. nequaquam tamen ea nocte
 neque insequenti die similis illi, quae ad Allam tam pavida
 9 fugerat, civitas fuit. nam cum defendi urbem posse tam
 parva relictæ manu spes nulla esset, placuit cum coniugibus
 ac liberis iuventutem militarem senatusque robur
 10 in arcem Capitoliumque concedere armisque et frumento
 conlato ex loco inde munito deos hominesque et Roma-
 11 num nomen defendere, flaminem sacerdotesque Vestales
 sacra publica a caede, ab incendiis procul auferre, nec
 ante deserere cultum eorum quam non superessent qui co-
 12 lerent. si arx Capitoliumque, sedes deorum, si senatus,
 caput publici consilii, si militaris iuventus superfuerit in-
 minenti ruinae urbis, facilem iacturam esse seniorum,
 13 relictæ in urbe utique periturae turbae. et quo id æ-
 quiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales
 consularesque simul se cum illis palam dicere obitu-
 ros nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri
 patriam possent, oneratuos inopiam armatorum.

1 XL. Haec inter seniores morti destinatos iactata sola-
 cia, versae inde adhortationes ad agmen iuvenum, quos
 in Capitolium atque in arcem prosequabantur, commen-
 dantes virtuti eorum iuventutis urbis, per trecentos
 sexaginta annos omnibus bellis victricis, quaecumque re-
 2 liqua esset fortuna. digredientibus, qui spem omnem at-
 que opem secum ferebant, ab his, qui captae urbis non
 3 superesse statuerant exitio, cum ipsa res speciesque mi-
 serabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta
 nunc hos nunc illos sequentium rogitantiumque viros na-
 tosque, cui se fato darent, nihil quod humanis superes-
 4 set malis relinquebant. magna pars tamen earum in ar-
 cem suos persecutae sunt nec prohibente ullo nec vo-
 cante, quia, quod utile obsessis ad minuendam inbellem
 5 multitudinem, id parum humanum erat. alia maxime ple-
 bis turba, quam nec capere tam exiguus collis nec alere

in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut ag-
mine iam uno petiit Ianiculum. inde pars per agros di- 6
lapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut con-
sensu, suam quisque spem, sua consilia communibus de-
ploratis exsequentes. flamen interim Quirinalis virgines- 7
que Vestales omissa rerum suarum cura, quae sacrorum
secum ferenda, quae, quia vires ad omnia ferenda de-
erant, relinquenda essent consultantes, quisve ea locus 8
fidei adservaturus custodia esset, optimum ducunt con-
dita in doliolis sacello proximo aedibus flaminis Quirina-
lis, ubi nunc desuper religio est, defodere; cetera inter se
onere partito ferunt via, quae sublicio ponte ducit ad Ia-
niculum. in eo clivo eas cum L. Albinus de plebe Ro- 9
mana homo conspexisset plastro coniugem ac liberos
habens inter ceteram turbam, quae inutilis bello urbe
excedebat, salvo etiam tum discrimine divinarum huma- 10
narumque rerum, inreligiosum ratus sacerdotes publicos
sacraque populi Romani pedibus ire ferrique, se ac suos
in vehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros iussit,
virgines sacraque in plastrum inposuit et Caere, quo
lter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romae interim satis iam omnibus ut in tali re 1
ad tuendam arcem compositis turba seniorum domos re-
gressa adventum hostium obstinato ad mortem animo ex-
pectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut 2
in fortunae pristinae honorumque aut virtutis insignibus
morentur, quae augustissima vestis est tensas ducenti-
bus triumphantibusve, ea vestiti medio aedum eburneis
sellis sedere. sunt qui M. Fabio pontifice maximo prae- 3
fante carmen devovisse eos se pro patria Quiritibusque
Romanis tradant. Galli, et quia interposita nocte a con- 4
tentione pugnae remiserant animos et quod nec in acie
incipiti usquam certaverant proelio nec tum impetu aut
vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum in-
gressi postero die urbem patente Collina porta in forum
perveniunt, circumferentes oculos ad templum deum arcem-
que [totam] solam belli speciem tenentem. inde modico 5
relicto praesidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capi-

tollo impetus fieret, dilapsi ad praedam vacuis occursum
 hominum viis pars in proxima quaeque tectorum agmine
 ruunt, pars ultima, velut ea demum intacta et referta
 6 praeda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absteriti, ne
 qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua
 7 foro loca conglobati redibant; ubi eos plebis aedificiis ob-
 seratis, patentibus atriis principum maior prope curia
 8 ctatio tenebat aperta quam clausa invadendi: adeo haud
 secus quam venerabundi intuebantur in aedium vestibulis
 sedentes viros, praeter ornatum habitumque humanum
 augustiorem maiestate etiam, quam vultus gravitasque
 9 oris prae se ferebat, simillimos dis. ad eos velut simulacra
 versi cum starent, M. Papirius unus ex his dicitur
 Gallo barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, per-
 mulcenti scipione eburneo in caput incusso iram movisset
 atque ab eo initium caedis ortum, ceteros in sedibus suis
 10 trucidatos. post principum caedem nulli deinde mortali-
 um parci, diripi tecta, exhaustis inciri ignes.

1 XLII. Ceterum — seu non omnibus delendi urbem
 libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, et
 ostentari quaedam incendia terroris causa, si compelli
 2 ad deditionem caritate sedum suarum obsessi possent, et
 non omnia concremari tecta, ut quodcumque superesset
 urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent.
 — nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut
 3 passim aut late vagatus est ignis. Romani ex arce plenam
 hostium urbem cernentes vagosque per vias omnes cursus,
 cum alia atque alia parte nova aliqua clades oreretur, non
 mentibus solum concipere sed ne auribus quidem atque
 4 oculis satis constare poterant. quocumque clamor hostium,
 mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammae et fra-
 gor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia ani-
 mos oraque et oculos flectebant, velut ad spectaculum a
 fortuna positi occidentis patriae nec ullius rerum suarum
 5 relictis praeterquam corporum vindices, tanto ante alios
 miserandi magis, qui umquam obsessi sunt, quod inter-
 clusi a patria obsidebantur omnia sua cernentes in ho-
 6 stium potestate. nec tranquillior nox diem tam foede

actum excepit; lux deinde noctem inquietam insecuta est, nec ullum erat tempus, quod a novae semper cladis al-
culus spectaculo cessaret. nihil tamen tot onerati atque 7
obruiti malis flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis
ac ruinis aequata vidissent, quamvis inopem parvumque
quem tenebant collem libertati relictum virtute defende-
rent. et iam, cum eadem cotidie acciderent, velut adsueti 8
malis abalienaverant ab sensu rerum suarum animos arma
tantum ferrumque in dextris velut solas reliquias spei suae
intuentes.

XLIII. Galli quoque per aliquot dies in tecta modo 1
urbis nequiquam bello gesto, cum inter incendia ac ruinas
captae urbis nihil superesse praeter armatos hostes vide-
rent, nequiquam tot cladibus territos nec flexuros ad de-
ditionem animos, ni vis adhiberetur, experiri ultima et
impetum facere in arcem statuunt. prima luce signo dato 2
multitudo omnis in foro instruitur; inde clamore sublato
ac testadine facta subeunt, adversus quos Romani nihil
temere nec trepide ad omnis aditus stationibus firmatis,
qua signa ferri videbant, ea robore virorum opposito
scandere hostem sinunt, quo successerit magis in arduum,
eo pelli posse per proclive facilius rati. medio fere clivo 3
restitere, atque inde ex loco superiore, qui prope sua
sponte in hostem inferebat, impetu facto strage ac ruina
sudare Gallos, ut numquam postea nec pars nec universi
temptaverint tale pugnae genus.

Omissa itaque spe per vim atque arma subeundi obsi- 4
dionem parant, cuius ad id tempus inmemores et quod
in urbe fuerat frumentum incendiis urbis absumpserant,
et ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. igitur 5
exercitu diviso partim per finitimos populos praedari pla-
cuit, partim obsideri arcem, ut obsidentibus frumentum
populatores agrorum praebarent. proficiscentes Gallos ab 6
urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa
Ardeam, ubi Camillus exulabat, duxit; qui maestior ibi 7
fortuna publica quam sua, cum diis hominibusque accu-
sands senesceret indignando mirandoque, ubi illi viri es-
sent, qui secum Veios Faleriosque cepissent, qui alia bella

8 fortius semper quam felicius gessissent, repente audit Gal-
lorum exercitum adventare atque de eo pavidos Ardeates
consultare. nec secus quam divino spiritu tactus, cum
se in mediam contionem intulisset, abstinere suetus ante
talibus conciliis:

1 XLIV. „Ardeates“ inquit, „veteres amici, novi etiam
clives mei, quando et vestrum beneficium ita tulit, et for-
tuna hoc egit mea, nemo vestrum condicionis meae obli-
tum me huc processisse putet. sed res ac periculum
commune cogit, quod quisque possit in re trepida prae-
2 sidii in medium conferre. et quando ego vobis pro tantis
vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero!
aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? haec
arte in patria steti, et invictus bello, in pace ab ingratis
3 civibus pulsus sum. vobis autem, Ardeates, fortuna oblata
est et pro tantis [pristinis] populi Romani beneficiis,
quanta ipsi meministis — nec enim exprobranda ea apud
memores sunt — gratiae referendae, et huic urbi decus
4 ingens belli ex hoste communi parienti. qui effuso agmine
adventant, gens est, cui natura corpora animosque ma-
gna magis quam firma dederit. eo in certamen omne plus
5 terroris quam virium ferunt. argumento sit clades Ro-
mana: patentem cepere urbem; ex arce Capitolioque his
exigua resistitur manu. iam obsidionis taedio victi absce-
6 dunt vagique per agros palantur. cibo vinoque raptim
hausto repleti, ubi nox adpetit, prope rivos aquarum sine
munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum
ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam so-
7 lito incauti. si vobis in animo est tueri moenia vestra nec
pati haec omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma
frequentes, me sequimini ad caedem, non ad pugnam.
nisi victos somno velut pecudes trucidandos tradidero,
non recuso eundem Ardeae rerum mearum exitum, quem
Romae habui.“

1 XLV. Aequis inquisque persuasum erat tantum bello
virum neminem usquam ea tempestate esse. contione di-
missa corpora curant intenti, quam mox signum daretur.
quo dato primae silentio noctis ad portas Camillo praesto

fuere. egressi haud procul urbe, sicut praedictum erat, 2
 castra Gallorum intuta neglectaque ab omni parte nacti
 cum ingenti clamore invadunt. nusquam proelium, omni- 3
 bus locis caedes est; nuda corpora et soluta somno truci-
 dantur. extremos tamen pavor e cubilibus suis excitos,
 quae aut unde vis esset ignaros, in fugam et quosdam in
 hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum
 Antiatem delati incursione ab oppidanis in palatos facta
 circumveniuntur.

Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est, qui 4
 urbis, iam prope quadringentesimum annum vicinae, op-
 pressae ab hoste invisitato, inaudito adeo nihil miseriti
 sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones fa-
 cerent, plenique praedae Veios etiam praesidiumque et
 spem ultimam Romani nominis in animo habuerint op-
 pugnare. viderant eos milites Romani vagantes per agros 5
 et congregatos agmine praedam prae se agentes, et castra
 cernebant haud procul Veis posita. inde primum mise- 6
 ratio sui, deinde indignitas atque ex ea ira animos cepit:
 Etruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertis-
 sent, ludibrio esse clades suas? vix temperare animis, 7
 quin extemplo impetum facerent, compressique a Caedil-
 cio centurione, quem sibimet ipsi praefecerant, rem in
 noctem sustinuerunt. tantum par Camillo defuit auctor, ce- 8
 tera eodem ordine eodemque fortunae eventu gesta. quin
 etiam ducibus captivis, qui caedi nocturnae superfuerant,
 ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti nocte in-
 sequente ex improviso maiorem caedem edidere, duplici-
 que victoria ovantes Veios redeunt.

XLVI. Romae interim plerumque obsidio segnis et 1
 utrimque silentium esse ad id tantum intentis Gallis, ne
 quis hostium evadere inter stationes posset, cum repente
 juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque con-
 vertit. sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fa- 2
 biae. ad id faciendum C. Fabius Dorsuo Gabino clactu
 sacra manibus gerens cum de Capitolio descendisset, per
 medias hostium stationes egressus nihil ad vocem cuius-
 quam terroremve motus in Quirinalem collem pervenit;

- 3 ibique omnibus sollemniter peractis eadem revertens simul
 iter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse
 deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibito
 deseruisset, in Capitolium ad suos rediit seu attento
 Gallis miraculo audaciae, seu religione etiam motis, cuius
 4 haudquaquam neglegens gens est. — Veis interim non
 animi tantum in dies sed etiam vires crescebant, ne
 Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui aut pro
 lio adverso aut clade captae urbis palati fuerant, sed etiam
 5 ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte praeda
 essent, maturum iam videbatur repeti patriam eripique
 ex hostium manibus. sed corpori valido caput deerat
 6 locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat
 qui ductu auspicioque eius res prospere gesserant; et
 Caedicius negare se commissurum, cur sibi aut deorum
 aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam
 7 ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. consensus
 omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea con
 sulto senatu, qui Romae esset: adeo regebat omnia pudor
 8 discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. in
 genti periculo transeundum per hostium custodias erat
 ad eam rem Pontius Cominius impiger iuvenis operam po
 llicitus incubans cortici secundo Tiberi ad urbem defer
 9 tur. inde, qua proximum fuit a ripa, per praeruptum
 eoque neglectum hostium custodiae saxum in Capitolium
 evadit, et ad magistratus ductus mandata exercitus edi
 10 accepto inde senatus consulto, uti comitibus curiatis reve
 catus de exilio iussu populi Camillus dictator extem
 plariter diceretur, militesque haberent imperatorem quem vellent
 eadem degressus nuntius Veios contendit, missique Arde
 11 deam legati ad Camillum Veios eum perduxere; seu
 quod magis credere libet, non prius profectum ab Arde
 quam conperit legem latam, quod nec iniussu populi mi
 tari finibus posset, nec nisi dictator dictus auspicia
 exercitu habere — lex curiata lata est dictatorque abse
 dictus.
- 1 XLVII. Dum haec Veis agebantur, interim arx Romae
 2 Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli se

vestigio notato humano, qua nuntius a Veis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxo ascensu aequo nocte sublustri, cum primo inermem, qui temptaret viam, praemisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innixi sublevantesque in vicem et trahentes alii alios, prout postulare locus, tanto silentio 3 in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. anseres non fefellere, quibus sacris lunonis in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quae res 4 saluti fuit: namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis simul ad arma ceteros ciens vadit, et dum ceteri trepidant, Gallum, qui iam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. cuius casus prolapsi 5 eum proximos sterneret, trepidantes alios armisque omnis saxa, quibus adhaerebant, manibus amplexos trucidat. iamque et alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in praeceps deferri. sedato deinde tumultu reliquum noctis, quantum 6 in turbatis mentibus poterat, cum praeteritum quoque periculum sollicitaret, quieti datum est. luce orta vocatis 7 classico ad concilium militibus ad tribunos, cum et recte et perperam facto pretium deberetur, Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque non ab tribunis solum militum sed consensu etiam militari; cui universi selibras 8 farris et quartarios vini ad aedes eius, quae in arce erant, contulerunt — rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, cum se quisque victu suo fraudans detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. tum vigiles eius loci, 9 qua fefellerat ascendens hostis, citati; et cum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronuntiasset, consentiente clamore militum in 10 unum vigilem colscientium culpam deterritus a ceteris abstinuit, reum haud dubium eius noxae adprobantibus cunctis de saxo deiecit. inde intentiones utrimque custodiae 11 esse, et apud Gallos, quia vulgatum erat inter Vefos Ro-

namque nuntios commeare, et apud Romanos ab nocturno periculi memoria.

- 1 XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellicae mala fa-
- 2 mes utrimque exercitum urgebat, Gallos pestilentia etiam
cum loco iacente inter tumulos castra habentes tum ab
incendiis torrido et vaporis pleno cineremque non pulve-
- 3 rem modo ferente, cum quid venti motum esset. quorum
intolerantissima gens umorique ac frigori adsueta, cum
aestu et angore vexata vulgatis velut in pecua morbis mor-
- 4 ererentur, iam pigritia singulos sepeliendi promisce acer-
- 5 vatos cumulos hominum urebant; bustorumque inde Galli-
- 6 corum nomine insignem locum fecere. Indutiae deinde
cum Romanis factae et colloquia per nissu imperatorum
habita; in quibus cum identidem Galli famem obicerent,
eaeque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur aver-
- 7 tendae eius opinionis causa multis locis panis de Capitolio
- 8 iactatus esse in hostium stationes. sed iam neque dissim-
- 9 ulari neque ferri ultra fames poterat. itaque dum dicta-
- tor dilectum per se Ardeae habet, magistrum equitum L.
Valerium a Veis abducere exercitum iubet, parat instruit
- que quibus laud inpar adoriatur hostes, interim Capito-
- linus exercitus stationibus vigiliis fessus superatis tamen
- humanis omnibus malis cum famem unam natura vinci
- non sineret, diem de die prospectans, equod auxilium
- ab dictatore appareret, postremo spe quoque iam non
- solum cibo deficiente et, cum stationes procederent, prope
- obruentibus infirmum corpus armis vel dedi vel redimi
- se quacumque pactione possent iussit, lactantibus non
- obscure Gallis, laud magna mercede se adduci posse, ut
- obsidionem relinquunt. tum senatus habitus tribunisque
- militum negotium datum, ut paciscerentur. inde inter
- Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gal-
- lorum colloquio transacta res est et mille pondo auri
- pretium populi gentibus mox imperaturi factum. rei fo-
- dissimae per se adiecta indignitas est: pondera ab Galis
- adlata iniqua, et tribuno recusante additus ab insolente
- Gallo ponderi gladius, auditaque intoleranda Romanis
- vox, vae victis esse.

XLIX. Sed diique et homines prohibuere redemptos 1
vivere Romanos. nam forte quadam, priusquam infanda
merces perficeretur per altercationem nondum omni auro
appenso, dictator intervenit, auferrique aurum de medio
et Gallos summoveri iubet. cum illi renitentes pactos 2
dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quae,
postquam ipse dictator creatus esset, iniussu suo ab in-
ferioris iuris magistratu facta esset; denuntiatque Gallis,
ut se ad proelium expediant. suos in acervum conicere 3
sarcinas et arma aptare ferroque non auro recuperare
patriam iubet in conspectu habentes sana deum et coniu-
ges et liberos et solum patriae deforme belli malis et
omnia, quae defendi repetique et ulcisci fas sit. instruit 4
deinde aciem, ut loci natura pattebatur in semirutae solo
urbis et natura inaequali, et omnia, quae arte belli se-
cunda suis eligi praepararive poterant, providit. Galli 5
nova re trepidi arma capiunt, iraque magis quam consilio
in Romanos incurrunt. iam verterat fortuna, iam deorum
opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. igitur
primo concursu haud maiore momento fusi Galli sunt,
quam ad Aliam vicerant. iustiore altero deinde proelio 6
ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contule-
rant, eiusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. ibi
caedes omnia obtinuit. castra capiuntur, et ne nuntius
quidem cladis relictus. dictator recuperata ex hostibus 7
patria triumphans in urbem redit, interque iocos milita-
res, quos inconditos iaciunt, Romulus ac parens patriae
conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellabatur.
Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie 8
servavit, cum prohibuit migrari Velos et tribunis rem in-
tentius agentibus post incensam urbem et per se incli-
nata magis plebe ad id consilium. eaque causa fuit non 9
abdlicandae post triumphum dictaturae, senatu obsecrante,
ne rem publicam in incerto relinqueret statu.

I. Omnium primum, ut erat diligentissimus religio- 1
num cultor, quae ad deos immortales pertinebant rettulit,
et senatus consultum facit, sana omnia, quod ea hostis 2
possedisset, restituerentur, terminarentur expiarentur-

- que, expiatioque eorum in libris per duumviros quaere-
- 3 retur; cum Caeretibus hospitium publice fieret, quod sacra
populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque eius
populi non intermissus honos deum immortalium esset;
- 4 ludi Capitolini fierent, quod Iuppiter optimus maximus
suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tu-
tatus esset, collegiumque ad eam rem M. Furius dictator
constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.
- 5 expiandae etiam vocis nocturnae, quae nuntia cladis ante
bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio inlata.
- 6 iussumque templum in Nova via Aio Locutio fieri. aurum
quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter
trepidationem in Iovis cellam conlatum, cum, in quae re-
ferri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne iu-
7 dicatum et sub Iovis sella poni iussum. iam ante in eo
religio civitatis apparuerat, quod, cum in publico deesset
aurum, ex quo summa pactae mercedis Gallis confieret,
a matronis conlatum acceperant, ut sacro auro abstinere-
tur. matronis gratiae actae, honosque additur, ut earum
sicut virorum post mortem sollemnis laudatio esset.
- 8 His peractis quae ad deos pertinebant, quaeque per
senatum agi poterant, tum demum agitantibus tribunis
plebem adsiduis contionibus, ut relictis ruinis in urbem
paratam Velos transmigrarent, in contionem universo se-
natu prosequente descendit atque ita verba fecit:
- X 1 LII. „Adco mihi acerbae sunt, Quirites, contentiones
cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exilii solacium aliud
habuerim, quoad Ardeae vixi, quam quod procul ab his
certaminibus eram; et ob eadem haec non si mille senati
consultis populi iussu revocaretis, rediturus umquam
- 2 fuerim. nec nunc me ut redirem mea voluntas mutata sed
vestra fortuna perpulit: quippe ut in sua sede maneret
patria, id agebatur, non ut ego utique in patria essem. et
nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi haec quoque
pro patria dimicatio esset, cui deesse, quoad vita suppe-
3 tat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. quid enim repe-
tissimus, quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si
recuperatam ipsi deserimus? et cum victoribus Gallis.

capta tota urbe Capitolium tamen atque arcem diique et homines Romani tenuerint habitaverint, victoribus Romanis, recuperata urbe arx quoque et Capitolium deseretur, et plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet quam adversa fecit? equidem, si nobis cum urbe simul positae traditaeque per manus religiones nullae essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus adfuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemplam hominibus putem. intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res vel adversas, inveniatis omnia prospere evenisse sequentibus deos, adversa spernentibus. iam omnium primum Vefens bellum — per quot annos quanto labore gestum! — non ante cepit finem, quam monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. quid haec tandem urbis nostrae clades nova num ante exorta est, quam spreta vox caelo emissa de adventu Gallorum, quam gentium ius ab legatis nostris violatum, quam a nobis, cum vindicari deberet, eadem negligentia deorum praetermissum? igitur victi captique ac redempti tantum poenarum dis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. adversae deinde res admonuerunt religionum: confugimus in Capitolium ad deos, ad sedem Iovis optimi maximi; sacra in ruina rerum nostrarum alia terrae celavimus, alia aucta in finitimas urbes amovimus ab hostium oculis; deorum cultum deserti ab diis hominibusque, tamen non intermisimus. reddidere igitur patriam et victoriam et antiquum belli decus amissum; et in hostes, qui caeci avaritia in pondere auri foedus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque et caedem."

LII. „Haec culti neglectique numinis tanta monimenta in rebus humanis cernentes ecquid sentitis, Quirites, quantum vixdum e naufragiis prioris culpa cladisque emergentes paremus nefas? urbem auspicato inauguratoque conditam habemus; nullus locus in ea non religionum deorumque est plenus, sacrificiis sollemnibus non dies magis statim quam loca sunt, in quibus fiant. hos omnes deos publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? quam par vestrum factum est ei, quod in obsidione nuper in

- egregio adolescente C. Fabio non minore hostium admiratione quam vestra conspectum est, cum inter Gallica tela degressus ex arce sollemne Fabiae gentis in colle
- 4 Quirinali obiit? an gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra et Romanos deos etiam in pace deseri placet? et pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse quam privatus in sollemni
- 5 gentis fuerit? forsitan aliquis dicat aut Veis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant;
- 6 quorum neutrum fieri salvis caerimoniis potest. et ne omnia generatim sacra omnesque percenseam deos, in Iovis epulo num alibi quam in Capitolio pulvinar suscipi
- 7 potest? quid de aeternis Vestae ignibus signoque, quod imperii pignus custodia eius templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive tuque Quirine pater? haec omnia in profano deseri placet sacra aequalia urbi, quaedam vetustiora origine urbis? et videte, quid inter nos ac maiores intersit: illi sacra quaedam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt: ✧ an ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religionum fuit; hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? recordamini, agite dum, quotiens sacra instaurarentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuve praetermissum est. modo quae res post prodigium Albani lacus nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio
- 10 adfectae Veienti bello rei publicae remedio fuit? at etiam, tamquam veterum religionum memores, et peregrinos deos transtulimus Romam et institulimus novos. Iuno regina transvecta a Veis nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die!
- 11 Aio Locutio templum propter caelestem vocem exauditam in Nova via iussimus fieri; Capitolinos ludos sollemnibus aliis addidimus, collegiumque ad id novum auctore senatu
- 12 condidimus: quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus, si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis, si ab
- 13 hostibus metu retenti sumus? de sacris loquimur et de templis. quid tandem? de sacerdotibus nonne in mentem

venit quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua nihil umquam praeterquam urbs capta movit. flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est: hos Velentes pro Romanis facturi estis sacerdotes? et Vestales tuae te deserent, Vesta? et flamen peregre habitando in singulas noctes tantum sibi rei-que publicae piaculi contrahet? quid alia, quae auspicato agimus omnia fere intra pomerium, cui oblivioni aut cui negligentiae damus? comitia curiata, quae rem militarem continent, comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis ubi auspicato, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Velosne haec transferemus, an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab dis hominibusque urbem conveniet?"

LIII. „Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, et ad integra omnia Velos migrare, nec hic aedificando inopem plebem vexare. hanc autem lactari magis causam quam veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto, qui meministis ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolum urbem hanc eandem rem actam esse, ut Velos transmigraremus. et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. vos, etiamsi tunc faciundum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra — nec id mirati sitis, priusquam quale sit audieritis — etiam si tum migrandum fuisset incolum tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc haec migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi patriam videbimur; hoc ad Aliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis inposuisse, ut desereremus penales nostros, exiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus, quem tueri non possemus. et Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? quid restat, nisi ut, si iam novis copiis veliant — constat enim vix credibilem multitudinem esse —

et habitare in capta ab se, deserta a vobis hac urbe velint.
 7 sinatis? quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri
 Aequi Vulscive faciant, ut commigrent Romam, velitiscue
 illos Romanos, vos Velentes esse; an malitis hanc solitudinem
 vestram quam urbem hostium esse? non equidem
 video, quid magis nefas sit. haec scelera, quia piget aedifi-
 8 ficare, haec dedecora pati parati estis? si tota urbe nul-
 lum melius ampliusve tectum fieri possit, quam casa illa
 conditoris est nostri, non in casis ritu pastorum agrestiumque
 habitare est satius inter sacra penatesque nostros quam
 9 exulatum publice ire? maiores nostri, convenae pasto-
 resque, cum in his locis nihil praeter silvas paludesque
 esset, novam urbem tam brevi aedificarunt: nos Capitolio
 arce incolumi, stantibus templis deorum aedificare
 incensa piget? et quod singuli facturi fuimus, si aedes
 nostrae deslagraissent, hoc in publico incendio universi
 recusamus facere?"

1 LIV. „Quid tandem, si fraude, si casu Veis incendium
 ortum sit, ventoque, ut fieri potest, diffusa flammis
 magnam partem urbis absumat, Fidenas inde aut Gabios
 aliamve quam urbem quaesituri sumus, quo transmigre-
 2 mus? adeo nihil tenet solum patriae nec haec terra, quam
 matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas
 3 nobis patriae pendet? equidem — fatebor vobis, etsi minus
 iniuriae vestrae quam meae calamitatis meminisse
 iuvat — cum abessem, quotienscumque patria in mentem
 veniret, haec omnia occurrebant, colles campique et Tiberis
 et adsucta oculis regio et hoc caelum, sub quo natus
 educatusque essem; quae vos, Quirites, nunc moveant
 potius caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam
 4 postea, cum reliqueritis, ea macerent desiderio. non sine
 causa dii hominesque hunc urbi condendae locum elegerunt,
 saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis
 locis fruges devehantur, quo maritimi com-
 meatus accipiantur mare vicinum ad commoditates nec
 expositum nimia propinquitate ad pericula classium
 externarum, regionum Italiae medium, ad incrementum ur-
 5 bis natum unice locum. argumento est ipsa magnitudo

tam novae urbis. trecentessimus sexagensimus quintus
 annus urbis, Quirites, agitur; inter tot veterrimos popu-
 los tam diu bella geritis, cum interea, ne singulas loquar
 urbes, non coniuncti cum Aequis Vulsci, tot tam valida
 oppida, non universa Etruria tantum terra marique pol-
 lens atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiae
 oello vobis par est. quod cum ita sit, quae — malum! — 6
 ratio est expertis alia experiri, cum, iam ut virtus vestra
 transire alio possit, fortuna certe loci huius transferri non
 possit? hic Capitolium est, ubi quondam capite humano 7
 invento responsum est eo loco caput rerum summamque
 Imperii fore; hic, cum augurato liberaretur Capitolium,
 Iuventas Terminusque maximo gaudio patrum vestrorum
 moveri se non passi; hic Vestae Ignes, hic ancilia caelo
 demissa, hic omnes propitii manentibus vobis dii.

LV. Movisse eos Camillus cum alia oratione tum ea, 1
 quae ad religiones pertinebat, maxime dicitur. sed rem
 dubiam decrevit vox opportune emissa, quod, cum sena-
 tus post paulo de his rebus in curia Hostilia haberetur,
 cohortesque ex praesidiis revertentes forte agmine forum
 transirent, centurio in comitio exclamavit „signifer, statuo
 signum, hic manebimus optime.“ qua voce audita et se- 2
 natus accipere se omen ex curia egressus conclamavit,
 et plebs circumfusa adprobavit. antiquata deinde lege
 promisce urbs aedificari coepta. tegula publice praeblita 3
 est, saxi materiaeque caedendae, unde quisque vellet, lus
 factum praedibus acceptis eo anno aedificia perfecturos.
 festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sul 4
 alienique discrimine in vacuo aedificant. ea est causa, ut 5
 veteres cloacae, primo per publicum ductae, nunc pri-
 vata passim subeant tecta, formaque urbis sit occupatae
 magis quam divisae similis.

PERIOCHA LIBRI VI.

Res adversus Vulscos et Aequos et Praenestinos prospere gestas continet. quattuor tribus adiectae: Stellatina Tromentina Sabatina Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, cum obstrictos aere alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine adfectum regni damnatus de saxo delectus est; in cuius notam senatus consultum factum est, ne cui de Manlia gente Marco nomen esset. C. Licinius et L. Sextius tribuni plebis legem promulgaverunt, ut consules ex plebe fierent, qui ex patribus creabantur; eamque cum magna contentione repugnantibus patribus, cum idem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; et primus ex plebe consul L. Sextius creatus est, lata est et altera lex, ne cui plus quingentis iugeribus agri liceret possidere.

TITI LIVI AB URBE CONDITA LIBER VI.

- 1 I. Quae ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus decemvirisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui,
- 2 res cum vetustate nimia obscuras, velut quae magno ex intervallo loci vix cernuntur, tum quod parvae et rarae per eadem tempora litterae fuere, una custodia fidelis memoriae rerum gestarum, et quod, etiam si quae in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant
- 3 monumentis, incensa urbe pleraeque interiire. clariora deinceps certioraque ab secunda origine velut ab stirpibus laetius feraciusque renatae urbis gesta domi militiaeque
- 4 exponentur. ceterum primo quo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe stetit, neque eum abdicare se dictatura nisi anno circumacto passi sunt. comitia
- 5 in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum
- 6 rediit. cum civitas in opere ac labore adsiduo reficiendae urbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab Cn. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra
- 7 ius gentium pugnasset. cui iudicio eum mors adeo

opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtra-
xit. interregnum initum: P. Cornelius Scipio interrex et
post eum M. Furius Camillus. [Iterum] is tribunos militum
consulari potestate creat, L. Valerium Publicolam iterum
L. Verginium P. Corneliū A. Manlium L. Aemiliū L.
Postumium.

Ili ex interregno cum extemplo magistratum inissent, 9
nulla de re prius quam de religionibus senatum consu-
luere. in primis foedera ac leges — erant autem eae duo- 10
decim tabulae et quaedam regiae leges — conquiri quae
comparerent iusserunt. alia ex eis edita etiam in vulgus;
quae autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime,
ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, sup-
pressa. tum de diebus religiosis agitari coeptum, diem- 11
que ante diem XV kal. Sextiles duplici clade insignem, quo
die ad Cremeram Fabii caesi, quo deinde ad Aliam cum
exitio urbis foede pugnatum, a posteriore clade Aliensem
appellarunt, insignemque rei nullius publice privatimque
agenda fecerunt. quidam, quod postridie idus Quinctiles 12
non litasset Sulpicius tribunus militum, neque inventa
pace deum post diem tertium obiectus hosti exercitus Ro-
manus esset, etiam postridie idus rebus divinis superse-
deri iussum; inde ut postridie kal. quoque ac nonas ea-
dem religio esset, traditum putant.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendae ex tam 1
gravi casu rei publicae secum agitare. hinc Vulsci, vete- 2
res hostes, ad extinguendum nomen Romanum arma cepe-
rant, hinc Etruriae principum ex omnibus populis coni-
urationem de bello ad fanum Voltumnæ factam mercatores
adferebant; novus quoque terror accesserat defectione 3
Latinorum Hernicorumque, qui post pugnam ad lacum
Regillum factam per annos prope centum numquam am-
bigua fide in amicitiam populi Romani fuerant. itaque, 4
cum tanti undique terrores circumstarent, appareretque
omnibus non odio solum apud hostis sed contemptu etiam
inter socios nomen Romanum laborare, placuit eiusdem 5
auspiciis defendi rem publicam, cuius recuperata esset,
dictatoremque dici M. Furium Camillum. is dictator C. 6

- Servilium Ahalam magistrum equitum dixit, iustitioque indicto dilectum iuniorum habuit, ita ut seniores quoque quibus aliquid roboris superesset, in verba sua iuratos centuriaret. exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem unam in agro Veiente Etruriae opposuit, alteram ante urbem castra locare iussit: tribuni militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Aemilius praepositus; tertiam partem ipse ad Vulscos duxit, nec procul a Lanuvio — ad Mecium is locus dictus — castra oppugnare est adortus. quibus ab contemptu, quod prope omnem deletam a Gallis Romanam iuventutem crederent, ad bellum profectis tantum Camillus auditis imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus saepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. quod ubi animadvertit Camillus, ignem in obiectam saepem coici iussit. et forte erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solum incendio viam, sed flammis in castra tendentibus vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiae flagrantis ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Vulscorum Romanis fuerit, quam transcendentibus saepem incendio absumptam fuerat. cum castra impetu cepisset dictator, praedam militi dedit, quo minus speratam minime largitore duce, eo militi gratiorem. persecutus deinde fugientes cum omnem Vulscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Vulscos septuagesimo demum anno subegit. victor ex Vulscis in Aequos transiit et ipsos bellum molientes: exercitum eorum ad Bolas oppressit, nec castra modo sed urbem etiam adgressus impetu primo cepit.
- III. Cum in ea parte, in qua caput rei Romanae Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, socios populi Romani, obsidebat, quorum legati opem rebus adfectis orantes cum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret, cuius spei moram cum pati fortuna obsessorum non potuisset, confecta paucitas oppidanorum opere

sigillis vulneribus, quae semper eosdem urgebant, per
 pactionem urbe hostibus tradita inermis cum singulis
 emissa vestimentis miserabili agmine penates relinqueret,
 eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano interve- 4
 nit. cui cum se maesta turba ad pedes provolvisset, prin-
 cipumque orationem necessitate ultima expressam fletus
 mulierum ac puerorum, qui exilii comites trahebantur,
 excepisset, parcere lamentis Sutrinis iussit: Etruscis se
 luctum lacrimasque ferre. sarcinas inde deponi Sutrinis- 5
 que ibi considerare modico praesidio relicto, arma secum
 militem ferre iubet. ita expedito exercitu profectus ad
 Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus, ut sit, secun-
 dis invenit, nullam stationem ante moenia, patentes por-
 tas, victorem vagum praedam ex hostium tectis egerentem.
 iterum igitur eodem die Sutrium capitur; victores Etrusci 6
 passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi
 coeundi in unum aut arma capiendi datur spatium.
 cum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se 7
 in agros eicere possent, clausas — id enim primum dicta-
 tor imperaverat — portas inveniunt. inde alii arma capere, 8
 alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare
 suos ut proelium irent, quod accensum ab desperatione
 hostium fuisset, ni praecones per urbem dimissi poni
 arma et parci inermi iussissent, nec praeter armatos quem-
 quam violari. tum etiam quibus animi in spe ultima ob- 9
 stinati ad decertandum fuerant, postquam data spes vitae
 est, lactare passim arma, inermesque, quod tutius for-
 tuna fecerat, se hosti offerre. magna multitudo in custo- 10
 dias divisa; oppidum ante noctem redditum Sutrinis in-
 violatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi
 captum sed traditum per condiciones fuerat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit triumphum simul 1
 bellorum victor. longe plurimos captivos ex Etruscis 2
 ante currum duxit, quibus sub hasta venundatis tantum
 aeris redactum est, ut pretio pro auro matronis perso- 3
 luto ex eo quod supererat tres paterae aureae factae sint,
 quas cum titulo nominis Camilli ante Capitolium incensum
 in Iovis cella constat ante pedes Iunonis positae fuisse.

- 4 Eo anno in civitatem accepti qui Veientium Capen-
tiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad flo-
5 manos, agerque his novis civibus adsignatus. revocati
quoque in urbem senatus consulto a Veis, qui aedificandi
Romae pigritia occupatis ibi vacuis tectis Veios se contu-
lerant. et primo fremitus fuit aspernantium imperium
dies deinde praestituta capitalisque poena, qui non reme-
grasset Romam, ex ferocibus universis singulos metu suo
6 quemque oboedientes fecit. et Roma cum frequentia cre-
scere, tum tota simul exurgere aedificiis et re publica
impensas adiuvante et aedilibus velut publicum exigenti-
bus opus et ipsis privatis — admonebat enim desiderium
usus — festinantibus ad effectum operis. intraque annum
nova urbs stetit.
- 7 Exitu anni comitia tribunorum militum consulari po-
testate habita. creati T. Quinctius Cincinnatus Q. Servilius
Fidenas quintum L. Iulius Iulus L. Aquilius Corvus
L. Lucretius Tricipitinus Servius Sulpicius Rufus exerci-
tum alterum in Aequos non ad bellum — victos namque
8 se fatebantur — sed ab odio ad pervastandos fines, ne
quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere, alte-
9 rum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum
Cortuosa et Contenebra vi capta. ad Cortuosam nihil cer-
taminis fuit: improviso adorti primo clamore atque im-
petu cepere. direptum oppidum atque incensum est.
10 Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit; labor-
que continuus non die non nocte remissus subegit eos.
cum in sex partes divisus exercitus Romanus senis horis
in orbem succederet proelio, oppidanos eosdem integro
semper certamini paucitas fessos obiceret, cessere tandem.
11 locusque invadendi urbem Romanis datus est. publicari
praedam tribunis placebat; sed imperium quam consilium
segniis fuit: dum cunctantur, iam militum praeda erat,
nec nisi per invidiam adimi poterat. — Eodem anno, ne
privatis tantum operibus cresceret urbs, Capitolium quo-
que saxo quadrato substructum est, opus vel in hac ma-
gnificentia urbis conspiciendum.

V. Iam et tribuni plebis civitate aedificando occupata

contiones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager tum primum post 2 accisas a Camillo Volscorum res possessionis haud ambiguae. criminabantur multo eum infestiores agrum ab 3 nobilitate esse, quam a Volscis fuerit: ab illis enim tantum, quoad vires et arma habuerunt, incursiones eo factas. nobiles homines in possessionem agri publici grassari; nec nisi, antequam omnia praecipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore. haud magno opere plebem move- 5 rant et infrequentem in foro propter aedificandi curam et eodem exhaustam impensis, eoque agri inmemorem, ad quem instruendum vires non essent.

In civitate plena religionum, tunc etiam ab recenti 6 clade superstitionis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit: L. Papirium C. Corneliū C. Sergium L. Aemiliū iterum Lucium Menenium L. Valerium Publicolam tertium creat. il ex interregno magistratum occipere. — Eo anno aedis Martis Gallico bello vota dedicata est a Tito Quinctio duumviro sacris faciendis, tribus quattuor ex novis civibus additae: Stellatina Tromentina Sabatina Arniensis; eaeque viginti quinque tribuum numerum explevere.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis 1 actum ad frequentiores iam populum mobilioremque ad cupiditatem agri quam fuerat. et de Latino Hernicoque 2 bello mentio facta in senatu maioris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum 3 militum consulari potestate rediit; collegae additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis Q. Servilius Fidenas sextum L. Quinctius Cincinnatus L. Horatius Pulvillus P. Valerius.

Principio anni aversae curae hominum sunt a bello 4 Etrusco, quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente inlatum in urbem attulit Antiates in armis esse, Latinorumque populos iuventutem suam misisse ad id bel-

- lum, eo abnuentes publicum fuisse consilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent, desierant iam ulla contemni bella. itaque senatus diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset et collegae fateri regimen omnium rerum, ubi quid belli licet terroris ingruat, in viro uno esse, sibi que destinatum in animo esse Camillo summittere imperium, nec quicquam de maiestate sua detractum credere, quod maiestati eius viri concessissent. conlaudatis ab senatu tribunis et ipso Camillus, confusus animo, gratias egit. ingens inde alonus a populo Romano sibi, qui se dictatorem iam quartum creasset, magnum a senatu talibus de se iudiciis elus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio iniungi. itaque si quid laboris vigiliarumque adici possit, certantem secum ipsum adniscitur, ut tanto de se consensu civitatis opinionem, quae maxima sit, etiam constantem efficiat. quod ad bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum quam periculi esse. se tamen ut nihil timendi sic nihil contemnendi auctorem esse. circumscideri urbem Romanam ab invidia et odio finitimorum: itaque et ducibus pluribus et exercitibus administrandam rem publicam esse. „te“ inquit, „P. Valeri, socium imperii consilii que legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet; te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratoque in urbe castra habere, intentum, sive Etruria interim, ut nuper, sive nova haec cura, Latini atque Hernici moverint. pro certo habeo ita rem gesturum, ut patri a vo teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. tertius exercitus ex causariis senioribusque a L. Quinctio scribatur, qui urbi moenibusque praesidio sit. L. Horatius arma tela frumentum quaeque belli alia tempora possent provideat. te, Servi Corneli, praesidem huius publici consilii, custodem religionum comitiorum legum rerum omnium urbanarum collegae facimus“. cunctis in partes muneris sui benigne pollicentibus operam Valerius socius imperii lectus adiecit M. Furium sibi pro dictatore seque ei pro magistro equitum futurum: proinde

quam opinionem de unico Imperatore, eam spem de bello haberent. se vero bene sperare patres et de bello et de 18 pace universaque re publica erecti gaudio fremunt, nec dictatore unquam opus fore rei publicae, si tales viros in magistratu habeat, iam concordibus iunctos animis, parere atque imperare iuxta paratos laudemque conferentes potius in medium quam ex communi ad se trahentes.

VII. Iustitio indicto dilectuque habito Furius ac Valerius ad Satricum profecti, quo non Volscorum modo iuventutem Antiates ex nova subole lectam sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis illudina pace populis. itaque novus hostis veteri adiunctus commovit animos militis Romani. quod ubi aciem iam 2 instruenti Camillo centuriones renuntiaverunt turbatas militum mentes esse, segniter arma capta cunctabundosque et resistentes egressos castris esse, quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnatuos et aegre inermem tantam multitudinem, nedum armatam sustineri posse; in equum insilit, et ante signa obversus 3 in aciem, ordines interequitans: „quae tristitia, milites, haec, quae insolita cunctatio est? hostem, an me, an vos ignoratis? hostis est quid aliud quam perpetua materia virtutis gloriaeque vestrae? vos contra me duce, ut Falerios Velosque captos et in capta patria Gallorum legiones caesas taceam, modo trigeminae victoriae triplicem triumphum ex his ipsis Volscis et Aequis et ex Etruria egistis, an me, quod non dictator vobis sed tribunus signum dedi, 6 non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero, et vos in me nihil praeter me ipsum intueri decet; neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exilium quidem ademit. iidem igitur omnes sumus, et 8 cum eadem omnia in hoc bellum adferamus, quae in priora attulimus, eundem eventum belli expectemus. simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet: vos vincetis, illi fugient“.

VIII. Dato deinde signo ex equo desilit, et proximum 1 signiferum manu arreptum secum in hostem rapit „infer, miles“, clamitans „signum“. quod ubi videre ipsum Ca- 2

- millum iam ad munera corporis senecta invalidum vade-
 tem in hostes, procurreunt pariter omnes clamore sublato
 3 „sequere imperatorem“ pro se quisque clamantes. emis-
 sum etiam signum Camilli iussu in hostium aciem ferunt
 4 idque ut repeteretur concitatos antesignanos. ibi primum
 pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum
 5 aciem sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum
 militum movebat excitata praesentia ducis, sed quod Vol-
 scorum animis nihil terribilius erat quam ipsius Camilli
 6 forte oblata species: ita, quocumque se intulisset, victo-
 riam secum haud dubiam trahebat. maxime id evidens
 fuit, cum in laevum cornu prope iam pulsum arrepto re-
 pente equo cum scuto pedestri advectus conspectu suo
 proelium restituit ostentans vincentem ceteram aciem
 7 iam inclinata res erat, sed turba hostium et fugam impe-
 diebat et longa caede conficienda multitudo tanta fesse
 militi erat, cum repente ingentibus procellis fusus imbel-
 8 certam magis victoriam quam proelium diremit. signum
 deinde receptui dato nox insecuta quietis Romanis perfectum
 bellum. Latini namque et Hernici relictis Volscis domos
 9 profecti sunt malis consiliis pares adepti eventus: Volsci
 ubi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellave-
 rant, relictis castris moenibus Satrici se includunt. quod
 primo Camillus vallo circumdare et aggere atque opere
 10 bus oppugnare est adortus. quae postquam nulla eru-
 ptione impediri videt, minus esse animi ratus in hostes
 quam ut in eo tam lentae spei victoriam expectaret, co-
 hortatus milites, ne tamquam Veios oppugnantes in opere
 longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse, in-
 genti militum alacritate moenia undique adgressus scal-
 oppidum cepit. Volsci abiectis armis sese dederunt.
- 1 IX. Ceterum animus ducis rei maiori, Antio, imminet
 bat: id caput Volscorum, eam fuisse originem proximae
 2 belli. sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinis-
 que, tam valida urbs capi non poterat, relicto ad exerci-
 tum collega Romam est profectus, ut senatum ad ex-
 3 dendum Antium hortaretur. inter sermonem eius — crede-
 rem Antiatem diuturniorem manere diis cordi fuisse —

legati ab Nepete ac Sutrio auxilium adversus Etruscos petentes veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. 4 namque cum ea loca opposita Etruriae et velut claustra inde portaeque essent, et illis occupandi ea, cum quid novi molirentur, et Romanis recuperandi tuendique cura erat. igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut omisso 5 Antio bellum Etruscum susciperet. legiones urbanae, quibus Quinctius praefuerat, ei decernuntur. quamquam expertum exercitum adsuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit; Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quinctius Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. profecti ab urbe Sutrium 7 Furius et Valerius partem oppidi iam captam ab Etruscis invenere, ex parte altera intersaeptis itineribus aegre oppidanos vim hostium ab se arcentes. cum Romani auxilii adventus tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque et in praesentia rem inclinatam sustinuit, et spatium ad opem ferendam dedit. itaque diviso exercitu Camillus collegam in eam partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, moenia adgredi iubet, non tam a spe scalis capi urbem posse, quam ut aversis eo hostibus et oppidanis iam pugnando fessis laxaretur labor, et ipse spatium intrandi sine certamine moenia haberet. quod cum 10 simul utrimque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, et moenia summa vi oppugnari et intra moenia esse hostem viderent, porta se, quae una forte non obsidebatur, trepidi uno agmine decedere. magna caedes fugientium et in urbe et per agros est facta. plures a Furianis intra moenia caesi; Valeriani expeditiores ad persequendos fuere nec ante noctem, quae conspectum ademit, finem caedendi fecere. Sutrio recepto restituto 12 que sociis Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum iam totum Etrusci habebant.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore 1 non [in] eo solum quod tota hostium erat, sed etiam quod parte Nepesinorum prodente civitatem facta erat deditio. mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se 2

ab Etruscis fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi
 3 praestarent. unde cum responsum allatum esset nihil sua
 potestatis esse, Etruscos moenia custodiasque portarum
 tenere, primo populationibus agri terror est oppidanis ad-
 4 motus; deinde, postquam deditionis quam societatis fides
 sanctor erat, fascibus sarmentorum ex agro conlatis ductus
 ad moenia exercitus, completisque fossis scalae admo-
 motae; et clamore primo impetuque oppidum capitur.
 5 Nepesinis inde edictum, ut arma ponant, parciue iussum
 inermi; Etrusci pariter armati atque inermes caesi. Ne-
 pesinorum quoque auctores deditionis securi percussi;
 innoxiae multitudini redditae res, oppidumque cum prae-
 6 sidio relictum. ita duabus sociis urbibus ex hoste rece-
 ptis victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romanum
 reducerunt. — Eodem anno ab Latinis Hernicisque res
 repetitae, quaesitumque, cur per eos annos militem ex
 7 instituto non dedissent. responsum frequenti utriusque
 gentis concilio est nec culpam in eo publicam nec consi-
 lium fuisse, quod suae iuventutis aliqui apud Volscos mi-
 8 litaverint. eos tamen ipsos pravi consilii poenam habere,
 nec quemquam ex his reducem esse. militis autem non
 dati causam terrorem adsidium a Volscis fuisse, quam per-
 stem adhaerentem lateri suo tot super alia aliis bellis ex-
 9 hauriri nequisse. quae relata patribus magis tempus quam
 causam non visa habere.

1 XI. Insequenti anno, A. Manlio P. Cornelio T. et L.
 Quinctiis Capito is L. Papirio Cursore iterum O. Sergio
 iterum tribunis consulari potestate, grave bellum foris,
 2 gravior domi se tio exorta: bellum ab Volscis adiuncta
 Latinorum atque Hernicorum defectione, seditio, unde
 minime timeri p ult, a patriciae gentis viro et incitatae
 3 famae, M. Manlio Capitolino. qui nimius animi cum aliorum
 principes sperner, uni invideret eximio simul honoribus
 atque virtutibus, M. Furio, aegre ferebat solum eum in
 4 magistratibus, solum apud exercitus esse, tantum iam
 eminere, ut isdem auspiciis creatos non pro collegis sed
 pro ministris habeat, cum interim, si quis vere aestimare
 velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium

non potuerit, nisi a se prius Capitolium atque arx servata
esset; et ille inter aurum accipiendum et in spem pacis
solutis animis Gallos adgressus sit, ipse armatos capien-
tesque arcem depulerit; illius gloriae pars virilis apud
omnes milites sit, qui simul vicerint, suae victoriae ne-
minem omnium mortallum socium esse. his opinionibus
inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens et
impotens, postquam inter patres non quantum aequum
censebat excellere suas opes animadvertit, primus omnium
ex patribus popularis factus cum plebeis magistratibus
consilia communicare, criminando patres, adliciendo ad
se plebem iam aura non consilio ferri, famaeque magnae
malle quam bonae esse. et non contentus agrariis legi-
bus, quae materia semper tribunis plebi seditionum fuis-
set, fidem moliri coepit: acriores quippe aeris alieni sti-
mulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam
minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum terrent.
et erat aeris alieni magna vis re daniosissima etiam di-
vitiis, aedificando, contracta. bellum itaque Volscum,
grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum de-
fectione, in speciem causae iactatum, ut maior potestas
quaereretur: sed nova consilia Manlii magis compulere se-
natum ad dictatorem creandum. creatus A. Cornelius
Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capito-
linum.

XII. Dictator etsi maiorem dimicationem propositam
domi quam foris cernebat, tamen, seu quia celeritate ad
bellum opus erat, seu victoria triumphoque dictaturae ipsi
vires se additurum ratus, dilectu habito in agrum Pompti-
num, quo a Volscis exercitum inductum audierat, pergit.
non dubito praeter satietatem tot iam libris adsidua bella
cum Volscis gesta legentibus illud quoque succursurum,
quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum
auctores miraculo fuit, unde totiens victis Volscis et Ae-
quis suffecerint milites. quod cum ab antiquis tacitum
praetermissumque sit, cuius tandem ego rei praeter opi-
nionem, quae sua cuique coniectanti esse potest, auctor
sim? simile veri est aut intervallis bellorum, sicut nunc in 4

- dilectibus sit Romanis, alia atque alia subole iuniorum
bella instauranda tollens usos esse; aut non ex isde
semper populis exercitus scriptos, quamquam eadem sem
5 per gens bellum intulerit; aut innumerabilem multitudi
nem liberorum capitum in eis fuisse locis, quae nu
vix seminario exiguo militum relicto servitia Romana
6 solitudine vindicant. ingens certe, quod inter omni
auctores conveniat, quamquam nuper Camilli ductu atque
auspicio accisae res erant. Volscorum exercitus fuit.
hoc Latini Hernicique accesserant et Cerceiensium quidam
et coloni etiam a Velitris Romani.
- 7 Dictator castris eo die positis, postero cum auspicio
prodisset hostiaque caesa pacem deum adorasset, laetus
milites iam arma ad propositum pugnae signum, sic
8 edictum erat, luce prima capientes processit: „nostra
ctoria est, milites,“ inquit „si quid di vatesve eorum
futurum vident. itaque, ut decet certae spei plenos et cum
inparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis gla
diis tantum dextras armemus. ne procurri quidem ab acie
velim, sed obnixos vos stabili gradu impetum hostium ex
9 cipere. ubi illi vana iniecerint missilia, et effusi stantibus
vobis se intulerint, tum micent gladii, et veniat in mentes
univarique deos esse, qui Romanum adiuvent, deos, qui
10 secundis avibus in proelium miserint. tu, T. Quincti, equi
tem intentus ad primum initium moti certaminis teneat
ubi haerere iam aciem conlato pede videris, tum terrorem
equestrem occupatis alio pavore infer, invectusque ordinem
11 pugnantium dissipa“. sic eques, sic pedes, ut praeciperet
pugnant; nec dux legiones nec fortuna fefellit ducem.
- 1 XIII. Multitudo hostium nulli rei praeterquam mero
mero freta et oculis utramque metiens aciem temere
2 proelium indit, temere omisit; clamore tantum missilibus
que telis et primo pugnae impetu ferox gladios et conlato
tum pedem et vultum hostis ardore animi micantem ferre
3 non potuit. impulsam frons prima et trepidatio subsidio
inlata. et suum terrorem intulit eques; rupti inde multi
locis ordines, motaque omnia et fluctuanti similis acies
erat. dein, postquam cadentibus primis iam ad se quies

que perventuram caedem cernebat, terga vertunt. instare 4
 Romanus; et donec armati confertique abibant, peditum
 labor in persequendo fuit: postquam iactari arma passim
 fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum
 est, tum equitum turmae emissae dato signo, ne in sin-
 gulorum morando caede spatium ad evadendum interim
 multitudini darent: satis esse missilibus ac terrore impe- 5
 diri cursum obequitandoque agmen teneri, dum adsequi
 pedes et iusta caede conficere hostem posset. fugae se- 6
 quendique non ante noctem finis fuit. capta quoque ac
 direpta eodem die castra Volscorum, praedaeque omnis
 praeter libera corpora militi concessa est. pars maxima 7
 captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit, nec hominum
 de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed prince-
 pes quidam iuventutis inventi, manifesta fides publica ope
 Volscos hostes adiutos. Cerceiensium quoque quidam co- 8
 gulti et coloni a Velitris; Romanque omnes missi per-
 cunctantibus primoribus patrum eadem quae dictatori,
 defectionem sui quisque populi, haud perplexe indicavere.

XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat minime 1
 dubius bellum cum his populis patres iussuros, cum maior
 domi exorta moles coegit acciri Romam cum gliscente in
 dies seditione, quam solito magis metuendam auctor fa-
 ciebat. non enim iam orationes modo M. Manli sed facta, 2
 popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fle-
 rent, intuenda erant. centurionem nobilem militaribus 3
 factis indicatum pecuniae cum duci vidisset, medio foro
 cum caterva sua accurrit et manum iniecit; vociferatus-
 que de superbia patrum ac crudelitate feneratorum et
 miseriis plebis, virtutibus eius viri fortunaque, „tum 4
 vero ego“ inquit „nequiquam hac dextra Capitolium ar-
 cemque servaverim, si civem commilitonemque meum
 tamquam Gallis victoribus captum in servitutem ac vin- 5
 cula duci videam“. inde rem creditori palam populo sol-
 vit, librae et aere liberatum emittit deos atque homines
 obtestantem, ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis
 Romanae, gratiam referant. acceptus extemplo in tumultu- 6
 tuosam turbam et ipse tumultum augebat. cicatrices ac-

- ceptas Veienti Gallico aliisque deinceps bellis ostentantem
 7 se militantem, se restituentem eversos penates multiplos
 iam sorte exsoluta mergentibus semper sortem usura
 obrutum fenore esse; videre lucem forum civium ora
 8 Manlii opera; omnia parentum beneficia ab illo se habere
 illi devovere corporis vitaeque ac sanguinis quod supersit
 quodcumque sibi cum patria, penatibus publicis ac priva-
 9 tis iuris fuerit, id cum uno homine esse. his vocibus
 instincta plebes cum iam unius hominis esset, addita alio
 10 commotiorem ad omnia turbanda consilii res. fundum
 Veienti, caput patrimonii, subiecit praeconi: „ne quae
 vestrum“ inquit, „Quirites, donec quidquam in re mea
 supererit, iudicatum addictumve duci patiar“. id verbum
 ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secutus
 11 vindicem libertatis viderentur. ad hoc domi contionantem
 in modum sermones pleni criminum in patres; inter quos
 cum omisso discrimine, vera an vana iaceret, thesaurus
 Gallici auri occultari a patribus iecit, nec iam possiden-
 dis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque
 publicam avertant; ea res si palam fiat, exsolvi plebes
 12 aere alieno posse. quae ubi obiecta spes est, enimvero
 indignum facinus videri: cum conferendum ad redimen-
 dam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo conlationem
 factam, idem aurum ex hostibus captum in paucorum
 13 praedam cessisse. itaque exsequebantur quaerendo, ut
 tantae rei furtum occultaretur; differentique et temporis
 suo se indicaturum dicenti ceteris omissis eo versae erat
 omnium curae, apparebatque nec veri iudicii gratiam me-
 diam nec falsi offensionem fore.

- 1 XV. Ita suspensis rebus dictator accitus ab exercitu
 in urbem venit. postero die senatu habito cum satis pro-
 richtatus voluntates hominum discedere senatum abire
 2 vetuisset, stipatus ea multitudine sella in comitio posita
 viatorem ad M. Manlium misit; qui dictatoris iussu voca-
 tus, cum signum suis dedisset adesse certamen, agmina
 3 ingenti ad tribunal venit. hinc senatus, hinc plebs, suorum
 4 quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum
 dictator silentio facto „utram“ inquit „mihi patribusque

Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quem
ad modum quod ad te attinet eamque rem, quam de te
sum quaesiturus, conventurum satis confido. spem fa-
ctam a te civitati video fide incolumi ex thesauris Galli-
cis, quos primores patrum occultent, creditum solvi posse.
cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra
te, M. Manli, adhorter, liberes fenore plebem Romanam,
et istos incubantes publicis thesauris ex praeda clande-
stina evolvas. quod nisi facis, sive ut et ipse in parte prae-
dae sis, sive quia vanum indicium est, in vincla te duci
iubebo, nec diutius patiar a te multitudinem fallaci spe
concitari. ad ea Manlius nec se fefellisse ait, non ad-
versus Vulscos, totiens hostis, quotiens patribus expediat,
nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus
in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam dicta-
torem creatum esse; iam omisso bello, quod simulatum
sit, in se impetum fieri, iam dictatorem profiteri patro-
cinium feneratorum adversus plebem, iam sibi ex favore
multitudinis crimen et perniciem quaeri. „offendit“ in-
quit „te, A. Corneli, vosque, patres conscripti, circum-
fusa turba lateri meo: quin eam diducitis a me singuli
vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives
vestros, prohibendo iudicatos addictosque duci, ex eo quod
affluit opibus vestris sustinendo necessitates aliorum? sed
quid ego vos, de vestro inpendatis, hortor? sortem ali-
quam ferte, de capite deducite quod usuris pernumera-
tum est: iam nihilo mea turba quam ullius conspectior
erit. at enim quid ita solus ego civium curam ago? ni-
hilo magis quod respondeam habeo, quam si quaeras, quid
ita solus Capitolium arcemque servaverim. et tum univer-
sis quam potui opem tuli, et nunc singulis feram. nam quod
ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem
difficilem interrogatio facit. cur enim quaeritis, quod scitis?
cur, quod in sinu vestro est, excuti lubetis potius quam po-
natis, nisi aliqua fraus subest? quo magis argui praestigias
iubetis vestras, eo plus vereor, ne abstuleritis observanti-
bus etiam oculos. itaque non ego vobis ut indicem praedae
vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis“.

- 1 XVI. Cum mittere ambages dictator iuberet, et aut per-
agere verum indicium cogeret aut fateri facinus insi-
mulati falso crimine senatus oblataeque vani furti invi-
diae, negantem arbitrio inimicorum se locuturum in vincla
2 duci iussit. arreptus a viatore „Iuppiter“ inquit „optime
maxime Iunoque regina ac Minerva ceterique dii deaeque,
qui Capitolium arcemque incolitis, sine vestrum mili-
tem ac praesidem sintis vexari ab inimicis? haec dextra,
qua Gallos fudi a delubris vestris, iam in vinculis et cate-
3 nis erit?“ nullius nec oculi nec aures indignitatem fere-
bant, sed invicta sibi quaedam patientissima iusti imperii
civitas fecerat, nec adversus dictatoriam vim aut tribuni
plebis aut ipsa plebs attollere oculos aut hincere audebant.
4 coniecto in carcerem Manlio satis constat magnam partem
plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac bar-
bam promississe, obversatamque vestibulo carceris mae-
stam turbam.
- 5 Dictator de Vulscis triumphavit, invidiaeque magis
triumphus quam gloriae fuit: quippe domi non militiae
partum eum, actumque de cive, non de hoste fremen-
bant; unum defuisse tantum superbiae, quod non M.
6 Manlius ante currum sit ductus. iamque haud procul
seditione res erat. cuius leniendae causa postulante
nullo largitor voluntarius repente senatus factus Satri-
cum coloniam duo milia civium Romanorum deduci ius-
7 sit. bina iugera et semisses agri adsignati. quod cum
et parvum et paucis datum et mercedem esse prodendi
8 M. Manli interpretarentur, remedio inritatur seditio. et
iam magis insignis sordibus et facie reorum turba Man-
liana erat, amotusque post triumphum abdicatione dicta-
turae terror et linguam et animos liberaverat hominum.
- 1 XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium
multitudini, quod defensores suos semper in praeci-
pitum locum favore tollat, deinde in ipso discrimine peri-
culi destituat. sic Sp. Cassium in agros plebem vocantem,
2 sic Sp. Maelium ab ore civium famem suis impensis pro-
pulsantem oppressos, sic M. Manlium mersam et obrutam
fenore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahen-

tem proditum inimicis. saginare plebem populares suos, ut lugulentur. hocne patiendum fuisse, si ad nutum 3 dictatoris non responderit vir consularis? fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse quod tum responderet: cui servo unquam mendacii poenam vincula fuisse? non obversatam esse memoriam noctis illius, quae paene 4 ultima atque aeterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum per Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manli, qualem eum armatum plenum sudoris ac sanguinis ipso paene Iove erepto ex hostium manibus vidissent? selibrisne farris gratiam servatori patriae rela- 5 tam? et quem prope caelestem, cognomine certe Capitolino Iovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse? iam ne nocte quidem turba ex eo 6 loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur, cum remisso, id quod erepturi erant, ex senatus consulto Manlius vinculis liberatur. quo facto non seditio finita sed dux seditioni datus est.

Per eosdem dies Latinis et Hernicis simul colonis Cir- 7 ceiensibus et a Velitris purgantibus se Volsci crimine belli captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadvertent, tristitia responsa reddita; tristiora colonis, quod cives Romani patriae oppugnandae nefanda consilia inissent. non negatum itaque tantum de captivis, sed, in 8 quo ab sociis tamen temperaverant, denuntiatur senatus verbis, facessent propere ex urbe ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis ius, externo non civi comparatum, tegeret.

XVIII. Recrudescente Manliana seditione sub exitu 1 anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate Servius Cornelius Maluginensis iterum P. Valerius Potitus iterum M. Furius Camillus quintum Servius Sulpicius Rufus iterum C. Papirius Crassus T. Quinctius Cincinnatus iterum. cuius principio anni et patribus et 2 plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non advocata dilectu spem cepit, dum tam potentem haberet

- ducem, fenoris expugnandi; patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis.
- 3 igitur cum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, iam in propinquum certamen aderat et Manlius. advocata domum plebe cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agit, plenior aliquanto animorum
- 4 irarumque, quam antea fuerat. iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto; spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Spurio Maelio Cincinnatus Quinctius fecisset, et vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset.
- 5 his simul inflatus exacerbatusque iam per se accensos incitabat plebis animos: „quo usque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne beluas quidem ignorare voluit? numerate saltem, quot ipsi sitis, quot adversarios
- 6 habeatis. si singuli singulos adgressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate quam illos pro dominatione certaturos. quot enim clientes circa singulos fuistis
- 7 patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis. ostendite modo bellum: pacem habebitis. videant vos paratos ad vim: ius ipsi remittent. audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. quo usque me circum-
- 8 spectabitis? ego quidem nulli vestrum deero: ne fortuna mea desit, videte. ipse vindex vester, ubi visum inimicus est, nullus repente fui; et vidistis in vincula duci universi
- 9 eum, qui a singulis vobis vincula depuleram. quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassi Maelique expectem? bene facitis, quod abominamini; dii prohibebunt haec: sed numquam propter me de caelo descendent. vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis, sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris
- 10 hostibus, a superbis defenderem civibus. tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis sit, nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversus patres noritis? nec hoc
- 11 natura insitum vobis est, sed usu possidemini. cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ut imperare

illis aequum censeatis? quia consuestis cum eis pro imperio certare, adversus hos temptare magis quam tueri libertatem. tamen, qualescumque duces habuistis, qualescumque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacumque petistis, obtinuistis seu vi seu fortuna vestra. tempus est etiam maiora conari. experimini modo et vestram felicitatem et me, ut spero, feliciter expertum: minore negotio qui imperet patribus inponetis, quam qui resisterent imperantibus inposuistis. solo aequandae sunt dictaturae consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. proinde adeste, prohibete ius de pecuniis dici. ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea et fides nomen induit: vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea quae vultis. inde de regno agendi ortum initium dicitur, sed nec cum quibus nec quem ad finem consilia pervenerint, satis planum traditur.

XIX. At in parte altera senatus de secessione in domum privatam plebis, forte etiam in arce positam, et imminenti mole libertatis agitatur. magna pars vociferantur Servilio Ahala opus esse, qui non in vincla duci iubendo iritet publicum hostem, sed unius lactura civis finiat intestinum bellum. decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manli res publica detrimenti capiat. tum tribuni consulari potestate tribuni plebi — nam [et] quia eundem et suae potestatis quem libertatis omnium finem cernebant, patrum auctoritati se dediderant — ii tum omnes quid opus facto sit, consultant. cum praeter vim et caedem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore apparet, tum M. Menenius et Q. Publilius tribuni plebis: „quid patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? quid cum plebe adgredimur eum, quem per ipsam plebem tutius adgredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? diem dicere ei nobis in animo est. nihil minus populare quam regnum est. simul multitudo illa non secum certari viderint, et

ex advocatis iudices facti erunt, et accusatores de plebe patricium reum intuebuntur et regni crimen in medio, nulli magis quam libertati favebunt suae."

- 1 XX. Adprobantibus cunctis diem Manlio dicunt, quod
- 2 ubi est factum, primo commota plebs est, utique post-
- 3 quam sordidatum reum viderunt, nec cum eo non modo
- 4 patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines,
- 5 postremo ne fratres quidem Aulum et Titum Manlios, quod
- 6 ad eum diem numquam usu venisset, ut in tanto discrimi-
- 7 ne non et proximi vestem mutarent. Ap. Claudio in
- 8 vincula ducto C. Claudium inimicum Claudiamque omnem
- 9 gentem sordidatam fuisse. consensu opprimi popularem
- 10 virum, quod primus a patribus ad plebem defecisset, cum
- 11 dies venit, quae praeter coetus multitudinis seditiosasque
- 12 voces et largitionem et fallax indicium pertinentia proprie
- 13 ad regni crimen ab accusatoribus obiecta sint reo, apud
- 14 neminem auctorem invenio; nec dubito haud parva fuisse,
- 15 cum damnandi mora plebi non in causa sed in loco fuerit.
- 16 illud notandum videtur, ut sciant homines, quae et quanta
- 17 decora foeda cupiditas regni non ingrata solum sed invisa
- 18 etiam reddiderit: homines prope quadringentos produ-
- 19 xisse dicitur, quibus sine fenore expensas pecunias tulisset,
- 20 quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset,
- 21 ad haec decora quoque belli non commemorasse tantum
- 22 sed protulisse etiam conspicienda, spolia hostium caeso-
- 23 rum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta, in
- 24 quibus insignes duas murales coronas, civicas octo, ad
- 25 hoc servatos ex hostibus cives produxit, inter quos C.
- 26 Servilium magistrum equitum absentem nominatum, et
- 27 cum ea quoque, quae bello gesta essent, pro fastigio re-
- 28 rum oratione etiam magnifica, facta dictis aequando, me-
- 29 morasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello accep-
- 30 ptis, et identidem Capitolium spectans Iovem deosque
- 31 alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum precat-
- 32 usque esse, ut quam mentem sibi Capitolinam arcem pro-
- 33 tectenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo
- 34 Romano in suo discrimine darent, et orasse singulos uni-
- 35 versosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad

deos immortales versi de se iudicaret. in campo Martio 10
 cum centuriatim populus citaretur, et reus ad Capitolium
 manus tendens ab hominibus ad deos preces avertisset,
 apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent
 tanti memoria decoris, numquam fore in praeoccupatis
 beneficio animis vero crimini locum. ita predicta die in 11
 Petelinum locum extra portam Flumentanam, unde con-
 spectus in Capitolium non esset, concilium populi indi-
 ctum est. ibi crimen valuit, et obstinatis animis triste iu-
 dicium invisumque etiam iudicibus factum. sunt qui per 12
 duumviros, qui de perduellione anquirerent creatos, aucto-
 res sint damnatum. tribuni de saxo Tarpeio deiecerunt;
 locusque idem in uno homine et eximiae gloriae monu-
 mentum et poenae ultimae fuit. adiectae mortuo notae 13
 sunt: publica una, quod, cum domus eius fuisset ubi nunc
 aedes atque officina Monetae est, latum ad populum est,
 ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret; gentili- 14
 cia altera, quod gentis Manliae decreto cautum est, ne
 quis deinde M. Manlius vocaretur. hunc exitum habuit
 vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. po- 15
 pulum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per
 se ipsas recordantem virtutes desiderium eius tenuit, pe-
 stilentia etiam brevi consecuta nullis occurrentibus tantae
 cladis causis ex Manliano supplicio magnae parti videri
 orta: violatum Capitolium esse sanguine servatoris, nec 16
 dis cordi fuisse poenam eius oblatam prope oculis suis,
 a quo sua templa crepta manibus hostium essent.

XXI. Pestilentiam inopia frugum et volgatam utrius- 1
 que mali famam anno insequente multiplex bellum exce-
 pit, L. Valerio quartum Aulo Manlio tertium Servio Sul-
 picio tertium Lucio Lucretio L. Aemilio tertium M. Tre-
 bonio tribunis militum consulari potestate. hostes novi 2
 praeter Vulscos velut sorte quadam prope in aeternum
 exercendo Romano militi datos, Cerceiosque et Velitras
 colonias iam diu molientes defectionem et suspectum
 Latium, Lanuvini etiam, quae fidelissima urbs fuerat, su-
 bito exorti. id patres rati contemptu accidere, quod Ve- 3
 lternis civibus suis tam diu impunita defectio esset, decre-

verunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur
 1 de bello eis indicendo. ad quam militiam quo parator
 plebes esset, quinqueviros Pomptino agro dividendo et
 5 triumviros Nepete coloniae deducendae creaverunt. tum
 ut bellum iuberent latum ad populum est, et nequiquam
 dissuadentibus tribunis plebis omnes tribus bellum iusse-
 6 runt. apparatus eo anno bellum est, exercitus propter
 pestilentiam non eductus. eaque cunctatio colonis spa-
 tium dederat deprecandi senatum; et magna hominum
 pars eo ut legatio supplex Romam mitteretur inclinabat.
 7 ni privato, ut sit, periculo publicum implicitum esset, aucto-
 resque defectionis ab Romanis metu, ne soli crimini sub-
 lecti placula irae Romanorum dederentur, avertissent co-
 8 lontas a consiliis pacis. neque in senatu solum per eos
 legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut
 praedatum in agrum Romanum exirent. haec nova iniuria
 9 exturbavit omnem spem pacis. de Praenestinatorum quoque
 defectione eo anno primum fama exorta; arguentibusque
 eos Tusculanis et Gabinis et Labicanis, quorum in fines
 incursatum erat, ita placide ab senatu responsum est, ut
 minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, ap-
 pareret.

1 XXII. Insequenti anno Sp. et L. Papirii novi tribuni
 militum consulari potestate Velitras legiones duxere, quat-
 tuor collegis, Ser. Cornelio Maluginensi tertium Q. Servi-
 lio C. Sulpicio L. Aemilio quartum [tribunis], ad praesi-
 dium urbis, et si qui ex Etruria novi motus nuntiarentur
 2 — omnia enim inde suspecta erant — relictis. ad Veli-
 tras adversus maiora paene auxilia Praenestinatorum quam
 ipsam colonorum multitudinem secundo proelio pugna-
 tum est ita, ut propinquitas urbis hosti et causa maturio-
 3 ris fugae et unum ex fuga receptaculum esset. oppidi
 oppugnatione tribuni abstinuere, quia et anceps erat, nec
 in perniciem coloniae pugnandum censebant. litterae Ro-
 manae ad senatum cum victoriae nuntiis acriores in Prae-
 4 nestinum quam in Veliternum hostem missae. itaque ex
 senatus consulto populiue iussu bellum Praenestinis in-
 dictum; qui coniuncti Vulscis anno insequente Satricum.

coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt, foedeque in captis exercuere victoriam. eam rem aegre passi Romani M. Furium Camillum sextum 5 tribunum militum creavere. additi collegae A. et L. Postumii Regillenses ac L. Furius cum L. Lucretio M. Fabio Ambusto. Vulscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adiutor ex tribunis sorte L. Furius datur non tam 6 re publica, quam ut collegae materia ad omnem laudem esset et publice, quod rem temeritate eius prolapsam restituit, et privatim, quod ex errore gratiam potius eius sibi quam suam gloriam petiit.

Exactae iam aetatis Camillus erat, comitisque iurare 7 parato in verba excusandae valetudini solita consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigeat, virebatque integris sensibus, et civiles iam res haud magnopere obeuntem bella excitabant, quattuor le- 8 gionibus quaternum milium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posteram diem, ad Satricum profectus. ibi eum expugnatores coloniae haudquaquam percussi, fidentes militum numero, quo aliquantum praestabant, opperiebantur. postquam appropinquare Romanes 9 senserunt, extemplo in aciem procedunt nihil dilaturi, quin periculum summae rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unci, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor et in Romano exercitu erat et in 1 altero duce, nec praesentis dimicationis fortunam ulla res praeterquam unius viri consilium atque imperium morabatur, qui occasionem iuvandarum ratione virium trahendo bello quaerebat. eo magis hostis instare, nec iam pro 2 castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, et vallo prope hostium signa inferendo superbam fiduciam virium ostentare. id aegre patiebatur 3 Romanus miles, multo aegrus alter ex tribunis militum, L. Furius, ferox cum aetate et ingenio tum multitudinis ex incertissimo sumentis animos spe inflatus. hic per se 4 iam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, aetate auctoritatem collegae, iuvenibus bella data

dictitans, et cum corporibus vigere et deslorescere ani-
 5 mos; cunctatorem ex acerrimo bellatore factum, et qui
 adveniens castra urbesque primo impetu rapere sit soli-
 6 tus, eum residem intra vallum tempus terere, quid acces-
 surum suis decessurumve hostium viribus sperantem?
 quam occasionem; quod tempus, quem insidiis instruere-
 7 dis locum? frigere ac torpere senis consilia. sed Camillo
 cum vitae satis tum gloriae esse. quid attinere cum mor-
 tali corpore uno civitatis, quam immortalem esse deceat,
 8 pati consenescere vires? his sermonibus tota in se aver-
 terat castra, et cum omnibus locis posceretur pugna,
 „sustinere“ inquit, „M. Furi, non possumus impetum mil-
 litum, et hostis, cuius animos cunctando auximus, iam
 minime toleranda superbia insultat. cede unus omnibus
 9 et patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas“. ad
 ea Camillus, quae bella suo unius auspicio gesta ad eam
 diem essent, negare in eis neque se neque populum Ro-
 manum aut consilii sui aut fortunae paenituisse. nunc
 scire se collegam habere iure imperioque parem, vigore
 10 aetatis praestantem. itaque se quod ad exercitum attineat
 regere consuesse non regi, collegae imperium se non
 posse impedire. diis bene iuvantibus ageret quod e re pu-
 11 blica duceret. aetati suae se veniam etiam petere, ne in
 prima acie esset: quae senis munia in bello sint, iis se
 non defuturum. id a diis immortalibus precari, ne qui ca-
 12 sus suum consilium laudabile efficiat. nec ab hominibus
 salutaris sententia nec a diis tam piaee preces audita sunt.
 primam aciem auctor pugnae instruit, subsidia Camillus
 firmat, validamque stationem pro castris opponit; ipse
 edito loco spectator intentus in eventu alieni consilii
 constitit.

1 XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, ho-
 2 stis dolo non metu pedem rettulit. lenis ab tergo clivus
 erat inter aciem et castra; et quod multitudo suppedibat,
 aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque
 reliquerant, quae inter commissum iam certamen, ubi
 3 vallo adpropinquasset hostis, erumperent. Romanus ce-
 dentem hostem effuse sequendo in locum iniquum per-

tractus opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in
 victorem terror et novo hoste et supina valle Romanam
 inclinavit aciem. instant Vulsci recentes qui e castris im- 4
 petum fecerant, integrant et illi pugnam, qui simulata ces-
 serant fuga. iam non recipiebat se Romanus miles, sed
 inmemor recentis ferociae veterisque decoris terga passim
 dabat, atque effuso cursu castra repetebat, cum Camillus 5
 subiectus ab circumstantibus in equum et raptim subsidiis
 oppositis „haec est“ inquit, „milites, pugna, quam popo-
 scistis? quis homo, quis deus est, quem accusare possitis?
 vestra illa temeritas, vestra ignavia haec est. secuti alium 6
 ducem sequimini nunc Camillum, et, quod ductu meo so-
 letis, vincite. quid vallum et castra spectatis? neminem
 vestrum illa nisi victorem receptura sunt“. pudor primo 7
 tenuit effusos; inde ut circumagi signa obvertique aciem
 viderunt in hostem, et dux, praeterquam [quod] tot in-
 signis triumphis, etiam aetate venerabilis, inter prima
 signa, ubi plurimus labor periculumque erat, se offerebat,
 increpare singuli se quisque et alios, et adhortatio in vi- 8
 cem totam alacri clamore pervasit aciem. neque alter tri-
 hunus rei defuit, sed missus a collega restituente peditum
 aciem ad equites non castigando, ad quam rem levio-
 rem auctorem cum culpa societas fecerat, sed ab imperio to-
 tius ad preces versus orare singulos universosque, ut se
 reum fortunae eius diei crimine eximerent: „abnuente 9
 ac prohibente collega temeritatis me omnium potius so-
 cium quam unius prudentiae dedi. Camillus in utraque
 vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur
 pugna, quod miserrimum est, fortunam cum omnibus,
 infamiam solus sentiam“. optimum visum est in fluctuan- 10
 tem aciem, tradi equos et pedestri pugna invadere hostem.
 eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime pe-
 ditum copias vident. nihil neque apud duces neque apud
 milites remittitur a summo certamine animi. sensit ergo 11
 eventus virtutis enixae opem, et Volsci, qua modo simulato
 metu cesserant, ea in veram fugam effusi magna pars et in
 ipso certamine et post in fuga caesi, ceteri in castris, quae
 capta eodem impetu sunt: plures tamen capti quam occisi.

- 1 XXV. Ubi in recensendis captivis cum Tusculani al-
quot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducun-
tur, percontantibusque fassi publico consilio se militasse.
2 cuius iam vicini belli metu Camillus motus extemplo se
Romam captivos ducturum ait, ne patres ignari sint Tu-
sculanos ab societate descisse. castris exercituique interim
3 si videatur, praesit collega. documento unus dies fuerat,
ne sua consilia melioribus praeferret. nec tamen aut ipsi
aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus
culpam eius videbatur; qua data in tam praecipitem
4 casum res publica esset, et cum in exercitu tum Romae
constans omnium fama erat, cum varia fortuna in Vulscis
gesta res esset, adversae pugnae fugaeque in L. Furio
5 culpam, secundae decus omne penes M. Furium esse. in-
troducitis in senatum captivis cum bello persequendos Tu-
sculanos patres censuissent, Camilloque id bellum mandas-
sent, adiutorem sibi ad eam rem unum petit; permissio-
que, ut ex collegis optaret quem vellet, contra spem
6 omnium L. Furium optavit. qua moderatione animi cum
collegae levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem pe-
perit. nec fuit cum Tusculanis bellum: pace constanti vim
7 Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. intranti-
bus fines Romanis non demigratum ex propinquis itineris
locis, non cultus agrorum intermissus, patentibus portis
urbis togati obviam frequentes imperatoribus processere,
commeatus exercitui comiter in castra ex urbe et ex agris
8 devehitur. Camillus castris ante portas positis eademque
forma pacis, quae in agris ostentaretur, etiam intra moe-
9 nia esset, scire cupiens, ingressus urbem ubi patentes
ianuas et tabernis apertis proposita omnia in medio vidit
intentosque opifices suo quemque operi, et ludos littera-
rum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas inter
vulgus aliud puerorum et mulierum huc atque illuc eun-
10 tium, qua quemque suorum usum causae ferrent, nihil
usquam non pavidis modo sed ne mirantibus quidem si-
mille, circumspiciebat omnia inquirens oculis, ubinam bel-
11 lum fuisset: adeo nec amotae rei usquam nec oblatae
ad tempus vestigium ullum erat, sed ita omnia con-

stanti tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset.

XXVI. Victus igitur patientia hostium senatum eorum 1
vocari iussit. „soli adhuc“ inquit, „Tusculani, vera arma
verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutare-
mini, invenistis. ite Romam ad senatum. aestimabunt pa- 2
tres, utrum plus ante poenae an nunc veniae meriti sitis.
non praecipiam gratiam publici beneficii: deprecandi po-
testatem a me habueritis; precibus eventum vestris sena-
tus, quem videbitur, dabit“. postquam Romam Tuscu- 3
lani venerunt, senatusque paulo ante fidellum sociorum
maestus in vestibulo curiae est conspectus, moti extemplo
patres vocari eos iam tum hospitaliter magis quam hosti-
liter iussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: „qui 4
bus bellum indixistis intulistisque, patres conscripti, sicut
nunc videtis nos stantes in vestibulo curiae vestrae, ita
armati paratique obviam imperatoribus legionibusque ve-
stris processimus. hic noster, hic plebis nostrae habitus 5
fuit eritque semper, nisi si quando a vobis proque vobis
arma acceperimus. gratias agimus et ducibus vestris et
exercitibus, quod oculis magis quam auribus crediderunt,
et, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. pacem 6
quam nos praestitimus, eam a vobis petimus: bellum eo,
sicubi est, avertatis precamur; in nos quid arma polleant
vestra, si patiundo experiundum est, inermes experiemur,
haec mens nostra est, dii immortales faciant, tam felix quam
pia. quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixi- 7
stis, etsi revicta rebus verbis confutare nihil attinet, ta-
men, etiam si vera sint, vel fateri nobis ea, cum tam evi-
denter paenituerit, tutum censemus. peccetur in vos, dum
digni sitis quibus ita satisfiat“. tantum fere verborum ab 8
Tusculanis factum. pacem in praesentia nec ita multo
post civitatem etiam impetraverunt. ab Tusculo legiones
reductae.

XXVII. Camillus, consilio et virtute in Vulso bello, 1
felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari
adversus collegam patientia et moderatione insignis, ma-
gistratu abiit creatis tribunis militaribus in insequentem 2

- annum L. et P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium,
et Gaio Sergio tertium Lucio Menenio iterum Publio Pa-
3 pirio Servio Cornelio Maluginense. censoribus quoque
eguit annus maxime propter incertam famam aeris alieni,
adgravantibus summam etiam invidiae eius tribunis plebis,
cum ab iis elevaretur, quibus fide magis quam fortuna de-
4 bentium laborare creditum videri expediebat. creati cen-
sores C. Sulpicius Camerinus Sp. Postumius Regillensis,
coeptaque iam res morte Postumi, quia collegam suffici-
5 censi religio erat, interpellata est. igitur cum Sulpicius
abdicasset se magistratu, censors alii vitio creati non ges-
serunt magistratum. tertios creari velut diis non accipien-
6 tibus in eum annum censuram religiosum fuit. eam vero
ludificationem plebis tribuni ferendam negabant: fugere
senatum testes tabulas publicas census cuiusque, quia no-
lunt conspici summam aeris alieni, quae indicatura sit de-
mersam partem a parte civitatis, cum interim obaeratam
7 plebem obiectari aliis atque aliis hostibus. passim iam
sine ullo discrimine bella quaeri: ab Antio Satricum, ab
Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis
Hernicis Praenestinis iam intentari arma civium magis
quam hostium odio, ut in armis terant plebem, nec res-
pirare in urbe aut per otium libertatis meminisse sinant
aut consistere in contione, ubi aliquando audiant vocem
tribuniciam de levando fenore et sine aliarum iniuriarum
8 agentem. quod si sit animus plebi memor patrum liberta-
tis, se nec addici quemquam civem Romanum ob credi-
tam pecuniam passuros neque dilectum haberi, donec
inspecto aere alieno initaque ratione minuendi eius sciat
unus quisque, quid sui, quid alieni sit, supersit sibi libe-
9 rum corpus, an id quoque nervo debeatur, merces sedi-
tionis proposita confestim seditionem excitavit. nam et
addicebantur multi, et ad Praenestini famam belli novas
legiones scribendas patres censuerant, quae utraque si-
mul auxilio tribunicio et consensu plebis impediri coepta.
10 nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque iunio-
res nomina dabant. cum patribus minor praesens cura
credita pecuniae iuris exsequendi quam dilectus esset —

quippe iam a Praeneste profectos hostis in agro Gabino consedissee nuntiabatur —, interim tribunos plebis fama 11
ea ipsa inritaverat magis ad susceptum certamen quam deterruerat; neque aliud ad seditionem extinguendam in urbe quam prope inlatum moenibus ipsis bellum valuit.

XXVIII. Nam cum esset Praenestinis nuntiatum nul- 1
lum exercitum conscriptum Romae, nullum ducem certum esse, patres ac plebem in semet ipsos versos, occasionem 2
rati duces eorum raptim agmine acto pervastatis protinus agris ad portam Collinam signa intulere. ingens in urbe 3
trepidatio fuit. conclamatum ad arma concursumque in muros atque portas est, tandemque ab seditione ad bellum versi dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavere. is 4
magistrum equitum Aulum Sempronium Atratinum dixit, quod ubi auditum est — tantus eius magistratus terror erat —, simul hostes a moenibus recessere et iuniores 5
Romani ad edictum sine retractatione convenere. dum conscribitur Romae exercitus, castra interim hostium haud 6
procul Alia flumine posita, inde agrum late populates sitalem se urbi Romanae locum cepisse inter se iactabant, similem pavorem inde ac fugam fore ac bello Gallico fue- 8
rit. etenim si diem contactum religione insignemque nomine eius loci timeant Romani, quanto magis Aliensi die Aliam ipsam, monumentum tantae cladis, reformidatu- 9
ros? species profecto his ibi truces Gallorum sonumque vocis in oculis atque auribus fore. has inanum rerum inanes 7
ipsas volventes cogitationes fortunae loci delegaverant spes suas. Romani contra, ubicumque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem id Regillum lacum devietum 10
centum annorum pace obnoxia tenuerint. locum insignem memoria cladis inritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriae suae. quin ipsi sibi Galli si offerantur 9
illo loco, se ita pugnatu- 10
ros et Romae pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios, tunc cum effecerint, ne quis hostis, qui moenia Romana intrasset, nuntium secundae adversaeque fortunae domum perferret.

XXIX. His utrimque animis ad Aliam ventum est. 1

- dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, „videsne tu“ inquit, „A. Sempronii, loci fortuna illos fretos ad Aliam constitisse? nec illis di immortales certioris quidquam fiduciae maiorisve quod sit
- 2 auxilii dederint. at tu fretus armis animisque concitatis equis invade mediam aciem; ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. adeste dii testes foederis, et expetite poenas debitas simul vobis violatis nobisque per vestrum numen deceptis“. non equitem non peditem sustinere Praenestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt; dein, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt consternatique et praeter castra etiam sua pavore praelati non prius se ab effuso cursu
- 4 sistunt, quam in conspectu Praeneste fuit. ibi ex fuga dissipati locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt, ne, si intra moenia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. sed postquam directis ad Aliam castris victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum; et vix moenia tuta rati oppido se Praeneste includunt. octo praeterea oppida erant sub ditione Praenestinatorum. ad ea circumlatum bellum, deincepsque haud magno certamine captis Velitras exercitus ductus. eae quoque expugnatae. tum ad caput belli Praeneste ventum. id non vi,
- 8 sed per deditionem receptum est. T. Quinctius semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Praeneste in deditionem accepto Romam revertit, triumphansque signum Praeneste devectum Iovis Imperatoris
- 9 in Capitolium tulit. dedicatum est inter cellam Iovis ac Minervae, tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa litteris fuit „Iuppiter atque divi omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator oppida novem caperet“. die vicensimo quam creatus erat dictatura se abdicavit.
- 1 XXX. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate, quibus aequatus patriciorum plebeiorumque numerus. ex patribus creati P. et C. Manlii cum L. Iulio, plebes C. Sextilium M. Albinium L. Antistium

dedit. Manliis, quod genere plebeios gratia Iulium antei- 3
 bant, Volsci provincia sine sorte, sine comparatione, ex-
 tra ordinem data; cuius et ipsos postmodo et patres, qui
 dederant, paenituit. inexplorato pabulatum cohortes mi- 4
 sere; quibus velut circumventis, cum id falso nuntiatum
 esset, dum praesidio ut essent citati feruntur, ne auctore
 quidem adservato, qui eos hostis Latinus pro mille Ro-
 mano frustratus erat, ipsi in insidias praecipitavere. ibi 5
 dum iniquo loco sola virtute militum restantes caedunt cae-
 dunturque, castra interim Romana iacentia in campo ab
 altera parte hostes invasere. ab ducibus utrobique pro- 6
 ditae temeritate atque inscitia res. quidquid superfuit for-
 tunae populi Romani, id militum etiam sine rectore sta-
 bilis virtus tutata est. quae ubi Romam sunt relata, pri- 7
 mum dictatorem dici placebat; deinde, postquam quietae
 res ex Volscis adferebantur, et apparuit nescire eos victo-
 ria et tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces,
 otiumque inde, quantum a Volscis, fuit; id modo extremo 8
 anno tumultuatum, quod Praenestini concitatis Latinorum
 populis rebellarunt. — Eodem anno Setiam ipsis queren- 9
 tibus penuriam hominum novi coloni adscripti. rebusque
 haud prosperis bello domestica quies, quam tribunorum
 militum ex plebe gratia maiestasque inter suos obtinuit,
 solacium fuit.

XXXI. Insequentis anni principia statim seditione in- 1
 genti arserere tribunis militum consulari potestate Sp. Fu-
 rio Q. Servilio iterum Lucio Menenio tertium P. Cloelio
 M. Horatio L. Geganio. erat autem et materia et causa 2
 seditionis aes alienum, cuius noscendi gratia Sp. Servillus
 Priscus Q. Cloellus Siculus censores facti, ne rem age-
 rent, bello impediti sunt. namque trepidi nuntii primo, 3
 fuga deinde ex agris legiones Vulscorum ingressas fines
 popularique passim Romanum agrum attulere. in qua tre- 4
 pidatione tantum afuit ut civilia certamina terror externus
 cohiberet, ut contra eo violentior potestas tribunicia in-
 pediendo dilectu esset, donec condiciones inpositae patri-
 bus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut
 ius de pecunia credita diceret. eo laxamento plebi sum- 5

pto mora dilectui non est facta. legionibus novis scriptis placuit duos exercitus in agrum Vulscum legionibus divisis duci: Sp. Furius M. Horatius dextrorsus maritimanam oram atque Antium, Q. Servilius et L. Geganus laeva ad montes Ectram pergunt. neutra parte hostis obvis fuit. populatio itaque non illi vagae similis, quam Vulscus latrocinii more, discordiae hostium fretus et virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat, sed ab iusto exercitu iusta ira facta spatio quoque temporis gravior.

7 quippe a Vulscis timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factae erant: Romano contra etiam in hostico morandi causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. itaque omnibus passim tectis agrorum vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni quae extra moenia fuit hominum pecudumque praeda abacta Romam utrimque exercitus reducti.

- 1 XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietae res ab hostibus erant, celebrari de integro iuris dictio, et tantum abesse spes veteris levandi feneratoris, ut tributo novum fenus contraheretur in murum
- 2 a censoribus locatum saxo quadrato faciendum. cui succumbere oneri coacta plebes, quia quem dilectum inpe-
- 3 dirent non habebant tribuni plebis. tribunos etiam militares patricios omnes coacta principum opibus fecit, L. Aemilium P. Valerium quartum C. Veturium Ser. Sulpi-
- 4 cium L. et C. Quinctios Cincinnatos. isdem opibus obtinere, ut adversus Latinos Vulscosque, qui coniunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impedi-
- 5 ente omnibus iunioribus sacramento adactis tres exercitus scriberent, unum ad praesidium urbis, alterum qui, si qui alibi motus extitisset, ad subita belli mitti posset; tertium longe validissimum P. Valerius et L. Aemilius ad Sa-
- 6 tricum duxere. ubi cum aciem instructam hostium loco aequo invenissent, extemplo pugnatum; et ut nondum satis claram victoriam, sic prosperae spei pugnam imber-
- 7 gentibus procillis susus diremit. postero die iterata pu-

xime legiones longa societate militiam Romanam edoctae restabant. eques inmissus ordines turbavit, turbatis si- 8
 gna peditum inlata, quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti. et ut semel inclinavit pugna, iam intolerabilis Romana vis erat. fusi hostes cum 9
 Satricum, quod duo milia inde aberat, non castra peterent, ab equite maxime caesi. castra capta direptaque, ab Satrico nocte, quae proelio proxima fuit, fugae simili 10
 agmine petunt Antium; et cum Romanus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen timor quam ira celeritatis habuit, prius itaque moenia intravere hostes, quam 11
 Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad moenia adgredienda nec illis ad subeundum pugnae casum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta, 1
 cum Antiates victi malis subactique bello, in quo et nati erant et consenuerant, deditionem spectarent, Latinos ex 2
 diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret. finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit nihil per alteros stare, quo minus incepta persequerentur. Latini profecti 3
 a societate pacis, ut rebantur, inhonestae sese vindicaverunt, Antiates incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis urbem agrosque Romanis dedunt. ira et rabies 4
 Latinorum, quia nec Romanos bello laedere nec Vulscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quae receptaculum primum eis adversae pugnae fuerat, igni concremarent; nec aliud tectum eius superfuit urbis, cum faces pariter sacris profanisque incernerent, quam matris Matutae templum. inde eos nec sua religio nec vere- 5
 cundia deum arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita templo cum tristibus miris, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. incensos ea rabie impetus Tusculum tu- 6
 lit ob iram, quod deserto communi concilio Latinorum non in societatem modo Romanam sed etiam in civitatem se dedissent. patentibus portis cum improviso incidissent, 7
 primo clamore oppidum praeter arcem captum est. in

- arcem oppidani refugere cum coniugibus ac liberis, nuntiosque Romam, qui certiores de suo casu senatum facerent, misere. haud segnius quam fide populi Romani dignum fuit exercitus Tusculum ductus. L. Quinctius et Servius Sulpicius tribuni militum duxere. clausas portas Tusculi Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc moenia Tusculi tueri vident, illinc arcem oppugnare, terrere una ac pavere. adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos: Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendae arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. tollitur ex arce clamor ab Tusculanis; excipitur aliquanto maiore ab exercitu Romano. utrimque urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum decurrentium ex superiore loco sustinent, nec Romanos subeuntes moenia molientesque obices portarum arcere possunt. scalis prius moenia capta; inde effracta claustra portarum. et cum anceps hostis et a fronte et a tergo urgeret, nec ad pugnam ulla vis nec ad fugam loci quicquam superesset, in medio caesi ad unum omnes. recuperato ab hostibus Tusculo exercitus Romam est reductus.
- XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis patrum in dies miseriaeque plebis crescebant, cum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. itaque cum iam ex re nihil dari posset, fama et corpore iudicati atque addicti creditoribus satisfaciebant, poenaeque in vicem fidei cesserat. adeo ergo obnoxios summiserant animos non infimi solum sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi ut liceret tentenderant, sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experientique animus esset, possessionemque honoris usurpall modo a plebe per paucos annos recuperasse in perpetuum patres viderentur. ne id nimis laetum parti alteri esset, parva, ut plerumque solet, rem ingentem moliundi causa intervenit.

M. Fabi Ambusti, potentis viri cum inter sui corporis homines tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemptor eius habebatur, filiae duae nuptae Ser. Sulpicio maior, minor C. Licinio Stolori erat, inlustri quidem viro, tamen plebeio; eaque ipsa adfinitas haud spreto gratiam Fabio ad vulgum quaesierat. forte ita incidit, ut in Servi Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiae cum inter se, ut fit, sermonibus tempus lererent, lictor Sulpicii, cum is de foro se domum reciperet, forem, ut mos est, virga percuteret. cum ad id moris eius insueta expavisset minor Fabia, risui sorori fuit miranti ignorare id sororem. ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit. frequentia quoque prosequentium rogantiumque, num quid vellet, credo fortunatum matrimonium ei sororis visum suique ipsam malo arbitrio, quo a proximis quisque minime antehi vult, paenituisse. confusam eam ex recenti morsu animi cum pater forte vidisset, percontatus „satne salve“ avertentem causam doloris, quippe nec satis plam adversus sororem nec admodum in virum honorificam, elicuit comiter sciscitando, ut fateretur eam esse causam doloris, quod iuncta in pari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare posset. consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere iussit: eosdem prope diem domi visuram honores, quos apud sororem videat. inde consilia inire cum genere coepit adhibito L. Sextio strenuo adolescente et cuius spei nihil praeter genus patricium doesset.

XXXV. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim aeris alieni, cuius levamen mali plebis nisi suis in summo imperio locatis nullum speraret. accingendum ad eam cogitationem esse. conando agendoque iam eo gradum fecisse plebeios, unde, si porro adnitantur, pervenire ad summa et patribus aequari tam honore quam virtute possent. in praesentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibi met ipsi viam ad ceteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius promulgare leges omnes adversus opes patriciorum et pro commodis plebis: unam de aere alieno, ut deducto eo de

- capite, quod usuris pernumeratum esset, id quod super-
- 5 esset triennio aequis portionibus persolveretur; alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret; tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque utique alter ex plebe crearetur: cuncta ingentia, et quae sine certamine maximo obtineri non
- 6 possent. omnium igitur simul rerum, quarum inmodica cupido inter mortales est, agri pecuniae honorum discrimine proposito conterriti patres cum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio praeter expertam multis iam ante certaminibus intercessionem invento collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt.
- 7 qui ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio Sextioque viderunt, stipati patrum praesidiis nec recitari rogationes nec sollemne quidquam aliud ad sciscendum
- 8 plebi fieri passi sunt. iamque frustra saepe concilio advocato cum pro antiquatis rogationes essent, „bene habet“ inquit Sextius; „quando quidem tantum intercessionem
- 9 pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. agite dum, comitia indicite, patres, tribunis militum creandis: faxo ne iuvet vox ista „veto“, qua nunc concinentes collegas
- 10 nostros tam laeti auditis“. haud inritae cecidere minae: comitia praeter aedilium tribunorumque plebi nulla sunt habita. Licinius Sextiusque tribuni plebis relecti nullos curules magistratus creari passi sunt; eaque solitudo magistratuum et plebe reficiente duos tribunos et iis comitia tribunorum militum tollentibus per quinquennium urbem tenuit.
- 1 XXXVI. Alia bella opportune quiescere: Veliterni coloni gestientes otio quod nullus exercitus Romanus esset, et agrum Romanum aliquotiens incursavere et Tusculum
- 2 oppugnare adorti sunt. eaque res Tusculanis, veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus verecundia maxime non
- 3 patres modo sed etiam plebem movit. remittentibus tribunis plebis comitia per interregem sunt habita, creatique tribuni militum L. Furius A. Manlius Ser. Sulpicius Ser. Cornelius P. et C. Valerii haudquaquam tam oboedientem
- 4 in dilectu quam in comitiis plebem habuere; ingentique

contentione exercitu scripto profecti non ab Tusculo modo
 summovere hostem, sed intra suamet ipsum moenia con-
 pulere. obsidebanturque haud paulo vi maiore Velitrae 5
 quam Tusculum obsessum fuerat. nec tamen ab eis, a
 quibus obsideri coeptae erant, expugnari potuere. ante 6
 novi creati sunt tribuni militum, Q. Servilius Gaius Velu-
 rius A. et M. Cornelii Q. Quinctius M. Fabius, nihil ne
 ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum.

In maiore discrimine domi res vertebantur. nam prae- 7
 ter Sextium Liciniumque latores legum, iam octavum tri-
 bunos plebis relectos, Fabius quoque tribunus militum,
 Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum sua-
 sorem se haud dubium ferebat. et cum octo ex collegio 8
 tribunorum plebi primo intercessores legum fuissent, quin-
 que soli erant; et, ut ferme solent qui a suis desciscunt,
 capti et stupentes animi vocibus alienis id modo, quod
 domi praeceptum erat, intercessioni suae praetendebant:
 Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse, in ad- 9
 ventum militum comitia differri debere, ut universa ple-
 nes de suis commodis suffragium ferret. Sextius Licinius- 10
 que cum parte collegarum et uno ex tribunis militum
 Fabio, artifices iam tot annorum usu tractandi animos ple-
 bis, primores patrum productos interrogando de singulis,
 quae ferebantur ad populum, fatigabant: auderentne po- 11
 stulare, ut cum blia iugera agri plebi dividerentur, ipsis
 plus quingenta iugera habere liceret, ut singuli prope tre-
 centorum civium possiderent agros, plebeio homini vix
 ad tectum necessarium aut locum sepulturae suus pateret
 ager? an placeret fenore circumventam plebem, ni potius 12
 quam sortem [creditum] solvat, corpus in nervum ac sup-
 plicia dare, et gregatim cotidie de foro addictos duci et
 repleri vinctis nobiles domus, et ubicumque patricius ha-
 bitet, ibi carcerem privatum esse? XXXVII. Haec indigna 1
 miserandaque auditu cum apud timentes sibi met ipsos
 maiore audientium indignatione quam sua increpuissent,
 atqui nec agros occupandi modum nec fenore trucidandi 2
 plebem alium patribus umquam fore adfirmabant, nisi al-
 terum ex plebe consulem, custodem suae libertatis, plebis

- 3 fecisset. contemni iam tribunos plebis, quippe quae po-
4 testas iam suam ipsa vim frangat intercedendo. non posse
aequo iure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxi-
lium tantum sit. nisi imperio communicato numquam ple-
bem in parte pari rei publicae fore. nec esse quod quis-
quam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consulari-
bus habeatur; nisi alterum consulem utique ex plebe fieri
5 necesse sit, neminem fore. an iam memoria exisse, cum
tribunos militum idcirco potius quam consules creari pla-
cuisset, ut et plebeis pateret summus honos, IIII et XI.
annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse?
6 qui crederent duobus nunc in locis sua voluntate inperti-
turos plebi honorem, qui octona loca tribunis militum
creandis occupare soliti sint, et ad consulatum viam fieri
passuros, qui tribunatum saeptum tam diu habuerint?
7 lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat,
et seponendum extra certamen alterum consulatum, ad
quem plebi sit aditus, quoniam in certamine relictus prae-
8 mium semper potentioris futurus sit. nec iam posse dici,
id quod antea lactare soliti sint, non esse in plebeis ido-
neos viros ad curulis magistratus: numqui enim socor-
dus aut segnius rem publicam administrari post Publi
Licini Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit,
quam per eos annos gesta sit, quibus praeter patricios
nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios ali-
9 quot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. quae-
stores quoque sicut tribunos militum paucis ante annis
ex plebe coeptos creari, nec ullius eorum populum Ro-
10 manum paenituisse. consulatum superesse plebeis; eam
esse arcem libertatis, id columen. si eo perventum sit,
tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges et
11 stabilem libertatem suam existimaturum: quippe ex illa
die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellent.
imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilita-
tem, magna ipsis fruenda, maiora liberis relinquenda.
12 huius generis orationes ubi accipi videre, novam rogatio-
nem promulgant, ut pro duumviris sacris faciundis de-
cemviri creentur ita, ut pars ex plebe pars ex patribus

bat; omniumque earum rogationum comitia in adventum eius exercitus differunt, qui Velitras obsidebat.

XXXVIII. Prius circumactus est annus quam a Vel-
 tris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res
 ad novos tribunos militum dilata: nam plebis tribunos
 eosdem, duos utique, quia legum latores erant, plebes re-
 sciebat. tribuni militum creati T. Quinctius Ser. Corne-
 lius Ser. Sulpicius Sp. Servilius L. Papirius L. Veturius.
 principio statim anni ad ultimam dñicationem de legibus
 ventum; et cum tribus vocarentur, nec intercessio colle-
 garum latoribus obstaret, trepidi patres ad duo ultima
 auxilia, summum imperium summumque ad civem, de-
 currunt. dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camil-
 lus, qui magistrum equitum L. Aemilium cooptat. legum
 quoque latores adversus tantum apparatus adversario-
 rum et ipsi causam plebis ingentibus animis armant con-
 cilioque plebis indicto tribus ad suffragium vocant. cum
 dictator stipatus agmine patriciorum plenus irae minarum-
 que consedisset, atque ageretur res solito primum certa-
 mine inter se tribunorum plebi ferentium legem interce-
 dentiumque, et, quanto iure potentior intercessio erat,
 tantum vinceretur favore legum ipsarum latorumque, et
 „ut rogas“ primae tribus dicerent, tum Camillus „quando
 quidem“ inquit, „Quirites, iam vos tribunicia libido non
 potestas regit, et intercessionem secessionem quondam ple-
 bis partam vobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis,
 non rei publicae magis universae quam vestra causa di-
 ctator intercessionem adero eversumque vestrum auxilium
 imperio tutabor. itaque, si C. Licinius et L. Sextius inter-
 cessionem conlegarum cedunt, nihil patricium magistratum
 inseram concilio plebis: si adversus intercessionem tam-
 quam captae civitati leges imponere tendent, vim tribuni-
 clam a se ipsa dissolvi non patiar“. Adversus ea cum
 contemptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent.
 tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem
 emoverent, misit et addidit minas, si pergerent, sacra-
 mento omnes iuniores adacturum exercitumque extemplo
 ex urbe educturum. terrorem ingentem incusserat plebi;

ducibus plebis accendit magis certamine animos quam minuit; sed re neutro inclinata magistratu se abdicavit, seu quia vilio creatus erat, ut scripsere quidam, seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum milium ei multa esset. sed auspiciis magis quam novi exempli rogatione deterritum ut potius credam, cum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo
10 P. Manlius dictator — quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? — et quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repeti-
12 turum; simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa eius traditur, aut et huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit, aut ne illas quidem,
13 propter quas et haec lata erat, impedire; et quod usque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est, dictaturae semper altius fastigium fuit.

1 XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio initam ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito apparuit, quae ex promulgatis plebi,
2 quae latoribus gratiora essent. nam de fenore atque agro rogationes iubebant, de plebeio consule antiquabant. et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul
3 consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit C. Licinio, qui tribunus
4 militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. id aegre patres passos accipio; dictatorem propinqua cognatione Licini se apud patres excusare solitum, simul negantem magistri equitum maius quam tribuni consularis imperium esse.

✓ 5 Licinius Sextiusque, cum tribunorum plebi creandorum iam indicta comitia essent, ita se gerere, ut negando iam sibi velle continuari honorem acerrime accenderent ad id
6 quod dissimulando petebant plebem: nonum se annum iam velut in aciem adversus optumates maximo privatim periculo nullo publice emolumento stare. consensuisse iam secum et rogationes promulgatas et vim omnem tri-

bunciae potestatis. primo intercessione collegarum in 7
 leges suas pugnatum esse, deinde ablegatione iuventutis
 ad Veliternum bellum, postremo dictatorium fulmen in
 se intentatum. iam nec collegas nec bellum nec dictato- 8
 rem ob stare, quippe qui etiam omen plebeio consuli ma-
 gistro equitum ex plebe dicendo dederit. se ipsam ple-
 bem et commoda morari sua; liberam urbem ac forum a 9
 creditoribus, liberos agros ab iniustis possessoribus ex-
 templo, si velit, habere posse. quae munera quando tandem 10
 satis grato animo aestimatu-ros, si inter accipiendas de
 suis commodis rogationes spem honoris latoribus earum
 incidant? non esse modestiae populi Romani id postulare,
 ut ipse fenore levetur et in agrum iniuria possessum a
 potentibus inducatur, per quos ea consecutus sit, senes
 tribunicios non sine honore tantum sed etiam sine spe 11
 honoris relinquat. proinde ipsi primum statuerent apud
 animos, quid vellent, deinde comitiis tribuniciis declara-
 rent voluntatem. si conjuncto ferri ab se promulgatas ro-
 gationes vellent, esse quod eosdem rescicerent tribunos
 plebis, perlaturus enim quae promulgaverint; sin, quod 12
 cuique privatim opus sit, id modo accipi velint, opus esse
 nihil invidiosa continuatione honoris: nec se tribunatum
 nec illos ea, quae promulgata sint, habituros.

XL. Adversus tam obstinatam orationem tribunorum 1
 cum prae indignitate rerum stupor silentiumque inde ce-
 teros patrum deflisset, Ap. Claudius Crassus, nepos de- 2
 cemviri, dicitur odio magis iraque quam spe ad dissua-
 dendum processisse et locutus in hanc fere sententiam
 esse: „Neque novum neque inopinatum mihi sit, Quirites, 3
 si, quod unum familiae nostrae semper obiectum est ab
 seditionis tribunis, id nunc ego quoque audiam, Claudiae
 genti iam inde ab initio nihil antiquius in re publica pa-
 trum malestate fuisse, semper plebis commodis adversatos
 esse. quorum alterum neque nego neque infitias eo, nos, 4
 ex quo adsciti sumus simul in civitatem et patres, enixe
 operam dedisse, ut per nos aucta potius quam imminuta
 maiestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis,
 dici vere posset. illud alterum pro me maioribusque meis 5

- contendere ausim, Quirites, nisi, quae pro universa re publica fiant, ea plebi tamquam aliam incolenti urbem adversa quis putet, nihil nos neque privatos neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse, nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram, etsi quaedam contra voluntatem fuerint, vere
- 6 referri posse. an hoc, si Claudiae familiae non sim nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum et vivere in libera
- 7 civitate sciam, reticere possim, L. illum Sextium et C. Licinium, perpetuos, si diis placet, tribunos, tantum licentiae novem annis quibus regnant sumpsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii non in comitiis non in legibus
- 8 iubendis se permissuros esse? „sub condicione“ inquit „nos reficietis decimum tribunos“. quid est aliud dicere: quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede
- 9 magna non accipiamus. sed quae tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habeamus? „ut rogationes“ inquit „nostras, seu placent seu displicent, seu utiles
- 10 seu inutiles sunt, omnes coniunctim accipiatis“. obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media citione unum civem succlamare „bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse,
- 11 antiquare alias“. „non“ inquit „licebit. tu de fenore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, iubeas, et — hoc portentum non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium illum atque hunc Gaium Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? aut omnia accipe aut nihil fero“.
- 12 ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo, et aut abstinere eo quod vitale sit iubeat, aut mortiferum vitali admisceat, ergo si esset libera haec civitas, non tibi frequentes succlamassent „abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis!“ quid? si tu non tuleris, quod commo-
- 13 dum est populo accipere, nemo erit qui ferat illud? si quis patricius si quis — quod illi volunt invidiosius esse — Claudius diceret „aut omnia accipite aut nihil fero“,
- 14 quis vestrum, Quirites, ferret? numquamne vos res potius quam auctores spectabitis, sed omnia semper, quae

magistratus ille dicet, secundis auribus, quae ab nostrum
 quo dicentur, adversis accipietis? at hercule sermo est 15
 minime civilis: quid? rogatio qualis est, quam a vobis
 antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, simillima.
 „consules“ inquit „rogo, ne vobis quos velitis facere
 liceat“. an aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri 16
 consulem iubet, nec duos patricios creandi potestatem
 vobis permittit? si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, 17
 cum Porsina Ianiculum insedit, quale Gallicum modo, cum
 praeter Capitolium atque arcem omnia haec hostium erant,
 et consulatum cum hoc M. Furio et quolibet alio ex patri-
 bus L. ille Sextius peteret, possetisne ferre Sextium haud
 pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare?
 hocine est in commune honores vocare, ut duos plebeios 18
 fieri consules liceat, duos patricios non liceat, et alterum
 ex plebe creari necesse sit, utrumque ex patribus prae-
 terire liceat? quaenam ista societas, quaenam consortio
 est? parum est, si, cuius pars tua nulla adhuc fuit, in
 partem eius venis, nisi partem petendo totum traxeris?
 „timeo“ inquit „ne, si duos licebit creari patricios, nemi- 19
 nem creetis plebeium“. quid est dicere aliud: „quia in-
 dignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem
 vobis creandi quos non vultis inponam“? quid sequitur, 20
 nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duo-
 bus patriciis unus petierit plebeius, et lege se non suffra-
 gio creatum dicat?“ XLI. „Quo modo extorqueant, non 1
 quo modo petant honores quaserunt; et ita maxima sunt
 adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant; et oc-
 casionibus potius quam virtute petere honores malunt,
 est aliquis, qui se inspicere aestimari fastidiat, qui certos 2
 sibi uni honores inter dimicantes competitores aequum
 censeat esse, qui se arbitrio vestro eximat, qui vestra ne-
 cessaria suffragia pro voluntariis et serva pro liberis
 faciat — omitto Licinium Sextiumque, quorum annos 3
 in perpetua potestate tamquam regum in Capitolio nume-
 ratis —, quis est hodie in civitate tam humilis, cui non
 via ad consulatum facilior per istius legis occasionem
 quam nobis ac liberis nostris fiat? si quidem nos ne cum

volueritis quidem creare interdum poteritis, istos etiam si nolueritis necesse sit".

- 4 „De indignitate satis dictum est, etenim dignitas ad homines pertinet: quid de religionibus atque auspiciis, quae propria deorum immortalium contemptio atque iniuria est, loquar? auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiaeque omnia geri, quis est qui
5 ignoret? penes quos igitur sunt auspicia more maiorum, nempe penes patres. nam plebeius quidem magistratus
6 nullus auspicato creatur: nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum quos populus creat patricios magistratus non aliter quam auspicato creet, sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus, et privatim auspicia habeamus, quae isti ne in magistratibus
7 quidem habent. quid igitur aliud quam tollit ex civitate auspicia, qui plebeios consules creando a patribus, qui
8 soli ea habere possunt, aufert? eludant nunc licet religiones: quid enim est, si pulli non pascentur, si ex cavea tardius exierint, si occiderint avis? parva sunt haec, sed parva ista non contemnendo maiores vestri maximam hanc
9 rem fecerunt: nunc nos, tamquam iam nihil pace deorum opus sit, omnes caerimonias polluimus. vulgo ergo pontifices augures sacrificuli reges creentur, cuilibet apicem dialem, dummodo homo sit, inponamus, tradamus ancilia
10 penetralia deos deorumque curam quibus nefas est; non leges auspicato ferantur, non magistratus creentur, nec centuriatis nec curiatis comitiis patres auctores fiant: Sextius et Licinius tamquam Romulus ac Tatius in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono
11 dant: tanta dulcedo est ex alienis fortunis praedandi, nec in mentem venit altera lege solitudines vastas in agris fieri pellendo finibus dominos, altera fidem abrogari, cum
12 qua omnis humana societas tollitur. omnium rerum causa vobis antiquandas censeo istas rogationes. quod faxitis, deos velim fortunare".

- 1 XLII. Oratio Appi ad id modo valuit, ut tempus rogationum iubendarum proferretur. reiecti decemviri idem tribuni, Sextius et Licinius, de decemviris sacrorum ex

parte de plebe creandis legem pertulere. creati quinque patrum, quinque plebis; graduque eo iam via facta ad consulatum videbatur. hac victoria contenta plebes cessit a patribus, ut in praesentia consulum mentione ommissa tribuni militum crearentur. creati A. et M. Cornelli iterum M. Geganius P. Manlius L. Veturius P. Valerius sextum. cum praeter Velltrarum obsidionem, tardi magis rem exitus quam dubii, quietae externae res Romanis essent, fama repens belli Gallici allata perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur. is T. Quinctium Pennum magistrum equitum dixit. bellatum cum Gallis eo anno circa Antenum flumen auctor est Claudius, inclitumque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum caesum torque spoliavit, tum pugnatam. pluribus auctoribus magis adducor ut credam decem haud minus post annos ea acta, hoc autem anno in Albano agro cum Gallia dictatore M. Furio signa conlata. nec dubia nec difficilis Romanis, quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinae cladis attulerant, victoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis castris caesa; patati alii Apuliam maxime petentes cum fuga longinqua, tum quod passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. dictatori consensu patrum plebsque triumphus decretus.

Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi seditione excepit; et per ingentia certamina dictator senatusque victus, ut rogationes tribuniciae acciperentur; et comitia consulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus consul factus. et ne is quidem finis certaminum fuit. quia patrii se auctores futuros negabant prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit, cum tamen per dictatorem conditionibus sedatae discordiae sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeo, a plebe nobilitati de praetore uno, qui ius in urbe diceret, ex patribus creando. ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus cum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque

- id, si quando umquam alias. deum immortalium [caus
libenter facturos] fore, ut ludi maximi fierent et dies unu
13 ad triduum adiceretur, recusantibus id munus aedilibu
plebis conclamatum a patriciis est iuvenibus se id hono
ris deum immortalium causa libenter facturos, ut aedile
14 fierent. quibus cum ab universis gratiae actae essent, fa
ctum senatus consultum, ut duoviros aediles ex patribu
dictator populum rogaret, patres auctores omnibus eiu
anni comitiis fierent.



sa
us
us
o-
es
a-
us
us

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΚΙΝΗΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

090

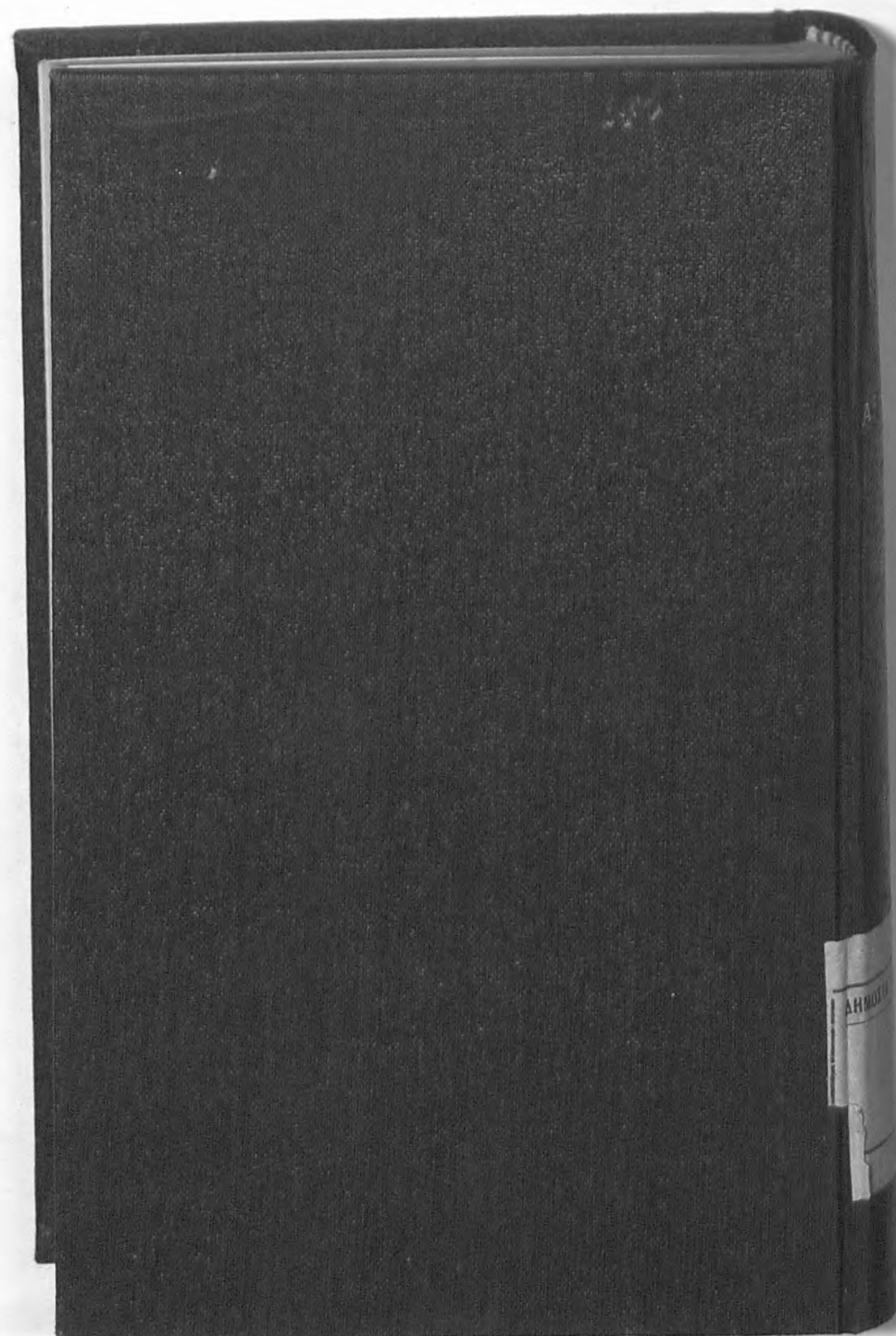
TITI LIVI AB URBE CONDITA

ἀριθ. χρ. 296

Ἡμερομηνία
ἐπιστροφῆς

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ





Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας